کتب خطی
فارسی

فهرست
کتابخانهٔ مجلس شورای ملی

تألیف

ابن یوسف شیرازی (ضیاءالدین حدائق)
تهیه چاپ مجدد بااصلاح و تکمیل وتحقیق
(واضافه بخش ۲ و ۳)

از

عبدالحسین حائری

جلد سوم ـ چاپ دوم

مهرماه ۱۳۵۳

چاپخانه مجلس شورای ملی

کتب خطی
فارسی

فهرست
کتابخانه مجلس شورای ملی

تألیف

ابن یوسف شیرازی (ضیاءالدین حدائق)
تهیه چاپ مجدد با اصلاح وتکمیل و تحقیق

(واضافه بخش ۲ و ۳)

از

عبدالحسین حائری

جلد سوم - چاپ دوم

مهرماه - ۱۳۵۳

چاپخانه مجلس شورای ملی

پیش گفتار چاپ حاضر

بنام خدا

جلد سوم فهرست این کتابخانه (که اینك چـاپ دوم آن با اصلاح و تکمیل و تعلیقات آمادهٔ نشراست) نخست به‌سال ۱۳۲۱ خورشیدی به‌دست عالم ومتتبع نحریر آقای ابن‌یوسف شیرازی دام بقاه تهیه وچاپ شد و به دلیل دقت وتحقیقی که مؤلف محترم درشناسانیدن کتابها ونسخه‌ها وصاحبان آثار دراین فهرست به‌کاربرده‌اند ، مورد توجه محققان ایرانی و غیر ایرانی قرار گرفت و اکنون سالی چند است که نسخه‌های چاپ شدهٔ این فهرست بجزچندنسخه که‌در خود کتابخانه موردمراجعه است پایان گرفته .

بنابراین وبا توجه به نیازی که ـ به‌دلیل مراجعات ودرخواستهای مکرر ـ نسبت به ایـن فهـرست احساس میشود ، ریـاست محترم مجلس شورای ملـی آقای مهندس عبدالله ریاضی ـ کـه در پیشرفت فهرست کتب خطی وشناساندن میراث‌ملی عنایت ومراقبت خاص دارند ـ مقرر فرمودنددرضمن ادامه کار فهرست درفرصتها ـ به‌تجدید چاپ مجلدسوم (وهمچنین‌مجلددوم وچهارم که‌نسخ‌چاپی آنها نیز به‌پایان رسیده) اقدام‌شود .

نگارنده درامتثال امرمقام محترم ریاست مجلس، نخست به‌تجدید چاپ مجلد۳پرداختم وتوفیق‌نشرمجدد ج۲و٤ رانیز (باهمین‌شیوه) ازخداوندخواهانم .

روش‌تألیف فهرست‌حاضر :

فهرست ج ۳ با همه‌ارجی که دارد، ودقتی که ازطرف مؤلف‌محترم در

تهیه آن به کار رفته است، جای آن بود که در فرصت تجدید چاپ ، اصلاحات وتصرفات زیر در آن انجام شود:

۱ ـ درمورد شناسایی پاره‌ای از کتابها: مانند تفسیر فارسی که در چاپ اول باعنوان «بحرمواج تألیف فاضل هندی» یاد شده ودرچاپ حاضربه: «تفسیر قرآن از شریف لاهیجی» تغییر یافت ونیز کتاب «وقوف و فوائد» چاپ نخست ، در این چاپ به «کنز اللطائف مبدل» گردید.

۲ ـ درمورد شماره‌های اصلی که در چاپ نخست به اجزاء مجموعه‌ها داده شده‌است .

درچاپ حاضر برای هر مجموعه یك شماره قراردادم ودربرابر هریك از شماره‌هایی که به‌اجزاء آن داده شدنیز یك نسخه تازه شناساندم . در نتیجه ۳۸ کتاب و مجموعه برکتابهای معرفی شده در فهرست ۳ افـزوده شد (فهرست جداگانه‌ای برای این نسخه‌ها ترتیب داده‌شدکه در شمار فهارس آخر کتاب حاضر ـ ص ٦٤٣ به‌بعد ـ به‌چاپ رسیده).

۳ ـ شرح حال مؤلفان معروف هرجا کـه مؤلف محترم فهرست، سخن به تفصیل رانده‌است (چنان‌که درشرح حال سعدی وعطار) وهمچنین هرجا سخنی و تحقیقی غیر ضروری در شناسانیدن نسخه‌ها و مؤلفان بود حذف و یا کوتاه گردید .

٤ـ درموردسفینه‌ها ومجموعه‌هایی که برخی از مندرجات آنها (بـه دلیل عدم‌توجه یااجمال مؤلف ویابه دلیل خروج موضوعی رساله‌پیوست) شناسـانده نشده مانند انیس العشاق (ضمیمه نسخه حدائق الحدائق شماره۸۷۵) که‌درفهرست اصلا به‌پیوستگی آن بانسخه اشاره‌نشده ومشرق‌الانوار (ضمیمه‌نسخه‌دیوان صبا شماره۱۰۱۳) که مؤلف محترم به‌خاطرخروج موضوع آن رساله‌ازموضوعات این فهرست ازشناسانیدن آن در گذشته‌اند . ونیزمانند قسمتهایی ازمندرجات سفینه شمارهٔ ۹۰۰ وتذکره ممیز (که‌در بخش دوم فهرست حاضرشناسانده‌شده) .

۵ ـ درمورد نکته‌هائی چند که به اصلاح و یادآوای نیاز داشت.

نگارنده نخست بر آن شد که تغییر و تصرف لازم در این موارد یادشده را بتدریج در متن وارد سازد و در چند صفحه نخست از چاپ حاضر نیز همین گونه معمول داشت (چنانکه نام تفسیر بحر المواج از فاضل هندی را در متن فهرست به تفسیر قرآن از شریف لاهیجی تغییر داد ـ ص ۵ فهرست حاضر) اما از آنجا که این شیوه موجب دگرگونی چهره نخست فهرست بود و نیز دشواری‌های دیگر به بار می آورد. بهتر آن دید که این فهرست را در سه بخش فراهم آورد از این قرار :

بخش اول : متن فهرست چاپ نخست بدون هرگونه تصرف (مگر حذف درپاره‌ای از صفحات، در مواردی که پیش از این توضیح داده شد).

بخش دوم : معرفی نسخه‌های چند در برابر شماره‌های اصلی که در چـاپ نخست به اجزاء مجموعه‌ها داده شده. بنابراین در بخش دوم ۳۴ کتاب (تذکره و دیوان ومجموعه) معرفی شد . (٤ نسخه نیز در نخستین صفحات چاپ حـاضر بجـای رساله‌های پیوست معرفی گردید و برای نسخه‌های معرفی شده در بخش ۲ فهرستی خاص ترتیب یافت .

بخش سوم ـ تعلیقات و استدراکات شامل تکمیل شناسایی جنگها و مجموعه‌ها و یادآوری پاره‌ای از نکته‌های اصلاحی .

پس از بخش سوم، این چهار فهرست برای چاپ حاضر ترتیب داده شد :

۱ـ فهرست کتابهای معرفی شده در بخش اول .

۲ـ فهرست مؤلفان وصاحبان آثار معرفی شده در بخش اول.

۳ـ فهرست ویژه نسخه‌های شناسانده شده در بخش دوم .

٤ـ فهرست عمومی بخش ۲ـ۳

در اینجا وظیفه خود میدانم از همکاریهای چاپخانه محترم مجلس قدردانی نمایم .

عبدالحسین حائری ۱۷ مهر ۱۳۵۳

مقدمه های این فهرست
در چاپ نخست

بسمه تعالی

کتابخانه اعم از کوچك وبزرگ وقتی می‌تواند بمعنای حقیقی خودبه‌جامعه معرفی شودکه موجودی خودرا ازکتب خطی وچاپی‌با مشخصات‌کامل معین نموده ودردسترس مراجعه‌کننده قرار دهد .

تألیف فهرست کتب خطی وتنظیم دفاتر و برگه ها (فیش) برای‌کتب چاپی‌که هر کتابی‌را ازحیث نام‌کتاب ومؤلف وموضوع معین نماید ازلوازم اولیهٔ‌کتابخانه میباشد .

باعث خوشوقتی است‌که اکنون برگه‌های‌کتب چاپی‌به‌زبانهای‌مختلف باطرزروشنی فراهم‌گردیده وجلد دوم ازفهرست‌کتب خطی‌که جلدسوم ازنشریات‌کتابخانهٔ مجلس‌شورای ملی میباشد نیز تهیه وبصاحبان فضل وهنر تقدیم می‌گردد .

ابراهیم‌شریفی

بیاناتی اجمالی از کتابخانه مجلس‌شورای‌ملی

بیست‌وپنج‌شش سال‌پیش هنگامی که درنتیجهٔ حوادث مربوط به‌جنك‌بین‌الملل مجلس شورای ملی درحال تعطیل بود دوسه نفرکسانی که هم باساس مشروطیت وهم بفرهنك و معرفت دلبستگی داشتند بامیداین که آن روزگار پرملال سرانجام سپری شود وبار دیگر اوضاع جهان روی بهبود ببیندبه‌اتفاق شادروان ارباب‌کیخسر شاهرخ که ازآغازعضویتش درمجلس شورای ملی تاهنگام وفات یعنی زیاده ازمدت سی‌سال همواره زحمت نگاهداری کاخ بهارستان‌وانتظام امور آنجارا متحمل بودبنابراین‌گذاشتندکه کتابخانه‌ای‌برای مجلس شورای ملی بنیادکنند وآغاز کار ازاینجا شدکه به‌راهنمایی جناب آقای تقوی رئیس اول دیوان‌کشور درحدود دویست جلد ازکتابهای مرحوم حکیم بزرگوار میرزا ابوالحسن‌جلوه که نزد وصی‌آن مرحوم موجود بود خریداری کردیم سپس تقریباً یکهزار جلد ازکتابهای مرحوم‌علامیر (احتشام‌السلطنه) نیز به‌توسط جناب آقای مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) برآن مزیدگردید ودرسال ۱۳۰۲ شمسی هنگامی‌که مجلس شورای ملی‌ازتعطیل بدرآمده ودایر شده بودکتابخانه مقررگردید وتاسال ۱۳۱۶ شمارهٔ‌کتابها بهیجده هزارجلد رسیدو دراین مدت به دستیاری مرحوم یوسف آشتیانی (اعتصام الملك)که رئیس‌کتابخانه بود فهرستی تقریباً ازهشتصد جلدکتابهای خطی آن‌کتابخانه به‌ترتیب داده‌شدولیکن مشخصات کتب بااصول فنی وروشن تعیین نشده بود درتاریخ مزبور آقای ابراهیم شریفی بریاست کتابخانهٔ مجلس منصوب وجداً مشغول تنظیم برگه هائی (فیش) شدندکه نام و موضوع کتاب ونام مصنف رابزبانهای مختلف تعیین نماید .

فعلاً درنتیجهٔ جد وکوشش آقای شریفی شمارهٔ کتابهای‌کتابخانه زیاده از بیست و چهار هزار جلد شده‌که سه‌هزار ودویست جلد ازآنها نسخه های خطی عربی وفارسی است وشش هزار جلدکتب چاپی و فارسی وهفتهزار وسیصد جلدکتابهای فرانسه و پنجهزار و پانصد جلدکتابهای انگلیسی ودوهزار وپانصد جلد روسی وترکی وآلمانی و غیر ازآنست وبیش ازشصت هزار برگ بزبانهای مختلف‌برای سهولت جستجوی‌کتابها آماده شده‌است وهرسال هزاران طالب‌علم‌به‌کتابخانه مراجعه ومطالعه‌واستفاده می‌کنند .

از اقدامات مهمی که آقای شریفی برای تکمیل اساس کتابخانه بعمل آورده‌اند تهیهٔ فهرست کتب خطی کتابخانه است که جلد دوم آن شامل یك عده از کتابهای خطی فارسی کتابخانه حاضر شده و اینك بنظر خوانندگان میرسد .

زحمت تنظیم این فهرست راآقای ابن‌یوسف که‌درفضایل وکمالات به‌پدربزرگوارخود تأسی کرده‌اند برعهده گرفتند تقدیر زحمات ایشان جز به‌مرور وتأمل درخود فهرست میسر نیست و اگر اندکی در این باب توجه شوددانسته خواهدشد که ایشان دربارهٔ کتب‌عربی وفارسی‌چه اندازه بصیرت بکاربرده وبامداقه ومجاهدهٔ که نتیجهٔ عشق کتاب ومعرفت است جمیع کتاب‌های موضوع فهرست را تحت‌نظر گرفته ومطالعه نموده و خصوصیات‌هر نسخه را معلوم کرده و معرفی کامل از هریك از آن نسخ بعمل‌آورده‌اند چنانکه‌درواقع‌ازمطالعه این فهرست شخص معلومات فراوان از نسخه و مصنف و کتاب و مندرجات آن حاصل میکند و این‌فهرست‌خودبمنزلهٔ تألیفی‌است که‌خواننده گذشته ازشناسائی که‌نسبت‌به کتابهای کتابخانهٔ مجلس بدست می‌آورد بصیرتش بطور کلی برعلوم و کتب و مصنفین بسی‌افزون میگردد وآقای ابن یوسف نظیر این تألیف را دربارهٔ کتب خطی مدرسهٔ سپهسالارنیزانجام داده‌اند و باید امیدوارباشیم که نسبت‌به کتب مجلس شورای ملی‌موفق به‌انجام آن شوند تا خدمت مهمی که‌صورت داده‌اند منظور نظر دوستان معارف گردد وسعی ایشان مشکور باشد .

رئیس شورای کتابخانهٔ مجلس شورای ملی ـ فروغی

مقدمهٔ مؤلف

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس‌وستایش یگانه خداوندی راسزاست‌که آغازو انجام‌هر کار به‌خواست‌وتوانایی اواست‌ودرود پی‌درپی برروان پیمبر بزرگ‌وراهنمای سترگ حضرت محمدبن‌عبدالله صم وکسان ویاران اوباد .

سپس نگارندهٔ این مختصر ضیاءالدین‌مشهور به ابن‌یوسف‌شیرازی فرزندحضرت‌آقای حاج شیخ یوسف حدائق ادام‌الله ظله‌العالی گوید : آنان‌که با کتاب سروکاردارندمیدانند که استفادهٔ ازکتب کتابخانه‌ای بدون‌داشتن فهرست میسرنیست مخصوصاً کتب خطی‌را که بی‌راهنمائی فهرست آنها نمیتوان طرف مراجعه قرارداد واز آن سود گرفت ، کتابخانه مجلس شورای ملی‌بسال ۱۳۰۵ خورشیدی هنگامی‌که شمارهٔ کتب آن درحدود سه‌هزار و پانصدوفقط ۲۱۶ نسخهٔ آن خطی بود، فهرستی ازکتب‌چاپی‌وخطی منتشر نمود وپس از آن بسال ۱۳۱۱ خورشیدی‌که شمارهٔ کتب آن به‌یازده‌هزاررسید شادروان‌یوسف‌اعتصامی (اعتصام الملك) که از دانشمندان نامی و ریاست‌کتابخانه راهم‌دارا بود نیز فهرستی بر ۷۸۸ نسخهٔ خطی کتابخانه نگاشت‌و۲۱۶ نسخه‌ای‌که در فهرست نخستین معرفی شده‌بود دوباره‌دراین‌فهرست گذارده‌شد. بسال ۱۳۱۷ نگارش‌فهرست‌بقیه کتب خطی به‌تشخیص‌ودستور جناب آقای ابراهیم شریفی مدیرکل و رئیس کتابخانه به‌این‌جانب محول گردید. پس‌ازرنج فراوانی‌که دراین راه‌کشیده شداین‌مجلدازفهرست کتب‌خطی که‌مخصوص‌بخشی ازکتابهای پارسی آنست‌ودرحقیقت‌جلددوم فهرست کتب‌خطی کتابخانه میباشد تالیف وچاپ گردید . امیداست که‌منظورنظراهل‌نظر گردد .

درپایان این‌مختصرخودرا موظف‌میداندازدانشمندان محترم مخصوصاًآقای‌عبدالحسین امین عراقی وآقای‌سیدرضا مصطفوی تفرشی وآقای‌محمد جعفر واجد وآقای حاج‌میرزا عبدالله ثقةالاسلامی تبریزی که‌درتألیف این‌فهرست مساعدت نموده‌اند سپاسگزاری نماید

وخاطر محترم عموم علاقمندان بکتاب ومطالعه را یادآور میشود که کتابخانه مجلس اینك بیش از بیست وچهار هزار نسخه کتاب چاپی وخطی به زبانهای گوناگون که بسیاری از آنها کمیاب میباشد برای استفادهٔ مراجعه کنندگان آماده نموده است.

امیداست که فهرست بقیه کتب خطی هم بزودی تهیه شده ودر دسترس عموم گذارده شود.

ازمآخذی که درنگارش این فهرست مورداستفاده بوده جدولی تهیه شده وچون تکرار نام آنها درمتن فهرست بطول می انجامید برای برخی ازآنها که زیاد تکرار میشد رمزی اختیار گردید وپس ازنام اصلی کتاب دراین جدول باحروف سیاه نمایش داده شده واینك شروع به جدول نامبرده میشود :

نام کتاب و رمز آن	مولف	سال تالیف	سال چاپ یا خصوصیات نسخه خطی
آتشکدهٔ آذر (**آر**)	آذربیگدلی	نیمهٔ دوم قرن دوازدهم هجری	۱۲۹۹ ه، ق بمبئی .
آثار البلاد (**ثا**)	قزوینی	قرن هفتم	نسخهٔ خطی مدرسهٔ سپهسالار
آثار الشیعة الامامیه (ترجمهٔ جلد چهارم)	عبدالعزیز و علی جواهر کلام	در قرن چهاردهم	۱۳۰۷ ه، ش تهران .
آثار عجم (**آم**)	فرصت الدوله	در اوائل قرن چهاردهم	۳۲۱ ه، ق در بمبئی.
احسن الودیعه (ت ۱ و ۲) یا تتمهٔ روضات الجنات	سید مهدی موسوی	قرن چهاردهم هجری	۱۳۴۸ ه، ق در بغداد
امل الآمل	شیخ حر عاملی	در قرن یازدهم هجری	۱۳۰۴ ه، ق در تهران
انجمن خاقان (**خن**)	راوی گروسی	۱۲۳۴	نسخهٔ خطی شمارهٔ ۸۹۲ کتابخانه
بحار الانوار (ج ۱ و ۲)	محمد باقر مجلسی	قرن دهم	قرن چهاردهم در تهران
بهارستان (**بها**)	جامی	قرن نهم	۱۳۲۹ کانپور هند .
تاریخ ادبیات برون (ترجمهٔ جلد ۴) = (**تن**)	رشید یاسمی	قرن چهاردهم	۱۳۱۶ ه، ش در تهران
تاریخ فرشته	محمد قاسم هندو شاه استرآبادی	۱۰۱۵	۱۲۴۷ ه، ن در هند .
تاریخ گزیده (**گز**)	حمدالله مستوفی	در حدود ۷۳۰	۱۳۳۱ ه، ق در لیدن
تاریخ گیتی گشا	نامی اصفهانی	قرن سیزدهم	۱۳۱۷ ه، ش در تهران
تاریخ مفصل ایران — تاریخ مغول (**تل**)	عباس اقبال آشتیانی	قرن چهاردهم	۱۳۱۲ ه، ش در تهران .
تاریخ یزد	آیتی	قرن چهاردهم	۱۳۱۷ ه، ق در یزد.
تحفهٔ سامی (**سا**)	سام میرزا	۹۵۷	۱۳۱۴ ه، ش در تهران
تحفة العالم	عبداللطیف	در قرن سیزدهم	اواخر قرن سیزده یا اوائل چهارده در بمبئی
تذکرة الاولیاء (ج ۱ و ۲)	شیخ عطار	قرن ششم هجری	۱۹۰۵-۱۹۰۷ م در لیدن
تذکرهٔ خوشگو یا سفینهٔ خوشگو (**خو**)	خوشگو	قرن دوازدهم	نسخهٔ خطی کتابخانه: ۴۰۳
تذکرة الشعراء (تذ)	دولتشاه سمرقندی	۸۹۲ ه، ق	۱۹۰۰ م در لیدن (هلند)
تذکرهٔ علماء هند	مولوی رحمن علی	در قرن چهاردهم	۱۳۳۲ ه، ق لکنهو .
تذکرهٔ نصرآبادی (**نص**)	محمد طاهر نصرآبادی	۱۰۸۱ - ۱۰۹۳	۱۳۱۷ ه، ش در تهران .
چهار مقاله با حواشی آقای قزوینی (چا)	نظامی عروضی	در حدود ۵۵۰	۱۳۲۷ ه، ق در لیدن (هلند)
حبیب السیر (**حر**) ج ۱ و ۲	خواندامیر	۹۲۷-۹۳۰	۱۲۷۱-۱۲۷۳ ه، ق در بمبئی
حدائق السحر با مقدمهٔ آقای اقبال .	رشید وطواط	در قرن ششم	۱۳۰۸ ه، ش در تهران

نام کتاب و رمز آن	مؤلف	سال تألیف	سال چاپ یا خصوصیات نسخه خطی
دانشمندان آذربایجان (دآ)	محمدعلی تربیت	قرن چهاردهم	۱۳۱۴ ﻫ ، ش درتهران
دستورالوزراء با مقدمه آقای سعید نفیسی	خواند امیر	قـرن دهم	۱۳۱۷ ﻫ ، ش درتهران
الذریعه الی تصانیف الشیعه (سه جلد) (یعه)	آقاشیخ آقا بزرگ طهرانی	قرن چهاردهم	۱۳۵۷-۱۳۵۵ ﻫ ، ق درنجف
ذیل عالم آرای عباسی	اسکندربیک و محمدیوسف	۱۰۳۸ - ۱۰۵۲	۱۳۱۷ ﻫ ، ش درتهران
راحة الصدور (را)	محمدبن علی راوندی	۵۹۹	۱۹۲۱ م لیدن (هلند).
راهنمای قم	علی اکبر برقعی	۱۳۱۷ ﻫ ، ش	۱۳۱۷ ﻫ ، ش درتهران
رساله در احوال مولانا	بدیع الزمان خراسانی	۱۳۱۵ ﻫ ، ش	۱۳۱۵ ﻫ ، ش درقهران
ریاض العارفین (ن) یا ین)	رضا قلی هدایت	قرن سیزدهم	۱۳۰۵ ﻫ ، ق درتهران
روز روشن (رو)	محمدمظفر حسین	۱۲۹۶ ﻫ ، ق	۱۲۹۷ ﻫ ، ق در هند.
روضات الجنات (ضت)	سیدمحمد باقر موسی	قرن سیزدهم	۱۳۰۷ ﻫ ق در اصفهان.
روضة الصفا و تتمهٔ آن (صفا)	میرخوند و هدایت	در قرن نهم و سیزدهم	۱۲۷۴ ﻫ ، ق در تهران
سخن و سخنوران (سخ) ج ۱ و ۲	آقای بدیع الزمان	۱۳۰۸ ﻫ ، ش	۱۳۰۸ - ۱۳۰۹ ﻫ، ش در تهران.
سلافة العصر	سیدعلیخان کبیر	درقرن یازدهم	۱۳۲۴ ﻫ ، ق درمصر.
شاهد صادق	صادق اصفهانی	در قرن یازدهم	نسخه خطی مجلس شمارهٔ ۷۷
شذرات الذهب (شذ)	عبدالحی بن العماد	۱۰۸۰	۱۳۵۱ ﻫ ، ق درمصر
شمع انجمن (شم)	سیدمحمد صدیق خان بهادر	۱۲۹۲ ﻫ ، ق	۱۲۹۳ ﻫ ، ق درهند.
طبقات سلاطین اسلام	ترجمه آقای عباس اقبال	۱۳۱۲ ﻫ ، ش	۱۳۱۲ ﻫ، ش درتهران.
طبقات ناصری	منهاج الدین عثمان جوزجانی	۶۵۸ ﻫ ، ق	۱۸۶۴ م در کلکته.
طرائق الحقائق	نائب الصدر شیرازی	۱۳۱۸ ﻫ ، ق	۱۳۱۸ ﻫ ، درتهران

نام کتاب و رمز آن	مؤلف	سال تألیف	سال چاپ یا خصوصیات نسخه‌خطی
عالم آرای عباسی	اسکندر بیک‌منشی	١٠٢٥ - ١٠٣٨ ﻫ ، ق	١٣١۴ ﻫ ، ق درتهران
فارسنامه ناصری **(فا)**	حاج‌میرزاحسن فسائی‌شیرازی	١٣١٢ ﻫ ، ف	١٣١٣ ﻫ ، ق‌درتهران
فهرست کتابخانه آستان قدس (٣ جلد)	آقای‌اکتائی	١٣۴۵ ﻫ ، ق	١٣۴۵ ﻫ ، ق درمشهد.
فهرست کتابخانه مجلس **(مج)**	یوسف‌اعتصامی	١٣١١ ﻫ ، ش	١٣١١ ﻫ ، ش درتهران
فهرست‌سپهسالار **(فهر)** ج ١و٢	ابن یوسف	١٣١٣ - ١٣١٨ ﻫ - ش	١٣١٣ - ١٣١٨ ﻫ ، ش درتهران .
فهرست کتابخانه بران		قرن نوزدهم مسیحی	١٨٨٨ در برلن.
فهرست کتابخانه‌خدیویه مصر	جمعی ازفضلا	قرن سیزدهم	١٣٠٦-١٣١٠ﻫ ق‌درمصر
فهرست کتابخانه‌موزهٔ‌لندن **(فو)** (۴ جلد)	چالزریو	قرن نوزدهم	١٨٩٥-١٨٩٧م درلندن
فهرست‌دارالکتب‌المصریه (٦ جلد)	جمعی ازفضلا	قرن چهاردهم	١٣۴٢-١٣٥٢ﻫ ،ق‌درمصر
فهرست کتابخانه معارف (جلد ١ و ٢)	آقای‌عبدالعزیز جواهر کلام	١٣١٣ﻫ ، ش	١٣١٣ ﻫ ، ش‌درتهران.
فهرست کتابخانه انجمن بنگال (جلد١ و٢ و٣)	ایوانف	درقرن بیستم‌میلادی	١٩٢٦-١٩٢٨م‌درکلکته
فهرست نسخ خطی‌فارسی انجمن بنگال	» » »	» » »	١٩٢۴ م در کلکته.
قصص‌الخاقان	داودقلی‌ولی‌شاه	١٠٧٨ ﻫ ، ق	نسخ‌خطی مجلس.
قاموس الاعلام ترکی **(قم)** شش جلد	سامی بیك	در قرن‌چهاردهم ﻫ ، ق	١٣٠٦-١٣١٦ﻫ،ق‌درآستانه
کشف‌الحجب‌والاستار	سیداعجازحسین	در قرن چهاردهم	١٣٣٠ ﻫ ، ق درکلکته.
کشف‌الظنون (کظ) ٢ جلد	حاجی‌خلیفه‌چلبی	در قرن‌یازدهم	١٣١٠-١٣١١ﻫ،ق‌درآستانه
گنج دانش	محمدتقی‌متخلص به حکیم	قرن چهاردهم	١٣٠٥ ﻫ ، ق درتهران
گنج شایگان (گن)	شعری	قرن سیزدهم	١٢٧٢ ﻫ ، ق در تهران
لباب‌الالباب	محمد عوفی	اوائـل قرن هفتم	١٣٢١ - ١٣٢۴ ﻫ ، ق در لیدن هلند.

نام کتاب ورمز آن	مؤلف	سال تألیف	سال چاپ یا خصوصیات نسخه خطی
المآثر والآثار	محمدحسن اعتمادالسلطنه	۱۳۰۶ ه ، ق	۱۳۰۶ ه ، ق درتهران
مجالس العشاق	سلطانحسین بایقرا	درقرن نهم	نسخه‌خطی کتابخانه‌مجلس
مجالس المؤمنین (**مجا**)	قاضی نورالله شوشتری	در قرن دهم	نسخه‌خطی کتابخانه.
مدائح معتمدیه	محمدعلی بن ابوطالب اصفهانی	در قرن سیزدهم	نسخه‌خطی کتابخانه.
مرآت‌الخیال (**مر**)	امیرشیرعلیخان	۱۱۰۲ ه ، ق	۱۳۲۴ ه ، ق دربمبئی.
مستدرك الوسائل (جلد ۳)	حاج میرزاحسین محدث نوری	قرن چهاردهم	۱۳۲۱ ه ، ق درتهران.
منتخب التواریخ	حاج محمدهاشم خراسانی	۱۳۴۹ ه ، ق	۱۳۱۷ ه، ش درتهران.
میخانه یاتذکره‌میخانه **می**	عبدالنبی فخرالزمانی	۱۰۲۸ ه ، ق	۱۹۲۶ م در لاهور .
نظم‌العقیان	عبدالرحمن سیوطی	درقرن نهم	۱۹۲۷ م در هند.
نفحات‌الانس (**نس**)	عبدالرحمن جامی	درقرن نهم	۱۳۲۳ ه ، ق درلکنهو.
نگارستان سخن (نگا)	نورالحسن	۱۲۹۲ ه،ق	۱۲۹۳ ه،ق درهند .
وفیات‌الاعیان (جلد۱و۲)	ابن خلکان	قرن‌هفتم	۱۳۱۰ ه،ق درمصر.
وقایع‌الایام(جلد۱و۲و۳)	علی بن عبدالعظیم واعظ تبریزی	درقرن چهارم	۱۳۲۵–۱۳۵۱ ه،ق درنجف وتبریز.
وقایع السنین	خاتون آبادی	درقرن دوازدهم	نسخه خطی کتابخانه.
هدیةالاحباب	حاج شیخ‌عباس قمی	درقرن چهاردهم	۱۳۴۹ درنجف‌اشرف
هفت آسمان	مولوی آغااحمد علی احمد	۱۲۸۵ ه،ق	۱۸۷۳م در کلکته.
هفت اقلیم	امین‌احمدرازی	۱۰۰۲ ه،ق	نسخه‌خطی‌مدرسه‌ومجلس

این نکته را نیز یادآور شوم که هر گاه پشت شماره‌ای این کلمه (نه) نوشته شده میرساند که مقصود نسخه این کتابخانه میباشد و چون نسخ آن کتاب متعدد باشد برحسب ترتیب ثبت در این فهرست شمارهٔ ۱ یا ۲ یا ۳ یا ۴ پشت سر آن گذارده شده و چون این دو حرف (م.س) پشت سر آن شماره گذارده باشیم مراد نسخهٔ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار است.

شمارهٔ ترتیب نسخه‌ای چون در پرانتز گذارده شده باشد میرساند که این نسخه پیوستهٔ نسخه دیگر میباشد که پیش از این معرفی گردیده است.

تهران دی ماه ۱۳۲۰ خورشیدی

تفاسیر

و کتابهایی راجع به قرآن

این‌نسخه بخط نسخ (ظاهراً در نیمه اول قرن سیزدهم) نگارش‌یافته و بر ورقی که پیش از کتابست تملکی است ازرضاقلی‌خان هدایت ویادداشتی‌ازاودرباره مولف (که مولف را به‌غلط معین‌هروی چشتی‌پنداشته .

جلد تیماجی . کاغذفرنگی . قطع‌رحلی : شماره‌برگها ۲۲۲ . صفحه‌ای ۲۳ سطر . طول ۳۴ سانتیمتر . عرض۲۱ سانتیمتر . شمارۀدفتر ۱۳۱۰۱ .

احسن‌القصص

= بخشی از حدائق الحقائق تألیف معین الدین فراهی است . وی در مؤلفات از خود معین‌مسکین تعبیر میکند و معینی تخلص او است ، پس‌از برادر خود نظام‌الدین محمدکه بسال ۹۰۰ وفات یافته مقام قضاوت هراةراپیدا کرد ولی‌پس از یکسال استعفا نمود و بهمان وعظ و تألیف اشتغال داشت و بسال ۹۰۷ وفات یافت واز معاصرین سلطان حسین میرزای بایقرا (م- ۹۱۲) بوده و نام پدر وی چنانکه خوددر آخرمعارج‌النبوة تصریح نموده‌حاج محمد فراهی، (۱) ولقبش بتصریح مؤلف حبیب‌السیر شرف‌الدین‌بوده‌و ازمندرجات مقدمه معارج‌النبوة برمی‌آیدکه پدربر پدر امام جماعت جامع هراة بوده‌اند .

از دیگرمؤلفات معینی: کتاب « معارج‌النبوه فی‌معارج‌الفتوه در سیرت حضرت رسول ص۲- « قصه‌حضرت کلیم »،۳- «تفسیر بحرالدرر » ،٤- «روضة

(۱) مؤلف کشف‌الظنون درص ۱۸۵ ج ۱ وص ۴۵۷ ج ۲ تعیین نموده که نام این معین‌الدین محمد بوده ولی در مؤلفات خوداو از این‌نام اثری‌نیست .

الواعظین فی احادیث سیدالمرسلین » در چهار جلد ؛ ۵ ـ رساله « شرائف الاوقاف»(۱) ، ٦ ـقصص التنزیل ، ۸ـمجالس مرتبه در وعظ .

در آخر این تفسیر که بسال ۱۲۷۸ چاپ شده مؤلف **معین‌الدین جوینی** معرفی گردیده ، درصورتیکه معین‌الدین جوینی از دانشمندان قرن هشتم هجری و معاصر ابوسعید بهادرخان (۷۱٦ـ۷۳٦) (۲) بوده و بسال ۷۳۵ کتاب نگارستان خودرا نظیر گلستان انشاء و آنرا بنام استاد خودسعدالدین یوسف حمویه موشح گردانیده است . مرحوم رضاقلیخان هدایت در یادداشت تملك خود، مؤلف را معین‌الدین الجامی الهروی الچشتی معرفی نموده و مسلماً این دانشمند نیزغیراز مولف این تفسیر است زیرا هدایت خود درریاض العارفین (ص۱۲۳ چاپ اول) این مرد را بدون تعیین عصر وزمان معرفی نموده وگوید : «وضیاءالدین بلخی از مریدان آن جنابند» . و در مجمع الفصحا (ص۳۲٦ ج ۱) ضیاءالدین بلخی را از معاصران عوفی (متوفی در اواسط قرن هفتم) معرفی مینماید بنابراین معین‌الدین صاحب احسن القصص که معارج النبوة خودرا بسال ۸۹۱ تألیف کرده معین‌الدین چشتی مذکور نخواهدبود .

طرز این تفسیر اینست که: مؤلف آیات این سوره را مرتباً بفارسی ترجمه کرده وپس ازآن بتفسیر پرداخته و از اشعار عرفا و تمثل میجوید از خودنیز ابیاتی بمناسبت مقام میآورد وپس از ترجمه و تفسیرنتایج عرفانی از مطالب گرفته است .

آغاز: بسمله الحمدلله نحمده ونستعینه .. همی‌گوید بندهٔ ضعیف مستکین معین مسکین

---

(۱) درص ۵۸ ج۲ کشف‌الظنون کتابی بنام «شرف‌الاوقات» بدون ذکر مؤلف و و موضوع ذکرگردیده شاید مراد همین‌مؤلفه با تصحیف درنام‌آن باشد .

(۲) رجوع شود به تاریخ مفصل ایران تألیف اقبال آشتیانی ۳۳۵-۳۴۹و۵۲۵ و هفت‌اقلیم نسخه خطی :۱۹۳ وحبیب‌السیر ۳۳۸:۴

این تفسیر بتازگی باتصحیح بینش به‌چاپ‌رسیده .

نسخه‌های‌فارسی۱ : ۵۰مجله راهنمای‌کتاب سال ۱۰ : ۵۰۲ذریعه۱ : ۵و۹ : ۷۷

۷۹۰

این‌نسخه بخط نستعلیق خوب و آیات‌قرآن بخط نسخ وثلث نوشته شده‌ومسلماً از خطوط قرن دوازدهم هجری میباشد ، شامل تفسیر ازابتداء قرآن تاآخر سوره‌نحل‌و تقریبا یکی دوبرگ از آخرآن افتاده .

پایان‌موجود : وانه فی‌الاخرة لمن‌الصالحین . و این اساس اجابت دعاء اوست که‌گفته والحقنی بالصالحین و بعداز توصیف ابراهیم‌بصفات حسنة خطـاب به پیغمبر ما صلوات‌الله علیه و آله میکند و میفرماید

چندبرگ از اول و آخر نسخه وصالی‌شده ونیمه‌ای از یادداشتی‌که برنخستین‌برگ بوده از میان رفته و مورد استفاده نیست ، صفحات مجدول‌بطلا ولاجورد و اسامی سور وعناوین باطلا و شنجرف نهاشته‌شده است .

ج تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع‌رحلی . شماره‌برگها ۴۷۲ . صفحه ۲۵ سطر . طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر شماره دفتر ۱۴۶۹۳ .

تفسیر قرآن

از بهاءالدین لاهیجی محمدبن شیخ علی (۱). این تفسیر درچهار جلد با مقدمه مبسوط آقای سیدجلال‌الدین محدث‌ارموی به چاپ رسید و چاپ مجلد سوم‌وچهارم آن با تصحیح و تعلیقات محمد ابراهیم آیتی انجام یـافته است (نسخه حاضر مقدمه مؤلف راندارد) . مؤلف در این تفسیر از رساله‌ای که در باب عالم مثال تألیف‌کرده به نام رسالهٔ مثالیه و نیز از کتاب دیگر خـویش خیرالرجال یاد میکند و باید دانست این رساله مثالیه بجز رسالهٔ فانوس خیال قطب‌لاهیجی مؤلف محبوب‌القلوب است (که کویا برادر بهاءِالدین‌باشد)میان

۱ـ درچاپ نخست ، این‌کتاب بانام بحرالمواج‌تألیف‌محمدبن حسن‌اصفهانی‌معروف به فاضل هندی‌یادگردید و این اشتباه به‌کتاب ا . ستوری وفهرستهای دیگر راه‌یافت .
از این‌گذشته ، انتساب تفسیری با نام بحرالمواج به‌فاضل هندی اساسی نداردزیرا طبق مدارك معتبر بحرالمواج تألیف مولی تاجا اصفهانی‌پدرفاضل است (حا) .

این دورساله که ازلحاظ موضوع با یکدیگر شباهت دارد ، از نظر ترتیب و مطلب شباهتی نیست ومطالبی که در این تفسیر نقل شده همه ازرساله مثالیه بهاءالدین لاهیجی است نه از فانوس الخیال قطب لاهیجی و نیز دررساله فانوس الخیال از محبوب القلوب نقل شده نه در مثالیه بهائی لاهیجی .

[۷۹۱]

مجموعه‌ایست بخط نستعلیق نوشته شده شمارهٔ یکم (بحرالنور) بخشی ازفصل نخستین وپاره‌ای از خاتمه را داراست و میان این دو قسمت افتادگی و بجای آن دوبرگ ننوشته گذارده‌اند ، درحاشیه چند صفحه تعلیقاتی از مولف نگارش‌یافته وظاهراً هردو نسخه بخط مولف است ودرپایان‌دفتر نام‌خویش راچنین‌یادمی کند :

اگر خواهی تونام کاتب ازمن   بود شمعی که درشب گشته روشن

جلدتیماج . کاغذاصفهانی . قطع ربعی .شمارهٔبرگها ١٠٦صفحه‌ای ١٢سطر . طول $17\frac{1}{2}$ سانتیمتر . عرض ١٢ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ١٤٠٨٦ .

این مجموعه شامل دوکتاب است :

١ـبحرالنور (ص ١ـ٣٠ دفتر)

این رساله تألیف علی‌بن حسن علی‌کوساری (١) است که‌ازقاریان‌امامی مذهب وظاهراً درقرن دوازدهم هجری بوده وگذشته از این فن اطلاعات حکمی وکلامی داشته ودرمولفه دیگر خود «حیوةالقلوب» بمطالبی از ابن‌سینا وخواجه طوسی وقوشجی اشاره کرده است .

رسالهٔ بحرالنورکه دربیان اصول وفروع قراءات سبعه میباشد ، در هشت باب وخاتمه‌ای گذارده شده است .

آغاز : بسمله الحمدلله رب‌العالمین و الصلوه علی خیر خلقه محمد و آله اجمین چنین گوید ...که چونکه بود افضل عبادات نماز .

---

(١) درحیوةالقلوب نام مولف چنین است: «محمد بن حسن علی‌الکو ساری‌المدعو بعلی‌القاری» ودر بحرالنور چنانست‌که نقل گردیده.نام‌حیوةالقلوب‌درفهرست بادلیان‌حیوة الفؤاداست ،رجوع کنید به‌استوری١:٥٥و١٢٢٤ و فهرست بادلیان‌ازاته‌ص٣٠٠ (حا)

۲ـ حیوة‌القلوب(ص۳۱ـ۱۰۶)

این رساله در قرائت وتجوید قرآن کریم وتألیف علی بن حسن علی کوساری، مولف رساله بحرالنوراست ، در۱۷ فصل‌ویك خاتمه ومولف ملتزم شده آنچه را در این باب سابقین لازم بوده ذکر کنند و در مولفات خود نیاورده‌اند دراین رساله بیاورد ، در بسیاری مطالب اشعارلامیه‌شاطبی ومقدمه جزریه را درتأیید خود آورده است .

آغاز: الحمدلله العلی الذی رفع اهله وخاصة قراء القرآن المجید مکاناً علیاً شکر وسپاس خدایراکه منور ساخت

۷۹۲

نسخه‌ایست بقلم نسخ قرن ۱۲ . صفحات دارای جدول بقلم زر وشنگرف و سیاه فهرست اسامی سور را درپشت نخستین صفحه نسخه به شنگرف نوشته اندوعناوین‌شگرف قطع رحلی ۲۵ × ۳۵/۵ ج تیماجی عنابی باترنج مذاهب دارای دامن صفحات ۸۳۵ سطور ۳۳ کاغذ شکری شماره ثبت قدیم ۱۴۷۳۹ جدید ۹۴۷۲

نورالثقلین (عربی)

تفسیر قرآن از عبد علی بن جمعه حویزی ساکن شیراز.حرعاملی که معاصر مؤلف است (اما بنظر می‌رسدکه اوبهنگام‌تألیف امل‌الامل زنده نبوده) میگوید «نسخه نورالثقلین‌راکه بخط مولف بود دیدم و ازآن نسخه برداشتم تفسیری است درچهار مجلدومولف ازبیشتر کتب حدیث نقل میکند» .

نسخه‌ای دیگر ازنورالثقلین‌دردومجلد دراین‌کتابخانه موجوداست (شماره ۵۸۳۵ و ۵۹۷۷)

رجوع شود به امل‌الامل - چاپ بغداد ـ ۲ : ۱۵٤ وفهرست ۱۷ : ۲۵۰ و ۳۵۵ کشف‌الحجب والاستار: ۵۹۱ ـ ۵۹۲

۷۹۳

این نسخه بخط نسخ خوب نوشته شده ، نـویسنده نام خـود را نبرده ولی مسلماً خط علی‌بن معصوم نویسنده نسخهٔ «قواعدالتجوید» همین کتابخـانه میباشد، که پس‌از این معرفی خواهد شد وبسال ۱۲۴۰ نوشته شده. بر کنار بـرك ششم نسخه حاشیه‌ایست‌بخط مؤلت درمعرفی «مخزن‌العلوم»

جلد تیماج . کاغذ فرنگی . قطع وزیری ، شماره برگها ۱۴۹ . صفحه‌ای ۹ سطر طول ۲۱ سانتیمتر . عرض۱۲سانتیمتر . شمارهٔ ثبت‌قدیم: ۱۶۶۳۴ .

تحفة‌الاخلاص

تألیف سید محمود بن عبدالله مـوسوی دزفولی از قراءِ دانشمند امامـی مذهب قرن‌سیزدهم هجری بوده ،مولف پیش‌از این کتابی بنام «قواعدالتجوید» که‌درهمین فصل از آن معرفی میشود(۱)تألیف نموده وبسال ۱۲٤٤همان کتاب را بنام شاهزاده حسام‌السلطنه وبرای کتابخانهٔ وی که «مخزن‌العلوم» نام داشته مختصر نموده و «تحفة‌الاخلاص» نام گذارده

کتاب‌تحفة‌الاخلاص‌نیزهمـانندقواعدالتجویدبر یك مقدمه ودوازده‌باب و خاتمه‌ای مرتب گردیده ودرحدود(۱٤۰۰) بیت کتابت‌دارد .

آغاز : بسمله افتتاح کلام بنام یگانه بی‌همتاایست کـه جز بالف ارادتش هیچ‌حرفی‌راست‌برزبان‌نیاید

۷۹۴

این‌نسخه را بخط نسخ حاجی‌بابای سمنانی درماه رجب سال ۱۲۳۰ نوشته دارای سرلوح و دوسرسورهٔ مذهب میباشد ، صفحات مجدول بطلا ولاجوردی وبرگ اول و دو برگ ازآخر ویك برگ ازسیان وصالی گردیده‌است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شماره برگها ۴۲۵ . صفحه ۲۷ سطر. طول $\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر عرض ۲۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۷۷۸ .

۱ـ دزفولی درتحفة الاخلاص از دو تالیف‌دیگر خود «قواعدالتجوید» و «المنشورة المحمودیه فی‌شرح‌المنظومةاللولویه» یادمیکند(حا)

تحفة الخاقان

از میرزا محمد باقر بن محمد بن محمد لاهیجی است که از علماء قرن سیزدهم هجری وشارح نهج‌البلاغه بفارسی است .

او که‌معاصر فتحعلیشاه قاجار بوده‌به‌اشارهٔ‌او برای قرآن کریم تفسیری با شیوهٔ تازه نوشت و مطالب قرآن را بدین‌پنج قسم تقسیم نموده : قصص ، احکام ، معارف ، مواعظ و مواعید . و هریك را درمجلدی قراردادوطرز این کتاب اینست که آیات راجعه به هریك‌از موضوعات نام برده را بترتیبی که درقرآن کریم است (از فاتحة‌الکتاب تاسورهٔ ناس) با تصریح به‌اینکه‌دراین موضوع‌دراین‌سوره چندآیت میباشد ، یك‌بیك‌ذکر وبترجمه وتفسیرآنهاپرداخته است .

صاحب روضات در ص ۱۲۳ ج ٤ ذیل نام آقا محمد علی هزار جریبی بنقل‌از دخترزادهٔ لاهیجی ، ترجمهٔ او را آورد وگوید که: تفسیری فارسی در چهار مجلد دارد وفهرست مجلدات را بدین تفصیل ذکر نموده : ۱ـ قصص ، ۲ـ مواعظ ، ۳ـ احکام ، ٤ـ وقایع روزقیامت وآیات راجع به‌عذاب جهنم و ثواب دارالسلام .

نسخهٔ حاضر که نزدیك به ۵۰ هزار بیت است تنها مجلد اول کتاب و خاص تفسیرآیات قصص قرآن است به‌این ترتیب :

نخست آیات داستان آدم(ع)، داستانهای‌دیگرپیغمبران تا پیغمبرما (ص) و تاریخ زندگی او وقصص ازواج او . این بخش را در۱۲۳۳ به‌پایان رسانیده وسپس بخشی بزرگ ومبسوط ـ در زندگی ائمه اثناعشر ومباحث امامت به‌آن افزوده‌است . (۱)

۱ـ صاحب ذریعه نسخه‌ای دیگرازهمین مجلدراکه درکتابخانه سید محمدتقی بن سیدمحمدرضاحسینی اصفهانی دیده‌اند یاد میکنند . رجوع کنیدبه :
ذریعه ۳ : ۴۳۱-۴۳۲وفهرست نسخه‌های‌فارسی۱ :۱۰ سپهسالار ۳ : ۳۵۹ (حا)

درنسخهٔ متعلق بکتابخانه مدرسه عالی‌سپهسالار (به‌ص۹۷ـ۹۸ ج۱ فهرست آنجا مراجعه شود) که‌نسخه‌ای نفیس است وشاید نخستین نسخه‌ای‌ازاین‌مجلد باشد نام این تفسیر «تحفة‌الخاقان» یاد شده است ولی این نام درنسخهٔ این کتابخانه نیست .

آغاز: بسمله حروف وکلمات ستایش و سپاس مختص متکلمی‌است‌که از فرط محبت

۷۹۵

این‌نسخه بخط نسخ بسال ۱۰۸۷ و چندبرگ آخر نسخه (ترجمه فارسی و عرفانی تکبیرات افتتاحیه‌ونیز ترجمه قسمتی‌از سوره حمد)نستعلیق‌بی‌تاریخ‌وتازه‌تراست، نویسنده قسمت‌نامی‌ازخودنبرده وظاهراً نویسندهٔ‌آن منشی آنست.

جلد تیماجی . کاغذ کاهی نباتی‌رنك . قطع ربعی . شماره برگها ۲۰۲ . صفحه‌ای۱۳ سطر . طول $\frac{1}{2}$ ۱۹ سانتیمتر. عرض $\frac{1}{2}$ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۶۲۸۷

۱ـ تحفة‌القراء (ص ۱ـ ۱۹۲)

این‌کتاب را ملامصطفی قاری تبریزی بسال ۱۰۶۷ درمکه شروع بتألیف و درمدینهٔ منوره بآخررسانیده ومباحث قرائت وتجوید را درمقدمه‌ای و دوازده باب و یك خاتمه قرار داده و چون بایران برگشته ، آنرا بنظر ملا محمد باقر خراسانی‌که دراصفهان‌بوده رسانیده‌و خراسانی اضافاتی موافق اخباری‌که از اهل‌بیت‌پیغمبر (ص)وارد شده ، برآن نموده (۱) است .

۱ ـ مؤلف ، عبارت مولی محمدباقررا عیناً درمقدمه رساله‌آورده وپس‌ازپایان‌سخن اوباب اول‌رساله‌را آغاز میکند . سخن سبزواری چنین شروع میشود :

«حسب‌الالتماس این فقیرآن مخدوم‌الانام ملاحظهٔ این‌رساله نموده فقرات بابرکات ازنتائج افکارآن فرخنده‌آثاربود خود مرقوم ... فرمودند این‌است‌که :آنچه‌درشرع‌معتبر است درقرائت قرآن ... مراعات اعراب است حتی تشدید بـه قول‌مشهور بین علما».

مؤلف ملاقات خودرا به‌هنگام مجاورت‌مکه باخراسانی یادکند وگوید همه جمع بودند و گفتگو ازغنا خواندن قرآن ... بمیان‌آمد . (حا)

جمعی از دوستان از او خواستار شده‌اند شرحی در بیان اسم هر سوره و شمارهٔ آیـات آن و تعیین جزء ، نصف ، حزب ، وقف لازم ، وقف معانقـه ، وقف غفران ، وقف النبی (ص) ، سجده‌های واجب وسنت وسکته ، بر آن کتاب افزاید چون آن تألیف بآخر رسیده و منتشر شده بود بسال ۱۰۶۸ مقصـود ایشان را در رساله‌ای بنام «متمم تحفة القراء» نوشته و پس از آن رساله‌ای بنام «ملحق تحفة القراء» در شرح حال عاصم و احوال راویان وی و سند قرائت او(۱) و سند قرائت خود تألیف نموده و نسخه‌ای از این کتاب و متمم و ملحق آن که بسال ۱۰۷۲ بخط مؤلف نگاشته

۱ ـ این مطالب را گویا آقای ابن یوسف از دیگر رساله‌های مؤلف نقل میکند نه از رساله تحفة القراء .

دردیباچه رساله جای سخن ، مؤلف دربارهٔ موضوع این تألیف چنین میگوید :
«این داعی ... مدت‌مدید ... اوقات خودرا صرف قرائت نموده واز استادان در بلاد عرب وعجم ... قرآن شنیده ... همگی همت‌خود را برآن داشت که آن چه لازمهٔ قرائت عاصم واختلاف راویان او است از اول قرآن تا به‌آخر ... دراین مختصر مذکور گرداند وپاره‌ای از آداب تصحیح قرآن نیز بیان نماید» .

ازمقدمه میآید که مؤلف پیش از این که دراصفهان کتاب خودرا بر مولی محمد باقر خراسانی عرضه نماید ، در مکه به‌محضر او میرفته وروزی که «همگی جمع بودند و گفتگو ازقرآن خواندن به‌غنا بمیان‌آمد» مؤلف قرآن‌را به‌دو طریق تلاوت‌کرد وهمه علماء حاضر درآن مجمع «گفتند که‌هیچ کدام ازآن دوروش‌غناء نیست اما عالی حضرت‌مشارالیه‌فرمودند که‌آن طریق بهتر است که به‌هیچ‌وجه‌پیچش آواز وحرکتی که‌مشتمل برترجیع مطرب‌باشد ندارد» . درپایان باب دهم میگوید :

«در ۱۰۴۵ که به‌مشهد رضوی رفته‌چندی به‌مجلس درس وافادت امیر محمد زمان مرتضوی مراودت‌داشته وخودرا از شاگردان او بشمار میآورد ودر روزهای ماه رمضان به مقابله صحیفه وقرآن با استاد قراء حـاج محمد رضای قاری می‌پرداخته است . وی‌از میر محمد زمان نقل میکند که در باب رسم الخط قرآن حدیثی به نظر نرسیده است . (حا) .

شده درمدرسه عالی سپهسالار زیرشمارهٔ(۲۰۱۸)موجوداست.(۱)

آغاز: بسمله حمد بیحدوثنای بی‌عدد حضرت قادری‌وحکیمی‌را سزدکه بقدرت کامله.

۲ـ اسرارتکبیرات‌افتتاحیه (ص ۱۹۴ ـ۲۰۲)

اسرار وتاویلات‌تکبیرات افتتاحیه است به‌شیوهٔ عرفان و گویا ازکاتب دفتراست. **آغاز**: بسمله‌هرکه‌نه گویا به‌تو خاموش به هرچه نه یادتوفراموش به سپاس‌وستایش کریمی‌راکه ... در اطف و مرحمت و باب عطوفت ... برروی بندگان

۳ـ تفسیرسورهٔ حمد(ص۲۰۴دفتر)

ترجمه وتفسیر سورهٔ فاتحةالکتاب است باهمان خط‌وشایدنگارش‌همان نویسنده نیز باشد. این نسخه تنها یك صفحه است مشتمل بر قسمتی از دیباجهٔ مفصل‌کتاب **آغاز**: بسمله‌مفتاح خزائن ابواب برونوال و مصباح طریق وصول به مقاصد و آمال

۷۹۶

این‌نسخه بخط نسخ خوب نوشته‌شده، ونصف اول‌تفسیراست (ازاول‌قرآن تاآخر سورهٔ‌کهف) نویسنده‌نام خودوسال نگارش‌را نیاورده بایستی قرن یازدهم هجری باشد، مهری برپشت صفحهٔ نخستین بوده که‌آنرامحوکرده‌اند و صفحات مجدول بطلا و لاجورد است.

جلد تیماجی. کاغذ دولت آبادی. قطع‌رحلی. شماره برگها ۵۱۴. صفحه‌ای۲۵ سطر. طول ۳۴سانتیمتر. عرض۱۹سانتیمتر. شمارهٔدفتر ۱۴۳۳۸

۱ـ اوکتاب دیگر درقرائت‌عاصم‌دارد به‌نام ارشادالقاری‌که آنرا در۱۰۷۸ نگارش داده ونسخه‌ای ازآن دراین کتابخانه موجوداست(باشماره ۳۴۰۶) مؤلف ارشادالقاری را درنجف‌وکربلا وبنام محمدباقر (ظاهراً همین محمدباقرخراسانی‌است نه مجلسی)تألیف کرده‌است. رجوع شود به‌فهرست۱۰: ۱۲۶۵.ا.ستوری۱: ۱۲۲۶بادلیان:۲۰۶۱ سشار: ۲۰۵۲وفهرست نسخه‌های‌فارسی۱: ۶۹. (حا)

۷۹۷

این‌نسخه بسال ۱۰۸۳ بخط‌نستعلیق نوشته‌شده، تفسیر ازآغاز قرآن تاانجام سورهٔ بنی‌اسرائیل راشامل‌وآیات قرآن‌باشنجرف بخط نسخ نگارش‌یافته ویادداشتهایی‌پشت‌صفحهٔ اول‌بوده‌محوگردیده‌است .

جلدمیشن ضربی. کاغذکاهی. قطع‌رحلی. شمارهٔ‌برگها ۲۴۱ . صفحه‌ای ۳۱ سطـر . طول ۲۷سانتیمتر . عرض‌۲۵ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۴۸۱۷ .

۷۹۸

این‌نسخه مجلد دوم این تفسیر(ازسورهٔ مریم تاآخر قرآن) میباشد،بسال ۱۰۷۴ بخط نستعلیق‌وآیات قرآن بخط نسخ نوشته شده‌ودارای یك‌سرلوح خوب میباشد،برگها مجدول به‌لاجورد وشنجرف وبرگ آخر وصالی‌شده‌است .

جلد تیماجی ضربی . کاغذکاهی. قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۲۸۴ . صفحه‌ای ۲۷ سطر. طول ۳۸ سانتیمتر . عرض‌۲۴ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۴۸۱۸

ترجمة‌الخواص = تفسیرزواری

ازعلی‌بن حسن زواری که‌ازعلماء امامیه قرن‌یازدهم هجری‌بوده، قرآن کریم رابفارسی‌ترجمه وتفسیرکرده ازتفسیر « مواهب‌علیه» دربسیاری از موارد استفاده نموده ودرترجمه وتفسیر راه‌اطناب‌را نگرفته، جزدرسورهٔ‌حمدکه شامل مباحث مبدء ومعاداست ومطالب‌عرفانی‌است در (۳۳۵۰) بیت‌وچنانکه خود در آخر کتاب تصریح‌نموده بسال‌۹۴۶ یا ۹۴۷ (ازفضل‌اله‌چون باتمام رسید-تاریخ وی از فضل‌اله‌است‌عیان) تألیف آن‌به‌آخررسیده .

زواری دراین تفسیر اخبار امامیه واقوال مفسرین‌عامه‌و خاصـه را نقل نموده‌است .

مؤلفات‌دیگرزواری‌عبارتند از: ۱ ـ شرح‌نهج البلاغه‌بنام«روضة‌الانوار» . ۲ ـ ترجمه مکارم الاخلاق‌طبرسی بنام«مکارم‌الکرائم» ، ۳ ـ ترجمهٔ‌عدة‌الداعی بنام «مفتاح النجاة» ، ٤ ـ ترجمه احتجاج طبـرسی ، ۵ ـ تـرجمه اعتقادات

صدوق بنام «وسیلةالنجاة» ، ٦ - «مجمع الهـدی» درقصص انبیـاء ۷ - ترجمه تفسیر امام حسن‌عسکری عم ، ۸ - تحفة الدعوات ۹ - لوامع الانوار الی‌معرفة الائمةالاطهار ، ۱۰ - ترجمهٔ کشف‌الغمه بنام «ترجمة المناقب» ، ۱۱ - رسالـه بنام «مرأت الصفا» درترجمهٔ مناسك حج و زیارات ، ۱۲ - «حلیـةالموحـدین» که ترجمه فارسی روضة الواعظین شیخ‌مفید است (۱) ودرفن مواعظ و نصایح معرفی خواهد شد و۱۳ - ترجمهٔ طرائف ابن‌طاوس بنام «طراوت اللطائف» که همه اینها بزبان فارسی است .

جز در روضات الجنات ص ٤۰۷ درکتب سیرنامی ازاین مؤلف ندیدیم‌و نمیدانم که تاچه سالی زندگانی میکرده ، فقط‌معلوم است کـه بسال ۹٦۸ از ترجمهٔ کشف‌الغمه فراغت یافته‌ونام‌وی وپدرش بنابر ترجیح‌وضبط در روضات ومقدمه نسخ متعدده از مؤلفات ایشان علی‌بن‌حسن میباشد نه‌علـی‌بن حسین که بعضی از معاصرین ضبط کرده‌اند. ودرآخر جلداول‌طراوت اللطائف ۳۷کتاب ورساله از زواری معرفی شده است . (۲)

آغاز : بسمله حمدبیحدوشکر بلاعدمنعمی را سزد که‌شقایق حقایق‌قرآنی را ....

---

۱ - زواری روضة الواعظین فتال‌نیشابوری را ترجمه کرده ونسخه‌ای‌ازاین ترجمه که‌حلیةالموحدین نام دارد وزواری ترجمه قصیدهٔ‌تائیهٔ‌دعبل‌رابه‌نظم‌شیوادرآن‌نقل‌میکند . دراین‌کتابخانه باشماره ۱۰۲۰ موجود است ودرفهرست ص۲۵۳ (ج٦) در تعلیقات این نگارنده درباره کتاب وترجمهٔ‌آن تحقیق شده است . (حا) .

۲ - دربارهٔ زواری رجوع شودبه‌هدیةالعارفین ۱:۷٤٥ فوائد الرضویه‌قمی : ۲۷٥و ریاض العلماء (نسخهٔ‌خطی) .

نسخه‌ای کهن ازعصر مولف-به‌تازگی درحیازت‌این کتابخانه‌درآمده که‌علاوه بر قدمت بسیار روشن وپاکیزه است . (حا) .

۷۹۹

این نسخه بخط‌نسخ خوب بسال ۱۲۴۹ نوشته‌شده ، بربرگهائی‌که پیش‌وپس‌نسخه نوشته بوده‌ادعیه وآیاتی چندباذکر خواص‌وآثارآنها نگاشته شده و آخرین برگ ازترجمه وصالی گردیده است .

جلدروغنی گل‌وبوته‌دار دورو . کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی . شمارهٔ برگها ۱۶۳ . صفحه‌ای ۱۵ سطر . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۶۵۲۵ .

ترجمهٔ الدرالنظیم

احمدبن حاجی محمد سکاکی طبسی بسال ۹۲۶ کتاب الدرالنظیم را که بعربی ودرفوائد وآثارآیات وسورقرآن‌کریم‌بوده(۱) بفارسی‌ترجمه‌نموده‌و همانند اصل درآغاز پنج‌مقدمه دارد (۱ ـ درفضائل تلاوت قرآن ، ۲ ـ آداب تلاوت ، ۳ ـ طریقهٔ ختم‌آن ، ٤ ـ دراستعاذه وبسمله ، ۵ـ در فضائل ومنافع بسمله) موافق اخبار ائمهٔ شیعه نگاشته پس ازآن ازسورهٔ حمد شروع وتاسورهٔ ناس‌که آخرین سورهٔ قرآن است آثار و خواص آیات و سور را یادمیکند.

ودرآخر خاتمه مولف پس‌از تصریح به‌نام خود میگوید :

بسال ۹۰۱ عبدالعلی که اعلم علماء آن‌عصر وجامع علوم معقول‌و منقول بوده بترجمه وشرح الدرالنظیم پرداخته ولی چون آن شرح وترجمه بسیارعلمی نوشته شده وعامه از استفادهٔ آن محروم بوده وی نیزمأمورگشته که آنراترجمه نماید ونصائحی بخوانندگان کتاب نموده که از نشان دادن این فوائد قرآنی استفاده های نامشروع وبدننمایند وکتاب را بدو دعاء مأثور از پیغمبر صلی‌الله علیه‌وآله درختم قرآن بانجام رسانیده وتمام این‌ترجمه درحدود (۵۰۰۰)بیت میباشد .

---

۱ ـ الدرالنظیم فی‌خواص القرآن الکریم دربیشتر مراجع منسوب است به‌محمدبن احمد (یمنی‌خزر جی‌قرن‌٦ـ ه) ودراین باب سحن بسیار است .

رجوع شود به‌کشف الظنون : ۷۳۵ ذریعه ۷ : ۲۷۰ و۸۹ : ۸۳ فهرست دانشگاه ازعلی‌نقی منزوی ۱ : ۱۰۷

آغاز : بسمله الحمدلله الذی انزل علی عبده الکتاب تبیاناً لکل شیء و بیاناً ...
امـابعد از استعاذه بتوفیق حمد و صلوة نموده میشود کـه مقـرر است ومحقق بقول صادق

۸۰۰

این نسخه بخطنسخ بسال ۱۱۲۰ ، درمتن وحاشیه نوشته شده ، برگ آخر دارای مهریست با ، این سجع و تاریخ «عبده محمد هادی الحسینی ۱۱۲۵» . ونیز پشت صفحهٔ نخستین مهری با این نقش زده شده است «محمدجعفر بن محمدباقر الموسوی» وتاریخ آن درست خوانده نمیشود، ظاهراً درقرن سیزدهم هجری بوده .

جلد میشن. کاغذ دولت‌آبادی. قطع خشتی، شمارهٔ برگها ۱٦۹، صفحه‌ای ۱۵ سطر طول ۳۴ سانتیمتر، عرض ۱۸ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱٦۳٦۳.

این مجموعه دارای دو کتاب است

۱ـ ترکیب القرآن

یکی ازدانشمندان بر آن شده است که قرآن کریم را به‌ترتیب ترکیب واعراب نموده وپس ازترکیب هریك ازآیات ترجمهٔ فارسی آنرا نیز ذکر نماید، مؤلف در مقدمه نامی ازخودنبرده وبا مراجعه به‌تمام نسخه نیز هیچ نامی از کسی یا کتابی دیده نشد، ولی ازطرز وروش انشاء آن بخوبی معلوم میشود که نویسندهٔ آن ازدانشمندان عصرصفوی وازعلماء امامیه بوده .

نسخهٔ این کتابخانه شامل ترکیب آیات فاتحة الکتاب وسورة البقره است ودرحدود (٦۰۰۰) بیت کتابت دارد .

نمیدانم که‌تتمه این کتاب وبیش ازاندازه‌ایکه این نسخه شامل میباشدتألیف گردیده یانه .

۲ـ حاشیه‌ترکیب

تعلیقاتی است برکتاب بالا ازدانشمندی که ظاهراً معاصر ترکیب کننده بوده برآن‌کتاب (وقدرمسلم برهمین‌قدر که این‌نسخه شامل است) حاشیه‌ای نگاشته و مواردی‌که مؤلف اصل درترکیب یاترجمه اشتباه‌کرده‌اند تذکر داده و درست‌آنرا نگاشته و این دانشمندنیز امامی مذهب‌بوده وازتفسیر مجمع‌البیان وتفسیر بیضاوی (انوارالتنزیل) بسیار استشهادنموده وباتتبع درتمام این حاشیه نیز نشانی‌ازمؤلف بدست نیاوردم

آغازاصل : بسمله نحمدك‌اللهم یامن‌الهمنا ماهو ذریعة الی‌معرفته... بر الواح صافیه راه روان مراحل عرفان و عقول زاکیه بادیه پیمایان منازل ایمان الخ.

آغاز حاشیه : اسم- درنزد بصریین مشتق است ازسمو بدلیل تصریف‌آن باسما واسامی وسمی، اصل اسم سموبوده واورا حذف‌کرده‌اند از راه‌کثرت استعمال .

۸۰۱

نسخه‌ایست به‌قلم نسخ قرن۸ (حدود...)
پایان‌افتاده دارد واژه‌ها باقلم درشت‌تر درمتن وحواشی نوشته‌شده. عناوین شنگرف
قطع خشتی رقعی ۱۶/۵×۲۲/۵ ج تیماجی زرد رنگ عطف دامن صفحات ۱۰۶ سطور ۱۹ کاغذ سمرقندی ضخیم شماره ثبت‌قدیم ۱۶۲۹۸ جدید ۹۶۱۲.

نزهةالقلوب

= غریب‌القرآن ازابوبکر محمدبن حسین‌بن عزیزسجستانی (م - ۳۳۰) به ترتیب الفبائی لغوی و درهر لغت سه بخش (مفتوح الاول مضموم‌الاول و مکسورالاول (به‌همین ترتیب)

رجوع شود به‌فهرست ۹: ۳۷ و۱۷۳ و ۱۰: ۱۲۴ـ۱۲۵ معجم‌المطبوعات: ۱۰۰۱

۸۰۲

این نسخه‌را بسال ۹۶۲ «منزوی»نام، بخط نستعلیق‌نوشته، مقابله وتصحیح گردیده، بر برگ دوم وسوم دوحاشیه از مؤلف که درزیرآن «منه رحمةالله علیه» نوشته شده، دیده میشود ودربعضی ازصفحه‌هانسخه بدلهایی یافت میشود، پشت صفحهٔ نخستین‌یادداشتهائی موجود یکی‌ازآنها بامضاءِ عبدالرشید وبسال ۱۳۰۶ میباشد ، باحتمال قوی بایستی خط عبدالرشید تتوی مؤلف فرهنگ رشیدی باشد و مهریکه قسمتی از آن محـو شده وبقیه‌آن اینست: «مرید شاهجهان شد» وچندین مهرقدیمی دیگر دراین صفحه است .

جلد مقوائی، کاغذ نباتی، قطع ربعی، شمارهٔ برگها۳۳، صفحه‌ای ۱۹ سطر، طول ۱۹ سانتیمتر، عرض $13\frac{1}{2}$ سانتیمتر، شماره دفتر۱۵۰۲۹

تفسیر آیةالکرسی

این‌تفسیررا یکی‌ازعلماء اهل‌سنت که‌درقرن دهم‌هجری‌میزیسته‌تألیف کرده ونامی ازخود نبرده، باتفحص زیاد ومطالعهٔ خودکتاب نام مؤلف بدست نیامد ولی معلوم شدکه مردی ادیب وعارف ومتصوف و در اصول اشعری مذهب و درفروع ظاهراً حنفی بوده (۱) .

وی‌ازغزالی (م-۵۰۵) وزمخشری(م-۵۳۸) وبیضاوی (م- ۶۷۱) وتفتازانی (م - ۹۷۲) و میر سید شریف متوفی (م - ۸۱۶) و ملا جلال دوانی (م - ۹۰۸) یاد میکند .

این کتاب مشتمل برمقدمه ودومقاله وخاتمه‌ایست بدین‌تفصیل:

مقدمه : دربیان وجه تسمیه این آیه بدین نام:

۱- مؤلف این‌تفسیربدون‌شك شافعی‌مذهب است وبه‌هرجا پس‌ازنقل‌قول بردوگروه همواره قول شافعی‌را برمیگزیند .

مقاله اول : درتفسیر وتأویل آیه . (۱)

مقاله دوم : درشرح آیه بطرز باطن شریعت .

خاتمه : دررموز وحقائقی است که این آیه مشتمل برآنهاست .

آغاز : بسمله الحمدلله الذی انزل علی عبده الکتـاب ...... بعد ازاملای صحائف الهی وپس ازادای وظائف ... نموده میشودکه این‌رساله ایست‌مشتمل برمقدمه ودومقاله درتفسیر اعظم‌آیات قرآنی ... محتوی‌برغرائب نکات.. که هیچ‌کس به‌اظهار آن مبادرت ننموده تاکنون‌گوش زداحدی نگشته

۸۰۳

این نسخه‌که بسال ۲۰۰۹ نوشته شده جلد اول این تفسیر از ابتداء آن افتاده ، نخستین‌آن که‌درتفسیر سطر آیه پیش ازاین آیه : (یاایها الذین‌آمنوا استعینوا بالصبر)میباشد اینست : گوی ذکر بسیار تودرجنب ذکر ذاکر ان‌اندك بود .

جلد تیماجی . کاغذکاهی. قطع خشتی بزرگ . شماره برگها ۳۱۲ . صفحه‌ای ۲۶ سطر . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۳۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۷۳۲ .

۸۰۴

این نسخه مجلد دوم (ازسورهٔ اعراف تـاآخر بنی‌اسرائیـل) است و بسال ۱۰۱۱ میرحایری مداح‌آنرا بخط نسخ ونستعلیق نوشته وبرگ نخستین آن وصالی گردیده است.

جلد تیمـاجی . کاغذ کاهی . قطع خشتی بزرگ . شمارهٔ برگها ۲۲۹ صفحه‌ای ۲۶ سطر . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۹ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۷۳۳ .

---

۱ - در مقاله دوم مولف سه‌گونه تأویل‌برای آیةالکرسی میآورد و در آغاز این مقاله میگوید :

« در شرح این آیت ... بطور باطن شریعت‌که ظاهر حقیقت است نزد اصحاب و آن‌مشتمل است بر سه‌مرتبه ازکلام » و درشرح هریك‌ازمراتب‌تمام‌آیه‌راتکرارمیکند.

در مقاله اولی در تفسیر «الحی» میگوید :

« وبعضی محققین از ارباب تصوف بر این رفته‌اندکه اشتراك میان حیات واجب تعالی و حیات ممکنات معنوی نیست بلکه‌برحسب لفظاست وحیات‌را درهرجامعینی‌است غیر آن دیگر وهمچنین است باقی‌صفات چنانکه‌اشتراك‌معنوی‌نیست میان‌ذات واجب‌تعالی و سایرذوات و شك نیست که این‌معنی‌الیق است به تنزیه وتقدیس ذات » . صدرالدین بن ابی‌الصفانیز در تفسیر آیةالکرسی به‌این‌نکته درباره صفت‌حیات اشاره واشتراك لفظی بین صفات‌الهی ودیگران رااز‌استادخویش‌نقل‌میکند .

دیده‌شودفهرست ۱۰ ۱۷۸۸-۱۷۸۹ (حا)

۸۰۵

این نسخه مشتمل برتفسیر سورهٔ مریم تاآخر سورهٔ فاطر میباشد (موافق تقسیم بالا تفسیر سورهٔ‌کهف‌را اگر داشت مجلد سوم را تماماً شامل بود) . بخط نسخ نوشته شده ، نویسنده آیات قرآنی‌را باشنجرف نگاشته‌ونامی ازخود وسال نگارش‌نبرده، ظاهراً ازخطوط قرن یازدهم هجری است، پشت نخستین برگ وبرکنار برخی ازبرگهـا مطالبی تفسیری بخط وامضاء محمدحسین نام موجود است .

جلد تیماجی . کاغذ کاهی . قطع خشتی بزرگ . شمارهٔ برگهـا ۱۸۸ صفحه‌ای ۲۱ سطر ، طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۲۸ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۷۳۴ .

۸۰۶

این نسخهٔ شامل تفسیر سورهٔ یسن تـاآخر قرآنست (مجلد چهارم) ، بسال ۱۰۶۹ بخط نسخ نگارش یافته ونویسنده نام خودرا نبرده ، برگ نخستین وصالی شده وپشت‌آن یادداشت‌کوچکی بخط صاحب روضات بامهر ایشان میباشد ، حاشیهٔ یکی ازبرگها پاره‌شده ودوتای دیگر ازآنها چرکین شده است .

جلد تیماجی ، کاغذ کاهی . قطع خشتی بزرگ . شمارهٔ برگهـا ۳۴۸ . صفحه‌ای ۲۰ سطر . طول ۲۶/۵ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱۴۷۳۵ .

۸۰۷

این نسخه‌که ظاهراً از خطوط قرن یازدهم هجری است بخط نستعلیق نوشته شده‌و شامل بر مجلد اول و دوم این تفسیراست . پس‌از انجام تفسیر سوره بنی‌اسرائیل برگی از تفسیر سوره‌کهف موجود ولی پیش وپس ندارد ، چند برگ از اول‌و آخر نسخه‌وصالی گردیده است .

جلد تیماجی . کاغذکاهی . قطع‌رحلی . شماره برگها ۳۶۴ ، صفحه‌ای ۳۰سطر . طول۳۲سانتیمتر . عرض۱۸ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۴۹۹۲ .

جلاءالاذهان = تفسیر گازر

این‌کتاب چنانکه در مقدمه تصریح‌گردیده تألیف ابوالمحاسن حسین‌بن حسن جرجانی است‌که از علماء امامیه وباحتمال قوی درقرن دهم‌هجری بوده مؤلف بنا داشته که قرآن‌کریم را موافق اخبارامامیه تفسیر نماید ونصف‌قرآن

را (تا آخر سورهٔ کهف) بتفصیل شرح نموده و باشعار عربی وفارسی گاهی تمثل جسته ولی نصف دوم را مانندنصف نخستین تفسیرنکرده وپس از نقل قسمتی از آیات نخست بترجمه فارسی آنها مبادرت نموده وازآن پس بتفسیر آن‌ها پرداخته و این رویه را در نصف پیشین نداشته بدینجهت و جهات دیگر که درص ۱۰۱-۱۰۵ ج۱ فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار نوشته‌ام بایستی این تفسیر تألیف دونفر (ابوالمحاسن وسیدگازر) باشد و نامی از ابوالمحاسن مذکوردر کتابی نیافتم و سیدگازر را صاحب روضات درص ٤۰۷ (ج۳) نامی برده ولی از آنهم درست چیزی بدست نیامد از نسخ موجودهٔ این تفسیر تقسیمات زیرین بدست می‌آید . جلد اول از ابتداء قرآن تا آخر سورهٔ انعام . جلد دوم ازسورهٔ اعراف تا آخر سورهٔ بنی‌اسرائیل .

جلدسوم ازسوره کهف تاآخرسوره فاطر. جلدچهارم ازسورهٔیس تاآخرقرآن.

مؤلف پیش از شروع بتفسیر هفت‌فصل در مطالب راجعهٔبقرآن نوشته و پس‌از آن بتفسیر سورهٔ حمن پرداخته است .

کهنه‌ترین نسخه‌ای از این تفسیررا (جلدچهارم از سورهٔیس تاآخر قرآن) که نگارنده دیده بسال ۹۸٤ نگارش یافته و متعلق به‌آقای ملك‌الشعراء بهاربود و اینك درکتابخانه شخصی آقای تقوی رئیس دیوان‌عالی تمیز (دیوان کشور) و رئیس دانشکده معقول‌و منقول‌موجود (۱) و دورهٔ کامل آن‌درکتابخانه

۱- ظاهراین‌سخن‌آن است‌که نسخه از ملکیت‌بهار به‌تقوی انتقال‌یافته است . این‌نسخه مورخ ۹۸۴ باکتابخانه مرحوم تقوی برای کتابخانه مجلس‌خریداری‌شد و اکنون با شماره ۵۰۰۰در این کتابخانه محفوظ است .

اکنوو در این‌کتابخانه نسخه‌ای کهن‌تر مورخ ۹۰۰ موجود است .نسخه‌ای‌مورخ ۹۰۳ نیز در آمل است‌که فیلم آن در دانشگاه موجود است ونسخه‌ای مورخ ۹۴۴ در دارالکتب قاهره (فهرست طرازی ۱:۱۱۳)

ظاهراً قسمتی دیگرراز نسخه بهار در الهیات است تاتاریخ۹۹۰ (شماره ۲ب) ،

رجوع شود به ذریعه ۴:۲۷۰. ۳۰۹ وج ۵:۱۲٦ ، ا. ستوری ۱:۲۹ و ۱۲۱۱ مقدمه آقای سید جلال‌الدین محدث به‌چاپ (تفسیرگازر) فهرست نسخه‌های فارسی ۱ : ۳۹-۴۲ . (حا)

مدرسه عالی سپهسالار و کتابخانه حضرت‌رضا ع میباشد .

آغاز : بسمله سپاس وثنا وحمد بی‌منتها مرخدائی را که این هفت گنبد ایوان‌معلق الخ .

۸۰۸

این نسخه را بخط نسخ ، محمدشیرازی خلجانی بسال ۹۸۳ نوشته ، شامل تمام قسمتی است‌که از قلم مؤلف بیرون آمده (از اول تفسیر تا تفسیر آیه ۸۴ سوره نساء) و نویسنده نسخه این معنی را در آخر تذکر داده ، تفسیر این قسمت (۸۴ آیه) ازسورهٔ‌نساء برکنارحاشیه اوراقی‌که شامل تفسیر سوره آل‌عمران میباشد، ،نوشته‌شده ، درصفحه نخستین نقاشی‌ظریفی‌گردیده و دارای دوترنج طلائی‌است که قسمتی از دیباچه برآن‌نوشته‌شده‌ولی خواندن آنها مشکل است ، ابتداء سوره بقره وآل عمران‌هریك دارای سرلوحی‌زیبامیباشد آیات قرآن با شنجرف نوشته شده ، چند برك اوائل نسخه وصالی گردیده ، پشت آخرین صفحه یادداشتی راجع به بنای اولیه کعبه و بعد ازآن نگارش‌یافته ویادداشت دیگری‌بوده که‌آنرا محو کرده‌اند ، بالا وپائین اوراق آثارآب دیدگی دارد وهمه برگها مجدول بطلا ولاجورد است .

جلد ساغری . کاغذ دولت‌آبادی. قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۶۱۱. صفحه‌ای ۲۷ سطر . طول ۲۲سانتیمتر . عرض۱۳ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۲۷۲۲ .

جواهر التفسیر

مولف این‌کتاب کمال‌الدین حسین‌بن علی واعظ‌بیهقی سبزواری متوفی بسال ۹۱۰ ومشهوربه کاشفی است (۱) چنانکه‌درمقدمهٔ آن تذکر داده‌شده‌تألیف آن بنام امیرعلیشیر نوائی متوفی بسال ۹۰۶ گردیده وبهمین مناسبت نام آنرا «جواهر التفسیر لتحفة‌الامیر» گذارده ، بسال۸۹۰ تألیف مجلد اول آن‌که‌تاآخر سورهٔ‌آل عمرانست خاتمه یافته ، پس از آن به‌تألیف تفسیر مختصری بنام «مواهب علیه» مشغول‌شده وپس‌ازانجام دادن آن باز درصدداتمام تألیف این

۱ـ دراین‌کتابخانهٔ چند نسخه جواهرالتفسیر هست وبرخی ازاین نسخه‌ها تنها تفسیر سورهٔ فاتحه‌ـ مفصل‌ترین بخش‌کتاب‌است . فهرست۱: ۱۴۲۱ و۱۷۹: ۲۸۸۹۲۰۹ ذریعه۵: ۲۶۵ کشف‌الظنون: ۶۱۳ سپهسالار۴:۱۱۶ دارالکتب(طرازی)۱:۱۱۶(حا)

تفسیر برآمد ولی‌چنانکه درآخر همین نسخه تذکرداده شده، چون آیه ۸٤ سورهٔ نساء را تفسیرنمود اجل گریبانش گرفت .

۸۰۹

این‌نسخه بخط نستعلیق خوب وآیات قرآن بخط نسخ وباشنجرف بسال ۱۱۱۴ و ۱۱۱۵ نوشته شده ، برگهای آخرآب دیدگی‌دارد، ابیاتی فارسی درحاشیه برخی از برگها دیده میشود، یك سرلوح کوچك‌دارد وصفحات مجدول‌است .

جلد تیماجی‌ضربی . کاغذدولت‌آبادی . قطع‌وزیری. شمارهٔبرگها ۷٦۰ صفحه‌ای۲۵ ۲۵سطر. طول۲۹ سانتیمتر . عرص ۱۷ سانتیمتر. شمارهٔدفتر ۱۸۵٦۸ .

خلاصة‌المنهج

این تفسیر تألیف ملافتح‌الله کاشانی متوفی بسال ۹۸۸

ملافتح‌الله ازعلماء امامیه‌قرن دهم‌هجری بوده وشرح‌فارسی نهج‌البلاغه بنام «تنبیه‌الغافلین وتذکرةالعارفین» وترجمهٔ فارسی، احتجاج طبرسی و تفسیر بنام «زبدةالتفاسیر» از مولفات ایشانست و قرآن کریم را بفارسی نیز ترجمه کرده‌است .

برای‌شرح‌حال‌ومولفات ایشان رجوع شودبه ص۱٦۰و۱٦۵ ج ۳روضات وص ۱۲۳ ـ ۱۲٦ و۱۷۷ و۱۷۸ ج ۱ فهرست مدرسهٔ سپهسالار وص۱٦ـ۱۷ ج۲ فهرست مذکور .(۱)

خلاصةالمنهج دوباره درطهران وتبریزچاپ شده‌است .

آغاز : بسمله حمدی چون کلمات ربانی بیغایت ، شایستهٔ لطیفیست که ازمحض‌الخ .

۱ـ درمجلس چندین نسخه‌ازخلاصةالمنهج موجوداست. رجوع‌شود به‌ذریعه۷:۲۲۳ فهرست نسخه‌های فارسی ۱: ۴۵. نسخه منهج‌الصادقین به‌خط مؤلف‌نیزدراین‌کتابخانه موجوداست (حا).

۸۱۰

این نسخه بخط نسخ (ظاهراً درقرن نهم) بدون تاریخ وتصریح بنام نویسنده نگارش یافته، سوریانه اطراف آنراخورده وازقسمت اخیرآنهم چندبرگ افتاده‌است.

جلد تیماجی. کاغذ حنائی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۱۰۵ . صفحه‌ای ۱۵ سطر. طول ۱۹ سانتیمترعرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۲۸٦

رسم المصحف

نسخه‌ایست که بدین نام دردفتر کتابخانهٔ ثبت شده، درخود کتاب نامی برای آن دیده‌نشد ، این نام‌را ازروی موضوع کتاب به‌آن داده‌اند ، پس‌ازاینکه‌رسم کلمات سوررا (ازحمدتاناس) معین وبشرح آن پرداخت کلیه کلماتی را از قرآن که حرف «ظاء»را داراست، با سوریکه درآن میباشد معین نموده‌است.

بامراجعه بفهرستهامولف این کتاب‌ونام‌اصلی آن شناخته‌نشد، ولی‌نگارنده احتمال میدهد که این‌نسخه «رسم المصحف» تألیف‌محمدبن محمود سمرقندی مولف«المبسوط»باشد انشاء کتاب به‌شیوه قرن‌هشتم ومولف ازمفردات مولانا طاهرنام‌که استادوی بوده وتاهنگام‌تألیف‌این‌کتاب هم زنده‌بوده ونیز ازشرح شاطیه جعبری (شیخ‌برهان‌الدین ابراهیم‌بن عمر متوفی‌بسال ۷۳۲) مکرر یاد میکند .

آغاز: بسمله سورةالفاتحه دراین‌سوره چهاردهٔ همزه‌وصل (کذا)دروصل محذوف‌است، بابسمله ودرابتداثابت‌سیزده‌مفتوح‌است ویکی‌مکسورالخ .

۱ـ سمرقندی درمشجرهٔمولفات خود ـدرکتاب المبسوطـ سه‌رساله دربارهٔ رسم مصحف‌یاد میکند:

۱ـ قصیدهٔرائیه‌دربیان‌رسم‌مصحف بطریق‌شاطبیه

۲ـ کشف‌الاسرارفی‌رسم‌مصاحف‌الامصار ۳ـایضاح‌الخوالف‌فی‌رسم مصاحف‌السوالف

نسخه حاضربا هیچ‌یك ازاین‌سه‌رساله‌مطابقت ندارد . علاوه براین، مولف این کتاب گویا شاگرد مولی طاهرصاحب مفردات (ظاهراً طاهربن‌عرب اصفهانی)است‌که معاصرسمرقندی بوده ، شیوهٔ فارسی این‌کتاب نیز با آثار فارسی سمرقندی هیچ شباهت ونزدیکی ندارد ، وکاملا متفاوت است .

نکته دیگرکه برای اصلاح نوشتهٔ متن یادآور میگردد آنست‌که‌درپایان‌رسم‌الخط هر سوره تعداد ظاآت آن سوره را باذکر کلمات دارای حرف «ظا» یاد میکند و درپایان نیزکتاب باردیگر تمام‌کلمات مشتمل برظاء را درهریك سورقرآن یکجا میآورد (حا)

۸۱۱

این نسخهٔ که‌شامل دهجزء یاده‌جلداول این‌تفسیر (روض‌الجنان) میباشد، بسال ۱۰۵۸ بخطنسخ وثلث غلامعلی‌نام‌نوشته شده‌است .

این‌نسخه به‌تصریح کاتب در ذیل جزیکم (پایان مجلداول) ازنسخه‌ای مورخ ۶۱۵ رونویس شده و یادداشتهای موجود درپشت آن نسخه نیز به‌این نسخه نقل گردیده است آنانکه از روی‌آن استنساخ یا از آن استفاده کرده‌اند نیز هریك درآنجا یادداشت وسال آنرا هم معین نموده‌اند وآخر آنها یادداشت قاضی نورالله شوشتری بسال ۱۰۰۰ هجری درشهر لاهور میباشد وتذکر داده‌اندکه در مدت سه ماه بمطالعه ومقابلهٔ آن نسخه موفق گردیده‌اند ونیز پشت صفحهٔ نخستین جزو هفتم که نویسنده آنرا اول مجلد دوم معرفی نموده ، یادداشت زیرین نگارش یافته: «هذه‌المجلد کالمجلد السابق منقول من نسخة الاصل الذی وقفها علی‌الروضة‌الرضیه‌الرضویه علی مشرفها الف سلام وتحیة مرقوم (کذا والظاهر انه غلط والصحیح‌المرحوم) المرتضی‌الاعظم‌السید علاءالدین بن‌سیدمظفربن‌سید علاءالدین الاثیر (کذا والظاهر انه‌الناش) من اولاد حمزة‌بن‌الامام موسی‌الکاظم علیه‌السلام فی‌خامس ذیحجة الحرام سنة سبعین و ثمانمائه » آیات قرآنی بخط ثلث و ترجمه فارسی آنها بخط نسخ باشنجرف نگاشته شده ، قسمتی‌از برگ نخستین باقی مانده و این برگ و برخی از برگهای دیگر وصالی‌گردیده وتمام برگها سوراخ شده است .

جلد تیماجی . طول دولت‌آبادی . قطع رحلی . شماره برگها ۶۷۱ . صفحه‌ای ۳۱ سطر . طول ۳۶ سانتیمتر، شماره دفتر ۱۶۳۷۸ .

روض‌الجنان

تألیف جمال‌الدین ابوالفتوح حسین بن علی بن محمدبن احمد بن حسین بن احمد خزاعی رازی که از علماء امامیه و وعاظ قرن ششم هجری بوده (۱)

---

(۱) آقای‌قزوینی در ص ۶۳۴ ج ۵ تفسیر (خاتمه طبع) نگاشته‌اند :
ظن غالب اینست که ابوالفتوح در اواسط قرن ششم هجری وفات یافته و در ص ۶۳۸ تاریخ تألیف تفسیر را میان سال ۵۱۰ و۵۵۶ دانسته‌اند . نگارنده ازعبارت‌موجود در آخر نسخهٔ کهنهٔ کتابخانه رضویه (ج۱ص۴۴) استفاده میکند که در همان سال‌نگارش (۵۵۶)یا سال پیش از آن تألیف گردیده ست .

و نسبت وی به بدیل بن ورقاء از صحابه حضرت پیغمبر (ص) بوده میرسد و منتجب‌الدین مولف فهرست (م-٥٠٤-٥٨٥) وابن‌شهرآشوب مازندرانی مولف معالم‌العلماء (م-٥٨٨) (۱) بتصریح خود شاگرد وی بوده وهمین تفسیر و کتاب دیگر این مولف «روح‌الاحباب (۲) و روح‌الالباب» (= شرح شهاب‌الاخبار قضاعی) را پیش وی خوانده‌اند . صاحب روضات در ص ۱۸٤ بنقل‌از ریاض العلماء تألیف رسالهٔ یوحناء (۳) بفارسی (٤) و رسالهٔ حسنیه (در ایران مکرر چاپ شده) را نیز به‌ابوالفتوح رازی نسبت داده وجزکتاب اخیر نسبت آن دو رساله را تأییدکرده‌اند و از تفسیر عربی وی که در مقدمه این تفسیر تألیف آنرا وعده داده‌اند اثری نیست (نگارنده شنیده بود که دانشمند معاصر آقا شیخ آقا بزرگ طهرانی دام عمره وتوفیقه مؤلف کتاب بزرگ «الذریعه الی تصانیف الشیعه» به‌نسخه‌ای ازاین تفسیر دست یافته شرحی بایشان عرض واستعلام از واقع نمود ، درجواب مرقوم فرموده‌اند که من تابحال بدان دست نیافته‌ام لیکن یکی از هندیها که بعتبات مشرف‌شده‌بود وجودآنرا دریکی ازکتابخانه‌های هند خبر داد وبناشدکه نمونه‌ای ازآنرا درمراجعت بدانجا استنساخ و برای ما بفرستد اما تاکنون نفرستاده است)

(۱) به ص ٦٩ و ۲۴۸ - ۲۴۹ هدیة‌الاحباب و مقدمه اقبال‌اشتیانی برمعالم‌العلماء مراجعه گردد .

(۲) نام این‌کتاب در ص ۴۲ ج ۲ امل‌الامل « روح‌الالباب و روح‌الالباب » ثبت گردیده ونگارنده در ص ۱۳۰ ج ۱ فهرست سپهسالار آنرا پیروی نمود ولی در فهرست منتجب‌الدین (ص۵درجلد۲۵ بحار) وص۳٦۷ ج۳مستدرك‌الوسائل وص۲۹۳ کشف‌الحجب والاستار « روح‌الاحباب و روح‌الالباب » ضبط‌گردیده و قزوینی همین‌نام اخیررا درخاتمهٔ طبع ذکر نموده‌اند و درمعالم‌العلما فقط بنام شرح شهاب نام برده شده‌است .

(۳) این‌رساله بعربی ضمیمه «الدرالثمین فی‌فضائل امیرالمؤمنین ع »است که‌بشماره (۱۸۵۱) درکتابخانهٔ مدرسهٔ عالی سپهسالار میباشد وترجمهٔ فارسی‌آن که ظاهراً انشاء آن درعصر صفویه میباشد نیز ضمیمهٔ کتاب شماره (۲۱٦۳) آن‌کتابخانه است و درنجف‌اشرف درهمین سالهای اخیر ضمیمهٔ احادیث قدسه عربی آن چاپ سنگی شده است .

(۴) درباره رسالهٔ یوحنا رجوع شود به ص ۸۷ مجلد ٦ فهرست این کتابخانه و تعلیقات این‌نگارنده‌بر آن (حا)

آقای‌قزوینی (محمد)شرح بسیارمفصلی‌درمعرفی از این تفسیر(۱) ومؤلف
آن بنام خاتمة الطبع همین‌کتاب در فروردین ماه سال ۱۳۱۵ مرقوم ودرآخر
مجلدپنجم‌این‌تفسیر (ص ٦١٥ـ٦٥٦) چاپ‌گردیده‌وبسال ۱۳۱۳ شمسی‌نگارنده
درج ۱ فهرست مدرسهٔ عالی سپهسالار (ص۱۲۹ ١٣٤) نیزشرحی نگاشته‌ام .
دومجلد آن سی‌وچهار سال پیش ازاین (۱۳۲۳ قمری) چاپ شده وبقیهٔ
آن درسه مجلد از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۵ نیزدرطهران چاپ گردیده است .(۲)
آغاز : بسمله سپاس خدایرا که بردارندهٔ این ایوانست

۸۱۲

این نسخه بخط نسخ ونستعلیق نوشته شده پیداست که دونویسنده آنرا (ظاهراً در
نیمه‌اول قرن سیزدهم هجری) نوشته‌انه وازباب ۳۷ آن‌قسمتی افتاده‌است . جلد تیماجی
کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی . شمارهٔ برگها ۷۹ . صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۲۱ سانتیمتر
شمارهٔ دفتر ۱۴۱۷۹ .

شرح حرزالامانی

= شرح‌شاطبیه‌ابومحمد، قاسم‌بن‌فیره‌شاطبی(ضریر(م‌ـ۵۳۸ـ ۵۹۰)درعلم
تجوید وقرائت قرآن کریم دوقصیده دارد : لامیه به نام حرز الامانی ووجه

(۱) درمقدمه مؤلف نامی برای این تفسیرذکر ننموده در فهرست منتجب‌الدین
«روض الجنان وروح الجنان» وابن‌شهر آشوب درمعالم العلماء آنرا «روح‌الجنان وروح
الجنان» ثبت‌کرده ناقلین ازاین دوکتاب هم چون شیخ حرعاملی درامل الامل وصاحب
منتهی‌المقال درآن کتاب ودیگران نیزباختلاف نقل‌نموده‌اند .

پشت نسخه این کتابخانه‌هم‌نویسندهٔ نسخه‌آنرا«روض‌الجنان وروح‌الجنان»شناسانده
واستاد علامه قزوینی درحاشیهٔ ص ٦٢٣ ج ۵ همین نام اخیررا صحیح دانسته ونام دیگر
رامصحف‌اول گرفته ونقل کرده‌اند که ابن‌شهرآشوب درمناقب نام این تفسیر را «روض
الجنان وروح الجنان» ضبط‌کرده است .

۲ ـ روض‌الجنان آخر باردیگر به‌چاپ رسیده وهربار درده مجلد ویکی‌ازاین
دوچاپ باتصحیح مهدی‌الهی قمشه‌ای نسخه‌ای به سال ۱۳۷۰ قمری است
ذریعه ۱ـ : ۲۷۴ ـ۲۷۵ فهرست نسخه‌ها : ٦٠ ۱ شتوری : ۲۰۰

التهانی» و رائیه به‌نام عقلیة اتراب القصائد فی‌اسنی المقاصد» وبراین‌دوقصیده شروح بسیار نوشته شده (کشف الظنون ج ۱ص ٤٢٨ - ٤٣٠ وج ۲ ص-۱۲۸ و روضات ج ۳ ص ۱۷۹ - ۱۸۰) ودر فهرستهای کتابخانهای ایران‌وکشورهای دیگر نسخی ازآنها دیده میشود.

مولف شرح‌حاضر محمدقاسم بن‌محسن‌بن‌علی‌الحسینی‌تبریزی است‌که از قراء امامیه‌درقرن‌سیزدهم هجری واین‌شرح‌رابنام فتحعلیشاه (متوفی‌بسال ۱۲۵۰) وولیعهد وی عباس‌میرزا (متوفی بسال ۱۲٤۹) موشح کرده وآنرا دریك مقدمه (درچهار مقصد) وبیست‌وهفت باب ویك خاتمه مرتب نموده و درحدود (۳۲۲۰) بیت کتابت آنست.

آغاز: بسمله قرائت حمدی که زینت افزای دیباجهٔ صحیفه هرگونه مدعاست.

۸۱۳

این مجموعه رابسال ۱۲۴۰ علی‌بن معصوم بخط نسخ خوب ، جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۲۵۰ ' برگهای قواعدالتجوید . ۲۴۱ . صفحه‌ای ۹ سطر . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۰٦۷ .

این مجموعه شامل دوکتاب است درتجوید ازیك مؤلف :

۱ - قواعد التجوید (ص ۱ - ۲٤۰)

تألیف سیدمحمود بن‌عبدالله موسوی‌دزفولی. مؤلف‌درمقدمه‌آن نوشته که نسبتش به‌قطب العارفین سیدرکن‌الدین علی موسوی میرسدکه مردی دانشمند و امامی مذهب‌بوده . وی این‌کتاب رابرحسب خواست‌گروهی ازیاران درظرف یك‌سال (۱۲۳۸ - ۱۲۳۹) تألیف‌کرده وکتاب دیگر بنام مختصر التجوید دارد که پیوست این نسخه است .

این رساله مانند تحفة الاخلاص دارای یك مقدمه ودوازده باب وخاتمه‌ای میباشدو هریك ازابو اب آن مشتمل بر فصولی چنداست ونام کامل آن، قواعد التجوید فی ترتیل القرآن المجید میباشد ودرحدود ۲۰۰۰ بیت کتابت دارد .

آغاز : الحمدلله الذی جعل القرآن تبیاناً لکل شیء ..... امـا بعد فیوض ازلی و کمینه بندگان خداوند لم یزلی .

۲ ـ مختصر التجوید (ص ۲٤ - ۲۵)

تألیف سیدمحمود بن عبدالله دزفولی (مؤلف رساله بالاو رساله تحفة الاخلاص) درتجوید. این رساله خـاص بیـان قرائت عاصم است در ده فصل و مؤلف در ۱۲٤۰ ـ ازتألیف آن فراغت حاصل کرده است .

۸۱۴

نسخه ایست به‌قلم نسخ محمودصغیر سورخ ۱۲۸۲ عناوین‌درنسخه به‌شنگرف‌است قطع خشتی ۱۷×۲۳ ج تیماجی زرد رنگ ومهر منگنه شده صفحـات ۵۴٦ سطور ۱۷ کاغذ فرنگی شماره ثبت قدیم ١٦٦٣٧ جدید ۹٦۹۹

کنز العرفان فی فقه القرآن

= آیات الاحکام از فاضل مقداد جمال الدین مقداد بن عبدالله سیوری حلی ...

ذریعه ۱۸ :۱۵۹ـ۱٦۰ امل الامل چاپ بغداد ۲ : ۳۲٤

۸۱۵

این مجموعه بخط نستعلیق خوب وبادو قلم نوشته شده شمارهٔ یکم تاریخ ندارد و ظاهراً ازقرن یازدهم است وشمارهٔ سوم (الوقوف‌والفوائد) به‌خط منوچهر فارسی و مورخ جلد تیماجـی . کاغذ کاهـی . قطع ربعی . شماره بـرگهـای این نسخه ۴۰ ، الوقوف و الفوائد ۲۱۲ . صفحه‌ای ۱۴و۲۰ سطر، طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر شمـاره دفتر ١٦٢٧٣ .

۱ ـ قواعد القرآن

ازیار محمدبن خدایداد سمرقندی دربیان قرائت عاصم در ۱۰۰۰ بیت و دیباجه آن‌رابنام عبیدالله بهادرخان ازسلاطین ازبکیه ماوراء النهر کرده ودرآن مکرر ازناصرالدین هروی استاد خویش‌رانام برده وفهرست ابواب آن‌اینست :

۱ ـ دربیان استفاده .
۲ ـ مخارج حروف .
۳ ـ رعایت‌کردن مخارج حروف .
۴ ـ صفات حروف .
۵ احکام نون ساکن وتنوین .
۶ ـ متفقات ادغام .
۷ ـ مد وقصر .
۸ ـ هاءکنایه .
۹ ـ تفخیم وترقیق راه .
۱۰ ـ وقف درآخرکلمه .
۱۱ ـ رسم‌الخط وطریقهٔ وقف برآن .
۱۲ ـ دربیان اختلاف راویان عاصم .

آغاز : بسمله حمدبیچون وثنای‌ببعد حضرت قادریراکه قرآن‌مجید وفرقان حمید پرفافرو فرستاد .

۸۱۷

مجموعه‌ایست‌به‌قلم نستعلیق ونسخ‌مورخ ۸۶۵ ودر ابتدا این‌کتاب سرلوح‌کوچکی ودرآخرآن تصویر طلائی ازحلق ومحل تلفظ هریك ازحروف میباشد، قسم دوم فرش را بسال۸۶۹ زین‌العابدین محمدنام‌بخط نسخ‌نوشته وشایداصل‌کتاب هم نیزبخط این‌نویسنده باشد وطرزنگارش و اوراق‌آن بدانگونه است‌که درمقدمه شرح داده، درابتدا کتاب دوم

نیز سرلوح ظریفی میباشد، مهرهائی چند ویادداشتهائی پشت برگ نخستین از مالکهای پیشین نسخه موجود ومحتاج وصالی میباشد.
اوراق کتاب دوم مشوش وجابجا صحافی شده است.
جلد تیماجی. کاغذ سمرقندی حنائی. قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۱۱۹ صفحه‌ای (مختلف) سطر. طول ۲۶ سانتیمتر. عرض ۱۶$\frac{1}{2}$ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر: ۱۶۵۴۰
این مجموعه دارای پنج رساله است:

المبسوط فی القرآآت السبع

تألیف محمدبن محمودبن محمدبن احمدبن علی شریف سمرقندی همدانی‌-الاصل حافظ تخلص میباشد، بنابتصریح مکرر خویش دخترزادهٔ سیدابوالقاسم محمدبن یوسف الحسینی مدنی سمرقندی(۱) بوده وقرائت را ازقوام‌الدین معروف به فقیه نجم(۲) وازپدر خویش و سراج‌الدین احمدبن علی معروف بسقاء (۳) و از جمال‌الدین یوسف‌بن عبدالمحمودبن عبدالسلام البتی (کـذا فی النسخه) (٤)

(۱) این دانشمندمؤلف خلاصة المفتی ومصابیح السبیل ونافع (درفروع حنفیه) والملتقط فی فتاوی الحنفیه میباشدوصاحب کشف الظنون درص۴۴۲ و۵۱۴ و۵۸۱ ج۲ سه کتاب اخیر اورا نام‌برده وتاریخ وفات وی‌را مختلف (بسال ۵۵۶ و۶۵۶) نقل کرده ومؤلف «الفوائد البهیه» درص ۲۱۹ و۲۲۰ این اختلاف را بدون ترجیح نقل‌کرده ولی مراجعه‌کننده باین سطرها مسلماً تاریخ اخیر (۶۵۶) را ترجیح خواهد داد.

(۲) درترجمه شدالازار(ص۷۵-۷۷ نسخهٔ خطی متعلق بنگارنده) قوام‌الدین عبدالله معروف بفقیه نجم‌شیرازی نام‌برده شده وگوید بسال ۷۷۲ مرده ودرص۱۲۹ نسخهٔ خطی مذکور، گوید: فقیه نجم‌الدین محمود معلمی مهربان‌بود ومصحف بنوشت و قرآن بخلق می‌آموزانید وگفته‌اندکه چندهزار مصحف جامع وغیرجامع نوشت..... ومن ازایشانم که قرآن دراول بروی خوانده‌ام، بسال هفتصد وپنجاه وچیزی ازهجرة درگذشت درشیراز.

(۳) درروضات (ص۵۱ ج۱) احمدبن علی‌بن مسعودبن عبدالله معروف به‌ابن سقاء متوفی بسال۶۱۳ نام‌برده‌شده وبایستی همین سراج‌الدین باشد.

(۴) دردانشمندان قرن‌ششم وهفتم وهشتم مذکور درشذرات‌الذهب بدین‌نام فقطیك نفردیده شده ودراینجا ترجمه مختصرآن نگاشته میشود (درص۷۴ ج۶ درشماره آنهائیکه بسال۷۲۶ جهانرا بدرودگفته‌اند) گوید: ودر این‌سال جمال‌الدین یوسف‌بن عبدالمحمودبن عبدالسلام بغدادی مقری فقیه حنبلی ادیب‌نحوی متفقین که قرآنرا بروایات مختلفه‌قرائت نموده (قرأبالروایات) بدرود زندگانی گفته الخ. وچنانکه بالانقل‌شد درنسخه پس‌از نام عبدالسلام جدوی کلمه بتی‌است نه‌بغدادی ونگارنده تاکنون ندانست که بچه‌مناسبت وی را بتی‌گویند واحتمال دونفربودن صاحب‌ترجمه واسناد مؤلف‌را دور ازحقیقت میداند.

وعلی‌بن‌محمدبن‌ابی‌سعیدبن حسین‌دیوانی وازتاج‌الدین علی‌بن ابی‌الیمین‌معروف به‌ابن‌بشاك وفخرالدین احمدبن‌علی‌بن احمدکوفی معروف به‌ابن‌فصیح فراگرفته وسلسلهٔ رواةرا تاشاطبی وصاحب تیسر درفصلی ازکتاب «التسخیر علی‌طریق ـ التشجیر» که دومین جزء ازاین‌کتاب میباشد مشجراً ذکرنموده .

درمأخذیکه نگارنده دردست داشت نام و نشانی‌که صریحاً تاریخ و آثار دیگر این‌مؤلف‌را نشان دهد نیافت جزاینکه بقرینه‌ای‌که در این‌کتاب از شرح شاطبیه تألیف ابوشامه (عبدالرحمن‌بن اسمعیل دمشقی) متوفی بسال ٦٦٥ و شرح شاطبیه تألیف فاسی (محمدبن‌الحسن محمد) متوفی بسال ٦٧٢ مکرر نقل نموده ودانستن تاریخ وفات اساتید و جد مادری وی دانست‌که در اواخر قرن هفتم یا هشتم زندگانی مینموده و مؤلفات زیرین را نیز در این کتاب بخود نسبت داده‌است : ۱و۲ ـ العقدالفرید وشرح آن بنام روح‌المزید (۱) ، ۳و٤ ـ عین‌الترتیل فی‌بیان حروف التنزیل در (شرح «کفایة المتعلم فی تصحیح حروف‌المتکلم»مؤلف‌است) ، ٥ ـ ایضاح‌الخوالف فی‌رسم مصاحف‌السوالف (۲) ، ٦ ـکشف الاسرار فی رسم مصاحف الامصار (۳) ، ۷ ـ تنبیه‌القاری فی‌الکلام الباری،۸ ـ جمیع‌نجوم‌البیان فی‌وقوف القرآن ، ۹و ۱۰ ـ الملتقط من معانی حرزالامانی فی‌تجرید التجرید وشرح آن(٤) ۱۱ ـ رساله‌دراختلاف ابی‌بکربن‌عباس وحفص درقرائت بفارسی (٥) و۱۲ المبسوط فی‌قراآت السبع من‌اضائةالطبع (همین‌کتاب)میباشد(٦).

---

(۱) نسخه‌ای ازاین‌کتاب وشرح‌آن درکتابخانه‌رضوی‌موجوداست(ج۲ فهرست آن‌جا ص ۲۳۰ دیده‌شود) .

(۲) در ص ۱۷٥ ج ۱ کشف‌الظنون این کتاب نام برده شده ومؤلف آنرا محمدبن محمد مقری بدون تعیین زمان وعصر وی‌معین‌نموده ومسلماً محمد دوم محمود بوده وغلط ثبت شده است .

بقیه پاورقی درصفحهٔ بعد

مؤلف درمقدمه روش خویش رادرتألیف این کتاب‌وتفسیر آن بیان‌میدارد وی‌میگوید :

«چون این‌خللهاادراك‌کردم واجب‌دیدم درقرآة (کذا)سبعه‌کتابی‌درغایت اختصار وسهولت بحذف علل واساتید وزواید نوشتن که جامع باشد تیسیر و شاطبیه را وأکرچه شاطبیه نظم تیسیر است ولیکن بعضی وجوه مسائل‌وابواب درشاطبیه‌ذکرکرده است که‌در تیسیرنیست‌وشاطبیه محتاج شرح‌است‌وجماعتی که قصیدهٔ شاطبیه‌را شرح نوشته‌اند معنی‌لغات وبیان اعراب ابیات وبیان علل قراآت‌بطریق نحویان‌کرده‌اند ودرآن اطناب نموده وزواید بسیارنوشته وطالب بدین‌سبب ازمقصود باز میماند ومقصود صاحب‌شاطبیه دانستن وجوه‌قراآت‌بوده

بقیهٔ پاورقی ازصفحهٔ قبل

(۳) نسخه‌ای بدین‌نام ، بی‌تاریخ نگارش درص ۲۳۱ ج ۲ فهرست‌کتابخانه‌رضوی‌نام‌برده شده ومؤلف آنرا ابویحیی‌بن‌محمدبن محمودالقاری‌الشیرازی‌الشافعی‌معین‌کرده ودرکشف‌الظنون بدین‌نام‌کتابی نام برده نشده ومأخذ نگارش مؤلف محترم آن فهرست را نمیدانم چیست ولی‌ممکن‌است تصور نمودکه این‌کتاب ، مؤلفهٔ همین‌مؤلف میباشد وابویحیی‌کنیهٔ وی‌بوده وکلمهٔ‌بن میان‌ابویحیی ومحمد زیادوغلط میباشد وچون درهنگام تحصیل‌درشیراز آنرا تألیف‌نموده ومذهب غالب آن شهر درآنروز شافعی بوده خودرا شیرازی وشافعی معرفی‌کرده است والله‌اعلم .

(۴) همهٔ مولفات نام بردهٔ بالا را مؤلف درکتاب المبسوط خویش نام برده وفقط در کشف‌الظنون نام کتاب ۱و۲و۵ موجود است .

(۵) نسخه‌ای ازاین‌رساله درکتابخانه‌رضوی موجوداست(ص ۲۲۸ ج ۲ فهرست رضویه)

(۱) سمرقندی درمقدمه جامع وممتع‌این‌کتاب‌مبسوط دو مشجره دارد یکی درعلوم‌مستخرج از قرآن با اشاره به تألیفات خود درهریك ازشاخهای علوم‌قرآن‌که یاد میکند. ودرمشجر دیگر اساتید ومشایخ‌روایت‌وقرائت. در مشجر نخست ۳۷ تألیف خویش ــ باذکرموضوع نام می‌برد ودراین فهرست نام دو اثر او (۱ ــ الملتقط من‌معانی حرز الامانی ۲ ــ شرح ملتقط)که دراین‌فهرست‌شناسانده خواهدشدبه‌حساب‌نیامده بنابرین‌وتعداد مؤلفات‌سمرقندی به ۳۹ میرسد. برای آشنائی‌بیشتربا‌کتاب‌مبسوط‌رجوع‌شودبه‌مجلد ۱۷ فهرست‌این‌کتابخانه (ص ۹۸ ــ ۱۰۱ درذیل معرفی‌روح‌المزید فی‌شرح‌العقدالفرید فی‌نظم‌التجوید ــ یکی‌دیگر از مؤلفات سمرقندی) (حا) .

است نه‌بیان نحو ولغت‌وعلل‌واین کتاب ازبرای آن نوشته آمد که اگر کسی راغب حفظ شاطبیه شود وجوه‌قراآت ازاینجا بآسانی معلوم تواند کرد وازجمیع شروح مستغنی شود وآنچ مشکلست در شاطبیه اصول قراآت است‌وجه فرش به نسبت آسان‌تراست اکنون آنچه اصول شاطبیه است برسه نوع شرح کرده آمد در سه کتاب:

درکتاب‌اول اصول‌قراآت را بپارسی کردم تا فائدهٔ آن عامه باشد و بفهم اطفال ومبتدی برسد.

درکتاب دوم اصول قرآئة را مشجر کردانیدم درغایت تبیین وتزیین‌تا در ذهن صورت‌بندد دربیست‌ورق ونام این‌کتاب‌را «التسخیرعلی‌طریق التشجیر» نهادم.

در کتاب سوم اصول قراآت را مجدول گردانیدم در غایت اختصار وابانت و مسائل معدود ومضبوط دریازده ورق بعدازآن شروع کردم در فرش ودو قسم نهادم درقسم اول هرآنج کثیرالوقوع است از فرش‌دریك‌ورق بنوشتم تا در فرش بسیارمکرر نبایدکرد و استحضارآن آسان‌شود ودرقسم دوم فرش را بتمامی بنوشتم برترتیب سور در سی ورق بحسب سی جزو واول لفظ قرآة (کذا)نوشتیم‌ورموزقراءدرتحت آن ومحل‌خلاف‌را بسرخی‌معرب کردم وبازتأکید کردم به‌بیان حرکات واعراب احتیاط را وبسیار جای اصول‌را مکرر کردم تا به‌اصول بازگشتن حاجت کمترافتد».

کتاب مبسوط دارای سی(۳۰) باب‌است ودیباجهٔ کتاب اول‌راکه‌بفارسی است عیناً بعربی انشاء نموده ودرآغاز کتاب، دوم گذارده وکتاب سوم را در بیست‌وچهارباب قرارداده وجزکتاب اول باقی بزبان عربی میباشد ودر مقدمه تصریح نموده‌که مجموع این سه کتاب را المبسوط فی‌القرآة (کذا) السبع و المضبوط من‌اضاة(کذا) الطبع» نام نهاده‌ام واگر خواهی که‌آنها را از یکدگر جداسازی بایستی‌که قسمت‌فرش را بهریك منضم داری.

روی‌هم رفته‌این کتاب درحدود (۱۰۰۰۰) بیت کتابت دارد. وفقط نسخهٔ دیگری ازاین کتاب راکه‌بسال ۱۰۱۹ نوشته شده درکتابخانهٔ حضرت رضا ع سراغ دارم (ج ۲ فهرست آن کتابخانه ص۲۳٤ - ۲۳۵).

آغاز: بسمله الحمدالله الذی اذاق قلوب القارئین حلاوة تلاوةالایات.. چنین می‌گوید... که چون دیدم جماعتی ازحفاظ

۸۱۸

این مجموعه بخط نستعلیق حسن بن احمد حسینی‌کاشانی ومورخ ۱۲۷۴. عناوین مطالب باجوهر قرمز نگاشته شده است.
جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع وزیری. شمارهٔ برگهای این نسخه ۴۴، منظومه ۴. صفحه‌ای ۱۵ سطر. طول ۳۲ سانتیمتر. عرض سانتیمتر شمارهٔ دفتر۱۶۱۰۲

مختار القراء

مولف دردیباجه خود را مختار اعمی اصفهانی معرفی نموده واین کتاب مشتمل برمقدمه ودوازده باب وخاتمه ایست (نام رساله وفهرست ابواب و مقدمه وخاتمه دردیباجه آورده‌شده)

درکتب سیر و رجال بنام وشرح حال وی دست نیافتم، درفهرست رضویه(عم) دونسخه از این کتاب یاد شده در ذیل یکی تألیف آن را بسال ۱۲٤۰ نموده درصورتیکه نسخه دیگرتاریخ کتابش ۱۲۳۰ نوشته شده، بنابراین نمیتوان گفت که مسلماً درچه سال تألیف شده، ولی طرز کتاب می‌رساندکه در اوائل قرن سیزدهم هجری انشاء گردیده ودرحدود (۱۶۰۰) بیت کتابت آنست.

آغاز: بسمله‌الله الذی هدانا بنورالایمان .....اما بعد براصحاب سیرت وارباب بصیرت مخفی نماند.

۸۲۰

این نسخه بخط نسخ خوب نوشته شده ، دارای سرلوحی ظریف میباشد ، صفحات مجدول بطلا ولاجورد است ، مسلماً درآخر قرن سیزدهم نگارش یافته وبرك آخر شامل خط مولف میباشد .

جلد تیماجی ضربی . کاغذ ترمه . قطع وزیـری . شمارهٔ برگها ۲۵۱ . صفحه‌ای ۱۹ سطر . طول سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۰۷ .

مفاتح التنزيل

محمود بن محمد علوی فاطمی حسنی حسینی حافظ تبریزی . این کتاب دریك مقدمه ودوازده باب وخاتمه‌ای (در این مجلد که نخستین مجلد است ده باب را ذکر ودیباجه‌ای بعربی بر آن نگاشته وباب دهم نیز بعربی است) . فهرست مقدمه و ۱۲ باب کتاب چنانکه در دیباجه است :

مقدمه: در کارهایی که شرع ودین ، درستی قرائت را در آنها شرط نموده وطریقهٔ قراء هفتگانه .

باب اول : دراخبار راجعهٔ بقرآن ومقام آن در دنیا و آخرت .

باب دوم ـ درطرز خواندن قرآن و آداب آن ومطالب راجعه بجمع وتأویل قرآن وغیراز اینها .

باب پنجم: درمحکم ومتشابه وناسخ ومنسوخ وعام وخاص.

باب ششم، دربیان اینکه قسمتی ازقرآن دروصف اهل بیت ودوستان و دشمنان ایشان نازل گردیده واینکه علم بمعانی خفیهٔ قرآن نزد اهل بیت عم میباشد وسر آن وشمارهٔ آیات وقصص وکلمات وحروف قرآن وترتیب نزول سوره‌ها وغیر از اینها .

باب هفتم : دربیان مخارج حروف و صفات آنها و تنوین ونون ومیم ساکنه واقسام راءولام واماله و ... وادغام میباشد ودراین باب تحقیقات زیادی است .

باب هشتم : دربیان مدوقصر وتضعیف‌همزه وبیان هاء کنایه‌است .
باب‌نهم : دربیان وقف وابتداء واشمام وروم‌واسکان و وقف برمرسوم خط .
باب‌دهم: دربیان قرائت اهل‌بیت عم موافق روایات‌عامه وخاصه وبیان فضائل بعضی ازسوره‌ها وآیات وتعیین مواضع سجده درقرآن کریم .
باب‌یازدهم :دربیان آیات مختلفه میان قراءوروات .
باب‌دوازدهم: دربیان آیات کریمه‌ایست که‌مرجع ومأخذ بسیاری‌ازاحکام میباشد وبیان فضیلةنماز وعقاب‌تارك آنست .
خاتمه : دربیان سند قرائت‌مؤلف و تفصیل مؤلفات اووتاریخ تألیف کتابست .

ازمؤلفات این‌دانشمند کتابی بنام« جواهرالقرآن» بعربی میباشدکه‌مؤلف خودآنرا نیز بفارسی ترجمه‌نموده‌وبسال ۱۲۷۸ درتبریز درحاشیه جواهرالقرآن چاپ شده‌است .

درکتابخانهٔ مدرسهٔ سپهسالار زیر شمارهٔ (۱۳۳۹) « ترجمه حیاةالنفس» مرحوم شیخ‌احمداحسائی موجودو مترجم خودرا محمودبن محمدتبریزی‌معرفی وسال ترجمه‌را۱۲۳٦ معین‌نموده واشاره بصغرسن خویش کرده ولی‌بسیادت‌خود اشاره‌ای ننموده محتمل‌است که آن ترجمه نیز ازمؤلف این کتاب باشد . در کتب سیرورجال بنام ونشانی ازایشان برنخوردم ولی‌ازشرحی که‌درآخر این مجلد ازمفاتح‌التنزیل نوشته شده وظاهراً بخط خود مؤلف میباشد ،بدست‌میآید که مقام‌تولیت مقبره‌ولیعهد ونائب‌السلطنه وتدریس‌وریاست حفاظ وقراءوصدور وخطباء آستان قدس رضوی‌علیه‌السلام رادارابوده وبسال ۱۲۹۷تألیف این‌ده باب بآخررسیده و بقیهٔ ابواب راوعده میدهند که‌درمجلد دیگرخواهند گذارد ولی‌تاکنون نگارنده بوجود آن‌آگاه نشده وشاید تألیف هم‌نشده‌باشد .
این‌کتاب (ده باب‌آن) درحدود (۱۰۰۰۰)بیت‌کتابت‌دارد .

آغاز: بسمله الحمدلله الذی انزل‌علی‌عبده‌الکتاب لکل شی تبیاناً . . . . .
(تاآخر دیباجه) اماالمقدمة فیما تعتبر صحةالقرائـة علی حسب امرالشرع و طریقةالقراء السبعة المتواتره ، برقلوب صافیهٔ ارباب تحقیق واصحاب تدقیق واضح‌وهویداست .

(۸۱۷/۴)

این‌نسخه که‌شامل متن‌وشرح که بخط نستعلیق نگارش نویسنده نسخهٔ‌شماره۸۱۷ میباشدکه بسال ۸٦۵ نوشته شده .
رونوشت مکتوبی که‌مولانا نظام‌آبادی «محمودبن عبدالوهاب‌قاضی » بدون الـف بفارسی‌نوشته پشت صفحهٔ نخستین‌نگارش‌یافته .

الملتقط من معانی حرزالامانی وشرح آن

محمد بن محمود بن محمد بن احمد سمرقندی شریف (رك : ۳۱-۳۵)
قصیده‌ای پارسی در تجوید قرآن در ٤٤ بیت انشاء نموده وآنرا «الملتقط من معانی حرزالامانی فی‌تجرید التجوید» نامیده ، پس‌ازآن خودشرحی نیزبپارسی در٤۰۰ بیت برآن نگاشته‌است .

آغازمتن: الحمدلله انزل القرآن تنزیلا .... فی‌بیان نون‌الساکنةوالتنوین واحکامها .

نون ساکن نیز وتنوین بعد أزوگربابود

چون‌بخوانی‌همچو من‌بعداوبدل‌گرددبمیم.

آغازشرح: بسمله شرحهاناظمها وهوالضعیف.... یعنی‌دربیان نون‌ساکن وتنوین واحکام‌آن

(۸۱۸/۲)

این نسخه پیوسته به‌نسخهٔ مختارالقرا.میباشدکه خصوصیات‌آن درص۳۵ گذشت و بسال ۱۲۷۴ نوشته شده ، خصوصیات دیگررا بدانجا مراجعه نمائید .

منظومه درتجوید (۱)

این کتاب چنانکه درابیات دیباجه تصریح شده درزمان سلطنت شاه‌عباس ثانی صفوی (۱۰۵۲ ـ ۱۰۷۷) سید ابوالقاسم متخلص به قاری این منظومه را درتجوید وقواعد قرائت قرآن‌کریم انشاء نموده وشمارهٔ ابیات وسال نظم را دراین بیت‌آورده :

[رشتهٔ این نظم شد بر لؤلؤ نیکو خصال (۱۰۶۱ یا ۱۰۶۲)]
نام سال‌لؤلؤیه (۸۹) عقدآن نظم لالی

آغاز: بسمله‌ـای کلام از انتظام نام ذاتت برنظام
وی ز شهد شکرین شکرت زبان شیرین کلام
رحمت عام و سلامت بر روان انبیا
خاصه بر روح محمد باد وبر آل عبا

۸۲۳

این نسخه بخط نسخ خوب نوشته شده ، آیات قرآن را باشنجرف نوشته‌اند،تاریخ نگارش ندارد ولی‌ظاهراً درقرن‌یازدهم هجری‌بوده ، بی‌غلط نیست ، موریانه‌کنار برگهارا خورده است .

جلد تیماجی . کاغذفرنگی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۶۹۶ . صفحه‌ای۳۱ سطر . طول ۲۹ سانتیمتر. عرض۱۹ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۸۶۲۵ .

مواهب علیه = تفسیرحسینی

این کتاب تفسیر تألیف ملاحسین‌کاشفی است‌که درص ۲۰ـ۲۲ بشرح‌حال ایشان پرداخته‌شد ، تألیف آن پس ازاتمام مجلداول ازجواهرالتفسیر میباشدکه نیزدرص۲۰ـ۲۲ معرفی‌گردید: درمقدمه تذکرداده‌که‌چون‌به‌پایان رسیدن‌جواهر التفسیر بسیارطول میکشید برای مطالعهٔ امیرکبیر امیرعلی شیر بتألیف این تفسیر پرداختم وازآن ترجمه تعبیرنموده .

(۱) منظومه نظم‌اللئالی = لؤلؤیه ازشیخ ابوالقاسم قاری. رجوع شود به بخش ۲ فهرست حاضر(حا)

بسال ۸۹۷ تألیف آن شروع و در ۸۹۹ بپایان رسیده ، بسال ۱۲۰٦ در هند و بسال ۱۳۵۷ در طهران چاپ شده ودرص ۳۸۰ ج ۲ کشف‌الظنون نوشته: ابوالفضل محمدبن ادریس بدلیسی متوفی بسال ۹۸۲ این تفسیر را بترکی‌ترجمه کرده است.

(۸۱۵/۳)

این نسخه بنابرتصریح در آخر قسمت سوم آن بسال ۱۰۹۴ نوشته شده،نویسنده خود را منوچهر الفارسی معرفی‌کرده، پشت صفحهٔ نخستین‌وبرورقیکه در آخرنسخه‌است اخباری راجع بشمارهٔ آیات وغیر از آن همین‌نویسنده نگاشته‌ومسلماً وقوف‌سجاوندی(۱) نیست. خصوصیات دیگر نسخه را درص ۳۰ نگاه‌کنید .

الوقوف والفوائد(۲)

این‌کتاب چنانکه در ابتداء قسمتی از آن تصریح‌گردیده، تألیف حسین بن محمد؟ میباشدکه بشهادت این مؤلفه از دانشمندان امامی مـذهب و پس از قرن نهم بوده ومشتمل برسه قسمت است:

۱ـ وقوف‌کلمات قرآن‌کریم از اول تا بآخر .

۲ـ فوائد متفرقه راجعهٔبقرآن‌از جواهرالتفسیر وشرح شاطبیه حافظ‌طاهر اصفهانی و شرح شاطبیه فارسی.

---

(۱) پشت برگ نخستین این قسمت نویسنده‌ای کلمه«سجاوندی» را نوشته‌وتصور نموده‌که این‌کتاب وقوف سجاوندی میباشد ولی مسلماً آن‌کتـاب نیست ودر حـواشی آن عباراتی در توضیح مطالب متن از وقوف سجاوندی وشرح جعبری (برهان الدین ابراهیم بن عمر جعبری یکی از شراح شاطبیه میباشد وبنقل حاجی خلیفه بسال ۷۳۲ وفات‌کرده است و شرح خودرا بسال ٦۹۱ تألیف‌کرده است.) نقل‌گردیده است.

(۲) نام این رساله فواصل‌الایات‌است و از رساله‌پیشین همان وقوف محمدزندوی بخاری‌است (نسخهٔ شمارهٔ ۲۷۴۲ جداست . رجوع شود به‌بخش دوم این‌فهرست (حا).

آغاز: بسمله این فقیر حیران حسین‌بن‌محمد وقیه‌الله کیدالشیطان‌میگوید که چون خواستم که این فوائد را .

۳ـ رساله درشمارهٔ آیات سور و اختلاف در آنها . ونویسنده در آخـر گوید که از نگارش و قوف‌وفوائد فراغت یافته بنابراین بدین‌نام آنرا معرفی نمودیم .

کتب ادعیه و اذکار

اصل این نسخه کهنه و شاید خط همان اوان تألیف است ولی دو برگ از آغاز و سه‌برگ‌ازانجام‌آن نونویس ودرآخرآن این رقم:(۱۱۸) که‌باتوجه‌بسال تألیف تقریبی مردد میان، ۱۱۸۰ و۱۱۰۸ خواهد بودنگاشته‌شده ونگارنده‌ازمشاهده‌نسخه‌سال۱۱۰۸را ترجیح میدهد ، حواشی برخی از برگهای اصل هم وصالی گردیده و عناوین باشنجرف است .

جلد میشن دورتیماج . کاغذ حنائی . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۶۰۹ . صفحه‌ای ۱۱ سطر . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۱۷۷

احسن الدعوات

این‌کتاب که‌درحدود (۱۳۰۰۰) بیت‌کتابت دارد شامل ادعیه‌واذکاریست که از اهل بیت عصمت‌وطهارت‌علیهم‌السلام‌نقل‌گردیده، گروهی ازدانشمندان شرح مختصری بفارسی در فوائد وطریقهٔ آنها برای استفاده احسن‌الله (۱) مخاطب به ظفرخان که از وزراء قرن‌یازدهم هندوستان بوده و بسال ۱۰۷۳ در لاهوروفات یافته (۲) نگاشته‌اند و این وزیر آنها را بدون ترتیب خاصی که در

۱ـ شرح حال مختصری از ایشان درص ۵۴ شمع‌انجمن و در ترجمهٔ آثار الشیعه ج ۵ ص ۱۶۸ (بنقل از تاریخ فرشته وحدیقةالعالم آمده . درتذکرهٔخوشگو (برگ۷و۸ نسخهٔ خطی مدرسه عالی سپهسالار) شرح حالی ازاحسن‌الله خان باذکر نسب وحسب و نقل اشعاری از او درج گردیده ودرآنجاست:اوصاحب دیوان ومثنوی میباشدواز اشعار شعرایی که بااو مربوط بوده‌اند چون : صائب ، قدسی ، کلیم ، غنی، میرزا رضی ،دانش ومیرصیدی بخط خود انتخابی نموده وتذکره‌ای ترتیب داده ونسخه را پیش (شاه‌عیان) نام دیده‌ام . نقل از تذکرهٔ خوشگو به‌آخر رسید .

(۲) ـ این تاریخ را فقط در تذکره خوشکو یافتم .

اینگونه کتب میباشد مرتب‌نموده . علی رضای حسینی که از علماء امامیه بوده درهنگام تألیف وتنظیم این کتاب بهندوستان مسافرت کرده وبخواست آن وزیر دانشمند بر آن دیباجه‌ای نگاشته و تذکر داده که حضورشان معروض افتاد که اجازه فرمایند این کتاب چون مؤلفات علماء و دانشمندان به‌ابواب وفصولی چند تقسیم ومرتب گردد ، فرمودند بهمین طرز که نگاشته شده باقی باشد بهتر است تا بامؤلفات بزرگان فرقی داشته باشد ونیز درآنجاست که این‌وزیر دین پروردانش‌پژوه درعنفوان جوانی ازهیچگونه ملاهی ومناهی خودداری‌نداشت وبااینکه دردل ایمان داشت ازهیچ مخالفتی باقوانین دین فرونگذاشت و پیش خود بر آن شده بودکه تایکی از معصومین(ع)رادر خواب زیارت ننماید توبه نکند ، شب دوشنبه ۲۳ جمادی‌الاولی سال ۱۰۶٤ حضرت پیغمبر اکرم ص را درخواب زیارت کرد وبردست ایشان توبه نمود ودر تاریخ آن این قطعه انشاء شده :

«ظفرخان خواب دید ازبخت بیدار که بردست رسول آورد انابت
برای خواب خود تاریخ میجست خردگفت «آگهی‌بوده‌بخوابت»

سید محمد صدیق خان‌بهادار درکتاب شمع‌انجمن این‌وزیررامعرفی نمود.

ونیز در ص ۵۵ شمع انجمن (چاپ سال ۱۲۹۲)پسراحسن‌اللهرا که میرزا محمد طاهر نام و آشنا تخلص داشته و بسال ۱۰۸۱ رخت بآن جهان کشیده با ابیاتی‌از او معرفی گریده‌است.

آغاز : الحمدلله‌الذی جعل‌الدعا .... اما بعد برهمگنان ظاهر است که کلب آستان علـی عمران احسن‌الله ملقب بظفرخان احسن‌الله حاله و نورباله خلاصهٔ عمر ونقد اوقات صرف صحبت و خدمت علماء وفضلا وصلحا و اتقیا نموده .

٨٢٥

این‌نسخه‌را بسال ۱۰۸۰ محمدرفیع‌بن عبدالرحمان‌اشرفی بخط نستعلیق نوشته و عبارات صحیفه بخط نسخ میباشد، پس‌ازاین،رساله دیگر مؤلف راکه دراحکام دعابفارسی تألیف شده نگاشته (ازاین‌رساله در همین‌فصل معرفی میشود) ودارای یك سرلوح کوچك زیباست وبرگها مجدول بطلا ولاجورد میباشد ، بعضی ازبرگهای آن جابجا واوراقی از آن افتاده وبرکنار برگها تعلیقاتی ازمیرداماد وغیره نقل‌گردیده است .

جلد تیماجی . کاغذفرنگی ؛ قطع ربعی . شمارهٔ برگها (۲۲۸) رساله ضمیمه (۲۱) صفحه‌ای (۱۴) سطر . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر **۱۴۲۹۲** .

ترجمهٔ صحیفهٔ سجادیه

این ترجمه از محمدصالح‌بن محمد باقر قزوینی (۱) معروف به روغنی است ودرمقدمهٔ آن‌گوید : «پیش‌از این بترجمه وشرح فارسی صحیفهٔ سجادیه کسی مبادرت ننموده بود جز شیخ‌الاسلام مولانا بدیع‌الزمان قهپائی واین شرح بر فوائد خوب محتویست والبته از افادات‌سید استاد میرمحمد باقرداماد خالی نیست اومیخواست آنرا مختصر نماید ولی‌ازاین‌کار منصرف شده وبدین ترجمه پرداخت ودر همینجا تذکر داده‌که پیش ازاین شرحی عربی ونیز ترجمه‌دیگری که الفاظ عربی ادعیه را ندارد و بترجمه فارسی آنها قناعت گردیده نگاشته است (۲)

ودیگر از مؤلفات وی ۱ ـ شرح فارسی برنهج‌البلاغه (۳) ، ۲ ـ ترجمه توحید مفضل (٤) ، ۳ ـ ترجمه عیون‌اخبارالرضا (۵) ، ٤ ـ شرح فارسی بردعاء

(۱) صاحب‌امل‌الامل در ص٦٤ ج ۲ صاحب روضات‌ص ۴۰۸ بنقل ازآن‌کتاب‌نیز این‌عالم معرفی‌گردیدودرکتابی نیافتم تا چه‌سال زندگی مینموده‌در ص ۱۴ جلددوم‌فهرست مدرسه‌عالی سپهسالار حدسی زده‌ام .

(۲) در امل‌الامل فقط یك‌ترجمه صحیفه سجادیه به‌روغنی نسبت داده‌شده وازشرح عربی وترجمه دیگرآن‌نام برده نشده است .

(۳-۴-۵) رك: ج۲فهرست مدرسه‌عالی سپهسالارص٦۳-٦٦وج ۱ ص ۲۲۳و۲۲۵

٦ـ عبدالرحیم‌بن‌محمدحسین‌موسوی شهرستانی‌بسال ۱۱۱۵ شرحی برصحیفهٔ‌سجادیه بنام «شفاءالصدور فی‌شرح‌الزبور» نگاشته ونسخه‌ای ازآن‌که بسال ۱۱۱۷ نوشته شده ، درکتابخانهٔ‌آصفیه (ص ۴۲۴و۲۵ج۳) موجود است.

سمات ، ٥ ـ مقامات ، ٦ ـ شرح بعضی از اشعار مولوی ، ٧ ـ رساله در بیان خوردن آدم از شجرهٔ منهیه و ٨ ـ رساله در احکام وشرائط دعا واحکام آن میباشد .

مترجم ازآغازتاانجام کتاب را بتدریج نقل نموده وپس از آن بترجمه فارسی آن پرداخته واین کتاب درحدود (٥٠٠٠) بیت کتابت دارد وپیش از سال ١٠٨٠ تألیف گردیده است .

آغاز: بسمله یاالله یا سمیع الدعا . . . . میگوید فقیررحمت رب غنی محمدصالح بن محمد باقر قزوینی ، دیریست بعضی ازاخوان مخاص که بلغت عرب معرفت کامل ندارند .

٨٢٧

این نسخه بخط نستعلیق و عبارات ادعیهٔ آن بخط نسخ نوشته شده ، تاریخ و نام نویسنده ندارد ، ظاهراً در قرن ١٢ هجری نوشته شده ، کنار برگهای اولیه و کمی از آخرین برك وصالی شده ، یادداشتی که بسال ١٢٨٠ نوشته شده پشت برك نخستین میباشد ونیز چندین مهر اسم برآن زده شده ویادداشتی راهم ازآنجا محو کرده‌اند .

جلد میشن ضربی مقوائی . کاغذ کاهی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ٢٣٠ . صفحه‌ای ١٨ سطر . طول ٢٥ سانتیمتر . عرض ١٦ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ١٤٢٤١ .

جمال الصالحین

این کتاب تألیف حسن بن ملاعبدالرزاق لاهیجی میباشد . در کتب سیر نام ونشان کاملی از ایشان نیافتم . استاد علامه محمد طاهر تنکابنی که از معاریف حکماء این عصر میباشند در باره ایشان گویند : اگر ازپدر برتر نباشد کمتر نخواهد بود وکتاب «مصابیح الهدی و مفاتیح المنی» و دورساله در مسائل مختلف فیه حکمت بفارسی و عربی (١) و کتاب شمع الیقین(٢) ایشان که در

(١) مصابیح الهدی و رسالهٔ فارسی درمسائل مختلف فیه‌حکمت را حضرت استاد آقای تنکابنی دام ظله دارند .

(٢) این کتاب بفارسی است ودرتهران بسال ١٣٠٣ چاپ شده است .

علم کلام میباشد و مخصوصا در مبحث امامت آن‌که با کمال بسط با ادله قاطعه نگاشته شده این ادعا را تأیید مینماید و مؤلفات دیگر نیز دارند .

جمال‌الصالحین چنانکه از فهرست ابواب آن هم بدست میآید کتابی است در اعمال دینی و آداب اجتماعی و اخلاق بنقل از اخبار ائمه اثنی عشر شیعه علیهم صلوات‌الله و در حدود (۱۲۰۰۰) بیت‌کتابت دارد ، سال تألیف‌آن در قطعه‌ایکه پشت نسخهٔ خطی متعلق به نگارنده نگاشته شده این بیت است:

شنیدم از مصنف سال تاریخش چنین میگفت

جمال‌الصالحین مجموعه شد آداب ایمان‌را

بنابراین تألیف آن بسال ۱۰۶۳ یا ۱۰٦٤ بوده ، مؤلف خود آنرا بر دیباجه و یك مقدمه و دوازده باب و خاتمه‌ای بتفصیل زیر تقسیم و هر یك از ابواب را بچند فصل قسمت نموده ومجموعاً ۱۳۲ فصل دارد.

مقدمه: در بیان احادیثی چندکه موجب رغبت و میل باعمال نیکو و کراهت ازمعاصی واعمال ناشایسته است .

باب اول : در فضیلت عقل و علمو مکارم اخلاق وصفات‌رذیله‌ومناهی ومعاصی و دوای گناهان در١٤ فصل .

باب دوم : در تنظیف بدن و جامه ازکثافات ظاهری و باطنی و تطهیر جسد ودل ازکدورت‌واحداث باطنی درده‌فصل .

باب سوم : در فضائل نماز و متعلقات آن وذکر بعضی‌ادعیه مخصوصه و فضائل قرآن در١٥ فصل.

باب چهارم: در فضائل ذکر و دعا واحکام متعلق‌بآنها در دوفصل.

باب پنجم: در آداب عادات و مجاری احوال وسائر جزئیات و سوانح افعال در ۱۲ فصل .

باب ششم : در حقوق و اموال ورعایت احوال عیال در ۱۰ فصل.

باب هفتم : در فضائل روزه و احکام متعلقه بآن از آداب وفضل اعتکاف و متعلقات آن در ده فصل .

باب هشتم: در اعمال شهور و اعوام و لیالی وایام در ۱۲ فصل.

باب نهم : درفضائل تزویج و آداب آن وکراهت عزوبت واحکام متعلق بآن در دوازده فصل .

باب دهم : درآداب سفر واحکام متعلق بآن در ۱۰ فصل .

باب یازدهم : درفضائل حج وعمره وزیارات در ده فصل .

باب دوازدهم : دراحکام متعلق باموات وزیارت قبور مؤمنین پس از وفات ایشان در ده فصل .

خاتمه : درمواعظ ونصائح وفوائد متفرقه .

آغاز : الحمدلله رب العالمین حق حمده وصلی الله علی محمد وآله الطاهرین **امابعد** چنین گوید احوج عبادالله الی ربه ...

۸۲۸

این نسخه بخط نسخ نوشته شده (ظاهراً درقرن دوازدهم هجری) ، نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرده، شامل فاتحه وچهار خزینه میباشد (۱ـ دراعمال ماه رجب ۲ـ اعمال ماه شعبان ، ۳ـ اعمال ماه رمضـان و در این خزینه بسیاری از احکام روزه را تذکر داده و راجع بشب قدر تحقیقات کامله‌ای دارد ، ۴ـ دراعمال ماه شوال ودرآخر این خزینه اعمال وادعیه عید نوروز را ذکرنموده است) هریك از فاتحه وخزینه‌ها بچندباب تقسیم گردیده وپس از این براوراق ننوشته‌ای که نسخه داشته ، دوازده امام خواجه‌نصیر طوسی وانتخابی ازآیات سورقرآن کریم (ازفاتحه تاناس) نوشته شده وبرحاشیهٔ این قسمت اخیر نسبت انتخاب این آیات به امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام داده‌شده ونسبت‌دهنده گوید که این آیات شامل اسماء اعظم الهی است .

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۲۲۸. صفحه‌ای ۲۵ سطر. طول ۳۱ سانتیمتر، عرض ۲۲ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۷۱۸ .

خزائن الجواهر

تألیف امیرمحمد حسین بن امیر محمد صالح بن امیر عبدالواسع حسینی خواتون‌آبادی اصفهانی میباشد که از افاضل علماء اواخر عصر صفویه (۱) بوده ومادرش دختر علامه مجلسی است و دراین کتاب مکرر از ملا محمد باقر مجلسی که نام برده ، خود را پسردختروی‌معرفی کرده(۲) ، پس‌ازعلامه‌مجلسی امامت جمعهٔ اصفهان بایشان برگزارگردیده وتاکنون نیزدراین خانواده‌میباشد در اواخر شیخ‌الاسلام شد ، صاحب روضات مؤلفات اورا یاد میکند .

بهتر آن دیدم که‌بخشی ازدیباجهٔ کتاب را دراینجا بیاورم که‌هم‌طرز انشاء آن‌بدست داده شود وهم از آن‌معرفی گردیده باشد :

«غرض اصلی از ایجاد انسان‌که نخبه نتایج وارکانست معرفت خداوند کریم غفار وعبادت‌حکیم علی‌الاطلاق است جل‌شانه وبمقتضای‌ان‌عدةالشهور عندالله اثنا عشر شهراً فی‌کتاب‌الله ایام ولیالی شهور اثنی عشر واصل شهور با یکدیگر بحسب رتبه متفاوت وبرای هریك‌وظائف متعدده ازصلواة وصیام و اذکار واوراد وادعیه بسیار واردشده وعلماء امامیه رضوان‌الله علیهم در این

(۱) صاحب روضات درمتن‌کتاب ص۳۰-۳۲ ج۲ گوید ازعلماء اواخرعصرصفویه بوده وشاید تا زمان نادرشاه افشار مانده‌باشد وچنانکه زبان‌زد مردم‌است چون‌رضای‌خدا را برضای بنده ترجیح داد مانند جد خویش شهید گردید ، حاجی نوری در فصل پنجم «الفیض‌القدسی» ایشانرا نام برده وگوید که نادرشاه درآغاز کار میخواست که غیرایرانیها را ببهانه‌اینکه درمذهب مخالف ایرانیان‌اند باستناد بمذهب‌بکشد ومال‌آنهارا ببرد چون باصفهان آمد خواست که میرمحمد حسین بر جواز این‌کار فتوی دهد سید امتناع‌نمود و نادر را بدآمد. وصاحب روضات نیزدرحاشیه ص ۳۱ ج۲ گویند : «محمدرضاالتونی‌بخط خویش پشت‌کتاب «النهایة فی‌شرح‌الهدایة» مؤلفهٔ خود که درنحو میباشد نگاشته‌اند که وفات شیخ‌الاسلام ومسلمین‌المیرمحمدحسین پسرخواهر (حاشیه زیرخوانده شود) مولانا محمدباقر مجلسی شب دوشنبه ۲۳ شوال بسال۱۱۵۱ وفات یافت وروز جمعه همان‌هفته جسد ایشانرا بمشهد (خراسان حرکت دادند.

(۲) مسلماً وبدون شك امیرمحمدحسین پسر دختر مرحوم محمدباقر مجلسی بوده وکلمه خواهر درحاشیه روضات ازسهو نویسنده آنست .

باب کتب متعدده تألیف نموده‌اند ولیکن اکثر آنها بلغت عربی وعامهٔ خلق از عمل بمضمون آنها باین جهت محرومند وبعضی که بلغت فارسی تألیف شده اکثر آنها درنهایت اختصار است لهذا این فقیر حقیر حسب الامر بعضی که اطاعت ایشان براین فقیر متحتم بوده بتألیف این کتاب اقدام نموده وآنچه دراین باب از کتب اصحاب بنظر رسید دراین کتاب درج نموده وآنچه از مسائل شرعیه که متعلق بهر مقامی بود بتفصیل آنرا با بعضی از فوائد که از کتب اصحاب استفاده نموده با آنچه بخاطر فاتر این شکسته قاصر رسید اضافه نمود واین کتاب مسمی گردید بـه خزائن الجواهر السلطانی و مرتب ساخت بر فاتحه و دوازده خزینه و خاتمه»

صاحب روضات وحاجی نوری از مناقب الفضلای مؤلف (۱) نقل نموده‌اند که بیشتر از خزینه‌های این کتاب تألیف گردیده وفقط قسمتی از آن که راجع به ماه‌هایی است که اعمال دینی آنها کمتر میباشد نگاشته نشده ولی نگارنده با تفحص در فهرستها بیش از چند خزینه که نسخه این کتابخانه (٤ خزینه) شامل آنست، بقیه را سراغ نیافت واین قسمت درحدود (۴۵۰۰۰) بیت کتابت دارد .

آغاز: بسمله جواهر خزائن ثنائی که زیب وزینت بردوش شاهدان حجال عالم ملکوت

(۱) ـ وی اجازه مفصلی به زین الدین خوانساری داده ومعروف به «مناقب الفضلا» گردیده ودرآن بسیاری ازمطالب را متذکر شده‌اند ، مخصوصاً چون درهنگام حمله افغان باصفهان درقریه خاتون آباد ازناحیه جی ازتوابع اصفهان نگارش یافته وازجریان انقلاب دور بوده بسیاری از وقایع آن روزگار را ثبت نموده وصاحب روضات گوید که در این کتاب بسیاری ازمطالب آنرا نقل کرده‌ام .

ودیگر ازآثار خاتون آبادی مجموعه ایست که شامل حال بسیاری ازعلما ودانشمندان و مطالب سودمندی بنام «وقایع السنین» میباشد ، نسخه ازآنرا که بخط خود ایشان بود در این روزها دیده‌ام وشاید جزء کتب این کتابخانه گردد .

(۸۲۵/۱)

این نسخه بخط نستعلیق وادعیهٔ آن بخط نسخ محمد رفیع عبدالرحمن سیداشرفی بسال ۱۰۸۰ نوشته‌شده ودرآخر ترجمه صحیفهٔ سجادیه‌مؤلف میباشدکه درص ۴۵ معرفی گردید ومجدول بطلا وزنگار وشنجرف است .

رساله در احکام دعاء

از محمدصالح‌بن محمدباقر قزوینی روغنی مؤلف این‌رساله رااز اخبار کتاب‌کافی در۲۲ باب ویك‌مقدمه وخاتمه‌ای در(۵۰۰) بیت تألیف نموده‌است. (آقای جواهرکلام درص ٤٦ ـ ۵۰ ج ۱ فهرست معارف تألیف‌این رساله را به‌ملامحمد استرآبادی‌کاتب نسخه نسبت داده‌اند ومسلماً سهواست .

آغاز : بسمله این رساله‌ایست دراحکام متعلق به دعا که در اول کتاب وعده داده شده بود واکثراین فوائد ازکتاب کافی است

۸۲۹

این نسخه را عبدالوهاب نام بخط نسخ خوب بسال ۱۲۶۰ نوشته ، ترجمه‌فارسی ادعیه وزیارات وعبارات با شنجرف بخط نستعلیق نگارش یافته ، از عبارات آخر کتاب برمی‌آیدکه بامریکی ازدانشمندان هندوستان‌این‌نسخه نوشته‌شده وسرلوح زیبای‌اول کتاب وتذهیب صفحه دوم وجلدسازی‌آن ثابت میکندکه نویسنده و نقاش و صحاف آنهم هندی بوده ، میان سطرها طلااندازی شده وصفحات‌مجدول بطلا ولاجورد وزنگاراست .

جلد چرمی مکلل . کاغذ فرنگی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۲۹۸ . صفحه‌ای ۱۹ سطر. طول ۳۳ سانتیمتر. عرض۲۲ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۲۹۶۴ .

زادالمعاد

ازمؤلفات محمد باقربن محمد تقی‌بن مقصود علی‌مجلسی ۱۰۳۷ـ$\frac{۱۱۱۰}{۱۱۱۱}$

این کتاب (زادالمعاد) بسال ۱۱۰۷ تألیف و مشتمل بر چهارده باب و مقدمه وخاتمه‌ای بدین تفصیل میباشد :

باب اول تانهم : دراعمال دوازده‌ماه قمری (ازماه رجب شروع شده).

باب‌دهم: دراعمال مشترکهٔ تمام ماه‌ها .

باب یازدهم: درزیارت حضرت رسول (ص) وائمه اطهار .

باب‌دوازدهم: دربیان نمازهای واجب ومستحب.

باب سیزدهم: دربیان کلیهٔ احکام اموات .

باب چهاردهم: دربیان مختصری ازاحکام خمس وزکوة واعتکاف .

خاتمه دربیان کفارهٔ گناهان .

این کتاب ومکرردرایران وهندوستان چاپ گردیده ودرحدود (۱۲۵۰۰) بیت کتاب دارد

۸۳۰

این نسخه را بخط نستعلیق خوب (متن‌نسخ) عبدالرشید بسال ۱۰۷۱ در لاهور نوشته، دارای یك سرلوح زیباوصفحات مجدول بطلا وزنگارمیباشد، پشت صفحهٔ نخستین وزیرصفحهٔ آخرین یادداشتی بوده محو گردیده است .

جلد نیم ضربی. کاغذترمه . قطع وزیری . شماره برگها ۳۲۸ . صفحه‌ای ۱۵ سطر طول۲۳ سانتیمر. شماره دفتر۱۳۰۱۴ .

شرح صحیفهٔ سجادیه

نسخه‌ایکه اینك معرفی میگردد، مقدمه‌ندارد و ابتداء بترجمه نخستین دعاء صحیفه‌گردیده وتاآخرین دعاء را جزء بجزء ذکر وبترجمه وشرح آن بفارسی پرداخته واحتمال‌قوی داردکه ازمجلسی‌اول (محمدتقی‌بن‌مجلسی۱۰۰۳ــ۱۰۷۰) باشد ،درلؤلؤةالبحرین وامل‌الامل ج۲ ص۱۶ فقط یك شرح برصحیفه به‌ایشان نسبت داده شده و در روضات ص۱۲۹ـ ۱۳۰ دو شرح برصحیفه یکی بعربی و دیگری بفارسی بایشان نسبت داده شده و گوید که هر دوشرح ناقص مانده و بآخرنرسیده‌است واین‌نسخه‌شامل ترجمه یاشرح ازدعاءِ اول تا دعاء ۵۴میباشد که درطلب‌کشف هم وغم‌میباشد و درحدود (۱۰۰۰) بیت کتابت دارد درص۴۷

ج ۱ فهرست معارف نوشته‌شد که نسخه‌ای از شرح محمدتقی مجلسی برصحیفه سجادیه که بسال ۱۰۷۳ نوشته شده کتابخانه آقا سید حسن صدر موجود وحاشیه مانند است .

درپایان ترجمه (دربارهٔ صلوات) چنین آمده : ملا جلال درحاشیه قدیمه تجرید گفته که «فصل نکنند به‌علی به‌مقتضای حدیث من فصل بینی‌وبین علی‌لم‌ینل شفاعتی اصلی ندارد ومنقول نیست »

آغاز : بسمله «الحمدلله‌الاول» ستایش مرخدایراکه پیش‌از همه چیز است « بلااول » بکسر و تنوین و درنسخه ابن‌ادریس بفتح وضابطه ایست که اگر اول افعل‌التفضیل باشد منصرف است .

پایان: الهی به‌فضل خود برین عاصی که مترجم‌این‌ادعیه کریمه‌است .... ببخشای ورضوان نصیب کن آمین یارب‌العالمین

کتب احادیث و اخبار

۸۳۱

این نسخه بسال ۱۰۴۶ درهندوستان در شهر «مصطفی بکر» ازتوابع حیدرآباد به خط نسخ و نستعلیق حسین بن حاجی یعقوب کربلائی نگارش یافته ، اطراف سطرها باشنجرف خط کشیده شده ، برگ اول و دوم نیازمند وصالی است .

جلد میشن. کاغذ دولت آبادی. قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۱۱۶. صفحه‌ای سطر . طول ۲۳ سانتیمتر. عرض ۱۴ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۶۱۱۰ .

دربحر المناقب

در فضائل ومناقب حضرت مولی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام موافق اخبار اهل سنت است از علی بن ابراهیم ملقب به درویش برهان . وی در مقدمه گوید که «پیش از این بزبان عربی درهمین موضوع کتابی بنام «بحر المناقب» تألیف کرده‌ام وچون این مختصر خلاصه‌ای از آن است هرآینه « در بحر المناقب فی تفضیل علی بن ابیطالب » درتسمیه آن مناسب نموده ومن الله ارجوا » .

درمقدمه ، همه مآخذ و فهرست مفصل ابواب داوازده گانه یادگردیده است. این کتاب درحدود (۳۵۰۰) بیت کتابت دارد .

آغاز : بسمله سپاس بی قیاس و ثنای بی منتهـا حضرت مبدع حکیم را جلت ارادته وقدرته

۸۳۲

این نسخه شامل شرح نه کتاب ازفروع کافی (طهارت، حیض، جنائز، صلوة، زکوة صیام ، حج ، جهاد وکتاب معیشة) میباشد، بخط نستعلیق نوشته‌شده ، نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرده، درآخرهریك ازکتابها فقط بنوشتن آخرین عبارت شارح که حاکی

ازسال تألیف میباشد اکتفا نموده دارای نه‌سرلوح است که طرز هریك بادیگری مختلف و اطراف صفحه‌ایکه سرلوح در آنست و صفحهٔ مقابل آن تذهیب گردیده و تمام برگها مجدول باکلیل وشنجرف ولاجورد میباشد وظاهراً خط و تذهیب هندی و در قرن یازدهم نوشته شده است .

جلد تیماجی ضربی، کاغذ دولت‌آبادی . قطع رحلی. شماره برگها ۸۲۸ . صفحه‌ای ۳۳ سطر. طول ۳۵ سانتیمتر. عرض ۲۰ سانتیمتر شماره دفتر ۱۲۹۷۷ .

صافی (۱)

مؤلف این شرح ملا خلیل قزوینی است(۲) خلیل‌بن غازی قزوینی ۱۰۰۱ ۱۰۸۹) که از مشاهیر دانشمندان قرن یازدهم هجری بوده و در معقول ومنقول دست داشته وچندی تولیت موقوفات حصرت عبدالعظیم حسنی(ع)مدفون در شهرری (نزدیك تهران) را دارا بوده و در آن آستان شریف بتدریس و افاده اشتغال داشته و پس ازعزل از این منصب و مقام بمکه معظمه مشرف‌شده و از آنجا بقزوین وطن اصلی برگشته و تا آخرعمر دراین‌شهر بوده است .

این شرح از شرح های ممتاز وکامل بر کتاب کافی میباشد ، چنانکه از خودکتاب بدست میآید تألیف آن بیست‌سال طول‌کشیده‌است‌وقسمت‌اصول آن بسال۱۳۰۸درهندوستان‌چاپ شده و نسخه‌هایی ازفروع آن درکتابخانهای ایران وهندوستان یافت میشود .

هریك ازکتابهای کافی راکه شرح نموده دیباجه‌ای برای آن‌نگاشته ، پس از آن فهرست مفصل مطالب آنرا بیان و تاریخ اتمام شرح راهم‌درآخر ثبت نموده‌اند .

---

(۱) معرفی‌این‌کتاب را درص ۳۸۸-۲۹۰ ج۱ فهرست‌کتابخانه سپهسالار نموده‌ام و حاجی‌نوری درص ۵۳۲ -۵۴۷ ج۳ مستدرك الوسائل مفصلا ازآن نیزمعرفی‌کرده‌اند.

(۲) درص ۲۵۷-۲۶۱ و ۲۶۵-۲۷۰ ج۱ فهرست سپهسالار پنج شرح دیگرمعرفی گردیده آقای جواهرالکلام در ص۶۶ و ۶۷ ج ۱ فهرست معارف شروحی از آنرا نام برده‌اند . برای ترجمه ملاخلیل رجوع شود به:

روضات‌الجنات ص ۲۶۷ و فهرست سپهسالار ج ۱ ص ۲۶۰-۲۶۹ و فهرست‌آصفیه ج ۳ ص ۲۷۳ مراجعه شود .

آغاز: بسمله فتح گنجینهٔ شاهی شرح احادیث راز داران الهی گشاد نعیم نامتناهی حمد

۸۳۳

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، خاتمهٔ آن که بعربی‌است بخط دیگری بسال ۱۱۱۱ نوشته شده ، اصل نسخه مقابله و اصلاح گردیده ، شاید خط خود مولف باشد ، پشت صفحه نخستین نام کتاب و مولف بخط نویسنده خاتمه نگاشته شده ، و برنسخه مهر حجةالاسلام رشتی (محمد باقر بن محمد نقی موسوی) و چند نفر دیگر که یکی از آنها محسن نام داشته وسجع مهروی «انت‌المحسن واناالمسی.سنه ۱۱۲۵» میباشد ، موجود و مسلماً ازفیض کاشی نیست .

جلد تیماجی . کاغذ اصفهانی . قطع وزیری . شماره برگها ۱۲۶ . صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۴½ سانتیمتر شماره دفتر ۱۴۷۲۴

کفایةالمهتدی فی معرفةالمهدی

اربعین میر محمد بن محمد لوحی حسینی موسوی سبزواری ملقب به مطهرو متخلص به نقیبی(۱) میباشد که از معاصرین محمد باقر مجلسی ومحمد تقی مجلسی بوده و بااین دو نفرکه از مشاهیر علماء امامیه‌اند طرفیت‌داشته‌اند و در بسیار از برگهای این کتاب حملاتی بآنها کرده است و بمردم آنزمان سرزنش و طعن بسیاری نموده که چون من فقیر هستم مورد توجه وعنایت شما نیستم و دور دیگران میروید و مراکافر میدانید و برخی ازعقائد عوام آنزمان

(۱) در کتب رجال و سیر و فهرستها بشرح حال این دانشمند دست نیافتم‌وعلت آنهم معلوم است چون با معاصرین نامی خویش طرفیت داشته و به رد و انکار آنها پرداخته دیگران هم اورا از نظر انداخته ونامی از او درکتب خویش نبرده‌اند فقط‌حاجی نوری در مقدمه «نجم ثاقب» نام این کتاب میرلوحی را آورده و عالم متتبع آقا شیخ آقا بزرك طهرانی ساکن نجف‌اشرف و سامراء درص ۴۲۷ و ۴۳۱ ج ۱ «الذریعه الی‌تصانیف الشیعه» نیز این کتاب را نام‌برده‌اند .

را نسبت بمجلسی بزرگ وکوچك ثبت نموده و آنهارا سرزنش کردهودرص۲ (نسخه این کتابخانه) تذکر داده که پیش از این اربعینی بنام «زادالعقبی فی مناقب الائمة الاصفیا» تألیف کرده است و باآنکه خالی ازخصائل وفضائل حضرت خاتم الاوصیاء و آخر حجج الله تعالی علیه التحیة والثناء نیست، خواست اربعین دیگری جداگانه در این موضوع بنگارد و نیز در ص ۹ (همین نسخه) رساله‌ای بنام «تنبیه العاقلین و اخزاء المجانین» در رد بر متصوفه نیز بخود نسبت داده در همین صفحه گوید: کتاب «نصیحت الکرام و فضیحت اللئام» رادراین موضوع محمدبن نظام الدین محمد مشهور بعصام از کتاب ملامحمدطاهر (از بیانات او در ص ٦ ع ۲ معلوم میشود که مراد همان قمی مشهور و شیخ الاسلام آنجا است) انتخاب نموده و بر آن اضافاتی کرده قابل دیدن است و نیز در ص ۳۸ رسالهٔ «اعلام المحبین» را نیز دررد متصوفه و درص ۱۹۸ کتابی بنام «ریاض المؤمنین و حدائق المتقین» بخودنسبت داده است.

مؤلف در این کتاب بر آن شده که بیشتر احادیث این اربعین را ازروایت فضل بن شاذان(۱) نیشابوری صاحب «کتاب الغیبه» متوفی در نیمه اول قرن سوم هجرت نقل نماید از مندرجات ص۹ و ص۲۳۳ نسخه بدست می‌آیدبسال ۱۰۸۱ تألیف این اربعین شروع و از مندرجات ص ۳۵ نسخه معلوم میشود تا سال ۲۰۸۳ مشغول تألیف و نگارش این شرح بوده و پس از شرح چهلمین حدیث نیز حدیثی از فضل بن شاذان در اطراف احوال روز قیامت بعربی نقل و کتاب را بدان ختم نمودند. این کتاب در حدود (٦۲۰۰) بیت کتابت دارد.

آغاز: بسمله الحمدلله رب العالمین..... واما بعد چنین گوید محتاج رحمت حضرت باری محمدبن محمدحسین سبزواری.

---

(۱) یکی از مهمترین مولفات فضل بن شاذان کتاب الایضاح فی الردعلی سائر الفرق است که نسخه‌ای ازآن درمجموعه طباطبائی موجود است واخیراً باتحقیق وتعلیق ومقدمه استاد محدث ارموی زیر چاپ است. (حا)

۸۳۴

این نسخه که شامل شرح مجلد اول ودوم میباشد ، بسال ۱۰۷۴ بهاءالدین محمدبن صالح آنرا بخط نسخ نوشته ، پشت برگ آخر مجلد اول علامهٔ مجلسی بخط خویش اجازه‌ای بنام امیر سیدعلی نیز بتاریخ ۱۰۸۴ نگاشته‌اند ، و در همین صفحه محمد مقیم نام تاریخ دو فرزند خودراکه بسال ۱۱۰۲ و ۱۱۰۳ نوشته ، چندبرگ از اواخر نسخه اصل مقابله وتصحیح گردیده‌ودرحاشیه بیشتر صفحات‌تذکر داده شده ، چندین برگ‌وصالی گردیده وبرخی ازآنها را سیاه وکثیف کرده‌اند .

جلدتیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع‌رحلی بزرگ . شمارهٔ برگها ۶۷۶ . صفحه‌ای ۳۵ سطر. طول ۳۷ سانتیمتر، عرض۲۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۶۳۱۵ .

لوامع صاحبقرانی

شرح کتاب «من‌لایحضره الفقیه» میباشدکه یکی ازکتابهای چهارگانه در اخبارامامیه وتألیف حضرت صدوق (محمدبن علی‌بن بابویه متوفی بسال۳۸۱) است وشارح آن مجلسی‌اول (محمد تقی‌بن مقصودعلی مجلسی ۱۰۰۳ـ۱۰۷۰) است .

شارح درمقدمهٔ این شرح نگاشته‌اند کـه چون از شرح عربی بر «فقیه» فراغت یافتم وازنظر پادشاه عصر (شاه عباس دوم متوفی بسال ۱۰۷۷ بوده) گذرانیدم ومورد قبول گردید ، مقررداشته‌که شرحی فارسی برفقیه نیز نگارش دهم ، بنابراین شروع باین‌شرح گردید .

صاحب‌روضات‌درص۱۳۰ج۱نگاشته‌اندکه این‌شرح (لوامع‌صاحبقرانی) نیربآخررسیده وچون شرح عربی‌آن صد هزاربیت (۱۰۰۰۰۰) (۱) کتاب دارد وصاحب‌کشف‌الحجب درص۴۸۱ نوشته‌اندکه شارح موفق باتمام آن نشده و تاآخر کتاب حج و زیارات من یحضره‌الفقیه (جلد اول و دوم) را بیشتر شرح

۱ـ ابیات این دومجلد رانگارنده شماره نمود ۱۰۰۰۰۰ بیت‌است ·

نکرده . نگارنده هم آنچه جستجو نمود بیش از آنچه در کشف‌الحجب گفته شده نیافت و بسال ۱۳۲۲ ـ ۱۳۲٤ همین اندازهٔ ازآن در طهران چاپ سنگی گردیده است .

شارح در این شرح جمله بجمله عبارات «من لایحضره الفقیه» را نقل و بترجمه فارسی‌آن پرداخته واقوال علما را درشرح وبیان‌آنها نقل وازآن پس نظریه وعقیدهٔ خویش رااظهارداشته وخود درابتداءِ شرح گفته‌اند : تابحال‌شرح بسیاری ازاخبارمشکله را سابقین نموده وخداوند این‌نعمت را نصیب من نمود واین شرح را «لوامع صاحبقرانی» (۱) نامیده .

آغاز : بسمله حمدیکه باقلام اشجار و مداد ابحار برصفحات لیل ونهار شرح شطری ازآن نتوان نگاشتن سزاوارفائض‌الانواریست که

۱ـ چنانکه تذکرداده شد ، شارح خود این کتاب را «لوامع صاحبقرانی» نامیده و اینکه در ص ۸۱ فصل اخبار فهرست رضویه بنام «لوامع المتقین» آمده اشتباه‌است.

کتب فقه و اصول فقه

این نسخه را بخطوط نسخ و نستعلیق چندنفر نوشته‌اند وازخود وسال نگارش ذکری ننموده ، ظاهراً درزمان حیات مؤلف نگاشته‌شده ، پشت صفحهٔ نخستین یادداشتی است که مؤلف ودیباچه نویس رامعین نموده وظاهرا خط‌مرحوم حاج فرهـاد میرزا (معتمدالدوله) میباشد .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی . شمارهٔ برگها ۲۱۱ . صفحه‌ای ۱۰سطر طول ۲۱٫۵ سانتیمتر . عرض ۱۵٫۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۰۰۷

احکام‌الجهاد = جهادیه کبیر

میرزاعیسی بن‌محمد حسن‌بن عیسی‌فراهانی حسینی ملقب به میرزابزرگ که‌ازاو سیدالوزراء نیزتعبیر میشود پسر برادر میرزا محمد حسین وفـا (۱) وزیر کریمخان زند بوده و این دانشمند در شیراز متولدگردیده ، و در آنشهر بکسب کمال پرداخته و سالهادرخدمت عم‌مکرم نایب‌الوزاره وپس از انقراض‌دولت زندیه بدربار آغا محمدخـان آمـده و درسلطنت فتحعلیشاه چـون عباس میرزا نایب‌السلطنه‌گردید ، میرزا عیسی‌هم قائم‌مقام‌صدارت عظمی شد . وی‌بمناسبت جنگ‌بین‌روس و ایـران دورسالـه در جهاد واحکـام آن مـوافق آراء علماء امامیه و رساله‌ای هم در رد بر **پادری** نصرانی در اثبات نبوت خـاصه

---

۱ ـ در تتمه روضةالصفا نام وفا میرزا حسین و درطرائق‌الحقاق میرزا محمدحسین ضبط‌گردیده است .

بنام «اثبات النبوه» تألیف نموده فرزند دانشمند او میرزا ابـوالقاسم قائم مقام (بسال ۱۲۵۱ کشته شد) دیباجهٔ این سه رسالـه را انشاء نموده است (که درص۲٤۷ ـ ۲۸۰ و ۲۹۱ ـ ۲۹۸و۲۹۹ ـ ۳۳۰ منشآت‌چاپ شده‌در ۱۲۸۰ تهران دیده میشوند) اثبات‌النبوة در کتابخانه حضرت‌رضا موجود است(به ج۱فهرست ص ۱۰ فصل حکمت و کلام مراجعه شود) .

وفات قـائم‌مقام (عیسی) در مجمع‌الفصحا سال ۱۳۲۷ ودرطرائق سال سال ۱۲۳۸ ضبط گردیده است . این رساله‌که بنابرتصریح در دیباجه « احکـام الجهاد و اسباب‌الرشاد» نام دارد جهادیهٔ‌کبیر مؤلف است و آنرا بریك مقدمه وهشت باب‌مرتب نموده و درآن اقوال وفتاوی علماء امامیه را باذکر قـائل و مفتی آورده و انصافاً در تألیف آن زحمتی فراوان‌کشیده و مجموعه‌ای‌سودمند تهیه‌کرده و در حدود (۷۵۰۰) بیت‌کتابت آنست وآخر رساله رابجمله‌هائی را از اواخر دعاءِ افتتاح خاتمه داده است .

آغاز : بسمله‌ربنا افرغ‌علینا صبراً ..... و بعد بر روان دانشمندان‌پوشیده نماند

۸۳۶

این نسخه‌بخط نسخ‌خوب نوشته شده ، درحاشیه آخرین‌صفحه بسال ۱۲۴۸ مولف صحت مقابله واعتماد برمقابله کنندهٔ آنرا گواهی‌کرده است .

یادداشتی‌که پشت‌صفحهٔ نخستین‌میباشد معلوم میشود‌که بسال۱۲۵۹ داخل‌کتابخانه شاهزاده بهمن میرزا پسر عباس میرزا نائب‌السلطنه گردیده ودراین صفحه دو یـادداشت دیگر بسال ۱۳۱۳ و ۱۳۴۲ نگارش یافته ، بربرك ٦ حاشیه‌ای بعربی بامضاء : م ه . نوشته شده ، درآغاز‌کتاب سرلوحی زیبا دارد و اطراف دو صفحهٔ اول تذهیب و نقاشی شده وصفحات مجدول بطلا ولاجورد وشنجرف وعناوین مطالب درحاشیهٔ صفحات باجوهر قرمز نوشته شده واطراف آنها تذهیب‌گردیده است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۲۵٦ . صفحه‌ای ۲۰ سطر طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر . ۲۱۸۹۰ .

۸۳۷

ایـن نسخه را بسال ۱۲۵۹ محمدبن‌الحسن الکـدکنی (کذا) بخط نسخ نوشته ، جای عناوین سفید مانده است .
جلد مقوائی . کاغذ فرنگی مهره زده . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۳۶۳ . صفحه‌ای ۲۱ سطر . طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۸۱۲ .

تحفة‌الابرار

این کتاب یکی‌از مـولفات حجة‌الاسلام رشتی: محمد باقربن محمدتقی شفتی بیدآبادی اصفهانی $\frac{۱۹۸۰}{۱۱۸۱}$ ۱۲٦۰ است .

تحفة الابرار دراحکام نماز میباشد وآخرین مبحث آن در تعقیبات است وبنا بگفته مولف روضات وبرحسب‌محاسبه وتخمین‌نگارنده درحدود(۲۰۰۰۰) بیت کتابت دارد وبرمقدمه‌ای وچند باب تقسیم‌گردیده ومولف در دیباچه گوید این کتابیست دربیان صلوه و احـکام آن مسمی به «تحفته‌الابـرار مختلتقط من آثارالائمته‌الاطهار لتنویر قلوب‌الاخیار» الخ .

چنانکه در ص ٤۰ ج ۱ احسن‌الودیعه (تتمه روضات الجنات) نوشته‌شده حاج محمد جعفر آباده‌ای فارسی‌که از فقها وعلمای عالی‌مقام‌وشاگرد حجة الاسلام مذکور بوده این‌کتاب را بنام «الوجیزه فی تلخیص تحفة الابرار» (۱) مختصرکرده است .

آغاز - بسمله الحمدلله‌الذی تـوحدبالملك .... بعرض بـرادران واخلاء ایمانی میرساند

۸۳۸

این نسخه را بسال ۱۲۹۵ بخط نسخ ، مسیح‌بـن محمد باقرکمره‌ای نوشته ، در حاشیهٔ بیشتر از صفحات نیز حواشی وتعلیقاتی بفارسی و بخط شکسته نستعلیق نگـاشته شده (که‌درنسخه کهنهٔ این ترجمه نیز هست)وبیش‌از شروع بنگارش، فهرست کتب‌وابواب آنرا همین نویسنده نوشته است .
جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شماره برگها ۲۵۰ . صفحه‌ای ۲۲ سطر طول ۳۴ سانتیمتر عرض ۲۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۹۱۴ .

---

(۱) در ص ۱۲۴ - ۱۲٦ ج ۱ روضات شرح حال‌وی مفصلا نگـاشته‌است .

ترجمهٔ نهایه الاحکام

نهایة الاحکام‌تألیف شیخ طوسی (۳۸۵ ـ ٤٦٠) (۱) است که از مشاهیر علماء امامیه درقرن پنجم هجری بوده .

درفهرست‌های کتابخانه‌ها ومآخذی‌که در دست نگـارنده است نام و اثری از این ترجمه ومترجم آن یافت نشد ولـی از طرز انشاءِ گمان نـزدیك بیقین دارم‌که از منشآت قرن پنجم هجری باشد و جناب آقای تقوی فرمایند : اگر ازخود شیخ نباشد مسلماً انشاء یکی از شاگردان ایشانست .

این ترجمه چون اصل آن دو مجلد می‌باشد وهریك از مجلـدات دارای ده‌کتاب است واز طهارت شروع‌گردیده وبکتاب دیات ختم شده وکتابهای آن به بابهایی تقسیم گردیده ودرحدود (۱٦۰۰۰) بیت‌کتابت دارد .

نسخه‌کهنه‌ای از این ترجمه‌که بسال ۸۹۱ و ۸۹۲ نوشته‌شده درکتابخانه شخصی جناب آقای حاج سید نصرالله اخوی تقـوی

آغاز : ـ بسمله الحمد لله ولی الحمد . . . . . طهارت در شریعت نـام آن چیزیست که بدان مباح بود در نماز رفتن وآن بردوضربست یکی وضوست و دوم تعلیم

۸۳۹

این مجموعه بخط نسخ خیلی خوب بسال ۱۲۵۵ نوشته شده، در ابتداء هـریـك سرلوحی زیبا میباشد و همه صفحات مجدول بطلا است.

جلد ساغربی ضربی. کاغذ ترمه. قطع ربعی . شماره برگها ۳۹ . برگهای ترجمه (۳۲) . صفحه‌ای ۱۲ سطر. طول $\frac{1}{2}$ ۱۹ سانتیمـتر. عرس ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتـر ۱۴۱٦۷ .

(۱) چند نسخه از این‌کتاب درکتابخانهٔ مدرسهٔ عالی سپهسالار دراین روزهاداخل شده است .

رساله در جواز تقلید میت

سید ابوطالب بن محمدرضا حسنی حسینی که از علماء امامیه معاصر محمد شاه قاجار (۱۲۵۰ - ۱۲۶۴) بوده رساله‌ای درجواز تقلیدمیت (ابتداء) تألیف نموده و خطبهٔ آنرا بنام این پادشاه موشح ساخته وچنانکه از تاریخ نسخه زیرین بدست میآید میان سال ۱۲۵۰ و ۱۲۵۵ انشاء شده ودر آن ادلهٔ مخالفین جواز را نقل و برد آنها پرداخته و ادلهٔ خویش را هم برخواز مطلق بیان نمرده و در حدود (۳۲۰) بیت کتابت دارد.

ترجمهٔ فارسی این رساله با اصل عربی آن بیکدیگر پیوسته و نامی از مترجم آن در خود نسخه وجای دیگر نیافتم ، احتمال قوی دارد که از خود مؤلف باشد.

آغاز رسالهٔ عربی: بسمله الحمد لمن یقضی بالحق و هوخیرالفاصلین .... لما رایت مسئلة تقلید المیت .

آغاز رسالهٔ فارسی : بسمله الحمدلمن یقضی بالحق ..... چونکه دیدم مسئله تقلید کردن میت را مسئله مهمهٔ بادلائل محکمهٔ بسیار فائده و منقح نبود الخ .

۸۴۱

این نسخه بخط نسخ بی‌تاریخ نوشته شده، مسلما از خطوط اواخر قرن سیزدهم هجری است، پشت صفحهٔ نخستین نوشته : «رساله‌آخوند ممقانی الان زنده است‌درنجف اغلب تقلید ایشان میکنند» . ولی چنانکه زیر این‌سطرها معرفی میشود مراد از ممقانی عالم معروف (شیخ محمد حسن‌بن عبدالله) که در نجف مرجعیت داشته‌اند نیست‌ونویسنده اشتباه کرده. عناوین مطالب ومسائل باجوهر قرمز نگارش یافته ونیزباجوهر قرمزبرگها جدول کشی شده است.

جلد روغنی گل وبوته‌دار و طرف درون گل نرگس (نیازمند تعمیر است) . کاغذ فرنگی. قطع وزیر کوچك. شمارهٔ برگها ۱۲۲. صفحه ۱۷ سطر. طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۱۷۰۳.

رساله عملیه حجة الاسلام ممقانی

مؤلف ومنشی این رساله عملیه بنابر تصریح در خودکتاب (ص۲۱) محمد بن حسین‌تبریزی ممقانی است ودرسبب تألیف گوید: «جمعی از برادران‌ایمانی و اخلاء روحانـی از بنده فانی محمدبـن الحسین التبریزی الممقانـی التماس نمودندکه مختصری مشتمل بر کیفیت و آداب عبادات واجبه ومستحبه‌ومحتوی بشرائط و احکام بلغت فارسی بسلك تحریر در آورم الخ».

درکتب رجال و سیرکه در دست نگارنده است بشرح احوال و آثاراین عالم دست نیافتم. آقای عبدالله ثقـة الاسلامی فرزند برادر مـرحوم ثقةالاسلام تبریزی شهید به خـواهش نگارنده یادداشتی تهیه فرموده که خلاصـه آن ایـن است:

«محمد (۱) بن حسین ممقانی مشهور به حجةالاسلام پدر میرزامحمد تقی حجةالاسلام متخلص به نیر است، تحصیلات خودرا در عراق عرب انجام داده و موفق بگرفتن اجازه اجتهادگردیده، پیش از سال ۱۲۴۰ بقصد مراجعت به تبریز حرکت، درکرمانشاهان خدمت حضرت شیخ احمد احسائی رسیده و ۱۸ ماه در آنجا از محضر ایشان‌استفاده نموده وچون به‌تبریز آمده ترویج معتقدات ایشان را اختیار و متکی به‌حاج میرزا یوسف آقای طباطبائی‌که ازعلماءطراز اول تبریز بوده‌اند، گـردیده و بجای ایشان در مسجد جامع اقامه جماعت مینموده و پس از چندی مسجد بزرگی در طرف غربی مسجد جامع بناکرد که اینك بمسجد حجةالاسلام مشهور و بزرگترین مسجد تبریز ودارای چهل ستون و ۵۵ گنبد میباشد و اینك امامت آن باعلماء فرقه شیخیه است.

(۱) درص ۱۶۱ المآثر والاثار فقط نوشته: «سولی‌محمد ممقانی از مشاهیر شیعهٔ شیخیه است».واین جملهٔ کوچك موید خوبی میباشد.

از حجةالاسلام (محمد بن حسین) رساله‌ای بنام شقشقه در بیان‌سرقدر و مسئله جبر و اختیار و آمدن مخلوقات از کتم عدم بعرصه وجود و احاطهٔ علم امام علیه‌السلام ومطالب دیگردرجواب سؤال‌جمعی از شیعیان میباشدکه‌بسال ۱۲۸٦ در تبریز با رساله‌کوچکی از حجةالاسلام نیر در علم امام چاپ شده و در «دیوان نیر» که بسال ۱۳٤٦ در تبریز چاپ شده غزلی به صاحب این ترجمه نسبت داده شده است و حجةالاسلام محمد بن حسین‌ممقانی بسال ۱۲٦۹وفات یافته‌اند» .

مؤلف الذریعه‌درمراسله‌ای‌که بنگارنده مرقوم داشته‌اندگویند: «ملامحمد بن حسین‌بن زین‌العابدین بن ابراهیم مامقانی المتوفی سنه ۱۲٦۹ ازتلامیذ شیخ احمد است و پسر اومیرزا محمدتقی حجةاسلام مامقانی صاحب « آتشکده » است‌که ترجمه پدر خودرا در صحیفةالابرار خود نوشته».

مندرجات این رساله عبارتست از مقدمه ای در اصول عقائد و آداب و کیفیت عبادات واجبه و مستحبه وصفاتیکه فقیه مقلد شیعه بایستی دارا باشد و احکام طهارت وصلوة ودر آن بسیار اشاره و تصریح بنام شیخ احمد مرحوم‌و سیدکاظم رشتی نموده و از آنها مطالبی را نقل کرده و تمام‌رساله در حدود ٤۰۰۰ بیت است.

آغاز : بسمله‌الحمدلله العزیز المنان.... امابعد برقلوب‌صافیهٔ ارباب‌عقول و اصحاب شعور

۸۴۲

این نسخه فن اول‌از کتاب کفایةالایتام‌است‌وبخطنستعلیق نوشته شده، بسال۱۲۵۹ بنام «اجابة المضطرین» داخل کتابخانهٔ شاهزاده بهمن میرزاپسرعباس‌میرزای‌ولیعهد گردیده وپشت صفحهٔ اول کتاب یادداشت شده ولی مسلماًآن‌کتاب نیست و«کفایةالایتام» میباشد و نیز پشت نخستین برگ نسخه جعفرقلی‌نام ، بخط خویش بسال ۱۳۱۵ یادداشت نموده که شاهزاده عبدالرحیم میرزا پسربهمن‌میرزا این‌کتاب‌را برسم یادگار ، بوی‌داده است و

این نویسنده ظاهراً جعفرقلی نیرالملك میباشد ، چراکه ازبیانات مؤلف‌المآثر والاثار در ص ۱۷۸ برمی‌آیدکه تا این تاریخ زندگی میکرده است وسجع مهربهمن‌میرزاکه‌درابتداء کتابست :

یگانه گوهر دری خسروی بهمن. وآنکه درآخر نسخه‌است :

«بهمن بن نائب‌السلطنه عباس میرزای‌قاجار» میباشد .

جلدمیشن . کاغذ فرنگی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۲۰۱ . صفحه‌ای ۲۵ سطر . طول ۳۵/۵ سانتیمتر . عرض ۲۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۲۵۵

کفایة الایتام فی‌معرفة‌الاحکام

از مؤلفات سیدجعفربن ابی اسحق موسوی (۱) کشفی دارابی ۱۱۸۹ – ۱۲۶۷ چند نفر ازمعاصرین (۲) وی نام وشرح حال‌ایشان‌را درکتابهای‌خویش نگاشته‌اند .

سیدکشفی مؤلفات زیاد از خود بیادگارگذارده وچندتای ازآنها چاپ شده و بعضی را بخط خود ایشان در کتابخانه نوه‌های ایشان دیده‌ام از آنها : اجابة المضطرین ، تحفةالملوك (هر دو چـاپ شده‌اند) ، سنابرق شرح دعاء رجبیه (به‌عربیست ودرکتابخانه نوه ایشان مرحوم آقا موسی مجتهد ودرکتابخانه سپهسالار موجود است) ، شرق وبرق (در تطبیق عقل و نقل) ، « الرق منشورفـی اثبـات المعـراج النبی المنصور » ، نخبةالاصول ، «میزان‌الملوك»بفارسی‌درسیاست ونصیحت ملوك ، منظومه در منطق ، منظومه درکلام ، منظومه در صرف ونحو ، شموس ونفوس (در کلام) (این هشت نسخه را آقای سید مهدی‌بن ریحان‌اللهبن جعفرکشفی دارند وبعضی از آنهـا بخط مؤلف است) . شهب قاموس در ولایت ائمه اطهار ، صیدالبحر دررد برعلمای ظاهر قشری ، البلدالامین بنظم (این سه کتاب در کتابخانه مرحوم

(۱) فامیل‌این‌سیدجعفر خودراموسوی‌میدانند ولی صاحب‌طرائق‌الحقایق‌وفارسنامه ناصری سیدرا حسینی‌معرفی کرده‌اند .

(۲) ج ۳ طرائق الحقائق ص ۲۱۱ ، آثـار عجم تألیف فرصت الدوله ص ۱۰۳ المآثر والاثار ص ۱۵۶ فارسنامهٔ ناصری گفتار دوم ص ۱۸۷ نخبةالمقال وص ۲۴

سیدریحان‌الله درطهران موجوداست) وتفسیر سورهٔ اعلی (آقای سیدمهدی کشفی گویند که نسخه‌ای از آن تفسیر دربروجرد ونسخهٔ دیگر آنرا خودم برای یکی از علماء خراسان فرستاده‌ام).

معاصرین وی عموماً تبحر کشفی را در تفسیر نگاشته‌اند ولی تفسیر کاملی از ایشان بیادگار نمانده است.

مؤلف نام کتاب را «کفایة الایتام فی معرفة الاحکام» گذارده ودر مقدمهٔ آن تصریح نموده که پیش از این بنا بخواست شاهزاده محمد تقی میرزا کتابی در اصول وفروع دین بفارسی با استدلال بنام «اجابة المضطرین» شروع بتألیف نموده ومجلد اول آن که دراصول بود بانجام رسید وبخشی از فروع را هم با همان تفصیل واستدلال نگارش داده ولی چون بطول می‌انجامید ومقصود اصلی از کتاب استفادهٔ عام بود نه‌خاص، به‌امر معظم‌له‌از آن طرز صرف‌نظر وفقط به‌نقل‌فتاوی اکتفا نمود وآنرا درسه فن قرار داده: عبادات، معاملات و احکام و هرفنی برچندین باب وهر فصلی نیز بچند فصل تقسیم شده

تمام این کتاب درحدود (۴۴۰۰۰) بیت کتابت دارد ونسخهٔ مجلداول آنرا بخط مؤلف در کتابخانه مرحوم آقاموسی مجتهد وتمام‌سه مجلد را در کتابخانهٔ آقای سیدمهدی مدرس کشفی نوهٔ مرحوم مؤلف دیده‌ام وفهرست ابواب وفصول هریك ازمجلدات پیش از آنها گذارده شده است.

آغاز: بسمله بسم‌الله والحمدلله والصلوة والسلام علی رسول‌الله و آله آل‌الله وبعد نگارندهٔ این اوراق الفاطمی المفتان جعفربن ابی اسحق بعرض اهل طاعت ووفاق میرساند

۸۴۳

این نسخه چندصفحهٔ آن بخط نسخ وباقی بخط نستعلیق نوشته‌شده، ازابتداء رساله تاقسمتی ازفصل دوم باب را داراست وآخرین سطرآن اینست: «وصیغهٔ عقدسه است یکی زوجت دوم انکحت سوم متعت».

وصورت عقد بروروقی که‌درآخر نسخه است‌نگارش یافته ونیز دراینجا اخبارومطالب متفرقه‌ای راجع بعقد نکاح ومتعه نوشته‌اند .

جلد تیماج . کاغذ حنائی. قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۱۲ . صفحه‌ای ۲۰ سطر . طول ۱۷/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۱۹۰۸

لمعه درنکاح ومتعه

این‌رساله مشتمل برفوائد ومطالبی راجع بنکاح دوام ومتعه‌دراسلام‌است دریك مقدمه وچهارباب .درکشف‌الحجب‌والاستار یاد شده ، ولی مؤلف آنرا نشناخته ، نسخه‌ای ازاین‌رساله موجود درکتابخانه رضوی معرفی‌شده ومؤلف آن فهرست‌گوید : تألیف عزالدین آملی (۱) شریك درس محقق ثانی شیخ‌علی کرکی است نگارنده ازطرز انشاء آن دانست که از مؤلفات اواخر قرن دهم هجریست ودر تأیید خود درصفحهٔ۱۱ نسخه باین جمله برخورد : «وشیخ‌شهید درحاشیه‌قواعد آورده . ومیدانیم که‌شیخ‌زین‌الدین‌مشهور به شهیدثانی (م-۹٦٦) حاشیه‌ای برقواعدالاحکام علامهٔ حلی‌دارد .

آغاز : بسمله احسن حمد وسپاس لائق مصوریست که بدایع صور زیبـای دلبران‌حوری صفتانرا .

(۱) در ص ۵۷ - ٦۰ ج ۳ فهرست‌کتب مدرسهٔ سپهسالار شرح نهج‌البلاغهٔ‌ایشان را معرفی وتاحدیکه میسر بود بشرح حال مولف پرداخته‌ام و اگر انتساب این کتاب به ایشان موافق باواقع باشد بنابرآنچه ازمتن آن استفاده میشود مولف پس ازسال۹٦٦هم زندگانی میکرده است .

فرهنگها - کتب لغت

این نسخه را بخط نستعلیق **نصرالله کردستانی** بسال ۱۲۸۷ بخواست شاهزاده معتمدالدوله **فرهادمیرزا** نوشته، درحاشیهٔ پاره‌ای ازصفحات خطوطی‌است که مسلما بعضی ازآنها خط فرهاد میرزا وبعضی برحسب احتمال خط مؤلف است.

جلدتیماجی ۰ کاغذفرنگی . قطع خشتی۰ شمارهٔ برگها۱۴۰ ۰ صفحه‌ای۱۴ سطر۰طول $21\frac{1}{2}$ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۳۳۰۸ ۰

بدایع اللغه

این کتاب درلغت کردی و مؤلف آن علی‌اکبر متخلص به افسر پسرمیرزا عبدالله منشی‌باشی کردستانی میباشد ، چنانکه در مقدمه تصریح شده تألیف آن بخواست شاهزادهٔ فرهاد میرزا (معتمدالدوله) در هنگام حکومت وی بر کردستان بوده و بنابر تصریح درص ۱۲ نسخهٔ این کتابخانه بسال ۱۲۸۶ تألیف گردیده و نخستین کتابی است که درلغات و اصطلاحات کردی جمع شده و بهمین مناسبت آنرا «بدایع اللغه» نامیده است.

چون شاهزاده گذشته از جمع لغات کردی اطلاعات دیگری راجع بکردستان از مؤلف بدایع‌اللغه خواسته ، وی در ابتداء این کتاب بنام مبادی

آن مطالب را درج نموده وفهرست آنرا چنین آورده است : «و آنرا بر پنج مبادی (مبادی پنجگانه اگر گفته بود بهتر بود) و یك مقصد که مشتمل بر بیست وپنج باب است و یك خاتمه (۱) مرتب و مزین داشته :

مبدءِ اول : در بیان معرفت نسب اکراد که نسب ایشان بکه منتهی میشود .

مبدءِ دوم : در بیان معرفت حدود کردستانات که از کجا تابکجااست.

مبدءِ سوم: در بیان معرفت طوائف اکراد که چند طائفه هستند و هرطایفه را چه مذهبی باشد .

مبدءِ چهارم : در بیان معرفت لام مخفف و لام مفخم ویای معروف ویای مجهول و واو معروف و واو مجهول و واو معدوله .

مبدءِ پنجم : در بیان معرفت حروفاتی (حروف صحیح است) که درزبان کردی و لغات اکراد هیچ واقع نمیشود و هرلغتی که بخواهند پیدا نمایند بدون اشکال باشد ودرکمال سهولت و آسانی بدست آید والله‌اعلم» .

مؤلف گذشته از نقل لغات وکنایات و استعارات و اصطلاحات کردی و بیان معانی آنها معادل فارسی آنهاراهم ذکر و باشعار فصحا استشهادکرده و درحدود (۵۵۰۰) بیت کتابت این کتاب است .

آغاز : بسمله حمداً لمن کل لسان الکل فی بیانه ..... وبعد فاتح این ابواب و نگارندهٔ این فصول .

۸۴۵

چنانکه از قرائن موجوده درنسخه بدست میاید این نسخه در همان سال تألیف (۱۲۵۱) نگارش یافته ولی نویسنده از خود و سال نگارش چیزی ننوشته و لغات گرفته شدهٔ از جهانگیری بسرخی و آنچه از برهان گرفته شده بامرکب سیاه و بخط نسخ و معانی آنها بخط نستعلیق خوب نوشته شدهٔ وصفحات مجدول بطلاولاجوردوشنجرف میباشد

جلد روغنی دوروگل وبوته وگل نرگس . کاغذ ترمه . قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۲۵۱ . صفحه‌ای ۲۴ سطر . طول ۲۵ $\frac{1}{2}$ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر .
شمارهٔ دفتر ۱۳۷۲۷

---

(۱) خاتمه در این نسخه وجود ندارد وموضوع آن نیز در فهرست نیامده

برهان جامع

این کتاب تألیف محمدکریم بن مهدیقلی سرابی تبریزی است ، چنانکه از دیباجهٔ آن بدست میآید درسال آخر سلطنت فتحعلیشاه که آغاز ولیعهدی محمدشاه بوده بتألیف این کتاب به امر و اشارهٔ شاهزاده بهمن میرزا برادر محمدشاه‌شروع کردو آنرا «فرهنگ‌محمدشاهی»نامیده‌واز بیان آخر کتاب معلوم میشودکه انجامش در ۱۲۵۱بوده است .

مؤلف در دیباجه خودرا معلم شاهزاده بهمن میرزا معرفی نموده و در دانشمندان آذربایجان (ص۳۵۸ـ۳۵۹) زیر عنوان ملاباشی میرزا محمد کریم مهدیقلی تبریزی آمده : «از فضلا و ادبای معروف آذربایجان بوده بتعلیم و تدریس محمد میرزای ولیعهد (محمدشاه) اشتغال داشته و بنام وی کتابی در لغت فارسی بعنوان«برهان جامع» تألیف کرده که بفرهنگ‌محمد شاهی معروف ودر ۱۲٦۰ در تبریز چاپ شده است جنگی‌هم بخط خود او نزد نگارنده هست».

در دیباجه تصریح شده که از دوکتاب لغت ، این کتاب تألیف شده و لغات فرهنگ جهانگیری را برنگ سرخ نوشته و دیگر لغات فرس را که از کتاب برهان قاطع گرفته شده برنگ دیگر علاوه بر آن نموده و کنایات هر لغت را درذیل آن قرارداده و مجموع آنهارا بطور اختصار منتخب ساخته مسمی «بفرهنگ‌محمد شاهی» نموده ه

این فرهنگ مشتمل بر یک مقدمه و۲۹ باب است و مقدمه آن شامل مطالب سودمندی است که دانستن آنها پیش از شروع بلغت لازم وآنهارا در ده طرازمعین کرده است :

طراز اول ـ در اطلاق اسم پارس بر مملکت ایران و حدود آن وتعداد اقسام این زبان .

۲ـ در تعداد حروف تهجی که در عرب وعجم متداول اول .

۳ـ درذکر ترتیب کتاب که برچه‌سان وچندبابست .

٤ـ در تقسیم کلمه به اسم وفعل وحرف .

٦ـ درضبط حروفیکه بدون ترکیب باحروف دیگر افاده معنی‌نکنند .

۷ـ در بیان تجویز تبدیل‌حروف بیکدیگر .

۸ـ ضمائر مفرد ومرکب (منفصل ومتصل) درزبان فارسی .

۹ـ دربیان املاء کلمات واعراب آنها .

طرازدهم‌ـ دربیان عقد انامل .

در حاشیهٔ بیشتر ازصفحات نسخه این کتابخانه اشعاری ازشعراءبزرگ شاهد بر معنی مذکور در مقابل‌لغات نگارش یافته این کتاب (برهان جامع) جزحواشی آن درحدود (۱۹۰۰۰) بیت‌کتابت دارد .

آغاز : ـ بسمله الحمدلله‌الذی‌خلق‌الوری.... منت خدایراکه‌وجودهمایون قطب امکان

۸۳٦

این نسخه را بخط نستعلیق بسال ۱۱۷۹ محمد سعدالله مشهور به لطف‌الله افندی زاده مدرس یکی از مدارس عثمانی (ترکیه) نوشته ، گذشته از رقم در آخر کتاب ، پشت صفحهٔ نخستین نیز یادداشت نموده و در اینجا دو یادداشت از دو دانشمند ترك نژاد موجود وقسمتی از یکی از آنها را محو کرده‌اند ، لغات و عناوین با شنجرف نگارش یافته دارای یك‌سرلوح و همه صفحات مجدول بطلا ولاجورداست

جلد میشن ضربی . کاغذ سمرقندی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها۵۲۹. صفحه‌ای۳۱ سطر. طول۳۰سانتیمتر . عرض۱۷ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۹۲۹ .

۸۴۷

این نسخه را محمد علی بن اسمعیل بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۳۸ در مدرسهٔ ایلچی واقع درمحلهٔ احمدآباد اصفهان نوشته ، لغات وبرخی ازعنوانها باشنجرف‌ولاجورد وعنوان گفتارها باطلا نگاشته شده ، درابتداءِ دارای یك سرلوح و حواشی دو صفحهٔ نخستین تذهیب گردیده و همه صفحات مجدول بطلاست، پشت صفحهٔ نخستین ابیاتی در ماده تاریخ فرزند میرزاصادق نام ویادداشتهایی دیگر نگارش یافته است .

جلد میشن دور تیماج . کاغذ ترمه ۰ قطع وزیـری . شمارهٔ برگهـا ۳۳۸ . صفحه‌ای ۲۷ سطر ۰ طول ۲۸ سانتیمتر . عرض ۱۹ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۸۳۷۶ .

۸۴۸

این نسخه بسال ۱۲۲۶ نوشته شده ، مقدمه وقسمتی از اول کتاب‌افتاده (از ابتداء گفتار پنجم که حرف سین میباشد تاآخر کتابست) ونخستین‌سطر نسخه اینست :«ومحتوی بریکهزار وسیصد وشصت و هفت لغت و کنایت بیان اول در سین بی‌نقطه با الف » . برنخستین برك کنونی یادداشتی بوده که‌آنرامحو کرده‌اند ، لغات با جوهر قرمز نوشته‌شده است .

جلد ساغری ۰ کاغذ فرنگی آبی‌رنك . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۳۶۴ . صفحه‌ای ۲۰ سطر . طول ۳۲ سانتیمتر . عرض ۲۱ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۸۶۴۸ .

برهان قاطع

تألیف محمد حسین بن خلف تبریزی برهان تخلص که از شعرای قـرن یازدهم هجری بوده‌وبه‌هندوستان رفته واین مولفه را بنام سلطان عبدالله قطب شاه‌ازسلاطین‌قطبشاهیه‌هندتألیف‌نموده برهان‌قاطع‌مکرردرایران‌وهندوستان‌چاپ شده وبهترین چاپهای آن نخستین چاپی است که بسال ۱۸۱۸ م در هندوستان گردیده وجمعی بمقابله با سیزده نسخه وتصحیح آن مبادرت نموده و گـذشته ازاین ملحقاتی که شامل ۳۷۱۷ لغت وغیره مـی‌باشد برآن اضافه نموده و در توضیح وتصحیح مطالب اصل کتاب حواشی نگاشته‌اند ، خصوصیات دیگراین چاپ را نگارنده در ص ۱۶۵ ج ۲ فهرست سپهسالار نوشته‌ام .

سید احمد عاصم عنتابی از فضلای عثمانی دراوائل قرن سیزدهم برهان قاطع را بترکی ترجمه‌کرده ودرهنگام ترجمه بفرهنگها مراجعه نموده واغلاط آنرا تصحیح‌واین ترجمه‌بسال ۱۲۵۱ درمصر چاپ شده است .

مولف این فرهنگ را ، چون همه مصنفین ، اشتباهاتی دست داده ، گروهی از دانشمندان‌به‌رد و نقض و دسته‌ای از آنها به‌حمایت وکمك وی برخواسته و درتأیید و رد وی‌کتابها نوشته‌اند از آنها قاطع برهان تألیف‌اسدلله غالب دهلوی ، ساطع برهان شیخ رحیم هندی ، دافع هدیان نجف علیخان حجری ، محرق‌قاطع‌برهان‌قاطع ، تیغ‌تیز ، تیغ‌تبریز ، وغیراینهاست .

۸۴۹

این‌نسخه را بخط‌نسخ محمدبن صیرفی بسال ۸۴۱ نوشته، همین نویسنده (ظاهراً) پشت برگ نخستین وبربرك پیش‌ازآن ، حرزی ازحضرت رسول ص‌نقل‌نموده، یادداشت دیگری که بسال ۱۲۱۱ نوشته شده‌نیز در آخر آنست، پشت آخرین برك اسماء مونثه سماعی نگارش یافته ومهراسمی‌که سوره قل‌هوالله‌دراطراف‌آن ورجبعلی‌دروسط نقش شده درچند مورد موجود ونام‌رجبعلی‌راازآن‌که درآخراست‌محوکرده‌اند .

برگها آثار آبدیدگی دارد ولی خطوط آنهامحونشده وتصحیح گردید . مطالبی ازمهذب ومغرب ودیگرکتابهای لغت درحاشیهٔ برخی ازبرگهانوشته‌شده‌است .

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۲۱۲ . صفحه‌ای ۲۵سطر. طول ۱ ۲۷ سانتیمتر . عرض ۱۷سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۲۳۹ .

تاج‌المصادر

تألیف احمدبن علی‌مقری بیهقی معروف به بوجعفرك (متولددرحدودسال ۴۷۰ ومتوفی بسال ٥٤٤ (۱) ودرتربیت مانند المصادر زوزنی‌است

(۱) شرح حال ومولفات این بیهقی‌را درج ۱ معجم‌الادبا ص ۴۱۴ - ۴۱۶نگاه کنید . درص ۲۸۲ - ۲۸۵ ج ۲ فهرست مدرسه سپهسالار ازاین کتاب‌ومولف‌آن‌معرفی گردیده و بخشی از این دوکتاب را برای اثبات مدعای خویش نقل نموده‌ام و زوزنی ابوعبدالله‌حسین‌بن‌احمد متوفی بسال ۴۸۶ میباشد .

۸۵۰

این‌نسخه شامل‌نصف‌اول‌کتاب ترجمان‌اللغه (از باب حرف همزه تاآخر باب حرف ظاء) میباشد ، بسال ۱۱۹۳ بخط‌نسخ محمد مومن کرمانی نوشته‌شده ، دوبرك ازمیان نسخه نیازمند وصالی ومیان‌ساده مر ومار یك صفحه ننوشته مانده ولی‌تقریباً دوبرك‌ونیم میان این‌دولغت مطلب نگاشته‌نشده و بعضی ازشرح لغات مختصر نسخه چاپی می‌باشد وپشت صفحهٔ نخستین عبدالغفور قزوینی بسال ۱۲۶۱ مالك بودن نسخه را یادداشت کرده‌است .

جلد تیماجی ۰ کاغذ فرنگی . قطع رحلی .شمارهٔ برگها ۵۵۶ ۰ صفحه‌ای ۲۵سطر طول ۳۰ سانتیمتر ۰ عرض۲۰ سانتیمتر. شمارهٔدفتر ۱۶۱۴۵ ۰

۸۵۱

این‌نسخه بخط نسخ بدون تاریخ ، ظاهراً دراواسطقرن سیزدهم‌هجری‌نوشته‌شده یك صفحه میان‌سادهٔ عب‌وعتب و دوصفحه ونیم میان ماده رسح وریح ودرحدود ۱۴۱ برك میان لغت طلافع وضئود ونیز برحسب تخمین در حدود ۲۸۵ برك ازآخر نسخه تاآنجا که‌ابتداء نسخهٔ زیرین‌میباشد نوشته نشده و نویسنده‌گوید نسخه‌ایکه این‌نسخه از روی آن‌نوشته شده ناقص‌بوده‌است ۰

جلدتیماجی ۰ کاغذ فرنگی . قطع رحلی ۰ شمارهٔ برگها ۲۲۸ ۰ صفحه‌ای ۲۷سطر طول ۳۰/۵ سانتیمتر ۰ عرض ۲۰/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۷۶۴۱ ۰

۸۵۲

این نسخه بخط نسخ نویسندهٔ نسخهٔ پیشین‌است وشامل چند سطر پیش‌ازسادهٔ مار تاآخر باب‌الضاء (آخر نصف‌نخستین شرح) میباشد وسطراول نسخه اینست :بخونهای صیدها که‌گویا رنك‌شده‌است به‌مکروگل‌سرخ ومکوره نوردیده شده‌آفرینش اززنان‌است

جلد تیماجی ۰ کاغذفرنگی ۰ قطع‌رحلی۰ شمارهٔ برگها ۲۲۲ . صفحه‌ای ۲۷ سطر ۰ طول ۳۰/۵ سانتیمتر۰ عرض ۲۰/۵ سانتیمتر شمارهٔدفتر ۱۷۶۴۳۰

۸۵۳

این‌نسخه نیزبخط‌نویسنده نسخهٔ پیشین میباشد، پیداست که برگهایی ازابتداء آن برداشته شده ونخستین صفحهٔ آن ازمطالب مندرجهٔ در شرح لغت صرم می‌باشد وآخر آن انجام‌کتابست وسطر اول نسخه‌اینست :

الصرب وهو بالمیم اعرف وصرم بمعنی‌گروه است وجمع آن اصرام بروزن اشجار الخ . (این‌سه‌مجلد تقریباً سه‌ربع تمام‌کتاب میباشد) .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۲۲۹ ۰ صفحه‌ای ۲۷ . سطر ۰ طول ۳۰/۵ سانتیمتر ۰ عرض ۲۰/۵ سانتیمتر ۰ شمارهٔدفتر ۱۸۶۴۲ ۰

ترجمان اللغه = شرح قاموس

قاموس اللغه تألیف فیروز آبادی راز مشاهیر کتب لغت عربی میباشد ، نگارنده‌درص۲۳۲ ـ ۲٤۱ ج ۲ فهرست سپهسالار بمعرفی مؤلف ومؤلفات‌او ، ویژه این‌کتاب پرداخته و٤۳شرح وحاشیه وترجمه ورد برآنرا نیز معرفی‌نموده است .

این‌ترجمه‌که مترجم‌آنرا «ترجمان‌اللغه» نامیده از محمد یحیی‌بن محمد شفیع قزوینی میباشد وبنابرتصریح خود وی در دهم شعبان سال ۱۱۱٤ شروع به ترجمه نموده‌ودربیستم ربیع‌الاول ۱۱۱۷ بانجام رسانید وآنرا بنام‌شاه‌سلطان حسین‌صفوی‌پادشاه‌عصر موشح نموده ودرطهران دوبار یکی مستقلابسال۱۲۷۳ وبار دوم درحاشیهٔ قاموس بسال ۱۲۷۷ چاپ‌شده است .

درکتب سیر ورجال‌بنام این‌مؤلف وسائر مؤلفات وی دست نیافتم ، جز اینکه مؤلفه دیگری که درمقدمه ، مؤلف خودرا محمدالمدعوبیحیی‌بن شفیع القزوینی معرفی میکند بنام «الجموع و المصادر» (۱) یافته‌ام‌که در مقدمهٔ آن گوید ، هنگامیکه اشتغال به‌تصحیح قاموس داشتم دیدم‌که مؤلف پاره‌ای از جموع ومصادر را آورده وبسیاری را نیاورده الخ .

ظاهراً مؤلف این‌کتاب ، همین‌مترجم قاموس‌باشد وچنانکه‌درامل‌الامل وبنقل ازاین‌کتاب درص٦٤۰ روضات‌نگارش یافته محمد رفیع واعظ قزوینی متوفی بسال ۱۰۸۹ مؤلف ابـواب الجنان پسری بنـام محمد شفیع داشته که ابواب‌الجنان پدر را تکمیل نموده ، نزدیکی عصر وزمان وقزوینی بودن این احتمال‌را قوت میدهدکه این‌محمد شفیع پدر این مترجم باشد چنانکه نگارنده نیز احتمال میدهد که عبـدالکریم‌بن محمد یحیی قـزوینی مؤلف نظم‌الغرر و

(۱) ازاین‌کتاب درص ۳۱٦ ـ ۳۱۸ ج ۲ فهرست سپهسالار معرفی‌کرده‌ام .

نضدالدرر که دراین فهرست نسخی از آن معرفی خواهد شد پسر صاحب این ترجمه است .

آغاز : بسمله سپاس بلند اساس و ستایش بیحد وقیاس حکیمی‌را سزاست که بحکمت بالغه وقدرت کامله بلبل‌هزار دستان ناطقه‌را

۸۵۴

این‌نسخه بخط نستعلیق نوشته‌شده ، سرلوح کوچکی دارد، دو صفحهٔ اول مجدول باکلیل وسرخی وصفحات‌دیگر فقط مجدول باکلیل است ، عناوین فصول‌وابواب با سرخی نوشته شده وحاشیه‌هائی بترکی در توضیح مطالب ازخود مؤلف درحاشیهٔ صفحات‌نگاشته شده است .

جلدتیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ١٦٧ . صفحه‌ای ١۵ سطر. طول ٣٢ سانتیمتر . عرض ۵/١٦ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ١۴١٠۴ .

جواهرالالسنه

در دیباجهٔ این‌کتاب‌که بترکی میباشد مؤلف‌خودرا ابراهیم‌ودید معرفی نموده وگوید که درتألیف این‌کتاب از «لهجة اللغات» اسعدافندی (درص۹۰۸ ج ٢ قاموس‌الاعلام ترکی) . و«مرآت‌المشکل»عثمان‌زاده‌تائب افندی (درص ١٦٢١ ج ٣ قاموس‌الاعلام‌ترکی) استفاده‌کرده‌ام وتاریخ تألیف‌رادرآخرکتاب سال ١١٨٢ معین نموده است .

درقاموس‌الاعلام و دیگر مآخذ بنـام و شرح حال واثر دیگری از ایـن مؤلف دست نیافتم و ترتیب تنظیم ایـن‌کتاب اینست‌که لغات ترکی را بترتیب حرف اول مطابق حروف تهجی مرتب نموده ومعادل عربی وپس‌از آن معادل فارسی آنرا درمقابل هر یك نگاشته و٤٢٠٠ لغت را بسه زبان درآن‌گنجانیده ودیباچه آن درحدود ٧۵ بیت است .

آغازدیباجه : بسمله حمد وستایش وآفرین اول آفریدگار جهان آفرین

آغاز لغت : باب‌الهمزه المفتوحه فصل‌الهمزه مع‌الباء ابه قابله پیشکار

۸۵۵

ایـن نسخه را بسال ۱۲۶۵ بخط نستعلیق خـوب بنابفرمان محمد قلیخان قشقائی ایلبگی فارس نوشته‌اند ودرآغاز و انجام کتاب بنام کتاب سنگلاخ شناسانده شده ولـی مسلماً خلاصه عباسی است و در دیباچه هم تصریح باین نام گردیده ، دارای یك‌سرلوح زیبا وحواشی دو صفحهٔ نخستین تذهیب ونقاشی ظریفی شده و تمام صفحات مجدول بطلا ولاجورد است .

جلد تیماجی تذهیب شده .کاغذ ترمه . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۶۵ .صفحه‌ای ۲۳ سطر . طول ۲۹ سانتیمتر . عرض ۱۸ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۶۷۰.

خلاصه عباسی

این کتاب مختصر کتاب سنگلاخ است که در ترجمه لغات ترکی مغولی وجغتائی می‌باشد وآنرا میرزا مهدیخان منشی نادرشاه تألیف نموده و درهمین فصل شناسانده خواهد شد ، مولف و مختصر کننده آن محمدبن عبدالصبور خوئی معروف به حکیم قبلی است که درزمان ناصرالدین شاه حکیم باشی‌بود ودرالمآثر والاثار (ص ۲۰۳) بهمین عنوان معروف ، معرفی گردیده و ازطرز نگارش آن بدست میآید که پیش‌از تألیف المآثر و الاثار جهان را بدرود گفته است .

مولفات دیگراین‌مولف«مجمع‌الحکمتین‌وجامع‌الطبین»(۱) «انوارناصریه» است ودر ص ۱۲۲ دانشمندان آذربایجان نوشته شد : کتاب تعلیم‌نامه درعمل آبله زدن تألیف دکتر کارمك انگلیسی را بفارسی ترجمه‌کرده وبسال ۱۲۴۵ در تبریز باحروف سربی چاپ شده است .

خلاصه عباسی چنانکه از نام آن بدست میآیـد و در دیباجهٔ آنهم تصریح گردیده برحسب خواست‌وامر عباس میرزای نائب‌السلطنه (بسال ۱۲۴۹ مرده) از سنگلاخ مختصر شده باین معنی که شواهد ومشتقات آنرا انداخته و مختصر

(۱)نسخه‌ای از این‌کتاب که‌به‌فارسی درسال ۱۲۵۰ نوشته‌شده‌وازمقدمه‌آن برمیاید که درهمین سال‌تألیف‌آن‌خاتمه یافته زیرشمارهٔ (۷۹۹)درکتابخانه‌مدرسه سپهسالارموجود وچنانکه از نام آن‌نیزبرمیآید این‌کتاب‌شامل‌مطالب‌طب‌قدیم‌وجدید شده است .

کننده مدعی شده که تمام لغات سنگلاخ را فعلا وقوه این مختصر که عشری از اعشار اصل، کتابت ندارد ، داراست ومقدمهٔ سنگلاخ راکه درنحووصرف زبان ترکی میباشد نیز مختصراً دارد و چنانکه درص ١٧٤ ج٢ فهرست سپهسالار نوشته‌ام تألیف این مختصر بسال ١٢٤٠ یااندکی بیش از آن بوده ودرحدود(٦٠٠٠) بیت کتاب دارد. وتاکنون چاپ نشده است .

طرز این کتاب این است که لغات را با مراعات حرف اول ودوم و تقدیم مشتقات برجوامد بترتیب حروف تهجی از الف تایاء (لغات هریك ازحروف را بعنوان کتاب الف وبا وغیره ثبت کرده) ذکر نموده و پس ازختم کتاب یاء اشعاری را از امیرعلیشیر نوائی که معانی آنها معلوم نشده بنام خاتمه نقل کرده است .

آغاز : بسمله الحمدلله الذی جعل الناس شعوباً وقبائل .... اما بعد چون خاطر ملکوت ناظر بندگان .

٨٥٦

این نسخه بخط نستعلیق (بروش ترکان) نگارش یافته ، ناریخ ندارد، ظاهراً درقرن دهم هجری نوشته شده ، پشت صفحهٔ نخستین دویادداشت بطرزمخصوصی میباشدونیزحدیثی ازفردوس الاخبارنقل گردیده‌وبربرگی که پیش ازبرك نخستین آن میباشد معرفی مختصری ازمؤلف ونام کتاب نگاشته شده‌است ونسخهٔ مدرسهٔ سپهسالار ١٠٠ بیت (درآخر) بیش از این نسخه دارد .

جلدتیماجی . کاغذفرنگی . قطع‌وزیری- شمارهٔ برگها ٩۴ . صفحه‌ای ١٩ سطر . طول ٢٢ سانتیمتر . عرض ١٥/٦ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ١٥٢٥١ .

دقائق الحقائق

تألیف احمدبن سلیمان معروف به‌ابن کمال‌پاشا متوفی بسال ٩٤٠(١)

مؤلف دردیباچه ومقدمهٔ ازخود نام‌نبرده ولی آنرا بمناسبت اینکه شامل

(١) شقائق النعمانیه ص٢٠‌۴ - ۴٢۴ ، شذرات ج ٨ ص ٢٣٨، معجم المطبوعات ص ٢٢٧ ، فهرست کتب خطی سپهسالار ج ٢ص ٢٥٩ - ٢٦١ - وص ٣٩٩ - ۴٠٠ و کشف الظنون : ۴٩۴ مراجعه‌شود .

دقیقه‌ای از لغات متشابهه میباشد ودقایق‌الحقایق نامیده ومقدمه را بنام‌ابراهیم یاشای وزیرموشح کرده وموضوع آن‌بیان معانی ترکی لغات مترادفه ومتشابه ومتقاربه‌درزبان فارسی بابیانی ادیبانه درچهارهزاربیت (۴۰۰۰)است .

مؤلف نظم وترتیبی برای‌ذکراین‌گونه لغات قائل نشده وبهرنحوکه‌پیش آمده لغاتی‌راذکر وبشرح معانی آنهاپرداخته وکتاب‌را بشرح‌معانی سخن و گفتار آغاز وبشرح معانی اسب‌وستور خاتمه داده‌ودرذیل بیان معانی‌شواهدی ازاشعار شعرای معروف فارسی‌ذکر کرده‌است .

بنابگفته حاجی خلیفه، احمدبن‌خضر اسکوبی شاعر معرف‌به علوی‌لغات مفرده ومرکبهٔ دقائق الحقائق‌را بترتیب حروف‌تهجی مرتب نموده وآغازآن اینست: حمد بیهمال ومدح بیمثال ....

آغاز : بسمله سپاس بیقیاس‌خدای‌بی‌همتایه که گلزار بدیع‌الآثار بیاننده ازهار رنگین‌مانی اظهار ایلدی .

۸۵۷

این نسخه بسال ۱۲۰۱ بخطنستعلیق‌یاسین بن عمر بن محمدنوشته‌شده، درحاشیهٔ‌آن‌نیز بخط همین نویسنده، فرهنگی‌پارسی است که درهمین فصل‌ازآن معرفی میشود وپس‌ازاتمام اصل‌کتاب‌هفت‌برگ است‌که شامل لغاتی‌فارسی است واز طرزآن بدست‌می‌آید که ازجامع فرهنگ نام برده باشد و فروشندهٔ نسخه در آخرین صفحه سنهٔ ۷۱۳ را الحاق نموده که نسخه راکهنه نمایش دهد و بقیمت گران بفروشد ولی غافل از اینکه در آخر زواهراللغه نویسنده تصریح بسال نگارش‌کرده است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۶۴ . صفحه‌ای ۱۰ سطر در متن و۳۵ در حاشیه . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض سانتیمتر . شمارهٔ‌دفتر ۱۴۷۶۸

زواهراللغه

این‌کتاب بنابرتصریح در مقدمه، تألیف ابوالنجیب محمدجوانرودی‌است (جوانرود در ماهی دشت کرمانشاهان‌چند فرسنگی شهرکرمانشاهان میباشد) و

مقصود وی ازین تألیف شرح و ترجمهٔ لغات مشکلهٔ گلستان وبوستان و یوسف وزلیخا بوده ودرمقدمه خودراشاگرد ومستفیدازکمالات اقضی‌القضاة و الحکام رستم کاشانی معرفی نموده وگوید از کتاب اختری (در ص ۲۶۳-۲٦٤ ج ۲ فهرست سپهسالار) ولغت‌نعمة‌الله (ص۲٦۵-۲٦٦ ج ۲ فهرست‌سپهسالار)استفاده کرده‌ام ، از مراجعه باین مولفه وی معلوم میشود که دستی در فضائل و علوم نداشته ، در بسیاری از موارد پس از آنکه ترجمهٔفارسی (وگاهی ترجمه‌ومعنی لغات را بعربی ذکر کرده است) لغات را ذکرنموده معادل کردی آنها را نیز آورده ودربعضی از موارد فقط ترجمه‌کردی آنها را بیان نموده ، بنابر آنچه گذشت تألیف آن مسلماً پس از نیمه دوم قرن دهم هجری بوده و نگارنده از طرزبیان احتمال قوی میدهدکه درقرن‌یازدهم تألیف گردیده و بشمارهٔ حروف تهجی بفصولی چند تقسیم شده ودرحدود (۱۱٤۰) بیت کتابت داردو بامراجعهٔ بفهرستهای ایرانی وخارجی به نسخه دیگری از آن وشرح‌حال مؤلف‌آن دست نیافتم .

آغاز : بسمله حمد وسپاس بی‌قیاس مرخدایراست که نگارندهٔ (کذا و ظ نگهدارنده) سماست .

۸۵۹

این نسخه را بخط نسخ نوشته‌اند ، نویسندهٔ دیگری درکنارحاشیهٔ آخرین صفحه نوشته است : بخط محمدعلی نوشته شده وسال نگارش را از این‌چنین (سنه۱۱) نوشته و ظاهراً مرادش سال ۱۱۰۰ بوده زیراگذشته از اینکه طرز خط شاهدی صادق است در حاشیهٔ بیشتر از صفحات بخط همین‌نویسنده از فرهنگ‌سروری مولفهٔ بسال۱۰۰۸ نقل‌هائی شده ومهریکه سجع آن اینست : مرید پادشاه عالم گیر صدر جهان الحسینی . در پایان کتاب زده شده ومهردیگری را هم دارد .

برگ‌نخستین نسخه‌که شامل ده سطر از اول کتاب بوده افتاده است.

جلدمیشن . کاغذکشمیری . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۲۱۹.صفحه‌ای۱۳ سطر. طول ۲٦ سانتیمتر . عرض۱۵ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۵۰۲۸.

السامی فی‌الاسامی

تألیف ابوالفضل احمدبن محمد میدانی (۱) نیشابوری متوفی در ۵۱۸ مؤلف درمقدمهٔ آن‌گوید: اتمام این کتاب برحسب خواست و امر استادبزرگوار شیخ امام ابوالحسن علی‌بن احمد فنجکردی (۲) متع‌الله‌اهل الادب بطول‌مدته، بوده و آنرا در چهار قسم‌گذارده‌ام:

قسم اول ـ در شرعیات (۵باب) . قسم‌دوم ـ در حیوانات (۲۷ باب) . قسم‌سوم ـ در آثار علویه (۵باب) .قسم‌چهارم ـ درآثار سفلیه (٦باب)

چنانکه در آخر نیز تصریح گردیده بسال ٤۹۷ تألیف آن خاتمه یافته و صاحب روضات نگاشته‌اندکه بر این کتاب‌شرحی بنام «الابانه» نگارش یافته و نسخه‌ای‌از آنرا داشته‌اندو گویندبرای‌استفادهٔ کامل‌از «السامی» داشتن آن‌لازم‌است.

السامی فی‌الاسامی بدون تاریخ (در اواسط قرن سیزدهم هجری) در طهران چاپ شده و سرالادب ثعالبی و فروق اللغات سید نورالدین پسر سید نعمت‌الله جزائری وشرح قصیدهٔ‌کعب بن‌زهیر (بانت سعاد) ومقصورهٔ ابن‌دریدو رساله‌ای در مؤنثات سماعیه وچند قصیده از امرء القیس وفرزدق وغیراز اینها در آخر و حواشی آن چاپ‌گردیده است.

آغاز : بسمله‌الحمدلله الذی لایتم امردون حمده ولایبلغ وصف کنه قدره

۸٦۰

این نسخه را بفرمان یکی از اشراف وامرا از روی نسخهٔ اصل بخط نسخ‌ونستعلیق استنساخ کرده‌اند و امیرمذکور پشت برگ نخستین این موضوع را بخط خوب خویش نوشته ولی امضاء نکرده ومهر خودرا زیر آن زده بوده، آنرا محو کرده‌اند، نویسنده‌از خود و سال نگارش نام نبرده ولی مسلما در اوائل قرن سیزدهم‌هجری نگاشته شده‌است. جلد تیماجی، کاغذ فرنگی، قطع رحلی. شمارهٔ برگها ۵۳۱ . صفحه‌ای ۲۱ سطر . طول $۳۰\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر. عرض ۲۱ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۴۱۲۰ .

---

(۱) شرح حال این دانشمند را درص ۸۰ روضات و ص۴۸ و فیات الاعیان و ص ۳۸۲ ج ۲ کشف‌الظنون وص۲۲۳ ج ۳ مرآت الجنان یافعی نگاه‌کنید.

(۲) متوفی در ۵۱۳ ومولف سلوة الشیعه (اشعار منسوب به‌مولی علی(ع))

سنگلاخ

میرزا مهدیخان بن محمد نصیر استرابادی منشی معروف نادرشاه مؤلف دره‌نادری و جهانگشای نادری و منشات معروف که از مشاهیر نویسندگان قرن دوازدهم هجری بوده‌ومؤلفات وی بهترین معرف دانش‌وکمال اومیباشند، بر آن شده‌که لغات ترکی جغتائی راکه امیر علیشیر در اشعار خویش استعمال نموده جمع و بترجمه وشرح آنها پردازد وچنانکه در آغاز کتاب تصریح‌نموده بواسطه صعوبت آنرا سنگلاخ نامیده و پیش از شروع بشرح لغات مقدمه‌ای‌که نیز بتصریح خود آنرا مبانی اللغه (۱) نامیده درصرف و نحو لغات‌ترکی انشاء وگوید موجب تألیف این مقدمه این بودکه مشهور گردیده زبان ترکی دارای قواعد صرف ونحو نیست و فراغی در مؤلفهٔ خویش باین معنی تصریح نموده، نگارنده براین شدکه پس ازتتبع ومطالعه آنچه از قواعد بدست آورده‌ام در مقدمه این‌کتاب بنگارم.

چون دیباچهٔ این‌کتاب شامل اطلاعات سودمندی است بنقل بخشی‌ازآن مبادرت میشود.

امابعد چون بنده حقیر محمدمهدی غفرذنوبه، از مبادی‌حال بخواندن اشعار امیر نافذالامر کشور بلاغت گسترش و سخن آرائی امیر علیشیر نوائی (بسال ۹۰٦ مرده است). شوق تمام و بدانستن آن‌کلام میل مالا کلام داشت بعد از آنکه فی‌الجمله تتبعی حاصل شد، منوی خاطر گشت که لغات مشکله آنها را جمع سازد وبرمعانی آن‌لغات‌کتابی پردازد ، اگرچه دونفر رومی که

(۱) بگفته دانشمند محترم آقای محمدعلی تربیت این مقدمه (مبانی‌اللغه) درتبریز چاپ شده ونسخهٔ خطی این مقدمه (بدون سنگلاخ) درکتابخانه سپهسالارموجوداست.

اسمشان در تألیفشان(۱) مذکور نیست و طالع نام هروی (۲) وفراغی وندرعلی و میرزا عبدالجلیل نصیری از لغت فهمان این فن کتابها برلغت نوائی مدون ساخته‌اند الخ».

نگارنده بشرح حال مفصل میرزا مهدیخان دست نیافتم آقای تربیت‌هم که از نواده های ایشان اند در دانشمندان آذربایجان نامی از ایشان نبرده‌اند ولی از ایشان شنیده‌ام «در سال آخر عمر نادرشاه (۱۱۶۰) بسفارت‌روم(ترکیه کنونی) رفته و پس‌از مرگ نادر شاه بتبریز آمده وبفاصلهٔ کمی بدرود زندگانی گفته و تاریخ روزانه نادر را نیز نوشته ولی نسخهٔ آن در دست نیست» . و از عبارت آخر جهانگشا بر می‌آید که پس از سال ۱۱۶۱ در خراسان وفات کرده است .

طرز این فرهنگ این است که لغات موجودهٔ درهریك‌ازحروف را بلحاظ حرف اول بنام‌کتاب ذکر نموده وهر کتابی را سه‌فصل (مفتوح و مضموم و مکسور) قرار داده و جزحرف اول وپس از آن الف بجای زبرو پیش وزیر و ملاحظه حرف دوم بترتیب حروف تهجی و تقدیم مشتقات ازلغات برجوامدآنها ترتیب دیگری ندارد ویافتن لغات ودریافتن معانی آنها حتی برای ترك زبانان بی‌زحمت نیست و برای اثبات معانی مذکوره پس ازهرلغت به‌شعر یا جمله‌ای از نثر امیر علیشیر استشهاد شده وپس از اتمام‌کتاب یاء لغات عربی و فارسی وکنایه‌هایی‌که در مؤلفات امیر مذکور موجود است باترجمهٔ آنها بدون ذکر

(۱) نسخه‌ای از لغات نوائی‌که بترکی ترجمه شده ونامی از مولف در آن‌نیست و ظاهراً یکی از این‌دولغت میباشد، بشمارهٔ(۱۰۰) درکتابخانه مدرسهٔعالی سپهسالارموجود و خصوصیات آنرا در ص ۲۶۷ - ۲۶۸ ج۲ فهرست آنجا نگاشته‌ام .

(۲) درص ۱۶۰ - ۱۶۱ ج ۲فهرست‌کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار زیر عنوان «بدایع اللغه» گفته شدکه مولف خود را ایمانی متخلص به طالع معرفی نموده و در مآخذیکه در دست است به زمان وآثار دیگر وی دست نیافتم ولی ازمولفه او معلوم شد که معاصر امیر مذکور بوده است.

شواهد گذارده شده و تمام این کتاب سنگلاخ در حدود (۴۴۵۰۰) بیت کتابت دارد.

فتحعلی بن کلبعلی سپانلو بسال ۱۲۳۲ نیز کتابی در ترجمهٔ لغاتی که امیر علیشیر نوائی در مؤلفات خویش آورده بنام «مقالیدترکیه» تألیف نموده (نسخه‌ای از آنرا درکتابخانه ملی ملك در طهران دیده‌ام) و درمقدمه طریقه تتبع و استقراء خودرا بیان نموده و گذشته از آن بشرح حال امیرنیز مبادرت نموده و درآخر مقالید بعضی از لغاتی راکه‌میرزا مهدیخان‌لاینحل تصورنموده ترجمه و شرح کرده است و پس از اتمام‌کتاب در حدود دوهزار بیت‌ازاشعار امیر مذکور را انتخاب کرده و گذارده و استفادهٔ از این کتاب از سنکلاخ آسان‌تر است.

آغاز: بسمله الحمدلله الذی لایستقصی حمده بلغات مختلفه .... اما بعد چون بنده حقیر محمدمهدی غفر ذنوبه .

۸۶۱

این‌نسخه بخط نستعلیق بدون تاریخ نوشته شده وفقط شامل‌دفتراول میباشد ، طرز خط میرساندکه نویسنده‌آن ترك‌نژاد بوده ودر اوائل قرن دهم نگارش یافته ، چندبرگ از اول ووسط وآخر وصالی گردیده وپشت صفحهٔ نخستین یادداشتهایی‌است .

جلد تیماجی مذهب . کاغذ دولت آبادی . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۱۷۶ . صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض۱۶ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۱۱۲ .

شرح‌بحرالغرائب = قائمه = لغت‌حلیمی

لطف‌الله‌بن ابی‌یوسف (۱) حلیمی ازمشاهیر علماوقضات عثمانی درقرن

(۱) نام‌پدر حلیمی در کشف‌الظنون یوسف تصریح شده ودر قاموس‌الاعلام بذکر نام‌پدر وی‌نپرداخته ودر فهرست کتب ترکی موزهٔ بریتانیا ص ۱۳۷ - ۱۳۹ وص ۹۶ فهرست‌کتب ترکی خدیویه یوسف ثبت شده وپیش‌نگارنده ابویوسف ترجیح دارد .

نهم هجری بوده (۱) ومسافرتی بایران کرده واین کشوررا سیاست نموده ومؤلفاتی از وی بیادگار مانده از آنها : ۱ ـ «فرائس حلیمی» است که متن وشرح میباشد وهردو از خود اوست ، ۲ ـ بحرالغرائب در ترجمهٔ لغات فارسی بترکی است ، ۳ ـ مصرحة الاسماء (۲) نیز در لغت ، ٤ ـ نثارالملك (۳) ، و ۵ ـ شرح بحرالغرائب (همین کتاب) است .

نسخه این کتابخانه وکتابخانه حضرت رضا ع ودارالکتب المصریه و موزهٔ بریتانیا همه‌شامل دفتر اول این شرح میباشند ونسخهٔ شامل‌هر دو دفتر را مؤلف فهرست ترکی موزه لندن دراروپا نشان داده وچنانکه درکشف‌الظنون

(۱) درکشف‌الظنون‌وقاموس الاعلام ترکی وفهرست‌های نام برده سال تولد ووفات حلیمی معین‌نگردیده جزاینکه در قاموس‌الاعلام است که‌از علماء قرن نهم هجری بوده و در فهرست دارالکتب است که‌بسال ۸۸٦زندگانی مینموده ودر ص ۲۸۱ ج۲ کشف‌الظنون است که درزمان سلطنت‌سلطان بایزیدبن سلطان محمد عثمانی (۷۸٦ ـ ۹۱۸) وفات‌یافته ، بنابراین واینکه بگفتهٔ مؤلف فهرست ترکی موزه بریتانیا «نثارالملوك» راکه‌درلغت‌فرس میباشد بسلطان‌بایزید دوم (بایزیدبن‌محمد) اهدا نموده ومیدانیم که‌این پادشاه ازسال۸۸٦ تا ۹۱۸ سلطنت داشته‌وفات ویرا میان این‌دوسال نامبرده باید دانست ومؤلف‌این‌فهرست ترکی اخیر به هامرکه وفات حلیمی رابسال ۹۲۳ ر ۹۲۴ دانسته اعتراض نموده وگوید این‌شخص (هامر) حلیمی وعبدالحلیم‌بن علی‌راکه مربی‌سلطان سلیم بوده وبسال ۹۲۳ در دمشق وفات یافته یکی دانسته درصورتیکه دونفرند ونام این دانشمندان اخیر درشقائق النعمانیه موجود است .

(۲) نسخه‌ای‌ازاین‌کتاب که‌بسال ۹۱٦ نگارش یافته در کتابخانه‌دارالکتب‌المصریه نشان داده شده (ج ۲ فهرست دارالکتب ص ۲۸) وگوید : که دراین‌کتاب لغات سامی فی‌الاسامی ومقدمةالادب راجمع نموده‌وبرآن ازتاج‌اللغه وصحاح‌العربیه (صحاح‌جوهری) وجوهره وغیره ازاینها اضافاتی‌کرده وآنرا مرتب بحروف تهجی نموده وآغازآن‌اینست : ان من‌لطف‌الله بالنقات حمدالمنطق باللغات الخ .

(۳) کشف‌الظنون‌فقط‌گوید نثارالملوك تألیف شیخ حلیمی است ودر نسخه‌خطی‌متعلق به‌آقای دهخدا نام‌کتاب «نثارالملك» ثبت‌شده واز عبارات مقدمه آن برمی‌آیدکه درزمان حیاة سلطان محمدپدر بایزید تالیف گردیده وگویدکه ازنام‌کتاب تاریخ تألیف‌معلوم‌میشود بنابراین به‌سال ۸۷۲ تالیف گردیده است .

وفهرست‌ها تذکر داده شده دفتر دوم شامل عروض وقافیه وبدیع میباشد ودفتر اول‌درحدود (۹۵۰۰) بیت است .

این شرح چنانکه در مقدمهٔ لغت نعمت‌الله (بسال ۹٦۹ مرده) و مختصر لغت سروری (درحدود سال ـ۱۰۱۸ تألیف شده) تذکر داده شد» از مأخذ این دوکتاب بوده وبنام قائمه معرفی شده وحاجی خلیفه نیز در حرف قاف در ذیل بحرالغرائب بنام قائمه آنرا خوانده ولی‌مؤلف‌در دیباچه جز بشرح‌بحرالغرائب بودن آن تصریح و اشاره‌ای ننموده است و مشهور به لغت حلیمی میباشد ، چنانکه برنسخهٔ این‌کتابخانه وموزهٔ بریتانیا نیز این‌عنون نگارش‌یافته است.

مؤلف برای توضیح و تشریح لغات‌به‌اشعار شعرا چون اسدی وفردوسی‌و وسعدی وحافظ و فرخی‌وشمس‌فخری وانوری و کمال خجندی ولطیفی و غیر از اینها استشهاد نموده وبگفته‌مؤلف‌فهرست ترکی موزهٔ‌بریتانیا سیمان‌آسمانی Siman assmani این اشعار را بیرون‌نویس‌کرده‌است.

آغاز : حمد بلیغ وثنای بی‌دریغ مرخدایرا جل‌جلاله و عم‌نواله که شرح کنندهٔ صدور است .

(۸۵۷/۲)

نسخه این فرهنگ‌درحاشیهٔ‌زواهراللغه‌که‌درص ۹۴ـ۹۵ خصوصیات آنرانگاشته‌ایم، نگارش یافته ، خصوصیات دیگر بدآنجا مراجعه‌گردد .

فرهنگ پارسی

این فرهنگ کتابی است‌که بشمارهٔ‌حروف‌مستعملهٔ درزبان فارسی‌دارای فصل میباشد ودرهر فصلی لغاتی چند باذکر معانی آنها بترتیب حروف تهجی بامراعات حرف اول ودوم‌ذکرگردیده و گاهی معادل عربی و هندی لغات نیز ذکر شده ودرپاره‌ای ازلغات‌گوید بزبان گیلان فلان معنی را دارد و در حدود

(۲۰۰۰) بیت کتابت آنست وگاهی معانی متعدد یك واژه راهم معین مینماید . در ذیل یکی از واژه‌ها از اختیارات بدیعی بیشتر لغات این کتاب را درفرهنگ سروری نیافتم و یالغاتی که از مآخذ نام برده خود (باتصریح بنقل از هرکدام) آورده بود نیز عرضه داشتم ، مطابقه کامل ننمود ، بهرحال کتابی سودمندومفید میباشد برای نمونه از آغازنسخه بخشی را در اینجا میآورم:

آغاز : ار سه معنی دارد اول اکثر ، دوم‌راهرا گویند ، سیم سفل دانه را گویندکه روغن از آن کشیده باشند **اران** نام بلوکیست از آذربایجان **اربیان** ماخ آبی بود . **ابخك** برق باشد . **ارتدشداد** دومعنی دارد اول سپاهی‌ولشکر ، دوم رودیست بس بزرگ . **ارج** پنج معنی دارد اول قدر و مرتبه باشد ، دوم بمعنی‌کندنست ، سوم‌کرگدن را نامند ، چهارم نام مرغی است که برآن در غایت نرمی‌باشد وبالش را بدان پر کنند ، پنجم‌به معنی‌قیمت آمده .

۸٦٢

این نسخه بسال ۱۰۴۹ بخط نستعلیق خیلی خوب‌نوشته شده ، نویسنده نام‌خودرا رقم ننموده ، برگ اول راکه شامل بخشی از دیباچه و از قرینه معلوم میشود ، دارای سرلوحی بوده ، برداشته‌اند و میان سطرها واطراف صفحهٔ نخستین طلا اندازی و تذهیب گردیده ، همهٔ صفحات متن وحاشیه مجدول بطلا ولاجورد میباشد ، چند برگ آن‌وصالی شده ،لغات را با شنجرف و طلا نوشته وابتدای نسخه این است : اناجعلناك عنقای بلند مرتبهٔ اوج قاف قبول شاهباز بلند پرواز هوای‌عالم ومامحمدالارسول و آل بیمثال‌او بادکه هریك اختر اوج سعادت ویگانه گوهر دریای امامت وهدایت‌اند بیت :

بتخصیص آنکه نفس مصفی بود .

که نزدبعضی از یاران خدابود الخ .

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۲۳۸ . صفحه‌ای۱۴ سطر . طول۲۳۲۱ سانتیمتر .عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۳٦۹٦.

فرهنگ جعفری

تألیف . محمدمقیم تویسرگانی . مؤلف کتاب گوید :

خداوند جهان عز واقبال مه برج شرف مأمول آمال

خدیوهرجعفرخان(۱) کزاعزاز باستعداد پرچرخش رستد ناز

رودلدربربود چون عقل‌درسر جهان مردمی را جان سراسر

حیات جاودانی روزیش باد بهرکار از جهان فیروزیش‌باد

چون بعضی‌از اوقات به تتبع اشعارمتقدمین میپرداخت و کثرت اشتغالش از معاونت‌ضعفاواغنیابه‌مرتبه‌ای‌بودکه اوقات شریف‌ایشان‌به‌تفحص اصل‌لغات فرس وفا نمیکرد بنابرآن این خاکسار بی‌مقدار اراده نمود که خلاصهٔ معانی لغات فرس را ازکتبی‌که بشرف مطالعه‌آن رسیده باشد جهةرفع تصدیع‌بندگان ایشان بی تصرف در اصل آن نقل نماید و چون سند لغات بالتمام مقدور این قلیل‌البضاعه نیست بآن نپردازد الا بسند بعضی‌ازاصطلاحات‌که آن ضروریست واز برای‌هرلغت غیرمشهور ، وزنی متعارف مفرد-یا مرکب‌بی‌ملاحظه مطابقت حروف تهجی - چه آن ممکن نیست - بیاورد و ترتیب حروف تهجی را در اول وآخر هرلغتی باتلو حروف اول‌لغات رعایت‌کند تا یافتن آن در کمال سهولت باشد ......وباب حروفی که درزبان فارسی بحسب ندرة آید (ح،ص

(۱) نگارنده احتمال قوی میدهد که این جعفرخان جعفربیك پسر بهزاد بیك است که درزمان شاه عباس ماضی (بسال۸) ۱۳مرده) وشاه‌صفی (بسال۲ ۵ ۱۰مرده) وزیرلاهیجان بوده و نصرآبادی عه دراواخرقرن یازدهم تؤکرهٔ خویش را نوشته‌گوید)ص۵۱چاپی) : مدتی قبل از این باصفهان آمده بود وقریب بشصت سال دارد اما وسعت‌مشربش بمرتبه ایست که‌قدرزندگانی را دانسته بی‌باده ارغوانی وصحت‌یارجانی بسرنمیبردوطبع‌الغ . در سفینه خوشگو همین‌مطالب باچندبیت ازآثار جعفربیگ از تذکره نصرآبادی نقل گردیده است .

(ح،ص،ط، ع،ق) در آخر کتاب ذکر کند و این کتاب را فرهنگ جعفری موسوم ساخت که منظور نظر عاطفت آن خلاصه حدیقهٔ امانی و آمال این بی‌مآل گردد الخ».

و در انجام این چند بیت را گذارده:

« زیبد که ازوجازت « فرهنگ جعفری
« ختم اللغه » بگویمش ارنیک بنگری
چون کردم ابتدا و تمامش بهشت‌ماه
در سال ختم هجرت ختم پیمبری
دارم امید آنکه چوبینی خطای من
برمن خطا نگیری و بی باك بگذری
ورزانکه خشم داری و پرخاش میکنم
تسلیم میکنم که تو دانی و داوری » .

از نقل بخشی از دیباجه و انجام طرز تنظیم این فرهنگ و سال‌تألیف آن (۱۰۴۰) و آنکس که بنام وی کتاب موشح گردیده معلوم شد ، از اینکه وزن و نظیر وطرز تلفظ بسیاری ازلغات را بدست داده کومك خوبی به‌ادبیات کرده ولی مثال و شاهدی برای معانی نام برده ذکر نکرده و پیش از شروع به بیان لغات و معانی آنها قواعد سودمندی از زبان پارسی و صرف ونحوآنرانگاشته و تمام این فرهنگ درحدود (۶۵۰۰) بیت کتابت دارد وتقریباً شامل (۷۰۰۰) لغت پارسی میباشد.

۸۶۳

این نسخه را بخط نسخ، علی اکبر بن خلیل‌الله حسینی بسال ۱۱۱۲ نوشته ، چنانکه از دو یادداشت پشت برگ نخستین معلوم میشود دو رساله هم بااین نسخه بوده ولی اینك رساله ای بدان پیوسته نیست ، خط و مهر اسم عبدالحی بن عبدالرزان رضوی که این نسخه برای ایشان نوشته شده و خط

ومهرمحمدرضابن محمدصفی حسینی کاشانی مشعر براینکه بسال ۱۱۶۶ این‌نسخه را خریداری نموده وچند مهراسم ویادداشت دیگری در این صفحه موجود ولغات با شنجرف نگارش‌یافته‌است .

جلد تیماجی . کاغذکشمیری . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۱۹۴ . صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۱۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۵۲۵۳

۸۶۴

این نسخه بسال ۱۲۳۱ بخط‌نسخ ولغات‌آن بخط‌نستعلیق باجوهرقرمز نگارش‌یافته ودرحاشیهٔ پاره‌ای‌ازصفحات بخط نستعلیق خوب مطالبی سودمندنگاشته‌شده‌است .

جلد روغنی زرافشان یك‌رو . کاغذفرنگی . قطع‌وزیری . شمارد برگها ۱۸۲ . صفحه‌ای ۲۰ سطر ـ طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۱۳۵۸

فرهنگ‌مثنوی = لطائف‌اللغات

عبداللطیف بن عبدالله کبیر (۱) که درتصحیح مثنوی مولوی‌زحمتی فراوان کشیده‌ونسخه‌ای ازمثنوی‌بنام «نسخهٔ ناسخهٔ مثنوی» بامراجعهٔ باهشتادنسخه‌بسال ۱۰۳۱ دربرهانپور هندوستان ترتیب داده(۲) ومقدمه‌ای‌نفیس‌بنام «مرآت‌المثنوی» برآن‌نگاشته ونیز شرحی براشعار مشکلهٔ آن کتاب بنام «لطائف المثنوی (۳) تعلیق نموده ، لغات‌مستعملهٔ درمثنوی را از فارسی وعربی وترکی وسریانی و آنچه مشترك میان دویاچندزبان ، ومعانی آنها مشکل بوده ، باتذکر باینکه‌از کدام زبان میباشدبترتیب حروف‌اوائل واواخر آنهامرتب نموده‌و معانی‌آنهارا بیان کرده وباشعار بزرگان ادب‌برصحت‌معانی‌نام‌برده استشهاد نموده‌وچنانکه درمقدمهٔ آن‌نگاشته‌شده اگرچه این‌فرهنگ برای‌این‌نسخه ناسخهٔ مثنوی ترتیب داده شده ولی معانی‌لغاتی‌که درنسخ‌دیگر نیز موجود میباشد در آن گذارده شده‌است .

---

(۱) دراین‌مولفه خودرا بدینگونه‌معرفی کرده ولی‌دردیباچه نسخه ناسخه مثنوی ازخود اینگونه : عبداللطیف بن عبدالله‌العباسی تعبیر کرده‌است .

(۲) نسخه‌ای ازاین مثنوی دراین کتابخانه زیرشماره **۴۳۱** موجوداست .

(۳) این‌شرح بسال ۱۲۹۲ درهندوستان‌چاپ گردیده‌و نسخهٔ‌ای‌ازآن‌چاپ‌دراین کتابخانه میباشد .

ازمطالب مندرجهٔ درمقدمهٔ این فرهنگ ومرآت‌المثنوی هویداست که تألیف‌این فرهنگ دراواخر سال ۱۰۳۱ یا اوائل ۱۰۳۲ بوده و چنانکه در ص ۱٤۵۸ ج ۲ فهرست آصفیه‌است بسال ۱۸۷۷ م . چاپ شده وبرحسب محاسبهٔ نگارنده درحدود ۱۰۰۰۰ بیت‌کتابت‌دارد .

احمد مصطفی‌اللبابیدی‌الدمشقی بسال ۱۳۲۱ کتابی درلغت بنام لطائف اللغة تألیف‌نموده وبی‌تاریخ چاپ‌شده‌وازلغات دستگاهی میباشدونسخه‌ای‌از آن نیز دراین کتابخانه‌موجوداست .

آغاز : بسمله این فرهنگ مشتمل‌است برحل لغات غریبه عربیه والفاظ عجیبه عجمیه مثنوی مولوی معنوی ...... باب‌الالف فصل الالف استثناء ، ع چیزی ازجمله بیرون آوردن وانشاءالله گفتن .

انجام : یوفی ، ف: بمعنی بیهوده گوی .

۸٦۵

این‌نسخه بخط نستعلیق بدون تاریخ نوشته شده‌وظاهرا دراوائل قرن‌یازدهم‌هجری نگارش یافته ،عناوین و لغات باشنجرف میباشد،برك نخستین نونویس ، برخی ازبرگها نیازمند وصالی وشمس‌الاطبا نام درحاشیهٔ چندبرك حاشیه‌هائی(مبنی برتصحیح‌اغلاط مولف درترجمهٔ لغات‌طبی) برآن نگاشته‌است.

جلدتیماجی ، کاغذکشمیری. قطع‌ربعی، شماره برگها ۱۲۷، صفحه‌ای ۲۰سطر ، طول ۱۷/۵ سانتیمتر، عرض ۱۰/۵ سانتیمتر ، شماره‌دفتر۱۳۷۷۳ .

فرهنك میرزا ابراهیم

میرزا ابراهیم پسر میرزاشاه‌حسین اصفهانی وزیر شاه‌اسمعیل‌صفوی‌است که درسال ۹۲٦ مهترشاه‌قلی در دیوانخانه کشته‌شد. درعالم آرا زیر عنوان: (خوشنویسان عصرشاه‌طهماسب)میرزا ابراهیم‌رانام‌برده وگوید : «درشعرفهمی وتتبع‌لغات فرس‌دعوی انفراد مینمود ،رساله‌ایکه درلغات فرس تصنیف نموده اکنون درعراق شایع‌است». امین‌احمدرازی در هفت اقلیم زیرنام پدر ،نامی

ازمیرزا ابراهیم وبرادر اوبرده وچند بیت‌ازایشان نقل کرده است . سروری درمقدمهٔ فرهنگ‌خویش که‌بسال ۱۰۰۸ تألیف گردیده یکی ازمآخذ خودرا «نسخهٔمیرزا» تألیف میرزا ابراهیم پسر میرزا شاه حسین اصفهانی معرفی‌نموده. ونیز جمال‌الدین انجو درمقدمه فرهنگ جهانگیری که‌بسال ۱۰۱۷تألیف شده همین‌مؤلفه رابنام فرهنگ میرزاابراهیم نیزازمآخذ خوددانسته‌وبرحسب‌احتمال میرزا ابراهیم پیش‌از سال ۱۰۲۵ که تاریخ تألیف «عالم آرا» میباشد وفات یافته‌است .

درخود نسخه‌ذکری از مؤلف نیست ولی برحسب مقایسه‌ای که نگارنده نموده ودرص۲۳۰ ج۲ فهرست‌مدرسه‌عالی‌سپهسالار نگاشته‌ام ، این‌نسخه‌همان نسخه میرزا یافرهنگ میرزا ابراهیم میباشد وچنانکه درآن فهرست نیز بادلیل ذکر نموده‌ام این فرهنگ همان «شرفنامه منیری» است (ص ۱۸۹ ـ۱۹۲ ج ۲ فهرست سپهسالار)میرزاابراهیم دربعضی ازموارد تصرف‌های بسیارکوچك در آن‌نموده وازمقدمه‌آن‌که دربیان معانی‌حروف مفرد ومرکبه‌است اندکی‌انداخته ونیزابیاتی که‌مؤلف شرفنامه ازخود شاهدآورده انداخته‌وچندین لغت‌برآن‌کتاب افزوده‌ولی‌شواهدی که‌درشرفنامه ازبزرگان‌نقل گردیده دراین‌فرهنگ‌موجودودر حدود(۷۰۰۰) بیت‌کتابت دارد وشرفنامه درحدود (۱٦۸۰۰)بیت‌میباشد .

آغازمقدمه : بسمله‌بدانکه عرب به چوپ‌وژ وگ تنطق ننمایدوفارسیان به‌ثاوحا وصاد وضادوطاوظا وعین‌وقاف .

آغازلغت : فصل‌الهمزه مع‌الالف‌آرا آرایش وآراینده بمعنی دوم با فاعل‌مستعمل شود چون سخن‌آرا وبزم‌آرا . آسابمعنی‌مانند .

انجام: یویه بضم آرزو یوزه بضم تنه درخت . فصل فی‌الیاءیزداری‌قیمه وتخم‌مرغ‌که درهم پزند والحمدلله رب‌العالمین .

۸٦٦

این نسخه‌شامل تمام‌کتاب وبخط‌نستعلیق نوشته شده،تاریخ‌ونام نویسنده‌درهیچ جا یادداشت نگردیده،ظاهراً دراواسط‌قرن‌دوازدهم ونزدیك‌به‌زمان مترجم نگارش‌یافته‌واسلوب خطحا کم‌است که‌نویسنده هندی‌است .
جلد تیماجی . کاغذ کشمیری . قطع رحلی بزرك . شمارهٔ برگها ۸۳۰ . صفحه‌ای ۲۷ سطر.
طول ½۳۳ سانتیمتر . عرض ½۲۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۱۴

قابوس = شرح قاموس

این کتاب ترجمه و شرح قاموس اللغه فیروزآبادی لغوی مشهور است . مترجم یا شارح حبیب‌الله نام داشته(۱) و این کتاب راموشح بنام پادشاه‌عصر خویش محمد شاه هندی نموده (معاصرنادرشاه) که از نواده های امیر تیمور گورکان است که فیروز آبادی اصل کتاب را بنام وی موشح کرده است . مترجم پیش از شروع بترجمه اصل گوید : «این‌تسوید در سنهٔ یکهزار و یکصد وچهل وهفت‌هجری باتمام رسید» .

رباعی

ماه رمضان بودکه گردید تمام   این ترجمه‌عجیب‌قابوس بنام
تاریخ ز بهر سال آن پیر خرد   ماه‌رمضان‌بود بگفت ای علام

چنانکه دیده میشود ماده تاریخ(ماه رمضان بود)بحساب‌ابجد سال ۱۱٤۹ را معین میکند و مؤلف صریحاً اتمام‌کتاب را بسال ۱۱٤۷ گفته و چون نسخهٔ موزهٔ بریتانیا نیز بهمین‌طرز نوشته شده (درص۵۱۱ ج ۲ فهرست ریو این کتاب شناسانده شده و اختلاف این دو تاریخ را هم تذکر داده است) این اختلاف را

(۱) با مراجعهٔ بماخذی چند بنام وشرح حال این مولف دست‌نیافتم ، پشت نسخه این کتابخانه ویرا اصفهانی مشهوربه دهلوی شناسانده و از این تألیف‌وی‌معلوم‌میشودکه دانشمندی بزرك بوده ومطالعاتی زیادداشته و در اواسط قرن دوازدهم هجری زندگانی میکرده است .

مشکل است به تغییر و تصحیف نویسندگان نسخ نسبت داد و بنظر نگارنده‌جمع میان دواین است که بسال ۱۱٤۷ مؤلف از ترجمه و نگارش اولیه فراغت یافته و جملهٔ این تسوید درعبارت مؤلف این نظررامؤیداست وبسال ۱۱٤۹ پاکنویس و مراجعه و مقدمه نویسی وتکمیل کتاب خاتمه یافته است .

مترجم گذشته‌ازاینکه لغتی رابدون‌ترجمه نگذارده هرجاکه نیازمندبشرح وتفصیل بوده دریغ‌نکرده وهرگاه درماده‌ای فیروزآبادی اهمال‌کرده ولغتی‌را نیاورده‌باشد مترجم آنرا ذکروبه ترجمهٔ آن پرداخته وپیش‌ازشروع بترجمه‌خطبه قاموس، مقدمه‌ای‌شامل‌شرح‌حال‌ومؤلفات‌فیروزآبادی بترجمهٔاز«الضوءاللامع» پرداخته وپس‌ازآن سئوالهای وجوابهای وجیه‌الدین سهروردی وخودمترجم‌در توضیح وبیان مطالبی که‌برای‌استفاده ازقاموس پیش‌ازشروع‌بمراجعهٔ آن‌هرکس بدان نیازمندمیباشد ، پرداخته ودرهنگام ترجمه‌اصل‌کتاب ، چون فیروزآبادی اشکالهای‌غیرواردی برجوهری صاحب صحاح‌کرده باشد ازطرف جوهـری بجواب‌ورداشکال پرداخته ودرپاره‌ای ازموارد‌که بیانات‌فیروزآبادی‌رادرست نیافته‌براو اعتراض‌کرده وگاهی‌اعتراض های عبدالرشیدحسینی‌تتوی‌مدنی‌مؤلف فرهنگ رشیدی ومنتخب‌اللغات‌را برصاحب‌قاموس جواب گفته‌است و ترتیب ابواب وفصول این‌ترجمه چون قاموس، حرف آخررا باب‌واول‌رافصل قـرار داده ودرحدود (۸۹۵۰۰) بیت کتابت این‌ترجمه (قابوس)است.

این کتاب جامع نفیس تاکنون چاپ نگردیده و نسخهٔ آن کمیاب است ونگارنده جزاین نسخه‌ونسخه‌ای درکتابخانه آصفیه هند ونسخه‌های کتابخانـهٔ موزهٔبریتانیا نسخهٔدیگری‌ازآن سراغ‌ندارد .

آغاز : بسمله‌حمدونیایش گوناگون معروض‌حضرت علیم وعلامی که‌تعلیم کل‌اسماء ازصفات خاصهٔ اوست .

۸٦٧

این‌نسخه رابخط‌ثلث ونسخ‌خوب محمدصادق‌بن حاجی‌بن‌حاجی محمد حافظ بسال ۱۰۴۴ بامهرمنوچهرحاکم مشهدمقدس‌نگاشته‌ودرحاشیه‌آخرین صفحه‌نوشته شده که بسال ۱۰۵۴ مخدوم معظم محمدمحسن مالك این‌نسخه گردیده‌اند ۰ لغات را نویسنده با شنجرف نوشته وبناداشته که لغات‌نام‌بردر درکنزرا بترکی ترجمه‌نماید ویا ترجمه دیگری را بنگارد ولی توفیق‌برنگارش بیش از دوبرگ (سه‌صفحه پس‌ازمقدمه) را نیافته است ۰

جلد تیماجی ۰ کاغذ سمرقندی ۰ قطع‌رحلی بزرگ۰ شمارهٔ برگها ۳۲۹ ۰ صفحه‌ای ۲۳ سطر ۰ طول ۳۵ سانتیمتر ۰ عرض ۲۳ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۸۳۷۷

۸٦۸

این نسخه بخط نسخ نوشته‌شده ، دوبرگ ازاول لغات ومقدمه‌کتاب ویك برگ‌از آخرآن افتاده ، برکنار نخستین برگ بنام «تاج‌المصادر تألیف بیهقی» معرفی‌گردیده ولی مسلماً کنزاللغات میباشد ، سطرنخستین نسخه اینست :«واقف‌شدن بچیزی وبکنارهٔ چیزی رسیدن وبخشیدن چیزی بکسی‌که بآن شفا یابد » (ترجمه لغت **اشفا** میباشد» و آخرین سطر نسخه این‌است : **یطبو** میخواند ، **یکبو** بسر سرمی‌آید **ینبو** واپس میجهد وقرار نمیگیرد ، **یهبو** گرد برخیزد وآتش فرو میرود ، **یشتو** زمستان بجائی ۰

برخی از برگها نیازمند وصالی است وظاهراً در قرن دوازدهم هجری نگاشته شده است ۰

جلد تیماجی ۰ کاغذ فرنگی ۰ قطع خشتی بزرگ ۰ شمارهٔ برگها ۳۵۹ ۰ صفحه‌ای ۱۹ سطر ۰ طول ۲۷/۵ سانتیمتر ۰ عرض ۱۹ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۸۵٦۹ ۰

کنزاللغات

ازمحمدبن‌عبدالخالق‌بن معروف . دیباجهٔ‌کتاب‌رابنام‌کارکیاسلطان‌محمد پسرکارکیا ناصرکیا پادشاه‌گیلان (۸۵۱ تا ۸۸۳) (۱) موشح‌کرده .

---

(۱) تاریخ‌گیلان تألیف میرظهیرالدین مرعشی ص ۲۲۰ - ۳۸۱ ومجالس‌المؤمنین قاضی نورالله شوشتری ص ۴۱۱ را نگاه‌کنید ۰

این کتاب شامل ترجمهٔلغات قرآن کریم واحادیث شریفه بترتیب حروف تهجی با مراعات حرف اول و آخر دربیست وهشت باب میباشد وهر یك از بابها بچندفصل تقسیم گردیده وازلغات مشتقه به‌ذکر مصادر آنها قناعت شده و پس‌از آنها لغات غیر مشتقه‌را ذکر نموده وگاهی بآیات قرآن کریم واحادیث شریفه استشهادگردیده‌ومقدمه این کتاب کلیاتی درمطالب صرفی ونحوی‌ولغوی در ۱٦ ماده میباشد وتمام کتاب در حدود (۲۵۰۰۰) بیت کتابت دارد وچندبار چاپ گردیده است .

آغاز: بسمله ابتدای هرسخن آن خوبتر درهر مقام

کو بود با حمد معبود خدای لاینام

جواهر کنوز لغات حمد وسپاس الخ.

۸٦۹

این نسخه بخط نسخ ونستعلیق محمدبن‌مصطفی بسال۹۸۸ نوغته شده ، عنا وین با شنجرف نگارش یافته وپشت‌صفحهٔ نخستین یادداشتهایست .

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی . قطع وزیری کوچك . شمارهٔ برگها ۱۰۷ . صفحه‌ای ۱۵ سطر . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱٦۸۳۹ .

لغت فارسی بترکی

خطیب رستم مولوی مؤلف این کتاب دردیباچه‌ایکه بفارسی در ۱۲ بیت براین کتاب نوشته خود را معرفی نموده وگوید برای استفادهٔ مولوی زادگان باین تألیف مبادرت گردید زیرا که تحصیل زبـان عربی بدون فارسی آسان نیست .

درکتب سیر ورجال با تفحص به‌زمان وآثار این مؤلف دست نیافتم جز این که‌درص٦۳٤ ج۲ کشف الظنون کتابی بنام«وسیلة المقاصدفی لغة الفرس» به‌خطیب رستم مولوی نسبت داده ونعمت‌الله رومی درمقدمه‌لغت‌خودکه میان‌سال ۹٦۲

و ۹٦٤ تألیف گردیده این کتاب را از مآخذ خودمعرفی نموده ودر فهرست کتب ترکی خدیویه (ص ۱۰۳) زیر نام «وسیلة المقاصد الی احسن المراصد» تألیف خطیب رستم مولوی گوید آنرا درسه باب وخاتمه‌ای مرتب نموده وآغـاز آن اینست : «الحمدلله‌رب‌العالمین». بنابراین‌بیان‌وچنانکه‌زیراین‌سطرها، مندرجات این کتاب (لغت فارسی بترکی) نگارش خواهدیافت ، آن‌مؤلفه نخواهدبود ، ودرظنون گوید در«وسیلة‌المقاصد» ۲۰۹۵ مصدر وده‌هزار اسم نام‌برده‌شده واین نیز مؤید دوکتاب بودن این کتاب ووسیلة المقاصد است .

این‌لغت یا فرهنگ به‌پنج بخش‌زیرین‌قسمت شده :

۱ ـ اسماء شامل ٦۰۰۰ نام ، ۲ـ مصادر ۹۸۰ مصدر، ۳ ـ اداة (حرف) درحدود ۳۰۰ کلمه ٤ ـ فصول وماه‌ها و برجها و اعداد در حدود ۲۰۰ واژه ، ۵ ـ امثلهٔ مختلفهٔ افعال درحدود ۳۰۰ کلمه با ترجمهٔ ترکی آنهاست .

آغاز : بسمله الحمدلله رب‌الارباب . . . . چون‌مولوی زادگان بعون و عنایت یزدان .

۸۷۰

این‌نسخه بخط نستعلیق بدون تاریخ ونام نویسنده نوشته‌شده ، ظاهراً درقرن‌هشتم نگارش یافته ، گذشته ازبرگ نخستین‌پنجاه وهفت‌برگ (۷۱ ـ ۱۲۷) از میان آن افتاده ، نخستین سطر نسخه اینست : واستبان فیهالکل بصیر سبیل الهدایه لزمك عن التقصیر ـ السعی ..

درحاشیه سه‌برگ اول لغاتی با ترجمهٔ فارسی‌آنها نوشته‌اند ، تمام برگها متن و حاشیه میباشد ومجدول به‌لاجورد وزنگار است .

جلدتیماجی ۰ کاغذ سمرقندی ۰ قطع وزیری کوچك ۰ شمارهٔ برگها ۱۲۹ ۰ صفحه‌ای ۱۵ سطر ۰ طول ۲۳/۵ سانتیمتر ۰ عرض ۱۷ سانتیمتر ۰ شماره دفتر ۱۳۷۷۸ ۰

مطلع‌مقاصد اللغه

درمقدمه نسخه بالا این کتاب‌بدین‌نام نامیده شده ، چون‌نخستین‌برگ آن

افتاده بنام مؤلف آن پی‌نبردم ، درکشف‌الظنون کتابی بدین‌نام ثبت نشده ، در هرجا احتمال میدادم جستجو کردم ولی نام واثری ازآن‌نیافتم ، آنچه از نسخه بدست‌آورده‌ام در اینجا می‌نگارم :

مؤلف‌این‌کتاب را دو بخش نموده نخست در اسماء دویم در افعالی که در اخبار قرآن‌کریم استعمال‌گردیده و دیباجهٔ آن بعربی است . مؤلف اسماء موجودهٔ درهریك ازحروف تهجی را درزیر عنوان کتاب الف وباء وتاء وغیره ذکر وهریك‌را به سه باب (مفتوح‌ومضموم ومکسور) تقسیم وبنقل‌آنهاباترجمه فارسی هریك پرداخته وپس‌از اتمام کتاب یاء افعال‌صحیحه‌وپس‌از آن افعال معتله را با ترجمه آورده و گذشته از ترجمه پارسی آنها امثلهٔ عربی وپارسی برای پاره‌ای از اسماء وافعال ذکر نموده واز طرز انشاء تصور میکنم در قرن هفتم تألیف شده ومؤلف آن مسلماً ایرانی نیست وشاید ترك نژاد باشد چراکه گوید : کسدپادشاه عجم . النجار فارسیة تیشهٔبزرگ . العجم جز تازیان‌یقال رجل عجم نه تازی هرچند فصیح بود .

آغاز نسخه: کتاب‌الالفات‌باب‌الالف‌المفتوحه«الابد»کارشگفت‌وکارپایدار تقول لاافعل ذلك‌الامر ابدالابدین وابدالاباد نکنم‌هرگز «الاجر» خشت بخته «الاجل» کار درپیش وهو ضدالعاجل

۸۷۱

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، برگ آخرنسخه‌که شامل ترجمهٔ سه لغت وخاتمهٔ‌کتاب بوده افتاده و آخرین سطر کنونی اینست : کندوری دستار خوانست که پیش سفرباز گیرند . موری‌کام سفالین . صفحه آخرکلمات آن‌کمی محوشده ، ظاهراً ازخطوط قرن‌نهم هجری است درآغاز نسخه برسرسوره‌ای باطلا بخط‌کوفی نوشه شد : کتاب لغات الفرس . عناوین ولغات را نیز باطلانوشته اندوصفحات مجدول بطلامیباشد، لطفعلی متخلص بفانی بسال ۱۲۹۰ درحاشیهٔ صفحه‌ایکه«تکژ» (که‌هسته انگور)میباشد، معرفی گردید ، دوبیت‌که شامل این‌لغت میباشد نوشته وظاهراً ازفانی مذکور است.
جلد تیماج دورگرفته . سمرقندی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۹۳. صفحه‌ای ۱۳ سطر . طول ۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر. شمارهٔدفتر۱۶۵۲۳.

معیار جمالی ومفتاح ابواسحاقی

مؤلف این کتاب شمس فخری (شمس الدین فخرالدین فخری اصفهانی) است که معیارنصرتی را (مختصری درعروض وقوافی) در لرستان بسال ۷۱۳ بنام اتابك نصرةالدین احمد تألیف نموده قصیده‌ای بزرگ ومصنوع در مدح خواجه غیاث‌الدین ساخته‌ونام آنرا «مخزن‌البحور ومجمع‌الصنایع» (۱) گذارده وشامل صنایع بدیعیه واوزان عروضی است وبسال ۱۸۸۵م . درشهر قازان از توابع روسیه چاپ شده ، رساله مرغوب‌القلوب شمس تبریزی واز عنصری و کمال اسماعیل وفرخی‌هریك یك‌قصیده پیوسته این لغت چاپ‌گردیده است.

آغاز : بسمله‌بدان اصلحك‌الله که هر چند تفاوت درالسنه و اختلاف در لغات بیش از آنست که .

۸۷۲

این نسخه بخط نسخ بسال ۱۲۷۲ نوشته شده ، گذشته از تصریح درآخرازخود نسخه معلوم میشود که‌خط مولوی‌وناظم‌میباشدودرپاره‌ای ازصفحات‌محوواثبات‌تبدیل‌هایی گردیدا است .

جلد پارچه‌ای عطف تیماج.کاغذفرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۱۴۲ صفحه‌ای ۲۰ سطر.طول ۲۲ ۱/۲ سانتیمتر . عرض۱۶ سانتیمتر. عوض۱۶ سانتیمتر .شمارهٔدفتر ۱۲۰۱۰.

---

(۱) نسخه‌ای ازاین قصیده ولی ناقص که ازروی‌نسخه‌ایکه بسال ۷۶۰ نگارش‌یافته استنساخ شده درآخرنسخه معیارجمالی خطی شمارهٔ۴۸۳ این کتابخانه میباشد.

مفتاح اللغه

مؤلف این کتاب بتصریح درمقدمه محمدلنجانی(۱) اصفهانی است که از نسخه بالا چنانکه گفته‌شد بدست میآید که در نیمه دوم قرن سیزدهم زندگانی میکرده وازمقدمه کتاب ومندرجات آن بدست‌میآیدکه تحصیلات‌مقدماتی کرده ولی بهرهٔ چندانی از دانش نیافته واین کتاب را بامراجعهٔ به قاموس، صحاح، مقامات حریری ، مهذب ، مصباح‌المنبره‌وکنزاللغه بتقلید ابونصر فراهی بنظم تألیف کرده وخودوی درآغازآن گوید شامل ۳۱۲۰ بیت میباشد و آنرا «مفتاح اللغه» نام‌نهادم .

آغاز : بسمله‌الحمدلله‌الذی ارسل کل‌رسول علی‌قومه بلسان‌الذای‌یتکلمون به . . . . القطعه‌الاولی . . . .

ایکه از گرد گذرگاه توام سرو خرام

خارگل دامان آن‌پرعطرشد هرصبح و شام

۸۷۳

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده از خودوسال کتابت‌نام‌نبرده،پشت صفحهٔ نخستین یادداشتهائی‌که درسالهای نیمه اول قرن یازدهم‌هجری‌نگاشته شده موجود ودویادداشتی راکه ازآثارآن پیداست بسال۱۱۸۴ نگارش یافته‌محوکرده‌اند وظاهراً اصل نسخه درنیمهٔ دوم قرن دهم هجری‌نوشته شده چندبرگ ازمیان نسخه‌چرووکثیف‌ومطالبی ازآنها محوگردیده‌است.

جلد تیماجی ضربی . کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری .شماره برگها۴۳۱.صفحه‌ای۱۹ سطر . طول $26\frac{1}{2}$. عرض ۱۵ سانتیمتر.شمارهٔدفتر۱۵۰۱۹.

۱ــ لنجان بکسرلام‌وسکون نون‌وفتح‌جیم درآخرآن الف‌ونون‌نام‌بلوکی است‌که‌در جنوب شهر اصفهان واقع‌شده وزاینده‌رود ازآنجا عبوروبشهر میاید .

مؤیدالفضلا

مؤلف این کتاب که بدین نام نامیده شده محمدلاد (۱) دهلوی است . در کتب سیر وفهرستها عصر وزمان شرح حال مؤلف را نیافتم ، مسلماً زمان وی از قرن نهم بیشتر نبوده چراکه لغات مندرجهٔ در اشعار حافظ وابیاتی او او در این کتاب نقل گردیده وشرفنامه که دراواخر قرن هشتم تألیف شده از مآخذ اوست واز سال ۱۰۰۸ که تاریخ تألیف فرهنگ سروری است نیز نزدیکتر نیست چرا که سروری این لغت رایکی ازمآخذ خودشمرده است .

درمقدمه تصریح ودرمتن کتاب اشاره کرد که این کتاب را از صراح اللغه ، تاج المصادر ، شرفنامه ، قنیة الطالبین ، موائدالفوائد ، شرح مخزن ، لسان الشعرا ، اداةالفضلا ، دستورالافاضل ، زفان گویا ، طب حقایق الاشیا ، فرهنگ علیمی فرهنگ علی نیك پی ، فرهنگ فخرقواس و دیگر فرهنگها وکتب لغت دربیان معانی لغات عرب وفارس وروم وسمرقند وماورا ، سند وترك وغیر ایشان و اصطلاحات شعرا وفقها واطبا وسالکان ومی خواران و مغنیان بترتیب حروف تهجی مرتب نموده (موافق حروف اوائل لغات) وهریك از لغات موجودهٔ در هریك از حروف را باب قرارداده وآنرا برسه یا دو فصل (در صورتی که لغتی بیکی از زبانهای سه گانه دراین کتاب نباشد) قرارداده ، فصل اول در عربی ، دوم لغات فارسی ، سوم لغات ترکی وپس از اتمام کتاب تتمه ای دربیان اعداد وحساب وقواعد زبان فارسی است .

مولف دربارهٔ نام این کتاب گوید :

شایدکه اینرا شامل نامند وازینرو که فضلا را بینائی درعلم فضل ازین

(۱) درص ۱۴۶۲ ج ۲ فهرست آصفیه نسخه ای ازمویدالفضلا که بسال ۱۱۱۱ نگارش یافته موجودودرآنجامولف محمدبن لادمعرفی گردیده است.

کتاب حاصل میشود بایدکه این را عیش الافاضل (۱) خوانند لیکن هرچه این کتاب موید فضلاست درحل مشکلات وفتح مغلقات ومقوی شعر است درسخن دانی وفهم معانی اولی اینست که اینرا مویدالفضلا نام دارید .

موید الفضلا درحدود (۱۳۰۰۰) بیت کتابت دارد و برای معانی لغات شواهدی ذکر نموده ودرحاشیه نسخه این کتابخانه در تأیید معانی لغات ابیاتی از اساتید نگارش یافته ، شاید خود مولف بدین طرز مبادرت کرده باشد و سروری کاشی در مقدمه مجمع‌الفرس ـ که بسال۱۰۰۸ تألیف گردیده این کتاب را ازمآخذ خویش معرفی کرده است .

آغاز : بسمله محامد متوافره ومدایح متکاثره مردادار وتنگری توانا راکه بتألیف الخ .

۸۷۴

این نسخه که بخط نسخ‌ونستعلیق‌ولاتینی نوشته شده ، نسخه دوم‌این کتاب است که ناظم ومولف بسال ۱۳۰۳ بخط خود نوشته ودرآخر نسخه هم تذکر داده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۱۱۰ . صفحه‌ای . سطر متن ۱۴ حاشیه . طول ۳۱ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۹۰۵ .

نصاب فرانسه بفارسی

میرزا عبدالحسین که از شاگردان دوره‌های اولیه دارالفنون ایران بوده نصاب‌الصبیان ابونصرفراهی را تقلید وبجای لغات عربی آن لغات فرانسه را گذارده وبترجمه آنها پرداخته واین نصاب را چون نصاب ابونصر فراهی بر قطعه‌هائی دربحرهای مختلف بنظم آورده وبرلغات نصاب ابونصر واژه‌هائی افزوده وزیر تمام صفحات نسخه اصل لغات فرانسه‌را با حروف لاتینی‌باترجمه فارسی آنها تشکیل نموده و پیش از شروع بکتاب لغاتی که معادل فرانسوی

(۱) درکتابخانه حضرت رضا (ع) (ص ۳۷۶ ج ۲ فهرست) نسخه‌ای ازاین کتاب (مویدالفضلا) بدون تاریخ کتابت موجود وبنام عین‌الافاضل معرفی گردیده است .

آنها در ابیات قطعات ذکر گردیده ، مرتب بحروف تهجی نگارش یافته و شمارهٔ این واژه‌ها (۳٤۰۰) می‌باشد و پس‌از این بخش ، قواعد لازمه‌ای را تذکر داده ودرآغاز وانجام‌کتاب متذکر شده‌که درربیع‌الاخر سال ۱۳۰۳ بنظم این نصاب پرداخته است .

درالمآثر والاثار وسائر مآخذکه دردست‌نگارنده است بنام وآثاردیگری از این مولف برنخوردم ولی‌ازشرحی‌که مولف در آخر این نسخه بخط خود مرقوم داشته معلوم میشودکه مولفات دیگری داشته است .

آغاز : بسمله پس‌از ستایش حضرت دادار ودرود براحمد مختار و آل اطهارش علهیم‌السلام این خانه‌زاد دولت ابد مدت عبدالحسین که از تربیت یافتگان مدرسه مبارکه دارالفنون است

انجام : ختم‌کردم نصاب از بونصر بروی افزودم از لغات بسا
در ربیع هزار و سیصد وسه یادگار این‌نصاب‌شد ازما

بدیع، عروض، قافیه، نحو، صرف
معما و لغت

۸۷۵

این نسخه را عبدالکریم ساروی بخط نستعلیق بسال ۱۲۲۴ نوشته ، ابواب و عناوین باجوهر نگاشته شده واز اواخر باب چهارم از قسم دوم کتاب تا اواخر باب ششم آن نگارش نیافته وبجای آن‌ها برك ننوشته است .

جلد تیماج . کاغذ فرنگی آبی رنك . قطع خشتی کوچك . شمارهٔ برگها ۲۶ . صفحه‌ای ۱۳ سطر . طول ۱۹ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر

حدائق الحقائق

تألیف **شرف‌الدین رامی** (حسن بن محمد) متوفی بسال ۸۹۵ (۱) .

دراین کتاب بخشهایی از عبارات حدائق‌السحر آنهم با تغییر درالفاظ و عبارات نقل گردیده وبشرح وبسط آن پرداخته شده ودرتمام آن یك بیت عربی نیست ودرحدود ۱۲۰۰ بیت کتابت آنست(۲) .

۸۷۶

این نسخه را بخط نستعلیق مخلوط بشکسته حسن بن احمد حسینی بسال ۱۲۷۶ در تهران نوشته ، پس از اتمام کتاب همین نویسنده اشعاری از فتحعلی‌خان

---

(۱) دانشمندان آذربایجان ص ۱۸۹ - ۱۹۱ و تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۳۰۸ ۳۱۰ وکتابهائی که درحاشیهٔ بعد نام برده شده دیده شود .

(۲)تذکرهٔ دولتشاه ومقدمه حدائق‌السحر نگارش آقای اقبال ودانشمندان‌آذربایجان نام این کتاب بدین‌گونه ثبت شده ولی درمقدمه نسخه این کتابخانه ص۴۴۱ ج ۱ ظنون بنام حقائق ونیز در ص ۴۲۱ ج ۱ ظنون بنام «شقائق‌الحقائق» معرفی گردیده وتألیف آن بسال ۸۷۸ دانسته شده‌واین نیز غلط است .

ملك‌الشعراء وديگران با جوهر ومركب بخط شكسته نستعليق برد و صفحه‌ای كه درآخر كتاب بوده نگاشته است .

جلد ندارد ، كاغذ فرنگی . قطع وزيری كوچك ، شمارهٔ برگها ۶۳ ، صفحه‌ای ۱۰ سطر . طول ۲۲ سانتيمتر ، عرض ۱۴ سانتيمتر ، شمارهٔ دفتر

حدائق‌السحرفی دقائق‌الشعر

ازرشيدوطواط ، محمدبن‌محمدبن‌عبدالجليل‌عمری‌بلخی ملقب‌به‌رشيدالدين (متولدميان سال ۴۸۰ و۴۸۷ ومتوفی بسال ۵۷۳ يا ۵۷۸) .

اقبال آشتيانی در ص ند ـ نج‌مقدمه حدائق السحر ۲۱ مؤلفه ازرشيد و طواط را بانشان دادن بسياری ازنسخ‌آنها معرفی كرده‌اند .

حدائق‌السحر چون مؤلف آن ازمشاهيركتب ادبی فارسی ودرعلم‌بديع وصنايع شعری ميباشد . مكرردرايران‌چاپ‌شده ودانشمندان بشرح‌آن‌پرداخته وبتقليد آن تأليفهايی كرده‌اند ، آقای اقبال درص سو . سط مقدمه مذكور پنج كتاب‌راكه‌درشرح وتقليدحدائق‌السحر تأليف گرديده معرفی كرده‌اند .

آغاز : بسمله الحمدلله علی ما افاض علينا . . . . . امابعد چنين گويد مؤلف اين‌كتاب . . . . . كی‌روزی‌من‌بنده را خداوند ولی‌نعم

۸۷۷

اين نسخه بخط نستعليق نوشته شده ، نويسنده نام خود وسال نگارش‌را ننوشته ، ظاهراً دراواخر قرن سيزدهم هجری نگارش يافته است .

جلد تيماج ، كاغذ فرنگی ، قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۸۶ ، صفحه‌ای ۱۵ سطر . طول ۲۲ سانتيمتر ، عرض ۱۶ سانتيمتر ، شمارهٔ دفتر ۱۴۸۸۰ .

دستورالشعراء

اين‌كتاب يا رساله درعلم عروض وقافيه وصنايع‌شعريه ميباشد ، مؤلف درديباچه خودرا محمدمازندرانی متخلص به امانی معرفی‌نموده وديباجهٔ آن‌را بنام ميرزا محمد تقی‌كه او را «شمس‌الملةوالدولة والدين وبانی مبانی دولت

سلطانی وصاحب السیف والقلم» وبالاخره وزیر معرفی مینماید ، موشح گردیده واین مؤلفه راکه‌خود «دستورالشعراء»نام نهاده مشتمل بر مقدمه‌ای درتعریف‌شعر وشاعر وسه‌مقاله: ۱- در بیان علم عروض . ۲ - دربیان علم قوافی . ۳ - در صنایع وبدایع شعری و خاتمه‌ای در سرقات شعری قرار داده ودر آن باشعار دانشمندان‌گذشته وابیاتی‌از خود استشهاد نموده . بقرینه اینکه نسخه‌کتابخانه حضرت‌رضا علیه‌السلام (ج ۳ فهرست آنجا ص ۱۷۲) بسال ۱۰۴۸ نگارش‌یافته وبرحسب احتمال مؤلف آن فهرست بایستی‌نسخه اصل باشد ، مؤلف در قرن یازدهم زندگانی مینموده وطرز انشاء کتاب نیز این‌احتمال را تأیید مینماید و تشیع مؤلف ازدیباجۀ‌کتاب ظاهر وآشکار است .

آغاز: بسمله ستایش وافر کاملی راکه بارگاه سپهرنیلی چهره را بی‌هوا دارای‌چوب‌وطناب‌صدور وعروض

۸۷۸

این‌مجموعه‌شامل‌رساله‌درمعماوپیش‌ازمعمیات‌حسین‌بن‌محمدحسینی است ونام‌نویسنده وسال نگارش درهیچکدام از دونسخه تصریح‌نشده .ظاهراً ازخطوط اواخر قرن‌نهم‌هجری میباشد . پس‌از اتمام نود ونه‌بیت، ابیاتی است که از آنهـا به تعمیه این عبـارت: «شاه ابوالغازی سلطان حسین بهادرخان مدالله تعالی ظلال سلطنته ومعدلته علی‌العالمین»بدست می‌آید .

جلد تیماجی ، کاغذ بخارائی . قطع ربعی . شمارۀ برگها ۶+ ۸۳ صفحه‌ای ۱۲ سطر . طول ۱۷/۵ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر شمارۀ دفتر ۱۴۲۴۲ .

رساله درمعما

این‌رساله ۹۹بیت شعر میباشد ، ناظم ازخود نام‌نبرده واین‌منظومه‌رانامی نگذارده ، هریك‌ازاسماءالله‌الحسنی را بطریق معمادریك بیت‌گذارده. ظاهراً همین‌متن است‌که محمودبن عثمان لامعی برسوی‌متوفی بسال ۹۳۸ برآن‌شرحی

نوشته وحاجی‌خلیفه درص ۵۷ ج ۲ درحرف شین آنرا نام برده و نسخه‌ای از آن درمجموعه‌ایست که درص ۱۳۱ - ۱۳۲ دراین‌فهرست معرفی میگردد .

آغاز : الله : نیست حد خامه از نام اله

دم زدن باید زبـان دارد نگاه :

۸۸۰

این نسخه بسال ۱۱۱۵ بخط نسخ محمدقاسم‌بن محمدمؤمن در اصفهان نوشته شده وابیات الفیه‌را بواسطه کشیدن خط قرمزی برآن ، از شرح جداکرده‌اند .

جلد تیماجی . کاغذ اصفهانی . قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۱۹۲ . صفحه‌ای۱۹ سطر طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۴۲۴۲ .

شرح الفیهٔ‌ابن مالك

مؤلف این‌کتاب محمدمقیم‌بن حاج‌صفی قزوینی است‌که ظاهراً در قرن یازدهم هجری زندگانی مینموده و درروضات وامل‌الامل نامی‌ازاونیست . در مقدمه این‌شرح تصریح‌نموده‌که این‌شرح‌را برحسب خواهش فرزند خویش که همنام با امام ششم‌علیه‌السلام(جعفر الصادق) میباشد ، تألیف‌نموده‌ام وازمقدمه هم تشیع وی‌کاملا آشکار میباشد .

طرزاین‌شرح اینست‌که پس‌از نقل یك یا چندبیت از الفیه‌ابن مالك (۱) بتحلیل وترکیب آنها بلغت عربی‌پرداخته وپس‌ازانجام این‌قسمت بفارسی بشرح وبیان مرادناظم پرداخته ودرحدود (۹۰۰۰) بیت کتابت این‌شرح است .

آغاز : بسمله الحمدلله‌الذی جعلنی‌من‌المستقرین‌ولم‌یجعلنی من‌المستودعین والصلوة علی‌سیدالاولین والاخرین محمدواهل بیته‌الطاهرین

۸۸۱

این نسخه بسال ۹۷۴ نوشته شده ، مجدول به‌طلاولاجورد وشنجرف‌میباشد،عناوین

(۱) درص ۳۰۳ و۳۰۴ ج ۲ فهرست‌کتابخانه مدرسهٔ سپهسالار کتاب‌الفیه‌معرفی گردیده ونیز درص ۳۴۱ - ۳۴۳ چند شرح فارسی‌آنرا معرفی‌کرده‌ام .

نیز بالاجورد وشنجرف است، درحواشی چندبرگ اولیه تعلیقاتی‌میباشد ، زیرآنها جملهٔ: مدظله‌العالی یا سلمه‌الله تعالی ، نگارش‌یافته ، تصحیح ومقابله با اصل شده ، پشت برگ نخستین وبربرگ آخر وبرگیکه پس‌ازآنست یادداشتهائی ازمالکین نسخه با مهر اسم‌آنها وجوددارد وباکمال مهارت متن وحاشیه گردیده است.

جلدتیماجی. کاغذ متن خانبالغ‌حاشیهٔ بخارائی. قطع وزیری. شمارهٔ برگها۱۱۷.صفحه‌ای ۲۱ سطر. طول ۲۴ سانتیمتر. عرض۱۶ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۳۳۶۱ .

شرح معمیات میرحسین

درهمین فصل «معمیات» ومؤلف‌آنرا معرفی خواهیم‌نمود ، این شرح‌را محمدبن علی نونداکی (۱)که ازقرائن موجودهٔ درنسخهٔ این کتابخانه تااواخر ربع سوم قرن دهم هجری زندگانی مینموده براین کتاب نوشته و بمناسبت از حلل مطرز ومنتخب‌آن وحلیة‌الحلل وافکارشریفی ورسالهٔ‌کمال بدخشی ودیگر کتب ورسائلی‌که درفن معما نگارش یافته مطالبی نقل‌نموده ، ویکی‌ازشروح متن راهم مورد اعتراض قرارداده وپس ازنقل‌جمله‌هایی ازآن به‌ردآن پرداخته واین شرح درحدود ۵۰۰۰ بیت میباشد .

آغاز: بعد ازتنصیص تسمیه و تخصیص (۲) اثنیه به‌مالك‌الملکی که ذات بی‌مثالش ازشوائب تمثل وتشبیه معراست

(۱) این‌کلمه دراین نسخه بدینگونه ضبط‌گردیده ودرکشف الظنون چاپ‌اسلامبول وچاپ فلوگل (ج۵ ص۶۳۹) نویداکی بایاء حطی است پیش ازدال ودرمعجم البلدان‌بنام نویداك ونونداك جائی معرفی نگردیده ولی در حرف نون نوند را نامبرده و گوید بدین نام دوجا معروف است یکی‌کوچه‌ایست درنیشابور و دیگری در سمرقند میباشد و نسبت بهردوجا نوندی است . و بنابرآنکه نونداك نام‌جائی نباشد شاید اصل‌کلمه نوندی‌بوده ونویسندگان تحریف‌کرده‌اند چنانکه درکشف الظنون نویداکی ضبط گردیده واین احتمال هم مشگل میباشد چراکه نسخهٔ این‌کتابخانه تصحیح شده‌است .

(۲) درص ۴۶۷ ج ۲ کشف‌الظنون ازآغاز این‌کتاب فقط این جمله وبدین شکل : « بعد از تخصیص و تنصیص » . نقل شده ولی دراین نسخه بدینگونه شروع گردیده است .

۸۸۲

این نسخه بخط نستعلیق بسیارخوب نوشته شده ، تاریخ ندارد ولی ظاهراً دراواخر قرن نهم هجری نوشته‌شده ، دارای یك‌سرلوح زیباست وصفحات مجدول بطلا و لاجورد میباشد وعناوین ونامهای اشخاص‌که بمناسبت نام برده شده ، باشنجرف ولاجورد نگارش یافته است .

جلدمیشن . کاغذبخارائی . قطع‌وزیری‌کوچك . شمارهٔ برگها ۶۹. صفحه‌ای۱۲سطر طول۲۲ سانتیمقر. عرض $14\frac{1}{2}$ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۳۹۳۰

ضابطهٔ حل معما

این کتاب چنانکه درآغاز وانجام‌آن اشاره شده، تألیف بدخشی‌است، مؤلف‌حبیب السیر (ص۳۴۲ جزء سوم ازجلد سوم) زیر عنوان : مولانا بدخشی گوید : «بحلاوت‌گفتارو‌بلاغت اشعاراتصاف داشت وهمواره همت بنظم‌معما وتألیف قواعد آن فن میگماشت . مدت سی سال در ملازمت نظام‌الدین امیر علیشیر اوقات گذرانید ، چند رساله در علم معما مرقوم کلك فصاحت انتما گردانید» .

درشرح معمیات‌که درص ۱۲۹-۱۲۹ معرفی‌گردید از بدخشی که گاهی اورا مولانا کمال بدخشی و هنگامی ویرا مولانا محمد بدخشی نامیده بسیار نقل‌شده بنابراین لقب وی‌کمال‌الدین ونام وی محمد بوده‌است .

مؤلف درابتدا این رساله اظهارنموده‌که این مؤلفه بنظر جامی رسیده و مورد نظروالتفات‌شده وپسند خاطر امیرکبیر امیرعلیشیرگردیده ، ودرآخرنسخه این‌قطعه درمدح این‌رساله ازمولانا جامی گردیده .

این تازه گهر که گشته قائق
بر هر گهری بنور بخشیست
هر کس که بدید آب و رنگش
دانست که گوهر بدخشیست .

تذکری که دراین موردجادارد این است که بنام بدخشی درص ۱۶۱ جزء سوم‌ازجلد سوم حبیب‌السیر وص ٤۲۰ (چاپ اروپا) تذکره دولتشاه سمرقندی شاعری است که مؤلف حبیب‌السیر گوید در زمان الغ بیك (بسال ۸۵۳ مرده) سرآمد شعراء سمرقند بوده و دولتشاه اورا ملك الشعرای وی معرفی نموده و هردوازقصیده‌ایکه بدخشی باردیف آفتاب انشاء نموده بااین‌مطلع :

(ایزلف شب مثال تو را در بر آفتاب

از شب که دید سایه‌که افتد بر آفتاب)

یك دوبیت نقل کرده‌اندوازسال مرگ وی‌اثری‌دراین دوکتاب‌نیست.

در هفت اقلیم (ص ٥۰٦ م س) در ذیل بدخشان گوید : مولانا بدخشی ازقریه اشکمش بوده وشعررا نیك میگفته این قطعه ازوی مشهوراست:

زبـر و زیـر اگـر شود عـالـم

ای بدخشی چه غم که برگذر است

کین جهـان همچو شیشهٔ ساعت

ساعتی زیر و ساعتی زبر است .

وجزاین دربارهٔ این بدخشی چیزی ننگاشته وبدخشی دیگررا هم نام‌نبرده احتمال دارد این‌شاعرغیرازدوبدخشی بالاومعاصرمؤلف‌هفت اقلیم‌باشد.

مؤلف این رساله را به سه بخش تقسیم نموده (اعمال سه‌گانه: تسهیلی ، تحصیلی وتکمیلی) وهریك از این اقسام را بچند بخش و هریکی را در ضابطه وتتمه‌ای مرتب نموده وتمام رساله درحدود ۱٦۰۰ بیت میباشد .

آغاز :

ای واسطهٔ جـوهـر اشیا نـامت

وای رابطـهٔ گـوهـر انشا نامت

از نام تو مشکل بدخشی شده حل

ای ضـابطهٔ حـل معمـا نـامت

معما کلامیست مشعر به‌حروف‌مرتبه کتابی‌اسمی‌از اسماء‌به‌طریق اشارت الخ .

۸۸۳

این نسخه راصالح‌بن عمر بسال ۱۰۳۶ بخط نستعلیق خوب نوشته ، شامل شش رساله میباشدکه زیر این سطرها معرفی میشوند ، عناوین با شنجرف میباشد ، پشت صفحه اول وآخر وبر برگیکه پس ازآن میباشد معماهایی با حل‌آنها نگارش یافته‌است .

جلد تیماجی. کاغذ سمرقندی. قطع‌ربعی. شمارهٔ‌برگها ۱۱۲ . صفحه‌ای ۱۳ سطر. طول $\frac{1}{2}$۲۰ سانتیمتر. عرض $\frac{1}{2}$۱۳ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۷۳۳ .

مجموعه درمعما

دراین مجموعه شش رساله درمعماگذارده شده بدین تفصیل :

۱ـ شرح نود و نه بیت که دراسماءِ الله (از الله تاالصبور) انشاءگردیده ودرخود متن وشرح نامی ازمنشی ومؤلف آن نیست (ص ۱ـ۲۴) درحدود ۳۰۰ بیت میباشد وآغازآن اینست : بسمله

الله

نیست حــد خــامه از نــام اله
دم زدن بایـد زبـان دارد نگاه

ازخامه که مسمای الف است در لفظ الله اسم خواسته هرگاه بیحد شود فااسقاط یابد . درص۵۷ ج۲ ظنون‌زیرعنوان «شرح معماءِ اسماء الله‌الحسنی» نوشته شده ازمحمودبن عثمان لامعی برسوی متوفی بسال ۹۳۸ میباشد . (شاید این شرح باشد) .

۲ـ مختصری است‌بنثرکه نیزنام‌مؤلف ندارد وآنرا برسه عمل‌تقسیم‌نموده (ص۳۱ـ۳۷) ودرحدود (۸۰) بیت میباشد وآغازآن اینست : بسمله نموده‌میشود که این مقدمه‌ایست ازبرای تسهیل و ترغیب مبتدیان وبیان اعداد معانی .

۳ـ منظومه‌ایست در معما (۱) در۶۷ بیت (ص۳۷ـ۴۲) که در آخر سال نظم آنرا به کلمه فیض (۸۹۰) معین نموده ونویسندهٔ نسخه‌گوید ازجامی است .

آغاز : چوازحمد و تحیت یافتی کام

بدان ای در معما طالب نام . الخ

٤ـ رساله‌ایست(۲) نیزبنظم درمعما (ص٤۳ـ٥٤) و نویسنده درابتدا آنرا ازشیخ شهاب‌الدین معرفی نموده وناظم خودرا درآخرحقیری معرفی کرده :

(حقیری اندرین نظم محقر   که بر لوح بیان آمد مصور)

وخود وی سال نظم‌را «نسخهٔ موزون وبی‌عیب» (۹۱۸) معین‌نموده‌وتمام رساله ۱٤٦ بیت وآغازآن اینست : بسمله

بنـام آنـکه ذات جملـه اشیـا

بود چون اسم ذات او مسما الخ.

درحاشیهٔ صفحات راجع بمطالب متن توضیحاتی داده شده است .

٥ـ رساله‌ایست که نویسنده آنرا از«گفتارشرف» معرفی‌نموده (ص٥٤ـ۸۱) ومؤلف ازخود نام نبرده وندانستم این‌شرف کیست وتصورنمیکنم که‌مؤلف‌شرف الدین‌علی‌یزدی متوفی در نیمهٔ دوم قرن نهم هجری باشد ومؤلف خود در ابتدا گوید که این رساله بریک‌مقدمه‌وبیست‌وچهاراصل و خاتمه‌ای تألیف گردیده و فهرست آنها راهم‌ذکر نموده .

این رساله درحدود۲۰۰ بیت کتابت دارد وآغازآن اینست :

بسمله بدانکه ترتیب داده شده این‌رساله بریک‌مقدمه .

۱ـ دستورمعما. این‌چهارمین رسالهٔ مولاناجامی است درمعما . رجوع به بخش دوم ازاین‌فهرست شود . (حا)

۲ـ معمای منظوم نخستین حقیری است. رجوع شود به‌بخش‌دوم (حا)

۶ـ معمیات میرحسین بن محمد حسینی(۱) است که پس از این ص۱۳۶ معرفی خواهد شد واین نسخه از ص۸۱ـ۲۲۶ این مجموعه را شامل ودرحاشیهٔ برگهای آن مطالبی از شروع آن نگارش یافته است.

۸۸۴

این نسخه شامل سه ربع($\frac{۳}{۴}$) از باب دوم از قسم دوم این کتابست (بخشی از آغاز باب دوم هم دراین نسخه نوشته نشده است) نویسندهٔ آن مرحوم میرزا علی نقی شیرازی نستعلیق نویس مشهور میباشد ونسخه را بفرمان مرحوم معتمدالدوله فرهادمیرزا حاکم فارس بسال ۱۲۹۵ بخط نستعلیق بسیار خوب نوشته صفحات مجدول بطلا ولاجورد و عناوین باشنجرف میباشدودارای یکسرلوح ظریفی است است .

جلد تیماجی . کاغذترمه . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۲۷ . صفحه‌ای۱۲ سطر.طول ۲۱ سانتمتر . عرض$۱۲\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۲۶۰.

المعجم فی معاییر اشعار العجم

این کتاب از مشاهیر کتابهای نثر فارسی است ودر اوائل قرن هفتم شمس الدین محمدبن قیس رازی مشهور به شمس قیس میباشد که دراواخر سلطنت سعدبن زنگی (۵۹۹ـ۶۲۵) وابوبکر بن سعد(۶۲۸ـ۶۵۸)ازاتابکان فارس زندگانی مینموده .

درکتب سیر و تواریخ شرح حالی از مؤلف این کتاب (محمدبن قیس) بدست نیامد فقط آقای قزوینی در مقدمه‌ای کـه بـرچاپ نخستین ایـن کتاب نگاشته‌اند از مراجعه و مطالعهٔ همین کتاب اطلاعاتی سودمند از این دانشمند استخراج ودردسترس همه گذارده‌اند .

المعجم فی معائیر اشعار العجم را مؤلف بدو قسمت نموده : قسم اول در عروض درچهارباب : قسم دوم درعلم قافیت ونقدشعر درشش باب

۱ـ دستور معما : رك : بخش۲ (حا)

این کتاب نخستین بار بسال ۱۳۲۷ باتصحیح و تحشیه دانشمند بزرگوار علامهٔ نحریر آقای میرزا محمدخان قزوینی بنفقهٔ اوقاف کیپ ، در بیروت و بسال ۱۳۱٤ خورشیدی باتصحیح ومقابله باپنج نسخه دیگر نیزبتصحیح وتحشیه دانشمند محترم آقای محمدتقی مدرس رضوی در تهران چاپ گردیده است .

آغاز : بسمله الحمدلله المنعوت بنعوت الجلال.... سپاس وستایش مرخدای راجل جلاله وعم نواله که ارواح مارا بزینت تعلیم وتعلم بیار است

(۸۷۸/۱)

خصوصیات این نسخه زیرعنوان «رساله درمعما» یادشد .

معمیات میرحسینی

مؤلف این کتاب حسین بن محمد حسینی است درکشف الظنون (ص ٤٦٧-٤٧۸ ج۲) او را شیرازی نیشابوری متوفی بسال ۹۰٤ معرفی نموده ونیز چندین شرح براین کتاب درآنجا نام برده شده ودر مقدمه تصریح گردیده که برحسب امر و دستور امیر علیشیر نوائی تألیف و تنظیم گردیده درحدود (۱۲۰۰) بیت کتابت دارد ودرهفت اقلیم ذیل شهرنیشابور این دانشمند معرفی گردیده ودرآنجاست که عبدالرحمن جامی گفته : «اگر میدانستم چنین شخصی درمعما پیدا خواهد شد هرگز فکر معما نمیکردم»

واز دیگر آثار این شخص وسال تولد ووفات وی نامی نبرده است .

آغاز : بسمله .

بنام آنکه از تألیف و ترکیب
معمای جهانرا داد ترتیب

۸۸۵

این نسخه بسال ۸۷۷ بخط نستعلیق نوشته شده، برکنارصفحه آخر یادداشتی بسال ۹۲۵ موجود ، یادداشت دیگری هم دراینجا بوده محوگردیده ، پشت صفحهٔ نخستین ابیاتی

ظاهراً بخط یادداشت کننده پیشین نگاشته شده است.

جلد تیماجی نیم‌ضربی. کاغذ سمرقندی. قطع ربعی. شمارهٔ برگها ۱۸۱.
صفحه‌ای ۱۴ سطر. طول ۱۷ ونیم سانتیمتر. عرض ۱۲ نیم سانتیمتر. شماره دفتر **۱۳۰۰۶**.

منتخب حلل مطرز

شرف الدین علی یزدی شرف‌تخلص که بسال ۸۵۸ (۱) وفات یافته، در فن معما و لغز نیز دستی توانا داشته کتاب «حلل مطرز در فن معما ولغز» و منتخب آنرا نیز بامر ابراهیم سلطان تألیف نموده این کتاب که با انشائی لطیف بانجام رسیده درحدود ۵۰۰۰ بیت کتابت دارد.

آغاز: بعد از حمد وثنای دانایی (۲) که هرچه بنظم سلاسل وجود درآمده نام هستی یابد معمائی تواند بود

(۱) درص ۴۵۲ ج - ۱ کشف الظنون زیر عنوان «حلل المطرز» این اندازه‌ازآغاز این کتاب با تبدیل کلمهٔ دانائی به «دانای» نقل گردیده ومسلماً این آغاز نقل شده‌ازمنتخب است نه از اصل کتاب (حلل) وحاجی خلیفه را جمله‌ای از مقدمه باشتباه انداخته است.

اشعار و تذکره‌ها و دیوانها

این نسخه را بسال ۱۲۱۷ محمد علی بن‌محمد اسماعیل بخطشکسته نستعلیق‌نوشته عناوین باشنجرف نگارش یافته،صفحات‌مجدول بطلا و زنگار میباشد، چند برگ آن‌وصالی گردیده و پشت‌صفحهٔ نخستین دعائی بخط نسخ نگاشته شده است.

جلد روغنی‌گل وبوته‌دار، کاغذ فرنگی. قطع رحلی. شمارهٔ برگها ۴۲۰.صفحه‌ای ۲۱ سطر. طول ۳۱ سانتیمتر. عرض ۲۰ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۸٦۴۴.

آتشکدهٔ آذر

لطفعلی بیگدلی شاملو متخلص به آذریکی‌از شعرای‌قرن دوازدهم‌هجری است، بسال ۱۱۳٤ در اصفهان متولد شده و در فتنه افغان بقم مهاجرت کرده ودر سال ۱۱۹۵ وفات یافته، آثاری‌که ازوی باقی مانده : ۱ - یوسف‌زلیخا است. ۲ـ گنجینة‌الحق شامل نصایح و حکایات نظیر گلستان سعدی .
۳ـ دفترنه آسمان در شرح حال و منتخبی از اشعار معاصرین . ٤ - دیوان شعر در حدود ده هزار بیت (خود وی گوید دیوانی در حدود هفتهزار بیت داشتم و در فتنه افغان بغارت رفت وچندی‌ناطقه‌ام بشعرگویا نشد). ۵ـ آتشکدهٔ (همین کتاب).

آذراین تذکرهٔ‌آتشکده را به‌دو مجمر بدینگونه تقسیم‌کرده است:

مجمراول : در ذکر حالات و اشعار متقدمین مشتمل بریك شعله و سه اخگرویك فرع.

مجمردوم : دربیان حالات وخیالات معاصرین واین بخش‌به دو پرتو تقسیم شده.

این تذکره درحدود ۲۲۰۰۰ بیت میباشد ودوبار بسال ۱۲۷۷ و ۱۲۹۹در بمبئی چاپ شده است(۱).

۸۸۷

این دفتر شامل دونسخه ازکتابست که مسلما هردو بخط انشاکننده آنست، نسخه موم که از ص ۱۰۳ تا ۲۹۲ میباشد پیش نویس‌کتابست ودر بسیاری‌از ابیات‌آن‌اصلاحاتی گردیده و نسخه اول پاکنویس نیمه‌ای از این نسخه دوم میباشد وپایان آن آخرین‌بیت ص ۱۹۸ است‌که تقریبا دوهزار بیت باخر نسخه دوم میباشد و میان دونسخه و در آخر برگهائی ننوشته است نمونه خط شاعر و شرحی فـرزند ایشان باباخان در شرح حال پدر و این مولفه درجواب دوست خود آقای نظام‌الدین خسرو پرویز نوشته‌اند‌درص ۱۰۰ و ۱۰۲ گذارده شد.

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع وزیری‌کوچك. شمارهٔ برگها ۱۹۷. صفحه‌ای ۲۱ بیت. طول ۲۲ونیم‌سانیمتر. عرض ۱۴ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۷۶۲.

ابکار الخیال

میرزا حبیب‌الله دنبلی خویی ازشعرای قرن‌سیزدهم وچهاردهم آذربایجان میباشد، بسال ۱۳۱۲ در مشهد مقدس وفات یافته ، دست ارادت بجلال‌الدین محمد مجدالاشراف قطب سلسلهٔ ذهبیه (بسال ۱۳۳۱ وفات یافته) داده، ومدائح غرا از ایشان نموده و درص ۱۰ ـ ۳۴ ج ۱ «رسالهٔ جلالیه» که بسال ۱۳۲۰در تبریز چاپ‌گردیده بخشی از آنها مندرج ، بعنوان استیفاءِ فوج دنبلـی بشیراز رفته وچندی هم دربوشهر بوده ودر آنجا نیز قصائدی انشاءِ کرده ، در اشعار گاهی تخلص حبیب و بیشتر تنبل‌مولا ودر اواخر که خدمت مجـد الاشراف

(۱) این‌شرح باسراجعهٔ به‌خود آتشکده و انجمن خاقان و ماص ۷۳ ج۲ و یعه‌ج ۱ ص ۴ نگارش یافت.

رسیده وملقب به لسان‌اولایه گردیده لسان تخلص میکرده و گاهی‌تنبل مولا و حبیب یالسان را در یك‌بیت‌تخلص

(خواهد حبیب‌مولا از فیض رب جانرا اسیر حب تو درسلسلهٔذهب)

قرار داده.

ابکارالخیال عبارتست‌ازداستان وافسانه‌ای‌تاریخی که‌درتبریزاتفاق‌افتاده وپهلوان داستان را حاجی‌نظر نامیده و ظاهراً راجع بخانوادهٔ سلطنتی وولیعهد آن عصر (مظفرالدین شاه) میباشد . در اشعار مکرر نامی از خواجه هدایت نام برده‌که آشنا بشعر و شاعری بوده ، بایستی مرادش رضاقلی خان هدایت باشدکه درآنوقت در تبریز بوده‌ودر خلال ذکرداستان بمدح وثنای قطب خود پرداخته و درضمن مثنوی ، غزلیاتی بهمان وزن گنجانیده و ظاهراً داستان را بآخر نرسانده واین‌بخش‌که دردست ماست درحدود۴۰۰۰ بیت‌میباشدوچنانکه از این‌دوبیت (ص ۱۱و۱۲نسخه) :

قصه‌ای‌کاندر نظرلفظ است‌وحرف

لیك در معنی یکی دریای ژرف

نار نظم افزایدش زیب و حلی

چست شد تنبل لسان دنبلی

استفاده میشود این داستان صرف خیال و جعل نیست و اشاره بوقایع و قضایائی میباشد .

آغاز : بسمله

با صفا مشاط ابکار خیال پرهنر خراط لولوی مقال

انجام :

زانکه بهر چارهٔ ماخولیا هست خوداشنفتن افسانها

حس‌هاشاغل‌شده برقیل‌وقال میشود رفع پریشانی‌خیال

۸۸۹

این بخط نسخ بسال ۱۲۳۸ نوشته ، عناوین مطالب با جوهر قرمز نگارش یافته است .

جلدتیماجی . کاغذ فرنگی.قطع‌وزیری‌کوچك.شمارهٔ برگها ۹۸.صفحه‌ای ۲۳ سطر.

طول ۱/۲ ۲۱ سانتیمتر.عرض ۱/۲ ۱۳ سانتیمتر. شمارهٔدفتر ۱۵۰۳۸

اشترنامه حسینی

حاج محمدحسین‌اصولی‌متولد بسال ۱۱۸٤ و متوفی بسال ۱۲٤۹ متخلص به‌حسینی(۱) ریشهٔ ایشان ازقزوین ودرکربلا متولد ودر شیراز بکسب کمالات پرداخته ودرآنجامتوطن وپس ازپدرخوددرشیرازرئیس شریعت وطریقت گردید وذوالریاستین شد .

دست ارادت به میرزا ابوالقاسم متخلص به سکوت داده و از انفاس ایشان فیض گرفته خمسه‌ای که مشتمل برمطالب عرفانی است انشا نموده و کتابهای آن عبارتند از : ۱ـاشترنامه . ۲ـ الهی‌نامه . ۳ـ مهر و ماه ٤ـ وامق وعذرا . ۵ـ وصف‌الحال ودرحدود۴۰۰۰۰ بیت‌میباشد ، نسخهٔ‌کامل ونفیس‌آن درکتابخانه ملی‌ملك‌درطهران موجود وکتاب ۱و۳و٤ آن بسال ۱۳۲٤ ـ ۱۳۲۸ در شیراز چاپ گردیده ودرما ازهریك از این خمسه چند بیت انتخاب وچاپ شده ودر ص ۵۱۰ و۵۱۱ ج ۲ فهر آغاز پنج کتاب و مختصر معرفی از آنها گردیده است .

اثر دیگر حسینی‌شرحی بفارسی بردیباجهٔ دفاتر ششگانه مثنوی است‌که با

---

(۱) شرح حال این دانشمندومطالب این صفحه از ص ئق ج ۱ ص ۱۶۰ و ما ج ۲ ۹۵ـ۹۸ ومقدمه آقای حاج میرزا عبدالحسین ذوالریاستین جانشین ایشان برسد کتاب از خمسه ایشان وص ۵۰۹ـ۲۵۱۰ فهر نقل‌گردیده است .

سه کتاب نام‌برده نیز درشیراز چاپ گردیده‌ودیوان قصائدوغزلیات‌او گم شده‌و قدرت طبع وی ازهمین‌خمسه بخوبی آشکار است .

اشترنامه درچهل مقاله منظم گردیده ودر حدود۳۶۲۳ بیت‌میباشد .

آغاز :

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم قادر و غفار و قدیر وقدیم

۸۹۰

این نسخه بخط نسخ بدون تاریخ نوشته شده ، چند برگ از اول کتاب افتاده ، نویسنده‌ای برصفحهٔ اول کنونی نسخه‌جملهٔ بسمه تعالی وبه نستعین‌نگاشته‌که‌نقص آن‌در نظر اول دانسته نشود ونخستین بیت نسخه ایتست :

اگر رفت وگاوش چرا خررود زرو لعل وگوهر سراسررود

طرز خط شاهد است که نویسندهٔ آن‌همان‌نویسنده‌اشترنامه میباشد . که‌بسال۱۲۳۸ نگارش یافته است .

جلد تیماجی کاغذ فرنگی . قطع وزیری‌کوچك . شمارهٔ برگها ۱۹۸.صفحه‌ای۲۳ سطر طول ۲۱ $\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر. عرض۱۳ $\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۵۰۵۸.

الهی‌نامه حسینی

این‌کتاب نیز از مثنویات حسینی است که‌در ص ۱٤۱و۱٤۲معرفی‌ایشان شد و درحدود ۹۱۲۵ بیت میباشد ، چنان‌که دراین‌بیت :

زتاریخ اگر بایدت یادگار بگوشد حسینم بدارالقرار (۱)

آغاز : بنام خداونـد بالاو پست که مخموراویند هشیارومست.

---

(۱) کلمه بگورا باید درحساب آوردو گرنه سال۱۲۰۱ خواهدبود ومیدانیم‌که در اینسال حسینی هنوز بایران نیامده وخدمت میرزای سکوت‌نرسیده‌بودودر این‌کتاب چون مدائح سکوت بسیار است وسلماً پس از۱۲۰۱ انشاء شده است.

۸۹۱

این نسخه را بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۷۸ محمدصادق ابن حاج سید یوسف مازندرانی نوشته ، برگ نخستین نسخه نونویس‌میباشد صفحات مجدول به‌اکلیل‌ولاجورد وجوهر قرمز ، وعناوین نیز باسرخی است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی الوان . قطع ربعی. شمارهٔ‌برگها ۳۲ . صفحه‌ای‌۱۲و۱۳ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمترشمارهٔ برگها۱۰۰۳۶ .

الهی‌نامه‌سنائی = منتخب حدیقه

حکیم سنائی ، مجدودبن غزنوی متولد بسال ۳٦٤ ومتوفی‌بسال۵۲۵(۱) چنانکه در آغاز این منتخب تصریح نموده .

این منتخب را بسال ۱۳۱٦ قمری هجری‌علینقی ملقب به مؤمن دیوان بنام جعلی «لطیفة‌العرفان» که بسلیقه خود برآن گذارده بامقدمهٔ نثری‌بانشاء ناشر در تهران چاپ گردیده ونسخهٔ آن در این‌کتابخانه میباشد .

آغاز :

حمد و شکر وثنا علی‌الاطلاق ذات حق را سزد بالاستحقاق

۸۹۲

این نسخه بخط نستعلیق خوب بدون ذکرتاریخ ونام‌نویسنده نگارش یافته ،بخشی از آخرکتاب که شامل تتمه‌ای از شرح‌حال مولف واشعار اوبوده نوشته نشده ، پیش از هرانجمن نام نامبرده شدگان درآن ، درجدولهایی نگاشته شده ، چندبرگ ننوشته‌درآخر دارد وعناوین باشنجرف است.

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۳٦۹ . صفحه‌ای‌۱۴سطر. طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر شمارهٔ دفتر۱۲۹۰۲.

انجمن خاقان

این کتاب یکی از تذکره‌های کاملی‌است‌که در زمان فتحعلیشاه قاجار

---

(۱) مندرجات ص ۴۹۳ ج ۲ فهرست سپهسالار تألیف نگارنده دیده‌شود .

تألیف گردیده ، مؤلف آن محمد گروسی ملقب به فاضل خان و متخلص به راوی متولد بسال ۱۱۹۸ و متوفی بسال ۱۲۵۳(۱).

بسال ۱۲۳٤ بنگارش این تذکره که درحدود ۱۱۰۰۰ بیت کتابت دارد مشغول و بگفتهٔ خود وی در پنجماه بانجام رسانید .

مؤلف این تذکره را انجمن خاقان نام نهاده و آنرا در مقدمه‌ای وچهار انجمن و خاتمه بدین تفصیل مرتب نموده است :

مقدمه : در شمه‌ای از آثار پادشاه عصرومعرفی از ایل قاجار .

انجمن اول : در شرح حال فتحعلیشاه و اجداد او و شمه‌ای از اشعار و آثار وی وشمارهٔ کتابهای نفیس دربار ایران و دیگر چیزهای گرانبهای آن .

انجمن دوم : در خلاصه افکار و اشعار شاهزادگان و بعضی از بزرگان سلسلهٔ قاجاریه (در این انجمن شرح حال ۱٦ نفر و اشعاری از آنها درج گردیده)

انجمن سوم : در شرح حال و اشعار شعرایی که بدربار این پادشاه بار یافته‌اند (در این انجمن ٤۳ نفر را معرفی و ملك الشعرا (صبـا) را مفصلا معرفی کرده است) .

انجمن چهارم : در ذکر شعرای شهرهای ایران که معاصر یا نزدیـك بعصر مؤلف بوده‌اند (در این انجمن ۱۱۹ نفر شاعر را معرفی و بنقل آثاری از آنها پرداخته است) .

خاتمه درشرح مختصری از حالات مؤلف و ۲۷ بیت از آثار اومیباشد.

این کتاب تابحال چاپ نگردیده است .

آغاز : بسمله زیب انجمن خاقان که زینت بزم زبان باد ، نام بدیعی است جل شأنه .

---

(۱) شرح حال این دانشمند از خاتمهٔ این مولفه وج ۹ صفا وج ۱ ما ص ۱٤۳ نقل گردید ودرج ۲ یعه وفات وی درحدودسال ۱۲٦۰ تعیین گردیده ولی تاریخ بالا در دو کتاب نام برده ثبت شده است.

۸۹۳

این نسخه را بسال ۱۲۰۳ سیدعلی نام بخط شکسته نستعلیق نوشته ، سال نگارش را محو کرده‌اند ولی از آثار آن سال نام برده ظاهر میباشد و پشت آخرین صفحه یادداشتهای بچگانه گردیده است .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۹۲ . صفحه‌ای ۱۴ سطر . طول ۲۸سانتیمتر . عرض ۱۷½سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۵۰۵۹

انیس‌الاحبا

شاعری انیس تخلص که از اهالی لکنهو بوده ، بنابر شرحیکه خود وی در مقدمهٔ این کتاب نوشته ، برحسب خواست رای‌ستیلاس تذکره‌ای در شرح حال و آثار شعرای معاصر نظیر تذکره حزین بایستی نگارش دهد و خود وی پیش ازین بدین خیال بوده وبرای اطاعت و فرمانبرداری از امیر نام‌برده این تذکره را که آنرا «انیس‌الاحبا» نامیده در شرح‌حال و آثار محمد فاخرمکین تخلص (درهمین فصل از ایشان معرفی خواهد شد) و شاگردان وی نوشته است .

درکتب سیر و تذکره‌هائیکه در دست نگارنده میباشد بنام وشرح‌حالی از این انیس برنخورده ، از دیباچه این تذکره برمیآیدکه پیش از این تألیف ، انیس دیوان خودرا مرتب نموده و از اینکه نام خود را در آخر شاگردان هندوی مکین ذکر نموده معلوم میشودکه مسلمان نبوده ولی دیباجه‌این تذکره را بروش مسلمانان بمدح حضرت خیرالبشرصم موشح نموده واین رویه‌راسایر ادباء هندو نیز معمول داشته‌اند وبیش از پنجاه سال از عمر او گذشته بتألیف این تذکره پرداخته و از تاریخ نسخهٔ این کتابخانه و مندرجات تذکره بدست

آمدکه بسال ۱۲۰۳ تألیف گردیده و نسبت به مکین که جوانی دانشمند وشاعری سخن سنج بوده و در سیروسلوك قدم میزده ارادت میورزیده و اشعاری که از خود درین تذکره گذارده غزلیاتی چند ورباعیاتی است که در اوصاف سرتاپای محبوب انشا نموده است .

این تذکره را بدینگونه تألیف کرده :

۱ـ افتتاح درشرح حال واشعاری از میرزا عظیمااصفهانی اکسیرتخلص که استاد مکین بوده .

۲ـ فتح الباب دربیان حالات وکلمات واشعارمکین .

۳ـ فصل در بیان احوال و افکار مستفیدان از آنجناب (۳۱نفر)مسلمان بوده‌اند.

٤ـ فاصله در ذکر احوال و اشعار شاگردانی که از فرقه هنود (٦نفراند) بوده‌اند .

۵ـ اختتام شامل احوال و اشعار شاگردان مسلمان (۵نفر) شاگردان مکین .

٦ـ حسن خاتمه در بیان حالات و آثار شاگردان هندوی (٦ نفراند) شاگردان مکین .

این تذکره در حدود ۲۸۰۰ بیت میباشد و چنانکه گفته شد شامل شرح حال و آثار پنجاه‌نفر از معاصرین شعرای هندی درآخر قرن دوازدهم هجری است .

آغاز : بسمله ستایش بیحد ونیایش لاتعد سخن آفرینی راکه بنغمهٔ کاف ونون چندین زمزمهٔ گوناگون برآورده .

۸۹۴

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته‌شده (ظاهراً درنیمهٔ دوم قرن سیزدهم) ، نویسنده نام خود وسال نگارش را تذکر نداده ، عناوین مطالب باشنجرف نوشته شده ، بشرح حال مولف خاتمه یافته و ابیاتیکه دردیباچه وعده داده‌که از خود در آخر کتاب خواهد نگاشت نوشته نشده وچندین برك ننوشته دراول وآخر نسخه‌است ·

جلد تیماجی · کاغذفرنگی · قطع خشتی‌باریك . شماره برگها ۳۲ · صفحه‌ای ۱۹ سطر . طول۲۲ سانتیمتر . عرض۱۵ سانتیمتر · شماره دفتر ۱۶۳۸۵

بزم خاقان = تذکرة‌السلاطین

مؤلف این‌تذکره سلطان‌محمدپسر فتحعلیشاه میباشدکه ملقب‌به‌سیف‌الدوله ومتخلص به‌سلطان وتا سال۱۲۸۸ درقیدحیات‌بوده(۱)وکتاب‌ملهك‌الکلام شامل نظم ونثر فارسی‌وعربی درعلوم‌مختلفه وتحفة‌الحرمین وسیف‌الرسائل‌ازمثنویات اوست .

دردیباچهٔ این‌تذکره‌تصریح‌نموده که آنرا«بزم‌خاقان» نامیده‌ام‌ولی‌در مقدمه نسخهٔ‌کتابخانه مدرسه‌سپهسالار تصریح‌بنام «تذکرة‌السلاطین»گردیده وترتیب‌این دونسخه بایکدیگر مختلف به‌ص ۴۷۷-۴۷۹ ج ۲ فهرست آنجا مراجعه شود و ترتیب این‌نسخه‌را درمقدمه‌چنین‌معین‌کرده است : «ومشتمل‌گردانیدم‌آنرا بریك بزم وپنج انجمن وبزم‌را تقسیم‌کردم بربیست‌مجلس(این بزم‌انیس العشاق شرف رامی‌میباشدکه عیناً دراینجاگذارده شده)، انجمن اول درذکر بعضی‌ازاشعارو شمه‌ای‌ازکیفیت‌احوال‌سلاطین‌پیشین‌وسلاطین‌زادگان‌قدیم انجمن‌دوم‌درذکراشعار مختصری‌ازشرح‌حال‌ومناقب‌پادشاه‌عصر(پدرمؤلف).انجمن‌سوم‌دراشعاروحالات شاهزادگان . انجمن چهارم در ذکر اشعار و حالات امیرزادگان یا نواده‌های پادشاه . انجمن پنجم درشرح حالات واشعار مؤلف است» .

---

(۱) درناسخ‌وماتولدوی‌بسال ۱۲۸۸و۱۲۷۷ضبط‌گردیده ودرکتاب‌اخیر۳۷بیت از این‌سلطان‌نقل‌گردیده است ·

این تذکره موافق مندرجات نسخهٔ این کتابخانه در حدود ۲۳۰۰ بیت کتابت دارد .

آغاز: حمد و ثنای افزون ازحد شکر و سپاس بیرون ازعدد پادشاهی‌را سزاست که‌نه‌صفحه افلاك ازدفترقدرتش .

۸۹۵

این نسخه بخط نستعلیق‌خیلی خوب(ظاهرا نزدیك‌بزمان تألیف) نوشته‌شده، سرلوح کوچکی دارد ، اطراف دوصفحه اول‌نسخه تذهیب برگ موی وتمام‌صفحات مجدول‌بطلا گردیده ونامهای‌گویندگان ابیات‌با شنجرف درحاشیه صفحات نگارش یافته‌وروی‌برگی که پیش ازنخستین برگ‌کتابست سردارکبیر (جمشید) بسال ۱۳۲۸ نوشته : بمبلغ ده‌تومان خریداری شد .

جلد روغنی‌دوروگل وبوته‌ونرگس . کاغذ ترمه . قطع ربعی . شمارهٔبرگها۱۴۳ . صفحه‌ای ۱۵ سطر. طول ۱۸/۵سانتیمتر . عرض۱۱/۵ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۳۶۹۲.

بیان محمود

این کتاب راکه شامل ابیاتی از غزلیات شعرای نیمهٔ اول قرن سیزدهم هجری (وکمی‌پیش‌ازآن) میباشد محمود میرزا میرزا پسر فتحعلیشاه که (بسال ۱۲۱۴ (۱) متولدشده وتاسال ۱۲۷۱ (۲) مسلماً زندگانی مینموده .

محمود میرزا تمام‌آثار خود را دریك مجلد بنام «مجمع محمودی» جمع ونسخهٔ‌آن شامل سفینه محمود، منتخب‌محمود، گلشن‌محمود ، مخزن محمود، نقل مجلس ، سنبلستان ، پرورده خیال ، مقصود جهان ، تذکرة السلاطین ، محمودنامه ، رساله در رؤیا ، صادقه ، نصائح المسعود ، دررالمحمود وبیان

(۱) هدایت‌درتتمه‌روضة‌الصفاوص ۵۶ ج ۱ مجمع‌الفصحابدین‌تاریخ‌تصریح کرده‌اند.

(۲) این‌سال تاریخ تألیف‌ناسخ‌التواریخ (جلدقاجاریه) است واز اینکه سپهردرآنجا زیر معرفی از این شاهزاده واینکه ۱۷ پسر و۱۷ دختر داشته گوید : ودر اشعار تخلص باسم فرماید . استفاده میشودکه تا آنزمان زندگانی مینموده ، ودر این تاریخ ۵۷ سال داشته است .

محمود میباشد چون «خرقه محمودی» تألیف وی در کتابخانهٔ ملی ملك موجود است .

بیان محمود جز مقدمه و فهرست شعرای آن شامل در حدود ۳۵۰۰ بیت شعر میباشد که برحسب ترتیب ردیف‌های آنها مرتب بحروف تهجی وبلحاظ حرف اول اشعار نیز مرتب بدین ترتیب میباشد وبسال ۱۲۴۰ در نهاوند تألیف گردیده وقطعه‌ای که محمدتقی سپهر دربیست بیت در تاریخ انشاء نموده در آخر گذارده شده واین‌مصراع ماده تاریخ اتمام آنست :

کاین بیان ازهرزبان محمود چون چارم کتاب

پس‌از دیباچه قصیده وقطعه‌ای‌در مدح فتحعلیشا. گذارده شده وپس‌از آن فهرست شعرائیکه از آنها دراین کتاب‌شعر نقل گردیده بترتیب‌حروف‌تهجی‌موافق تخلص یااسم آنها مرتب گردیده است .

آغاز : بیان محمود درستایش خداوند معبود سبحان التحدید والحدود و ستایش شایان برواجب الوجود اقدس عن‌وصف‌التکثر والشهودازممکن محال خواهدبود .

۸۹۶

این‌نسخه را بسال ۱۲۴۲ عماداالکتاب سیفی‌ابن محمدحسین‌قزوینی که‌ازخوشنویسان مشهور نیمه اول قرن چهاردهم هجری بود ، بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته و ترجمه لغات‌آن‌ازکتب‌لغت وفرهنگهای مشهور نیز بخط همین نویسنده نگارش یافته ودیباجهٔ نثری را ندارد وبقرینه اینکه در حاشیهٔ صفحات تعلیقاتی بامضاء فرهادمیرزا نقل گردیده معلوم میشودکه ازروی‌نسخهٔ متعلق بآن شاهزاده نگاشته‌شده است .

جلد تیماجی غربی . کاغذفرنگی قطع خشتی‌باریك . شمارهٔ برگها ۱۵۲ . صفحه‌ای ۱۱ سطر . طول $\frac{1}{2}$۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۳۲۸۸ .

تحفة العراقين

این کتاب بوزن مثنوی واز آثار شاعر شهیر قصیده سرا خاقانی شروانی متوفی بسال ۵۹۵ (۱) ملقب به حسان العجم است ودر حدود ۳۲۷۱ بیت در شش شش مقاله که هریك را بنامی نامیده میباشد .

آغاز مقدمه: بسمله خیر ما اعتصم المرء بحباله کلمة العجز لقصور باله.......
اما بعد این تحفه تذکره ایست بل تبصرهٔ عقلاءِ عهد ازین مجنون الهی. . . .

آغاز مثنوی :

مائیم نظارگان غمناك زین حقهٔ سبز و مهرهٔ خاك

۸۹۷

این نسخه را بخط شکسته نستعلیق محمدمحسن همدانی بسال ۱۲۱۷ نوشته ، نام شعرا میان دومصرع ابیات باسرخی نگارش یافته ، برگ اول و دوم نسخه وصالی شده و بخشی از ابیات برگ نخستین ازمیان رفته ، برصفحهٔ نخستین بنام «جنگ الشعرا» نامیده شده ومسلماً این تذکره میباشد .

جلد مقوا عطف تیماج ، کاغذسمرقندی. قطع خشتی نازك ، شمارهٔ برگها ۲۰۰ . صفحه‌ای ۱۰ سطر. طول $\frac{1}{2}$۲۱ سانتیمتر عرض $\frac{1}{2}$۱۳ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۶۹۳.

تذکرهٔ اسحق

اسحق بیك متخلص به عذری برادر کهتر حاج لطفی آذر مؤلف آتشکده

---

(۱) درتاریخ وفات خاقانی اقوال چندیست محققین سال ۵۹۵ راکه صاحب نتائج الافکار ضبط نموده ترجیح میدهند و نگارنده درص ۴۶۳-۴۶۶ ج۲ فهر در اطراف این کتاب و شرح حال وآثار مولف آن شرحی نگاشته وشرح حال خاقانی در لب ح۲ص۲۲۱ ، ثا ذیل شروان ، نفحات ، هم ص ۱۰۵۸ خ۱۰۷۳ نسخه‌خطی م-س ، ص ۵۰۸ ، آر ص۳۹ د آ ۱۲۹-۱۳۲ ، چا ص ۱۵۱ ،سخ ص ج۲ص۳۰۰-۴۰۳وغیر از اینها مراجعه گردیده است .چندین مکتوب یا نامه‌وی درمجموعه‌شمارهٔ(۶۰۰)کتابخانه مدرسه سپهسالارموجود وبرخی هم در مجله ارمغان چاپ گردیده.

میباشد، در بحبوحهٔ جوانی به‌سرای جاودانی شتافته ، صباحی بیگدلی مصراع ، (باداددار بهشت جاودان اسحق بیگ) . که سال ۱۱۸۵ را میرساند مطابق تاریخ وفات وی یافته (۱)، راوی گروسی پس از برادرش آذر نخستین کس میباشد که نام و آثار شرح حال اورا در کتاب خودگنجانیده .

عذری اشعاری که برادرش ازشعرا در تذکره آتشکده نقل نموده و به چهار دسته مرتب : ۱ـ قصائد . ۲ـ مقطعات . ۳ـ غزلیات . ٤ـ رباعیات . وهریك از اینها را موافق ردیف‌ها بترتیب حروف تهجی مرتب نموده و نام شاعر وسرایندهٔ هربیت را درمقابل آن نگاشته . این تذکره که درحدود ۷۲۰۰ بیت را شامل میباشد مشهور بنام مرتب کنندهٔ آنست .

آغاز : بسمله عاشق اصفهانی .

تاجر عشقم بکف مایهٔ سودم وفا

تاکه‌شود مشتری تاچه دهددربها.

۸۹۸

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، مقدمه وظاهراً قسمتی ازخاتمه‌راندارد، از قرائن داخلی هویداست که درنیمهٔ اول قرن سیزدهم‌هجری‌نگارش یافته ، درآغازنسخه که باب اول کتاب میباشد یك‌سرلوح موجود و تمام صفحات مجدول بطلاست،نام ولقب صدراعظم (نظام‌الدوله که این کتاب بنام وی تألیف شده) را از صفحه نخستین و دومین محوکرده‌اند ، بخشی از ص ۱۳۱و۲٦٦ که اول باب دوم وخاتمه کتابست برای سرلوح سازی سفید گذارده شده ، درحاشیه بعضی ازصفحات مطالبی مختصر نگارش‌یافته وظاهراً خط مولف است .

جلد روغنی دور وگل وبوته‌دار ۰ کاغذترمه . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۱۴٦ . صفحه‌ای ۱۵ سطر : طول ۲۰ سانتیمتر. عرض ۱۹ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۲۹۷۴:

---

(۱) شرح حال عذری درآتشکده آذرص۴۲۱ ،مجمع‌الفصحاح ۲ص ۳۴۵ وانجمن‌خاقان انجمن چهارم دیده شده است .

تذکرهٔ ثمرنائینی

ازشاعری ثمرتخلص(۱) درص ۱۵ بیان محمود (نسخه خطی این کتابخانه) گوید : ثمر اسمش سیدحسن ازولایت نائین است .

ودر انجمن چهارم از انجمن خاقان گوید : ثمر اسمش سید حسین از سادات طباطبائی قصبه نائین است . . . در الهی و طبیعی تحصیل کرده وبهره برده

این تذکره شرح حال‌وآثار مختصری از شعرای‌معاصرمؤلف‌میباشدکه بمدح وثنای حاج محمد حسین‌خان نظام‌الدوله اصفهانی (۲) پرداخته‌اند.

ثمر این تذکره را در یك مقدمه و دو باب وخاتمه‌ای ترتیب داده: مقدمه درسبب تألیف کتاب وشرح‌حال شعرای معاصر(۳) . باب اول‌درشعرائیکه‌بامر صدراعظم مذکور مرثیه ساخته‌اند بترتیب اسامی شعرا بترتیب حروف تهجی . باب دوم در آنهائیکه مدائحی برای‌صدراعظم ساخته‌اند وچون درباب اول از آنها نام برده‌باشد پس‌از ذکر تخلص شرح‌حال اورابه‌باب اول‌حوالت‌میدهد. خاتمه‌را مؤلف درمعرفی ازخود واظهارفضل وقدرت‌نمائی درانشاء نثرواشعار انشائی خویش قرار داده است .

(۱) فقط در ص ۲۸۰ سطر ۱۱ نسخه تخلص ثمر دیده شد ودرخاتمه فقطبسیادت خود افتخار نموده وگوید :«احوال وتحسین اقوال خود را موجب خجالت‌و انفعال نفس وباعث سخافت واختبال عقل دانسته احترار نموده وبآنچه در ضمن سبب تألیف مفهوم گردید اکتفا رفت هرچند از میامن الطاف ایزدی‌وفرط مکارم سبحانی اگرازراه نسب سخن رانم فخریهٔ فرزدق را خواندن توانم ... آری وجدی رسول‌الله اکرم من‌مضی

(۲) در تتمهٔ روضة‌الصفا (ج ۹) درضمن ذکر امرا ووزرا و صدور شرحی از مکارم اخلاق‌وصفات وکرم این صدراعظم نگارش یافته است .

(۳) درذیل معرفی ازنسخه گفته‌شدکه مقدمه را ندارد ونسخهٔ دیگری از آنرا هم تاکنون نیافته‌ام ولی‌ازاینکه‌درص ۹۴ و۱۹۷ و۲۴۲ شرح حال شاعررا بمقدمه‌حواله‌داده بعضی ازمندرجات‌آن دانسته میشود .

این تذکره گذشته از خود مؤلف شامل شرح حال و آثار چهل نفر از شعرای نیمهٔ اول قرن سیزدهم هجری میباشد و این نسخه که مقدمه و شاید بخشی از خاقمه را نیز نداشته باشد درحدود (٤٥٠٠) بیت نظم و نثر میباشد .

آغاز: (باب اول) الف اسم شریفش میرزا محمدقلی مردی الیف ومهربان وظریف ونکته‌دان وددمی نیکوفطرت پاکیزه طینت است الخ.

۸۹۹

این نسخه‌را بسال ۱۲۶۲ بخط شکسته نستعلیق، میرزاعلی‌اکبر گنجعلی‌خانی نوشته، پیش‌ازشروع بنکارش اصل‌نسخه درص۳و۴ دومجلس‌صورت داردکه هریك تمام‌عرض‌وطول صفحه را فراگرفته وشبیه۲۸ نفر ازشعرا که زیراین‌سطرها نام‌آنها را یادمیکنیم ، برآنها کشیده شده ، درص ۱۵ نیزدریك صفحه شبیه‌حضرت پیغمبراکرم ص درهنگام رفتن‌بمعراج میباشد ودرص ۱۷۴ شبیه همام‌تبریزی درهنگام نصیحت بجوانی‌نیکومنظر بمناسبت‌غزلی‌که این بیت مطلع اوست :

ما میرویم وداده ترا یادگار دل مشکل‌بود حکایت دل زینهار دل

نیز کشیده شده ، ازلحاظ صنعت نقاشی چندان ارزشی‌ندارد وصفحات مجدول وبردو صفحهٔ دراول وچند صفحهٔ درآخر ودرمیان نسخه پس‌ازتاریخ‌نام برده بالا اشخاص‌متعددی مطالبی نوشته‌اند .

جلدتیماجی. کاغذ فرنگی. قطع‌رحلی ۰ شمارهٔبرگها ۲۴۴. صفحه‌ای ۱۵ سطردرمتن و۱۹ درحاشیه . طول۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۱ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۴۹۰۶ .

تذکره شعرا

این تذکره منتخبی ازاشعار شعرایی میباشدکه زیراین‌سطرها نام آنها را یاد مینمائیم ،گردآورنده درجائی تصریح یا اشاره‌ای بنام خود ننموده وتقریباً شامل ۱٦۰۰۰ بیت ازعزلیات وقصائد ورباعیات۲۷ شاعر است که بیشترآنهااز مشاهیر شعر او اهل عرفان بوده‌اند .

نام شعرائیکه اشعار آنها در این تذکره ثبت شده بترتیب اینست : ۱ ـ احمد جامی ص۱-۱٦ . ۲ ـ عطار ۱٦ . ۳ ـ مولوی (منتخب از دیوان شمس)

ص۷۱ . ٤ ـ سعدی۱٤۲ . ٥ ـ همام ۱۷٤ . ٦ ـ اوحدی ۱۸۲ . ۷ـ عراقی۲۲۲ . ۸ـ امیرحسینی ۲٦۹ . ۹ ـ عماد ۲۸٦ . ۱۰ ـ حافظ ۲۹۸ . ۱۱ـعالم ۳۲٦ . ۱۲ ـ خواجو ۳۳۲ . ۱۳ـ حسن‌دهلوی ص ۳٤۹ . ۱٤ـ نزادی ص ۳۷۱ . ۱٥ ـ سلمان ساوجی ص۳۷۷ . ۱٦ ـ امیرخسرو دهلوی ص ۳۹۰ . ۱۷ ـ عبید زاکانی ص ٤۰۰ . ۱۸ ـ جلال عضد ص ٤۰۳ . ۱۹ ـ ناصر ص ٤۰۹ . ۲۰ ـ زینی‌ص ٤۲۹ . ۲۱ ـ عصامی ص ٤۳۲ . ۲۲ـ محبی‌ص ٤۳٦ . ۲۳ ـ بساطی ص ٤٤٤ . ۲٤ ـ شاهی ص ٤٥۹ . ۲٥ ـ قدیمی ص ٤۷۳ . ۲٦ ـ جدیدی ص ٤۷٥ . ۲۷ ـ عارفی ص ٤۷٦ ـ ٤۸۲ .

در دومجلس‌نقاشی که‌درابتداءِنسخه میباشدیکی ازشعرا بنام«مطلع‌الشعرا» نامیده ودر فهرستی که ازشعرای‌این‌مجموعه نیزدر اول نسخه‌میباشدچنین‌شاعری نام برده شده ولی در نسخه اشعاری ازاونیست ودرکتب تذکره وسیر بدین نام تاکنون برنخورده‌ام ودرپاره‌ای ازصفحات که سفیدبوده‌چون ص ۱٦ و ۱٦٦ ـ ۱۷۳ وص ٤۸۳ ـ٤۸٦ اسماعیل شاملو ومهدی عراقی ازخود و قاآنی وشعرای دیگر ابیاتی براین‌مجموعه بسالهای ۱۲۹۹ و۱۳۰٤ افزوده‌اند .

۹۰۰

بشهادت طرز نگارش وکاغذ وتذهیب ازخطوط اوائل هشتم هجری میباشد ، برگ نخستین‌آن افتاده ، درابتداء هربخشی برمربع مستطیلی نام شاعر یا دیوانی‌که‌مندرجات ذیل‌ازآنجا انتخاب گردیده نگاشته‌شده درص ۵۲ و۱۱۲ و۱٦۳ و۴۰۹ برترنجهائی نیزنام شاعریکه بخش انتخاب شده ازاوست نوشته‌شدهٔ وعناوین وپاره‌ای‌ازابیات باشنجرف‌وخود نسخه بامرکب بخط نسخ نوشته شده است .

جلد تیماجی، کاغذسمرقندی، قطع‌وزیری ، شمارهٔبرگها ۲۷۸ ، صفحه‌ای ۱۸ سطر، طول ۲۹ سانتیمتر ، عرض ۱۷ سانتیمتر ، شمارهٔ دفتر ۱۳۷۲۴ .

تذکره شعرا = سفینهٔ اشعار

دانشمندیکه مندرجات‌وطرز نسخهٔ نام‌بردهٔ بالا ثابت میکندکه‌درقرن هفتم زندگانی مینموده ودرنیمهٔ اول قرن هشتم در این جهان بوده وذوق وسلیقه‌ای

شایسته ستایش داشته بجمع وترتیب این تذکره از دیوانهای شعرای معاصر خود وشاعران پیشین پرداخته وابیات منتخبه ازتمام‌اقسام شعرراکه دراین‌کتاب ثبت نموده درحدود ۸۰۰۰ بیت است .

نام‌برخی‌ازشعرائی‌که دراین‌تذکره ازآنها ابیاتی نقل‌گردیده در تذکره‌ها یافت‌نشد. اینك‌فهرست‌مندرجات:

مقدمه‌بنثر درص ۱-۸ از جامع ودر آخر آن دوقصیده توحیدی ونعتی و قصیده‌ای درتعریف مجموعه یا سفینه‌ای ازکمال اسماعیل‌آورده است (بسیار مشکل‌است‌که‌کمال‌الدین‌اسماعیل متوفی ومقتول بسال ۶۳۵ این‌مدیحه‌را راجع باین سفینه‌که حاوی اشعار همام‌الدین تبریزی متوفی بسال ۷۱۴ (با ترحیم بروی) وشعرای دیگری‌که دراواخر قرن هفتم زندگانی را بدرود گفته‌اند ، سروده‌باشد) .

انتخابی ازاشعار انوری‌ص ۱۰، ارزقی‌ص۵۳ ، معزی‌ص ۷۲ ،مختاری ص ۸۴، فردوسی‌ص۹۴ ، خواجه‌نصیرطوطی (اختیارات‌نجوم است ودرآغاز آن‌گوید : ملك‌الحکما والوزراء ... فرماید) ص۹۸ ، کبود جامه ص۱۰۰ ، تاج‌الدین بهاءالدین جامی ص ۱۰۲، عمادالدین نجاشی تخلص ص ۱۰۶ وص ۲۱۹ (دراین صفحهٔ اخیر شاعر را زیر عنوان سلطان‌العلما والوزراء ... معرفی کرده است) ، عبدالواسع جبلی ص ۱۰۹ (میان ۱۰۸ و۱۰۹ ظاهراً یك یا چند برگ افتاده‌ونخستین بیتی‌که ازجبلی نقل‌شده بیت سوم یکی ازقصائداوست) ، خاقانی‌ص۱۱۳، جمال‌الدین‌عبدالرزاق ص۱۳۴ (درص۱۴۲و۱۴۳ پس ازاینکه سه‌بیت از جمال‌الدین نقل گردیده ابیات متفرقه‌ای در این اواخر نوشته‌اند (کمال‌الدین‌اسماعیل‌ص۱۴۴، ظهیرالدین‌فاریابی‌ص ۱۶۳ ، (درص ۲۰۲و۲۰۳ نیز دراین‌اواخر ابیاتی‌نگاشته شده وبتذکره الحاق‌کرده است) ، رشید وطواط

ص ۲۰۴ ، شرف‌الدین شفروه ص۲۲۲ ، مجیرالدین بیلقانی ص ۲۴۶ ، کمال‌الدین کوته‌پای ص ۲۵۱ ، اثیرالدین اخسیکتی ص۲۵۲ ، فلکی شروانی ص ۲۵۶ ، منوچهری ص ۲۶۰ ، (درص۲۶۵ قصیده‌ای بخط شکسته نستعلیق دراین اواخر ازسلمان ساوجی نوشته شده‌است) ، نظامی گنجوی ص ۲۶۶ ؛ (غزلیات‌وغیره) ، ناصرخسرو ۲۷۲ ، (درص ۲۸۸نیز ابیاتی دراین اواخر الحاق‌شده) اوحدالدین رازی ص ۲۸۹ (بدین عنوان درکتب‌تذکره‌ها کسی را نیافتم ، احتمال دارد که این‌شاعر اوحدالدین کرمانی متوفی بسال۶۳۶باشد ونویسنده کرمانی را رازی نوشته‌ویادرری‌بوده‌ومؤلف آنرارازی‌پنداشته‌واین‌مثنوی که‌دراینجانقل‌شده ، شاید ازمصباح‌الارواح وی‌انتخاب گردیده باشدوبقرینه بخش‌بعدبایستی‌تمام نشده‌شاعر جهانرابدرودگفته‌وخواجه‌طوسی آنراتمام کرده‌باشد) ، نصیرالدین‌طوسی ص۲۹۲ (تتمه‌مطالب وحکایت اوحدی است) ، جلال‌الدین‌بهاءولدص ۲۹۵ ، مفیدالدین اسکافی ص۲۹۶ .

عراقی ص۳۰۲ (قصیده وغزل وترجیع وترکیب‌بند) ، فریدالدین عطار ص ۳۲۸ (غزلیات ومثنوی) . امامی ص۳۴۶ ، تاج الدین اشنوی ص۳۶۰ (درعنوان او را ملك الحکما والواعظین رحمه‌الله خوانده) ، سیداشرف ص ۳۶۸ ، شمس الدین طبسی ص۳۸۰ ، افضل‌الدین کاشی ص ۳۹۵ (نخستین انتخابی که ازوی کرده قصیده‌ای است که در هنگام اتهام مغرضین مراورا ، انشاء نموده) ، سراج‌الدین قمری ص ۴۰۱ ، کمال‌الدین سیم‌کش سمرقندی ص ۴۰۶ ، شیخ مشرف مصلح السعدی (کذا) ص۴۰۹ (ازاین شاعر هم قدس‌الله روحه تعبیر کرده) ، همام‌الدین تبریزی ص۴۷۴ .

درص۴۸۹ تا ۵۵۶ که آخرنسخه میباشد اشعار متفرقه‌ای ازشعرای متعدد میباشد ونام آنها اینست :

ابوعلی سینا ص۴۸۹ و ۵۰۹ ، شوریده ص۴۸۹ ، ظهیرفاریابی ص۴۹۰ و ۵۱۹ ، انوری ص۴۹۰ و۴۹۱ و۴۹۴ و۵۰۱ و۵۰۲ و۵۱۷ ، خاقانی ص ۴۹۱ ، معزی ص۴۲۲ ، ناصرالدین عین‌الملك ص۴۹۲ ، شهاب الدین نسفی ص۴۹۴ سعدی ص۴۹۴و۴۹۶و۴۹۷ ، نجیب‌الدین نعال ص۴۹۶ سعدالدین صاحب‌دیوان ص۴۹۶ ، خواجه‌ابراهیم خواجه‌رشید ص۴۹۶ ، خوارزمشاه ص۴۹۶؛ محمود سبکتکین ص۴۹۹ ، ناصرخسرو ص۴۹۶و۵۰۰ ودرص ۵۰۲-۵۰۵ اشعاری زیر عنوان الفهلویات بزبان‌قدیم ایرانی‌است ودرص ۵۰۶-۵۰۹ رباعیاتی‌زیرعنوان النیریزیات بزبان اهالی نیریز فارس میباشد ، خواجه نصیر طوسی ص ۵۰۹ و ۵۴۴ ، فخرالدین کرمانی ص۵۰۹ و۵۱۰ ، خیام ص ۵۱۰ و۵۱۵ و۵۲۳و۵۴۲ ، ابوسعید ابوالخیرص۶۱۰ و۵۱۱ و۵۳۴-۵۳۷ (این‌بخش اخیرهم رباعیات‌است) سیف‌الدین باخرزی ص ۵۱۱ و ۵۱۲ ، علاءِ الدنیا صاحب دیوان ص ۵۱۲ ، حمیدالدین ص۵۱۶ سوزنی ص ۵۱۸ مهستی ص۵۱۹ و ۵۲۰ و ۵۲۳ و ۵۲۵ و ۵۲۸ و ۵۳۳ و ۵۴۴ و ۵۵۰ عنصری و فرخی و عسجدی و فردوسی ص۵۲۲ (دوبیتی که هریك یك مصراع آنرا سروده‌اند). نجم الدین ابهری ص۵۲۴ کمال اسماعیل ص۵۲۶ مجیرالدین بیلقانی ص ۵۲۶ مجدالدین همگر ص۵۲۸ شمس الدین نصیر ص ۵۳۷-۵۴۱ سراج الدین قمری ص ۵۴۱-۵۴۲ عایشه مقری ص ۵۴۲ کمال‌الدین کوته‌پای ص۵۴۲ بنت کعب ص۵۴۸-۵۵۰ .

دراین‌بخش رباعیات و قطعاتی بدون ذکر گوینده آنها میباشد ودرآخر نسخه نیزفردهایی بدون اینکه‌گویندهٔ‌آنها معین‌شده باشد ثبت‌گردیده‌است .

آغاز نسخه (برگ نخستین افتاده) : ثم الصلوة علی النبی محمد و علی عشیرته الهداة وآله ، دروذوآفرین بی‌پایان برذات شریف وعنصرلطیف‌بیشبای انبیا ومقتدای اصفیا

۹۰۱

این نسخه بسال ۱۲۸٦ و ۱۲۸۷ نوشته شده (درص۱۱۹ وحاشیه ص۱۱۹ و ۲٦۰ تصریح‌شده) و نویسنده آن کاظم مؤلف آنست (مندرجات صفحات نام برده مؤید است)، صفحه‌آخر ناتمام مانده وشرح‌حال شعرا باجوهر قرمزنگارش یافته و درحاشیه معانی برخی ازواژه‌ها ازبرهان قاطع و دیگر فرهنگها نگاشته شده واشاره به مقابله شدن دارد، برخی ازبرگها درصحافی جابجا شده وبنام مجموعه اشعاردردفاترثبت شده‌است.

جلدتیماجی. کاغذفرنگی. قطع‌خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۳۰۷ صفحه‌ای۱۷ سطر طول۲۲ سانتیمتر. عرض $۱۴\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۴۰۹۳.

تذکرهٔ کاظم

نسخه‌ای که بالای این سطر خصوصیات آن معرفی گردید، تذکره‌ای از شعرای متأخرومتقدم ایرانست و گذشته از انتخابی از اشعار آنها مختصری از حالات وممدوحین ومقام شاعرپیش ازاشعاراونگارش یافته، ازمندرجات ص ۱۹۷-۱۹۹ آن معلوم میشود که مؤلف معاصررضاقلیخان هدایت بوده وازاونام برده وگوید دیوان منوچهری دامغانی را او در شیراز پیداکرده و بسال ۱۲٦۰ منتشرنمود، درص ۱۱۹ نویسندهٔ نسخه خود را کاظم و تاریخ نگارش را ربیع الثانی سال ۱۲۸٦ معین نموده و درحاشیهٔ ص ۱۱۹ و۲٦۰ تاریخ نگارش را در زنجان درماه جمادی‌الثانی (کذا) بسال ۱۲۸۷ تعیین ودرحاشیهٔ ص۵۵۲ تاریخ نگارش جمادی‌الاول (کذا) سال ۱۲۸۷ ثبت گردیده و تمام نسخه بخط کاظم میباشد.

درمآخذی که در دست این‌نگارنده میباشد کاظم نامی که شاعر یا مؤلف تذکره‌ای باشد یافت نشد، جزدرمقدمهٔ بیان محمود که گوید: «کاظم اصلش ازقصبهٔ توسرکان است ومقبول‌سخن وران». بنابراین وتأیید تاریخهای‌مختلف نسخه‌ونزدیك‌بودن زمان نویسنده‌بااین کاظم احتمال قوی‌می‌دهم که‌هردویکی‌باشند.

تمام‌نسخه‌درحدود ۱۰۰۰۰ بیت نظم ونثردرشرح حال ومنتخب اشعاراین شاعران است :

انوری، خاقانی، ازرقی (درص۱۸۵ و۱۸۶ بشرح حال ازرقی پرداخته ولی جای انتخاب اشعاراورا سفیدگذارده وجزدوبیت او که درضمن شرح‌حال آورده شده دراین تذکره اثری ازونیست) . عنصری (در صحافی اشعارعنصری دوبخش گردیده ص ۱۸۹-۱۹۶ و ۳۲۵-۳۴۸) ، منوچهری ، رودکی ، مسعود سعدسلمان ، غضائری ، ابوالفرج‌رونی ، سوزنی ، فرخی ، قطران ، معزی، ابوحنیفه اسکافی - ظهیرفاریابی - عمعق بخارائی - عسجدی - رشید وطواط - عبدالواسع‌جبلی - کمال‌الدین اسماعیل - لامعی‌جرجانی - ادیب صابر- دقیقی- سلمان‌ساوجی- عایشهٔ سمرقندی - عصمت دخترقاضی سمرقند - عفتی‌اسفراینی لاله خاتون حاکم‌کرمان - مطربه - مهری - مهستی - نور جهان بیگم وزینبی هاتف وصباحی ودرآخرحکیم سنائی وصفحه را تمام نکرده

۹۰۲

این نسخه را بخط‌نستعلیق‌سلیمان تفریشی‌دراردبیل بسال ۱۲۵۹ نوشته،بروورقی که پس ازآخرین صفحهٔ نسخه‌است یادداشت شده‌که مؤلف تذکره آنرا بسال ۱۲۵۱ به عباس نامی‌که خودرا بنده درگاه ونویسنده معرفی‌نموده بخشیده‌اند ویادداشتهای دیگرنیز دراین صفحه موجود ودرابتدا صفحهٔ نخستین‌گل وبرگهائی‌کشیده شده ، میان ص۵-۶ و۱۷-۱۸ برگهائی افتاده ودرحاشیهٔ ص ۵۸ یادداشتی ازآقا سید عبدالرحیم خلخالی راجع به زمان حیات خواجووواشتباه شاهزاده چون دیگران درسال مرگ او .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی. قطع‌رحلی بزرگ . شمارهٔ برگها ۲۱۶ . صفحه‌ای ۲۱ سطر. طول $\frac{1}{2}$۳۲ سانتیمتر. عرض $\frac{1}{2}$۲۰ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۴۹۹۸

۹۰۳

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۵۱ نوشته شده ، عناوین واسامی اشخاص باشنجرف میباشد ، صفحات مجدول به‌لاجورد وشنجرت وپشت برگ اول وآخر هریك، یك برگ چسبانیده‌اند .

جلدمقوائی ، عطف وگوشه تیماج وظریف . کاغذ سمرقندی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۲۳۴ . صفحه‌ای ۱۹ سطردرمتن و ۲۶ در حاشیه . طول ۱۹ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۲۸۸۵ .

تذکرهٔ محمدشاهی

بهمن میرزا (۱) برادرمحمدشاه قاجارکه در زندگانی‌پدرش‌نائب‌السلطنه عباس میرزا بحکومت اردبیل داشت درهنگام فراغت به‌جمع‌وترتیب تذکره‌ای مشتمل برشرح حال و منتخبی‌ازاشعارشعرای گذشته و معاصرین‌خویش‌پرداخته وبه مقتضای این ماده تاریخ :

(پی سال تاریخ پیر خرد بدریای فکرت بسی غوطه‌زد
بگفتا «بود گوهر آبدار باسم محمد شه نامدار »)

بسال ۱۲٤۷ تألیف آن‌بانجام رسیده و آنرا درزیر عنوان‌سه رشته‌مرتب نموده است :

رشته اول درذکر شعرای پیشین .

رشته‌دوم در اشعار وحالات فتحعلیشاه و شاهزادگان وامرا .

رشته‌سوم درشرح حال وآثار شعرای معاصر بترتیب حروف تهجی

۹۰۴

این نسخه چنانکه درص ۱۳۷ تصریح‌گردیده بسال ۱۳۰٦ بخط نستعلیق نوشته شده ، از قرائن بدست می‌آیدکه خط خود مولف و نخستین نسخه میباشد ، هشت برك کاغذ ننوشته در ابتداء گذارده شده که دیباچه وسعرفی ازپادشاه وقت بر آنها نگاشته شود ولی توفیق نیافته ، پس از اتمام بخشی از آثار خود (ظاهراً) اسامی پادشاهان عثمانی (از عثمان بیگ‌غازی تاسلطان مجیدبن سلطان محمود) با تاریخ تولد و جلوس و سلطنت وعمر هر یك یادداشت شده وپس ازآن محمد علی کبیر خدیومصر را نام‌برده و کلیه کارکنان لشکری وکشوری اورا با حقوق ماهیانه آنها تعیین وپس ازآن قصیده‌ای از سرخوش نگارش یافته ونخستین سطر نسخه‌اینست : خاقان مغفور مبرور فتحعلیشاه قاجار قصیده : جان‌بکف بهرنثارکوی جانان میروم الخ .

جلد تیماجی ، کاغذفرنگی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۱۴ ، صفحه‌ای ۱۲ سطر . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۰۹۵

(۱) ناسخ التواریخ ج۱ قاجاریه مراجعهٔ شود .

تذکرهٔ ممیز

مؤلف این تذکره که خصوصیات آن بیان گردید از خود نامی نبرده ، ولی از مندرجات ص ۲۰۹ که گوید :

«قریه‌ای در جوار امامزاده بود او را تعدیل میکردم» و نیز در همین صفحه گوید : «سالی که بنده مأمور بتعدیل نهاوند بودم» معلوم میشود که مقام تعدیل مالیات یا ممیزی داشته وچنانکه از مطالب مندرجهٔ در ص ۱۸٤ معلوم میشود در سال ۱۲۵۰ در تبریز بوده و از ص۱۱٤ بدست میآیدکه درسال۱۲٦۲ در تهران توقف داشته و درص ۱۱۷ تذکر داده که بسال ۱۲۹۹ موسی خان متخلص به سرهنك را دیدارکرده واز اواشعاری نقل نموده است .

این تذکره شامل اسامی و شرح حال مختصری از شعرای‌معاصر مؤلف است پس از نام اخگر پسر آذر وچند بیت ازو مطالبی متفرقه از قبیل ترجمهٔ رسالةالطیر شیخ ابوعلی سینا (ص۱۲۸ـ۱۳۷) و انشائی بی‌نقطه و مراسلاتی نگاشته شده وپس از آن باز نام چند نفر و آثاری از آنها را ذکر و در آخر زیر عنوان : مولف این‌اوراق آثار نظمی و نثری از خود آورده و غرائبی‌که در مسافرتهای خود دیده نقل نموده این تذکره درحدود ۲۵۰۰ بیت است

۹۰۵

این نسخه را بخط نستعلیق خوب دوست محمد ابن‌شاه یوسف خفاجی بسال ۹۵۷ نوشته ، عناوین مطالب بخط ثلث باطلا نگارش یافته ، سرلوح کوچکی دارد صفحات مجدول و نسخه نیازمند وصالی است از یادداشتهای پشت‌صفحهٔ اول وآخر بدست می‌آید که شاهنامه شاه اسمعیل‌که هاتفی گفته پیش از سال ۱۲۲۰ بدین نسخه پیوسته‌بوده ولی اینك از آن خبری نداریم .

جلد تیماجی · کاغذ متن خان بالغ حاشیه سمرقندی رنگی · قطع وزیری · شماره برگها ۷۷ · صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۲۵½ سانقیمتر . عرض ۱۳½ سانتیمتر · شماره دفتر ۱۳۹۳۲ .

تمرنامه هاتفی

ملاعبدالله متخلص به‌هاتفی متوفی بسال ۹۲۷ (۱) ازخویشان (۲) عبدالرحمن جامی شاعر شهیر قرن نهم‌هجری .

هاتفی چهار کتاب از خمسه رابنظم درآورده ، چنانکه ازخاتمه‌تمرنامه (همین کتاب) بدست میآید :

اول لیلی و مجنون و

دوم شیرین و خسرو و

سوم هفت منظر وچهارم تمرنامه (۳) و نگارنده آنچه تفحص نمود بنام و نشانی از کتاب پنجم وی دست نیافت ، در تحفه سامی آمده که بامر شاه اسماعیل فتوحات‌اورا شروع بنظم نمود و درحدود یکهزار بیت از آنرا انشا کرد ولی‌عمر وی بآخررسید وچند بیت از این شاهنامه در آن کتاب موجود است .

از هاتفی جز آثار نام‌برده دردست نیست ولی وی در تمرنامه بدیگر اقسام شعر خود (قصائد و غزلیات وغیره) اشاره نموده وخودرا برتر ازخاقانی و امیر خسرو دانسته (ابیات در اینموضوع در فهر نقل‌گردیده) و شمارۀابیات چهار کتاب از خمسه هاتفی در حدود ۱۰۸۲۲ بیت میباشد و تمرنامه ٤٦٥٦ بیت است .

---

(۱) به**حر** جزء۳ ج ۳ ص ۳۴٦ ، **ساص** ۹۴-۹۸ ، **خو** ص ۵۷۲ ، **تن** ص ۱۵۲-۱۵۳ و **فهر** ج ۲ص ۵۴۲-۵۴٦ مراجعه‌شود .

(۲) درهفت منظر آمده است :

نیست این دعویم‌که خویش توأم   یا ز یاران پاك کیش توام

و برخی بطور قطع خواهرزاده جامیش دانسته‌اند .

(۳) لیلی و مجنون هاتفی بسال ۱۷۸۸ درکلکته و تمرنامه بسال ۱۸٦۹ درلکنهو چاپ‌گردیده ونسخۀ خطی آن وهفت منظر در سپهسالار موجود وشیرین خسروخطی در این کتابخانه زیر شماره ۳۳۲ موجود است .

هاتفی در مقدمه تمرنامه چنین اظهار داشته که چون خواستم نظیر اسکندر نامه انشائی نمایم خوش نداشتم که مانند آن کتاب افسانه پردازی کنم، یاران رهنمایم شدند که تاریخ امیرتیمور را که شامل وقایع تاریخی است برشتهٔ نظم آورم وبهترین کتاب در این موضوع را ظفرنامه شرف‌الدین‌علی یزدی یافته و بنظم آن پرداختم .

یکی از خصوصیات هاتفی در این چهار کتاب اینست که بمدح و ثنای معاصرین نپرداخته وکتاب خودرا تحفه‌پیش این وآن نفرستاده‌است .

آغاز تمرنامه :

بنام خدائی که فکر وخرد نیارد که تاکنه او پی برد

۹۰۶

این نسخه بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته شده، نویسنده از خود و سال‌نگارش نام نبرده ظاهراً از خطوط اواخر قرن نهم هجری میباشد، برک ۲۷ از میان نصف شده وچون برک ۶۸ وصالی شده، بیشتراوراق زرافشان گردیده وپشت صفحهٔ‌نخستین وبربرگ موجود پیش‌از برگ اول وپس‌ازبرگ‌آخر نسخه یادداشتهای نظمی ونثری شده وبعضی‌از آنهاهم محو گردیده، دو صفحهٔ‌نخستین نسخه مذهب و اوراق مجدول بطلا ولاجورد و عناوین نیز بالاجورداست .

جلد تیماجی نیم ضربی. کاغذ بخارائی. قطع ربعی بزرگ. شمارهٔ برگها ۸۲ . صفحه‌ای ۱۵ سطر ۰ طول وعرض ۳۰ × ۱۳ ونیم سانتیمتر . شمارهٔ‌دفتر ۱۳۳۰۰

جام جم اوحدی

از اوحدی مراغی اصفهانی (۶۷۲/۶۷۳ ـ ۷۳۷ (۱)) از شعرا و عرفای‌مشهور قرن هفتم وهشتم هجری.

---

(۱) تولد اوحدی را نگارنده از ابیاتی‌که درجام جم موجود است استفاده نموده‌به حاشیهٔ ص ۴۸۷ ج ۲ فهر مراجعه شود.

شرح حال اوحدی درص ۹۴ ج ۱ ما وص۲۱۰ ـ ۲۱۵ تذ وص ۴۹۶ و ۵۰۵ ج ۱ کظ وهم و نس ومقدمه جام جم چاپی بقلم وحید دستگردی و داص۵۵ و آرص۱۲۳ ثبت گردیده است

۹۰۷

این مجموعه شامل جمشید وخورشید وچند کتاب دیگر است درمتن و حاشیه بخط نستعلیق نوشته شده، درپایان حاشیه آخرین (۸۰۸) آثار سنهٔ ۱۱۰۰ خوانده میشودولی طرز خط حکم میکند که نسخه (غیر از سوز وگداز نوعی که خط آن نیز حاکم است که متاخر از اصل نوشته شده) در اواخر قرن نهم هجری نگارش یافته وپشت آخرین صفحه یادداشتی است باین تاریخ ۱۰۵ (که ظاهرا ۱۰۰۵ مراد بوده) عناوین مطالب درهمه جا باطلا نوشته شده ومندرجات متن وحاشیه این‌است:

در متن: ۱- خمسه نظامی ص۱ - ٦۴۴ - ۲-روضة الانوار ص٦۴۵-٦۹۳ (۴۹ بیت که در آخر نسخه چاپی میباشد در این نسخه نیست) - ۳- جمشید و خورشید ص ٦۹۵ - ۷۷۲ - ۴ - فراق نامه ص ۷۷۳ - ۸۰۰ - ۵ - سوز وگداز نوعی خبوشانی‌ص ۸۰۱-۸۰۸.

درحاشیه:٦- تمام این نسخه از ص اول تاآخر خمسه امیر خسرو دهلوی نگارش یافته، حواشی دو ورق اول نسخه ازمیان رفته بوده وصالی گردیده و ابیاتی از مطلع الانوار هم‌که براین دوبرگ بوده نیزاز میان رفته و نخستین شعر موجود در حاشیه ص ۴ نسخه اینست:

در تو زبانرا که تواند نهاد   های هویت که تواند گشاد

گذشته از اینکه گفته شد، تذهیب صفحه نخستین و ابیات نوشته شده برآن نو نویس واحتمال دارد که تاریخ مذکور در آخر (۱۱۰۰) سال تکمیل نقائص‌نسخه‌رابرساند و در نسخه آثار آبدیدگی موجود، نام هریك ازکتاب های خمسه نظامی وديگر کتابها که در متن نسخه میباشد برمربع مستطیلی که تذهیب گردیده ونام‌کتابهای‌خمسه‌امیرخسرو دهلوی که درحواشی واقع شده برلوزی مذهب باطلا نگارش یافته وتمام صفحات مجدول بطلا ولاجورد است.

جلد تیماجی. کاغذ دولت آبادی. قطع وزیری . شماره برگها ۴۰۴ . صفحه‌ای ۴۲ بیت در متن ۲۲ در حاشیه ، طول وعرض۲۵ × ۱۷ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۳۹۲۴

جمشیدوخورشید

سلمان ساوجی(۱) ملقب به‌جمال الدين ومتخلص به‌سلمان پسرعلاءالدين

---

(۱) شرح حال این شاعر در تذ ص ۲۵۸-۲٦۵، هم ص ۸۱۷ - ۸۲۰ ، من ص ۵۲۳-۵۲۵، آر ص ۲۲۳-۲۲٦ - وما ج ۲ ص۱۹ - ۲۰ نگارش یافته است .

محمد ساوجی، از شعرای مشهور قرن هشتم هجری است . بسال ٦٨٢ (۱) متولد شده و بسال ۷۷۹ (۲) وفات یافته و تربیت شده دربار ایلکانیان و مداح آنهاست .

دو مثنوی نیز از این شاعر بیادگار مانده یکی « جمشید و خورشید » و دیگری «فراق نامه» است که در همین فصل خواهیم شناساند(۳) .

در فراق نامه (ص۷۷٦) گوید:

بسی نعمت از دولتش خورده‌ام بنانش چهل سال پرورده‌ام .

ودر جمشید وخورشید (۷۰۰) گوید:

ادای حق پنجه سال نعمت اگر داری هوس‌دریاب‌فرصت.

ونیز در فراق نامه (ص۷۷۷) کوید:

شبی بنده را شاه‌پیروزبخت طلب کرد وبنشاند‌در پای‌تخت

ودر جمشید و خورشید (٦۹۹) گوید :

فرستاد وبخلوت‌پیش‌خودخواند بعادت نزد تخت خویش بنشاند.

جمشید را پسرپادشاه چین وخورشیدرادختررومی‌ودلال محبت رامهراب تاجر معرفی نموده ودرمیان مباحث بمناسبت غزلیاتی از زبان عاشق ومعشوق درکتاب گذارده ودرپاره‌ای ازجاها قطعه‌هایی نیزگنجانیده شده است.

(۱) در فراق نامه شصت ویکسالگی خودرا تصریح نموده بنابراین و تعیین‌تاریخ انشاء «جمشید وخورشید» تولد وی در این سال بوده است.

(۲) رك: ص ۵۵۲ - ۵۵۳ تل وص ٦۰٦ - ٦۰۸ ج۲ فهرست سپهسالار .

(۳) در نسخه این‌کتابخانه سال انشاءجمشیدوخورشیدرا «ثلث و ثلثین‌و سبعمائه» نوشته ولی مسلما غلط است چراکه سلطان اویس که بنام وخواست وی این‌کتاب انشاء گردیده ودر اوائل نسخه وقطعه آخر بدان تصریح گردیده بسال ۷۳۹ متولد شده وازسال ۷۵۷ تا ۷۷٦ سلطنت کرده و آقای اقبال انشاء آنرا بسال ۷٦۳ ضبط کرده‌اند بنابراین نویسنده ستین را ثلثین نوشته ونام‌کتاب را برسربع مستطیلی که در آغـاز آنست باطلا «خورشید وجمشید» بعکس نام اصلی ضبط‌کرده‌اند .

این مثنوی با شمارهٔ دقیق ۱۳۸۸ بیت میباشد و در بحر خسرو شیرین نظامی است.

آغاز :

الهی پردهٔ پندار بگشای در گنجینهٔ اسرار بنمای.

۹۱۳

این نسخه که شامل هفت مجلد میباشد ، بخط نستعلیق علی بن ابی طالب بسال ۱۲۵۹ نوشته شده ، پشت صفحهٔ اول وآخر یادداشتهائی بنثر ونظم گردیده و ابیات کتاب درمتن وحاشیه نگارش یافته است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۳۹۲ .صفحه‌ای ۲۰ بیت درمتن ۱۵ درحاشیه . طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۹۴۰.

جنات الوصال

نورعلیشاه ـ محمدعلی بن میرزا عبدالحسین بن محمدعلی رقی طبسی (متوفی بسال ۱۳۱۲ (۱)) ازعرفای مشهورقرن دوازدهم وسیزدهم هجری و از مشاهیر

نورعلیشاه بناداشته که جنات الوصال را بشمارهٔ درهای بهشت در هشت مجلد تألیف نماید ولی مسلماً جلد سوم را بانجام نرسانده اجل طومارعمرش را بآخررسانیده و برحسب احتمال قوی این نگارنده تنها ۴۳۰ بیت از مجلدسوم کنونی (۲) ازنورعلیشاه است .

رونق علیشاه که از خلفای ایشان بوده و بسال ۲۲۵ وفات یافته به اتمام آن همت گماشت ولی ایشان نیز این توفیق را نیافته وجزتکمیل ج۳ و انشاء ج٤ و بخشی از پنجم راموفق نگشت ، احمدبن حاج عبدالواحد کرمانی ملقب به نظام علیشاه که از خلفای مجذوب علیشاه بوده وبسال ۱۲٤۰ یا ۱۲۳۲ وفات یافته مجلد پنجم را تمام ودومجلد دیگر برآن افزوده و مجلدششم درترجمه وشرح مصباح الشریعه

(۱) رك : طق ج۳ ص ۹۸۹ و ۹۹۲ و ۱۲۰ وفهرمح ص۲۱٦ وفهرح ۱ ص۴۸۹-۴۹۲ .

(۲) دریکی از مجموعات این کتابخانه نسخه‌ای از جنات الوصال که فقط شامل انشاء نورعلیشاه میباشد موجود است.

میباشد و تمام مجلدات این کتاب مشتمل برمطالب عرفانی و اخلاقی است (۱) و تاکنون چاپ نگردیده و این نسخه که شامل تمام مجلدات هفتگانه میباشد در حدود ۲۷۰۰۰ بیت شعر است .

آغاز : بسم الله الرحمن الرحیم   افتتاح کنز اسماء عظیم .

۹۱۴

این نسخه را بخط نستعلیق حسن بن ایوب خان بسال ۱۰۳۶ بنام زینل بیك بن زکریای عباسی نوشته شده و از القاب نگارش یافته بدست می آید که از امراء آن عصر بوده و نویسنده اورا افتخار آل عباس خوانده و درص ۲۸۳ مهر اسم وی که بدین سجع :«عبده زینل بن زکریای عباسی ۱۰۲۹» میباشد، دیده میشود ،بخشی از برگها آثار آبدیدگی دارد ولی خطوط آن ضایع نگردیده وعناوین راباشنجرف نوشته اند · جلد میشن· کاغذ کاهی رنگی· قطع خشتی بزرك . شمارهٔ برگها ۱۷٦ · صفحه ای ۱۷ سطر· طول ۲۵/۵ سانتیمتر · عرض ۲۰ سانتیمتر شماره دفتر ۱۳٦۷۸ .

حاشیهٔ نفحات الانس

ملا عبدالغفور لاری ملقب بەرضی الدین متوفی بسال ۹۱۲ شاگرد عبدالرحمن جامی برای ضیاء الدین یوسف فرزند جامی (درص ٤٨ ج۲ طق مختصر معرفی ازاین دانشمند گردیده) این حاشیه را درتوضیح وشرح مطالب مشکلهٔ نفحات الانس (۲) نگاشته وچون در آن کتاب شرح حالی ازجامی نبوددرخاتمهٔ آن شرح حال مفصلی ازایشان نگاشته وآنرا «تکمله نفحات الانس» نامیده وتمام این حاشیه درحدود ۷۰۰۰ بیت میباشد .

آغاز : سپاس وستایش خدائی را که آئینهٔ دل دوستان خودرا جلوه گاه جمال ذات کریم خودگردانید

(۱) درمتن وحواشی ص ۴۸۹-۴۹۲ ج۲ فهر تحقیقات بیشتری راجع باین کتاب و مؤلفین آن نگارش یافته است.

(۲) ص ٦٠٨ و ٦٠٩ ج۲ کظ دیده شود ·

۹۱۵

این نسخه یکی ازحدیقه‌های «حدائق‌الادبا» میباشد که مشتمل برشرح حال‌واشعار ومنشآت عربی شعرای‌ایرانی‌است ، پاره‌ای ازبخشهای کتاب ناقص‌وظاهرانگارندهٔ آن خود مولف وبخط شکسته‌نستعلیق خوب‌است، اشعارومنشآت آن‌بخط نسخ‌خوب میباشد،پشت صفحهٔ نخستین و برکنار برگ آخر و جاهای دیگر نسخه یادداشتها ومطالب متفرقه‌ای نگارش یافته‌است ۰

جلد تیماجی ۰ کاغذ فرنگی۰ قطع‌ربعی بزرگ ۰ شماره برگها ۳۲۲، صفحه‌ای ۱۹ سطر ۰ طول ۱۹ سانتیمتر ۰ عرض ۱۱ سانتیمتر ۰ شماره‌دفتر ۱۳۷۴۳ ۰

حدائق‌الادباء

این کتاب یکی‌ازمؤلفات عبدالرزاق بن نجفقلی دنبلی متولد سال ۱۱۷٦ ومتوفی بسال۱۲٤۳ متخلص به‌مفتون‌است. تربیت‌درص ۳۵۵د آ گوید :

«حدائق‌الادباء پارسی‌است مشتمل بر۲۳حدیقه‌متضمن منشآت‌ومطارحات شعرای‌عرب وعجم وفصاحت‌وبلاغت اقوال‌آنان وسیاست‌ملوك وآداب‌وزراء واصول دین واخلاق‌وتواریخ ولغات وغیرازاینهاکه‌مؤلف آنرا درتاریخ۱۲۳۲ بنام عباس میرزا نائب‌السلطنه تألیف کرده است ونسخه ازآن در کتابخانه ثقةالاسلام مرحوم دیده‌ام» .

نسخهٔ زیرین مسلماً بخشی ازحدائق‌الادباء میباشد .ودرسطر۸ ص۱ نسخه است : «درآنمقام‌اشارت‌رفته بود که یك‌حدیقه‌این کتاب رابترتیب حروف‌تهجی درحالات اهل دهاو حجی ومنشیان وشاعران سحرنما ترتیب دهم الخ» ودرص ۹ سطر۱۵ گوید : «سیدرضی رضی‌اللهعنه برای‌او مراثی گفت‌ودر حدیقه‌مراثی مذکوراست» .ودرص۷۸حرکت خودرا ازشیراز بسال ۱۱۹۹ بطرف‌وطن‌اصلی تبریز وملاقات‌سحاب پسرسید احمد هاتف را در کاشان‌تذکرداده ودرص۳۱ سطر ۳ مطلبی‌را به‌حدیقه دربی‌ثباتی دنیاحواله‌داده‌است .

چنانکه دانستیم این‌حدیقه‌درشرح حال واشعار ومنشآت عربی‌دانشمندان ایرانی وغیر ایرانی تألیف‌گردیده وجز درچند مورد(ص ۱۵۵ ، ۲۳٦، ۲۳۷) که

بمناسبت ابیاتی فارسی آورده شده شامل ابیات و آثار عربی دانشمندان مذکور است و این حدیقه شامل اسامی و شرح حال دانشمندان بترتیب اسامی یا کنیه های ایشان بترتیب حروف تهجی میباشد ونسخهٔ زیرین درحدود ۱۲۰۰۰ بیت کتابت دارد ودرص ٥٦٤ مؤلف ازخود دوبیت فارسی گذارده است .

آغاز . بسمله منشی ومخترع اعیان ممکنات ذات کامل الصفات منشیان را مظهر عجائب فصاحت ساخت

۹۱٦

این نسخه بخط نستعلیق خوب بدون ذکر تاریخ و نام نویسنده نگارش یافته ،ظاهرا ازخطوط قرن نهم هجری میباشد، اطراف دوصفحه نخستین که هریك شامل هفت ازدیباجه میباشد تذهیب گردیده ومیان سطرهاهم طلااندازی شده وصفحات مجدول بطلا و لاجورد وغیره است، درحاشیه ثلث اول نسخه ابیاتیکه ازقلم نویسنده افتاده ویادرنسخ دیگربوده نوشته شده (شاید درقرن دوازدهم)، دیباجه‌ای که این نسخه شامل میباشد جزآنست که که علی بن محمدالرفا نوشته وحدیقه چاپی آنرادربردارد وطرز سخن ونگارش حکم میکند که انشاء خود سنائی است ، پشت صفحهٔ نخستین یادداشتهایی بوده ازآنهارا محو کرده‌اند ویکی ازآنهاازابوالحسن نام وبسال ۱۱۴٦ میباشد .

جلدتیماجی ضربی دور گرفته • کاغذ بخارائی • قطع وزیری • شماره برگها ۱٦۳ • صفحه‌ای ۱۵ بیت درمتن ۱۵ درحاشیه • طول ۲۵ سانتیمتر • عرض ۱٦/۵ سانتیمتر • شماره دفتر ۱۳۳۱۰ •

۹۱۷

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۰۲۵ درهراة نوشته شده و سه سرلوح زیبا درص ۱ و ۲۰۰ و۵۲٦ دارد ، در ابتداء ابواب وعناوین برمربع‌های مستطیل مذهبی که از طلا پوشیده شده باسفید آب بابها وموضوعات مطالب مندرجهٔ زیرآنها ، نگارش یافته، ص ۲ی۷و ۷۱۳ و ۷۱۴ که درآخرنسخه‌اند تذهیب ونقاشی ظریفی شده ، تمام صفحات جدول کشی بطلا ولاجورد وشنجرف وغیره شده دیباچه‌ای ندارد و به نخستین بیت کتاب شروع گردیده واز یادداشتهای پشت صفحه اول برخی محو گردیده است.

جلدضربی سوخته معرق‌دورو (ترنج وسط طرف خارج جلد افتاده وطرف داخل هم اندکی ریختگی دارد) • کاغذ سمرقندی • قطع وزیری • شمارهٔ برگها ۳۵۸ .صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر عرض $۱۴\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر • شمارهٔ دفتر ۱۸۲۳۴ •

حديقة‌الحقيقه وشريعة‌الطريقه = فخرى نامه

حديقهٔ سنائی از مشاهیر مثنویهای عرفانی میباشد ودانشمندان آنرا بنام «حديقه‌الحقیقه‌وشریعة‌الطریقه» ثبت کرده‌اندو در کظ در حرف فاء بنام «فخری‌نامه» نیز ثبت ومعرفی گردیده ومنشی وناظم آن استاد مجدودبن آدم‌سنائی‌غزنوی‌است که درص ۱۳۳ فهرست‌حاضر مختصر معرفی از ایشان گردید .

تنظیم ابواب وموضوعات آنها دردونسخه خطی‌این‌کتابخانه و نسخ‌خطی دیگرکتابخانها ونسخه چاپی مختلف‌ودرص ٤٩٧-٤٩٨ ج ۲ فهر تطبیق چندین نسخه خطی باچاپی‌شده واختلاف آنها ثبت‌گردیده است.

تمام حدیقه بادیباجه محمدبن‌علی‌الرفا بسال ۱۲۷۵ در بمبئی و باب اول آن با ترجمهٔ انگلیسی آن بقلم Magor. G. Stephopson در کلکته چاپ شده و چنانکه در ص ۱٤٤ گفته شد خـود سنائی دو انتخاب از ایـن کتاب کرده است .

آغاز دیباجهٔ‌نسخهٔ این‌کتابخانه : سپاس‌وستایش آن‌خدایی‌راکه‌به‌خدایی سزاوارست

۹۱۸

این نسخه بخط نستعلیق خوب‌نوشته شده ،بشهادت‌طرزخط وتذهیب یکی‌از صفحات در اوائل قرن دهم نگارش یافته ، برگ نخستین که شامل‌سه بیت اول‌کتاب‌بوده واطراف آن چون اطراف نخستین صفحهٔ کنونی مذهب بوده برداشته اند و میانه برگ اول ودوم کنونی برگهایی‌که تقریبا شامل ۸۵۰ بیت بوده جابجا شده وبرگ آخر که‌نیزشامل ۵ بیت بوده افتاده است .

تمام برگها متن وحاشیه میباشد وحواشی بیشتر آنها بطرزی مخصوص‌گل وبوته‌و حیوانات نقش گردیده است .

جلد تیماجی . کاغذ متن‌خان‌بالغ حاشیه بخارائی . قطع‌وزیری.شمارهٔ برگها ۱۴۰. صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱/۲ ۱٦ سانتیمتر . شمارهٔ‌دفتر ۱۳۹۲۱.

خردنامهٔ اسکندری

از نورالدین عبدالرحمن بن‌احمد مشهور به جامی (۸۱۷-۸۹۸)(۱) جامی در خردنامه بشرح داستان‌تاریخی‌اسکندر نپرداخته‌و آنچه‌مقصود اصلی‌پیشینیان از وضع این داستان که بیان معارف‌ومواعظ بوده ، دراین‌کتاب‌گنجانیده‌ودر حدود ۲٤۰۰ بیت میباشد .

آغاز :

الهی کمال الهی تر است   جمال جهان پادشاهی‌تر است

۹۱۹

این نسخه‌را بخط شکسته‌خیلی‌خوب‌احمدحسینی انجوشیرازی‌بنابخواسته‌میرزامحمد علی‌مستوفی وسررشته‌دار فارس بسال ۱۲۳۹ نوشته، یك‌سرلوح ظریفی‌دارد ، اطراف دو صفحه‌اول نسخه‌وبیان سطرهای‌آن تذهیب ومیناکاری وطلااندازی شده ، برگها مجدول به‌طلا ولاجورد میباشد ودرمتن وحاشیه نوشته شده‌است .

جلدمیشن‌ضربی . کاغذ بخارائی . قطع‌ربعی بزرگ . شمارهٔ برگها ۹٦ . صفحه‌ای ۲۰ بیت درمتن‌وحاشیه . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳/۵ سانتیمتر شمارهٔدفتر ۱۳۳۳۷ .

خسروشیرین نامی

میرزا محمدصادق موسوی‌متخلص به‌نامی‌ازشعرا ومنشیان کریمخان زند بوده ، دونفرازمعاصرین‌او(آذردرآتشکده‌ص٤۲۹چاپی ومفتون در نگارستان دارا مؤلفه بسال ۱۲٤۱) وی‌را نام‌برده‌اند .

آقای‌سعیدنفیسی درمقدمه‌تاریخ‌گیتی‌گشا تألیف‌نامی ، ازنگارستان دارا دو مثنوی‌درج‌گهر ویوسف وزلیخارا به‌نامی‌نسبت داده‌اند .

(۱) شرح حال جامی‌را در ص ۳۵۷-۳۵۹ج ۳ فهرست سپهسالار ،ضت ص۴۳۸، فه ص ۲۹۳-۲۹۶ ، شق وشرح حال جامی بقلم‌مرحوم تربیت پیوسته تقویم‌سال۱۳۰۸ تربیت ، مت ص ۶۴۱-۶۷۷ وشذ ج ۷ ص ۳۶۰، تذ ص ۴۸۳-۴۹۴ وهم‌وتکملهٔ نفحات الانس (جزء حاشیه نفحات نسخه خطی این‌کتابخانه) ودیگر مآخذببینید .

آقای سعیدنفیسی معتقدندکه خود وی تمام‌مثنویهای نام‌برده‌را نامهٔ‌نامی نام نهاده است .

برای‌نشان‌دادن سبك وقریحهٔ‌نامی ومعرفی‌مثنوی‌خسروشیرین وی‌چند بیت زیرین‌رااز‌مقدمه این‌مثنوی(ص ۱۳ و ۱۴) دراینجا میآوریم :

مرا در موکب سالار کشور
خدیو ظلم سوز عدل گستر
وکیل قائم آل محمد
که دور دولتش بادا مخلد
گذر افتاد سوی ملك شیراز
چه شیراز آنکه بر جنت کند ناز
مبارك منزلی از چشم بد دور
بهشتی جایگاه جلوهٔ حور
هنرور حاج آقاسی که ایام
نماید فخر چون او را برد نام
در این کشور بر او جا گرفتم
بقرب لطف او مأوی گرفتم
ببحر ژرف طبعم چون نظر کرد
دهان از این‌حکایت پردرر کرد
که بحر عالیت بحریست مواج
در او پنهان گهربا در خور تاج
بفرمانش گشادم در ازین گنج
شدم از کلك این معنی گهر سنج

اگر چه این بود نظم نخستم
ورق از نظم های عشق شستم
بعرف شاعران شخصی ازین پیش
نهاده گر چه نامی نام بر خویش
بملك نظم نام آور نبود است
عبث برخویشتن تهمت نمود است
چو من شاهی این کشور گرفتم
بعنف این نام را زو بر گرفتم
بمن می زیبد این نام گرامی
که هستم من بهملك نظم نامی

این مثنوی درحدود ۳۷۰۰ بیت میباشد .

آغاز: بنام آنکه درعنوان نامه بود نامش نخستین نقش خامه

۹۲۰

این نسخه بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته شده ، نام نویسنده و سال نگارش (ظاهرا) درپایان بوده محو گردیده یك سرلوح کوچك زیبا دراول دارد و صفحات مجدول بطلا و لاجورد وغیره میباشد، طرز نگارش و کاغذ و سر کب حاکم است که درقرن دهم نگاشته شده، یادداشتهائی باتاریخ وبدون آن پشت صفحهٔ اول و آخر میباشد ، چندجا پاصفحه هارا محو کرده اند و ظاهرا اوراقی ازمیان نسخه افتاده و ازغلط خالی نیست .

جلد تیماجی طرف داخل سوخته . کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۸۳ . صفحه ای ۱۵ بیت . طول ۲۳/۵ سانتیمتر . عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۴۱ .

خلاصهٔ مثنوی ومعنوی

این خلاصه یاانتخاب مثنوی ملای روم درحدود ۲۴۰۰ بیت میباشد آخرین بیت آن اینست .

سیف وخنجر چون علی ریحان اوست
نرگس و نسرین عدو جان اوست

واین بیت درثلث سوم مجلدپنجم (ص ٥٠٤ سطر ١١ چاپ ٢٠٧ تهران است که ازروی نسخهٔمرحوم‌جلوه‌نگارش یافته‌است) میباشد ، ازانتخاب کننده اثری نیافتم‌وازمنتخب‌معلوم‌میشود که‌مردی درویش صفت و باذوق عرفان‌بوده واین‌خلاصه تقریباً ده‌یك اصل‌مثنوی‌است ، برای نشاندادن طرز انتخاب این چندبیت‌را از٤٢ نسخه باتصحیح برخی ازاغلاط آن‌نقل‌میکنم :

مثنوی ما دکان وحدت است
هرچه غیرواحداست اینجا بت‌است
فقر و فخری نر گزافست و مجاز
ک‍ هزاران عز پنهانست و ناز
کار درویشی و رأی فهم تست
سوی درویشان مینگر سست سست
زانکه درویشان ورأی ملك ومال
روزئی دارند رزق از ذوالجلال
آن چنان کز فقر میترسند خلق
زیر آب شور رقته تا بحلق

۹۲۱

این مجموعه درحاشیه ومتن شامل نسخ زیرین است : ۱- درمتن خمسه نظامی‌از ص۱- ۱۵۵۸ .

۲- درحاشیه خمسه امیرخسرو ازص ۱-۱۰۰۹ (مطلع‌الانوار ص۱-۱۷۴ ، شیرین وخسروص۱۸۵ - ۴۱۹ ، مجنون‌ولیلی ص ۴۲۱ - ۵٦۹ ،هشت‌بهشت ص۵۷۱-۷٦۲ آئینه اسکندری ص ۷٦۳-۱۰۰۹).

۳- خمسه خواجو (فقط روضةالانوارص۱۰۱۱ ۱۱۲۲ وهمای وهمایون‌ص۱۱۲۳- ۱۳٦٦ است) وبخط نستعلیق روح‌الله بن علی‌بن‌عمادالاسلام جمال‌الاسلامی بسال ۷۱۴ نگارش یافته وعناوین مطالب مندرجه رابخط ثلث نیز بنا برتصریح در آخر نسخه ، محمودبن محمدنوشته،چهاربرك اول‌نسخه‌نو نویس (ظاهرا درقرن‌سیزدهم نوشته‌وتذهیب

گردیده) ودرهمین عصر نگارش، سرلوحی برای آن تهیه‌شده واطراف دو صفحه نخستین تذهیب گردیده ، درآغاز هر یك ازکتابهای چهارگانه دیگرخمسهٔ نظامی پیشانی (مربـع مستطیل) بسیار ظریف تذهیب شده‌ای موجود ونام کتاب باطلا دروسط هریك‌نوشته شده و نامهای مجنون ولیلی وهشت بهشت وروضة‌الانوار وهمای وهمایون (در ابتدای همای وهمایون لوزی مذهب ظـریفی است و نـویسنده اشتباهاً «آئینهٔ سکندری» نوشته ولی‌مسلماً کتاب‌همای‌وهمایون است) هریك بر یك لوزی مذهب ظریفی نگارش یافته وتمام صفحات مجدول بطلا ولاجورد وشنجرف وغیره میباشد ، متن‌وحاشیه چند برگ نسخه وصالی گردیده وعناوین مطالب درپاره‌ای ازجاها باشنجرف ودربرخی با طلا نوشته شده است .

جلد مرغش . کاغذ دولت‌آبادی . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۷۸۰ . صفحه‌ای ۳۷ بیت‌درمتن وحاشیه. طول ۲۵/۵ سانتیمتر . عرض ۱۶/۵ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۸۳۲۳ .

۹۲۴

این‌نسخه ازخمسه دهلوی بخط نستعلیق خوب نوشته‌شده شامل تمام پنج گنج امیر خسوو بوده ، شیرین وخسروآن بکلی‌افتاده ومندرجات کنونی آن بدین ترتیب وتفصیل میباشد : ۱ـ هشت‌بهشت ازص ۱ـ۷۶ ـ ۲ـ آئینهٔ اسکندری‌ازص۷۹ ـ ۱۵۳ وبرحسب شماره ۱۱۵۰ بیت ازآخرآن افتاده است . ـ ۳ ـ مطلع‌الانوارص ۱۵۴ ـ۲۰۹ با دقت و مراجعه معلوم شدکه ۷۲۲ بیت ازاول و۷۵ بیت ازآخراین‌کتاب نیز افتاده ـ۴ ـ ص ۲۱۰ ۲۱۴ نسخه ازآخر مجنون ولیلی میباشد .

درپایان آخرین‌صفحه نوشته شده : «تمت‌الکتاب المسمی ببهرام‌نامه کاتبه نورالدین اللاهیجی ۱۰۵۲» . گذشته اینکه طرز خطالحاقی بودن آنرا بهترین شاهد وگواه میباشد مندرجات کتاب‌هم مؤید است‌که بهرام‌نامه نیست ، نویسنده دیگری پشت صفحهٔ‌نخستین نوشته : منظومه دراحوال‌بهرام‌گورواسکندر. ودرهمین‌صفحه محمدعارف منجم‌زاده بسال ۱۱۸۴ تملك خود را یادداشت کرده است .

دو سرلوح ظریف دراول هشت‌بهشت (ص ۱)وآئینهٔ اسکندری (ص۷۹) میباشد و تمام صفحات مجدول‌بطلا ولاجورد وغیره است واحتمال‌قوی داردکه‌خط نورالدین‌لاهیجی خطاط مشهور نیمهٔ اول قرن یازدهم هجری باشد ولی مسلماً جمله‌ایکه نقل شد الحاقی است .

جلد تیماجی مذهب . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ‌برگها ۱۰۸ ـ صفحه‌ای ۱۶ بیت طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۹۳۲ .

۹۲۵

این نسخه فقط «مطلع الانوار» میباشد، بخط نستعلیق خوب نوشته‌شده ، تاریخ‌ندارد ولی‌ظاهرا درنیمه دوم قرن دهم‌هجری نگارش یافته ، سرلوح ظریفی درآغاز دارد ، تمام صفحات مجدول بطلا وزنگار وعناوین مطالب با شنجرف میباشد وبروروقی که‌پیش‌از برگ نخستین‌میباشد اشعاری نگاشته شده است .

جلد‌قوائی ۰ کاغذ سمرقندی ۰ قطع‌خشتی . شمارهٔ برگها ۵۲ ۰ صفحه‌ای ۳۴ بیت ۰ طول ۲۱ سانتیمتر ۰ عرض ۱۶/۵ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۷۹۱۴ ۰

خمسه امیر خسرو

امیر خسرو دهلوی که از مشاهیر شعرای فارسی‌زبان‌میباشد .

ما دراینجا کتابهای پنجگانه را موافق‌سالهای انشاء ونامی که خودشاعر بر آنها گذارده معرفی میکنیم :

۱ ـ مطلع الانوار برابرمخزن‌الاسرار میباشد ونیز در بیست مقاله است . وی خود شمارهٔ ابیات آنرا ۳۳۱۰ وانشاءِ آنرا بسال ۶۹۷ معین نموده ودراین قرن مولوی‌محمدابوالحسن شرح وحاشیه‌ای در توضیح مطالب این کتاب‌نوشته وبسال ۱۳۰۲ درهند چاپ شده ونسخهٔ آن دراین کتابخانه‌موجود است .

آغاز : بسم‌الله الرحمن‌الرحیم خطبه‌قدس است بملك‌قدیم.

۲ ـ شیرین‌وخسرو در مقابل شیرین وخسرو نظامی انشا شده وخود امیر شمارهٔ ابیات آنرا ۴۱۲۴ وانشاءرا بسال ۶۹۷ معین کرده ودراواخر کتاب گوید:

پس از کلکم چکید این شربت نو

که نامش کرده‌ام شیرین وخسرو.

آغاز :

خداوندا دلم را چشم بگشای

بمعراج یقینم راه بنمای .

٣ـ مجنون‌ولیلی‌وشمارهٔ‌ابیات‌آن ٢٦٦٠ وانشاءآن‌بسال ٦٩٨ درخود کتاب ثبت شده ودوبار بسال ١٢٤٤ و١٢٨٦ در کلکته ولکناهور چاپ‌شده است .

آغاز :

ای داده بدل‌خزینه راز　　　عقل‌از‌تو‌شده‌خزینه‌پرداز.

٤ ـ آئینه اسکندری این‌مثنوی نظیر اسکندرنامه‌نظامی ساخته‌شده‌وشمارهٔ ابیات آن‌برحسب شمارهٔ دقیق نگارنده ٤٢٣٥ بیت وانشاء آن بسال ٦٩٩ میباشد

آغاز :

جهان پادشاها خدایی‌تر است

ازل تا ابد پادشاهی‌تر است.

٥ ـ هشت بهشت این کتاب که آخرین گنج از پنج گنج امیر خسرو میباشد بتقلید هفت‌گنبد نظامی انشاءِ شده . ابیات‌ن ٣٣٥٠ وتاریخ‌آن ٧٠١

آغاز :

ای گشایندهٔ خزائن جود　　　نقش پیوند کارگاه وجود .

٩٢٦

این نسخه خمسه‌خواجورا بسال ٩٧٠ علی‌بن لطف‌الله معاد حسینی سبزواری بخط نستعلیق خیلی‌خوب نوشته ، درآغازهریك‌ازکتابهای پنجگانه‌سرلوحی زیبا میباشد ونام‌آن کتاب باسفیدآب درمیان‌آن نگاشته‌شده ، صفحات مجدول‌بطلا ولاجورد وحاشیه برخی از برگها وصالی‌شده وتنظیم‌نسخه بدینگونه‌است :

١ ـ گهرنامه ٢ ـ روضةالانوار ٣ ـ کمال‌نامه ٤ ـ گل‌ونوروز ٥ ـ همای‌وهمایون.

جلدتیماجی . کاغذ کاهی . قطع‌خشتی . شمارهٔ‌برگها ١٨١ . صفحه‌ای ٤٢ بیت . طول ٢٣/٥ سانتیمتر . عرض ١٦/٥ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ١٥٠٤٤ .

٩٢٧

این‌نسخه‌فقط روضةالانوار میباشد بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته شده ، مسلماً خط یکی ازاساتید این فن میباشد و در اواخر قرن دهم یااوائل یازدهم نگارش یافته ، و شاید خط رشیدا باشد صفحهٔ نخستین دارای‌یك سرلوح میباشد ، برگها متن‌وحاشیه‌گردیده وبیشترحواشی زرافشان وبرخی‌گل وبوته‌هائی با سفیدآب دارد ، درحاشیهٔ ص٧٩ تاریخ

کشته شدن ناصرالدین‌شاه وقاتل و محل آن بخط شکسته خوب نوشته شده ، پاره‌ای از برگها وصالی شده وبعضی‌هم نیازمندآنست، درص۱۴۳ جای عنوان خاتمه سفیدمانده ودر صفحهٔ ۱۴۴ نیزجای هفت بیت از خاتمه که نگارش نیافته بازگذارده شده‌است.
جلدتیماج. کاغذ متن‌خان بالغ حاشیه‌بخارائی، قطع‌وزیری.شمارهٔ برگها۷۴.صفحه‌ای ۱۲ بیت.طول $24\frac{1}{2}$ سانتیمتر. عرض۱۵ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۹۰۵

خمسه خواجو

کمال‌الدین ابوالعطا محمودبن علی کرمانی متخلص به خواجو چنانکه خود دراواخر «گل‌ونوروز» تصریح‌نموده در ۲۰ ذیحجه سال٦۸۹ متولدشده(۱) ودرسال مرگ وی میان تذکره نویسان اختلاف میباشد ، باین معنی که یك‌تن یاچند نفر ازآنها سال ۵۰۳و۷٤۲و۸٤۲و۷۵۳ را ثبت کرده‌اند بطلان سال اول و دوم را تاریخ انشاء بعضی از کتابهای وی و دانستن زمان و عصر او ثابت میکند وسال سوم را هم باید تصحیف شده دوم دانست وسال۷۵۳ نزدیك‌بصواب یاعین انست .

نسخ این خمسه هریك بترتیبی خاص منظم‌گردیده و ما در اینجا آنها را به ترتیب‌سال انشاءِ ذکرمینمائیم :

۱ـ همای وهمایون‌که بسال ۷۳۲ بنام ابوسعید بهادرخان انشا شده و در خاتمهٔ‌آن ازتاج‌الدین عراقی تشکر نموده که آنرا بعرض رسانیده و در حدود ۳۲۰۳ بیت میباشد وبسال ۱۲۸۹ درهندوستان چاپ شده وآغازآن اینست :

بنام خداوند بالا و پست
که از هستیش هست‌شد هرچه هست

(۱) درص ۵۱۲-٤۱٦ ج۲ فهرراجع بتولد خواجو واشتباه بعضی‌ازمورخین ونقل ابیات خواجو دراین باب وآنانکه‌ازخواجوبحث کرده‌اند مفصل‌شرحی نگاشته‌ام .نسخه‌ای ازکلیات خواجو در کتابخانه ملی ملك است که بسال ۷۵۰ یعنی در زمان حیات خواجو با تذکربه این مطلب نگارش یافته ، درگل ونوروز آن نسخه صریحاً سال ٦۸۹ مطابق ۱٦۰۲ اسکندری ثبت شده نه ششصد وده که درچند نسخه دیگر نگارش یافته و دراین موضوع نیز درج۲ فهرست سپهسالاربحث شده‌است .

۲ـ گل ونوروز که بسال ۷۴۲ انشاگرده و۲۶۱۵ بیت میباشد وآغاز آن اینست :

بنـام نقش بـنـد صفحـهٔ خـاك

عـذار افـروز مـه رویـان افلاك

۳ـ روضة الانوار که بسال ۷۴۳ بنام شیخ ابواسحق انشاشده و در حدود ۲۲۰۰ بیت میباشد وبسال ۱۳۰۶ خورشیدی در طهران چاپ شده و آغاز آن اینست :

زینت الـروضـة فـی الاول

بـاسم الـه الصمـد المفضـل

۴ـ کمال نامه که بسال ۷۴۴ بنام شیخ ابواسحق انشا شده وشامل ۱۸۷۹ بیت میباشد وآغازآن اینست :

بسم مـن لا الـه الا الله

صیـغ لفظـی و زیـن معناه .

۵ـ گهرنامه‌وچنانکه خواجوتصریح نموده ۱۰۳۱ بیت‌میباشد وشامل‌شرح حال پدران بهاء الدین وزیر (محمودبن عزالدین یوسف) میباشدکه‌ازنواده‌های خواجه نظام‌الملك طوسی است واین‌کتاب بنام اوانشا شده وغزلهائی در میان این مثنوی‌گذارده شده وبسال ۷۴۶ انشاگردیده وآغازآن اینست :

بنـام نـام دار نـام داران

گـدای درگـه او شهریـاران .

۹۲۸

این‌نسخه ازخمسه نظامی نستعلیق بسال ۹۰۲ نوشته شده و شامل خسروشیرین ، لیلی ومجنون ، هفت پیکر وشرف‌نامه میباشد، درآغازهریك ازاین‌کتابها سرلوحی‌میباشد، درص۲۷و۲۸و۳۰۷و۳۱۱ مجالس نقاشی شده روغنی میباشدکه برخی نصف صفحه کتاب

را فراگرفته وبعضی کوچکتر ازآنست ودربسیاری از صفحات جای سفید برای مجلس‌سازی گذارده‌شده . برگهایی ازنسخه وصالی گردیده‌وپاره‌ای جابجاشده‌است ·

جلدتیماجی نیم‌ضربی· کاغذحنائی· قطع‌خشتی· شماره‌برگها ۲۹۹· صفحه‌ای ۴۰ بیت طول ۲۳ سانتیمتر· عرض $17\frac{1}{2}$ سانتیمتر· شماره دفتر ۴۱۶۹

۹۲۹

این نسخه را بسال ۹۱۸ بخط نستعلیق خیلی‌خوب شمس‌الدین محمد کاتب کرمانی درقصبهٔ اردو باد بآخر رسانیده و درآخر هفت پیکر اتمام آن بسال ۹۱۷ در تبریز و در آخرخسروشیرین بسال ۹۱۵ نیز تصریح گردیده ونسخه بآخرین بیت شرفنامه خاتمه یافته واقبال‌نامه راندارد، برگ اول دارای یك سرلوح بوده بریده شده و آن برگ را وصالی کرده‌اند ، دارای چهارسرلوح‌است که سه‌عدد ازآنها بسیار ظریف میباشد ، چند برگ از لیلی و مجنون آبدیده و وصالی شده و برخی از برگهای دیگر نسخه نیز اثر آبدیدگی دارند · میان سطرهای دو صفحهٔ نخستین طلا اندازی و نقاشی شده‌وتمام صفحات مجدول بطلا ولاجورد وعناوین مطالب نیزبااین دو ، وشنجرف نگارش یافته است ·

جلد روغنی گل وبرگ یك‌رو· کاغذ بخارائی · قطع رحلی · شماره برگها ۲۸۴ · صفحه‌ای ۴۶ بیت · طول ۳۱ سانتیمتر· عرض ۲۱ سانتیمتر· شماره دفتر ۱۳۲۵۱ ·

۹۳۰

این نسخه بخط نستعلیق خوب حاجی محمدبن نور الدین محمددشت بیاضی بسال ۱۰۴۹ درآخرین صفحه نویسنده نام خود وسال نگارش را ثبت نموده ونیز هم‌ونگاشته‌که برحسب‌امر···· دستورالوزرائی میرزا ابراهیم این نسخه نوشته شده و نام ابراهیم محو گردیده ولی ازآثارآن خوانده میشود وبجای آن ابوطالب نوشته شده و درحاشیهٔ همین صفحه شاعری محمد طاهر نام پنج بیت بخط خودنوشته وخودرا دربهبهان‌درملازمت والی که ازحکام فارس‌بوده ، بعنوان منادمت معرفی وگوید که این نسخه را والی به‌اوسرحمت نموده‌وباغ‌ارم(= ۱۲۴۴) تاریخ‌این‌بخشش شده‌است ·

خصوصیات این‌نسخه‌اینست که دارای شانزده مجلس‌نقاشی ظریف بطرزچینی‌وایرانی میباشد وهر یك کمترازیك‌صفحه را فراگرفته ودوسرلوح دراول مخزن و خسروشیرین دارد وتمام برگها مجدول بطلا ولاجورد وعناوین مطالب باشنجرف است، وبرگ آن نونویس (۱۱۱-۱۱۹) وچندبرگ‌آن‌وصالی گردیده‌وحواشی‌برگهادراثر آبدیدگی‌اندکی ضایع شده‌وپشت ودرون جلدطرف چپ‌یادداشتهائی‌شده است.

جلد روغنی گل وبرك وزرنشان . کاغذ کاهی · قطع رحلی · شمارهٔ برگها ۳۰۵ صفحه‌ای ۵۰ بیت · طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۱۸ سانتیمتر · شمارهٔ دفتر ۱۵۲۳۶ ·

۹۳۲۹۹۳۱

این نسخه از خمسه (فقط مخزن الاسرار) بسال ۱۲۴۲ بخط نستعلیق نوشته شده، شرح محمدبن قوام بن رستم برمخزن الاسرار بدان پیوسته ودرهمین فصل ازآن معرفی خواهد شد. نام آنکس که نسخه برای وی نگارش یافته از آخر مخزن محو گردیده، پاره‌ای ازبرگها هم وصالی شده ابیاتی که درحاشیه برك ۹ بوده محو گردیده و ابیاتی بامداد درحاشیهٔ برك ۱۸ نگاشته شده است .

جلد مقوالی . کاغذفرنگی. قطع خشتی. شمارهٔ برگهای دوکتاب ۱۹۸. مخزن ۷۸ ، صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۵/۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۶۲۱۶ .

۹۳۳

این نسخه بخط نستعلیق عبدالعلی بن محمدحسین نائینی ازپیش ازسال ۱۳۵۶ تا ۱۲۹۳ نوشته شده ، پیکر پس ازخسرو شیرین نگارش یافته وپیش ازنخستین بیت آن نوشته شده: بهرام گل اندام . چنانکه عنوان اقبال نامه‌را هم نویسنده شرفنامه نوشته، دربسیاری ازصفحات برای مجلس سازی جای سفید گذارده شده ، ۱۴ بیت اول اقبال نامه هم نوشته نشده است .

جلد تیماجی . کاغذفرنگی .قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۷۷۳ . صفحه‌ای ۴۰ بیت.طول ۵/۳۴ سانتیمتر . عرض ۲۱۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۲۹۳ .

خمسه نظامی

اثرحکیم بزرگ وشاعرایرانی ابومحمد ویس بن یوسف بن زکی بن مؤید متخلص به نظامی ۵٤۷ - ٦۱۱(۱) است .

(۱) نظامی دراوائل لیلی ومجنون دراواخرمدح و ستایش شروانشاه تصریح نموده که نام من ویس است :

«یارب تومراکه‌ویس نامم   درعشق محمدی تمامم »

ولی برخی اوراامحمد وپاره‌ای الیاس و هدایت «احمد الیاس» وبرخی اوراابومحمد نظام الدین بن یوسف دانسته‌اند.بعضی راعقیده اینست که نظامی تخلص این شاعر ازلقب وی گرفته شده ودرکذلقب وی جمال الدین ضبط گردیده ودربیشتر نسخه‌های کهن سال خمسه ویس نوشته شده وچندنسخه خطی تازه وچاپی خمسه «که‌ویس» «کاویس» ضبط گردیده ووحید دستگردی درحاشیه میگوید که مرادوی اینست که اویس وار عاشقم ولی این بیان مخالف تصریح کامل شاعراست که میگوید نامی ویس میباشد ودراین موضوع وتحقیق مطالب دیگر ازقبیل نام جدنظامی وسال تولد ووفات او واقوال مورخین دراین باب درص ۵۲۴- ۵۳۲ ج ۳ فهرست سپهسالار بحث کرده‌ام .

شمارهٔ ابیات این خمسه‌را بیست‌وپنجهزار نوشته‌اند ولی نسخ کهن سال این کتابخانه هریك شامل درحدود بیست‌وششهزار بیت میباشند .

لازم‌است که دراینجا چند مطلب گفته‌شود :

۱ـ نسبت ویس‌ورامین که مسلماً انشاء فخرالدین گرگانی است به‌نظامی غلط وپیش‌ازدولتشاه کسی‌راکه بدین‌نسبت قائل‌باشد نیافتم وعبارات‌دولتشاه هم‌دراین موضوع که‌درچندجای ازتذکره خودآورده متناقض میباشد وقزوینی درآثارالبلاد که بسال ٦٧٤ تألیف شده این‌کتاب‌راتألیف‌فخرالدین دانسته‌وگوید نظامی‌خسرو شیرین‌را درتقلیدوی ساخته وتباین‌مرام نظامی وگرگانی دراین‌دو کتاب تعدد منشی‌رابهترین گواه‌است .

۲ـ حمدالله مستوفی درتاریخ گزیده ، نظامی گنجوی‌را معاصرعروضی دانسته وتصورنموده که‌یکی ازآن‌سه‌نظامی که‌عروضی به‌شاه عرضه‌داشته‌کنجوی بوده درصورتی‌که خود عروضی‌درچهارمقاله (ص۵۲ چاپ‌گیپ) تصریح نموده که یکی‌ازآنها نیشابوری است‌که اورا نظامی اثیری‌گویند ودیگری سمرقندی که اورانظامی منیری نامند ونیزتصریح نموده که این دودرمرو پیش پادشاه‌اند وسومی از آنها خودرا معرفی‌کرده و میدانیم که چهار مقاله درحدود سال ۵۵۰ تألیف‌گردیده .

کتابهای خمسه‌را بترتیبی که‌مرتب‌گردیده دراینجاذکر میکنم:

۱ـ مخزن‌الاسرار که بنام بهرامشاه رومی موشح ودرحدود ۲۲۰۲ بیت میباشدودربیست‌مقاله‌مرتب‌گردیده وشامل نصائح وحکم و امثال ومواعظ‌است ودرتاریخ انشاء آن اختلاف میباشد باین‌معنی که درآخر برخی ازنسخ خطی وچاپی آن سال ۵۵۲ و۵۵۹ و۵۷۲ و۵۸۲ ثبت‌گردیده وبقرینه اینکه خودنظامی درمقاله پانزدهم (بیت۲٦) گوید :

منکه چوگل گنج‌فشانی کنم دعوی پیری بجوانی کنم

نگارنده سال ۵۸۲ را که شاعر در این هنگام ۳۵ سال داشته ترجیح میدهد .

براین کتاب شرح‌هایی نوشته شده و دراین فصل بذکر آنها خواهیم پرداخت .

آغاز: بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم   هست کلیددر گنج حکیم

۲ـ خسرو شیرین این‌داستان عشقی که ریخته قلم و فکر نظامی میباشد ازشاهکارهای ادبیات فارسی‌است‌وبنام طغرل‌بن ارسلان سلجوقی(۵۷۱ـ۵۹۰) موشح‌گردیده‌وچنانکه درخودکتاب تصریح شده بسال ۵۷۶ خاتمه‌یافته‌وبرحسب شماره دقیق‌درحدود۴۹۰۰ بیت‌میباشد .

آغاز : خداوندا درتوفیق بگشای   نظامی‌را ره تحقیق بنمای

۳ـ لیلی مجنون. نظامی دراوائل آن تصریح‌نموده‌که برحسب امر کتبی شروانشاه اخستان منوچهر به‌انشاءِآن پرداخته وشمارهٔابیات آن‌رانیزخودنظامی بیش ازچهار هزار وتاریخ انشاءآن‌را بسال ۵۸۴ ومعین‌نموده وبرحسب‌شمارهٔ دقیق نگارنده ۴۴۵۰ بیت‌است .

آغاز : ای‌نام‌تو بهترین سرآغاز   بی‌نام تو نامه‌کی کنم‌باز

۴ـ هفت پیکر این‌کتاب درشرح حالات رزمی وبزمی بهرام‌گورمیباشد و بنام علاءالدوله کرپ ارسلان پادشاه مراغه موشح گردیده و بنا برتصریح درآخر کتاب بسال ۵۹۳ بانجام رسیده ودرحدود ۴۵۷۷ بیت میباشد وچنانکه ازابیات هفت پیکر استفاده بشود نام علاءالدین رستم بوده واین‌دوبیت که در اوائل کتابست شاهد این‌مدعی‌است :

« رستمی کزفلك سواری رخش
هم بزرگ‌است و هم بزرگی بخش
نامه برمرغ نامه بر بستم
تا رساند بشاه من رستم

۵ـ اسکندرنامه ـ این کتاب دربیان داستان اسکندر ودردوجزء میباشد، بخش نخستین راخودوی شرف‌نامه نامیده . شمارۀ ابیات : ٦۳۰۰

آغاز : خدایا جهان پادشاهی تراست
زما خدمت آید خدایی تراست

وبخش دوم اسکندرنامه بنام اقبال‌نامه وخردنامه‌مشهورمیباشد . وانشاء این کتاب برحسب احتمال قوی میان‌سال ٦۰۷ و٦۱۱ بوده و درحدود ۳٤۸۸ بیت‌است .

آغاز : خرد هرکجا گنجی‌آرد پدید
زنـام خـدا سازد آنرا کلیـد

۹۳۴

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۹۸۹ نوشته شده، جدول‌کشی ، بسیاری‌از برگها راپاره کرده، حاشیه‌برك‌نخستین ازمیان‌رفته وچون برخی از برگها وصالی‌شده، از میان ص ۲۳۷ و۲۲۸ کنونی ظاهرا برگهایی‌افتاده ودرحاشیه ص۱۸۷ مطالبی‌بوده‌محو گردیده درص ۲۴۸ بسال ۱۱۴۵ چندشعر یادداشت‌شده است ، سرلوحی زیبادارد واطراف برك دوم ومیان سطرهای دوصفحه اول کتاب تذهیب‌گل‌وبرگی وطلااندازی شده وتمام برگها بطلاو لاجوردو شنگرف جدول‌کشی شده ومیان مصراع‌های هرصفحه نیز باطلا جدولی‌کشیده شده وعناوین مطالب باسفیدآب برسر سوره‌هائیکه ازطلاپوشیده شده وبرآن گل‌وبرك نقش‌گردیده نگارش یافته‌است• جلدضربی مستعمل وصالی‌شده• کاغذدولت‌آبادی قطع خشتی باریك• شمارۀبرگها ۱۸۳ • صفحه‌ای ۱۲ بیت • طول۲۳ سانتیمتر ، عرض ۱۳/۵ سانتیمتر • شمارۀدفتر ۱۲۲۷۹ .

دول‌رانی خضرخانی

یکی‌از منظومه‌های امیرخسرو دهلوی استو مـوضوع آن داستان عشق ورزی خضرخان پسرعلاءالدین محمد شاه خلجی است‌که دردهلی (ازسال٦۹۵ تا ۷۱٦) سلطنت داشته بادیولدی دختر رانی ودهلوی بنا بگفته خوداو (ص ۵۰

نسخه‌این کتابخانه) بسال ۷۱۵ در چهار ماه وچند روز اینکار را انجام‌داده (۱) وچهار هزار ودویست بیت شده وپس‌از آن ۳۱۹ بیت دیگر برآن افزوده بنابراین تمام‌کتاب ٤۵۱۹ بیت‌گردیده وپیش از شروع به‌داستان ، ابیاتی در توحید ونعت‌رسالت پناهی (ص) ومدح پادشاه عصر (علاءالدین‌محمد) انشاء نموده است .

۹۳۵

اصل این نسخه بشهادت کاغذ ومرکب وطرز نگارش درنیمهٔ اول قرن نهم هجری نوشته‌شده‌و برحسب‌محاسبهٔ نگارنده‌نزدیك ۱۵۰۰۰ بیت‌می‌باشد(قصائدوترکیب‌بندوترجیع‌بند در حدود ۴۰۰۰ بیت و مقطعات نیز درحدود ۴۰۰۰ بیت و غزلیات در حدود ۳٦۰۰ بیت ورباعیات در حدود ۱۵۰۰ بیت و مثنویات درحدود ۴۳۵ بیت).و ابیات بخشهای پنجگانه مرتب بترتیب توافی موافق حروف تهجی نیست ، نصف بیشتر برگها نگارش یافتد قرن یازدهم بنظر میآید ونسخه ازآخر ناقص است چنانکه ازمقدمه آنهم برگهائی افتاده واز برگهای موجود نیز بخشی معدوم وپاره‌ای وصالی‌گردیده وبرگهای دیباجه‌و درچند مورد برگهای اصل دیوان پیش‌وپس‌گذارده شده ، شش برك ننوشته (کاغذفرنگی) پیش‌از نسخه میباشد وبردوبی آن‌ها ، عزالدوله عبدالصمد قاجار بسال ۱۲۹۲ تملك خود را بخط شکسته نستعلیق نوشته است .

جلدتیماجی .کاغذ سمرقندی . قطع وزیری ۰ شمارهٔ برگها ۴۳۴ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۲۳۹ .

(۱) پس بیانات ریو دراینکه این کتاب پس‌از مرك علاءالدین وخضرخان‌باتمام رسیده ، درست نیست چراکه بنابرضبط درتاریخ فرشته (ج ۱ ص ۲۱۷) وقاموس‌الاعلام ترکی ، علاءالدین ۲۱ سال سلطنت داشته (از٦۹۵ - ۷۱٦) ودرششم شوال سال ۷۱٦ وفات یافته وخود شاعر هم تصریح نموده‌که درچهار ماه وچند روز انشاء آن‌را بانجام رسانیده وظاهراً این بیت :

پس از خون شهیدان بنت و ابنه
نوشتم سیصدوزان پس ده و نه

که در ص ۳۵۵ (نسخه این کتابخانه) دول رانی موجود است ریو را باین اشتباه انداخته وقرائن موجودهٔ درخودکتاب حاکم برصحت نظریه ماست .

دیوان ابن‌یمین فریومدی

امیر محمودبن‌امیریمین‌الدین طغرائی متخلص و معروف‌به ابن‌یمین(۱)از این دیوان معلوم میشودکه ابن‌یمین بـاوجیه‌الدین مسعود در رزم‌ها نیز حـاضر بوده وبسال ۷٤۳ که درخواف سربداران شکست خوردند دیوان ابن‌یمین‌هم‌که نسخه‌ای منحصر بخود وی بود چون دیگر چیزها یغما رفت وابن‌یمین‌دراستدعای استرداد آن قصائدی درمدح ملـك حسین‌کرت انشاکـرده وپیش وی فرستاده ولی از اینکه در دیباجه این دیوان خود وی‌گوید :

بەچنگال غارتگران اوفتاد وزآن پس‌کسی زونشانی‌نداد

معلوم میشود آن نسخه بـدست نیامده . بسال ۷٥٤ ایـن دیوان که اینك دردست ماست، شاعر ازاشعارپیشین خویش که‌درجنگها وسفینه‌های‌دوستداران شعر نگاهداری شده بوده وآنچه پس‌از آن دیوان انشاگردیده ،گرد آورده و تازنده بوده نیز برآن اضافاتی نموده وماده تـاریخهایی که راجع‌بوقایع سال ۷٥٤ میباشد درآن موجوداست .

دیوان ابن‌یمین این روزها به‌همت سعید نفیسی در تهران چـاپ میشود تاکنون بخش قطعات و ربـاعیات و مثنویات منتشرگردیده . بسال ۱۸٦٥ م مقطعات وی در کلکته باحروف نستعلیق سربی چاپ‌گردیده است .

وفات ابن‌یمین را دولتشاه بسال ۷٤٥ نوشته واین تاریخ مسلماً غلطاست چراکه ماده تاریخهائی‌که وقایع پس‌از این تاریخ (۷٤٥) را میرساند وقصائد ومدائح تاریخی متأخر از این تـاریخ دردیوان وی موجود است . ونگـارنده احتمال میدهدکه وفات وی بسال ۷٥٤ بوده ودولتشاه اربع وخمسین وسبعمائه

(۱) تـذ ص ۲۷٥ ـ ۲۸۸ ، مـا ج ۲ ص ۲ ، ین ص ۱٦۷ ، تل ص ٤۷۱ و ٥٤۹ شم ص ٦٤ وآتشکدهٔ ص ۱۱ دیده شده است .

را خمس واربعین و سبعمائه نوشته ویا نویسندگان نسخ چنین تصرفی کرده باشند. دریکی از ابیات دیوان ابن‌یمین ۷۵ سالگی وی تصریح گردیده :

(مرا هفتاد وپنج از عمر بگذشت

ندیدم مردمی از هیچ انسان)

واگر این دو بیت را :

(کوته نظران ابن‌یمین را نتوانند

از راه برون برد باقوال مفول

افزون زدوقرنست که تاخلق برانند

کوبر فضلا هست در آفاق مفضل)

که در دیوان ابن‌یمین در بخش مقطعات پیوسته بابیات دیگر میباشد ، از ابن‌یمین بدانیم بایستی گفت شاعر شصت سال بدینکار اشتغال داشته و در دیوان وی ماده تاریخهایی که دیده میشود متعلق بسال ۷۰۲ تا ۷۵٤ میباشد و مسلماً پیش وپس این دو سال هم (اگر درقید حیات بوده) شعر گفته است و آقای نفیسی تولد این دو شاعر را درحدود سال ٦۸۵ نوشته‌اند . واز این‌قطعه :

«کاتب این حروف ابن‌یمین

برخط و قول خود گرفت گواه

که ز تاریخ بیستم ز رجب

تا بنوقان که باشد آن ششماه

ده من ابریشم گزیده نیك

برساند به شیخ عبدالله

بود تاریخ سال هفتصد و چار

که‌نوشت این‌حروف بی‌اکراه

بدست می آید که دراین سال (۷۰۴) ابن یمین مردی بالغ ورشید و دارای سرمایه بوده وتهیه ابریشم مینموده ومیفروخته وظاهراً دراین هنگام کمتر از بیست وپنجسال نداشته و مسلماً در اواخر عمر نیز به برزگری اشتغال داشته است .

آغاز - (دیباچه) بسمله الحمدالله الذی خلق بقدرته الغالبه من الماء کل شیء حی.... اما بعد چنین گوید محرر این مقالات ومقرر این کلمات العبدالواثق باللطف الصمدی محمود بن یمین المستوفی الفریومدی .

۹۳۶

ایـن نسخه را سید احمد حسینی انجوی بسال ۱۲۵۵ بخط شکسته نستعلیق خیلی خوب نوشته و این نگارش بر حسب خواست میرزا محمدرضای مشهور به میرزا باباکه از القاب نوشته شده در بارهٔ وی معلوم میشود از اعیان آن عصر بوده،انجام‌یافته و در حدود ۱۵۰۰ بیت از اقسام شعر است . صفحهٔ نخستین دارای سرلوحی طلائی است و حواشی و میان سطرهای دو صفحهٔ اول نسخه طلااندازی وتذهیب برگ‌سوی شده، تمام صفحات مجدول بطلا وزنگار میباشد ، پشت صفحه اول حاج‌حسین آقای ملك‌التجارمؤسس کتابخانهٔ ملی‌ملك در طهران بخط خود خریدن نسخه را بسال ۱۳۴۰ یادداشت نموده‌و شرح‌حال و معرفی مختصری از ابوالفرج نیزنگاشته و نیز درحاشیه‌ص۳ نسخه یادداشتی کرده است و از قرائن پیداست که همین نسخه در هنگام چاپ و تصحیح دیوان در دست ناشر بوده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شماره برگها۶۴ . صفحه‌ای ۱۴ بیت. طول۱۸ سانتیمر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۷۲ .

دیوان ابوالفرج‌رونی

ابوالفرج‌بن مسعود رونی از شعرای قـرن پنجم و اوائـل ششم هجری درسال وفات‌ابوالفرج‌رونی(۱)اقوالی چندضبط گردیده قزوینی(ص۱۴۲

(۱) رونی منسوب به‌رونه بضم راء مهمله وسکون واو میباشد که‌از توابع لاهور بوده واینکه درگزازدهات خاوران‌خراسان ودرما جزءنیشابورمعرفی‌شده‌اشتباه‌هست‌و گذشته از اشارهٔ خود شاعر ، عوفی که نزدیکترین تذکره نویسان به شاعر میباشد اورالاهوری المولدوالمسکن دانسته است .

حواشی چهارمقاله) سال ۴۸۹ را از تقی‌الدین کاشی نقل‌نموده وخود ایشان با این دلیل‌که در دیوان وی مدائحی‌ازسلطان مسعودبن‌ابراهیم‌غزنوی(۴۹۲-۵۰۸) موجود است وفات شاعر را مسلماً پس ازسال ۴۹۲دانسته‌اند، مؤیدومرجحی که نگارنده برایــن قول یافته این دو بیت زیرین از قصیده ابوالفرج میباشد که درص۸۶ نسخه‌این کتابخانه وص ۱۰۶وحاشیهٔ آن‌از دیوان‌چاپی‌شاعرموجود است :

خسروا بنده را بلوهــا ور — در مدیح تـو شعرهاست متین

هریکی کرده راوئی انشاد — در سنهٔ اربع و سنهٔ تسعین (۱)

مگر این قطعه کاندرین خدمت — بنده برخوانــد و کند تضمین

واین ابیات‌میرساندکه تاسال ۴۹۴وچندی پس از آن ابوالفرج‌زندگانی را بدرود نگفته بوده .

این دیوان‌که مشتمل برقصائد ومقطعات وغزلیات ورباعیات میباشد با مقابله باپنج نسخه و تصحیح خاور شناس معروف روسی جایکین و حواشی و تعلیقات وشرح حال‌شاعر ، بقلم آقای ناصح (محمدعلی) بسال۱۳۰۴ - ۱۳۰۵ خورشیدی هجری در تهران‌چاپ‌شده واین‌نسخه چاپی درحدود(۲۰۰۰)دوهزار بیت است (۲) .

---

(۱) درنسخه چاپی بجای‌کلمه «بلوهاور» بنقل از پنج‌نسخه (درمتن) جملهٔ «دراین دوسه‌سال» نوشته شده وگوید فقط درنسخه حاج‌حسین‌آقای ملك «بلوهاور» است وکلمهٔ «راوئی»مصرع سوم درمتن دیوان‌چاپی به‌همین‌نحو ضبط‌گردیده ولی درحاشیه نسخه بدل آن ازنسخ دیگر «راشده وناشدی» نقل شده ونگارنده احتمال میدهد کلمه «راشدی» بوده و این تخلص شاعری معاصر ابوالفرج‌که راوی اشعار شعرای خارج از دربـار بوده است .

(۲)برای شرح حال ابوالفرج به‌لب ج ۲ ص ۲۴۱-۲۴۵ ، ما ج ۱ص ۷۰ ، گز ص ۸۱۵، حواشی چا ص ۱۴۲ وشرح حال ابوالفرج‌بقلم آقای ناصح پیوسته‌دیوان‌چاپی رجوع‌شود

آغاز :

غزو گوارنـده پادشاه جهانـرا
ناصر دین داعی زمین و زمانرا

۹۳۷

این نسخه را بسال ۱۲۸۴ بخط نستعلیق خیلی خوب محمدعلی‌حسینی متخلص به وجدی بدستور بیوك‌كان افشار سرتیپ فوج مراغه نوشته،سرلوح زیبائی درصفحهٔ‌نخستین موجود ومیان سطرهای دوصفحه اول نسخه طلااندازی شده و تمام صفحات‌مجدول بطلا ولاجورد میباشد وعناوین قصائدوغیره باشنجرف نگارش یافته وشامل درحدود ۴۹۱۴ بیت میباشد .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۱۸۴. صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۳۶۹۷.

۹۳۸

این نسخه را بسال ۱۳۳۶ عبرت مصاحبی نائینی بخط نسخ خوب نوشته ،قصائد و مقطعات وغزلیات و رباعیات آن مرتب بترتیب حروف تهجی برحسب قوافی است و بنابر شمارهٔ این نگارنده درحدود ۵۳۳۴ بیت میباشد ، پیش ازشروع بدیوان فهرست‌قصائد وغیره نوشته شده ، وپیش از آن نیز شرح حالی ازادیب‌نگارش یافته وبرگهای‌نونوشته‌ای جلودیوان ودرآخر آن میباشد و پشت صفحهٔ نخستین عبدالحسین سردار معظم خراسانی بخط خوددرسال ۱۳۳۷ شرحی در معرفی ازاین نسخه‌واینکه‌وی‌بجمع‌وترتیب‌آن پرداخته و این دیوان تا کنون چاپ نگردیده و نسخه برای کتابخانه وی نوشته شده موجود است .

جلدمقوائی ظریف . عطف وگوشه تیماج . کاغذ فرنگی . قطع‌ربعی .شمارهٔ برگها ۱۵۲ . صفحه‌ای ۱۸ بیت . طول۱۹ سانتیمتر . عرض$\frac{1}{2}$۱۲ سانتیمتر شمارهٔ دفتر۱۳۳۳۵.

دیوان ادیب‌صابر

صابربن اسماعیل ترمدی (۱)ملقب به شهاب‌الدین و متوفی بسال ٥٤٦ یا ٥٤٧(۲) .

(۱) شرح حال ادیب صابر رادرص۱۱۷-۱۲۵ ج ۲لب ، ص۸۲۴گز، ص۹۲-۹۳ تذ ، ص ۶۹۶-۵۰۰ هم (مد)،ص۳۱۴-۳۲۵ج۱ ما ص ۳۶۵ ج ۲طق وص۲۵۰-۲۶۰ ج۱ سخ ملاحظه‌نمائید .

(۲) در تذ وماوسخ وفات ادیب‌بسال۵۴۶ ودرهم بسال۵۴۷ ثبت گردیده‌است .

اشعاریکه از ادیب باقی مانده‌قصائد ومقطعات وغزلیات وترکیب‌بندها ورباعیات است وبزرگترین نسخه‌ایکه نگارنده دیده دومین نسخه این کتابخانه است که شامل ۵۳۳۴ بیت میباشد و تاکنون‌چاپ نشده‌و ۹۴ بیت درلباب‌و ۷۰۰ بیت در مجمع‌الفصحا و ۱۷۳ بیت در سخن‌وسخنوران از ادیب انتخاب وچاپ گردیده است.

آغاز: نوبهار بدیع بی‌همتا همتی بذل کرد درصحرا

۹۳۹

این نسخه را بخط نسخ عبرت نائینی(محمد علی‌بن‌عبدالخالق) بخواست‌سردارمعظم خراسانی بسال۱۳۳۶ نوشته ، شامل قصائدومقطعات‌ورباعیات ازرقی است‌ودرحدود۲۴۰۶ بیت میباشد ، هریك ازبخشها مرتب بترتیب حروف تهجی برحسب قوافی میباشد ، چند برگ نانوشته جلودیوان گذارده شده بربرگ دوم فهرست قصائد (ظاهراًبخط‌مالك‌نسخه) موجود وپشت‌جلد درونی نوشته شده که‌متعلق بکتابخانه سردارمعظم‌خراسانی‌است.

جلدمقوائی ظریف .عطف‌وگوشه تیماج. کاغذفرنگی‌.قطع‌خشتی‌باریك‌شماره‌برگها ۹۹ صفحه‌ای۱۳ بیت . طول$\frac{1}{2}$۲۱ سانتیمتر . عرض$\frac{1}{2}$۱۴ سانتیمتر .شمارهٔ‌دفتر۱۳۳۰۵.

۹۴۰ و ۹۴۱

این‌نسخه‌دیوان‌ازرقی‌پیوسته‌به‌دیوان‌سوزنی‌است‌ودر۱۲۸۷ بخط‌شکسته‌نستعلیق‌نوشته شده ، چنانکه در آخرآن حاج مشتری شاعر (محمد ابراهیم) بخط خود (بسال ۱۲۹۹) نگاشته بأمرایشان‌میرزا راقم آنرا نوشته وازاین که نویسنده‌گوید جهت‌خان‌باشی تحریرشد وحاج مشتری نزدیك‌همان سطر نوشته‌که برای‌من‌نوشته شده معلوم‌میشود که‌لقب‌مشتری «خان باشی» بوده وشامل قصائدومقطعات ورباعیات چندی میباشد ودرحدود ۱۸۵۰ بیت است .

جلدتیماجی. کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگهای دو دیوان ۲۲۴ . این دیوان ۸۸ . صفحه‌ای ۱۱ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱۳۹۳۸ .

دیوان ازرقی

ابوبکر بن اسماعیل وراق هروی متخلص به ازرقی(۱) ایران میباشد، بعضی لقب وی را افضل‌الدین وپاره‌ای زین‌الدین ثبت کرده‌اند ومشهور اینستکه بسال ۵۲۶ یا ۵۲۷ وفات یافته وآقای قزوینی به ادله‌ای ثابت کرده‌اند که وفات وی پیش از ٤٦٥ که سال جلوس ملکشاه میباشد بوده .

۹۴۲

این نسخه بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته شده، نویسنده از خود و سال نگارش نام نبرده، از قرائن ظاهر است که در اواخر قرن دهم ودر زمان حیات شاعر (ارسلان) نگارش یافته، احتمال دارد که خط خود وی‌باشد، درحاشیهٔ برخی از برگها ابیات و غزلیاتی که پس از نگارش نسخه انشا شده نیز بخط خیلی خوب که شاید نویسندهٔ آن همان نویسندهٔ متن باشد نگاشته‌شده، صفحهٔ نخستین دارای سرلوحی زیباوتمام صفحات‌مجدول بطلا وزنگار وشنگرف میباشد وچند برك ازنسخه وصالی گردیده است .

جلد تیماجی نیم‌ضربی. کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۴۳ . صفحه‌ای ۱۲ بیت. طول ۲۳ سانتیمتر. عرض ۱۳ ونیم سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۵۲۴۲ .

دیوان ارسلان

قاسم مشهدی(۲) از اولادهای ارسلان جازی است که از امراءِ معروف سلطان محمود سبکتکین بوده و بدین مناسبت ارسلان تخلص میکرده و چنانکه خوشگو گوید در ماوراءِالنهر نشو ونما یافته و بهندوستان شتافته مورد لطف و مراحم اکبر شاه قرارگرفته و ازاین راه برگ و نوا یافته و در نستعلیق نویسی او را میرعلی ثانی میگفتند و شاعری خوش سلیقه وخوش گفتار بوده ودرتاریخ

---

(۱) شرح حال ازرقی رادرص ۸٦-۱۰۴و۳۱۸-۳۱۹ ج ۲ لب، ص ۴۳ و۴۴ و ۱۷۱ - ۱۷۸ چا، ص ۸۱۴ گز، ص ۱۳۹ ج ۱ ما و ص ۵۳٦ - ۵۴۲ هم (م د) ببینید

(۲) ارسلان در مطلع غزلی گوید :

از قاسم طوسی چه زنی طعنه ناموس   کی دوست دلان طعنهٔ دشمن زده بودند

یابی از معاصرین برتری داشته و در سال نهصد ونود و پنج (۹۹۵) (۱) بسرای دیگر شتافت.

دیوان ارسلان مشتمل برغزلیات مرتبهٔبترتیب حروف تهجی برحسب قوافی وقطعاتی است که بیشتردرتاریخ تولدشاهزادگان وفتح‌های اکبرشاه ومسافرتهای او است و دارای رباعیات و فرد های لطیف میباشد، رباعیاتی هم در جواب «شهر انگیز لسانی» دارد وتمام دیوان درحدود (۱۰۰۰) یکهزار بیت میباشد و از غزلی که‌بمناسبت اتمام علم (بیرق) زرنگار برای آستان حضرت امام رضا علیه‌السلام سروده تشیع اوظاهر و آشکار وچنانکه از اشعار او برمی‌آید مرید شیخ احمد جام بوده است.

آغاز :

ساقی زعکس می شده روشن ضمیر ما

جامی بده که عارف جام است پیرما

۹۴۳

این نسخه را بخط شکسته نستعلیق میرزا فتح‌الله نوشته است ، برسه ورق کاغذ نانوشته‌ایکه در آخر بوده غزلیات دیگری از شاعرکه در دیوان‌گذارده نشده نگارش یافته وپشت صفحهٔ اول نسخه مطالبی متفرقه است .

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع خشتی‌باریك. شمارهٔ برگها ۵۴. صفحه‌ای۱۴ بیت طول ۲۰ ونیم سانتیمتر. عرض ۱۵ ونیم سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۴۱۱۱ .

دیوان اشتها

میرزا عبدالله بن فریدون گرجی مشهور به میرزا اشتها بسال **۱۲۴۵** در اصفهان متولد شده، آقا محمدخان قاجار پدر اورا باچندتن دیگر از نجبای گرجستان به ایران آورده و اشتها در اصفهان بدین‌جهان پاگذارده، در اوان

(۱) در ص ۶۲ شمع انجمن وفات وی بسال۱۰۹۵ ضبط شده و مسلما اشتباه است و مندرجات دیوان وی بهترین مؤید است.

جوانی به‌تحصیل علوم ادبیه پرداخته واز صرف ونحو ومنطق وکلام وعروض و قافیه بهره‌ای‌گرفت و از خط حظی وافر یافت واز این راه‌کسب معاش مینمود طبع وی بگفتن اشعار قادر ودر اوائل سرگشته تخلص مینموده ولی در اواخر اشتها تخلص‌کرد و بسال ۱۲۸۹ وفات یافت وعباسقلی خرم تخلص بختیاری این رباعی رادر تاریخ وفات وی انشاءکرده:

افسوس که اشتهای بافضل وهنر   از ملك فنا سوی بقا کرد سفر

گفتا پی تاریخ وفاتش خرم   «ای وای که‌اشتها نداریم‌دگر»

اشعار این دیوان غزلیاتی بطرز حافظ شیرازی ولی مشتمل برنام اقسام خوراکیهاست و بسیار مدح‌کله وپاچه دارد.

بنابر آنچه در مقدمه این نسخه نوشته شده، میرزا نصراللەبن محمد شفیع خوشنویس اصفهانی که میرزا عبدالله اشتها چند سال معلم خط اطفال وی‌بوده به‌تدوین‌پرداخته واین‌دیوان‌راترتیب‌داده‌است.

دیباجه این دیوان را علی محمد منشی پسرمحمد علی منشی انشا نموده و اطلاعات راجع باین شاعر از آنجا اقتباس‌گردیده و میرزا نصرالله مذکور در حواشی این دیباجه مطالبی اضافه نموده ودیباجه را به غزلی از اشتها که مطلع آن زیر این‌سطر آورده میشود ختم‌کرده است:

هرکه شود کاسه لیس آل‌محمد   برخورد از سفره نوال محمد

این دیوان درحدود ۱۵۰۰ بیت است .

آغاز دیباجه: بسمله‌حمد بی‌حد وثنای‌بی‌عد وستایش‌بی‌عدد خداوندی را سزدکه درکشور هستی ودائره وجود الخ.

آغاز دیوان:

بمسمومان زتریاقی نمانده رحم بر دلها

الایا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

۹۴۴

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، نویسنده از خود و سال نگارش نام نبرده، از قرائن چنین استفاده میشود که بخط خود شاعر و نخستین نسخهٔ پاکنویس شده است و بخشهای نسخه بدین تفصیل میباشد: ۱ـ قصائد وتغزلات که بیشتر آنها درمدح ائمه اثنی عشرم وپادشاهان معاصروپادشاه زادگان وامرا و وصف بهار وخزان میباشد(ازص ۱ ۳۷۸) در حدود ۶۵۰۰ بیت. ۲ـ قصائدومثنویات‌عرفانی‌وحکایات‌تاریخی‌است‌وظاهراینستکه پیش‌نویس‌است (ازص

(۴) بالای صفحه‌اول نسخه، نویسنده خود را فتح‌الله نوه شیخ قاسم نجفی معرفی و نگارش را بسال ۱۲۹۲ معین نموده ودر صفحهٔ آخر دیوان خود را فتح‌الله بن میرزا نصرالله بسال ۱۲۹۳ شناسانده و ظاهرا هر دو خط از یک‌نفراست بافرق خوبی و بدی درحدود ۵۵۰ بیت ۰ ۳ ـ غزلیات مرتبهٔ برحسب‌قوافی بحروف تهجی (ازص ۴۰۰-۵۳۱) درحدود ۲۱۰۰ بیت ۰ ۴ ـ رباعیات (ص ۵۳۲ ـ ۵۳۷)۰ ۶۰ بیت ۵ـ ترجیعات (ص۵۳۷- ۵۵۲) درحدود ۲۶۰ بیت . ۶ـ مثنوی به‌سبک مثنوی مولوی(ص۵۵۲ ـ ۵۶۱) درحدود ۱۷۰ بیت ـ ۷ ـ مثنوی به‌سبک شاهنامه فردوسی درذکر وقایع تاریخی‌اواخر فتحعلیشاه و اوائل محمدشاه (ص۵۶۲ ـ ۵۹۰) در حدود ۴۵۰ بیت ۰ ۸ ـ شنگول ومنگول نامه یا گربه‌نامه ، این‌مثنوی درحدود ۱۷۰ بیت میباشد (ص ۵۹۰ ـ ۵۹۸) ودرآخراین‌مثنوی شکایت ازیاران نموده واشاره‌ای‌به‌تنگدستی وخانه‌نشینی خودکرده است ۰ ۹ ـ قصائد و اشعارمتفرقه (ص۶۰۰ ـ ۶۱۶) درحدود ۲۵۰ بیت میباشد ۰

درحاشیهٔ بعضی ازصفحات ابیاتی از اقسام نام برده وجود دارد ، میان صفحهٔ ۱۱۰ ۱۱۱ برگهائی‌افتاده ونیمی‌ازبرگ شامل ص ۱۱۱ و۱۱۲ پاره شده است ۰

بخشی ازبخش نخستین افتاده ونخستین بیت‌صفحهٔ یکنونی اینست :

دل میبری بعشوه ودر پرده میبری

چالاکتر ز تو نبود هیچ دل ربا

جلد تیماجی ۰ کاغذ فرنگی آبی وزرد ۰ قطع خشتی باریک۰ شمارهٔ برگها ۳۰۷ ۰ صفحه‌ای ۱۸ بیت ۰ طول ۲۱/۵ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر۰ شمارهٔ دفتر ۱۶۲۲۲ ۰

دیوان اشعری

اشعری شاعری دارای طبعی بلند ولی هجو سراست . فتحعلیشاه و نائب‌السلطنه ومحمدشاه وناصرالدین‌شاه وشاهزادگان وامرا واعیان آن دوره

را مدائح گفته واز مندرجات این دیوان معلوم میشود که اصل وی‌از اصفهـان بوده (۱) ولی‌چندی در تبریز اقامت گزیده و ظاهراً در اواخر به تهران آمده درتذکره‌ها وکتب تاریخ که دراین عصر نوشته شده نام واثـری از این اشعری نیافتم ، دراین دیوان ازحالات خود اطلاعاتی بدست میدهد (۲) .

میگوید: که درطلب حقیقت این‌دروآن در را زده وبالاخره‌راه نجات‌را منحصر درپیروی از شریعت پیغمبر خاتم (ص) دانسته .

بامیرزا محمدعلی‌سروش دوستی ورفاقت داشته ودرقصائد وتغزلات این دیوان‌نام وی‌مکرردیده میشود.

محتویات این دیوان‌عبارتست ازقصائد (قصائد بسیاردرمرثیه‌ومدح اهل بیت‌دارد) وتغزلات وغزلیات‌ورباعیات‌ومثنویاتی‌به تقلید مولای روم وفردوسی وتمام دیوان درحدود ده هزاروپانصد (۱۰۵۰۰) بیت است .

۹۴۵

این‌نسخه بخط نستعلیق‌خوب‌نوشته‌شده ، برگهای زیادی‌ازآن افتاده وبسیـاری از آنها هم‌جابجا گذارده شده ، به‌ترکیب‌بند شروع و به مقطعات بپایان میرسد ، ظاهـراً از خطوط نیمه اول‌قرن‌یازدهم‌هجری است ۰صفحات مجدول‌بطلااست وبدین‌بیت‌آغاز گردیده:

بار دیگر بر سر سوز و گدازم داشتی
در میان راه عشق از راه بازم داشتی

وانجام نسخه این بیت است :

خـداونـد گیتی نگهـدار بـادش
ممـالـك ستان با دو اقلیـم پیرای

جلدتیماجی۰ کاغذ دولت‌آبادی۰ قطع‌خشتی باریك۰ شماره‌برگها ۲۲۹ ۰ صفحه‌ای۱۷ بیت۰ طول۲۱ سانتیمتر۰ عرض ۱۳ سانتیمتر۰ شماره دفتر۱۲۹۷۵ .

---

(۱) مندرجات‌ص ۲۵۳و۲۵۴ دیوان دیده شود ۰

(۲) ازاشعار وی‌بدست نیاوردم‌که تا چه‌سالی زندگی‌میکردو‌ولی ازاین‌بیت ۰

غرض بفـکر توان دید روی جـانان‌را
بخواب‌امروز همچون هزاروسیصد وپنج

که در ص ۶۲ میباشدبدست می‌آیدکه تاآخر سال۱۳۰۵ (قمری‌هجری) دراین‌جهان‌بوده‌و برحسب قرائن دراین‌سال‌کمتر ازهشتاد سال‌نداشته است ۰

دیوان اکبر اصفهانی

در کتب تذکره‌ای که در دست نگارنده است نام و شرح‌حال این‌شاعر را نیافتم(۱) . ازمندرجات دیوان بدست می‌آید که جوانی دانشمند وشاعری‌سخن سنج بوده و طبعی بسیار مقتدر داشته و قصیده وغزل را خوب میسروده و اصلا عراقی ومنشأوی اصفهانست(۲) ، آرزوی رفتن بهند داشته وبدانجارفته وچندی درآنجا مانده ولی ازهند خوشش نیامده وهوای زندگانی در اصفهان درسروی پیدا شده و در قصیده‌ای (ص۴۱۲-۴۱۶) علاقمندی خودرا بدان آب و خاك و ترجیح هرچیزحقیر ومختصرآن بر نعمتهای شریف و مفصل هند گنجانیده و نیز بدست می‌آیدکه چندی درتوران بوده وندرمحمدخان پادشاه‌آنجارا مدح کرده (ص۳۹۴) ولی‌صله قصیده خودرا اجازه رفتن بوطن تقاضا نموده ودرقصیده‌ای که شکایت ازروزگارنموده ازتوقف دربلخ وبدی اخلاق وروحیات‌اهالی‌آنجا شکایت نموده(ص۴۲۵)وبمداحی‌شاه‌عباس(ص۳۶۹) وشاه‌سلیم (ص۴۰۶ـ۴۱۲)

---

(۱) درص ۶۳ ج۲ ما زیرنام‌اکبراصفهانی‌شاعری‌راکه علی‌اکبرنام داشته وازسادات حسینی بوده معرفی وچندبیت ازاو انتخاب‌کرده ومسلماً صاحب این دیوان شاعر نامبرده نیست چراکه وی ازشعرای معاصرهدایت بوده (نیمهٔ دوم قرن سیزدهم هجری) و با دقت زیاد سیادت صاحب دیوان معلوم نگردید بلکه‌قرائنی برعدم‌آن دردیوان وجوددارد ودر ص ۸۴ و ۱۰۹ نص دونفر محمداکبرنام یکی‌قزوینی ودیگراصفهانی ازشعرای قرن یازدهم معرفی‌شده ولی‌ظاهراً جزاین‌شاعراند .

(۲) درص ۳۷۹ گوید :

شراب‌خانه پرورد عراقست این زلال فیض
مجو از شیشه شیراز یا جام خراسانش

ودرص ۴۱۲ نسخه است :

گرچه صفاهان نخست منشا من بود
شد دلم اکنون ز شوق جای صفاهان

پرداخته وقصائدی دروصف فرح آباد واشرف ونقاط دیگر دراین‌دیوان‌موجود وعلاقمندی خودرا نسبت به‌خاندان پیغمبراکرم(ص) صریحاً اظهار وتشیع خود خودرا علناً بیان‌میداردو ازآن‌جمله دراین‌بیت (ص ٤٣١) :

هرکسی بیماری‌خودرا طبیبی‌جسته‌است
دست دامان من و دامان آل مصطفی

ودرصفحات ۳۷۸ و ۳۷۹ و ۳۸۷ و ٤۳۹ نیزبرتشیع وی تصریح‌هائی است ودرص ٤٤۲ ماده تاریخی برای مرگ عموی خود سروده‌که بیت شامل تاریخ آن اینست :

خرد فکر تاریخ آن کرد گفت
محیط کرم سربگرداب برد = ۱۰۲۲

واین نیزعصروزمان شاعررا بخوبی معین مینماید .
درمقطع غزلی (ص۲٤۳) که بدین بیت شروع شده :

ای خداوند حی سرمد من
تو بدل کن به نیکویی بدمن

گوید :

من ترا نام کرده اکبر خویش
تو مرا خوانده‌ای محمد من

بنابراین نام شاعر محمد وتخلص وی اکبربوده‌وشاید اصلا نام وی‌محمد اکبر بوده است .

ازمندرجات دیوان‌اکبر استفاده میشودکه ازعلوم‌ادبی وریاضی‌وحکمی بهره‌مند بوده و در سیر وسلوك قدم گذارده ونسبت به‌شیخ صفی‌الدین اردبیلی

ارادت میورزیده واشعار حماسی بسیار دارد وخود را بردیگر شاعران ترجیح میدهد وازآنهاست :

غیر ازحکیم غزنی و خلاق اصفهان
هرکس که هست در نظرم بی بضاعت است
خلاق معنیم ز کمال سخن وری
خلاق را بمن شرف از اولیت است

نسخه نام‌برده بالا با اینکه افتادگی دارد شامل درحدود ۷۲۰۰ بیت از غزل ، ترکیب‌بند وغزل وقصیده‌وقطعه‌میباشد وچنانکه خود اکبر تصریح‌نموده رباعیاتی‌هم داشته‌ولی نسخه این کتابخانه رباعی ندارد .

۹۴۶

این نسخه را شاعر بخط شکسته نستعلیق خوب بسال ۱۲۹۹ نوشته ودر آغاز و انجام نسخه بنام وتخلص خود تصریح‌نموده ودر آخر اشاره‌نموده‌که نگارش آن برای مهدیقلیخان بوده وچنانکه از قرائن ظاهر است مرادش حاج مخبرالسلطنه‌هدایت‌است .
جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شمارهٔ‌برگها ۱۶۶ . صفحه‌ای ۱۲ بیت.
طول ۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۹۶۲

دیوان الفت اصفهانی

بنابرتصریح درآغاز وانجام نسخهٔ این کتابخانه نام این شاعرمحمدکاظم ومتخلص‌به‌الفت بوده ولی‌درص۲۱۶المآثر والاثار بدین‌عبارت معرفی‌گردیده : «میرزا کاظم‌بن‌زین‌العابدین‌بیگ‌نوری الاصل اصفهانی‌المسکن ازشعرای بزرگ آن خطه بود والفت تخلص مینمودوبی‌کلفت شعر میسرود» .

در اطراف ایران گردش مینمود و بهندوستان رفته و وزراء و امراء واعیان وشاهزادگان را مدح‌ها‌گفته وپیشترین تاریخی‌که دراشعار وی یافته‌ام بسال ۱۲۸۱ میباشد ودرقصیده‌ایکه درمدح وزیرعلوم آن‌عصر انشا نموده یادی

ازمرحوم هدایت کرده ودرحاشیه خودوی نگاشته که پدر ممدوح بوده ودر این قصیده سال‌عمر خودرا میان چهل‌وپنجاه معین‌نموده وچون میدانیم که مرحوم هدایت (رضاقلیخان) بسال ۱۲۸۸ وفات یافته و علیقلیخان مخبرالدوله پسر وی بسال ۱۲۹۸ (۱) وزیرعلوم گردیده بدست میآیدکه در حدود سال ۱۲۵۲ شاعر بدین‌جهان آمده ونیز ازطرزعبارت المآثر برمی‌آیدکه درهنگام تألیف آن کتاب (۱۳۰٦) جهانرا بدرودگفته وچون این‌نسخهٔ ازدیوان خودرا بسال ۱۲۹۹ نوشته میان‌سال ۱٦۹۹ و۱۳۰٦ وفات‌یافته است .

نسخه این‌دیوان ۱ ـ شامل‌غزلیات مرتبهٔ بحروف تهجی برحسب‌ردیف‌ها (ص ۱ ـ ۹۲) ، ۲ـ قصائد (ض۹۳ـ۲۵٤) ، ۳ ـ مسمطات و قطعات ورباعیات (۲۹٤ ـ ۳۱۵) میباشدودرآخر خودشاعر تصریح نموده که‌هزلیات وهجویات که درنسخه اصل موجود بود چون مهدیقلیخان راغب اینگونه مطالب‌نبود نگارش نیافت ومندرجات کنونی دیوان درحدود ۳٤۰۰ بیت میباشد واطلاعات‌این شاعر ازمطالعه دیوان‌وی‌آشکار است .

آغاز :

خبر ازحق‌پرستی داد ما را می پرستیها

خوشاآن می‌پرستیهاوبا معشوق مستیها

۹۴۷

ازقرائن‌تصحیح اشعاروتبدیل‌مصراعها وابیات وطرز نگارش‌عناوین‌ومطالب‌مندرجهٔ در ص ۱۳۷ و۲۱۵ و۲۲۰ و۳۵۸ و۲٦۳ احتمال‌نزدیك‌به‌یقین میرود که‌این‌نسخه‌را شاعر بسال ۱۲۴۰ بخط خوب خویش نوشته ودرحضر وسفر همراه‌داشته‌ودرچند مورددرحاشیه غزلیات یادداشت‌نموده‌که درسفر مکه‌معظمه دربین‌الحرمین گفته‌شد وچنانکه‌ازیادداشتهای نامبرده معلوم‌میشود تاسال ۱۲۴۵ مسلماً زندگانی‌مینموده وبرگهای نسخه‌پیش وپس شده

(۱) ازطرائق‌الحقائق ج ۳ ص ۱۳۱ ـ ۱۳۲ ومنتظم ناصری ج۳ص۳۷۰ نقل‌شده .

وافتاده هم دارد ومندرجات‌آن‌عبارتست از غزلیات ویك مثنوی فرهاد وشیرین ناقص و قطعه‌ای درماده تاریخ‌فوت عیال‌شاعر وچند نامهٔ منظوم . درحاشیه‌ص۱۳۴ تذکرمیدهدکه مطلع این‌غزل ازشجاع‌السلطنه است .

بسال ۱۲۶۴ این‌نسخه‌بدست‌رضاقلیخان‌هدایت افتاده وپشت‌آخرین‌صفحه‌دویادداشت یکی‌در معرفی از صاحب دیوان ودیگری در تاریخ ومحل فوت محمد شاه قاجار نگاشته است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌ربعی . شمارهٔ برگها ۱۳۲ . صفحه‌ای ۱۲و۱۳ بیت . طول ۱۶ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۹۰۷ .

دیوان الفت کاشانی

میرزا محمدقلی (۱) متخلص به‌الفت .

هدایت وفات الفت را در ما بسال ۱۲٤۰ معین‌کرده ودر یادداشتی‌که بسال ۱۲٦٤ پشت نسخهٔ بالانوشته جای‌سال را بازگذارده وچنانکه‌گفته شداز نسخهٔ دیوان‌وی استفاده میشودکه‌تا سال ۱۲٤٥ جهانرا بدرودنگفته‌است‌هدایت شمارهٔ ابیات دیوان او را پنجهزار نوشته ونسخهٔ این‌کتابخانه درحدود ۳۰۰۰ بیت عزل ومثنوی وقطعه است‌ودرتذکرهٔ ثمر سیزده‌بند مرثیه‌حضرت سیدالشهداء ع ولغزیی‌که‌بنام برف ومدح نظام‌الدوله صدر انشا نموده وچند بیت‌آن‌درمانقل شده وقطعه‌ای‌که نیز درمدح‌آن ممدوح سروده ، مندرج است

فرهاد وشیرین‌الفت‌که دراین نسخهٔ ازدیوان موجود است ناتمام و۲۸۰ بیت میباشد ، موضوع‌آن معاشقه شمس بانودختر پادشاه با جوانی‌گیلانی‌است وبدین چندبیت شروع‌گردیده :

سحر گاهی که شمس عالم افروز

جهان افروز شدچون صبح نوروز

---

(۱) دریادداشت هدایت ومآخذ دیگرنام الفت‌محمدقلی ثبت‌گردیده ولی‌دردونسخه خطی انجمن‌خاقان این‌کتابخانه محمدعلی‌است .

شرح حال الفت‌کاشانی رادرتذکره ثمر (نسخه خطی‌این‌کتابخانه)ص ۲-۱۰۱و۱۳۱ ۱۳۸ ، انجمن خاقان ۵۰۱ - ۵۰۲ و ما ج ۲ ص ۷۲ نگاه‌کنید .

صباحی همچو صبح عید میمون
سعادت بـا سعـادت بود مقـرون
بهـین دخت شهنشاه مـلك خـو
فروغ شمس دولت شمس بـانو

آغاز: ای‌یاد توهمنشین‌جانها وی نام توهمدم زبانها

۹۴۸

این‌نسخه را بسال ۱۳۳۷ عبرت نائینی بخط نسخ‌خوب‌بفرمان‌سردارمعظم‌خراسانی نوشته وابیات هریك‌ازمباحث‌آن برحسب قوافی بترتیب‌حروف تهجی مرتب ودر حـدود ۲۰۰۰ بیت میباشد وچندین‌برگ‌کاغذ نانوشته دراول‌وآخرنسخه‌گذارده‌شده‌است .
جلد مقوائی . عطف وگوشه‌تیماج · کاغذفرنگی اعلا ، قطع بغلی · شمارهٔ برگها ۸۲. صفحه‌ای ۱۳ بیت · طول۱۵ سانتیمتر. عرض ۱۰/۵ سانتیمتر · شمارهٔدفتر۱۳۲۷۴ ·

دیوان امامی‌هروی

امامی هروی یکی از مشاهیر دانشمندان وشعرای قرن هفتم هجری واز اقران سعدی شیرازی ومجد همگراست. (۱)

دیوان وی شامل‌مدایح‌پادشاهان وصدور ووزراء وامراء معاصر میباشد و نگارنده فقط این دو بیت را شامل تاریخ در دیوان اویافتم (ص۴۷ وص٤)

ششم روز از پنجمین ماه تـازی
پس از ششصدو پنجه‌وهشت دیگر
ششصدوشصت‌وسه‌از هجرت‌گذشته‌تازه‌کرد
عصمة حق رونق اسلام ازین عـالی بنا .

(۱) برای شرح حال او مراجعه شود به تذ ص ۱٦٦ ـ ۱۷۰ ، حر جزء ۱ ج ۳ ص ٦۹ وجزء ۲ ج ۳ ص ۷۹ ، هم ذیل هرات آر ص ۱۵۲ ، ما ج ۱ ص ۹۷ وتل ص ۵۳۷

ولی تاریخ اخیر راجع به‌بناء مسجدی‌است که الغ ترکان در کرمان بنـا نموده ودراین قصیده است :

می کندهر دم بخاك خطهٔ کرمان‌سپهر
در پناه ساحت دین پرور او اقتدا

مهر اعلاعصمةدنیاودین کزعدل اوست
رونق شرع پیمبر قوت دین خدا

مریم ثانی‌الغ ترکان‌کز استغنا نکرد
هرگزاندرهیچ‌حالی‌جز به‌یزدان التجا

آنکه‌ازبهر تفاخر پادشاهان می‌نهند
چهره‌چون‌خورشیدبرخاك‌جنابش‌بی‌ریا

چنانکه از دیوان وی استفاده میشود روح تصوف در وی حلول‌کرده و دست ارادت به زین‌الدین هندی داده وکمال‌یافته ودراین معنی (ص۶۷نسخه) گوید :

آب حیوان‌شدم چو در ره فقر
خـاك سلطان اولیـا گشتم

زین دین پیرهند کز نظرش
نظـر رحـمت خـدا گشتم

سالك راه حـق که در قدمش
تـا شدم خـاك توتیـا گشتم

امامی قصیدهٔ ذوالرمه را به عربی شرح‌کرده ونسخه آن دراین‌کتابخانه موجوداست .

آغاز : سحر گه درجهان جان بعون مبدع اشیا
مسافت‌قطع میکردم زلا تا حضرت الا

۹۴۹

این نسخه را بخط شکسته نستعلیق خداداد بسال ۱۲۹۷ نوشته، درص ۱۷ غزل صحبت لاری که بغلط نسبت به‌نرةالعین داده شده با قید به‌اینکه از اشعار این زن میباشد نوشته شده ، پشت صفحه اول یادداشت شده کـه این نسخه بفرموده میرزا ابراهیم‌خان نوشته شده و بربرگی که پیش از برگ نخستین میباشد نصرالله نهاوندی متخلص به طالب ابیاتی از یوسف و زلیخا ناظم هروی نقل کرده و بربرگ آخر نسخه نیزاشعارصحبت را نویسنده‌ای که‌بربرگ نخستین دیوان یادداشتهایی دارد ، نگاشته است .
جلد تیماج . وغذ فرنگی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۱۰۰. صفحه‌ای ۱۳ بیت . طول ۱۸ سانتیمتر عرض ۱۱ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۵۵۴ .

دیوان امید نهاوندی

میرزا ابوالحسن امید از قصبه نهاوند وازاعیان آنجا بـود و کتابداری شاهزاده محمود میرزا را داشت و چنانکه از این‌آثار وی بدست می‌آید دست ارادت به‌مجذوب‌علیشاه‌داده و غزلیاتی‌که در مدح این مرادگفته در این نسخه موجود است .

درهیچیك ازمآخذسال مرگ وی ثبت نشده ومسلماً پیش‌از۱۲۹۷ که در تاریخ نگارش این‌نسخه از دیوان اوست جهانرا ترك‌گفته وبقرینه اینکه‌مدائحی از محمد شاه دراین دیوان موجود و ابداً نامی ازناصرالدین‌شاه در آن نیست بایستی پیش‌از اواخر سال ۱۲٦٤ وفات یافته باشد .

هدایت نقل نموده که‌گویند دیوان وی پنجهزار بیت است ولی خود وی آن را ندیده ونسخه این‌کتابخانه‌که فقط شامل‌غزلیات‌امیداست درحدود۲۵۰۰ بیت و مرتب بحروف تهجی برحسب قوافی است .

آغاز : گر نمیدید برخسار تو زیبایی را
دیده مشتاق نبود اینهمه بینایی را

۹۵۰

این نسخه از دیوان‌انوری را بخط نستعلیق خیلی خوب محمد صالح حسینی بسال ۱۰۲۵ نوشته ، و شامل قصائد ومقطعات و غزلیات و رباعیات مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی و درحدود ۱۲۰۰۰ بیت میباشد وبدین شعر شروع گردیده‌است :

صبا بسبزه بیار است دار دنیی را

نمونه گشت زمین مرغزار عقبی را

یك سرلوح ظریف دراول نسخه‌میباشد وتمام صفحات مجدول بطلا و زنگاروعناوین مطالب باشنگرفاست ، بسال ۱۲۷۸ متعلق به‌عبدالله منشی طبری بوده‌که مصحح شرح قاموس وازمنشیان دانشمندان این‌عصرمیباشد واین‌مالك درحواشی برخی از صفحات بخط شکسته خوب مطالبی یادداشت‌کرده ، بربرگی که‌پیش‌ازبرگ نخستین میباشد وپشت‌صفحهٔ نخستین یکی ازمالکین اخیر یادداشتی‌کرده ، نام ویرا محوکرده‌اند و پشت‌آخرین صفحه یك قطعه رباعی در تاریخ وفات سید اسماعیل نام که از علما بوده بسال ۱۱۹۰ نوشته شده است .

جلد ضربی و سوخته معرق طلا پوش . کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۴۲۳ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۴۶ .

۹۵۱

این نسخه را بخط نستعلیق بسال ۱۰۳۳ علی شیر در برهانپور نوشته ، مشتمل برقصائد و مقطعات و غزلیات و رباعیات بدون مراعات نظم و ترتیبی میباشد و درحدود ۷۵۰۰ ایت‌است ، پاره‌ای ازبرگها وصالی شده وابیاتی در اثرآن از میان رفته و از میان ص۷۳ و۷۴ ابیاتی افتاده ودرحاشیه ص ۱۵۷ یادداشتی بسال ۱۲۴۵ نگارش یافته وپشت صفحهٔ اول وبرصفحهٔ‌آخر یادداشتهائی است واین‌نسخه بدین بیت‌آغازگردیده :

مقدری نه به آلت بقدرت مطلق

کند بشکل بخاری چو گنبد ازرق

جلد مقوائی . عطف و گوشه تیماج . کاغذ دولت‌آبادی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۲۱ . صفحه‌ای ۲۱ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۰۱۸۹ .

دیوان انوری

اوحدالدین محمد متخاص به انوری پسر وحیدالدین محمدبن اسحاق ابیوردی یا خاورانی است .

وفات انوری را بسال ۵۴۷ و ۵۷۵ و ۵۸۳ نوشته‌اند بشهادت اشارات تاریخی که در دیوان وی یافت میشود قول اول باطل و شهرت استخراج قران وانحراف مردم از انوری دراثر عدم ظهور اثر آن ، قول آخررا (۵۸۳) تأیید مینماید (۱) .

۹۵۲

این نسخه‌را (چنانکه درص۲۲ و ۵۱ یادداشت‌شده) بسال ۱۰۴۳ و۱۰۴۴ عبدالرشید خطاط معروف (۲) بخط نستعلیق بسیار خوب نوشته ، برگهای آن مجدول بطلاو لاجوردی وغیره وبرخی ازآنها جابجا صافی شده وگذشته از اول وآخر، اوراقی هم ازمیان نسخه افتاده وشامل قصائدی درمدح شاه‌صفی وغزلیات مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی وقطعات و رباعیات میباشد و درحدود ۲۰۰۰ بیت است .

جلد مقوائی . کاغذ دولت‌آبادی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۷۵. صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول $\frac{1}{2}$۲۳ سانتیمتر . عرض $\frac{1}{2}$۱۴ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۴۱۰۹.

دیوان اوجی نطنزی

اوجی از اهالی نطنز و از شعرای نیمهٔ اول قرن یازدهم هجری بوده، در هراة زندگانی میکرده ، وتشیع وی از ابیات موجودهٔ درنسخه این کتاب آشکار

(۱) برای شرح حال انوری مراجعه شود به ج۲ فهر ص۵٦۴ - ۵٦٦ لب ج۲ ص ۱۲۵-۱۳۸، ح لب ج۱ ص ۳۴۳ ، ثا ذیل خاوران ، گز ص ۴۷۴ ، ۴۸۸ ، ۸۱۳ و ۸۱۵ و تذ ۸۳-۸٦ و هم ص ۲۴۹-۲۵۲ و ما ج۱ ص۱۵۲-۱٦۷ وسخ ج۱ص۳۵٦-۳۸٦ نگارش یافته‌است .

(۲) عبدالرشید معروف به رشیدا خواهرزاده میر عماد خطاط معروف است و از نستعلیق نویسان مشهور میباشد، درپیدایش خط وخطاطان قطعه‌ای از خطوط وی گراور شده و چنانکه در تذکرة الخطاطین سنگلاخ نوشته شده بسال ۱۰۴۸ در کشمیر وفات یافته است .

و درفو نوشته شده که دیوان وی مشتمل برده‌هزار بیت ازقصیده ، ترکیب‌بند، قطعه وغزل میباشد وقصائد او بیشتر درمدح حضرت علی بن موسی‌الرضا (ع) و ولی نعمت وی حسن بیك شاملو میباشـد و بسال ۱۰۵۰ جهان‌را بدرود گفته است (۱)

۹۵۳

این نسخه ازدیوان اوحدی مراغه‌ای بخط نستعلیق (ظاهراً در اوائل قرن یازدهم هجری) نوشته ، بسال ۱۱۰۰ یکی از مالکین در ص ۲۰۶ ابیاتی راجع به آداب دیدن هلال هر ماه نوشته واین تاریخ را هم نگاشته ولی مسلماً نسخه سالها پیش از آن تاریخ نگارش یافته و شامل ترجیع بند و ترکیب بند و قصائد و غزلیات و رباعیات میباشد و در حدود هشت (۸۰۰۰) بیت است .

چند برك از اول و آخر نسخه افتاده و برگهائی نیز از اول و آخر و میان آن وصالی گردیده و بیت نخستین نسخه اینست :

شب غنچه از آن نواله بر خارا ریخت

تـا گـربهٔ بـند بـاز بـوئی نـبرد

جلد تیماجی . کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۳۳۴ . صفحه‌ای ۱۸ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر ، شماره دفتر ۱۳۹۲۰ .

۹۵۴

ایـن نسخه بخط نستعلیق خیلی خوب نوشته شده و منتخبی از دیوان اوحدی ، منطق‌العشاق یا ده نامه وی‌را نویسنده همین‌نسخه نوشته وپیوسته‌آنست (ص۱۸۶-۲۱۷) درحدود ۲۵۰ بیت است و از آغاز و انجام آن برگهائی افتاده ، آغاز نسخه این بیت :

جرا پنهان شدی از من تو با چندین هویدائی

کجا پنهـان توانی شد که همچون روز پیدائی

وازآخر این منتخب ابیاتی افتاده وآخرین بیت نسخه اینست :

برغم خوی تو گردون هزار نقش برارد

گران هزار نباشد یکی چوخوی تو مشکل

(۱) این شرح با نگاه کردن فو ص ۶۸۲ ج ۲ ، نص ص ۲۴۹ و آر ص ۱۷۴ نگارش یافت .

تاریخ نگارش ندارد ولی طرز خط حاکم است که در اواخر قرن دهم نگاشته شده وسرلوح کوچکی دارد، دوصفحه نخستین تذهیب ونقاشی بسیار ظریف گردیده وپاره‌ای از برگها هم تذهیب زیبائی شده وتمام صفحات مجدول بطلا ورنگار ومتن وحاشیه میباشدو حاشیه برگهارا موریانه سوراخ کرده ونسخه درحدود ۲۲۰۰ بیت است ۰

پشت صفحهٔ نخستین یادداشتها ومهرهایی است که میرساند نسخه درکتابخانه یکی ازبادشاهان هند بوده ودرسالهایی چند مکرر تفتیش وملاحظه شده است ۰

جلد تیماجی نیم ضربی مستعمل ۰ کاغذ دولت آبادی . قطع خشتی باریك ۰ شماره برگها ۱۰۹ . صفحه‌ای ۱۳ بیت . طول ۲۲ ۱/۲ سانتیمتر ۰ عرض ۱۵ سانتیمتر ۰ شماره دفتر ۱۳۲۸۳ ۰

دیوان اوحدی مراغی

ازاوحدی‌مراغی (رك : ص۱۵۳ فهرست حاضر). این دیوان‌شامل قصائد وترجیع بندو مقطعات وغزلیات وترکیب بند و رباعیات شمارهٔ ابیات آن در ماشش هفت هزار وکظ در مقدمه جام جم چاپی (بقلم آقای وحید دستگردی) نه‌هزار وتذده هزار ودا پانزده هزار نوشته شده .

۹۵۶

این نسخه رابخط نستعلیق میرزا علی اکبر تفرشی بسال ۱۲۴۶ نوشته وبهادرنام پشت صفحهٔ نخستین‌نام نویسنده وسال نگارش رایادداشت نموده ودرص ۱۵۷و۱۵۸ تاریخ تولد دونفر ازشاهزادگان نگاشته شده تمام برگها باجوهر آبی وقرمز جدول کشی گردیده است .

جلد تیماج ۰ کاغذ فرنگی ۰ قطع خشتی باریك ۰ شماره برگها ۸۰ ۰ صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۱ ۱/۲ سانتیمتر ۰ عرض ۱۴ ۱/۲ سانتیمتر شماره دفتر ۱۴۰۷۲ .

دیوان بدرشاشی

بدرالدین‌شاشی (= بدرچاچ) از سخن سرایان قرن هشتم هجری‌ومداح

محمدبن تغلق آخرین پادشاه سلسلهٔ تغلقیه دهلی بوده و پادشاه اورا فخرزمان لقب داده (۱) است .

در کتب تذکره وسیر نام و آثار این شاعر دست نیافتیم جزدر تذکره خوشگوکه این شاعر رابا بدرالدین جاجرمی(۲)یکی دانسته وگوید : وفاتش درهندوستان بعهد محمدشاه بن تغلقشاه واقع شد(۲)ودرماج۱ص۱۶۹-۱۷۹نیزازوی اندك معرفی گردیده .

ازنسخ دیوان وی فقط نسخه این کتابخانه است که نگارنده از آنها خبری دارد که شامل قصائد ومقطعات شاعر میباشد ودر حدود ۲۱۰۰ بیت است وازاین :

« سال تاریخ عرب دولت شه بود بعقد

کاسمان عقد سخنهای مرا داد نظام »

که درآخر نسخه این کتابخانه میباشد استفاده میشود که بسال ۷۴۵ خود شاعر بجمع وترتیب آن پرداخته ودرچند جای ازدیوان (ص ۱۰۹ و ۱۱۱) ماده تاریخ هایی که ۷۴۴ را صریحاً میرساند موجود و از اهل سنت بودن شاعر از ابیات دیوان واضح وآشکار است .

آغاز :

حمد آن سلطان عالم راکه عالم پرور است

انس اودرراه ایمان انس وجانرا رهبر است.

---

(۱) درآخر بسیاری ازقصائد وقطعه‌ها شاعر بدرچاچی یابدرشاشی تخلص نموده و درچندین جا(ص ۶۸و۱۰۷و۱۱۱و۱۵۶) تصریح نموده که پادشاه اورا فخرزمان لقب‌داده ویکی ازآنها این‌بیت‌است :

خسروم فخر زمان خواند ولی هست مرا　لقب آن ماه‌که درنیمه ماه است تمام.

(۲) بدرالدین جاجرمی ازشعراء بزرگ قرن هفتم هجری‌بوده وباسجد همگر وامامی هروی بفاصله دوماه دریکسال وفات یافته‌اند ماده تاریخ آنهابمناسبت درج ص ۲۲۷ نقل گردید بنابراین وشهادت مندرجات این دیوان یکی نبوده‌اند .

(۳) باادله تاریخی این قول خوشگو نیز نادرست است .

۹۵۷

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، برگهانی ازمیان وآخر آن افتاده و چند برگ وصالی گردیده وبرخی هم‌جابجا گذارده شده، یکی از مالکین نسخه پشت صفحهٔ نخستین تملك‌نسخه‌را بسال ۱۱۳۳ یادداشت کرده وبیشتراین یادداشت را محو کرده‌اند، بقرینهٔطرزنگارش عنوانی که‌در ص۸۳۷ نگارش یافته ویادداشتهای کوچکی که درص۸۵۱ و۸۵۲ دیده میشودتصور میکنم که نسخه پیش‌ازمرك شاعر (۱۱۲۹) بچندسال که مسلما پیشتر از۱۱۲۴ نبوده‌نگارش‌یافته‌ویادداشتهای کوچك نامبرده‌خط‌خود شاعر باشدویادداشت موجود درحاشیهٔ ص۲۲و۱۱۹ میرساند که این‌نسخه نخستین نسخه پاکنویس شده دیوان تأثیر می‌باشد و مندرجات آن‌عبارتست‌از :

۱ـ قصائددرتوحیدومناقب پیغمبرص وائمه اثنی‌عشر ع ورثاءحضرت‌سیدالشهداءع ومدح شاه سلیمان صفوی وبعض ازوزراء آنعصر وبرخی ازقضایای تاریخی‌است وترکیب بندی بنام «رموزالعاشقین» مذیل به‌منقبت‌حضرت امام‌منتظر ع دراواخر این‌بخش‌میباشد (ص ۱ـ ۱۳۲)واین‌بخش‌موافق‌نسخه کامل م.د ۱۶۰۰ بیت است.

۲ـ مقطعات وتواریخ (ص۱۲۲ـ ۱۴۱و۸۲۸ ـ۸۳۹) وازآخر این‌بخش برگهائی افتاده‌وموافق‌نسخه کامل‌م.داین‌بخش ۲۱۶ بیت‌است .

۳ـ مثنوی منهاج‌المعراج (ص۷۹۷ ـ ۸۲۷ و۱۴۲ـ۱۴۷) وگذشته ازپیش وپس شدن برگهاازآخرآن برگهایی افتاده واصل‌این‌مثنوی۳۳۹ بیت‌است .

۴ـ مثنوی جهان‌نما برابر مخزن‌الاسرار (ص۱۴۸ـ۲۱۰) در۶۸۹ بیت .

۵ـ مثنوی دعوةالعاشقین برابرخسرو شیرین (ص ۲۱۱ـ۲۳۳) ۲۶۷ بیت

۶ـ مثنوی‌درتعریف قصرسعادت آباداصفهان بنام« گلزار سعادت»(ص۲۳۴ ۲۶۰) در۲۵۷ بیت .

۷ـ مثنوی درمقابل هفت پیکر به‌نام»ثمرةالحجاب » (ص ۲۶۴ـ ۲۷۹) در ۱۴۸ بیت .

۸ـ مثنوی بعنوان مقدمه رساله معما (ص ۳۳۱ ـ ۳۳۳) در۲۴ بیت.

۹ـ مثنوی دروصف تفت یزد وتشکرازوزارت آنجا بنام «حسن اتفاق» (ص۲۷۹ ۳۰۳) در۲۸۵ بیت .

۱۰ـ مثنوی دراخلاق دربحر شاهنامه بنام «میمنت‌نامه» (ص۳۰۳ ـ ۳۳۱) در۲۹۳ بیت .

۱۱ ـ غزلیات (ص۳۳۵ـ ۷۹۵) برگهای‌این‌بخش جابجا صحافی شده واوراقی از میان وآخر آن افتاده وابیات کنونی درحدود ۵۲۰۰ میباشد وبامقایسه بانسخهٔ‌کامل‌م.د درحدود ۵۰۰۰ بیت افتاده دارد .

۱۲ ـ رباعیات (ص ۸۴۰ ـ ۸۵۹) ازاول وآخـر افـتاده دارد و ۹۷ رباعـی

دیوان یا کلیات کامل تأثیر که درکتابخانه مدرسه عالی سپهسالار می باشدودر ص ۵۷۳. ۵۷۵ ج ۲فهرست آنجا معرفی گردیده گذشته ازدوازده بخش نامبرده بخشی بنام ابیات وافراد متفرقه بترتیب حروف تهجی موافق ردیفها در ۱۰۰۰ بیت وقصائدوغزلیات وقطعه هایی بترکی در۴۴۷ بیت دارد وبنا برمحاسبه نگارند این نسخه ۱۰۳۰۰۰ بیت را شامل ودرحدود ۶۱۰۰ بیت کمتر ازنسخه کتابخانه سپهسالاردارد .

جلد مقوائی . کاغذ اصفهانی. قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۴۲۰ . صفحه‌ای ۱۲ بیت. طول ۲۳ سانتیمتر .عرض ۱۶/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۷۵۹ .

دیوان یا کلیات تاثیر

میرزا محسن تأثیر تخلص از تبریزیان متولد شدهٔ در اصفهان میباشد ، چنانکه ازدیوان وی استفاده میشود بسال ۱۰۶۰ بدین جهان پای گذارده و ابیات تاریخی وآغاز بخشهای نامبردهٔ دیوان تأثیر در ص۵۷۲ ـ ۵۷۵ ج ۲ فهرنگارش یافته‌است .

آغاز (قصائد) :

ای ثنایت انس و جان راازبیان انداخته
حیرت ذات تولکنت در زبان انداخته

۹۵۸

این نسخه بخط نسخ نوشته‌شده ازاول وآخر ومیان آن برگهایی افتاده وپاره‌ای‌هم جابجا گردیده وبرك اول وآخر نسخه الحاقی وازکتاب دیگری‌است ، ظاهرا دیـوان از خطوطاوائل قرن دهم‌هجری میباشد واین بیت آغازکنونی نسخه‌است :

گذارم سوی گلشن بی‌رخ او چون همی افتد
بـروی گل زاشك من بود گرشبنمی افتد

جلد تیماجی . کاغذ خطائی . قطع‌ربعی . شمارهٔ برگها ۱۰۲ . صفحه‌ای ۲/۰ بیت طول ۱۷ سانتیمتر . عرض۹/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۷۹۲۳ .

دیوان تارك شیرازی

در کتب تذکره و تاریخ که در دست نگارنده میباشد تارك تخلص نام برده نشده و از مندرجات نسخهٔ این دیوان، شیرازی بودن او آشکار است. او دم از محبت اهل بیت پیغمبر ص میزده و در اینباب ابیاتی چند دارد و از آنها این بیت است:

زفارسم من و سلمان براهل فارس ممداست
وسیله اوست مرا درسلام خواجهٔ سلمان

و گذشته از این بیت در چند جای دیگر (ص ۳۷ و ٤۱ نسخه) شیرازی بودن خود را تصریح کرده است.

درجای دیگر از دیوان خودرا حافظ قرآن معرفی نموده:

تارك آنروز ترا حافظ قرآن خوانم
طرق نهصدو شصت ازبر اگر برخوانی

و طریقهٔ خودرا میان سعدی و حافظ تصور نموده:

باعتدال طرق رفت و عاقبت منزل
میان سعدی و حافظ گرفت تارك ما

و دریکی از رباعیات اینگونه از اشعار خودرا برتر ازخیام و افضل الدین کاشی دانسته است:

چون ساقی طبع من مفرح انگیخت
پیوسته شراب ناب درساغر ریخت
تا صیت چهار مصرعم گشت رفیع
خیام ز خیمه افضل از فضل گریخت

در تصوف ازمریدان شیخ محمد نوربخش (بسال ۹۱۲ مرده) بوده و اورا ستوده وازوی استمداد همت کرده ودرتاریخ وفات اوقطعه‌ای انشاء نموده و نیز

از چند ماده تاریخی که‌در این دیوانست معلوم میشود که در اوائل سلطنت شاه اسماعیل اول صفوی زندگانی مینموده و تاریخ ورود اورا بشیراز در آخر قصیده‌ای (۴۲ـ۵۱ نسخه) چنین آورده:

نامه‌ام کز بهر حظ هوشمندان نام یافت

سال تاریخش ز «حظ» (= ۹۰۸) آر دبرون هر هوشیار.

این دیوان شامل قصائد و ترکیب بند و رباعیات و مثنوی و قطعه‌ها و فردهایی میباشد و نسخهٔ این کتابخانه درحدود (۱۰۰۰) بیت است.

نسخهٔ دیگر از این دیوان را در کتابخانه‌ای سراغ ندارم.

۹۵۹

این نسخه را (چنانکه در ص ۱۰۰ یادداشت‌شده) بسال ۱۲۹۵ عمو نام بخط شکسته نستعلیق نگاشته‌است، صفحهٔ نخستین و آخرین و برگهائی از میان آن افتاده و مشتمل بر چند مثنوی و قصائد و غزلیات و قطعات و رباعیات و ترجیع‌بندی درهجو حاجی میرزا باقر وزیر همدان میباشد و نخستین بیت نسخه اینست:

ازو نیست پوشیده اسرار ما وزو گرم سوداست بازار ما

جلد تیماج. کاغذ فرنگی. قطع ربعی. شمارهٔ برگها ۹۳. صفحه‌ای ۱۳ بیت. طول ۱۷/۵ سانتیمتر. عرض ۱۱ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۴۱۸۱.

دیوان تشنهٔ تهرانی

تشنهٔ تهرای از شعرانی قرن سیزدهم هجری بوده و چنانکه در مدائح معتمدیه (ص ۱۲۰ـ۱۳۳) معاصر وی نگاشته نامش محمد تقی و همشیره زادهٔ مهدی بیك شقاقی است و در بدو حال کلاه‌دوزی مینمود.

از مندرجات دیوان وی بدست می‌آید که اصل او آذربایجان و مولدش مراغه بوده و سال ۱۲۱۰ بدینجهان پای گذارده چنانکه گوید (ص ۱۰ نسخه)

مرا آخرین مام فرخنده‌هوش به‌ملك مراغه فکنده زدوش

و در (ص ۱۷ نسخه) در ذیل کشته‌شدن آغا محمدخان گوید:

(چوشه کوفت بر کاخ جنت لوا بری شد لب‌من ز بستان جدا

وچون بفرمان پادشاه نام‌برده پدرشاعر ازمراغه به‌کاشان تبعید شده و گروهی ازخویشان شاعر درتهران (ری) جای‌گزین‌بوده‌اند تشنه هم دراینشهر زندگانی مینموده ومکرر اینجارا وطن خوانده ودلبستگی خودرابدانجااظهار نموده وزن‌وفرزندانش نیزدراینشهر بوده‌اند .

چنانکه درص١٩ نسخه‌گوید :

بچندی درآن عشرت‌آبادری مرا عمر بگذشت باچنگک ونی

ودرص ٢٣نسخه گوید :

بسرحد ری بازم افتادکار که بودم درآنمرز خویش‌وتبار

گسسته زبارسفربندخویش زدم بوسه برروی فرزندخویش

ودرص ١٦٦نسخه‌گوید :

صبابگلشن ری‌گرشبی‌کنی‌گذری برآستانهٔ یاران‌من‌بسای‌سری

ودرچندجاهم‌ازری‌شکایت نموده چنانکه‌در١٥٣نسخه‌گوید :

سمند عشرتم پی‌گشت درایام ماکوئی

که‌چون‌زندان‌اسکندر به‌چشمم‌ملك‌طهران‌شد

ازمندرجات دیوان معلوم میشودکه شاعرتاسال ١١٦٤ زندگانی مینموده چراکه درمدح ناصرالدین شاه اشعاری دارد وبه‌میرزاتقی‌خان اتابك‌که‌نیزدر همین‌سال مقام‌صدارت یافته توسل‌جسته و استدعای آمدن به‌تهران کرده وبه عزل حاج میرزا آقاسی (بسال ٦٢٦٥ درعتبات فوت کرده) وتوقف وی در کربلاتصریح نموده‌است .

دیوان این‌شاعر عبارت ازیك مثنوی تاریخی‌است‌که بسال ١٢٦٠شروع و درآن پس ازحمد وثناء الهی و نعت حضرت پیغمبر ص‌ع و حضرت مولی علی(ع) شروع بشرح حال خود نموده ومسافرتهایی را که در ایران وروم و

هند وعراق (بین‌النهرین) نموده شرح داده وتصریح نموده که در هنگام قتل و غارت کربلا (بسال ۱۲۵۸) در آنجا بوده (در اینسال نجیب پاشا بکربلا حمله کرد وبسیاری ازایرانیان راکشته واموال آنهارا یغماکرده وچنانکه در «مدائح معتمدیه» معاصر وی نوشته تشنه‌نیز در آن هنگام زخم برداشته و با آنحال به ایران برگشته است) وپس از آن باصفهان‌آمده ودرعداد مداحین معتمدالدوله منوچهر خان‌گرجی (بسال ۱۲٦۳ مرده است) درآمده و روزگاری را بخوشی میگذرانید وپس از آن قطعات وقصائد وغزلیات و رباعیات میباشد و ترجیع بند درهجو وزیر همدان درآخر نسخه میباشد و در ص ۱۳۸ ـ ۱٤۰ و در ص ۱۵٦ ـ ۱۵۷ یك‌قصیده وغزل ترکی ازشاعر موجود درمیان دیگر شعرهاگاهی ابیاتی بترکی یافت میشود ودر «مدائح معتمدیه» قصائد وغزلیات و یك مثنوی میباشدکه در نسخه دیوان این‌کتابخانه نیست و شاید جز این‌نیز شعر داشته‌باشد ولی باتفحص بدست نیاورم واین نسخه دیوان درحدود ۲٤۵۰ بیت و اشعار مندرجه درمد ۳۸۰ بیت است .

در مدح امام‌غائب ومهدی‌موعود(ع)قصیده‌ای‌غراءدردیوان وی مندرج است .

۹٦۰

این نسخه بخط نستعلیق بسیار ممتاز یکی ازخوشنویسان قرن‌سیزدهم هجری‌نوشته شده، سرلوحی زیبا داردکه بروی بخط ثلث نوشته شده: هوالله تعالی شانه ـ السلطان‌بن السلطان والخاقان بن الخاقان ناصرالدین‌شاه وشامل غزلیات (۳۲ غزل در۳۱۷ بیت) مرتبهٔ بحروف تهجی برحسب قوافی است‌که همه‌را این شاعر در مدیح پادشاه نـامبرده سروده، میان سطرهای دوصفحهٔ اول طلااندازی شده ونام پادشاه در همه غزلها با طلا نگارش یافته، فاصله غزلها نیز باطلا نقاشی برگ‌ موی‌گردیده و همهٔ برگها زرافشان و مجدول بطلا ولاجورد و شنگرف میباشد، برگ ۱و۲و۵و۷ و ۱۱ را بی‌احتیاطی لکه‌دار کرده وپشت برگ نخستین یادداشتی بوده محوگردیده است .

جلدمیشن. کاغذ خان بالغ. قطع خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۱۹. صفحه ای ۱۰ بیت. طول ۲۲ ونیم سانتیمتر. عرض ۱۳ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۳۹۲۵.

دیوان جرس

جرس از شعرای نیمهٔ دوم قرن سیزدهم هجری بوده و فقط در گنج شایگان (ص ۱۶۷) نام او آمده و ما دراینجا برخی از عبارات آن کتاب را دربارهٔ جرس می آوریم :

«اسمش مهدی و اصلش طهرانی وپدرش میرزا جانی ونسبش به حکیم هاشم که از اکابر و اطبای یکی از پادشاهان صفوی بوده منتهی میگردد ، مقدمات عربیت و ادبیت را نیکو آموخت ، وبه فهمیدن قواعد شعر از عروض وقافیه وسائر امور لازمهٔ آن پرداخت ، چندی نیز فن استیفا وحساب را مشتاق گشت ومشاق خط ومحصل ربط سیاق آمد تا از آن حرفه نیز بقدر مقدورصرفه برد ، اکنون دبیری است درهمه امور بی‌نظیر و اینك در تهران بمنصب سررشته‌داری برقرار است و اکنون سال فزون از نیمهٔ پنجاه است که بامؤلفش رشته الفت چنان مستحکم است که بدینگونه الفت بی شایبهٔ کلفت کم اتفاق افتاده وکسی نشان نداده ، طبعی دارد درغزل وقصیده سرائی وگفتن قطعه ورباعی وساختن مثنوی و مسمط بدانگونه غرا ومسلط که آنچه حقیر شعر از وی دیده یا شنیده ازفصحای دیگر کمتر بنظر رسیده الخ»

سپس صاحب گنج شایگان قصیده‌ای ازجرس راکه درمدح میرزا آقاخان صدراعظم بوده (در ۵۵ بیت) نقل کرده وآغاز آن اینست :

فرخ آن چنبر که گرد عارض دلبر بود

مهر رخشانرا چوماه آورده درچنبر بود.

نگارنده جز غزلیات نام‌برده واین قصیده‌از اشعارجرس راتاکنون بدست نیاوره و بروجود دیوان کامل وی اطلاعی ندارم.

۹٦۱

این نسخه بخشی ازغزلیات جرعه میباشد (غزلهای ردیف الف وباو بخشی از تاء) ودر حدود هفتصدو بیست (۷۲۰) بیت است، بخط شکسته نستعلیق نوشته شده وباجوهر قرمز جدول کشی گردیده وظاهرا در اوائل قرن چهاردهم هجری نگارش یافته ، برگهای ننوشته‌ای در آخر دیوان میباشد وچند یادداشت پشت صفحه نخستین موجود است.

جلد مقوائی. کاغذ فرنگی. قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۲۶. صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۸ ونیم سانتیمتر. عرض ۱۹ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۲۱۹۶۱.

دیوان جرعه

جرعه از شعرای قرن سیزدهم هجری تبریزاست نام وی دردآ (ص ۹۳-۹۴) ابوالفتح ثبت شده وبرنسخهٔ این کتابخانه «میرزا شمس‌الدین جرعه» معرفی گردیده .

ونیز در آنجاست که شاعر خوش‌نویس بوده و کتاب جهان‌نما وکلیات قاآنی بخط وی درسال ۱۲۵۷ و ۱۲۷۳ درتبریز چاپ شده، بنابراین تااین‌سال در این جهان زندگانی مینموده وپس از این تاریخ‌از وی خبری ندارم.

آغاز :

ای ز همه در حجـاب و بـرهمه پیدا

جان جهان در هوای مهر تو شیدا

۹٦۲

این نسخه چنانکه عبدالحسین سردار معظم خراسانـی بسال ۱۳۳۵ پشت صفحهٔ نخستین نگاشته برای‌کتابخانه وی نگارش یافته، پیش از نسخه فهرست قصائد و ترکیب بندها وغزلیات ورباعیات نیز نگاشته شده، صفحه نخستین دیوان دارای سرلوحی زیبا و اطراف دوصفحه اول و میان سطرها تذهیب ظریفی گـردیده و در آغاز فهرست سرلـوح مختصری است، همه صفحه ها مجدول بطلاولاجورد میباشد ونسخه بخط شکسته‌نستعلیق خوب نوشته شده و درحدود ۷۰۰۰ بیت است وبدین بیت آغازگردیده :

این جرم پاك چیست چو ارواح انبیا

چون روح بالطافت و چون عقل‌باصفا

جلد روغنی ظریف ودر وسط ترنج هریك از دوجلد نـوشته شده : عمـل کمتـرین محمد مذهب‌الدوله ۱۲۳۵ . کاغذ ترمه . قطع خشتی‌باریك. شمارهٔ برگها ۲۶۰.صفحه‌ای ۱۷ بیت. طول ۱۹ونیم سانتیمتر. عرض ۱۲ونیم سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۲۴۸ .

دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی

از مشاهیر سخن‌سرایان قرن ششم هجری (۱)ووفات شاعر را بسال۵۸۸ و ۶۰۰ نوشته‌اند

دیوان جمال‌الدین قصائد وترکیب بندها وقطعات وغزلیات و رباعیاتی را دربردارد و علوهمت و بلندی‌مقام شعری وی از اشعار آن آشکار وهدایت در رن ابیات آنرا در حدود بیست هزار دانسته و چنانکه گـذشت نسخه خطی این کتابخانه در حدود ۷۰۰۰ بیت میباشد و نسخه‌ای از دیوان وی‌که بتصحیح و اهتمام ادیب نیشابوری (۲) در تهران چاپ شده (۳) شامل ۴۰۰۰ بیت میباشد .

۹۶۳

این نسخه بنابر تصریح درص ۸ درماه رجب سال ۱۲۸۷ آغاز نگارش آن‌بوده و چنانکه از مندرجات پشت صفحهٔ نخستین وحاشیهٔ ص ۲۹۸ نسخه بـدست می‌آید بسال ۱۲۸۸ در دست خودشاعر بوده وابیات وقصائدی برآن افزوده وشایدهمه نسخه نیز خط خود شاعر باشد ومندرجات آن عبارتست ازترکیب بند (ناقص) ص۱-۲، ۲- دیباچه ص ۳-۸ ، ۳ قصیده ص۸،۴- غزلیات ص۹- ۲۷۳ ، ۵- ترجیعات‌ص۲۷۵-۲۸۸، ۶-رباعیات

(۱) شرح‌حال مفصل این شاعر درص ۲۰۹ - ۳۰۷ ج۲ سخ ومختصرادر ۱۷۴ رن وص ۱۴۱-۱۴۸ تذ وص ۱۷۷ ج ۱ اما وص ۴۰۲-۴۰۴ ج ۲ لب و ص۱۷۶-۱۷۹ آر و هفت اقلیم نگارش یافته ومراجعه‌گردیده است.

(۲) باید دانست‌که مصحح این دیوان‌که در آخر مقدمه ادیب نیشابوری امضـاء نموده ادیب نیشابوری معروف (عبدالجواد ۱۲۸۱ - ۱۳۴۴ ه . ق) نیست ومیدانیم‌که نام ایشان محمدتقی و ازشاگردهای مرحوم ادیب بوده ودر زمان زندگانی ادیب«ادیب کوچك» خوانده می‌شد واینك درمشهد مقدس خراسان‌اند.

(۳) بدبختانه تاریخ چاپ این‌دیوان‌نگارش نیافته‌ولی‌مسلماً بسال ۱۳۱۸خورشیدی بوده است.

ص۲۸۸ - ۲۹۷، ۷- فردها ص۲۹۸ -۲۹۹و نسخه از آخر افتادگی دارد وابیات‌موجودهٔ در آن درحدود ۳۵۰۰ بیت‌است.

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع خشتی. شماره‌برگها ۱۵۰. صفحه‌ای ۱۲ بیت‌طول ۲۲ سانتیمتر. عرض‌۱۵ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱۴۰۹۹.

دیوان جوزا دلگشا

در دیباجهٔ این دیوان نام این‌شاعر جوزا تخلص ابوتراب‌بن حسن حسینی تصریح‌گردیده و از بیانات وی بدست‌می‌آیدکه دریکی ازدهات نطنز (چشمه نام) میزیسته و آرزو داشته که غزلیات وی چون غزلیات خواجه حافظ مورد تفال‌گردد، از اینرو آنها رامرتب بحروف تهجی برحسب ردیف ها نموده و «دلگشا» نام نهاده برای نشان‌دادن طرز شعر ومقام مرتبهٔ شاعر بهتراین دیدم‌که چند بیت ازمقدمهٔ آنرا دراینجا بیاورم وزبان دربندم

اینکه ما گفتیم وی را دلگشا
بهر تقبیح ضمیر مآدعی
اول اربگشودنش خواهی اگر
شرح احوالی بگوید از وفا
هم سلام و هم تحیت بایدت
گفتن از بهر علی مرتضا
پس زبان بگشا به آواز جلی
با تو لای شه دین لافتی
گوی آیات همه ناد علی
پس تفال زن به نظم دلگشا
گربانصاف اندرین‌آری‌تودست
رحمتی خواهی فرستادن بما

مدتی از آنکه جوزا روزوشب
خون دل‌خورداست‌درعین‌جفا
کین بماند یادگارش درجهان
خود بود مستغرق فیض خدا

از بیانات دیباجه برمیآیـد که شاعر جز مندرجـات این نسخه از دیوان (۳۵۰۰ بیت) اشعاری داشته .

آغاز دانی چرا هلال فلك قامتش خم است
اختر فشان سپهر زمژگان انجم است

۹٦۴

این نسخه بخط نستعلیق خوب یکی از اساتید نوشته شده ، پشت صفحهٔ نخستین وبربرگی که‌پیش‌از آن گذارده شده چند نفر راجع به‌نویسندهٔ آن اظهار نموده پیشتر آن‌ها گویند که خط باباشاه عراقی است و یکی از آن‌ها نگارش را نسبت به‌میرعلی داده ولی بامقایسه باسائر خطوط میرعلی ثابت میشود که نگاشتهٔ وی نیست وطرز خط میرسانـد که نویسنده هندی بوده وچنانکـه خواهیم دانست مسلماً درهند نـوشته شده وپس‌از سال ۹۷۲ این کار انجام یافته وبرگهایی از میـان ص ۱ ـ ۲ و ۱۹۹ ـ ۲۰۰ (تتمه غـزلیات ردیف میم و نون وواو وبخشی از غزلیات ردیف هاء افتاده) واز آخر نسخه افتاده و رباعی آخرین الحاقی ونسخه کنونی درحدود ۲۵۰۰ بیت میباشد .

بیشتر از برگها وصالی شده ، دارای یك سرلوح میباشد ، صفحات مجدول بطلا و لاجورد وشنگرف است .

جلد تیماجی . کاغذ حنائی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۱۰ صفحه‌ای ۱۱ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۳۳ .

دیوان حاجی ابرقوئی

حاجی ابرقوئی از شعرای قرن دهم هجری است درکتب تذکره بنام و آثار وی دست‌نیافتم ، در یکی از قصائد که‌درمدح حضرت امام رضا علیه‌السلام

سروده شرح حالی از خویشتن بدست داده وبهمین مناسبت آن قصیده را «نسب نامه» نامیده

«چو در این قصیده شده ذکر اصلم
نسب نامه نامش نهادم بدوران»

ابیات زیر راکه‌گذشته از معرفی شاعر، مبین طرز شعر وشاعری حاجی میباشد (ص ۲۷ - ۳نسخه) دراینجا میآوریم :

«من بی سر و پاکه گشتم ز خاصان
پدر کرد و مادر بود از لرستان
فلك در ابر قویه افکند ما را
که باشد گل ابیض باغ رضوان
بدامان مادر چو یکساله گشتم
پدر زین جهان شد بدان جای پاکان
بشش سالگی دل بکاری نهادم
کزو بگذرانم معاش خود آسان
سه سال از پی گله رفتم بصحرا
شدم از برای سك نفس چوپان
سه سال دگر گرد گاوان دویدم
بنوعی که آسوده گشتند گاوان
سه سال دگر بنده خر بنده بودم
بکف چوب و دایم بدنبال خویشان
سه سال دگر هیزم عالمی را
ز کوه فلك سا کشیدم بمیدان

سه سال دگر تخم ذرت فشاندم
چو آن عاشقی کو بود اشك پاشان
سه سال دگر کار گل پیشه کردم
رساندم بسی طاق ایوان بکیوان
سه سال دگر کرده‌ام ره رویها
که خورشید گردیده که در گرد پنهان
سه سال دگر سود و سودا نمودم
که هرگز نکردم در آنکار نقصان
بهنگام سی سالگی خواجه گشتم
مرا چون فلك کرد تاجر بدوران
پی سود و سودای خود می‌دویدم
گهی سوی شیراز و گه سوی کرمان»

وچنانکه از مندرجات این دیوان بدست می‌آید بهندوستان رفته‌وسلاطین آنجا را مدح‌ها گفته ودرقصیده‌ای که درمدح محمد قلی قطب شاه سروده (ص ۵٦ ـ ۵۸ نسخه) گوید :

«شها در دکن بنده سی سال گشتم
ز حکم قضا و به امر الهی»

ودر مثنوی‌خود که بنام «ناظر ومنظور» انشا نموده ودر آن داستان عاشقی خود را آورده رفتن خود را بهندوستان نیز تذکر داده واین چند بیت از آنجاست (ص ۸۷ نسخه) :

مادر طبع من این طفل خیال
زاد در نهصد وهفتاد ودو سال

چون فلك قرعه پی نامش زد
نام این «ناظر و منظور» آمد
بیت افسانــه عشقم ز قلم
صد و پنجاه و شش آمد برقم

حاجی این نسخه از دیوان خود را بنام مصطفی‌خان که ظاهراً ازخوانین هند بوده جمع آوری کـرده و درقطعه‌ای که درآخر غـزلیات گذارده میگوید:

زانکه از یمن همتش گفتم
ز ابتـدای سفینه تـا انجـام

واز مندرجات دیوان بدست آمدکه حاجی بیش از شصت‌سال‌زندگانی نموده وتا سال ۹۷۲ مسلماً زنده بوده است .

دیوان حاجی مشتمل بر-۱ - قصائدی درتوحید ومدح حضرت رسول‌ص وائمه دوازده‌گانه وشاه طهماسب صفوی (۴۳ - ۴۵) در ذیل منقبت امام‌زمان علیه‌السلام نیز از شاه طهماسب نام برده است ص ۴۱) و پادشاهان هند - ۲ - افسانه عشقی بنام «ناظر ومنظور» بوزن مثنوی در ۱۵۶ بیت (ص ۷۴ - ۸۸ نه) ۳ غزلیات مرتبه بترتیب حروف تهجی برحسب ردیف (ص ۸۸ - ۲۱۳ نه)، ٤ - رباعیات (۲۱٤ - ۲۱۷ نه) وبخشهای نامبرده بانقصی که دارند چنانکه گذشت درحدود ۲۵۰۰ بیت است .

آغاز قصائد :

این نسخه ز عیب چون مبر است
از حاو الف ز جیم و از یاست
ایافرمان‌ده‌اشیاکه‌هستی‌خالق‌اشیا
توئی‌داناتوئی بینازهی‌یکتای‌بیهمتا

آغاز غزلیات :

من بیدل شوم قربان ، کمان ابروانش را

کشیدن گر چه نتوانم سرمویی کمانش را

۹٦۵

این نسخه را بسال ۸۵۸ نویسنده‌ای‌که نیز شاعر بوده ودر ص ۴۳۱ یك فرد از اشعار خود را نوشته بخط نستعلیق نگاشته واز خود نام نبرده وفقط مشتمل بـر غزلیات (ص ۱ – ۳۹٦) وقطعات (ص ۳۹٦ – ۴۱۰) وساقی‌نامه (ص ۴۱۰ – ۴۲۰) ورباعیات (ص ۴۲۰ – ۴۲۸) حافظ می‌باشد ودر حدود ۴۳۰۰ بیت است وشمارهٔ غزلیات هر یك از حروف تهجی برحسب قوافی این است :

الف ۱۱ ، ب ۳ ، ت ۷۸ ، ث ۱ ، ج ۱ ، ح ۱ ، خ ۱ ، د ۱۵۱ ، ر ۸ ، (یك برگ از غزلیات ردیف راء افتاده است ـ میان ص ۲۱۱ ـ ۲۱۲) ز ۹ ، س ٦ ، ش ۲۰ ص ۱ ، ض ۱ ، ط ۱ ، ظ ۱ ، ع ۳ ، غ ۱ ، ف ۱ ، ق ۲ ، ك ۳ ،) از آخـــر غزلیات حرف کاف واول حرف لام برگهایی ازنسخه افتاده ـ میان ص ۲۵۵-۲۵٦) ، ل ۲ ، م ٦۸ (ازآخر غزلیات حرف میم نیز افتاده ـ میان ص ۲۹۹ـ۳۰۰) ، ن ۱۷ (این‌ردیف نیز افتاده داردـ میان‌ص۳۲۷ـ۳۲۸) ، و۱۱ ، ه ۸ (این‌حرف نیز افتاده داردـص۳۳۹ ـ ۳۴۰) وی ۵۷ (نیزاز غزلیات این حرف هم بخشی افتاده ـ میان ص ۳۵۱ـ۳۵۲) .

درحاشیهٔ برگهای‌این‌نسخه‌ازدیوان‌حافظ‌کتابهای‌زیرین بخط‌همین‌نویسنده ۱ گشن راز ازص ۱ـ۸۴ ، ـ۲ کنزالرمز ص ۸۴ـ۱۰۲ ـ۳ـعشق‌نامه عراقی ص ۱۰۲ـ۲۳۰ ودرهمین فصل بمعرفی آنها خواهیم پرداخت وپس ازاتمام عشق‌نـامه نیزهمین نویسنده برحـاشیه برگهای دیگردیوان غزلیات واشعاری ازخواجو کمال، سعدی، همام تبریزی، سلمان، حسن خسرو، عراقی، عطار، جلال‌الـدین رومی، قاسم انـوار، جلال، عصمت، نعمت‌الله ولی، عماد فقیه شاهی، بایسنقر، ناصر؛ حمدی وغیر ازاینها نگاشته وچند صفحه متن‌آخرکتاب نیزمشتمل اشعاری از سعدی و دیگرانست وچنین مینماید که یك یاچند برگ ازآخر نسخه افتاده وتاریخ نگارش درص ۴۳۲ میباشد .

پشت صفحهٔ نخستین ترنجی است مینایی‌که درچهار طرف آن‌چهار بادام طلائی‌رسم شده وبرهر یك ازآنها نام‌یکی ازکتابهای نام برده نوشته شده ودرمیان ترنج عبارتی باطلا بخط ثلث نگارش شده‌بوده ولی‌ازمیان رفته‌وفقط کلمه السلامه آن‌خوانده میشود ویادداشتی ازسردار معظم خراسانی مالك اخیر نسخه بخط وی‌نیز دراین صفحه است .

درآغاز دیوان و گلشن راز که درصفحهٔ اول میباشند دوسرسوره ظریف مینائی که باطلا نقاشی گردیده موجود وجملهٔ دیوان حافظ و گلشن راز هریك بـاخط کوفی بریکی ازآنهـا نگارش یافته وتمام صفحات مجدول بطلاست وچندین برگ ازاول وآخر نسخه وصـالی مختصری گردیده است .

جلد تیماجی ۰ کاغذ سمرقندی . قطع ربعی ۰ شماره برگها ۲۱۷ . صفحه‌ای ۱۰ بیت درمتن و ۱۱ درحاشیه . طول ۱۸ سانتیمتر ۰ عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۷۰ ۰

۹۶۹

این نسخه را بسال ۷۹۵ در شهر استراباد سلطان‌علی‌مشهدی که ازمشاهیرخطاطان و از استادان خط نستعلیق بوده با طرزی پسیار زیبا نگاشته و شامل ۲۱۱ غزل (الف ۱۳ ، ب ۴ ، ت ۴۶ ، ث ۱ ، ج ۱ ، ح ۱ ، خ ۱ ، د ۴۳ ، ر ۹ ز ۳ س ۴ ، ش ۵ ، ص ۱ ، ط ۱ ، ظ ۱ ، ع ۲ غ ۱ ، ف ۱ ، ق ۱ ، ك ۳ ، ل ۲ ، م ۲۱ ، ن ۸ ، و ۴ ، ه ۶ ، ی ۸) وساقی‌نامه (۲۹ بیت) ومقطعات و رباعیات و (۶۰ بیت) میباشد ، دارای یك سرلوح زیبا در نخستین صفحه و یك سرلوح زیبا در نخستین صفحه و یك ترنج که میان آن یادداشتی کرده‌اند وبرخی ازآن‌محو گردیده پشت صفحهٔ اول میباشد ومیان همه سطرها تذهیب و نقاشی‌شده‌وگمان میرودکه اینها نیز ازآثار سلطان علی باشد، برگها متن وحاشیه وحواشی نیز تذهیب گردیده وبرگها باطرز نازیبائی وصالی شده‌و یادداشتهایی راکه پشت صفحهٔ نخستین بوده محو کرده‌اند، برگ ۱۵ و۱۶ که شامل یك دوغزل ازحرف راء بوده افتاده وبرگ آخرهم نیازمند وصالی است .

جلد روغنی دورو . کاغذ خان‌بالغ . قطع وزیری . شماره برگها ۲۰۱ . صفحه‌ای ۸ تا ۱۲ بیت . طول ۲۸ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۸۳۲۲ ۰

۹۷۰

این نسخه رابسال ۱۲۳۳ بخط شکسته نستعلیق خوب محمداسماعیل موسوی‌عریضی برای نائب بلوك میانکوه یزد (اسم‌این مردرا که درصفحه آخر بوده محو کرده‌اند) نوشته دیباجه‌ای‌که عین دیباجه محمدگل اندام بااندك تصرفی دربعضی ازکلمات آن میباشد و اضافاتی هم‌در آغاز ومیان وآخرآن دارد ونام محمدگل اندام راهم ندارد ومسلماً پس‌از قرن دهم هجری نوشته شده (ص ۱-۱۱) وپس ازآن رساله‌ای دربیان وتحقیق عبارات‌و الفاظ خواجه بفارسی (ص ۱۱-۲۲) پیش ازدیوان نوشته شده وپس ازآن مسدسی درمدح حضرت‌امام رضا علیه‌السلام (ص۲۳-۲۸) وپس ازآن‌قصائدوترکیب‌بندها (ص ۲۷-۶۰) وغزلیات (۶۳-۳۳۴)ساقی‌نامه ومقطعات ورباعیات (ص ۳۶۵-۳۷۰) است‌وتمام‌این دیوان

درحدود ۴۳۰۰ بیت است: (غزلیات ۳۶۰۰ بیت ساقی نامه و قطعه و رباعی ۳۰۰ قصائد و ترکیب بند و مسدس ۴۰۰ بیت) یکی ازقصائد درمیان غزلیات نوشته شده (ص ۲۸۱-۲۸۲) دوسرلوح درآغاز نسخه و غزلیات موجود واطراف دوصفحهٔ اول نسخه و غزلیات تذهیب ومیان سطرها طلا اندازی شده، عناوین مطالب برسر سوره‌هائی ظریف باسرخی نگارش یافته و ازعباراتی که درص ۳۳۴ نوشته شده معلوم میشودکه عناوین مطالب رابخط نسخ بسال ۱۶۳۹ احمدبن یحیی‌الاهیجی برحسب خواست زین‌العابدین خان دیلمان نوشته ومهراسم این شخص درچندین صفحه از دیوان دیده میشود وتمام صفحات مجدول به‌طلاست وآغاز دیباجهٔ نسخه اینست:

بسمله بهترین‌درود نامعدودی‌که حافظان سرائر عالم عقول وواقفان محامدومجامع اصول

جلد روغنی یکرو . کاغذ سمرقندی . قطع بغلی • شماره برگها ۱۷۵ . صفحه‌ای ۱۳ بیت • طول $۱۴\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر • عرض ۹ سانتیمتر . شماره دفتر ۲۱۴۸۰ .

دیوان حافظ شیرازی

شمس الدین محمد بن کمال الدین (۱) مشهور به خواجه حافظ نگارنده مجموعه‌ای مرکب از نظم ونثرکه بسال ۷۸۶ نگارش یافته در این کتابخانه ازنظرگذرانیده وگمان نزدیك بیقین داردکه منشی ونگارندهٔ آن خواجه حافظ میباشد ودراین فهرست معرفی کامل ازآن خواهد نمود .

۹۷۱

این نسخه را بسال ۱۲۲۸ بخط نستعلیق، نویسنده غلط نویسی بفرمان بند ت امید بیکیان درشهر مراد آباد هند، نوشته شامل قصائد ومقطعات ومثنویات .

موریانه‌تمام برگهارا سوراخ کرده وبرخی ازکلمات ابیات هم ازمیان رفته و پاره‌ای ازبرگها هم وصالی شده است .

جلد مقوائی • کاغذ سمرقندی . قطع وزیری . شماره برگها ۱۳۴ صفحه‌ای ۲۵ بیت طول ۲۷ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۰۰ .

---

(۱) عبدالنبی فخر زمانی قزوینی مؤلف تذکره میخاندکه بسال ۱۰۲۸ تألیف گردیده پدر خواجه را، بهاءالدین واصفهانی نوشته است .

دیوان یاکلیات حزین

محمدعلی (۱) اصفهانی متخلص به حزین در اصفهان بسال ۱۱۰۳ بدین جهان پای گذارده . وبسال ۱۱۸۰ (چنانکه درفو، هن وشم آمده) یا ۱۱۸۱ که در تحفةالعالم و مرآت الاحوال است در بنارس رخت بسرای جاودانی بربست . ومندرجات نسخهٔ رادراینجاشرح میدهم :

۱ ـ قصائد مشتمل برتوحید ونعت و مدائح در ۲۱۵۰ بیت تقریباً .

آغاز : غیر نفی غیرت یکتـای بی همتاستی
نقش لا در چشم وحدت بین من الاستی .

۲ ـ مثنوی دروصف حضرت پیغمبر (ص) در ۵٦ بیت .

آغاز : این ابر تری که خـامه انگیخت
در جیب جهـان در عـدن ریخت

۳ ـ مقطعات شامل ماده تاریخ ها و مواعظ و مراثی و مکاتیب نظمی شاعر درحدود ۱۱۰۰ بیت .

آغاز : یـا خاتم النبیین غمخوار عالمی تو
پیش تو چون بنـالم از جور آسمـانی .

۴ ـ صفیردل این مثنوی به مقدمهٔ نثری مختصری شروع شد ودر حدود ٦۷۰ بیت میباشد .

آغاز : بسمله الحمد فی‌الاخرة والاولی .
خدایا دلی ده حقیقت شناس   زبانی سزاوار حمد وسپاس
وانجام مثنوی این بیت است :
نی سوده تاریخ اتمام یافت   قلم‌باصفیر دل‌انجام یافت

(۱) شرح حال حزین در فوص ۳۷۲ و ۳۷۳ و ۴۸۳ و۷۱۵ و۷۱٦ ، تن ۱۸۲- ۱۸۵ ،رن ص ٦۸ ، شم ص ۱۳۰ - ۱۳٦ ، هن ص ۱٦۱ - ۱٦۴ ،آر ص ۳۸٦ تحفة‌ العـالم ص ۳۳۹ - ۳۴۳ و مرآت الاحوال برگ ۱٦۴ - ۱٦٦ بـا تفصیل و اختصـار نگارش یافته است .

ومصراع اخیر که مؤید نام مثنوی نیز میباشد تاریخ انشاءآنرا بسال۱۱۷۲ معین میکند وگذشته از این ۱۲ بیت بیش از این شاعر هفتاد سالگی خود را تصریح نموده :

سرآمد زعمر توهفتاد سال نیاسودکلك وزبانت زقال

۵ - حدیقه ثانی این مثنوی راحزین برابر حدیقه سنائی انشا نموده وتا آنجاکه نگارنده جستجوکرد نامی برای آن نیافت جز اینکه در اوائل کتاب (ص ۱٤۵ نسخه)گوید :

عندلیب قلم زطبع حزین طلبیدی حدیقهٔ دومین

٦-مطمح‌الانظار. این‌مثنوی‌برابر مخزن الاسرار نظامی ساخته شده و نسخهٔ این کتابخانه ناتمام استو بیش از ۱۱۲ بیت‌ندارد .

در هفت آسمان نیز تذکر داده شده‌که نسخه‌ای از مثنویات حزین که در کتابخانه دهلی وکلکته وجود دارد از هریکی ورقی بیش نیست چنانچه ازین نسخه همین دوورق دیباچه است‌که در حمد ونعت‌میباشد.

آغاز : ای دل افسرده خروشت کجاست

خامشی از زمزمه جوشت کجاست .

۷- فرهنك‌نامه این مثنوی در حدود ۳۵۰ بیت میباشد .

آغاز : بنام نگارندهٔ هست‌وبود فرازندهٔ این رواق‌کبود.

۸ - تذکارات العاشقین این مثنوی بروزن لیلی مجنون استوریو آنرا بدین نام ثبت‌نموده در این‌مثنوی اشعار عربی گذارده شده و در حدود ۱٤۰۰ بیت میباشد آغاز :

کل مافی الوجود لیس‌سواه وحده لااله الاالله.

۹ـخرابات این مثنوی (نسخه این‌کتابخانه) در حدود ۴۷۰بیت‌میباشد .

آغاز : ثناهاست پیرخرابات‌را   که شست از دلم‌لوث طامات‌را

انجام : خرابات‌مافیض بنیادباد   خراباتیان‌را روان شاد بـاد

۱۰ـ چمن‌وانجمن ریو این مثنوی را بدیـن نام معرفی کـرده و نسخه این کتابخانه در حدود ۳۰۰ بیت میباشد و ظاهراً این نام از بیت نخستین نسخه بدست آمده است

آغاز : بنام آنکه آذر را چمن ساخت

دل دوزخ شـرر را انجمـن سـاخت

و چنانکه دراواخر آن‌تصریح گردیده شاعر در هنگام انشاء آن چهل‌ساله بود (ص۲۵۴ نسخه) :

چل سال ز عمر بیوفا رفت   تن مـاند زجنبش وقوی رفت

بنابراین بسال ۱۱۴۳ یا سی وهفت سال پیش از مرگ شاعـر انشا شده

آغاز : ساقی زمی موحدانه   ظلمت بر شرك از میانه

سراج‌الدین علی‌خان‌آرزو بسیاری از اشعارغلط حزین رادرکتابی بنام تنبیه‌الغافلین‌گرد آورده است .

۹۷۲

این نسخه را بخط نستعلیق بد، غلط نویسی بی‌تاریخ نوشته ، پشت‌صفحهٔ‌نخستین و بربرگی‌که پیش از آنست وبربرگهای آخر نسخه، ابیات ویادداشتهایی بفارسی وترکی نوشته شده وظاهراً اصل نسخه در اوائل قرن‌سیزدهم نگارش یافته است.

جلد ندارد. کاغذ فرنگی. قطع ربعی. شمارهٔ برگها ۴۷. صفحه‌ای ۱۱و۱۲ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر. عرض ۱۴ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۶۱۰۱ .

دیوان حشم

شاعر حشم تخلص چنانکه خود تصریح نموده حسن نام داشته:

اولا نامم حسن بودی کنون زشت آمدم

نام خود کردم حشم بـادا مبـارك نام‌من

در تذکره‌ها بشرح حال و آثاروی دست نیافتم، اشعـار وی جـز برای سرگرمی و تفریح وتفنن فائده وسودی ندارد، زمان‌وعصر اوهم کاملاازدیوانش هویدا نیست شاید ازشعرای قرن دوازدهم هجری هندوستان باشدو در ابتداء دیوان غزلیاتی غیرمرتب بترتیب ردیف‌ها در توحید ونعت حضرت رسول‌ص‌ع و خلفاء راشدین و آل واصحاپ موجود وپس از آن غزلیات مـرتبه بترتیب ردیفهاست و این‌نسخه ازدیوان وی درحدود ۱۰۰۰ بیت میباشد.

آغاز: ای سحاب‌لطف‌تو گوهر زبالا ریخته

در دکان هر صـدف صد در لالا ریخـته

۹۷۳

این نسخه که شامل غزلیات ورباعیات وفردهایی ازحمید میباشد بسال ۱۱۲۸ بخط شکسته نستعلیق خوب نگارش یافته نویسنده ازخود نام نبرده، قصیده‌ای درمدح حضرت مولی امیرالمؤمنین علی (ع)محمدتقی نام انشا وبخط خود نوشته وص ۵٦ - ۵۹ و ٦۲ و٦۳ و۷۲ و ۷۳ نسخه شامل آنست وبدین بیت شروع میشود (ص ٦۲ نسخه):

دیگر در آتش است دل من سپند وار

وقت است کرم‌گر جهم‌ازجای چون شرار

وظاهراین‌است‌که تمام نسخه بخط همین محمدتقی است(شایدکه‌این شاعر محمدتقی مازندرانی معاصر نصر آبادی باشدکه درص ۱۱۰ تذکره وی نامبرده شده وگوید ملازم پادشاه حیدر آباد است)، درحاشیه ص ۹، ۴۴، ۵۰ (ومتن ص ١٦٦ ۱۷۲ اشعاری از صالحی تخلصی‌که بقرینهٔ ترکی بودن اشعار نگارش یافته در حاشیه از شعرای ترك نژاد بوده)، نگاشته شده وشاید خط خود صالحی باشد ودرص ۱۷۳ غزلی از مینای شاعر وپس ازآن برشش‌برگ ازهشت برگ کاغذ فرنگی‌که به‌این نسخه الحاق گردیده اشعاری ازجامی وحافظ وغیره (ص ۱۷۴ - ۱۸۴ نسخه)نگارش یافته‌است ، همهٔ برگهامجدول‌بطلاولاجورد وشنگرف‌گردیده وحواشی بسیاری ازآنها بطرزی خاص بارنگهای‌گوناگون نقاشی ظریف شده، بیشتر بلکه همه برگهای نسخه جابجا وبرگهایی هم ازآن افتـاده واصل دیوان در حدود ۱۵۷۰ بیت است .

جلد تیماجی طریف . کاغذ دولت آبادی . قطع وزیری . شماره برگها ۹۵ . صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۲۸ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۹۲۰ .

دیوان حمید همدانی

ازسبك اشعار ودیوانش معلوم میشود که ازشعرای دوره صفوی و امامی مذهب بوده

درمآخذ وتذکره هایی که دردست نگارنده میباشدبنام وآثار شاعر حمید تخلص دست نیافتم جز درص ۱۹۲ تذکره نصر آبادی (نص) که گوید :

«حمیدای همدانی از نجبای آن ولایت است در تحصیل کمال سعی وافی بعمل آورده دراین اوقات بفکر شعر افتاده این بیت ازاوست :

هـزار گل دمد از خـاك در مقابل تو

نوهم زجوهر خاکی کجاست حاصل تو»

بدبختانه اشعار ردیف واو ازاین نسخهٔ دیوان افتاده واین بیت اگر جزء دیوان بوده ازمیان رفته است ولی این بیت که همدانی بودن حمید را میرساند درص ۳۰ وجود دارد :

حمید این همدانی که بینی و این خلق

بود هشت ولیـکن بهشت شـداد است

بنابراین درهنگام تألیف نص (درسالهای ۱۰۸۳ - ۱۰۹۲) اوائل جوانی شاعر بوده وشاید نسخهٔ این کتابخانه که بسال ۱۱۲۸ نوشته شده درزمان حیات شاعر نگارش یافته باشد .

از مندرجات دیوان حمید چنین استفاده میشود که شاعری عاشق پیشه و درویش مسلك و امامی مذهب بوده و غزلیات دیوان لسان الغیب حافظ شیرازی را سرمشق قرار داده وبیشتر از غزلیات خودرا بهمان وزن وقافیه ساخته وشاید بتوان گفت که از شعرای غزل سرای خوب قرن یازدهم ایران حمید میباشد و نگارنده راگمان اینست که حمید نام محبوب شاعربوده نه نام خود وی .

فردهای زیرین را برای نشان‌دادن طرز فکر وبرهان گفته های خود از دیوان وی دراینجا می‌آوریم.

ص۳۱ حمید از جادهٔافتادگی بیرون قدم مگذار
بغیر ازخاکساری هرچه هست ازوضع مادوراست

ص۲۸ دل یکی مهریکی عشق یکی حسن یکیست
دلربابینده نگاه تو بصد رنگ چراست

ص۳۰ آنزمان مست شوم از کرم دوست حمید
که می مرحمت از ساقی کوثر گیرم

ص۳۸ گرشوی خاك درین راه چنان باش حمید
کز تو برهیچ دلی گرد کدورت نرسد

ص٤٤ برتو حمید فرصت هرگز کسی نیابد
تا از فتادگیها برخود حصار داری

ص۵۱ هرگز نکرده است کسی بد بمن حمید
در عالم آنچه دیده‌ام از خویش‌دیده‌ام

ص۵۵ آبی که خضر یافت از و عمر جاودان
آن آب نیست آب بقا بلکه آبروست

ص٦۰ بامیدی که نهد برسر من پای حمید
میشوم خاك‌که‌بازیچهٔ طفلان خاکست

ص٦٤ حمید أندیشه کن«خاصیت تیر قضا دارد»
از آن‌آهی که ما را از دل‌غمناك برخیزد

ص۸۰ ای که‌کرده جان‌نثار راه جانان غم مخور
میدهند آخر ترا اجر شهیدان‌غم‌مخور

ص۱۲۰ گشت در مسلخ عشق عاقبت کار حمید
شرحه شرحه دلم از دست بت قصابی
ص۱۳۰ باز از نو بسر افتاد هوای دگری
آشیان مرغ دلم بست بجای دگری
ص۱۳۵ شدحمیدازعشق‌شوخی‌صاحب طرز سخن
بلبل ما خوشنوا از خوبی گلزار شد
ص۱۵۸ یك شب هجر تورا هرکه بسربرد ونمرد
چون بماند شب دیگر دل دیگر دارد
با حذر باش حمید از شرر آه دلم
شمع من روشنی از محفل دیگر دارد

نسخهٔ دیگری از دیوان حمیدرا درکتابخانه‌ای سراغ ندارم.

آغاز : اگر قهرت فرو ریزد زهم بنیاد افسرها
شود آتش فشان برفرق شاهان‌آب‌گوهرها.

۹۷۴

این نسخه را خود حیران بخط نسخ بسال ۱۲۷۹ برحسب خواست‌وزیرلشکر(۱) نوشته واین مطلب درص ۲۵۶ نسخه نگارش یافته وتمام برگها مجدول بجوهر قرمز و آبی است.

جلد تیماج، کاغذ فرنگی. قطع خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۱۳۹ ، صفحه‌ای ۱۲ بیت، طول ۲۱ونیم سانتیمتر. عرض ۱۴ سانتیمتر، شمارهٔ دفتر ۶۱۳۲۸۴

دیوان حیران‌یزدی

غلامرضا متخلص به حیران از شعرای قرن سیزدهم هجری باجستجو بدست نیاوردم که این شاعر تا چه سالی زندگانی میکرده ولی

(۱) وزیر لشکر میرزا داود خان پسر میرزا آقاخان صدراعظم نوری‌است .

مسلماً تاسال ۱۲۷۹ که سال نگارش این نسخه ازدیوان اوست دراین جهان بوده ودیوان وی شامل این چندبخش است :

۱ـ غزلیات مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی (ص۱ـ۱۹۷ نسخه) ٥ ۲ـ غزلیات برای مشاعره بترتیب حروف تهجی برحسب حرف اول هر بیت (ص ۱۹۷ـ۲۱۲) . ۳ـ ترجیع بند (ص۲۱۲ـ۲۲۰). ٤ـ ترکیب بند (ص۲۲۰ـ۲۲۷). ۵ـ مسدس (ص ۲۲۷ـ۲۳۳). ٦ـ رباعیات (ص ۲۳۳ـ۲٤۱). ۷ـ مثنوی بنام «افسانه عاشقانه» (ص۲٤۱ـ۲٤۹). ۸ـ مثنوی دربیان عشق حقیقی و دلنوازی معشوق (ص۲٤۹ـ ۲۵۵). ۹ـ قصائد در مدح حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام ونظام الملك ووزیرلشگر (میرزا داودخان) میباشد وتمام دیوان درحدود ۲۷۰۰ بیت است .

درانجمن چهارم انجمن خاقان که بسال ۱۲۳٤ تألیف گردیده حیران تخلص یزدی که نام وی محمدعلی ودرمدرسهٔ مصلی اشتغال بتدریس داشته نام برده شده ودرباره وی گوید : « ازاکثر طلاب واغلب اصحاب سلامت سلیقه واستقامت طبع شریفشان مسموع افتاده ...... درعلم ادب عربیاً وفارسیاً با بهرهٔ وافی و نصیبی کافی است» وچندین بیت ازاشعاراورا نقل نموده که هیچکدام با مراجعه در دیوان این حیران (غلامرضا) یافت نشد و دونفر بودن این دو مسلم شده .

آغاز : ساقی چودرزرین قدح ریزی شراب ناب را

اول بیاد رفتگان بر خاك ریز آن آب را.

۹۷۵

این نسخه مشتمل برغزلیات وساقی نامه ومثنوی دیگری از خاقان میباشد، برخی از برگهای آن افتاده وبعضی جابجا شده وطرزنگارش واصلاح‌هایی که در ابیات آن گردیده و محوواثباتهائی که درآن شده میرساند که پیش از سال ۱۲۵۰ نوشته شده وبدین بیت آغاز گردیده :

بنشست ببر نگارم امشب برخواست غم ازکنارم امشب

وبا مقابله با نسخهٔ ۳٦۵ این کتابخانه بدست می‌آید که آن نسخه را از روی این

نسخه با اضافاتی نگاشته‌اند وشاید که این نسخه (شماره ۹۷۵) بخط خود شاعر باشد ودر حدود ۶۰۰ بیت است.

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع وزیری. شماره برگها ۲۲. صفحه‌ای ۱۴ بیت. طول ۲۵ سانتیمتر. عرض ۱۶/۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۴۱۵۷.

دیوان خاقان

از فتحعلیشاه قاجار. در تذکره‌هایی که درعصر خاقان وپس از آن نگارش یافته از جمع وترتیب دیوان خاقان نامی نبرده‌اند ونگارنده به نسخه‌ای از دیوان وی (جزدو نسخهٔ این کتابخانه) تاکنون دست نیافته. برون نوشته که غزلیات بسیار باتخلص خاقان ازوی باقی است ویکی از ادبای معاصر گوید: «چهار دیوان از او دیده شده ولی بیکی نمی ارزد».

۹۷۶

این نسخهٔ کهن سال که شاید درهنگام زندگانی شاعر (اواخر قرن ششم) یااندکی پس از آن بخط نسخ نگارش یافته شامل تمام بخشهای نسخ دیگر بوده ولی دست حوادث برگهای آنرا چون برگ گل پراکنده نموده دانش پروری نواقص آنرا تااندازه‌ای (ظاهرا درقرن دوازدهم هجری) تکمیل نموده و اینك شامل در حدود شانزده هزار و ششصد (۱۶۶۰۰) بیت میباشد.

پشت صفحهٔ نخستین یادداشتی از یکی ازمالکین نسخه که بسال ۱۰۷۷ درقسطنطنیه نوشته موجود ویادداشت حاج فرهاد میرزا معتمدالدوله بخط خود وی بسال ۱۲۷۴ در اینجا نیز باقی است، یادداشتهای دیگری نیز بوده ولی محو گردیده وبرخی از برگها وصالی شده است.

بانقصی که برای این دیوان پیش آمدکرده ازنفائس نسخ بشمارمی آید.

جلد تیماجی. کاغذ حنائی. قطع رحلی. شماره برگها ۳۶۵. صفحه‌ای ۲۵ بیت. طول ۳۰ سانتیمتر. عوض ۲۲ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۳۷۶۰.

۹۷۷

این نسخه را بخط شکسته نستعلیق مجدالدین علی بسال ۹۹۹ برای خویشتن درکربلاء معلی نوشته وآنرا مقابله وتصحیح کرده وتمام بخشهای زیرین را بترتیب قوافی موافق

حروف تهجی مرتب‌نموده ۱ـ قصائد (ص۱-۱۷۸) ، ۲ـ ترکیب بندو ترجیع‌بندوسراثی (ص۱٦۸-۲۰۷)، ۳ـ مقطعات(ص۲۰۸-۲۵۵)،۴ـ غزلیات (ص۲۵۵-۳۰۳) و۵ـرباعیات (ص ۳۰۳-۳۱۱).

بدبختانه درصحافی پاره‌ای از برگهای ترکیب‌بندها ومقطعات درمیان بخش قصائد گذارده شده وبرگهائی ازقصائدهم جابجاگردیده وموافق برگ‌آخرازشمارهای‌پیشین‌نوزده (۱۹) برگ‌ازاول ومیان نسخه افتادد وبا این نقص در حدود پانزده‌هزار (۱۵۰۰۰) بیت میباشد و اشعارعربی هربخشی درمیان‌همان بخش‌گذارده‌شده وبدین بیت آغازمیگردد.

کـو صدر افاضل شرف گوهر ایام

کو کافی دین واسطهٔ گوهر انساب

جلد تیماجی ۰ کاغذ کشمیری ۰ قطع‌ربعی ۰ شمارهٔ برگها ۱۵٦ ۰ صفحه‌ای۴۸بیت۰ طول ۱۸ سانتیمتر . عرض۱۱ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۲۹۳۳.

۹۷۸

این نسخه را بخط نستعلیق خوب بسال ۱۰۳۸ محمدصادق‌بن حسین خاتون‌آبادی برای‌کتابخانه حاجی حسین بیگ‌که از اعیان آنعصر بوده ، نگاشته ، مالکین متعدد ، برآن ابیاتی از خاقانی درحواشی‌افزوده‌اند ، یکی ازآنان‌که نسخه را دردست‌داشته‌محمد صادق حسینی امیرالشعراء میباشدکه بسیار درحواشی یادداشت‌کرده یکی از آنها در ص ۳۲۲ میباشد وآقا محمد کاظم والهاصفهانی متوفی بسال ۱۲۲۹ که نیز یکی از مالکهای نسخه وازشعرای معروف قرن سیزدهم بوده ، دربسیاری از صفحات تعلیقات و حواشی و تصحیحاتی بخط شکسته بسیارزیبای خودنگاشته ودرص ۱٦٦و۱۷۱و۲۷۸و۴۷۸و۱۳و۷۲۰و۵۲۰و ۵۲۱و۵۷۲ وغیر از اینها امضاء کرده‌اندواصل‌نسخه درحدود۱۸۰۰۰ بیت‌میباشد و در حدودیکهزار بیت برآن افزوده‌شده وفهرست مندرجات دیوان اینست :

۱ـ دیباجه نثری تحفةالعراقین (ص۱-٦) ، ۲ـ قصائدعربی(ص۹-۳۳)،۳ـ قصائد فارسی(ص۳۵-۵۴۸) ، ۴ـترجیعات ومراثی وترکیب‌بندها(ص ۵۵۱-٦۷٦)،۵ـمقطعات (ص ٦۷۹-۹۸۰) و٦ـ رباعیات (ص۹۸۱-۱۰۲۴)

دارای سه سرلوح درآغاز دیباجه و قصائدعربی وقصائد فارسی میباشد وکنارهای دوصفحهٔ نخستین هریك از سه بخش‌نام برده تذهیب برگ سوی‌گردیده و میان سطرهای آنها طلا اندازی شده ودرآغاز ترجیعات ومقطعات دوسرسورهٔ مینائی مذهب‌ظریف‌موجود وتمام برگها باطلاولاجورد جدول کشی‌شده است .

یادداشتی پشت صفحهٔ نخستین بوده‌وخواسته‌اند آنرا محوکنند جزمهراسم نویسنده آثار یادداشت مذکور باقی است .

جلد ساغری ضربی‌طلاپوش . کاغذ فرنگی . قطع‌وزیری. شماره‌برگها۵۱۳.صفحه‌ای ۱۹ بیت . طول $۲۸\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر . عرض۱۸سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۱۹۴۸ .

۹۷۹

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، تاریخ ندارد ، ظاهرا در قرن یازدهم هجری نگارش‌یافته ، برگهایی از آخروسیان نسخه افتاده وبسیاری از آنها جابجا گذارده شده ، برخی‌هم درصحافی پشت‌ورو (برگ۳۰٦و۳۱۰) گذارده‌شده‌وشامل‌قصائدوترکیب‌ها وترجیع‌ها وغزلیات وسقطعات و رباعیات سیباشد ودر حدود ۱۴۰۰۰ بیت است .

پشت صفحهٔ نخستین یادداشتهایی تاریخ‌دارکه قدیمی‌ترین آنها بسال ۱۲۸۵نوشته شده موجود ویکی‌ازآنها را محوکرده‌اند وتمام برگها متن‌وحاشیه شده ومهرهائی‌برصفحهٔ اول وآخراز مالکین پیشین زده شده است .

جلد تیماجی. کاغذ دولت‌آبادی حاشیه فرنگی . قطع‌رحلی ۰ شمارهٔ برگها ۳٦۰ . صفحه‌ای ۲۰ بیت . طول ۳۱ سانتیمتر. عرض ۱۹ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۱۲ .

دیوان خاقانی شروانی

از خاقانی شروانی شاعر معروف قرن ششم هجری (۱)

۹۸۰

این نسخه بخط شکسته نستعلیق نوشته شده ، نویسنده ازخود و سال نگارش نام نبرده ، تصور میکنم‌که ازسال نگارش‌دیباجه (۱۲۳۸) چندان ستاخرنباشد ،علی‌اکبرنامی

(۱) در ص ۱۵۱ گفته شده که خاقانی را کتابی بنام « ختم‌الغرائب » است و معرفی‌ازآن حواله بفهرست سپهسالار ص ۵۰۲-۵۰۳ ج۲ شده و درآنجا تذکر داده‌ام‌که باتفحص نسبت چنین‌کتابی را درکتب سیر بخاقانی ندیده‌ام. اینک‌که مشغول به‌نگارش‌این شرح راجع بدیوان سیباشم درچند نسخه از دیوان خاقانی این بیت زیرین راکه مؤید و وصریح درتألیف وانشاء چنین‌کتابی میباشد در قصیده‌ای‌که خاقانی درمدح صفاهان‌سروده دیده‌ام :

آنك « ختم الغرائب » آخر دیدند
تا چه ثنا خوانده‌ام برای صفاهان

که خود را بنده درگاه معرفی کرده درحاشیهٔ ص ۲۲۷ یك بیت نوشته وتاریخ این نگارش سال ۱۲٦۹ میباشد .

درصفحهٔ نخستین سرلوحی موجود وهمه‌برگها مجدول به‌اکلیل میباشد ویاداشتی که پشت صفحه‌آخر بوده محوگردیده‌است .

جلد روغنی‌گل وبوته‌دار وطرف داخل نرگس ونیازمند تعمیراست . کاغذفرنگی، قطع وزیری، شماره برگها ۱۴۰ ، صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۹ سانتیمتر. عرض۱۸/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۳۴۸ .

دیوان خاور قاجار

ازخاور ، حیدرقلی میرزا پسر فتحعلیشاه قاجار . دانشمندی‌که ازخودنام نبرده مقدمه‌ای بنثر بسال ۱۲۳۸ بردیوان وی نگاشته واین دیوان درحدودچهار هزار (٤۰۰۰) بیت میباشد .

تذکره نویسان معاصر و متأخر خاور را نام برده و از اشعارش منتخبی در کتاب خود آورده ولـی هیچیك سال وفـات و سنین عمر او را ضبط نکرده‌اند .

آغاز : ترصیع هرسخن ، سخن از سپاس خداوندیست‌که بی‌واسطه‌دخیلی نظم موجودات را

دلم از سوز عشق پر شرر است   وین عجب دامنم زدیده‌تراست

۹۸۱

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده، ظاهراً خط وتذهیب آن راجع به‌قرن نهم هجریست ، برگ نخستین که دارای سرلوح و تذهیب و میناکاری حواشی بوده و برگهائی ازآخر نسخه افتاده و صفحهٔ دوم که مانده دراطراف آن تذهیب ونقاشی بسیار ظریفی میباشد وصفحهٔ پایان قصائد تذهیب‌گردیده ودرآغاز غزلیات سرسوره مذهب‌بسیار ظریف زمینه لاجوردی است ، عناوین قصائد و غزلیات و غیره باطلا نگارش یافته وتمام صفحات مجدول بطلا و لاجورد است مقدمه نثوی راندارد ، مندرجات آن عبارتست از :

۱ـ قصائد (ص۲ـ۲۴) ، ۲ـ غزلیات مرتب بترتیب حروف تهجی برحسب قوافی

(ص ۲۵-۸۸۲) ، ۳- مقطعات (ص۸۸۲-۸۹۴) و۴- رباعیات (ص۸۹۴-۸۸۹) وآغاز کنونی نسخه اینست :

تراست دیده بی نور اگر که بشناسی
که سنبل حبشی بـه ز سرو فرخارست

وانجام آن این رباعی میباشد :

خوش بود داد سیم و زر ، ور نیست
لفظ خوش بر زبان از آن پیش است
نـرمی و لطف راحت دلهـاست
روغن و مـوم مرهـم ریش است

نسخه بدست بچه افتاده وبمقتضای بچگی درباره آن عمل نموده وپاره‌ای ازبرگهای آن وصالی گردیده‌است .

جلد تیماجی ، کاغذ خطائی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۴۴ . صفحه‌ای۱۷ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر. عرض ۱۳ سانتیمتر. شماره دفتر ۲۳۲۵۵ .

دیوان امیرخسرو دهلوی = تحفةالصغر

نخستین دیوان امیرخسرو دهلوی است که خود آنرا «تحفةالصغر» نامیده ومقدمه‌ای به‌نثر برآن نگاشته‌است درحدود ۱۴۳۰۰ بیت است .

آغاز غزلیات :

حمد رانم بر زبان لله رب العالمین
آنك جان بخشید از قرآن هدی للمتقین

۹۸۲

این نسخه بخط شکسته نستعلیق خیلی خوب بسال ۱۲۷۰ نوشته‌شده (صفرهفتاد رادرچندین جاکه‌بوده محو کرده‌اند ولی‌آثارآن‌پیداست) ودارای‌دیباجۀ نثری ازعبدالرحیم‌همدانی‌خادم تخلص میباشدکه در همین سال نام برده انشاگردیده ، درآخرآن (ص ۲۱۳- ۲۱۵) بنام ملحقات دیوان دیباجه‌ایست برای اشعار شانزده تن ازشعراء شیراز معاصر خادم‌که براین دیوان تقریظ نوشته وآنرا ستوده‌اند ولی نسخه بذکر اسامی‌آن شعرا خاتمه‌یافته‌وازآثار آنان درنسخه اثری‌نیست .

دارای پنج سرلوح زیبا در صفحه ۱و۹۹و۴ ۱۶۳ و۱۷۳ و۲۱۳میباشد واطراف‌این صفحه‌ها وصفحه‌های‌مقابل‌آنها تذهیب گردیده وسی‌مجلس تصویر روغنی که‌هریك‌نصف‌صفحه

را فراگرفته‌اند در ص ۱٦، ۵۲، ۵۸، ۷۸، ۸٦ ، ۱۰۱، ۱۰۷ ، ۱۱۱ ، ۱۱۴ ، ۱۲۰ ، ۱۲۸ ، ۱۳۴ ، ۱۳۸ ، ۱۴۳ ، ۱۴۹ ، ۱۵۵ ، ۱۷۴، ۱۷٦ ، ۱۷۸ ، ۱۸۰ ، ۱۸۲ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ، ۱۸۷ ، ۱۸۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۱۹٦ و۲۰٦ کشیده‌شده ، همه‌برگهامجدول بطلا ولاجورد و شنجرف وغیره میباشد، برگها نیازمند وصالی‌اند وتمام نسخه درحدود ۱۷۰۰ بیت ازقصیده (ص ۱-٤٦) ، غزل (ص ۴۹ - ۱۷۲) ، ترجیع بند (ص ۱٦۳ - ۱۷۱) ، مراثی حضرت سیدالشهداء ع (ص ۱۷۳ - ۱۹۷)ومطایبات (ص ۲۰۰ - ۲۰۹) میباشد ودیباجهٔ نثری ملحقات درص ۲۱۳ - ۲۱۵ نگارش یافته است .

چندین برك کاغذ جدول کشیده در آخر نسخه موجود و آغاز دیباچهٔ آن این بیت است ·

آنجاکه‌بدیوان تو دیباچه بود   انصاف سزد که نقش دیباچه بود

وآغاز دیوان اینست :

رسید نامهٔ نامیت ای‌هنر پرور   درآآن‌نوشته‌خطی نیك چون‌خطدلبر

جلد روغنی دو رو ، دروسط هر یك‌ازجلدهاتصویر چندنفر چوان وپیرمردی‌کشیده شده وطرف درون هردوجلد نرگس رسم‌شده · کاغذ فرنگی زرافشان . قطع خشتی باریك . شماره‌برگها ۱۰۸ . صفحه‌ای ۱۱ بیت . طون ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر · شمارهٔ دفتر ۱۲۸۸۴ ·

۹۸۳

این‌نسخه بخط نستعلیق خیلی‌خوب‌بسال۱۲۸۷ نگارش یافته ودرآخر غزلیات با عباراتی ادبی باچند غلط کتابی این تاریخ‌تصریح گردیده ·

دراین نسخه چهار سر لوح زیباست که حواشی صفحهٔ شامل آن وصفحه مقابل در اول دیباچه وآغاز قصائد ودیباچهٔ مراثی(این دیباجه بعربی وانشاء خود شاعر میباشد) با طرزی نیکو تذهیب گردیده‌وسرلوح اول دیباچه مراثی بطرزخاصی جزطرزسرلوح‌های دیگر میباشد ، برگ اول غزلیات را این نسخه ندارد ولی اطراف نخستین صفحهٔ کنونی تذهیبی نظیرحواشی نامبرده موجود وتما برگها بالاجورد واکلیل جدول کشی‌شده وازعبارات نگارش یافته برجلد چنین استفاده می‌شود که شاعر خود این‌نسخه‌را برای نورمحمدخان‌سرهنگ‌تهیه‌نموده وبسال ۱۲۹۱ جلدسازی آن‌خاتمه یافته همان‌دزدکتابفروش آحاد هزار وسردورا تراشیده‌که بااستفادهٔ ازنقطه سنه‌جلدرا هم ساخته شده سال ۱۰۹۱ معرفی نماید وآثارمحوشده بادقت‌کمی آشکاراست ·

جلد روغنی یك روعمل عباس وسه بیت مکرر برهر دوجلد بخط ثلث نوشته‌شده · کاغذ فرنگی · قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۱٦۲ · صفحه‌ای ۱۹ بیت . طول ۳۱سانتیمتر. عرض ۲۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳٦٦٦ .

دیوان دشتی (محمدخان)

محمدخان دشتی متولد در ۱۲۴۶. مندرجات این نسخه عبارتست از:

۱- دیباجهٔ محمدحسین قزوینی آیت تخلص، ۲ قصائد، ۳- مراثی حضرت سیدالشهداء ع، ٤- غزلیات مرتبه بحروف تهجی برحسب قوافی، ۵- مقطعات و٦- رباعیات وتمام این اشعار درحدود ۲٦۰۰ بیت میباشد و آغاز دیباجهٔ آن اینست:

بسمله الحمدلله الذی جعل الفضائل کلها مجموعاً فی فطرة الانسان بر دانشوران دقیقه‌شناس وسخن گستران ثاقب قیاس پوشیده ومکتتم نیست

آغاز قصائد: وقت صبوحست خیز ای مه زرین نقاب

باده روشن بده پیشتر از آفتاب

دیوان دشتی بسال ۱۳۱۹ در بمبئی بخط نستعلیق خوب چاپ سنگی گردیده ودرحدود ٦۵۰۰ بیت است.

برای شرح حال دشتی (محمدخان) رجوع شود به ص ۲۱۱ گفتار دوم فارسنامه ناصری ومقدمه نسخه خطی وچاپی دیوان وی

۹۸۴

این نسخه را بخط نستعلیق بسیارخوب شمس الادباء میرعلی شیرازی برای عزالدوله عبدالصمد میرزا بسال ۱۲۸۳ درهمدان بادقت وصحیح نگاشته واین مالك بخط خویش پشت صفحهٔ نخستین همین تاریخ را یادداشت کرده و درآخر آن قطعه‌ای که درتاریخ نگارش نویسنده انشا کرده نوشته شده واین دو بیت درآخر آنست:

زنوك كلك گهر سلك شمس شیرازی
گرفت زیب وبها شعرهای نغز رشید
بسال دوصد و هشتاد و یك زبعد هزار
بفرخی و سعادت باختتام رسید

بنابراین بسال ۱۲۷۱ اصل نگارش خاتمه یافته ودرسال ۱۲۸۲ تذهیب وصحافی آن بپایان رسیده ونویسنده درآخر کتاب این تاریخ اخیر را نیزرقم کرده ونسخه مشتمل بر

قصائد ومراثی وترجیع بند وقطعات وغزلیات ورباعیات رشید میباشد ودرحدود (۵۲۰۰) پنجهزارو دویست‌بیت‌است .

صفحهٔ نخستین دارای‌یك‌سرلوح بسیارزیباست که‌درخور چنین نسخه‌ایست و میان سطرهای دوصفحه اول طلااندازی شده وحواشی‌آنها تذهیب برگ موی‌شده وتمام‌برگها باطلاوزنگار جدول‌کشی‌شده‌است .

جلدروغنی ودروسط‌جلد طرف‌راست عکس اجتماعی شامل‌شمس‌الادباء وبرجلدطرف چپ عکس انفرادی وی که‌مهربادامی «عکاسباشی» زیرآنها زده‌شده ،گذارده شده‌واطراف این‌دوعکس تذهیب‌ظریف گردیده وبرهریك ازآنهاتصریح شده‌که‌عکس شمس‌الادباءاست. کاغذ ترمه مهره زده، قطع‌وزیری . شماره برگها ۱۷۹ . صفحه‌ای ۱۴ بیت .طول ۲۵/۵ سانتیمتر، عرض ۱٦ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۵۲۳۸ .

۹۸۵

این‌نسخه‌را بخط نسخ، عبرت نائینی بفرمان سردار معظم خراسانی بسال۱۳۳۷ نوشته ودرص ۳۰۵ بدان‌تصریح کرده وپس‌ازآن چندقصیده وقطعه‌ای‌که ازقلم‌وی افتاده بوده نگارش‌یافته ودرآخرصفحه ۳۱۱ شماره ابیات‌نسخه‌را ٦۴۴۷ ضبط کرده‌است.

قصائد ومقطعات دراین نسخه مرتب‌بترتیب حروف تهجی برحسب‌قوافی شده‌ونیز شامل ترکیب‌بند وترجیع‌بند ورباعیات وغزلهای‌رشیداست .

چند ارگ کاغذنونوشته درآغازوانجام‌نسخه‌می‌باشد .

جلد مقوائی عطف‌وگوشه تیماج . کاغذفرنگی . قطع‌خشتی‌باریك . شماره برگها ۱۵٦ . صفحه‌ای ۲۲ بیت . طول ۲۱/۵ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲٦٦ .

دیوان‌رشیدوطواط

ازمحمدبن محمدبن عبدالجلیل عمری‌بلخی ملقب به‌رشیدالدین و مشهور به‌وطواط یا رشید وطواط . دیوان‌وی شامل قصائد و ترجیع‌بندو ترکیب‌بند و غزل وقطعه و رباعی وهمچنین ودارای صنایع لفظی ومعنویست و ابیات‌عربی رشید درآن موجود است . دومین نسخه این فهرست شامل ٦٤٤٧ بیت میباشد وبزرگترازاین نسخه را نگارنده سراغ ندارد .

آغاز : ای جـاه تو افروخته اعلام کبریـا

صافیست اعتقـاد تو از کبر و از ریـا

۹۸۶

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده شامل قصائد و غزلیات ورباعیاتی از شاعر میباشد ودر حدود ۱۳۰۰ بیت است، نویسنده ازخود وسال نگارش نام نبرده ظاهراً در نیمه اول قرن یازدهم نگاشته شده وکمتر صفحه‌ای از آن بی‌غلط است ، صفحهٔ نخستین دارای‌یك سرلوح وبرگ اول وآخروصالی‌شده‌وبدین بیت آغاز گردیده است :

خدای عزو جل برجهان چو فرمان داد

ترا کلاه فریدون و تخت خاقان داد

جلد تیماجی . کاغذ دولت آبادی . قطع ربعی . شماره برگها ۴۸ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۱۹/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۳۶ .

دیوان رفیع‌الدین لنبانی

رفیع‌الدین‌لنبانی اصفهانی از مندرجات دیوان وی بدست می‌آید که از شعرای اواخر قرن ششم هجری بوده ومدائح گروهی اززمامداران ودانشمندان که دراین عصر زندگانی مینموده‌اند، درآن یافت میشود .

عوفی‌وپس‌ازوی‌دولتشاه‌سمرقندی (ص ۱۵۵ ـ ۱۵۷) اورا بنام‌رفیع‌الدین لنبانی معرفی‌کرده وقصیده‌ای ازاو نقل نموده .

امین احمد رازی درهفت اقلیم‌این‌شاعر رابنام «رفیع‌الدین مسعودلنبانی» معرفی واز دو قصیدهٔ وی چند بیت نقل نموده وگوید از اقران‌کمال الدین اسماعیل‌بوده.

برای شرح حال این شاعر مراجعه شود به‌لب ج ۲ ص ۴۰۰ ـ ۴۰۱، تذ ص ۱۵۵ ـ ۱۵۷، هم ص ۷۲۰ ـ ۷۲۱ م د، آرص ۱۸۲ ، ما ج۱ ص۳۳٤ ـ ۲۳۵ . روز روشن ص ۲۵۳ وتل ص ۱۱۳ و ۵۳۲ ـ ۵۳۳ .

۹۸۷

این نسخه رابسال ۱۲۲۹ علی عسکری نقاش بخط شکسته نستعلیق نوشته وشامل غزلیات ورباعیات شاعر میباشد ودرحدود ۱۳۰۰ بیت است .

مثنوی بنگ وباده فضولی بغدادی راکه درمعرفی ازاین دوبراندازندۀاصول‌آدمیت واز آثار ترکی فضولی بغدادی (محمدبن سلیمان متوفی بسال ۹۷۱) میباشد نویسنده‌ای بسال ۱۳۳۲ برچند برگ‌کاغذ نونوشته‌ای‌که پیش ازنسخه بوده نوشته است ·

برگ آخر شامل اشعاری ازغیر ازرفیق میباشد ·

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی آبی · قطع خشتی . شماره برگها ۵۵ . صفحه‌ای ۱۳ بیت · طول ۲۲/۵ سانتیمتر · عرض ۱۷ سانتیمتر · شماره دفتر ۱۵۰۶٦ ·

دیوان رفیق اصفهانی

بنابر تصریح راوی‌گروسی وآذر (۱) رفیق نامش حسین بوده ودر بدو جوانی سبزی میفروخته پس ازچندی بفکر دانش افتاده بتحصیل مقدمات وتتبع کمالات پرداخته وخودرا ازذلت نادانی‌بعزت دانائی رسانیده، درشاعری رتبۀ قبول یافته‌وغزلیات وی خالی ازنازکی نیست عمردرازی یافته و بسال ۱۲۱۲ بجهان دیگرشتافته ودیوانی درحدود هشت هزار بیت دارد .

هدایت درمجمع (ص ۱٤۲ ج ۲) مختصری ازبیانات راوی رازیر تخلص‌وی نگاشته و۱٦ بیت ازاو انتخاب نموده‌ولی راوی ۸۰ بیت ازغزلیات ورباعی‌های رفیق رانقل نموده است .

۹۸۸

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، شامل غزلیات مرتبۀ بترتیب حروف تهجی برحسب قوافی میباشد ، غزلیات ردیف‌میم ونون وهاء وبخشی از غزلیات ردیف لام ویاء (میان ص ۲۸۵ و ۲۸٦ کنونی) افتاده وبااین نقص نزدیك ۵۰۰۰ بیت میباشد، تاریخ نگارش ونام نویسنده رانداشته و ظاهراً درنیمۀ اول قرن یازدهم نگاشته شده ، دارای یك سرلوح میباشد وبرگها باطلا ولاجورد جدول‌کشی شده است ·

درآغاز وانجام نسخه برگهائی نونوشته‌گذارده شده و برآنها مطالب متفرقه‌ای نوشته‌اند ·

جلد مقوائی‌نیم ضربی است وبران‌نام سازنده وسال ۱۲۵۳ نقش‌شده · کاغذکشمیری قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۴۴ . صفحه‌ای ۱۳ بیت · طول ۲۲ سانتیمتر · عرض ۱۳ سانتیمتر · شماره دفتر ۱۵۰۳٦ ·

(۱) آر ص ۳۹۰ - ۳۰۴، خن ص ۵۳۹ - ۵۴۵ وما ص ۱۴۲ و ۱۵۳ ج ۲

دیوان روح‌الامین اصفهانی

محمدامین شهرستانی اصفهانی متخلص به روح‌الامین (۱) و مشهور به میرجمله از سادات شهرستان (نواحی اصفهان است) وپسر عموی میرزا رضی اصفهانی است که درزمان شاه عباس ماضی مقام صدارت کل داشته .

از بیانات خود وی در شیرین وخسرو برمی‌آید که تولد وی بسال ۹۸۱ بوده و مذهب حق امامی داشته و در تذکره خوشگو ضبط گردیده که بسال ۱۰٤۷ بعالم جاودان شتافته است .

خوشگوگوید خمسه‌ای بنظم آورده و از مندرجات فهرست ریو معلوم میشودکه لیلی و مجنون و آسمان هشتم وی درکتابخانه موزهٔ بریتانیا میباشد ولیلی و مجنون وی بدین بیت آغازشده :

ای حسن طراز عشق پرداز　　　انجام نمای کار ز آغاز

و آسمان هشتم بدین بیت آغاز گردیده .

ای روان آفرین دل آرای　　　وی خردرا بخویش‌راهنمای

دومی بنابر تصریح در خود آن بسال ۱۰۲۱ بانجام رسیده و اولی بنابر تصریح در مقدمه نثری آن سومین مثنوی او است و در آسمان هشتم تذکر داده که نظم لیلی ومجنون هفت ماه طول کشیده و درمقدمه مثنوی سومین میگوید پیش از این دو مثنوی یکی در معاشقه خسروپرویز و دیگری‌بنام‌مطمح انشاکرده‌ام . مثنوی اول آن بنابر تصریح خود وی شیرین و خسرو نام دارد و

---

(۱) درتذکره خوشگو (ص ۲۱۷ – ۲۲۰ نسخه) ازاین شاعر دانشمندمعرفی گردیده ومؤلف آن‌گویدتخلص وی روح‌الامین میباشد . خود شاعر درکتاب شیرین و خسروگاهی روح‌الامین (ص ۱۰ و ۱۴ و۷۵۹ و۵۴۴) وگاهی امین (۱ و ۳۴ و ۴۷) که جزئی‌ازنام وی بوده تخلص نموده ولی دردیوان غزلیات همه‌جا روح‌الامین تخلص دارد ونصرآبادی درص ۵٦ تذکره خود اورا زیرعنوان : میرجمله شهرستانی معرفی‌کرده وازتخلص وی‌نام برده ولی ازسال تولد ووفاتش چیزی ننگاشته وپنج بیت ازاو نقل‌کرده است .

در این کتابخانه موجود و بسال ۱۰۱۷ انشا شده و در همین فصل آنرا معرفی خواهیم نمود و مثنوی پنجم وی جواهرنامه نـام دارد و در شیرین و خسرو (ص۷۹نسخه) گوید :

جواهرنامه‌ای ایدون که گفتم — دری از معدن الماس سفتم
نپنداری که کاری‌سرسری شد — جهان همچون‌دکان‌جوهری‌شد
کنون شیرین کنم کام دهان‌را — ز نیشکر کنم کلك بیانرا

آغاز غزلیات : ای روشن از فروغ تو شمع‌روان‌ما
از نور قدرت تو چکیدست جان ما

۹۸۹

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده‌و نویسنده از خود و سال نگارش نام نبرده ، از قرائن معلوم میشود که پس از وفات شاعر نگارش آن خاتمه یافته (درنیمه اول قـرن سیزدهم) و درحدود هفتهزار (۷۰۰۰) بیت است پشت صفحه نخستین صاحب دیوان را سائل دماوندی است .

دوسرلوح که هردو نظیر یك دگراند در آغاز قصائد و غزلیات موجود و تمـام برگها جدول کشی شده‌اند .

یادداشتی که بسال ۱۳۰۵ هجری قمری درپایان مثنوی وی (ص۴۵۹) بوده محو گردیده ودرص ۴۶۰ غزلی از ظهیرنگارش یافته ودیوان بدین‌بیت شروع میشود:

روزها بسیار و شبها بیشمار — بگذرد از بعد ما و روزگار

جلد تیماجی مذهب . کـاغذ فرنگی . قطع خشتی بـاریك . شماره برگها ۲۳۱ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۰½ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر۱۵۰۳۸

دیوان سائل فارسی

سائل تخلص محمد سعید مشهور به آقاجانی است که سالها پدر بر پدر ضابط و صاحب اختیار دو بلوك قیر وکارزین از توابع فیروزآباد فارس‌بوده ودر ۱۲۲۵ درگذشته است ترجمه او درانجمن خاقان گروسی (انجمـن٤) و مجمع‌الفصحاء : ۱۸۳ دیده‌شود .

دیوان سائل مشتمل بر قصائدی در توحید و نعت و مدائح حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام وپادشاه عصر فتحعلیشاه و فتحعلی خان ملک الشعرا (صبا) و غزلیات بترتیب حروف تهجی و قطعات و ترکیب بندوغزلیات ورباعیات و یك مثنوی در شکایت از زمان میباشد و تاکنون چاپ نگردیده

۹۹۰

این نسخه‌رامیرزارحیم‌شیرازی‌بخط نستعلیق‌نوشته؛ پشت صفحه نخستین رضاقلیخان هدایت بسال ۱۲۸۶ نوشته که‌این‌منتخب‌اشعارساقی بخواست وی‌نگارش‌یافته‌ومقدمه‌ای‌بنثر درمعرفی ازاشعار و آثاروی بانشاءهدایت دارد ولی‌چندان اضافه‌ای برآنچه در مجمع الفصحا نوشته ندارد ومشتمل بر۱-دیباجهٔ هدایت (ص۱-۸)۲- قصائد درمدائح حضرت علی‌بن‌ابیطالب وحضرت قائم‌وائمهٔ اطهارعلیهم‌السلام‌وعرفان(ص۹-۷۹) ،) ۳- غزلیات (ص ۸۱-۱۱۴)،۴- رباعیات (ص ۱۱۵ - ۱۱۶) ،۵- ترجیعات (ص۱۱۷-۱۳۵)، ۶- ساقی‌نامه (مثنوی) (ص۱۴۱ - ۱۵۵) ،۷- الهی‌نامه(ص۱۵۷-۲۳۶) و۸-در ذکرمشایخ ارباب‌طریقت وسلاسل آنها(۲۳۷ - ۳۹۷).واین‌مندرجات درحدود ۴۲۰۰ بیت است .

درحاشیهٔ بیشتر ازصفحات تعلیقاتی درمعرفی پاره‌ای از مشایخ وتوضیح برخی از مطالب به‌خط‌رضاقلیخان هدایت نوشته‌است .

جلدتیماجی ، کاغذفرنگی . قطع‌خشتی . شمارهٔ‌برگها ۱۴۰ . صفحه‌ای ۱۵ بیت.طول ۲۲ سانتیمتر ،عرض ۱۶ سانتیمتر. شمارهٔ‌دفتر ۱۳۰۱۶ .

دیوان ساقی‌خراسانی

ساقی تخلص‌حاج محمدزمان‌بن کلب‌علی‌خان‌جلائر کلاتی‌است. آثاری که ازخود بیادگار گذارده یکی «نفحات غیبیه» ودیگری «درج‌اللالی وبرج المعالی»است که بگفته‌هدایت‌مشتمل‌برمقالات ارباب‌طریقت بنظم ونثرمیباشد و دیگردیوان. هدایت درما (ج ۲ ص۱۹۵ - ۲۰۳) پس‌ازمعرفی کامل‌ساقی‌واینکه بسال ۱۲۸۶ درطهران وفات‌یافته، چهارصدبیت ازقصائد وساقی‌نامه‌والهی‌نامه وقطعات وی انتخاب کرده‌است .

۹۹۱

این‌نسخه چنانکه درصفحهٔ آخرآن‌تصریح گردیده بسال ۱۰۸۴ بنابخواست حاجی محمد صادق نام‌درقزوین‌بخط نستعلیق نگارش یافته‌وبرحسب‌قرائن‌بنظر شاعررسیده‌وگذشته ازقصائدی‌که بخط خودوی نوشته شده‌برخی ازکلمات ومصرع‌هارا بخط خویش اصلاح نموده ونیز ابیاتی برمتن افزوده ودرحاشیه ص۲۹۸ درعنوان‌تعریف مردمك دیده،نوشته «لراقمه» دراین‌مجموعه «محیط‌کونین» ساقی‌نامه (ص۱۵۰-۲۰۹)، غزلیات (ص۲۱۰ - ۷۳۰)؛ رباعیات (۷۴۶-۸۳۵) وقصائد (ص۷۴۹- ۸۸۷) وآخرساقی‌نامه واول‌غزلیات ابیاتی افتاده وباوجود این‌نقص جز«محیط‌کونین» درحدود ۱۰۸۰۰ بیت‌است .

جلدتیماجی نیم‌ضربی کاغذاصفهانی، قطع‌خشتی‌باریك. شماره برگها۳۸۹.صفحه‌ای بیست بیت . طول۲۳/۰ سانتیمترعرض۱۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر

دیوان‌سالك‌قزوینی

سالك تخلص محمد ابراهیم (۱) قزوینی‌ازشعرای‌امامی‌مذهب‌قرن‌یازدهم هجری‌است متولدبسال ۱۰۲۱

هیچیك ازمعاصرین‌ومتأخرین‌سال‌وفات‌سالك‌رامعین‌نکرده‌اند؟نصرآبادی که تذکره خودرا بسال ۱۰۸۳ ـ ۱۰۹۲ تألیف نموده مردن اورا تذکـر داده وبقرینهٔ اینکه خود درساقی‌نامه پیری خودرا تذکرداده و شکایت از تبعـات آن نموده وچنانکه گفته شد نسخهٔ‌این‌کتابخانه که‌بسال ۱۰۸٤ نوشته شده‌پیداست‌که بنظر او رسیده بایستی درهمین سال یایکی دوسال بعداز آن وفات یافته باشد

نسخه این‌کتابخانه شامل قصائدوغزلیات وساقی‌نامه ورباعـیات سالك میباشد ودرحدود ۱۰۸۰۰ بیت میباشد ومثنوی « محیط کونین » شامل ٤٥٠٠

(۱) درنص (ص۳۲۸)، خو (ص۲۴۸ - ۲۵۰ نه) ،و (ص ۲۸۲) .شم (ص ۲۰۰) نام‌وی‌محمد ابراهیم‌است وخود شاعردرمحیط‌کونین(ص ۱۴۸نه)گوید:

ابراهیم سخنورم من — درشعر خلیل آزرم‌من
سالك بتخلصی‌ردیفم — درصورت‌معنوی‌حریفم
قزوینیم‌وفدای‌قزوین — سوگندبخاك‌پای قزوین

ولی درقصص الخاقان نام‌وی محمدعلی‌ثبت‌گردیده وچنانکه درخونگارش‌یافته‌محمد علی‌سالك تخلص پسرمیراهلی‌است .

بیت است و از قطعات شاعر در آن اثری نیست ولی سالك (درص ۱۴۳ نه محیط کونین) خود تصریح بداشتن اینگونه شعر مینماید :

برخط ادب نهاده گردن صدابن یمین ز قطعهٔ من

این چند بیت از غزلیات مختلف سالك برای نشان دادن طرز فکر و قریحهٔ وی انتخاب میشود:

مگشا بسخن پیش فرومایه دهن را
برسنگك مزن شیشهٔ ناموس سخن را

دندان بجگر تا نگذاری بخموشی
پردرنکنی همچوصدف درج دهن را

برشاخسار طول عمل مرغ عمرما
برپلهٔ نشسته که موقوف یك حی است

اینخاك تیره برسر غفلت هزار بار
تاوان هرچه عمر تلف کرده بروی است

نشاهٔ ترك تعلق هرکه را هوشیار کرد
همچویوسف دامن از دست زلیخا میکشد

در دیدهٔ من عکس رخ یار ببینید
در آب روان این گل بی خار ببینید

از سینه برون تا نکنی کینهٔ مردم
بیرون نرود کینه‌ات از سینهٔ مردم

سالك بد هرکس بتصور نتوان گفت
پیدا نبود راز دل از سینهٔ مردم

هرگوشه دارم از دل سوزان نشانهٔ
روشن شد این چراغ در آئینه خانهٔ

تند خو عربده جو فتنه طراز آمدهٔ
چشم بددور که خوش برسرناز آمدهٔ
توچون خورشیدعالم گرد در آفاق‌مشهوری
چرا چون بوی گل‌درپرده‌های‌رنگ‌مستوری
فریب نعمت گیتی مخور گر همتی داری
که درهرنوش او باشد مهیا نیش زنبوری

۹۹۳

این نسخه بخط نستعلیق نوشته‌شده ، درحاشیهٔ آخرین‌صفحه یادداشت‌شده‌که بسال ۱۲٦۲ درقریه ون ازقرای‌کاشان مقابله‌گردیده وظاهراینست‌که این‌بخش‌را خـود سپهر نگاشته باشد ومحو واثبات های درابیات موید این احتمال‌است ونسخه مشتمل برقصائد (ص۱-۲۴۸) ، غزلیات (ص ۲۴۹ - ۳۱۱) ، مقطعات (ص۳۱۲ - ۳۴۳) و مثنـوی (۳۴۲- ۳۳۸) میباشد ودرحدود ۵۵۰۰ بیت‌است .

آغاز : تبارك‌الله نزدیك‌تربماازما همیشه اوبه‌برماوماازوتنها .

جلد تیماج. کاغذفرنگی . قطع خشتی‌باریك . شمارهٔ برگها ۱۷۵ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . ۲۱سانتیمترکرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۳۲۷ .

دیوان‌سپهر

سپهر تخلص میرزا محمد تقی‌کاشانی ملقب به‌لسان‌الملك مؤلف کتاب مشهور ناسخ‌التواریخ و متوفی بسال ۱۲۹۷ (المآثر والاثارص ۱۸۷ ـ ۱۸۸) هدایت درص ۱۵٦ ـ ۱۸۱ ج۲ ما) بمعرفی وی پرداخته وگوید درقصیدهٔ سرائی نظیر عنصری ومسعود ودرمسمط ومثنوی قرین منوچهری و سنائی است

۹۹۴

این نسخه بخط نسخ مخلوط بانستعلیق که‌شیوهٔقرن نهم هجری میباشد نگـارش یافته نویسنده ازخود وسال‌نوشتن نام نبرده ، بنظر این‌رهی درحدودسال ۸۵۰ نوشته‌شده نویسنده‌ای درپایان‌صفحهٔ۳۴۷ نگارش رابسال ۷۹۸ ضبط‌کرده ولی ازطرز نگارش‌ومرکب

آشکاراست‌که این تاریخ سالها پس‌ازاصل نسخه‌نوشته شده‌ودرحاشیه صفحه ۳۸۲ بهمین قلم‌ومرکب یادداشتی‌است‌به‌تاریخ سال۱۰۱۶ .این نسخه مشتمل برقصائد وترجیع و مقطعات(ص ۱ - ۳۴۷) ، غزلیات (ص۳۴۹-۴۹۸) ورباعیات (ص۵۰۱- ۵۰۳) است ، ازآخر نسخه برگهائی افتاده ودرآخر صفحهٔ۳۴۷ نویسنده ختم‌قصائد ومقطعات ومثنویات راتذکرداده‌درصورتی‌که ازمثنوی‌های سلمان درآن جزبیتی چندننگاشته و نسخهٔ کنونی درحدود ۱۰۵۰۰ بیت میباشدپشت‌صفحهٔ نخستین‌یادداشت‌هبهٔ‌نسخه‌ازمیرزاآقاخان‌نوری‌بخط وی موجود ویادداشت دیگری‌بوده‌که محوگردیده وبریکی از دو برك الحاقی یادداشتی است‌به‌خط شکسته بسیارممتاز ابوالحسن‌بن معزالدین عطار مبنی براین‌که نسخه متعلق به میرزا محمد وزیر می‌باشد بتاریخ ۱۱۹۵ وجود دارد برگها با جوهر قرمز وآبی جدول‌کشی شده ودرآغاز قصائد وغزلیات هریك سرسورهٔ بسیار ظریف مینایی موجود و برخی از برگها وصالی‌گردیده است .

آغاز : هردل‌که در هوای جمالش مجال یافت

عنقای عشق دور جهان زیر بال داشت

جلد تیماجی .کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۵۲ .صفحه‌ای ۲۲ بیت . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۹۴ .

دیوان سلمان ساوجی

سلمان ساوجی را که از اشعار وی تشیعش آشکار است در ص ١٥٤ یادکردیم دیوان اشعار سلمان شامل قصائد ومقطعات و ترکیب بند و ترجیع بند ورباعیات است .

این دیوان بنام کلیات سلمان درهندوستان بی‌تاریخ چاپ شده و در حدود ۸۵۰۰ بیت را شامل است .

۹۹۵

این نسخه بخط نستعلیق خوب محمد حسین بن محمد صالح مازندرانی نوشته شده تاریخ کتابت راکه درآخر بوده محوکرده‌اند ازآثار محوشده سال ۱۰۷۵ خوانده می‌شود یك سرلوح درآغاز غزلیات ودوسر سوره درآغاز نسخه ورباعیات دارد ، برگهامجدول وشنگرف می‌باشد ، بسیاری از آن‌ها جابجا شده وبرخی هم افتاده وشامل قصائد (ص ۱ - ۸٦) ، مقطعات (ص ۸۷ - ۱۰۴) غزلیات (ص ۱۰۵ - ۴۱۹ و ۵۰۰ و ۵۰۴)،مثنویات قضا وقدر (ناقص) ودرتعریف‌کشمیر ودرمذمت اهل تزویر وحیله (ص ۴۲۰ - ۴۹۹) و رباعیات (ص ۵۰۵ - ۵۱٦) می‌باشد ودرحدود ۸۵۰۰ بیت است .

آغاز: رفته درتاب وبکف بگرفته تیغی همچو آب

بهر قتلم می‌رسد آنشوخ با این آب و تاب

نسخه دیگری از دیوان سلیم دریکی از مجموعات این کتابخانه می‌باشدکه در این فصل معرفی خواهد شد .

جلد تیماجی . کاغذ بخارائی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲٦۹ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۲۹۲ .

دیوان سلیم طهرانی

سلیم تخلص محمد قلی است که در شم (ص ۲۰۱) طرشتی‌تهرانی معرفی گردیده ودرنص (ص ۲۲۷) وتذکرهٔخوشگو تهرانی‌ودرهرسه مأخذ وفات وی بسال ۱۰۵۷ثبت گردید .

۹۹٦

این نسخه بخط نستعلیق بدون تاریخ نوشته شده ، نویسنده آن هندی و نگارش آن ظاهرا درترن یازدهم شده ، پشت صفحه اول وآخر یادداشت هایی است از مالکان پیشین و تاریخ دوتای آن‌ها سال ۱۱۵۵ است ، دارای سرلوحی زیبا بود وکه بخشی‌از آن پاره شده ومیان سطرهای دو صفحه اول طلا اندازی شده وتمام برگها با طلا و شنگرف جدول‌کشی وبرخی وصالی گردیده و شامل قصائد (ص ۱ - ۲۵۳) مقطعات (ص ۲۵۳ - ۲۷۷) غزلیات (ص ۲۷۸ - ۴۴۲) و رباعیات (ص ۴۴۲ - ۴۸۴) میباشد ودر متن‌وحاشیه نوشته شده ودرحدود ۱۰۵۰۰ بیت است .

آغاز : بس‌که شنیدی صفت روم و چین

خیز و بیا ملك سنائی به بین .

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۴۲ .صفحه‌ای ۲۵ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۰۰۷ .

۹۹۷

این نسخه را بسال ۱۲۷۴ دراصفهان بخط نستعلیق ، میرزا ابوالقاسم جوبـاری نوشته ومشتمل برقصائد وغزلیات ومقطعات و رباعیات میباشد و در حدود ٦۵۰۰ بیت است وبدین بیت آغازگردید :

کفر وایمان را هم اندر تیرگی هم در صفا
نیست دارالملك جز رخسار وزلف مصطفی.

جلد تیماج . کاغذ فرنگی . قطع وزیری . شماره برگها ۲۳۳ . صفحه‌ای ۱۵ بیت طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۴۷ .

دیوان سنائی غزنوی

از سنائی غزنوی که در ص ۱۴۳ - ۱۴۴ و ۱۷۷ - ۱۷۹ یاد شد و دیوان وی که مشتمل برقصائد وغزلیات ومقطعات ورباعیات میباشد بسال ۱۲۷٤ در طهران چاپ شده ونسخه ناقص نفیسی از آن که ظاهراً نزدیك بزمان شاعر نگارش یافته بامقدمه نثری سنائی وفهرست مندرجات آن در کتابخانه ملی ملك درتهران موجود است .

۹۹۸

این نسخه را بخط نسخ خوب محمدعلی عبرت مصاحبی بسال۱۳۴۳ از روی سه نسخه نوشته بتصحیح ابیات آن پرداخته وسردارمعظم‌خراسانی پشت صفحهٔ نخستین‌نوشته که برای کتابخانه وی نوشته شده وقصائد وقطعات وغزلیات رباعیات شامل‌مدائح شامل مدائح را دربخش اول واهاجی ومطایبات وهزلیات‌آنها را دربخش‌دوم‌مرتب‌بترتیب‌حروف تهجی نوشته وبیش از ۹۰۰۰ بیت میباشد .

آغاز :

آورد گرد فتح و ظفر پیش چشم ما
باد از رکاب عالی لازل عالیا .

جلد مقوائی عطف و گوشه تیماج . کاغذ حنائی . قطع‌ربعی . شماره برگهای۱۹۱ . صفحه‌ای ۲۵ بیت . طول ۱۸ سانتیمتر . عرض۱۲ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۳۲۸۷ .

۹۹۹

این نسخه را نیز بخط نسخ خوب عبرت مصاحبی بسال۱۳۴۶ از روی سه نسخه (مالکین آنها را درآخر معرفی نموده) وبرای‌دانشمندمعاصر سیدعبدالرحیم‌خلخالی‌نگاشته واین‌نسخه مانند نسخهٔ پیش است ، جزاینکه پاره‌ای ازقصائدپیش‌وپس‌نگارش یافته وتمام آن نیزبیش از ۹۰۰۰ بیت‌میباشد.

آغاز :

بسعد اختر میمون مظفر گشت براعدا
قلج‌طمغاج‌خان مسعود رکن‌الدین والدنیا

جلد تیماجی ۰ کاغذنباتی .قطع خشتی .شماره‌برگها ۲۵۹ .صفحه‌ای ۱۸ بیت‌طول $\frac{1}{2}$۲۱ سانتیمتر . عرض$\frac{1}{5}$۱۵ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۵۰۴۹ ۰

دیوان سوزنی سمرقندی

سوزنی از شعرای مشهور سدهٔششم هجری است وتاریخ تولدوی‌بدرستی معلوم نیست ، وفات او را بسال ۵۶۲ و ۵۶۹ نوشته‌اند ، مسلماً تـاسال ۵۶۰ زندگانی مینموده چراکه در مدح سعدالملك گوید (ص۳۰نه۲) :

رسید ماه محرم بسال پانصد و شصت
ببارگاه وزیـر خـدایگان بنشست

و ظاهراً از هشتاد سال بیشتر دراین جهان بوده چراکه تصریح به‌هشتاد سالگی وی در دیوان (ص۱۹۸نه۲) موجود است :

جزمدح شاه بیهده‌گوئی است شاعری
هشتاد سال بس که بدی بیهده‌درآی.

بنابراین بایستی پیش ازسال۴۸۹یا۴۸۲ بدین جهان پای گذارده باشد .
از مباحث حکمی دردیوان وی‌چیزی یااشاره‌ای نیافتم جز این بیت(ص ۳۰۲ـ۲۰۳نسخه) در مدح یکی ازصدورعمر نام است :

در مذهب تناسخ اگرراستی بدی
گفتی‌هرآنکه دید تو راکان‌عمرتوئی

از رودکی یك بیت را تضمین‌نموده(ص۲۰۰ نسخه) :

در مدح تو بصورت تضمین ادا کنم
یـك بیت رودکـی را در مدح بلعمی

صدر جهان جهان همه تاریك شب شده است

از بهر ما سپیدهٔ صادق تو می دمی

نام سوزنی بنابر تصریح خود وی درقصیده‌ای که در مناجات باکردگار انشا نموده (ص۷-۷نه۲) عمر بوده:

نام من چون صاحب عادل عمر خوانند خلق

دوردار از جور گردون و زستمکاری مرا

و کنیت وی چنانکه در تاریخ گزیده و بعضی از نسخ دیوان وجود دارد ابوبکر است.

ص۳نه۱ سوزنی القاب دارم لیك بوبکرم بنام

خوب نامستم گنه کردم پناه آورده‌ام

ولی در نسخه دیوان م . س که بسال ۱۰۳۳ نوشته شده این بیت چنین نگارش یافته:

نام من مسعود و القابم بخوانی سوزنی

نیك نامستم گنه کارم پناه آورده ام

وبهمین مناسبت ودلیل نگارنده درفهرست آن کتابخانه (ص۶۰۹ - ۶۱۱ ج۲)نام‌سوزنی رامسعود نوشت .

سوزنی به‌انتساب خود به‌سلمان‌فارسی تفاخر میکندوبدین‌سبب گاهی‌سلمانی تخلص دارد :

(ص۱۲۲سخه۲) بزهد سلمان اندر رسان مرا ملکا

از آنکه از دل وجان دوستدار سلمانم (۱)

در نسخهٔم.س‌است: اگر بنسبت سلمانیم زروی پدر

که تا بسیرت سلمان شوم دعائی گوی (۲)

۱ـ در نسخه۲ کتابخانه مصراع دوم‌نظیر متن ثبت‌گردیده ولی درنسخ دیگر چون نسخه‌م.س چنین است : چون یافتم زپدرکز نژاد سلمانم .

(۲) در نسخ این‌کتابخانه این بیت نیست ولی در نسخهٔ کتابخانه م.س میباشد.

(ص ۳۷۰) هم بر آن وزن گفت سلمانی

ای سنائی قـدح دمـادم کـن

و در تاریخ گزیده نیز این‌نسبت وی تصریح گردیده است.

ولیس احوج منی من الوری بلقاك

من السلام فقل یا منای من ینهاك

فکن رحیما یا سیدی علـی مولاك

برای شرح حال سوزنی گذشته از مندرجات دیوان وی مراجعه شود به لب ج ۳ص ۱۹۱ ـ ۱۹۸ ج ۱ ص ۳۳۲ ـ ۳۳٦، تل ص۱۰۰ـ۱۰۳، هم‌ص۱۱۵۸ م س ، آر ص ۳٤۸ ، ما ج ۱ ۲٤۹ ـ ۲۵۲ ، رن ص ۲۱۰ و سـخ ج ۱ ص ۳۳٤ ـ ۳٤٤.

۱۰۰۰

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده، نویسنده ازخود وسال‌نگارش نام نبرده، بقرینه محو و اثبات‌هائی‌که در ابیات دیوان شده واضافاتی‌که در حواشی برخی از صفحات و بر برگهای اخیر نسخه بخط دیگری‌گردیده بایستی بخواست شاعر نگارش‌یافته واین تصرف ها از خوداو باشد، طرف درون جلد دویادداشت که‌برخی از آنها محوگردیده بسال۱۲٦۷ و ۱۲٦۹ نوشته شده و ظاهر اینست‌که پیش از سال ۱۲٦۷ نگارش نسخه انجام یافته است.

جلد تیماجی گل‌وبوته‌دار. کاغذ فرنگی. قطع خشتی باریك. شماره‌برگها ۱۲۴. صفحه‌ای ۱۴ بیت. طول۱۱ سانتیمتر. عرض۱۵ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۹۱٦.

دیوان‌سها

از محمد تقی‌خان شیرازی متخلص به‌سها و مشهور به‌خان سها. در کتب تذکره بنام و آثار وی دست نیافتم، دردیوان‌وی‌هم اشاره وتصریحی بمعاصرین یا ذکر تاریخی نیست جز اینکه درص ۲۳٦ گوید : « برحسب فرمایش نواب شاهزاده‌رضاقلی‌میرزا گفته شد» ودرص۲٤۰ ـ ۲٤۲ قطعه‌ای از طرف‌نوکرهای

شاهزاده هلاکوخان در شهر بابك بزبان فارسی و ترکی وکردی انشاء نموده و درآنست که نوکرهارااز کرمان به‌شهر بابك آورده ودرص ۲٤۲نیزقطعه‌ایست که درآغاز آن نگارش یافته: «در بندر ابوشهر خدمت سرکارفرمانفرماعرض شده» وچون میدانیم که رضا قلی‌میرزا پسرفرمان‌فرمای (حسینعلی میرزا) متوفی بسال ۱۲۵۱ وهلاکوخان پسر شجاع‌السلطنه حسنعلی میرزا است که سالها در خراسان ایالت مدار بوده وبسال ۱۲۷۱ وفات یافته(۱) بنابراین شاعر در نیمه اول و بخشی ازنیمهٔ دوم قرن سیزدهم هجری زندگانی مینموده‌است.

مندرجات این دیوان عبارتست از: ۱ـ قصائد در توحید ونعت ومناقب و مراثی (ص۱ـ۲۵). ۲ـ منظومه در ترجمهٔ عوامل در نحو (ص۲۵ ـ۲۹) ۳ـ غزلیات بترتیب حروف هجا (۳۳ـ۱۳۱). ٤ـ رباعیات (۱۳۳ـ۱٤۳)۵ـمثنوی عاشق ومعشوق (ص ۱۵۱ ـ ۲۱۹) و ٦ـ مقطعات (ص ۲۲٦ ـ ۲٤٦) و درحدود ۲۸۰۰ بیت میباشد اینك برای‌نمونه‌این‌چندبیت از قصائدسهایادمیشود :

ای همه‌هستی زظل ذات تو پیدا
هر دو جهان از یکی بنای تو برپا
ای که نگشته کسی بذات تو آگه
ای که نگفته کسی صفات تو یکجا
ای که بشکر تو ممکنات مرافق
ای که بذکر تو روز وشب همه اشیا

آغازمنظومه ترجمه عوامل :

پس ازحمدخدا و نعت‌احمد	علی مرتضی و آل امجد
بنام ایزد دانای یکتا	عوامل را بنظم آریم انشا
عوامل‌صدبوددرنحوای‌دوست	زلفظی‌ودگرازمعنوی‌اوست

(۱) در شناسائی هلاکوخان به‌ص ٦۲ ج۱ ما وراجع به رضاقلی و فرمان فرما به ص ۲۴۷ـ۲۸۹ ج۱ فارسنامه ناصری مراجعه شده است.

۱۰۰۱

این نسخه را بخط نستعلیق بسال ۱۰۲۶ نوشته‌اند ، دارای یك سرلوح است که برآن باسفیداب نوشته شده : «دیوان سیف اسفرنگ» حواشی دوصفحه نخستین و میان سطرهای آن تذهیب ونقاشی وطلااندازی شده، ابیات ص۳ بواسطه وصالی برگ دوم نسخه آشکار نیست، برخی از برگها وصالی گردیده وپاره‌ای هم نیازمند میباشد و همه جدول کشی گردیده، پشت صفحه نخستین مهری بدین سجع میباشد : خانه زاد فدوی شاه عالم‌گیر غازی فضائلخان ۱۲۶ (کذا) طرز نسخه و سرلوح آن ووجود این‌مهرمیرساند که برای این دانش‌پژوه‌که از نام وآثار دیگر آشکار است‌هندی است، نسخه نگارش‌یافته و در کتابخانه وی بوده و در حدود ۱۰۵۰۰ بیت را شامل میباشد و بدین بیت آغاز

ای زادهٔ در سخنت عقد ثریا طومار نویس‌قلمت‌صاحب‌جوزا

جلد تیماجی ضربی ٠ کاغذ دولت آبادی. قطع خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۲۸۲، صفحه‌ای ۱۹ بیت. طول ۲۳ ونیم. عرض ۱۳ ونیم سانتیمتر٠ شماره دفتر ۱۳٦۸۰ .

دیوان سیف اسفرنك

سیف‌اسفرنك‌از شعرای قصیده‌سرای‌مشهور قرن هفتم‌هجریست که ملقب به‌سیف‌الدین ومعروف به‌اعرج‌است .

دولتشاه شمارهٔ ابیات دیوان این شاعر را دوازده هزار نوشته و هدایت ده هزار گفته ونسخهٔ شمارهٔ ۲۸۲ کتابخانه مدرسه عالی سپهسالارشامل ۱۱۰۰۰ بیت میباشد وابیات زیادی‌که در نسخهٔ دیگر آن‌کتابخانه ونسخهٔ این کتابخانه است در این‌نسخه نیست بنابراین همان ۱۲۰۰۰ صحیح خواهد بود.

سیف الدین بنابر تصریح خودوی در نظم ونثر توانا بوده است .

وی‌نسبت باهل بیت حضرت‌پیغمبر صم عم علاقمند ومعتقد بوده وتشیع‌وی از این ابیات آشکار است:

ص ۲۳۲ نه در نمط سحر هست معجزهٔ شعر من

مؤمن من بو تراب منکر او بوالحکم

ص۲۷۳نه از کمالات‌سعادت‌این‌شرف‌دارم‌که‌هست

انقیاد شرع حیدر مذهب مختارمن

ص۳٦۲نه زانکه درباب امامت ز پیغمبر بیقین

هست بر جمله اولاد علی نص جلی

ص۳۹۵نه مهدی‌توئی‌که صدر امامت بدورتست

چون مسند امامت کبری به‌بوتراب

شرح حال سیف اسفرنگ و پادشاه معاصر او در تذ ص ۱۲٦ ـ ۱۲۸ ، هم‌ص ۱۲۰۵-۱۲۰۹ . س، آر ص ۲۳۲ـ۲۳۳، ما ص ۲۵۲-۲۵٤ج۱ ، تل ص ۵۳٤، حر ص ۱۷۷ جز ٤ج۳، گز ص٤۹٤ـ ٤۹۸ و فهر ص ٦۱۲ ـ ٦۱۳ ج ۲ نگارش یافته است.

۱۰۰۲

این نسخه کهنه بخط نسخ وثلث نوشته شده، از اول ومیان وآخر آن‌برگهائی‌افتاده و بترتیب خاصی مرتب نیست، ظاهراً در اوائل قرن هشتم‌هجری نگارش یافته و شامل درحدود ۳۱۵۰ بیت میباشد وگذشته ازغزلیات عربی وفارسی شامل چندین ترجیع‌بنداست و بدین‌بیت آغازگردیده،

فرو شدن چون ندیدی برو نشدن منگر

غروب شمس و قمر را جلا زیـان باشد

واین‌بیت درانجام کنونی نسخه است :

برگوهر غزلی برگوپامزد خود ازحق جو

برسوخته زن آبی چون چشمه حیوانی .

جلد مقوائی، کاغذ نباتی، قطع ربعی، شمارهٔ برگها۹۵، صفحه‌ای ۱۸ سطر، طول ۲۲½ سانتیمتر، عرض ۱٦ سانتیمتر، شماره دفتر۱٦۳۰٦

دیوان شمس تبریزی

جلال محمد رومی مشهور به مولوی (٦٠٤-٦٧٢)

۱۰۰۳

این نسخه بنا بر تصریح پشت صفحه نخستین بسال ۱۳۳۵ بخط نستعلیق برای کتابخانه سردارمعظم خراسانی نوشته شده ، مالك نسخه پس از معرفی کوتاه شاعر و تذکر این که نسخه برای او نوشته شده فهرست اشعار مندرجهٔ در نسخه را بخط خود نوشته و در آخر اشعاری که پس از نگارش این نسخه بدست وی افتاده برخی از خود نگاشته و بعضی را دیگری نوشته و رویهم رفته درحدود ۲۰۰۰۰ بیت را این نسخه دربردارد و مالك بتصحیح آن نیز پرداخته و برگها باطلا و زنگار جدول کشی شده است.

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع بغلی . شمارهٔ برگها ۹۵ . صفحه‌ای ۱۰ بیت. طول $11\frac{1}{2}$ سانتیمتر . عرض ۸ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۳۴۳ .

دیوان شمس طبسی

شمس طبسی بنا برضبط معاصر وی عوفی محمدبن عبدالکریم نام داشت وملقب به شمس الدین بوده مؤلف تذکرهٔ روزروشن این قطعه را :

کم نشین بابدان که صحبت بد گرچه پاکی ترا پلید کند
آفتاب از چه روشن است اورا پارهٔ ابر ناپدید کند

که در آر و تذکره محمدشاهی به این شمس نسبت داده شده از شمس الدین منصور فرغانی معروف به صدرالشریعه که شمس طبسی قصیدهٔ خودرا دراقتدای بوی گفته ، دانسته است .

دیوان شمس طبسی مشتمل برقصائدوغزلیات وقطعات ورباعیات میباشد وسفینه اشعار شماره ۹۰۰ این کتابخانه که در اوائل قرن هشتم هجری تألیف و نگارش یافته در حدود ۲۵۰ بیت شمس طبسی را درص ۳۸۰-۳۹۵ نیز شامل میباشد .

رك به: لب ج۲ص۳۰۷-۳۱۱، ثا(نه. م. س) ص۲۳۳، تذ ص ۱۶۱-۱۶۶، آر ص ۷۲ ، ماج ۱ص ۳۰۶-۳۰۹ و رن ص ۲۱۱ .

۱۰۰۴

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده از خودوسال نگارش نام نبرده، شامل غزلیات وقصائد مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی (ص۱-۲۹۰)، مقطعات (ص ۲۹۰-۳۵۷) و مثنوی (ص۳۵۷-۳۶۵) میباشد ودرحدود ۵۲۲۵ بیت است .

درکمتر صفحه ایست که آثار تصحیح نباشد ، برحسب اظهار فرزند برومند شاعر آقای حسن احسان بنگارنده این اوراق ، این نسخه پس از وفات پدربزرگوارش نوشته شده وبتصحیح ایشان وبرادر مهترشان آقای حسین شیفته رسیده ودرآخرهم تصریح کرده اند که جزمندرجات این نسخه اشعاری ازایشان موجود است.

درصحافی پاره‌ای ازبرگها جابجا گذارده شده ولی صفحه شمار صفحات درست است . جلد مقوائی عطف وگوشه تیماج . کاغذفرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۱۸۳ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر. شماره دفتر: ۱۳۵۵۰ .

دیوان شوریده

شوریده حاج محمد تقی شیرازی است که مجدالشعرا لقب داشت و پس از آن پادشاه اورا فصیح الملك لقب داد .

دیوان شوریده شامل قصائد وقطعات وغزلیات ومثنوی است ۱۴۰۰ بیت میباشد وبخشی از آن چاپ گردیده .

شرح حال این شاعر بانقل برخی ازاشعاروی بقلم آقای حکمت (علی اصغر) درشمارهٔ ششم وهفتم مجله ارمغان (سال۷ مطابق سال۱۳۴۵ ق ص۳۵۵-۳۶۵) مقارن روزچهلم وفات شاعر نگارش یافته ونیزدرفارسنامه ناصری (در ص ۱۰۳ گفتار دوم) ودرآثارعجم(ص ۲۶۶ - ۲۶۸) و در دیبای خسروی . آقای رشید

یاسمی درادبیات معاصر ص ٦١ـ٦٦ (بسال ١٣١٦ خورشیدی تألیف و چاپ شده) نیز بشرح حال ایشان پرداخته و ازدیبای خسروی و مقاله آقای حکمت نقل هائی کرده‌اند. سعادت درك زیادت این شاعر بزرگ بارها در شیراز برای این رهی دست داده است.

۱۰۰۵

این نسخه را بسال ۱۲۳۰ برحسب خواست شاهزاده کامران (ظاهرا مراد پسر شاه محمود درانی است)، اشرف‌نامی بخط نستعلیق خوب نوشته و مشتمل بر بخشهای چهارگانه زیرین میباشد ودر حدود ۷۵۰۰ بیت است، دوبرگ نخستین نسخه از کتابی دگرمیباشد وازاین نسخه نیست ودارای سرلوحی زیباست، وبدین عبارات شروع شده: «حمد وسپاس ازخارج از مقیاس قیاس سزاوار آن یگانه بی‌همتاست که بحکم».

تمام برگها مجدول به‌اکلیل ولاجورداست و یادداشتهایی که پشت صفحهٔ نخستین نسخهٔ کنونی بوده محو گردیده‌است. وبرگ اصل نسخه بدین عبارات شروع میشود: «ناطقه فصحای سحبان آئین درمبحث تعداد آثار حکمتش زبان بسته ولال» است.

جلد تیماجی. کاغذ بخارائی. قطع وزیری. شماره ارگها ۲۶۹. صفحه‌ای ۱۵ بیت. طول $\frac{1}{2}$۲۴ سانتیمتر. عرض ۱۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۲۲۸۷.

دیوان شهاب ترشیزی

از میرزا عبدالله بن حبیب‌الله ترشیزی متخلص به‌شهاب. وی که ملازمت شاهزادهٔ محمود درانی (١٢٢٤ ـ ١٢٤٥) را درهنگام شاهزادگی داشته بنابر خواست وی نسخه‌ای از دیوان خود را بسال ١٢٠٦ بترتیبی که زیر این سطرها نگارش می‌یابد، مرتب نموده ودیباجه‌ای به‌نثر بر آن نگاشته، ودرآن بدان تاریخ تصریح کرده ولی بقرینه اینکه درص ٣٠٧و٣٠٨ نسخه ماده تاریخ بنای مسجدی در تربت بسال ١٢٠٩ وتاریخ وفات یکی از مردان معاصر شاعر بسال ١٢١٤ میباشد معلوم میشود که پس ازنظم وترتیب بر آن اضافاتی کرده و نسخهٔ این کتابخانه که ازروی نسخه اصل نوشته شده شامل آن افزودگی‌هاست.

راوی گروسی در انجمن چهارم خن و هدایت درمما (ج ۲ص ۲۵۳-۲۶۱) اورا معرفی و از دیوانش انتخاب هائی کرده‌اند و راوی مرکش را در۱۲۱۵ ضبط کرده است.

این ابیات را که شهاب در معرفی خویشتن سروده (ص ۱۸٦ نسخه) در اینجامیاوریم:

«اگر سخن بمیان آورم زعلم نجوم
بروزگار نیابی مرا عدیل و نظیر
وگر سفینهٔ اشعار خویش بگشایم
به‌بحر رشك‌شود غوطه‌ور روان ظهیر
وگر بخامهٔ صورتگری گشایم دست
کنم بر آب‌روان عقل‌وروح راتصویر
و گر قلم بکف آرم پی نوشتن خط
فتد باوج فلك خامه از انامل تیر
ولی چه‌حاصل از اینها که‌اززبونی بخت
کسی نمیخرداین جمله رابه‌نیم شعیر».

شاعر دیوان خودرا بچهارقسم تقسیم‌نموده : ۱- قصائد در توحید ونعت ومنقبت‌ومدائح سلاطین، ۲ - قصائددرمدح امراوصدور واعاظم، ۳ -مقطعات مشتمل‌برماده تاریخ‌ها ومدائح‌مختصره و ٤ - اهاجی وهزلیات. رباعیهایی که موضوع آنها یکی‌از اقسام چهارگانه بوده ، درضمن همان‌قسم گذارده شده .

راوی گروسی گوید دیوان‌قصائد ومثنوی ورباعی‌وقطعهٔ وی‌درحدودبیست هزار (۲۰۰۰۰) بیست میشود ولی چنانکه گفتیم نسخهٔ این‌کتابخانه‌که از روی نسخهٔ اصل‌نگارش یافته درحدود ۷۵۰۰ بیت میباشد وچنانکه در دیباجه تصریح گردیده‌پاره‌ای از قصائد وقطعات‌ورباعیات دراین‌نسخه‌گذارده‌نشده، بنابربیان

راوی ۱۲۵۰۰ بیت‌دیگر شعر خواهدداشت . ومثنویهای‌شهاب که درمقدمه دیوان خودبه‌آنهاتصریح‌نموده .۱ ـ خسروشیرین ، ۲ ـ یوسف زلیخا ، ۳ ـ بهرام‌نامه، ٤ ـ تذکرةالشعرا ، ۵ ـ عقدگهر (در نجوم) ، ٦ ـ مرادنامه (در ذکر وقایع علیمرادخان زنداست)، ۷ ـ تذکرة الوزرا و۸ ـ تاریخ مجدول‌میباشد وخوددر آنجا تذکرداده‌که شش‌کتاب اول‌بنظم ودوکتاب اخیربه‌نثر وکتاب ٤و٦و۷و۸ درهنگام نگارش‌مقدمه (بسال ۱۲۰٦) ناتمام بوده وتاکنون نگارنده به‌زیارت کتابهای نامبرده مشرف‌نگشته وخسروشیرین وی درموزه‌لندن موجود است .

این‌شاعر را باشهاب اصفهانی که نیزدرمیان‌قرن سیزدهم‌زندگانی‌مینموده ودرص ٦۱۹ ج ۲ فهرمعرفی‌کرده‌ایم نبایداشتباه نمود .

۱۰۰٦

این‌نسخه بنابرشرحی که‌بسال ۱۳۲۳ برورقی‌که‌پیش‌ازنسخه میباشد ، نوشته شده ، اوراق‌پراکنده بوده وفریدون‌میرزا بجمع وترتیب‌آن پرداخته وبنابر اظهار فریدون میرزا بخط دلدارخان‌لرستانی‌زن شهره نوشته‌شده‌وبرحسب شماره درحدود ۱۷۰۰ بیت ازقصیده وغزل ورباعی ومثنوی رتطعه میباشد وبدین‌بیت‌آغازگردیده :

زلف‌شکسته رونق‌مشك تتاررا   سطت خزان نموده بعالم بهار را ·

وآخرین‌بیت نسخه اینست :

برفرق‌دوستان توگل باد تاابد   بر چشم دشمنان تو خارنك سنان .

جلد تیماج ·کاغذ فرنگی · قطع خشتی · شماره برگها ۷۱ · صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۱/۵ سانتیمتر · عرض ۱٦ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰٦۹ .

دیوان شهره

شهره تخلص علیرضا میرزا پسر فتحعلیشاه وبرادرمادری شاهزاده‌محمد میرزا افسر تخلص میباشد و به نوشته ناسخ التواریخ : پسربیستم فتحعلیشاه‌است وبسال ۱۲۱۸ بدینجهان پای‌گذارده ازشرحی که پشت نسخهٔ این‌کتابخانه بسال ۱۳۲۳ نوشته شده معلوم میشودکه مردی درویش‌مسلك بوده ومدتها در ملایر با

مواجب دولتی وتیولی که داشته‌زندگی میکرده ودرهمانجا بدان‌سرای شتافته و اشعاروی عبارتست ازغزل وقطعه وقصیده ، ومثنوی وجز نسخهٔ بالا ، نسخه دیگری‌از آن سراغ نیافته‌ام .

۱۰۰۷

این نسخه بخط شکسته نستعلیق خوب نوشته‌شده، تاریخ‌ورقم‌ندارد‌ولی‌مسلماً خطخود صائب میباشدوکاملاًنظیر نمونه‌گراور شده خطی شاعر است ، آقای ملك‌الشعرا (محمدتقی بهار) پشت صفحهٔ نخستین شرحی مبنی برصحت این نسبت بسال ۱۳۱۴ (خورشیدی) نگاشته‌اند و نیز درهمین‌جا وپشت‌آخرین‌صفحه یادداشتی‌است مبنی‌براینکه بسال ۱۲۲۲ میرزا محمد شفیع صدراعظم فتحعلیشاه که مربی شاهزاده محمود میرزا میباشد این نسخه را برای کتابخانه این شاهزاده تهیه نموده ومهر محمود میرزا که بدین سجع میباشد بر این نسخه دیده میشود :

چون طالع خسروی است محمود محمود ندا صفات محمود ۱۲۱۷ .

مندرجات نسخه عبارتست از :

۱- ده قصیده (ص۱-۲۰) در ۶۰۰ بیت (خوشگو شماره قصائد صائب را ده یا دوازده نوشته است) . ۲- قندهار نامه (ص ۲۱-۲۶) مثنوی و در ۱۵۵ بیت است . ۳- غزلیات (ص۳۱-۷۳۴) که بدین‌بیت آغاز گردیده :

اگر نه مد بسم‌الله بودی تاج عنوانها
نگشتی تا قیامت نو خط شیرازه دیوانها

و خوشگو تصریح کرده که این بیت آغاز یکی از دیوانهای صائب میباشد و این غزلیات درحدود ۲۲۷۰۰ بیت‌است. ۴- واجب‌الحفظ که عبارت از مطلع‌های‌صائب‌میباشد (ص۷۳۷-۷۵۴) در۳۷۱ بیت . ۵- آرایش نگار (ص ۷۵۵ — ۷۶۷) در ۲۱۶ بیت و ۶- منتخب اشعار (ص۷۶۷-۸۷۸) در ۲۸۸۰ بیت . و دارای چهار سرلوح زیباست و همه برگهابا طلاجدول‌کشی شده وتمام مندرجات درحدود ۲۶۹۰۰ بیت است .

جلدروغنی گل وبوته . کاغذبخارائی . قطع‌وزیری . شماره برگها ۴۴۰.صفحه‌ای ۲۴ تا ۳۱ بیت . طول۲۶ سانتیمتر . عرض $15\frac{1}{2}$ سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۳۷۶۵.

دیوان صائب تبریزی

صائب تخلص میرزا محمد علی‌بن‌عبدالرحیم تبریزی است‌که‌بسال۱۰۱۶ متولدشده و بسال ۱۰۸۱ وفات یافته

صائب از بهترین اشعار پیشینیان جنگی ترتیب داده که اینك درحیدرآباد دکن موجود و بنام «بیاض صائب» نامیده میشود و خوشگوی درسفینه یا تذکره خویش دیدن این جنك را یادآور شده است .

صائب درهند شهرتی بسزا یافته وبگفته مرحوم تربیت از سال ۱۲٦٤ تاکنون در حدود ٤۰۰۰۰ بیت از وی در آن کشور چاپ شده و در عثمانی (ترکیه کنونی) نیز شهرت وی زیاد است ومنتخبی از اشعار صائب در تهران و اسلامبول چاپ گردیده . نسخه‌ای از غزلیات این شاعر که برحسب احتمال خط خودوی میباشد و شامل ۸۵۰۰۰ بیت است در کتابخانه آقای محمد جواد ارگانی نماینده مجلس اینك موجود ونگارنده آنرا دیده است .

برای شرح حال صائب مراجعه شود به خو آغاز حرف صاد ، تن ص ۱۷٦ـ۱۸۱، دآ ص ۲۱۷ـ۲۲٦ ، ما ح ۲ ص ۲۳ـ۲٤، آر ص ۳٤ـ۳۵ و فهر ج۲ ص ٦۲۲ـ٦۲٤ .

۱۰۰۸

این نسخه را بخط نستعلیق خوب مهدی‌بن‌رضا‌بن مهدی ، علی‌آبادی بسال۱۳۰۲ نوشته وگذشته از سه بخش نثری که از ص ۱ـ۸۴ را فراگرفته ، شامل قصائد (ص۸۵ـ ۳۵۴) ، غزلیات (۳۵۵ـ۴۱۷) رباعیات (ص۴۱۸ ـ ۴۲۷) ، مثنویها (ص۴۲۸ـ۴۸۸) میباشد و درحدود ۵۳۰۰ بیت است .

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی . قطع خشتی‌باریك . شماره برگها ۲۴۵، صفحه۱۴ بیت. طول ۲۲ سانتیمتر.عرض ½۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۱۳۵۵

دیوان‌صاحب علی‌آبادی

صاحب تخلص میرزا محمد تقی بن‌زکی علی‌آبادی‌معروف به‌آقامیباشد که بسال ۱۲۵٦ درگذشت.

از اینکه نسخ دیوان شامل ماده تاریخ هایی است که راجع بسال ۱۲۵۵ یا سال پیش از مرگ شاعر میباشد ، بایستی دیگری بجمع‌آوری دیوان وی

مبادرت جسته باشد و ممکن است خود این کار را کرده آغاز دیوان قصیده‌ایست
که آغاز آن اینست :

کرا شاید ثنا زان پس که زیبد آل یاسین را
جهان مجد و تمکین آسمان دانش و دین را

شرح حال صاحب علی‌آبادی در انجمن سوم انجمن خاقان و مجمع الفصحاء ج ۲ ص ۲۹۸-۳۱۶ دیده شود .

۱۰۰۹

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۵۶ نوشته شده ، شامل غزلیات مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی برحسب ردیفها (ص ۱ - ۴۶۶) ورباعیات (ص ۴۶۸ - ۵۲۱) میباشد ودرحدود ۶۵۰۰ بیت است، صفحات ۳۹۴ - ۴۰۹ نسخهٔ مکرر صفحه های ۳۷۸- ۳۹۳ وصفحه اول دارای سرلوحی زیباست وحواشی آن وصفحهٔ دوم ومیان سطرهای این دوطلا اندازی شده وهمه برگها باطلا ولاجورد وشنگرف جدول‌کشی شده واز آغاز نسخه ابن دوبیت دراینجا می‌آوریم :

ای با همه وزهمه مبرا — ای بی همه وزهمه هویدا (۱)
مخفی وعیان عیان ومخفی — پیدا و نهان و پیدا

ونسخه بدین رباعی ختم گردیده است :

گر یار اینست و اینست رسم یاری
باقی ننهد ز عاشقان دیاری
ور عشق اینست و آتش عشق چنین
ز اندك وقتی تبه کند بسیاری

جلد روغنی گل وبوته دورو (بسیار ریختگی دارد) . کاغذ فرنگی مهره زده . قطع وزیری . شماره برگها ۲۶۱ • صفحه‌ای ۱۳ بیت . طول ۳۹ سانتیمتر • عرض ۱۹ سانتیمتر شماره دفتر ۱۱۳۴۷ .

---

(۱) هدایت درص ۳۲۲ ج ۲ما این بیت‌را ازگلشن خیال صافی نقل نموده وغزل بعد ازین دراین نسخه بااین مطلع است :

ای نام تو زیور زبانها — بی نام تو بر زبان زبانها

دیوان صافی اصفهانی

صافی تخلص میرزا جعفر موسوی اصفهانیست (م - ۱۲۱۹) راوی گروسی گوید بسال ۱۲۱۷ درصفاهان بدیدارش نائل آمده .

شرح حال صافی درخن وما ج ۳۱۷-۳۲۴ نگارش یافته است .

۱۰۱۰

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده، تاریخ نگارش ونام نویسنده ندارد ، ظاهرا دراوائل قرن دوازدهم نگاشته شده ومشتمل بر غزلیات (ش ۵ - ۶۰) رباعیات (ص ۶۰ - ۶۴) ، اشعار ترکی (ص ۶۵ - ۷۲)، ترکیب بند وترجیع بند (ص ۷۲-۹۲) وقطعات (ص ۹۲ - ۹۷) میباشد ودر حدود ۹۷۰ بیت‌است «منتخب رمزالریاحین»رمزی کاشانی که درهمین فهرست معرفی خواهد شد پیوسته این نسخه میباشد ، فقیر علی‌زنگنه اشعاری ازحافظ وواعظ وظاهراً ازخود درص ۹۸ - ۱۰۲ نوشته وظاهراً منتخب نامبرده که بسال ۱۱۴۴ نوشته شده نیز خط این نویسنده است .

همهٔ برگها باطلا جدول کشی شده‌وچند برگ ننوشته درآغاز وانجام نسخه موجود است وبدین بیت آغاز شده :

غم فزاید زلاله زار مرا   چه غم ازرفتن بهار مرا

جلد مقوائی عطف وگوشه تیماج . کاغذکشمیری . قطع ربعی. شماره برگها ۱۰۱، این دیوان ۴۹ . صفحه‌ای ۱۰ بیت طول ۱۹ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر شماره دفتر ۱۳۷۳۱ .

دیوان صالح تبریزی

صالح تخلص میزا صالح تبریزی است‌که درنیمهٔ دوم قرن یازدهم شیخ‌الاسلام تبریز بوده و معاصر اونصر آبادی در تذکرهٔ خود (ص ۱۰۳) بمعرفی وی پرداخته است .

نگارنده تاکنون به‌نسخهٔ دیگری ازدیوان این‌شاعر دست‌نیافته بنابرنوشته نصر آبادی تصور میرود که دیوانی بزرگ داشته و این نسخه منتخبی از آن باشد .

صالح ازدانشمندان امامی مذهب بوده وبه‌تشیع خود مکرر تصریح نموده
وازآنها این چند بیت‌را می‌آوریم :

درص ۳۲ نسخه :

صـالح شدیم خـاك ره مصطفی و آل
در هر دو کون دولت مـا کم نمیشود

ودرص ۶۰ نسخه :

قربـان علی شـوم سرو سرور اوست
هـان شیعه بنوش سـاقی کوثر اوست
حـق میدانـد واسطه بـاطل بـاشـد
بیواسطه جـا نشین پیغمبر اوست

۱۰۱۲

این نسخه بخط نستعلیق بسال ۱۲۴۶ نوشته شده و شامل قصائد مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی (ص ۱ - ۴۳۰) ، ترکیب بندها (ص ۴۳۳ - ۴۹۶)، غزلیات مرتب بترتیب حروف تهجی (ص ۴۹۷ - ۵۱۸) ، رباعیات (ص ۵۱۹ - ۵۲۸) خلاصة‌الاحکام (ص ۵۲۹ - ۵۴۳) عبرت نامه (ص ۵۴۴ - ۶۸۷) ومقطعات (ص ۵۸۸ - ۶۳۸) میباشد درآغاز بخش ۱و۲و۳ هریك سرلوحی زیباست ، میان سطر های صفحه اول ودوم طلا اندازی شده وهمه صفحات بااکلیل وشنجرف جدول کشی گردیده ، پشت صفحهٔ نخستین یادداشتی بسال ۱۲۴۷ ودیگری بی‌تاریخ نگاشته شده و این دیوان یاکلیات در حدود ۱۴۰۰۰ بیت راشامل وبدین بیت آغازگردیده است :

تعالی الله خداوند جهاندار جهان دارا
کزو شد آشکاراگل زخار وگوهر ازخارا

جلد میشن ضربی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی : شماره‌برگها ۳۲۰ صفحه‌ای ۳۱/۵ بیت . طول ۳۱ سانتیمتر : عرض ۲۰ سانتیمتر ۰ شماره دفتر ۱۳۳۱۱ .

۱۰۱۳

این نسخه فقط قصائدی از صبا را دربر دارد وکتاب مشرق‌الانوار پیوستهٔ آن‌میباشد و این کتاب بسال ۱۲۲۴ نوشته شده ودرحدود ۲۵۰۰ بیت میباشد واهمیت این‌نسخه‌از

این راه است که شامل مدائح زندیه و لطفعلی خان میباشد وبدین بیت‌آغاز گردیده :

بچاه باختر چون یوسف خورشید شد پنهان
زلیخای فلك را اشك انجم ریخت بر دامان

پایان: تن موالفشان‌را امل‌پرند آرای سر مخالفشان را اجل‌پرند آور .

جلد تیماج . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شماره کلیه‌برگها ۲۰۰ .این نسخه۱۹۱.صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۱½ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۳۰۱

دیوان‌صبا

صبا تخلص فتحعلیخان کاشانی (م-۱۲۳۸) ملك الشعرا و از مشاهیر شعرای قرن سیزدهم هجری است .

وقایع سلطنت فتحعلیشاه و مختصری از تاریخ نیاکان اورا در مدت سه سال درچهل هزار بیت بنظم آورده و «شاهنشاه نامه» نام نهاده وبسال ۱۸٦۷م چاپ شده و مثنویهای دیگروی عبارت است از :

۱- خلاصة الاحکام که در آن احکام سهو و شك در نماز بیان شده و خود وی گوید که موافق فتوی مفتی عصر ابوالقاسم (مراد محقق قمی است) نگارش یافته درحدود ۳۲۰ بیت میباشد وبدین بیت آغازگردیده :

ای نگارندهٔ سپید و سیاه وی طرازندهٔ نگین و کلاه

۲- عبرت‌نامه میباشد که برابر تحفة العراقین خاقانی انشا شده ودرحدود ۹۵۰ بیت میباشد و آغاز آن اینست :

دیباجهٔ این خجسته دیبا پیرایهٔ این پرند زیبا

۳- خداوندنامهٔ که در بیان معجزات حضرت ختمی مرتبت صم وغزاوت حضرت علی علیه‌السلام موافق اخبارصحیحه میباشد و در حدود سی هزار بیت است .

۴ـ گلشن‌صبا که در مواعظ و نصایح میباشد و بسال ۱۳۱۳ خورشیدی با مقدمهٔ آقای ملک‌الشعرای بهار در تهران چاپ شده و در حدود ۳۰۰ بیت میباشد و آغاز آن اینست :

بنام خداوند هوش آفرین   دوگوش نصیحت‌نیوش آفرین

۵ـ لیلی و مجنون راوی گوید در جوانی سروده‌ونسخهٔ آن دردست است ولی نگارنده تاکنون بدان دست نیافته .

۶ـ هفت پیکر راوی گوید که نسخهٔ آن در یکی از سفر ها از میان رفته است .

۷ـ شکارستان‌صبا این داستان‌راکه عبارت ازشیر شکارکردن‌فتحعلیشاه میباشد با مقدمه‌ای‌که از آن استفاده میشود چندی بی‌کار و از دربارِدورمانده درهنگامی‌که دوباره بحضور خوانده شده بدستورپادشاه سروده و نام آن از این‌بیت‌بدست میآید :

شکارستان و نظم خسروانی   رقم کردم معانی در معانی

و تمام آن ۲۴۰ بیت بوزن مثنوی میباشدو آغاز آن‌اینست :

بروزی خوشتر ازروزجوانی   زمین و آسمان در شادمانی

و نسخه‌ای از آن در کتابخانه شخصی ملك الشعرای بهار موجود است .

شرح حال صبا را در خن انجمن سیم ، ما ج ۲ ص ۲۶۷ـ۲۹۸ ، سخنرانی‌آقای‌بهار (ملك‌الشعرا) (درمجلهٔ ارمغان سال ۳۱۱چاپ‌شده) ومقدمهٔ ایشان‌برگلشن صبا ملاحظه نمائید .

۱۰۱۵

این نسخه بسال ۱۲۲۴ بخط شکسته‌نستعلیق نوشته شده ، شامل قصائد (ص ۱- ۷۹) ، مقطعات(ص۷۹ ـ ۱۶۳)، مراثی (ص ۱۶۳ ـ ۱۷۷) غزلیات(ص ۱۷۷ ـ ۲۱۱)، رباعیات (ص ۲۱۲ ـ ۲۲۱) ومثنوی (ص ۲۲۲- ۲۴۶) است، در ص ۲۲۲ ۲۲۲و۲۲۳

نه دو غزل‌درمرثیه نوشته شده وبخشی ازمثنویهای صباحی نیزدر رثاء است وهمهٔ‌دیوان درحدود ۳۸۰۰ بیت میباشد .

برخی ازبرگهای نسخه وصالی گردیده وپاره‌ای‌ازاشعار هم ناقص شده ونسخه بدین بیت‌آغاز گردیده :

شبا هنگام چون بنهضت رخ این لالهٔ حمرا
شکفت‌ازچشم انجم صدهزاران‌نرگس شهلا .

جلد تیماج . کاغذفرنگی ، قطع‌خشتی‌باریك شماره برگها ۱۲۴ . صفحه‌ای ۱۶ بیت طول ۲۰/۵ سانتیمتر . عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۷۵ .

دیوان صباحی بیدگلی کاشانی

صباحی تخلص حاجی سلیمان میباشد که در قریه بیدگل در سال یکهزار ودویست وهفت (۱۲۰۷) (۱) داعی ارجعی‌را اجابت کرد .

شرح حال‌صباحی‌را استاد وی درخاتمهٔ آتشکده ص۳۹۸ - ۴۱۰ وراوی در انجمن چهارم خن و هدایت ما ج ۲ ص ۲۶۳ - ۲۶۶ با منتخبی از اشعار او نگاشته‌اند .

۱۰۱۶

این‌نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده ازخود وسال نگارش نام نبرده ، در حاشیهٔ (ص ۲۶۰ نه) این‌تاریخ نگاشته‌شده :

اندر شب جمعه بود ونه روز صفر
بگذشتم ازین بادیهٔ خوف و خطر
نوبت چو هزاروچل وشش بود ودویست
کش این نی خامه‌ام چنین داد شکر

---

(۱) در خن‌بدین تاریخ تصریح گردیده‌و‌گوید سحاب تاریخ وفاتش‌رادرقطعه‌ای گفته که مادهٔ آن‌این است :

غرض،کلك سحاب از بهر ضبط سال تاریخش
رقم زد «آه کز ملك فصاحت شد سلیمانی».

ولی در ما وفات‌وی بسال ۱۲۰۶ ضبط شده وگذشته ازاینکه معاصر وی‌صریحاً‌وفات اورا بسال ۱۲۰۷ نوشته وماده تاریخ هم همین سال را میرساند دردیوان شاعرماده‌تاریخ بنای‌مدرسه‌ای که بسال ۱۲۰۷ ساخته‌شده وجوددارد .

بنابراین در همین سال نسخه نوشته شده ومسلماً بنظر مؤلف رسیده ودر حاشیه ص ۹ یادداشتی است که دال براین معنی است ، اصلاحهائی بهمین خط وجوهر در ابیات نیمه اول نسخه انجام شده و چند صفحهٔ آخر نسخه و اشعار حاشیهٔ ص ۱٦ نیز بهمین خط است و نسخه بدین بیت آغاز گردیده :

در روش عـاشقی هست عجب خوش نما
تیر خدنگش بدل دل ز خـدنگش رضا

سرلوح نازیبائی در اول کتابست و چند برگ آن وصالی شده است .

جلد چرمی ضربی مستعمل ۰ کاغذ آبی فرنگی . قطع رحلی . شماره برگها ۱۳۴ ۰ صفحه ای ۲٦ بیت. طول ۳۲/۵ سانتیمتر . عرض ۲۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۱۳۲۰ .

دیوان ضیائی خبوشانی

ضیائی خبوشانی از شعرای قرن سیزدهم هجری ایران میباشد ، وباجستجو در دیوان وی نامش را نیافتم وضیائی تخلص اوست وتصریح بخبوشانی بودن دارد ، دربیست وپنجسالگی از وطن خویش خبوشان به شیراز آمده ، بیش ازسی وپنجسال در آنشهر بوده (ص ۱٦٦ نسخه). ازمحضر مرحوم حاج محمد حسن مجتهد متوفی بسال ۱۲٤۰ پدر حسینی شاعر صاحب «خمسهٔ حسینی» متوفی بسال ۱۲٤۹ استفاده نموده وقصائدی درمدح وی وعلمای دیگر شیراز وحضرت پیغمبر ص ع وعلی بن ابیطالب ع و پـادشاه عصر فتحعلیشاه قـاجار و امرا وحسینعلی میرزا (فرمانفرما) وپدرش انشاکرده وزبانش بهجو بسیار آشنا بوده ولی در شاعری مقامی ندارد ودیوان وی شامل قصائد وغزلیات ومقطعات ومثنویها ورباعیات میباشد وچنانکه ازابیات مندرجهٔ در آخر دیوان (ص ۲٦۰ نسخه) بدست میآید بسال ۱۲٤٦ درهنگامی که شاعر ٦٦ سال داشته این نسخه ازدیوان وی که شامل درحدود ۷۰۰۰ بیت میباشد انجام پذیرفته ودر تذکره ها ومآخذی که دردست نگارنده است نام وآثاری ازاین شاعر نیست .

۱۰۱۷

این نسخه‌درزمان زندگی‌شاعریاپیش‌از سال ۱۲۴۷ بخط شکسته‌نستعلیق‌خوب‌نوشته شده ، دیباچه‌ای نیز بخط نویسند؛ در شرح حال شاعر بدون ذکر نام‌منشی نگاشته شده‌و از طرزعبارات بدست‌می‌آید که درزندگی‌وی این‌شرح درباره‌او نگارش یافته .

مندرجات‌این‌دیوان‌جزدیباچه‌عبارتست‌از ۱ـ قصائدمرتب‌بحروف‌تهجی‌برحسب‌ردیفها (ص ۱-۱٦۴) ، ۲ ـ غزلیات نیزمرتب (ص۱٦۵-۴۲۷) و۳ ـ رباعیات(ص۴۲۷-۴۳۵)

چندسطر که درص۴۳٦ و مهراسمی که پشت صفحهٔ نخستین بوده محو گردیده و در برخی ازصفحات جای بعضی‌از ابیات خالی گذارده شده و درحاشیهٔ صفحه‌ها ابیاتی‌ازشاعر که ظاهراً پس‌ازنگارش اصل‌نسخه سروده شده نگارش یافته وتمام نسخه درحدود ۵۷۰۰ بیت میباشد وبدین بیت آغاز گردیده :

ای دلبر با خشم و کین ، ایشوخ بی‌مهر و وفا
بگذر ز آئین ستم ، بگذار قانون جفا

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۱۹ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر. عرض ۱۳ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۲۳۱۹.

دیوان طائر شیرازی

طائر تخلص حسن‌خان شیرازی است ، پدرش عبدالرحیم خان برادر حاج ابراهیم خان اعتمادالدوله شیرازی است که در اوائل سلطنت آغا محمد شاه وزیر اعظم بوده .

چنانکه در دیباجهٔ نسخهٔ بالا نگارش یافته طائربسال ۱۱۹۲ بدین‌جهان آمده وبسال ۱۲٤۷ به‌مرض‌طاعون درکرمانشاهان درگذشته‌است .

دیوان طائر مشتمل برقصائد وغزلیات و رباعیات میباشد وشماره ابیات آنرا راوی‌گروسی درحدود پنجهزاربیت نوشته وهدایت پنجهزاربیت‌را شمارهٔ غزلیات طائر دانسته و هر یك از این دو از اشعار وی در کتاب خود انتخابی کرده‌اند وچنانکه گذشت نسخه دیوان این‌کتابخانه درحدود ۵۷۰۰ بیت‌است .

شرح حال طائر درانجمن سوم خن ودیباجه نسخهٔ دیوان وی متعلق‌به‌این کتابخانه و ما ج۲ ص۳٤۳ـ۳٤٤ نگارش یافته‌است .

۱۰۱۸

این نسخه بخط نستعلیق بسال ۱۰۴۲ نوشته شده، شامل قصائد، مقطعات، غزلیات، مثنویها و رباعیات میباشد، برگهائی ازآن افتاده وبرخی جابجا شده وبااین نقص درحدود ۹۰۰۰ بیت را دربردارد ، دوسرلوح درص۱ و۲۰۱ میباشد ولی اندکی ضایع شده، میان سطرهای دو صفحهٔ اول نسخه وص ۲۰۱ طلااندازی شده وبرگهائی از نسخه وصالی و برخی‌هم نیازمند میباشد و بدین بیت‌آغاز گردیده :

چون کج نهم بفرق خرد افسر بیان

از مدح شه اشـاقه زنم بر سر زبان

جلد تیماجی. کاغذکشمیری . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۵۱. صفحه‌ای ۲۰ سطر. طول ۲۲سانتیمتر. عرض ۱۱/۵ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۷۲۹ .

۱۰۱۹

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده، درحاشیهٔ بیشتر ازصفحات کلمهٔ صح که حاکی از تصحیح نسخه میباشد دیده میشود و در ابیات وسطرها هم‌آثار تصحیح آشکار است و ظاهراً درقرن دوازدهم نگارش یافته وشامل قصائد ومقطعات وغزلیات‌ومثنویها ورباعیات است و درحدود ۱۷۰۰۰ بیت میباشد وبدین بیت‌آغازگردیده :

بایما نکته می‌سنجد نمیدانم زبانش را

خدایا فیض الهامی که دریابم بیانش را

وبرگهائی ازآن وصالی شده‌است .

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع رحلی. شماره برگها ۴۳۴ . صفحه‌ای ۲۳ بیت . طول ۳۲سانتیمتر . عرض ۲۰ سانتیمتر . شماره دفتر۱۶۱۰۷ .

دیوان طالب آملی

ازشعرای قرن یازدهم ایران و بسال ۱۰۲۸ و از طرف جهانگیر پادشاه به‌لقب‌ملك‌الشعرائی مفتخر گردید .

در پایان نخستین نسخهٔ این فهرست (شماره ۱۰۱۸) نام شاعر ، محمد طالب ثبت گردیده ولی در مآخذ و خود دیوان بدین نام دست نیافتم و تشیع و دوازده امامی بودن وی از اشعارش بخوبی‌آشکار است .

شرح حال وابیاتی ازطالب درنص ص۲۲۳ـ ۲۲۵ ، آر ص ۱۷۰-۱۷۱، شم ص ۲۷۲ ـ ۲۷٤ وتن ص ۱٦۹ـ ۱۷۱ نگارش یافته است .

۱۰۲۰

این نسخه بخطنستعلیق نوشته شده ، نویسنده از خود وسال نگارش نام‌برده ، با جوهر قرمز درپایان نسخه ۱۲۳۵ نوشته شده وظاهراً سال نگارش‌نسخه است و مشتمل برقصائد ومقطعات (ص۱-۷۵) بخشی ازمثنوی محمود وایاز (ص۵۶-۶۵) ، غزلیات (ص۶۷-۱۷۴) ورباعیات (ص۱۷۴-۱۸۱) است و درحدود ۲۰۰۰ بیت‌میباشد و بدین بیت آغاز شده :

حاشاکه کشم بهر طرب ساغر جم را

از غم چه‌شکایت من خو کرده بغم را

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌ربعی . شماره‌برگها ۹۱ . صفحه‌ای ۱۲ بیت طول ۱۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۶۲۳۰ .

دیوان طبیب اصفهانی

طبیب، تخلص دو نفر اصفهانی است ، یکی از آن دو میرزا عبدالباقی موسوی پسرمیرزا محمدرحیم حکیمباشی شاه سلطان حسین است (۱) که به سال ۱۱۶۸ (۲) بدرود زندگانی گفت . دیوانش (جای سخن است) شامل قصائد درمدح پیغمبراکرم (ص) و حضرت امیرالمؤمنین علی‌علیه‌السلام وغزلیات وقطعات ورباعیات‌ومثنوی‌محمودوایاز وبگفته راوی گروسی وهدایت درحدود سه‌هزاربیت میباشد .

شاعردیگر میرزازین‌العابدین است که نیزازسادات محترم اصفهان بوده ونیزطبیب تخلص داشته وهردودرخن وما معرفی گردیده‌اند وجزاین دونفرشاعر طبیب تخلص ، آقاعبدالله پسرحاج علی‌اصغرجراح شیرازی که معاصر هدایت بوده وچند سال پیش ازتألیف مجمع‌الفصحادرگذشته‌طبیب تخلص‌است .

شرح حال طبیب صاحب این دیوان در آر ص ۴۱۲-۴۱۳ خن انجمن چهارم و ما ج۲ ص۳۴۰ نگارش یافته‌است .

۱ ـ درآرکه مؤلف آن معاصر شاعر بوده چنین است ولی درخن و ما شاه سلیمان صفوی نوشته است .

(۲) این‌تاریخ درما ضبط گردیده و مؤلف خن سال ۱۲۰۸ را معین نموده ، بقرینه طرزمعرفی‌آذرمعاصروی بایستی تاریخ نامبرده درما درست باشد.

۱۰۲۱

این نسخه را بخط نستعلیق خیلی خوب محمدبن عبدالرحیم وفائی تخلص بسال ۱۲۵۸ نوشته ومشتمل برقصائد (ص ۱-۱۲۸) ، غزلیات (ص ۱۲۹-۱۷۰) ، مقطعات (ص ۱۷۱-۲۱۳) ورباعیات (ص ۲۱۳-۲۱۷) میباشد ودرحدود ۲۳۰۰ بیت است و بدین بیت آغاز گردیده :

ای آفتاب انجم و وی ماه انجمن
دامن چو برفشاندی زین ربع وزین دمن.

دارای سه سرلوح ظریف میباشد ، میان سطرهای دوصفحهٔ نخستین طلااندازی شده وحواشی آنها تذهیب برگ موی گردیده وتمام برگها باطلا ولاجورد جدول کشی شده و چند برگ ننوشته وجدول کشیده درآخر نسخه است.

جلد روغنی یك رو وزیبا. کاغذ ترمه. قطع خشتی باریك. شماره برگها ۱۰۹. صفحه‌ای ۱۲ بیت. طول ۱۹ سانتیمتر. عرض ۱۲/۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۶۵۵۶ .

دیوان طرازیزدی

طراز تخلص میرزا عبدالوهاب یزدی است که پدرش حاج عبدالکریم وازبازرگانان آنشهربوده وبگفته آیتی (درتاریخ یزد) بسال **۱۲۲۱** درسنی کمتر ازسی‌سال ازاین‌جهان درگذشته .

دیوان وی شامل قصائد ومقطعات وغزلیات ومثنوی ورباعیات میباشد و درآن مدائح شاهزادگان قهرمان میرزا وخانلرمیرزاد و پسرعباس میرزا نایب السلطنه وهلاکو میرزا ومیرزا سلیمان عالم وفقیه آنعصرزیاد دیده میشود، مدائح حضرت امام غائب صاحب‌الزمان وحضرت‌مولی علی بن‌ابی‌طالب علیهماالسلام نیزدرآن بسیار است . و هدایت در ما ج۲ ص **۳۳۹-۳۴۰** وآیتی درتاریخ یزد ص **۳۰۵-۳۰۷** بمعرفی این‌شاعرونقل ابیاتی از اوپرداخته‌اند .

۱۰۲۲

این نسخه را بسال ۱۲۳۹ علی‌محمد شیرازی بخواست آقا محمدرضی صباغ شیرازی بخط نستعلیق خوب نوشته ومشتمل برقصائد ومقطعات وترکیب‌بند (ص ۱-۵۷) غزلیات (ص ۵۹-۵۸۳) ورباعیات (ص ۵۸۴-۶۰۲) میباشد ودرحدود ۷۸۰۰ بیت‌است .

دارای دوسرلوح زیبا درآغازنسخه واول‌غزلیات میباشد وهمان سطرهای‌دوصفحهٔ

نخستین نسخه وبخش غزلیات طلااندازی شده وحواشی این چهارصفحه تذهیب گردیده و تمام برگها با طلا و لاجورد جدول کشی شده و پشت صفحهٔ نخستین بخط سردار معظم خراسانی یادداشت شده که داخل کتابخانه وی گردیده است .

جلدتیماجی. کاغذ ترمه. قطع ربعی. شماره برگها ۳۰۴ صفحه‌ای ۱۵ بیت. طول ۱۹ سانتیمتر. عرض ۱۲ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۳۳۸ .

دیوان عاشق اصفهانی

عاشق بنا برضبط در تذکره‌ها نامش آقا محمد و از اهالی اصفهان و پیشه‌اش خیاطی بوده و بیش از هفتاد سال زندگانی نموده و بسال ۱۱۸۱ (۱) جهانرا بدرودگفته دیوان عاشق که شامل درحدود ۹۵۰۰ بیت میباشد بسال ۱۳۱۸ خورشیدی درتهران چاپ گردیده‌است .

شرح حال عاشق ومنتخبی ازاشعاراو، در آر ص ٤١٤-٤٢١ خن درانجمن چهارم و ما ج۲ ص٣٤٦-٣٤٩ نگارش یافته است .

۱۰۲۳

اصل این نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته وظاهراً ازخطوط نیمه اول قرن هشتم می‌باشد ، برگهائی از آن نابود شده وآن‌هائی هم‌که بجا مانده اطراف وبخشی ازبالا و پائین آن ازمیان رفته ، بسال ۱۳۳۵ بدست سردار معظم خراسانی افتاده ، بدستوروی با بهترین طرزی صحافی ووصالی گردیده وصاحب نسخه بخط خود نواقص آنراتکمیل و

(۱) ناشردیوان‌عاشق‌آقای حسین‌مکی درمقدمه، تاریخ وفات عاشق را بسال ۱۱۷۷ ضبط نموده ومأخذ خود راارباعی صباحی‌که درانجمن خاقان ضبط گردیده نشان داده‌اند .

چون شد بجنان روان ، روان عاشق
آسود ز رنج جسم و جان عاشق
زد کلك صباحیش بتاریخ رقم
«پیوسته بود جنان ، مکان عاشق»

وگذشته ازاینکه این ماده تاریخ سال ۱۱۸۱ را میرساند در همان نسخه دیوان چاپی درضمن ماده تاریخها چندین مصراع تاریخ‌که راجع‌بسال ۱۱۷۹ میباشد وجود دارد وگذشته ازتصریح درآتشکده ومجمع‌الفصحا نسخهٔ انجمن خاقان این کتابخانه گذشته ازدو بیت نامبرده مرگ راصریحاً بسال ۱۱۸۱ ضبط‌کرده است .

فهرست جامعی ازمندرجات آن (قصائد ، مقطعات ، غزلیات ورباعیات) بترتیب حروف تهجی ترتیب داده ودرآغاز نسخه گذارده ودرحدود ۷۵۰۰ بیت می‌باشد وبدین بیت آغاز گردیده است .

خداوندی که روز بار خورشیدش سزد افسر
جهانداری که گاه ملك جمشیدش سزد چاکر

جلد میشن . کاغذ سمرقندی وفرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۲۲۸ صفحه‌ای ۱۷ بیت طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۶۲ .

۱۰۲۴

این نسخه چنانکه پشت صفحه نخستین یادداشت شده دردارالخلافه آکره‌هندوستان بنابخواست محمد سعید نام که ظاهراً ازارکان دولت بوده جوادبن‌یحیی کاتب بخط‌نستعلیق بسال ۱۰۰۱ نوشته ودرحدود ۶۰۰۰ بیت می‌باشد ، برگها با جوهر قرمز وآبی جدول کشی شده وبدین بیت آغاز گردیده است :

بطبع خوش بصدق دل بطوع تن بمهرجان
بزرك‌وخرد وخاص وعام‌ووحش وطیروانس‌وجان

جلد تیماجی . کاغذ دولت‌آبادی . قطع وزیری . شماره برگها ۱۷۲ . صفحه‌ای ۱۹ بیت . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۳۶ .

۱۰۲۵

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده برگهائی ازآغاز وانجام آن افتاده ، ظاهراً درقرن یازدهم نگارش یافته سرلوحی بسیار نازیبا (ظاهراً ازکارهای هند باشد) که روی برگی ننوشته می‌باشد درآغاز نسخه‌گذارده شده مسلما ازآن این نسخه نبوده ، برگها باطلا وزنگار جدول‌کشی شده ومندرجات نسخه قصائد مقطعات غزلیات ورباعیات است ودرحدود ۴۵۰۰ بیت میباشد وبرخی ازبرگها وصالی شده ونخستین بیت نسخه‌این است :

که از مدحت دهان او شود پرحقهٔ لولو
که‌ازشکرت‌دهان‌من‌شودچون‌بیضه‌عنبر

وآخرین بیت نسخه این :

ناجنسان را زوصل آزادیهاست
برمن‌چه زمانه‌ازتوبیدادیهاست

جلد تیماجی . کاغذ بخارائی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۳۲ صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۴۸ .

دیوان عبدالواسع جبلی

عبدالواسع جبلی تخلص از شعرای قرن ششم هجری است وبسال ۵۵۵ وفات یافته‌است.دیوان جبلی دربردارندهٔ قصائد وغزلیات ورباعیات میباشد .

بزرگترین نسخه‌ای که از دیوان جبلی در دست است نخستین نسخه این کتابخانه میباشدکه درحدود ۷۵۰۰ بیت است .

شرح حال جبلی درلب ج ۲ ص ۱۰۸ ـ ۱۰۹ ،گـز ۸۲۳ ، تذ ص ۷۳ ـ ۷٦ ، هم ۵۲۰ ـ ۵۲۳ م . س ، آر ص ۱۰۱ ـ ۱۰٦ . ما ج ۱ ص ۱۸۵ ـ ۱۹۲ و سخ ج ۱ ص ۳۲۷ ـ ۳۳٤ نگارش یافته است .

۱۰۲٦

این نسخه از نسخ کاملهٔ دیوان عرفی است برگهایی از آن افتاده نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرد وظاهرا درنیمه اول قرن یازدهم نوشته شده و نستعلیق خوش خطی است دارای شش سرلوح زیبا بوده یکی ازآنها راکه بورق ۱۰۵ بوده بریده‌اند و جای آن وصالی گردیده ومیان سطرهای ص ۱و۲و۱۵و۱٦۱و۲۰۹ و ۲۱۰ طلااندازی شده و برگها شنجرف واکلیل وزنگار جدول کشی گردیده وبرخی ازبرگهای وصالی و پاره‌ای از ابیات بعضی ازآنها آثار آبدیدگی دارد ومحو هم شده است .

مندرجات این نسخه عبارتست از : ۱ ـ دیباجهٔ عبدالباقی نهاوندی (ص ۱ ـ ۱۴ در ۳۰۰ بیت) ۲ ـ قصائـد (ص ۱۵ ـ ۲۰۸ و درحـدود ۳۳۰۰ بیت) ۳ ـ غزلیات مرتبه بحروف تهجی (ص ۲۰۹ ـ ۵۷۵ درحدود ۵۵۰۰ بیت و از آخر آن افتاده دارد) ۴ ـ مقطعات (ص ۵۷٦ ـ ۵۷۷ فقط یك برگ که ۳۲ بیت است از این بخش در نسخه‌میباشد و پیش و پس آن افتاده است) ۵ـ لغز (ص۵۷۸ـ۵۷۹ برگهای پیش ازاین برك ازاین بخش نیزافتاده و ۲۲ بجاست)، ٦ـ ترکیب‌بند (ص ۵۸۰ـ۵۹٦ درحدود ۲۴۰ بیت) ، ۷ـ ابیات متفرقـه (ص ۵۹۷ـ ٦۵۷ درحدود ٦۱۰ بیت)، ۸ـ مثنوی (ص٦۵۷ـ٦٦۴ در ۱۲ بیت)، ۹ ـ ساقی‌نامه (ص٦٦۵ـ ٦۷٦ در۱۹۰ بیت) ۱۰ ـ مجمع‌الابکار که برابر مخزن‌الاسرار نظامی ساخته (ص٦۷٦ ـ۷٦۰ در۱۴۰۰ بیت) ۱۱ـ خسرو شیرین (ص ۷٦۰ ـ ۷۸٦ درحدود ۴۴۰ بیت)، ۱۲ـ رباعیات (ص۸۸۷ ـ ۸۱۸ کهشامل ۱۹۰ رباعی یا ۳۸۰بیت میباشد) وتمام‌ابیات نسخه موافق شماره بالا ۱۲۲۵۴ بیت‌میگردد وبنابرتصریح‌عبدالباقی دیباجه نویس که ابیات این نسخه‌را ۱۴۰۰۰ نوشته ۱۷۴٦ بیت ازآن‌افتاده .

جلد تیماجی . کاغذ دولت‌آبادی . قطع‌خشتی باریك. شماره‌برگها ۴۱۰ صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول۲۴/۵ سانتیمتر .عرض ۱۴سانتیمتر .شماره‌دفتر ۱۲۲۵٦ .

۱۰۲۷

این نسخه نیز بخط نستعلیق خوب نگارش یافته و نخستین دیوان عرفی است ، ظاهرا دراواخرقرن‌دهم نوشته‌شده وبرگها باطلاولاجورد جدول کشی‌شده ، برگهائی از آخر ومیان نسخه(میان ص۵۷- ۵٦ و۱۵۳ - ۱۵۴ و ۲۵۳ و۲۵۴ و۲٦۱ و۲٦۲ - ۲٦۲) افتاده، چندبیت‌ازص ۲۱۹ محو گردیده، به‌قصیده‌ای که‌مطلع آن‌درذیل نسخهٔ‌بالا نقل گردید آغاز شده ودرحدود ۳۷۰۰ بیت میباشد و آخـربن بیت آن :

گفتی‌انگار کاندرین دوره‌نه‌ای پس‌دوره سن کی رسدوشادی کی

درحاشیهٔ ص ۲۷-٦۰غزلیاتی‌از سعدی‌رانویسنده‌دیگری (ظاهرا درقرن سیزدهم) نوشته ودرحاشیه‌ص۴۱ غزلی ازحافظ نیزنگارش‌یافته‌است.

جلد تیماجی . کاغذکاهی. قطع‌خشتی‌باریك . شماره برگها ۱۳۴. صفحه‌ای۱۵بیت طول ۲۴ سانتیمتر .عرض ۱۲/۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۲۷۱ .

دیوان عرفی شیرازی

عرفی تخلص سیدمحمدبن خواجه‌زین‌العابدین علی‌بن جمال‌الدین‌شیرازی است بسال ۹٦۳ درشیراز بجهان‌آمده وبسال ۹۹۹ درهندوستان وفات یافته و دیوان این‌شاعر شامل قصائد ومقطعات وغزلیات ومثنوی و رباعی و لغـز و ساقی نامه میباشد وبسال۹۹٦ خود وی بجمع و ترتیب‌دیـوانش

چنانکه درمقدمه نخستین نسخهٔ دیوان عرفی این‌کتابخانه نگـارش یافته شاعر درهنگام‌مرگ وصیت‌نمودکه همه پیش‌نویس‌های‌اشعار اورا به‌کتابخانه خان‌خانان فرستندکه درآنجا ضبط‌گردد واین خان بزرگوار هم بسال ۱۰۲٤ محمدقاسم‌اصفهانی‌سراجاتخلص رابجمع و ترتیب‌اشعار عرفی‌مأمورنمود .

وی دریکسال ونیم این‌کاررابانجام رسانیدودیوانی‌کامل مشتمل‌برچهارده هزار بیت ازاشعار عرفی ترتیب‌داد (۱)

۱- مولف میخانه که بسال ۱۰۱۸ تألیف‌شده درص ۱۵۷ شماره ابیات دیوان عرفی را ۱۲۵۰۰ دانسته وبنا برآنچه گفته میشود دو مثنوی وی‌را جزء دیوان‌او نشمرده‌است .

این دیوان گذشته‌ازمندرجات اول‌دیوان عرفی ، مثنوی «مجمع الابکار» اورا که برابر مخزن‌الاسرار ساخته و درحدود ۱٤۰۰ بیت میباشد و بدین بیت آغازگردیده :

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم موج نخست‌است زبحرقدیم

و مثنوی ناتمام او را که در داستان « خسروشیرین » انشاء نمود ، و پس از مقدمات ، دراول مطلب مانده ودرحدود ٤٤۰ بیت است‌بااین آغـاز :

خداوندا دلم بی‌نور تنگست دل من‌سنگ‌و کوه‌طور سنگست

را شامل است و اشعار دیگر عرفی را هریك بجای خود قراردارد وعبدالباقی نهاوندی‌مؤلف‌ماثر رحیمی‌پس ازسال۱۰۲۸ دیباجه‌ای‌مبنی‌بر معرفی‌شاعروتاریخچهٔ جمع وترتیب دیوان وی نگاشته است .

دیوان عرفی (اول دیوان) بسال ۱۰۳۸ درهندچاپ بسیارزیبائی شده (در آن تذکرداده شده که‌چهارده سال پیش (۱۲۹٤) قصائدوی درکانپور چاپ‌شده وغزلیات ورباعیات ومقطعات ومجمع‌الابکار عرفی بسال ۱۳۳۳ نیزدرکانپور هند چاپ شده‌است .

شرح حال عرفی در دیباجه نخستین نسخه‌دیوان این کتابخانه و درمی ص ۱۷۵ ـ ۱۸۵ ، هم‌ص۲۰۰ـ۲۰۵ م. س ، خو درحرف‌عین‌وما ج ۲ ص۲٤ ۲۵ نگارش یافته‌است .

۱۰۲۸

این نسخه‌را بخط‌نستعلیق‌خیلی خوب‌جلال غیاث‌فرج‌الله‌نوشته،وسال‌نگارش‌ندارد، ظاهرادراواسط‌قرن‌نهم‌هجری‌نگاشته‌شده، اطراف‌دوصفحهٔ نخستین‌نسخه‌بابهترین‌طرزی‌تذهیب ونقاشی‌گردیده، بدبختانه دست حوادث‌آنرابی‌بهره‌نگذارده ودرآغازغزلیات(ص۲۵۸ نسخه) نیز سرلوحی بسیار ظریف دارد ، عناوین قصائد و غزلیات وغیره با طلا نوشته شده و همه برگها با طلا و لاجورد جدول‌کشی گردیده ، پشت برك نخستین کاغذ چسبانیده

شده و بر آن بسال ۱۳۰۱ یادداشتی نگارش یافته و بخشی از آن را محو کرده‌اند مندرجات دیوان عبارتست از قصائد ، غزلیات ، مقطعات و رباعیات با این آغاز :

تعالی‌الله ز هی قیوم دانا　　　تعالی‌الله زهی حی توانا

جلد میشن ضربی . کاغذ بخارائی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۶۴ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض $13\frac{1}{2}$ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹۳۴

دیوان عصمت بخارایی

عصمت تخلص خواجه عصمت‌الله بخاری پسر خواجه مسعود میباشد که بنابر تصریح در تذ و آر و قم بسال ۸۲۹ و بنابر نقل مؤلف حر، این‌شعررا :

(تاریخ وفات خواجه عصمت　　　هرکس که شنید گفت تمت)

بسال ۸٤۰ وفات نموده و معاصر شاهرخ(م۸۵۰) و بایسنقر (م- ۸۳۷وهمچنین الغ بیك (۷۹٦-۸۵۳) و نظام‌الملك امیریحیی و محمد جوکی (متوفی بسال ۸٤۸) و ابراهیم سلطان (م-۸۳۸) بوده است .

پیش از آنکه عصمت تخلص گیرد نصیری متخلص بوده و در بسیاری از قصائد (۱) این تخلص دیده میشود ودرپاره‌ای‌از آنهاهم‌تخلص‌عصمت ونصیری دردودیده میشود در تمام غزلیات یك‌بار هم تخلص نصیری نیست و در همه آنهاتخلص‌عصمت موجود است .

چنانکه از مندرجات دیوان عصمت برمی‌آید . شاعرچندی در تقیه‌بوده و درآخر شیعه دوازده امامی بودن خودرا علناً اظهار نموده و بمدح ائمه دوازده‌گانه علیهم‌السلام با اسم ورسم (ص۳۲-۳۳ نسخه)وحضرت‌علی‌بن‌موسی الرضاعلیه‌السلام‌خصوصا(ص۳۹-٤٤ نسخه)پرداخته ودراین‌معنی‌ص۳۷-۳۹نسخه)

۱- ص۱۱۱،۱۳۵،۱۳۷،۱۴۶،۱۵۶،۱۷۳،۱۸۲،۱۸۸،صفحه۱۹۰،۲۰۰،۲۰۵،۲۱۱، ۲۱۳،۲۳۰،۲۳۵،۲۳۷،۲۳۹،۲۴۵،۲۵۸، و غیر از اینها از نسخه دیوان‌عصمت‌متعلق به این کتابخانه شامل تخلص نصیری میباشد .

دست در فتـراك آل مصطفا باید زدن
هر دو عالم را بهمت پشت پا باید زدن
این سرا و آن سرا جای فریبست و هوس
کوس مهر خواجهٔ هر دو سرا باید زدن
تا بکی طبل ارادت میزنی زیر گلیم
بعد از این کوس محبت بر ملا باید زدن
عصمت ازحب علی چون‌مست‌گشتی دم‌بدم
تا قیامت گرد این گلشن نوا باید زدن

و نیز از قصیده‌ای که در مدح خواجه محمد پارسا (شمس الدین محمد متوفی بسال ۸۲۲ وپسر وی حافظ‌الدین ابونصر پارسا متوفی بسال ۸٦۵ که از مشاهیر صوفیه نقشبندیه‌اند انشا نموده (ص-۲٤۷- ۲۵٤نه) معلوم میشود که در طریقت از این سلسله بوده ودراین‌جاست :

من ز مخموری خراب و دل می تحقیق را
ریخته بر خاك ادبار از شکسته ساغری
ای طبیب عاشقان کارم بگمراهی کشید
زین مرض جزتو که داندسوی صحت‌رهبری
شربتی فرمایـم از دارالشفـای معرفت
زین صفت باشد که بازم بر سر کار آوری

و خود را نیز در قصیده‌ای که در مدح حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام سروده (درص۳۳-۳۷ نه) بدین نسبت معرفی‌نموده :

گرچه گمنامست عصمت لیکن از روی نسب
هم ز آل جعفرست و هم ز نسل مرتضا

زینب زهرا چو شد با نور جعفر هم فراش
زان علی را زینتی شد کوست اصل نسل ما
زان نصیری نصرت دین میکند کز یکطرف
نسبتش با زمرهٔ انصار دارد انتها
نیست حد صد چو من کاندر صف آزادگان
لاف فرزندی زنم با دودمان مصطفا

***

ظل رحمت وامگیر از مخلصان اهل بیت
جمله را رحمت فرست و از پی ایشان مرا

بدست می‌آید که عصمت با خواجه محمد پارسا خویشاوندی داشته ولی تا کنون در دیوان وی و مآخذ نگارش اشاره یا تصریحی بر این مطلب نیافتم

دیوان عصمت موافق نسخه نام‌برده بالا شامل قصائد و ترکیب بند و مثمن و ترجیع بند وغزلیات و مقطعات ورباعیات میباشدو تمام دیوان درحدود ۷۵۰۰ بیت میباشد .

برای ترجمه او رجوع شود به تذ ص ۳۵۷-۳۶۶ ، حر ج ۳ جز ۳ ص ۹۱ و ۹۲ ، ۱۳۱ ، ۱۵۱ ، ۱۷۱ ، هم ص ۱۱۹۱-۱۱۹۳ . س ، آر ص ۳۳۶-۳۳۷ ، روص ۴۵۸ - ۴۵۹ ، قم ص ۳۱۵۸ (ج۴) و نگا ص ۶۵

۱۰۲۹

این نسخه را بسال ۱۳۲۴ محمدحسن بن علی اصغر نهاوندی بخط نستعلیق نوشته ظاهرا نویسنده پسر شاعر میباشد ، شامل غزلیات مرتبه بترتیب حروف تهجی و مخمس ها و چند قصیده ورباعیات و یك مثنوی میباشد ودرحدود ۲۴۰۰ بیت است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شماره برگها ۸۳ . صفحه‌ای ۱۵ بیت طول ۱۷½ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۶۵۴۵ .

دیوان اصغر نهاوندی

اصغر تخلص علی اصغر نهاوندی است و از این بیت که در آغاز مثنوی وی موجود است :

هشتادوهفت‌چون‌هزار ودویست رفت

نرخ حبوبها همگی یك‌به‌بیست رفت

بدست آمدکه در اواخر قرن‌سیزدهم‌هجری‌زندگانی مینموده وبیشترغزل سرایی میکرده و قصیده ورباعی ومثنوی ومخمس (۱) دارد و غزلی درص ۱۶۰ این دیوان وی بزبان نهاوندی موجود است .

آغاز :

ای سرو سیم برنظری کن بسوی ما

بردیده‌ام زنور جمالت بده جلا

۱۰۳۰

این نسخه بسیارکهنه وازرسم‌الخط وکاغذ وسرکب‌آن آشکار است‌که‌دراواخرقرن هشتم هجری نوشته شده‌ولی تاریخ ندارد ،بسیار شبیه به خط خودشاعراست‌که‌درحاشیه نسخهٔ دیوان مدرسه‌عالی سپهسالار نگارنده دیده واحتمال قوی‌میدهم‌که نسخه بخطعماد باشد و مندرجات آن عبارتست ازغزلیات ومخمسات ومسدس‌ها ورباعیات ولغزومعمیات و یك مثنوی(۲۴بیت) . برخی از برگهای آن‌وصالی گردیده‌ودرآغازصفحهٔ نخستین بخط ثلث باطلانوشته‌شده: کتاب‌الغزلیات-فی‌التوحیدوپس‌از توحیدونعمت‌بنگارش غزلیات‌ودیگر اقسام‌شعربدون نظم‌وترتیب پرداخته ودرحدود۶۵۰۰ بیت میباشد وبدین‌بیت‌آغازگردید :

ای هردم از عطای تو کام دگر مرا

وز شکر نعت تو دهن پر شکر مرا

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع‌خشتی باریك شماره برگها۲۱۳.صفحه‌ای۱۵ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۵سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۳۲۵۹.

(۱) غزلیاتی از حافظ وامید وآقاحسن‌معلم‌را مخمس کرده‌است .

دیوان عماد فقیه کرمانی

عماد تخلص علی ملقب به عمادالدین میباشد که شیخ‌الاسلام کرمان و از علما و فقها و عرفای قرن هشتم هجری و معاصر شاه شیخ ابواسحق‌انجو و آل مظفر وامامی‌مذهب بوده و مدائح ابواسحق‌وآل مظفر دردیوان وی بسیار است‌وبسال۷۷۳در کرمان‌جهانرا بدرود گفته .

درهن‌از تذکرهٔ‌واله‌داغستانی‌نقل‌شده‌که‌عماد بشیراز رفته‌ودرآنجا جهانرا بدرود گفته ولی دربسیاری از تذکره‌ها وفات وی در کرمان تصریح شده و از غزلی که بدین مطلع (ورق ۳۸نه) میباشد :

خوشا هوای مصلی و آب رکنا باد

که‌آن‌مفرح دل وین مقوی جان باد

استفاده میشود که بشیرازرفته‌وچندی درآنجا بسر برده وچون این‌غزل در نسخهٔ کهنه م . س(که‌بسال ۷۶۳ نوشته شده) موجود است‌پیش ازاین تاریخ به آن شهررفته است. عمادیك مثنوی به نام مونس‌الابرار (۱) نیز در برابر مخزن الاسرار بسال ۷٦٦ بساخت که بنابرتصریح‌خوداونامش‌صفانامه و لقبش مونس الابرار است .

۱۰۳۱

این نسخه را بخط شکسته خیلی خوب بسال ۱۲۱۱محمد اسماعیل‌بن عبدالغنی ، بنابخواست میرزاعبدالباقی که ازاعیان آنعصر بوده ، نگاشته ودرآخرکتاب این معنی را تذکر داده وشامل‌قصائد ویك‌قطعه (۴بیت) وپنج‌غزل (۲۹بیت)وچهل‌وسه رباعی(۸٦بیت) میباشد وتمام دیوان درحدود۵۰۰۰ بیت است .

یکی از مالکان پیشین ، پشت صفحهٔ نخستین ، نویسنده را از شاگردهای معروف درویش عبدالمجید معرفی‌نموده، میان برگ ۲۳و۲۴ برگ کوچکی که‌چندین‌بیت افتاده از

(۱) نسخه‌ای از این کتاب دردست مؤلف‌هفت آسمان بوده‌وازآن ابیاتی نقل نموده (بـه ص ۷۷-۸۰ هـن مـراجعه شود) و نگارنـده تا بحال نسخه‌ای از آنرا بـدست نیاورده .

متن را شامل میباشد چسبانده شده ویادداشتی بسال ۱۳۱۰ بامضاء حسنعلی(بفرانسه) در صفحهٔ آخر نگارش یافته ، درآغازنسخه سرلوحی بسیارزیبا دارد ومیان‌سطرهای دوصفحهٔ اول طلا اندازی شده وهمهٔ برگها باطلاولاجورد جدول‌کشی گردیده است.

جلد ساغری . کاغذ ترمه . قطع ربعی .شماره برگها۲۱۴.صفحه‌ای۲ ؛ بیت.طول ۱۹ سانتیمتر . عرض ۱۲سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۳۲۵۳.

۱۰۳۲

این نسخه با دیوان مجد همگر که جلو آنست بخط نستعلیق نوشته شده بدون نام نویسنده وسال نگارش امامسلما در۱۰۱۰ نوشته شده و(درص۳۹۹-۴۰۰دلیل‌خود راذکر خراهم‌نمود) واین‌نسه شامل قصائد وغزلیات ورباعیاتی ازعنصری میباشد درحدود ۹۰۰ بیت بیشتر نیست ،شکلهائی‌کودکانه پشت صفحهٔ اول وآخرکشیده ویادداشتهائی نوشته که برخی هم محوگردیده ونیز در اینجا یادداشتی است‌که میرساند پیش‌از دیوان شمس‌طبسی پیوسته این‌نسخه بوده‌ولی اینکه وجودندارد.

جلد تیماجی . کاغذکشمیری . قطع‌وزیری . شماره برگها ۶۸ . این دیوان ۲۷. صفحه‌ای۱۹ بیت . طول۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۵سانتیمتر.شماره‌دفتر۱۳۲۶۹.

دیوان عنصری

عنصری‌تخلص‌ابوالقاسم، حسن بن احمدبلخی متوفی بسال۴۳۱ ـهاست.

گویند عنصری سی هزار بیت انشا نموده ولی بدبختانه همهٔ آنها بجا نمانده وبزرگترین دیوانی‌که ازاین‌شاعر، نگارونده سراغ داردنسخهٔ این‌کتابخانه میباشدکه درحدود ۵۰۰۰ بیت میباشد عنصری راچند مثنوی بنام وامق وعذرا ، شاد بهر وعین الحیات، سرخ بت وخنگ بت (۱) و خسرو شیرین بوده و این کتاب اخیررا نگارنده ازاین عبارت عوفی درلب در ذیل شرح حال نظامی گنجوی استفاده نموده :

«قضیه شیرین و خسرو چنان نظم‌کردکه روان عنصری تلخ‌کام شد» ولی بدبختانه ازمثنویهای وی اثری آشکار نیست ، مرحوم تربیت در مقالهٔ مثنوی و

(۱) درلب نام این مثنوی «خنگ بت وسرخ بت» نوشته شده است .

مثنوی‌گویان (شماره چهارم سال پنجم مجله مهر ص ۳۱۹) نوشته‌که ابیاتی از این مثنویها ازاین طرف وآنطرف گردآورده وچندین بیت از آنها راهم در آنجا نقل کرده‌اند .

شرح حال عنصری درلب ج ۲ ص ۲۳ ـ ۲۹ ، تذ ص ٤٤ ـ ٤٧ ،هم ص ٤٤٧ـ٤٨١ م . س ، آر ص ۳۱۹ ـ ۳۲۱، ماج ۱ ص ۳۵۵ ـ ۳٦۷ وسنج ج ۱ ص ۹۸ـ ۱۰۷ نگارش یافته است .

۱۰۳۴

این نسخه بخط نسخ نوشته شده ، طرز کتابت واصلاح بسیاری از بیت‌ها ومحو و اثبات هائی که درآنست بهترین گواه برنسخهٔ اصل‌بودن دیوان میباشد، فقط شامل‌غزلیات مرتب بحروف تهجی (از الف تاهاء) است و در حدود ۵۵۰۰ بیت میباشد وبدین بیت آغاز :

الا یـا معشر الزهاد ایاکم و ایـانـا

لکم ما فی خبا یاکم لنا مافی خبا یانا

وبدین بیت (دیوان تمام نشده) نسخه خاتمه می‌یابد :

از دستبرد حـادثه چنـدی حکیم را

گر آستـان میکـده بـاشد پنـاه به

وپیش ازشروع بدیوان درپنج صفحه ودرآخر نسخه درهشت صفحه ابیات وغزلیاتی ازشاعر بخط شکسته نستعلیق نگارش یافته وبربرخی ازآنها قلم محو کشیده شده است .
جلد مقوائی ۰ کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شماره‌برگها ۸۱ . صفحه‌ای ۳۰ بیت وبیشتر طول ۱۷ سانتیمتر. عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۷٦ ۰

دیوان غلامعلی حکیم

شیخ غلامعلی حکیم تخاص ازدانشمندان وشعرای نیمهٔ اول‌قرن چهاردهم هجری بوده ، اصل وی از اطراف شیراز و سالها درآن شهر بتحصیل دانش پرداخته بوده ، برای تکمیل تحصیلات فلسفی بتهران آمده و در مدرسه عالی سپهسالار روزگاری گذرانیده . مرحوم آقا محمدکاظم ملك التجار ایشان را بتربیت فرزندان خویش برگزید وآقای حاج حسین آقای ملك مؤسس کتابخانه

ملك ازآن بزرگ بسیار کسب کمال نموده ودر جنگی که بخط این دانشمند در ایام جوانی نگارش یافته واینك درکتابخانه ملی ملك‌میباشد قصیده‌ای درمدح آصف‌الدوله شیرازی وچندین مخمس ازغزلیات حافظ موجود ودرآغاز قصیدهٔ نامبرده مطالب عوفانی وی‌حکمی بیادگارگذارده شده وفات شاعر در اواخر ثلث نخستین قرن چهاردهم هجری خانه مرحوم ملك در تهران اتفاق افتاد

ازآثار فلسفی وعلمی ایشان باتحقیق وتفحص چیزی بدستم نیامد ودیوان نام بردهٔ بالا فقط غزلیات شاعر را شامل است .

۱۰۳۵

این نسخه بقرینه عنوان غزلی درص ۷ نه وشهادت کاغذ وسرلوح وماده تاریخ موجود درص ۳۱۶ – ۳۱۷ میان سال ۹۰۱ – ۹۰۶ که شاعر دراین جهان بوده ، نگارش یافته‌و شامل غزلیات مرتبه بحروف تهجی (ص ۱ - ۲۸۸)، مسدس غزل جامی (ص ۲۸۷-۲۸۹) ترکیب بند در مرثیهٔ جامی (۲۹۰ - ۲۹۴) ، مقطعات (ص ۲۹۵ – ۳۱۸) و معمیات (۳۱۸ – ۳۵۱) میباشد ، برگهائی از نسخه افتاده وبا این افتادگی در حدود ۴۵۰۰ بیت است سرلوحی‌زیبادرآغاز نسخه‌موجود وهمهٔ برگها باطلا ولاجورد جدول کشی شده‌و عنوان هرغزل و اینکه باستقبال کدام شاعر میباشد باطلا یا لاجورد یا شنگرف است.

جلد تیماجی . کاغذ بخارائی ، قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۷۶ . صفحه‌ای ۱۳ بیت ، طول ۲۳/۵ سانتیمتر ، عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۰۱ .

دیوان فانی

فانی تخلص امیرعلشیر نوائی (۸۴٤ ـ ۹۰٦) دراشعارفارسی‌است.دیوان اشعار فارسی‌امیر علیشیر شامل غزلیات ومقطعات ورباعیات ومعمیانست واین غزلیات رابیشتر بتتبع حافظ ، سعدی ، عصمت ، جامی ، شاهی ، کمال ، سهیلی ، میر ، سیفی ترك ، عارفی ، سلمان ، خسرو ، حسن دهلوی ، کاتبی ، صاحب‌بلخی ، وفائی وبرخی ازشعرای معاصر ساخته وغزلیات مبتکر هم‌دارد وچنانکه دانستیم درزمان خود امیر مرتب گردیده است .

شرح حال امیرعلیشیر درتذ ص ۴۹۴ ـ ۵۰۹، مجلس ۷۴ مجالس العشاق بها ص ۱۰۸ ـ ۱۰۹، سا ص ۱۷۹ ـ ۱۸۱، مقدمه سنگلاخ میرزا مهدی‌خان، فهر ج ۲ ص ۵۳۸ ـ ۵۴۱ و ۶۹۱ ـ ۶۹۵ وحر نگارش یافته است .

۱۰۳۶

این‌نسخه رابسال ۱۲۹۶ بخط نستعلیق بسیارخوب علی‌رضای حسینی کاتب‌شیرازی که کاتب مخصوص فرهاد میرزا بوده واین نسخه‌را بفرمان‌عبدالعلی‌میرزا عبدی‌تخلص پسر معتمدالدوله فرهاد میرزا، درشیراز نوشته وبر پشت صفحه نخستین وبر برگی که پیش از نسخه است یادداشتهایی کرده ودارای سرلوحی بسیار زیباست وهمه برگها باطلا ولاجورد وشنگرف جدول کشی شده ومیان سطر های دوصفحهٔ نخستین طلا اندازی شده ودر نیمهٔ آخر نسخه، ابیات‌درمتن و حاشیه نگارش یافته ، ازاینکه برخی ازابیات‌قصائد ویامصرعهائی ازآنها ویاکلماتی ازآنها نوشته‌نشده،بدست می‌آیدکه نسخهٔ اصل که این نسخه ازروی آن نگارش یـافته ناقص بوده و این نسخه در حدود ۸۲۰۰ بیت میباشد و بدین بیت آغـاز گردیده :

برآمدقیرگون ابری زروی نیل‌گون دریا
چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا.

جلد میشن : کاغذ ترمه . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۶۲ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۵۷ .

۱۰۳۷

این‌نسخه رابسال ۱۳۰۴ هجری قمری افشار بفرمان امیرنظام‌گروسی(حسنعلیخان) بخط شکسته نستعلیق نوشته وشامل قصائد مرتبه بترتیب حروف تهجی وسه (۳) ترجیع بند نوزده (۱۹) غزل و سی و یك (۳۱) رباعی میباشد وتمام آن در حدود ۸۰۰۰ بیت استدارای‌سرلوحی زیباست‌وهمه برگهاباطلا ولاجورد وزنگارجدول‌کشی شده وجای عناوین قصائد خالی ونانوشته مانده‌و پشت صفحه نخستین یادداشتی است‌که عبدالحسین نام نگاشته مبنی براینکه امیر نظام مذکور این نسخه را بسال ۱۳۰۹ بوی مرحمت‌کرده وآغاز نسخه همان بیت نسخه پیشین است .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع وزیری شمارهٔ برگها ۲۲۴ . صفحه‌ای ۱۹ بیت‌طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۱۹۵۰ .

۱۰۳۸

این نسخه بخط نسخ عبرت مصاحبی است ونویسنده ازخود وسال نگارش نام‌نبرده پس‌ازاتمام دیوان‌بفاصله دوبرگ‌ابیاتی‌که درنسخهٔ دیگریافت‌شده در۲۳ صفحه‌نگارش‌یافته وابیاتی‌هم‌که ازمتن افتاده بوده درحاشیهٔ دیوان نگاشته شده ونسخه بدلها و تصحیح‌هایی هم دراینجا موجود وروی‌هم درحدود ۸۳۰۰ بیت میباشد و آغاز آن همان بیت‌نامبرده در نسخهٔ نخستین است .

این نسخه متعلق به کتابخانه سردار معظم خراسانی بوده و خود وی پشت برگ نخستین ازچند برگ ننوشته‌ای‌که درآغاز دیوانست یادداشت دارد .

جلدمقوائی‌عطف وگوشه‌تیماج. کاغذفرنگی. قطع‌خشتی. شماره‌برگها۲۲۹.صفحه‌ای ۱۹ بیت. طول۲۱ سانتیمتر. عرض ۱۶/۵ سانتیمتر شماره دفتر۱۳۳۴۶ .

دیوان فرخی سیستانی

فرخی تخلص ابوالحسن علی بن جولوغ سیستانی متوفی بسال۴۲۹ (۱) دیوان فرخی شامل قصائد بسیار وترکیب‌بند و غزلیاتی چند ورباعیهائی است و هدایت گوید بیش از ده هزار بیت میباشد و در حدود ۹۵۶۴ بیت آنرا آقای علی عبدالرسولی استاد دانشگاه تهران گرد آورده و بسال ۱۳۱۱ خورشیدی بهمت و تصحیح ایشان چاپ گردیده و پیش از ایشان بسال ۱۳۰۱ قمری محمد مهدی بن مصطفی حسینی مشهور به بدایع نکار در حدود ۲۶۰۰ بیت ازاین دیوان را چاپ و گویند که بار دیگری نیز بخشی از آن چاپ شده ودرما نیز درحدود ۱۵۰۰ بیت‌ازفرخی انتخاب‌وچاپ‌گردیده است .

شرح‌حال فرخی در چا ص ۳۶ ـ ۴۰ وص ۱۶۲ ـ ۱۶۸ حواشی آن ، لب ج ۲ ص ۴۷ ـ ۵۰ تذ ص ۵۵ ـ ۵۷ ، ما ج ۱ ص ۴۳۹ـ ۵۶۵ شم ، ص ۳۵۸ سخ ج ۱ ص ۱۱۱ ـ ۱۲۵ ومقدمه دیوان چاپی بقلم آقای عبدالرسولی نگارش‌یافته است .

(۱) پیش ازما کسی تاریخ وفات فرخی را معین ننموده و این تاریخ که در ما ثبت گردیده مورد قبول‌شده . چراکه دردیوان وی‌آثاری تاریخی‌پس‌ازاین تاریخ یافت‌نمیشود آقای علی عبدالرسولی وفات شاعر را بسال ۴۷۰ ازآزر نقل کرده‌اند ولی نسخهٔ چاپی این تاریخ راندارد .

۱۰۳۹

این‌نسخه را بخط نسخ ، عبرت نائینی بخواست سردارمعظم خراسانی‌بسال۱۳۴۳ ازروی‌سه‌نسخه نوشته ونسخه‌بدلها را درذیل صفحه‌ها نگاشته و شامل بخشی از قصائد (ردیف تاء تامیم) (ص۱ - ۲۵) ، غزلیات (ص ۲۷-۲۲۹) ، مقطعات (ص۲۳۰ - ۲۳۱) ورباعیات (ض ۲۳۱ - ۲۳۵) میباشد وبرحسب تصریح نویسنده در آخر نسخه وتخمین این‌نگارنده ۵۰۱۶ بیت است :

آغاز : خطی که یك‌رقمش‌آبروی‌نه چمن‌است

نشان خاتم سلطان دین ابوالحسن است

پشت صفحهٔ نخستین مالك‌نسخه بخط خود نوشته داخل کتابخانه گردید ومهر کرده است .

جلدعطف وکوچه‌تیماج · کاغذفرنگی‌زرد رنگ . قطع ربعی · شماره‌برگها ۱۱۹ · صفحه‌ای ۲۴ بیت . طول۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۳۳۳۹ ·

۱۰۴۰

این‌نسخه بخط نستعلیق‌خوب‌نوشته‌شده ، شامل‌غزلیات شاعرازردیف‌الف تا بخشی‌از ردیف‌دال ودرحدود ۱۸۰۰ بیت میباشد ، چندین‌برك نانوشته وجدول‌کشیده‌شده ، درآخر نسخه‌میباشد ، درحواشی تمام‌برگهای دیوان‌با طلاگل وبوته انداخته شده ومیان سطرها هم طلااندازی شده ودرآغاز نسخه سرلوحی ظریف‌است، ونگارش‌نسخه ظاهراً در اوائل قرن سیزدهم انجام‌شده وبیت‌آخر نسخه اینست :

ز هر دری‌که در آید همای دولت عشق

نشان بخت بلند است وطالع مسعود ·

جلد تیماج .کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك· شماره‌برگها ۶۰ . صفحه‌ای ۱۵ بیت · طول ۲۰سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر · شماره دفتر ۱۳۶۷۹ .

دیوان فغانی

فغانی یا بابافغانی درشیراز بدینجهان پای‌گذارده وبسال۹۲۵ وفات‌یافته آقای سهیلی خوانساری بسال۱۳۱۵ خورشیدی دیوان‌فغانی را با مقدمه‌ای در شرح حال وی درطهران چاپ ومنتشر کرده‌اند .

شرح حال فغانی‌درسا ص ۱۰۲ - ۱۰۳ ،مجالس‌المؤمنین‌ص ۵۳۹-۵۴۰ ، هم ص ۱۷۸ - ۱۹۰ م . ش ومقدمه‌آقای‌سهیلی نگارش‌یافته است .

۱۰۴۱

این نسخه بسال ۱۲۴۲ بخط نستعلیق نوشته‌شده ، پشت صفحهٔ آخر یادداشتهایی گردیده ، مندرجات‌نسخه عبارتست‌از: ۱ ـ دیباجه (ص۱ـ ۱۰) ، ۲ ـ نغمات (ص ۱۰ـ ٦۱) ، ۳ ـ فرهادوشیرین (ص ٦۵ ـ ۱۵۲) ، ۴ ـ ساقی‌نامه (ص۱۵۳ ـ ۱۵۷) ، ۵ ـ قصائد وترجیع بندها (ص۱۵۷ ـ ۱۹٦ و۲۰۲ ـ ۳۱۵) ، ٦ـ مناجات‌نامه (ص ۱۹۷ ـ ۲۰۲) و۷ ـ غزلیات مرتبه ـ به ترتیب حروف تهجی برحسب ردیفها (۳۱۷ـ ۴۰۲) . وتمام اشعاراین بخشها درحدود ۳۹۰۰ بیت‌میباشد .

آغازنسخه : دیوان ملااحمد یـزدی المتخلص‌به‌فوقی رحمه‌الله بسمله بعداز حمد خداوند جهان و نعت پیغمبر آخرالزمان وآل واصحاب

جلد تیماجی نیم‌ضربی . کاغذ فرنگی • قطع‌خشتی • شماره‌برگها ۲۰۱ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول۲۱ سانتیمتر • شماره‌دفتر ۱۳۳۱٦ .

دیوان یا کلیات‌فوقی

فوقی تخلص ملااحمد یزدی است، از تصریح‌درمقدمه واشارات‌درابیات دیوان‌وی (تمام هزل‌است) معلوم میشود ازعلوم ادب و منقول ومعقول بهره‌ها داشته ولی دراثر تناسب نداشتن به‌اهل زمان مقبول معاصرین‌نشده ، مسخرگی راشعارخود ساخته‌تا دادخودخوداز کهتر ومهتر بستاند . ازاینکه‌فوتی‌درمقدمه تصریح کرده که افضل‌زمرهٔ صوفیه جماعت‌ملامتیه‌اندکه‌ظاهر صورتشان‌باسیرت باطن منافات‌عظیم دارد بدست‌می‌آیدکه ازاین‌دسته بوده وبهمین سبب اینگونه هزلیات را برشتهٔ نظم‌آورده وخود وی درمقدمه (ص ۹) گرید «اگرچه شیرازهٔ جامعیت این رساله برشتهٔ هزل بسته اما در زیر هـر نکته‌اش چندین حروف پندآمیز الخ ».

درمآخذی‌که در دست نگارنده‌است فقط در تاریخ یزد آیتی (ص ۳۱۹) این‌شاعر بنام‌فوقی نام برده شده‌وچند بیت از وی‌انتخاب‌کرده‌اند. باجستجوی زیاد دراین کتابهای‌تذکره: خو، حسینی ،شم ، طرائق، آر ، ریاض‌فردوس، ما ، هم، تن : می ، رو ، رن وتاریخ قصص الخاقانی نامی وآثاری‌از فوقی

نیافتم ، درديوان فوقی محمد قاسم سراجا (ص۲٦۳) وظفرخان (ص ۲٤۳) و طرزی (ص ۲٦٤) یاد شده ومیدانیم که محمدقاسم سراجا تخلص بسال ۱۰۲٤ بجمع دیوان‌عرفی برحسب امر خان خانان‌پرداخته وظفرخان‌هم چنانکه‌در ص ٤۳ این‌فهرست ثبت گردیده بسال ۱۰۷۳ وفات، یافته‌است وگوید ملافوق‌الدین فوقی‌تخلص بطرز او شعرمیگوید و وعده‌کرده که‌در حرف فافوفی را ذکرکند ولی درنسخ این‌تذکره‌که در دست‌است نام‌وی نیست ولی‌از بیان فوقی در ص ۲٦٤ برمی‌آیدکه‌طرزی‌به‌رویهٔ او شعر میسروده است .

تاکنون از لیلی مجنون وی خبری و اثری نیافته‌ام و فرهادو شیرین وی پیوسته نسخهٔ دیوان این کتابخانه‌میباشد جای‌سخن و درحدود ۱۰۰۰ بیت است وبدین بیت آغاز گردیده :

سخن ترتیزك بستان فکر است   سخن طوطی هندستان فکر است

و دو فقره از مناجات نامه وی اینست :

«الهی‌الهی به عرق ریزی شب‌خیزان قائم اللیل و بـه عجرقطـره باران‌و تگرگ وسبل‌الهی الهی‌بطوق وبوق قلندران ویکه تازی ابشان درعرصهٔ‌وحدت و بدم‌ودو نامردان ونیازمندی ایشان درنزد خلوت» .

وغزلیات فوقی بدین بیت آغازگردید .

امشب که داد جلوه فلك بـارگـاه را

کردیم وقف . . . اثر . . . آه را

ودر تمام کلیـات و دیوان فوقی کلماتی عربی ترکی و هندی مندرج گردیده و چنـانکه خود ادعـا نموده دست عبید زاکانی‌و سوزنی را محکم بسته است .

۱۰۴۲

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۷۷ نوشته‌شده ، پشت صفحهٔ نخستین یادداشت کرده شده که این نسخه دراصفهان استکتاب گردیده زیراین یادداشت مهری است که محو کرده‌اند ولی ازآثارآن احتشام‌الدوله خوانده میشود ومندرجات‌نسخه عبارتست از: ۱ - قصائد وقطعات ورباعیات (ص ۱- ۱۱۲) ودر حدود ۱۵۴۰ بیت میباشد و ۲ - مثنوی جلایرنامه که درحدود ۱۱۳۰ بیت میباشد وهمهٔ برگها باطلا ولاجوردوغیره جدول کشی شده است ،

جلدتیماجی. کاغذ ترمه . قطع‌خشتی باریك . شماره برگها ۱۰۰ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۳۱ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۲۹۵۹ .

دیوان قائم‌مقام فراهانی

از میرزاابوالقاسم حسینی فراهانی معروف به‌قائم‌مقام و متخلص به‌ثنائی (م-۱۱۹۳ - ۱۲۵۱)

آثار علمی قائم مقام‌دریغمای خانه وی‌ازمیان‌رفت ومرحوم‌معتمدالدوله فرهاد میرزا ازاینطرف وآنطرف آثار نظمی ونثریات او راگردآورده وبسال ۱۲۸۰ چاپ ومنتشر کرد، قصائد وقطعات‌ورباعیاتیکه فرهادمیرزا پس‌ازمنشآت وی‌چاپ کوده ودرحدود ۱٦۰۰ بیت میباشد ودیوان وی که‌نویسندهٔ مجلهٔارمغان درتهران چاپ ومنتشر نموده شامل ۲۰۰۰ بیت است وجلائرنامه قائم مقام نیز پیوسته این‌دیوان میباشد .

قائم‌مقام درجلائرنامه که‌به‌وزن‌مثنوی از زبان جلائر غلام خویش ساخته چندان مراعات قواعد شعری را نکرده وبازبان‌عامیانه‌آنرا انشا نموده ودر آن خائن وخادم را معرفی واعمال ناشایسته‌محمد میرزای ولیعهدرا نکوهش کرده وخدمات عباس‌میرزای ولیعهدرا بدینوسیله بگوش فتحعلیشاه‌رسانیده‌ودرحدود ۱۱۰۰ بیت میباشد .

برحسب خواست یکی از خاورشناسان آقا میرزا عبدالوهاب حسینی که یکی از نوادههای مرحوم قائم‌مقام میباشند شرح حال مفصل و مبسوطی از قائم‌مقام وپدران وفرزندان وی نگاشته و آنچه در کتب خطی و چاپی دربارهٔ این وزیر هنرمند نگارش یافته درآن مندرج وپیش‌از دیوان چاپ شده .

۱۰۴۳

این‌نسخه شامل مثنوی درمدح کشمیر وقصائد وغزلیات وترجیع بندها و رباعیات وقطعات این‌شاعرمیباشد، برگهائی ازمیان برگهای کنونی نسخه‌افتاده وبااین‌نقص، درحدود ۸۴۰۰ بیت میباشد وظاهراً درنیمهٔ دوم‌قرن یازدهم هجری نوشته شده ودارای یك‌سرلوح کوچك درآغاز نسخه است وهمه برگها باطلا وزنگار جدول‌کشی شده ونسخه بدین‌بیت که ازمثنوی درمدح کشمیرآغازگردیده :

بنـام پـادشاه پـادشاهـان سرافرازی ده‌صاحب کلاهان

جلد تیماجی . کاغذکشمیری . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۳۰۸، صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتمیمتر ۱۳۳۲۹ .

۱۰۴۴

این نسخه نیزتاریخ نگارش را ندارد، ظاهراً دراوائل قرن دوازدهم هجری نوشته شده ، در ص ۲۷۲ دومهر اسم با تاریخ ۱۱۳۹ و۱۱۴۳ میباشد. این‌نسخه به‌پنج بخش تقسیم گردیده: ۱ـ قصائدمرتبهٔ بترتیب حروف‌تهجی(ص۱ـ۱۲۵) ، ۲ـ غزلیات‌مرتب بترتیب ردیفها (ص۱۲۶ـ۲۲۴) ، ۳ـ رباعیات (ص۲۲۵ـ۲۳۵)، ۴ـ ترجیع بندها (ص۲۳۶-۲۵۴ و از میان ص۲۵۳-۲۵۴ برگهائی افتاده‌است) و ۵ـ مثنوی دروصف باغ اکبرآباد (ص۲۵۴-۲۶۹) و تمام این‌بخشها درحدود ۳۷۰۰ بیت میباشند، دوبرگ درآخرنسخه بوده برآن نویسندی بد خطی ابیاتی نوشته و برگهای اول نسخه وصالی شده ، میان ص ۲۱۸ـ۲۱۹ و ۲۴۸ـ۲۴۹ و ۲۵۲ـ۲۵۳ برگهایی افتاده واول نسخه نیز افتاده دارد و بدین بیت‌آغازگردیده‌است :

پرست دیده طاس فلك ز خون که نکرد

بجـای طاس سر شمع در حریم تو جـا

جلد عطف و گوشه تیمـاج . کاغذ بخارائی . قطع ربعی . شماره برگها ۱۳۶ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۱۹/۵ سانتیمتر . عرض ۱۰/۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۳۳۰ .

دیوان قدسی مشهدی

قدسی تخلص حاجی محمد خـان مشهدی است ، بسال ۱۰۵۵ (۱) در هندوستان جهانرا بدرود گفته .

شرح حال قدسی در می ص ۵۳۹ـ۵٤۱، مر ص۸۵ـ۸۸ ، آر ص ۹۸ـ ۹۹ شم ص۳۸۳ـ۳۸٤ وتذکره حسینی ص ۲۷۱ـ۲۷۲ نگارش یافته‌است .

۱۰۴۵

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده نام خود و سال نگارش را ننگاشته طرز خط و کاغذ و مرکب شهادت میدهند که از نیمهٔ دوم قرن سیزدهم شده این احتمال ایجاد میکند که سود شاعر تصحیح کننده‌است ومندرجات‌آن عبارتست از:
۱ـ قصائد درحمد و نعت ومنقبت ائمهٔ اثنی‌عشرع (ص۱ـ٦۵ و۲۴۰ـ۲۴٦) ، ۲ـ غزلیات (ص ٦٦ـ۲۳۵) ، ۳ـ ترجیع‌بند (ص۲۳۵ـ۲۴۰) ، ۴ـ مقطعات (ص۲۴٦ـ ۲۵٦) و ۵ـ رباعیات (ص۲۵۷) . وتمام دیوان درحدود ۳۵۵۰ بیت است و بدین بیت آغاز گردیده :

کنم ثنـای کسی کـو بـگردش پرکار
عیان نمود چنین ماه وسال ولیل ونهار

جلدمیش. کاغذ فرنگی. قطع خشتی . شماره برگها ۱۲۹ . صفحه۱۳ و۱۴ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱٦۱۵۰.

دیوان قصاب مازندرانی

قصاب تخلص را نگارنده با صاحب این دیوان پنج‌تن میشناسد :

۱ـ امیربیك اصفهانی که پیشهٔ قصابی داشته و در ص ۵۵۷ رو معرفی گردیده و این بیت ازاوست .

روزی بشب کنم بصد اندوه‌سینه‌سوز
شب را سحر کنم بامید کدام روز

(۱) درسرآت‌الخیال این تاریخ ثبت گردیده و درشم بسال ۱۰۵۰ نوشته شده و درتن ص ۱٦۷ و۱۷۲ وفات قدسی بسال۱۰۵٦ ثبت‌شده و گویدۀاز شعرای کوچك‌این‌عصر است وقول اول دراثر قرب عهدگویندۀآن بشاعر اولیست .

۲ـ قصاب یزدی است که در ص (تاریخ یزد آیتی) نامبرده شده

۳ـ یغمای جندقی (۱۱۹۶ـ۱۲۷۶) که غزلیاتی در مطایبه و هجو بتخلص قصاب سروده وبقصابیه مشهور میباشد. ٤ـ صاحب دیوانی که درذیل «مجموعه دیوانها» در این فصل از آن معرفی میشود و ظاهراً جز دو نفر نامبرده اول و مسلماً غیراز یغما میباشد و ۵ـ صاحب این دیوانست که بنابر تصریح در این بیت ها :

ص ۳۸ نسخه :

روود ز کشور مازندران بخطه گیلان

عریضهٔ من مضطر بلاهجان برساند

ص ۲۷ نسخه :

صیت انعام تو پا بیرون نهاد ازملك گیلان

شهرت احسان‌تو زانجا سوی‌مازندران‌شد

ص ٦۹ نسخه :

کنون باز تیغ زبان من اکنون

مسخر نمود است مازندران را

ص ۲٤۸ نسخه :

غرض دو روز دگر میروم به مازندر

چه من غریب به‌گیلان کس دگر نبود

و اشارتی که در ابیات دیگر دارد مازندرانی است و گاهی بلاهجان و گاهی در کسکر بوده و تاریخ بنائی بنام سیمبر که صالح خان نام در آن ساخته گوید :

گفت قصاب بهر تاریخش سال تاریخ غرهٔ مه باد

واین‌ماده تاریخ سال ۱۲۵۰ را میرساند ونیز درص ۲۳ـ۲۵ ورودشاهزاده ملك‌آرا را به‌مازندران بقصیده‌ای تهنیت‌گفته وچنانکه در روضه‌الصفا ناصری

مندرج است این شاهزاده بسال ۱۲۵۱ بحکومت آن خطه منصوب گردیده است وازاین دوتاریخ زمان وعصر شاعر بدست آمد .

گویا از مازندران وگیلان تجاوز نکرده وبجای دیگر نرفته ولی آرزوی رفتن بشیراز را داشته چنانکه درص ۲۹ گوید :

ازاین‌شهر قصاب بگذرزهمت بشیراز برهمچو طبع روان را

۱۰۴۶

این نسخه را بسال ۱۳۳۴ عبرت نائینی بخواست سردارمعظم خراسانی بخطنسخ نوشته وشامل قصائد (ص۱-۳۲۰) ، ترجیع بند و ترکیب بندها (ص۳۲۱-۳۴۶) ، مسمطها (ص۳۴۷-۳۵۴) ، مقطعات (ص۳۵۵-۴۱۶)، مثنوی (۴۱۷-۴۲۱) ورباعیات (ص ۴۲۲-۴۴۲) میباشد وبخشها مرتب بترتیب حروف تهجی و درحدود ۸۸۰۰ بیت است وبدین شعرآغاز گردیده :

سرخ کل بشکفت و زو شد باغ و بستان بابها
خلد بگشاده است سوی باغ و بستان بابها

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع خشتی باریك شماره برگها ۲۲۲. صفحه‌ای ۲۱ بیت. طول ۲۰ سانتیمتر. عرض ۱۳ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۲۹۵ .

دیوان قطران تبریزی

قطران بن منصور اجلی از مشاهیر شعرای قرن پنجم هجری ایرانست ، وبسال ٤٦٥ وفات یافته .

شرح حال قطران درسفرنامه ناصرخسرو (چاپ برلن)ص۸، لب ج ۲ ص ٢١٤- ٢٢١ ، تذ ص ٦٧- ٦٩ ، هم ص ١٠١٧ - ١٠٢١ م. س؛شا ص٣٦٥ آر ص ٣٦- ٣٧ ،ما ج ١ ص٤٦٦- ٤٧٦ ، سخ ج ٢ ص ١٧٦٠٣٠ مجله‌ارمغان سال ١٢ ص٤٥ - ٥٥٨ و دآ ص٣٠٣ -٣٠٩ نگارش یافته‌است .

۱۰۴۷

این نسخه‌را بخط نسخ عبرت نائینی بسال ۱۳۴۰ بخواست سردارمعظم‌خراسانی نوشته ، پشت صفحهٔ نخستین خطومهر مالك نام‌برده‌می‌باشد ، مشتمل‌برقصائد (ص۱-۵۳) ترجیعات (ص۵۴-٦١) ، مقطعات (ص٦٢- ٨١) غزلیات (ص٨٢ - ٢٥١) و رباعیات

(۲۵۲ – ۲٦۲) مرتبهٔ بترتیب حروف تهجی میباشد ودرحدود ۵۷۰۰ بیت‌است و بدین آغاز گردیده :

روزگارم بس که دارد ناتوان از درد پا
چون دم تیشه‌است برپا عطف دامان قبا

جلد عطف و گوشه تیماج . کاغذ فرنگی زردرنك . قطع‌ربعی . شماره برگها ۱۳۱ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول ۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲٦۷ .

۱۰۴۸

این نسخه بخط نستعلیق نوشته‌شده، برگهایی ازآغاز ومیان وانجام‌آن افتاده ، ابیاتی ازکلیم‌نیز درحاشیه نوشته شده ودرحاشیهٔ ص ۱۸ و۲۰۴ و۲۳۵ و۲۳۷ ابیاتی ازعرفی ، تابعاقمی ، ملاعبدالرزاق‌قمی ، میرمحمدمحسن‌طبیب حکیم تخلص نیز نگارش یافته ، طرزخط وکاغذمیرساند که تاریخ نگارش‌آن درنیمهٔ‌اول قرن‌یازدهم هجری بوده وشاید بعضی ازابیات حواشی‌بخط خودکلیم باشد وجزچندبیت مثنوی کلیم‌که درحواشی برگهای اواخر میباشد همه اشعار مندرجه درنسخه، غزل ودرحدود ۳۴۰۰ بیت‌است و برگهائی از آن وصالی‌گردیده و ابیاتی از میان رفته این نسخه بدین بیت آغاز میشود :

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۵۴ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر ،عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر۱۳۲۸٦ .

دیوان کلیم کاشانی

کلیم تخلص ابوطالب کاشانی‌است که‌یکی‌از شعرای قرن یازدهم‌هجری بوده وبسال ۱۰٦۱ وفات‌یافته.

شرح حال کلیم درخو ، آر ص ۲۵۱ ـ ۲۵۲ : مـا ج ۲ ص ۲۸ ، شم ص ۴۰۲ ـ ۴۰۵ وتن ص ۱۷۳ ـ ۱۷۵ نگارش یافته ودربعضی از آنها منتخبی ازاشعار وی‌مندرج گردیده‌است.

۱۰۴۹

این‌نسخه بخط نسخ بسال ۷۲۵ نگارش یافته ، برگهائی ازآن (ص۱-۳۷و۳۷۸-۳۷۹ و۴۰٦ - ۴۱۲) بخط نستعلیق مسلماً پیش‌ازسال ۱۰۰۰ نوشته‌شده وبادداشتهایی پشت صفحهٔ نخستین از سال۱۰۰۱ به‌بعد موجود وبرکنار ص ۲۳۱ تاریخ تولد فرزندی

بسال ۸۲۹ نوشته‌شده و ازمیان ص ۲۵۷ - ۲۵۸ ابیاتی افتاده و درپایان آخرین صفحه یادداشتهائی موجود وپایان یکی ازآنها محوگردیده وحاشیهٔ بسیاری ازبرگهارا موریانه سوراخ کرده ونسخه شامل قصاید ومقطعات وغزلیات ومثنوی ورباعیات میباشد و در حدود ۱۲۰۰۰ بیت‌است وبدین بیت آغاز گردیده :

ای صفات تو بیانها را زبان انداخته

عزت ذاتت یقین‌را در گمان انداخته

جلد میشن . کاغذحنائی . قطع خشتی باریك ۰ شمارهٔبرگها ۳۵۲ .صفحه‌ای ۱۹ طول ۴۲ سانتیمتر. عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۲۸۹۲ ۰

۱۰۵۰

این نسخه بخط نستعلیق خیلی‌خوب محمدمیرك غازی بسال ۱۰۱۲ نوشته شده (ص۶۱۶) محمد سعیدبن محمد صالح مازندرانی بسال ۱۰۷۲ بتصحیح این‌دیوان‌بامقابله باچهار نسخه پرداخته وقصائد ومقطعات وغزلیات وترکیب‌بند وترجیع‌بندهائی که‌دراصل نسخه نیست ودرنسخ‌دیگر که‌مورد مقابله وتصحیح بوده ، مرتب بترتیب‌حروف تهجی گردیده ودرآخر نسخه (ص ۶۲۱ - ۷۷۶) گذارده‌شده ودرابتدای‌آن دیباجه‌ای بنثر گذارده وامضا کرده وچهارسطر آخر نیزخط اوست ۰بیشتر ازبرگها وصالی گردیده (در نیمهٔ دوم قرن سیزدهم هجری) وسرلوح‌اول‌نسخه‌الحاقی میباشد وهمهٔ برگهاجدول‌کشی‌شده ،است. ص ۶۱۷ و ۶۱۸ شامل یادداشتهایی بوده محوگردیده‌وآثاری از آنها آشکار است.پایان ص ۶۱۶ نقاشی و تذهیب گردیده و اصل‌یوان درحدود ۱۰۰۰۰ بیت و ملحقات آن در حدود۵۳۰۰ بیت میباشدکه مجموعا پانزده هزار و سیصد بیت میشود

آغاز: ای از فراز سدره بر افراشته علم

ای صورت شفای تو در سورت الم .

جلد تیماجی طلاکاری . کاغذ سمرقندی . قطع وزیری . شماره برگها ۳۸۸ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۴½ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۸۹۳

دیوان کمال اسماعیل اصفهانی

کمال‌الدین‌اسماعیل اصفهانی از مشاهیر سخن‌سرایان قرن ششم و بنابر ضبط در تذ بسال ۶۳۵ در حمله مغول‌به‌اصفهان شهید شده .

دیوان کمال‌الدین اسماعیل‌شامل قصائد و مقطعات و غزلیات‌وترکیب بند و ترجیع بند ورباعیات وابیاتی‌باوزن مثنوی میباشد .

حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده نوشته :«رسائل بکمال دارد از آنها ورساله قوسیه است» ولی نگارنده تاکنون به این رساله (درفهرست دستی کتب خطی کتابخانه ملی (تهران) بطریق نام کتابی دیده‌ام) و دیگر رسائل کمال الدین دست نیافته و درگزیده چاپ عکسی این جمله نقل‌شده نیست ولی در نسخ خطی گزیده موجود است .

دیوان کمال اسماعیل بسال ۱۳۰۷ درهند چاپ شده است .

شرح حال کمال‌الدین درگز ص ۸۲۴-۸۲۵ عکسی ، تذص ۱۴۸-۱۵۴، رص۱۹۱-۲۰۱ و ما ج ۱ ص۴۸۹-۴۹۴ نگارش یافته

۱۰۵۱

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده ، برك نخستین دیوان که‌دارای‌تذهیب و قرینه برك نخستین کنونی بوده وبرگهائی‌هم از آخر نسخه افتاده ، برگهای اواخر هم آثار آبدیدگی دارد و ابیاتی‌هم ازآنها محو گردیده وبرخی از آنها وصالی شده و پاره‌ای هم نیازمند است ، ظاهراً درقرن نهم نگارش یافته وعنوان غزلیات باطلانگاشته شده و برگها باطلا جدول‌کشی گردیده و شامل‌غزلیات و مقطعات و رباعیات میباشد و بیت اول کنونی نسخه اینست :

در حریم ملکوتش که ملك راه نیافت
عقل و حس امر محالست که یابند مجال

و بیت آخر نسخه (که در نسخه کهنه سورخه بسال ۸۲۱م . س ۷۲ بیت باخر دیوان مانده میباشد) اینست :

بحرمعنی حسام ملت‌ودین ای مفاخر بگو (هر) توعقول

جلد مقوائی . کاغذبخارائی . قطع‌ربعی . شماره‌برگها۲۵۴.صفحه‌ای۱۱ تا۱۳ بیت .

طول۱۹ سانتیمتر . عرض $۲۲\frac{۱}{۲}$ سانتیمتر . شماره دفتر۱۷۹۴۴.

دیوان کمال خجندی = ترجمان‌الحال لاصحاب‌الکمال

کمال خجندی از معاریف عرفا وسالکین‌قرن‌هشتم‌هجری میباشد،وفات کمال را دولتشاه وآذروهدایت بسال ۷۹۲ نوشته‌اند واین درست‌نیست چراکه

درمقدمه‌نثری نخستین‌دیوان‌وی که‌یکی‌ازمعاصرین خجندی‌نوشته ، ودرکتابخانه م.س موجوداست‌گوید: «بسال ۷۹۸ ازشهرسرای‌ودشت قبچاق به‌تبریزبرگشت» ودرنس‌وهم وفات‌وی ۸۰۳‌ودر مجالس‌العشاق بسال ۸۰۸ ثبت‌گردیده وبایستی یکی‌از این دوتاریخ‌درست‌باشد .

جز غزلیات ومقطعات ورباعیات وفردهایی ازکمال‌شعردر دست نیست ولی بنابراین مصرع که دربرگ ۲۵۳ نسخه این کتابخانه موجود است : «در ابتدای سفر من‌قصیده‌ای‌گفتم» . معلوم میشودکه قصیده سرائی‌هم‌مینموده‌و نسخه‌ای‌از آن که‌بسال ۷۲۱ بخط نستعلیق‌نوشته‌شده‌زیرشمارهٔ ۲۶۶ درکتابخانه‌م. س موجود است ونسخهٔ این‌کتابخانه درحدود۲۶۰۰ بیت از آن نسخه بیشتر است‌و بقرینه اینکه غزل بردیف چشم‌که در تذ موجود است وبرخی از ابیات دیگرکه در آنجا میباشد ودر نسخه این کتابخانه نیست معلوم میشودکه نسخهٔ این‌کتاب خانه هم همه غزلیات و ابیات رادارانیست .

شرح‌حال‌کمال خجندی درنس ص ۵۴۹- ۵۵۰ ، مجالس‌العشاق مجلس ٤٤، تذ ص ۳۲۵-۳۳۱ ، هم ۱۲۱۰ م.س، آر ص ۳٤٦-۳٤۷، ما ج ۲ ص ۲۹ و تل ٤۵۹ نگارش یافته است .

۱۰۵۲

این نسخه ظاهرا بسال ۱۲۰۶ نوشته شده وبقرینه کلمه بلغ که در کنار برخی از برگها مشاهده میشود شاید ازنظر شاعر گذشته‌و تصحیح گردیده باشد ، و شامل غزلیات مرتبه بترتیب حروف تهجی (ص۱-۷۵) ، یك مثنوی درمرثیه حضرت‌سیدالشهداء ع(ص ۷٦- ۸۰) وماده تاریخ‌ها ودوغزل (۸۱-۸۳) است وهمه‌اینها درحدود یکهزار(۱۰۰۰) بیت میباشدوآغاز آن اینست :

یك دیده شش جهت چوگهر گشته‌ایم‌ما
یعنی جهان چشم و نظر گشته‌ایم ما

جلد تیماجی . کاغذفرنگی . قطع‌خشتی باریك.شماره برگها ۴۴.صفحه‌ای۱۳بیت. طول $21\frac{1}{2}$ سانتیمتر . عرض۱۴سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۳۹۳۵.

دیوان گوهر = گهر

گوهر یا گهر تخلص محمدباقر خان میباشد این‌شاعر فقط درشم (ص۴۰۹) بدینگونه‌معرفی‌شده :

«گوهر محمد باقرخان ازاکابرمدارس‌واعاظم‌قوم‌نائط بوده، نظم آبدارش سلك گوهر بی‌بهاست و جواهر اشعارش در نهایت لمعان و صفا ، درسرکار نواب‌والاجاه اعتبار تمام داشت و بحصول قریه بطور سیورغال سر مفاخرت می‌افراشته ، در اواخر سنهٔ ۱۲۰۰ گوهرحیات خودرا بسلك فناکشید» وازوی چهاربیت که درص ۱۱و۴۳و۴۴و۷۱ نسخهٔ این‌کتابخانه نگارش یافته، انتخاب نموده ، درماده تاریخ‌های این دیوان‌کشته شدن یکی از ستم پیشه‌گان‌را بسال ۱۱۹۸ معین‌نموده وماده تاریخ‌هائی راجع به‌پیش از این تاریخ داردواین‌دوبیت که درص ۴۲ نسخه میباشد :

زبان‌لال درس شرح تجرید است پنداری
که از چشم سخنگو حکمت‌العینی‌زبردارد
زند اکلیل منت برکلاه خویش احسانش
امیرالهند گوهر را اگر از خاك بردارد

دلالت براین داردکه ازکتب‌کلامی‌وحکمی اطلاعی داشته وگاهی در غزلیات دیگر بعضی اصطلاحات این دوعلم را یادنموده وجمله‌ها ومصرعهای‌عربی هم در ابیات وی دیده میشود ، اشعاروی تعریفی ندارد ولی به‌حال خودوحید زمان بوده وچنین‌گوید :

گهر بنظم ادب‌درخیال‌خویش وحید
ز آب لعل دهن شسته گفت نام مرا

واین چند بیت ازودر اینجا آورد میشود :

درین زمانه سخن فهم کوحواس کجا
خزف شناس ندیدم گهر شناس کجا

ص ۱۸ نسخه :

تا دل هوس دیدن آن سیم بری داشت
شب انجمنم فرش حریر سحری داشت

ص۴۷ نسخه :

بشنوید از لب آن شوخ فسون‌سازازمن
آن نوایی‌که شنیدن نشنیدست هنوز

۱۰۵۳

این نسخه بخط نستعلیق‌نوشته شده ودو بخش‌میباشد ، درآخر بخش‌نخستین(ص۳۹) تاریخ نگارش بسال ۱۰۰۹ ثبت‌گردیده ودرپایان این بخش چندبیت فارسی ازعبدالرحمن وهبی افندی نقشبندی سالك اخیر نسخه نوشته شده و ابیات این دیوان درحدود ۳۰۰۰ بیت است وبخش نخختین بدین بیت آغاز گردیده :

کجاست در همه ملك جهان سلیمانی
کـه مهردل نسپارد به‌دست شیطانی

وآغاز بخش دوم این‌بیت است :

پیراهن گردون مگر ، صدجا گریبان ساخته
و زکشت‌زار آسمان ، صدجا گلستان ساخته

کتاب «لوامع‌الاشراق فی‌مکارم‌الاخلاق» تألیف جلال‌الدین‌دوانی بسال ۱۰۱۹ بخط نستعلیق نوشته شده وبدین‌نسخه پیوسته است.

جلد مقوا . کاغذکشمیری . قطع خشتی‌باریك‌شمارهٔ برگهای دوکتاب ۲۳۷. این دیوان۶۷ ۰ صفحه‌ای ۲۰ بیت ۰ طول ۳۳/۵ سانتیمتر. عرض ۱۳/۵ سانتیمترشمارهٔ دفتر ۱۳۷۶۳ .

دیوان مجدالدین همگر

مجدالدین همگر ازشعرای معاصر سعدی‌وامامی ، اصل وی ازیزداست وخود را ازتخمهٔ ساسانیان میداند :

هستم ز نسل ساسان نز تخمه تکین
هستم ز صلب کسری نز دودهٔ نیال

(ص ۱۱ نه ۱). شرح‌حال مجد همگر در تذ ص ۱۷۶ - ۱۸۱ ، هم ص ۱۷۶ - ۱۸۱ م . س ، آر ص ۳۰۷ - ۳۰۹ ، مه ج ۱ ص ۵۹۴ - ۸۹۸ ، تل ص ۵۳۷ ، رو ص ۶۰۷ - ۶۰۹ وتاریخ یزد آیتی ص ۳۲۷ - ۳۲۹ نگارش یافته است .

۱۰۵۵

این نسخه بخط شکسته نستعلیق خوب نوشته‌شده ، نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرده ، ظاهراً درنیمه اول قرن سیزدهم هجری وپس ازمرگ شاعرنگاشته‌شده،واحتمال زیاد داردکه برای پادشاه عصر ، فتحعلیشاه تهیه‌شده باشد ، دوسرلوح زیبا درآغازنسخه و درابتداء غزلیات وی که مسمی به «تحفةالملوك» میباشد (ص۲۷۹) گذارده شده ، وکناراین دوصفحه وصفحهٔ مقابل آنها ومیان سطرهایشان تذهیب برگ موی وطلا اندازی شده و برگها بطلا ولاجورد وزنگار جدول کشی گردیده ومندرجات دیوان عبارتست از: ۱-حکایات نثر ونظم بطرز گلستان(ص۱-۲۰)، ۲- مثنوی خطاب بعشق وعقل وسخن (ص۲۱-۵۰)، ۳ - قصائد وترکیب‌بند وترجیع بندها (ص۵۳ - ۲۰۴) ۴- مقطعات (ص ۲۰۵ - ۲۷۷) ۵ - غزلیات مسمی به تحفةالملوك(ص۲۷۹- ۳۲۴) ، ٦-غزلیات قدیم (ص ۳۲۵ - ۳۷۱) وپس از اتمام ردیف یاء مدیحه‌ای از یکی از شاهزادگان ومرثیه‌ای موجود است ، ۷ - رباعیات (ص ۳۷۳ -۳۸۱) و۸ - فردها (ص۳۸۱-۳۸۴)وشمارهٔ اشعاراین نسخهٔ ازدیوان درحدود ۴۰۰۰ بیت میباشد .

جلد روغنی گل وبوته دورو ، کاغذ فرنگی ، قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۱۹۳ . صفحه‌ای ۱۱ بیت . طول ۲۸ سانتیمتر . عرض ۱۷/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۵۰۴۸ .

۱۰۵٦

این نسخه بخط شکسته‌نستعلیق محمدرضابن‌علی‌نقی‌طباطبائی بسال۱۲۴۵ نوشته‌شده وازلحاظ ترتیب ومندرجات چون نسخهٔ پیشین میباشد وشایه اورا ازروی این نسخه نوشته باشند ، پشت صفحهٔ نخستین ودرپایان صفحهٔ آخر یادداشت مالکیت بامهر عبدالوهاب حسینی موجودو ظاهراً خط ومهر مرحوم نشاط است ،

جلدتیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۱۸۸ ، صفحه‌ای ۱۳ بیت. طول ۲۱/۵ سانتیمار ، عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۷۹۹

۱۰۵۷

این نسخه بسال ۱۲۲۴ بخط نستعلیق نوشته شده ، جز حکایات نثر ونظم نظیر گلستان ومثنوی خطاب بعشق وعقل وسخن که دراین نسخه نیست مندرجات دیگر آن با مختصر اختلافی عین دونسخهٔ پیشین ودرحدود ۳۵۰۰ بیت میباشد وبدین بیت آغاز گردیده :

که کردبی‌مددغیرباژگونه بنا   براز اساس جهان سقف گنبد مینا

درآغاز صفحه۱ و۲۴۳دوسرلوح که هردو الحاقی است گذارده‌شده ودرص ۱۱۱ و ۱۹۳ و۳۴۸ گلهای‌زیبا ترسیم ودرص ۱۷۲ و۲۲۴ و۲۴۱ و۲۴۲ و۳۵۱ تصویر اشخاص وشکارگاهی‌میباشد ومالك نسخه بسال ۱۲۴۷ پشت صفحهٔ نخستین تملك خویش‌راباتذکر به اینکه‌در اینسال درآذربایجان مرض طاعون بوده نگاشته ، برگهاجدول کشی‌شده وبرگ آخر وصالی گردیده است .

جلدتیماجی. کاغذ فرنگی . قطع‌وزیری . شماره‌برگها ۱۸۷ . صفحه‌ای ۱۱ بیت . طول ۲۶ ۰ سانتیمتر . عرض۵/۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۸۸٦ .

دیوان مجمر اصفهانی

مجمر تخلص سیدحسین طباطبائی زواری از شعرای اوائل قرن سیزدهم هجری بوده (۱۱۹۰ - ۱۲۲۵) است .

دیوان مجمرکه شامل قصائد وغزلیات وترکیب‌بند وترجیع‌بند ومقطعات ورباعیات میباشد در حدود ششهزار بیت است و، بسال ۱۳۱۲ درطهران بـا تصحیح ومقدمهٔ مرحوم میرزا ابوالحسن جلوهٔ اصفهانی که ازحکمای متأخر واز منسوبین شاعر بوده بوده چاپ شده واین نسخه نیز شامل حکایات نظمی ونثری مجمر میباشدکه نظیرگلستان پرداخته است .

شرح حال مجمر درخن انجمن سوم . ما ج ۲ ص ٤٦٥ - ٤٧٣ومختصری درمقدمهٔ دیوان چاپی بقلم مرحوم مرحوم جلوه نگارش یافته است .

۱۰۵۸

این مجموعه را (که شامل دیوان مختاری وازرقی است) یحیی نام در شهر آکره بسال ۱۰۱۰ نوشته،ازطرز خط وجدول کشی وکاغذوقطع کتاب مسلم‌است که دیوان‌عنصری ومجد همگر راکه درص ۳٦۴ و ۳۹۵ معرفی کرده‌ایم پیوسته این دونسخه بوده ونویسنده مجموعه‌ای ازدیوانها نگاشته بوده وکتاب فروشی آنها را ازیکدگر جدا ساخته و فروخته است، ازاول وآخر دیوان ازرقی‌که ازص ۱ - ۱۰۲ نسخه میباشد برگهایی افتاده ودرحدود ۱۸۵۰ بیت میباشد ودوبیت آغاز وانجام آن اینست :

یـاقوت ناب در کف او کشته آفتاب
مینـای سبز بر سر او بسته سایبـان

لیکن آخر ز جنان روی که من نتوانم
برسانم بوجیه و بشرف شکر تو هـم

ودیوان مختاری ازص ۱۰۳ آغاز شده از نخستین قصیده ای که دیوان های قدیمی بدان آغاز گردیده ۱۲ بیت افتاده واین دیوان درحدود ۵۶۵۰ بیت وشامل قصائدوترکیب بندها ورباعیات ومثنوی «هنرنامه یمینی» میباشد وبیت نخستین نسخه اینست :

بدیده بود که بر (۱) سنگ‌کاو بود آن‌گنج
از آن چو خاکش برپشت کاو ساخت مکان

جلد تیماجی ه‌کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۲۰۳ . صفحه‌ای ۱۹ بیت . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۰۶۰ .

۱۰۶۰

این‌نسخه بسال ۱۳۳۵ بخط‌شکسته‌نستعلیق برای کتابخانه سردار معظم‌خراسانی‌نوشته شده وخط ومهراو درپایان آخرین صفحه موجوداست‌قصائد و ترکیب بندها و غزلیات برحسب ردیف ها به‌ترتیب حروف‌هجا مرتب نگارش یافته و پس ازآن‌مثنوی «هنرنامه یمینی» ودرپی آن‌رباعیات‌نیزبنظم پیشین نگارش‌یافته وپیش‌ازشروع به‌نگارش دیوان‌فهرست آنهانگاشته شده وسرلوح زیبائی درآغاز دیوان‌میباشد وبرگها باطلاولاجورد جدول‌کشی شده وشمارهٔ ابیات این‌نسخه درحدود ۵۵۰۰ میباشد وآغازنسخه‌این‌بیت‌است :

دیدم براه آن ماه‌راستین را   آن نازك وزیبای نازنین را .

جلد عطف وگوشه تیماج. کاغذترمه . قطعی ربعی . شماره برگها ۱۷۴ .صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۱۷/۵۵ سانتیمتر . عرض۱۲ سانتیمتر ٠ شماره‌دفتر۱۳۲۶۸ .

۱۰۶۱

این نسخه بخط نستعلیق‌وشکسته نستعلیق نوشته شده ، نویسنده ازخـود و سال نگارش نام نبرده ، مسلما ازخطوط نیمهٔ‌نخستین قرن‌سیزدهم هجریست ، از یادداشتی‌که که‌بسال ۱۲۸۱ پشت صفحهٔ نخستین نوشته‌شده ، بدست می‌آیدکه متعلق‌بکتابخانه‌میرزا محمد تقی سپهر بوده‌ونویسندهٔ یادداشت عاریه‌گرفته‌ودراین نسخه‌نیز قصائد وترکیب‌بند ها ومقطعات وغزلیات‌ومثنوی«هنرنامه‌یمینی» ورباعیات است ونیزدرحدود ۵۵۰۰ بیـت میباشد وآغاز آن‌این بیت‌است :

ترا بشارت بادای ولایت کرمان   بفتح‌نامهٔ‌شاه ازدیار هندوستان

وانجام نسخه‌این :

چونست کـه گر تـوئی مرا بینـائی
روی شـرف الـزمـان مـرا ننمـائی

جلد تیماج .کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۱۹۶ . صفحه‌ای ۱۵ بیت : طول ۲۲/۵ سانتیمتر . عرض ۱۵/۵ سانتیمتر شماره دفتر ۱۳۳۲۵ .

---

(۱) درنسخه های دیگر «هم سنگ» نوشته شده است .

۱۰٦۲

این نسخه بخط‌نستعلیق نوشته شده، تاریخ ندارد ولی ظاهراً درنیمه نخستین قرن سیزدهم هجری نگارش یافته ، مرتب دراین نسخه غزلیات ورباعیات درهم نوشته شده‌اند ومثنوی «هنرنامه یمینی» شاعر درآخر نسخه میباشد، نسخه ازغلط تحریف خالی نیست، درحدود پنج هزار وصد (۵۱۰۰) بیت است وبدین بیت آغاز گردید :

روزگاری خوشتر است ار شکر وعنبر تو را
تا سمن در عنبر است و لاله در شکر تو را

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۱۳۷ . صفحه‌ای ۱۹ بیت.
طول ۳۳ سانتیمتر . عرض ۲۰/۵ سانتیمتر : شماره دفتر ۱۴۱۱۵ .

دیوان مختاری غزنوی

مختاری تخلص عثمان بن محمد غزنوی ملقب به سراج الدین است که گاهی‌هم عثمان تخلص مینموده وازشعرای قرن پنجم وششم هجری میباشد .

مختاری گذشته ازاین‌مثنوی هنرنامه ، مثنوی دیگری بنام « شهریار نامه » به‌تقلید شاهنامهٔ فردوسی دارد که قسمتی از آن درموزه بریتانیا موجود است‌و چنانکه درخاتمهٔ آن کتاب بنظم گفته شده ، شاعرآنرا به‌امر و فرمان سلطان مسعود غزنوی درسه سال برشته نظم آورده است .

وفات مختاری‌در‌تذکره تقی‌الدین کاشی (خلاصة الاشعار) بسال ۵۳٤ یا ۵٤٤ بتردید نقل‌گردیده ولی‌در فو بنقل از همین تذکره بسال ۵٤٤ ودر شاهد صادق بسال ۵۳۵ ودر آر بسال ۵٤٤ معین شده ولی چون میدانیم که مختاری بمدح سلیمان‌بن محمدبن ملکشاه پرداخته واین پادشاه سلجوقی‌ازموصل بعراق آمده واین‌مدح هم ظاهراً درهنگام‌سلطنت او است وسلطنت وی‌هشت‌ماه‌طول کشیده و بسال ۵۵۵ آغاز گردیده ، بنابراین مختاری تا این سال زنده بوده است .

(۱) درهنگام تألیف ج ۲ فهرنسخه ۱۰٦۰ این‌کتابخانه‌راکه دیوان دیگری‌پیوست به‌آنست ،نگارنده یکی تصور نموده بود وشمارهٔ ابیات بزرگترین‌دیوانهای مختاری راکه بنظر وی رسیده ۷۵۰۰ بیت نگاشت ولی‌پس‌از دقت دانست‌که دو دیوان‌است‌وآن نسخهٔ دیوان‌نیز شامل درحدود ۵۵۰ بیت میباشد .

شرح حال مختاری در چا ص ۱۵۰ ـ ۱۵۱ گز ص ۴۷۰ ـ ۴۷۱ عکسی، تذ ص ۹۳ ـ ۹۴، هم ص ۲۶۶ ـ ۲۷۱ . م . س آر ص ۱۱۸ ـ ۱۲۱ ما ج ۱ ص ۵۹۸ ـ ۶۰۷، فهر ج ۲ ص ۶۷۲ ـ ۶۷۴، شاهد صادق ص ۳۶۸ نسخه خطی مجلس وتذکرهٔ تقی‌الدین کاشانی نسخه خطی آقای صادق انصاری و طبقات‌سلامین‌اسلام ص ۱۳۵ ـ ۱۳۸ و۲۵۹ ـ ۲۶۱ و روضة‌الصفاوغیره‌نگارش یافته‌است .

۱۰۶۳

این‌نسخه شامل‌سه‌نسخه مکررازغزلیات ورباعیات این شاعر میباشد ، دونسخهٔ‌اول که‌ص ۱ ـ ۹۴ و۹۵ ـ ۲۴۸ نسخه شامل‌آنست غزلیات ورباعیات‌درآنها بدون ترتیب نوشته‌شده ونسخهٔ سوم که‌ص ۲۴۹ ـ ۴۰۶ شامل‌آنست مرتب بترتیب‌حروف تهجی‌است واین‌بخش درحدود دوهزارودویست (۲۲۰۰) بیت میباشد وبرگ‌آخر نسخه اول ودوم با برگ بعدازهریك، یکی شده وآغازکنونی نسخهٔ سوم اینست :

یکشب انیس من نشود گر خیال تو
پهلو بروی خار بود تا سحر مرا

وآغاز نسخه نخستین این بیت است :

ای مسیحی‌زاده فریاداز دو چشم مست تو
با همه زهد وورع آخر شدم پا بست تو
دام صد صیاد بشکستم نیفتادم بدام
خوب صیدم‌کرده‌ای‌جانا بنازم شست تو .

نسخه بخط نستعلیق وظاهراً در اوائل قرن چهاردهم نگارش یافته است ۰

جلد مقوائی، کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۰۴ صفحه‌ای ۱۴ بیت ۰ طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۳۳۳۱ .

دیوان مذنب

مذنب‌شاعریست غزل‌سرابا طبعی روان، ودوستدارعلی ع وآل. درمقطع یکی ازغزلیات خود (ص۳۹۱نه) گوید:

---

(۱) برگ نخستین نسخهٔ دوم وسوم درمقابل نورگرفته شد دانستیم‌که نیز بهمین بیت‌آغازگردیده وسبب‌چسبانیدن‌آن بابرگ دیگر ظاهراً این‌بوده‌که‌درنظراول‌دانسته‌نشود که‌سه‌نسخهٔ ازیك دیوان است .

پس‌از هفتادسال معصیت یکدم بشو تائب(نماتوبه)

که میگردد شفیع تو علی مرتضی ، شرمی

بیفکن خرقه زهد وریا را از برای مذنب

روی آخر بپابوس علی موسی‌الرضا ، شرمی

وگذشته از این تشیع وی از سیاری از غزلهای اوآشکار است ونیزدر این‌رباعی اظهار اخلاص‌کرده :

پیر خردم گفت بصد مهر و شعف

تا کی بودت ساغر مینا درکف

خواهی‌تواگرسعادت هر دوجهان

از دست‌مده زیارت شاه نجف

درکتب تذکره وفهرست‌هائی‌که در دست نگارنده موجود است مذنب تخلص یافت نشده جز در دوکتاب یکی روز روشن (رو) درص ۶۲۱ که‌گوید: مذنب مولوی حافظ علی احمد است‌که بسال ۱۲۷۱ بدین‌جهان پای‌گذارده و در هنگام تألیف این‌کتاب(۱۲۹۶)در وطن خود بدایوان‌بتحصیل‌علم باطن‌همت میگمارد وگاهی اشعار فارسی وعربی دارد واین دو بیت ازاونقل‌نموده :

بر زبان بار بار می آید مژده ایدل که یار می‌آید

جعدمشکین که‌کردواکزوی بوی مشك تتار می آید

این غزل را دراین نسخه نیافتم وگذشته ازاین درغزلیات دیگر این‌طرز را هم ندیدم وتصورمیکنم‌که این‌غزلیات ازآن این‌شاعرنباشد.

ومذنب دیگرفتحعلی بن حاجی حسن تبریزی از سخنوران قرن سیزدهم میباشد ومرحوم تربیت درص ۳۴۰ د آ بمعرفی وی پرداخته وگوید بسال ۱۲٤۹ مجموعه‌ای مشتمل بر نثر ونظم ازگفته‌های شعرای پیشین و سخنان خود گرد

آورده ونزد ایشان بوده وگوید دیوانی شامل چند هزار بیت ازوی‌دیده‌ام واین مطلع ازاوست :

دوران‌چوداغدار نموده است لاله‌را

با خون دل نموده از آن پر پیاله را

با جستجو نیز این‌مطلع را در نسخهٔ بالا نیافتم ولی با مقایسهٔ این بیت با غزلیات نسخه توان احتمال دادکه این نسخهٔ دیوان (غزلیات ورباعیات)ازاین شاعر باشد وما در اینجا برای نشان دادن پایه ومایه شاعر وزمان‌وی که شمع و لاله معمول‌گردیده (قرن سیزدهم) بنقل‌یك غزل از وی‌بهمین قافیه وروی‌مبادرت مینمائیم :

ساقی بیار باده و پر کن پیاله را

کن سرخوشم بریز شراب دوساله‌را

یك‌جام دیگرم‌بده از آن بیاد دوست

ساکت نمای اندهاین چندساله را

غم نیست‌گر که‌زهر بریزی بجای‌می

تقدیر شد ز خوان ازل این نواله را

نور جمال خوب توروشن کندجهان

خوش‌تر نماید قرص مه دور هاله‌را

از پرتو جمالش حاجت بشمع‌نیست

بردار خادماز برم شمع و لاله را

گر همرهی نکرد بما روزگار دون

سودا کنیم ما و تو با آه ناله‌را

مذنب‌رهاچسان‌کنم از دست دامنش

ترسم که از جبین بکندپاك ژاله را

۱۰٦۴

این نسخه را بخط نستعلیق خوب، کرمعلی اصفهانی بسال ۱۲٦٦ بدستور شاهزاده محسن میرزا نوشته ، یکی ازمالکان نسخه‌برخی از ابیات راکه از قلم نویسنده افتاده بوده ، درحاشیهٔ برگها نوشته وبتصحیح برخی ازاغلاط‌آن‌نیز پرداخته است ، در پایان صفحهٔ‌آخر (۷۷۴) سردارمعظم خراسانی نوشته‌که در تهران خریداری شد وامضاء نموده وقصیده‌ای از این شاعرکه درمتن نبوده این مالك اخیر درحاشیهٔ ص ۴۲۸ - ۴۳٦بخط خود نگاشته است .

درآغازنسخه سرلوحی داردومیان‌سطرهای دوصفحه نخستین وحاشیهٔ‌آنهاطلااندازی وتذهیب برگ موی‌شده ودرآغازمثنوی‌ومقطعات وغزلیات ورباعیات ، سرلوح‌ماننده‌ائی کشیده‌شده وهمهٔ برگها با طلا وزنگارجدول کشی گردیده وقصائد وسائر مندرجات بترتیب قوافی مرتب‌بحروف تهجی‌شده ودرحدود پانزده‌هزار (۱۵۰۰۰) بیت‌است .

جلدتیماجی . کاغذترمه . قطع‌وزیری . شماره برگها ۳۸۸ . صفحه‌ای ۲۱ بیت . طول ۲۵/۵ سانتیمتر . عرض ۱٦ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۵۴ .

۱۰٦۵

این‌نسخه بخط شکسته‌خوب بسال ۱۲۷٦ (اگر تاریخ‌الحاقی‌نباشد) نوشته شده و منتخبی ازقصائدوترجیعات‌ومقطعات رباعیات شاعرمیباشد ، برگهاباطلا وزنگارجدول کشی شده وشامل‌درحدود دوهزارو هفتصدوپنجاه(۲۷۵۰) بیت ونیز مرتب‌بترتیب‌حروف‌تهجی برحسب قوافی .

جلد میشن . کاغذ ترمه‌قطع خشتی‌باریك. شماره‌برگها ۱۱۷ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۲۳۰۱۵ .

دیوان مسعود سعد سلمان

مسعودبن سعدبن سلمان از شعرای معروف قرن پنجم هجری میباشد استاد قزوینی تولد وی‌را دریکی از سالهای ٤۳۸ و٤۳۹ و٤٤۰دانسته‌اند وآقای‌سهیلی خونساری تولدوی‌را درحدودسال ٤۳۵حدس زده وتذکره‌نویسان وفات اورا بیشتر درسال ۵۱۵ وبرخی هم بسال ۵۲۵ نوشته‌اند ، آقای قزوینی (محمد) گذشته‌ازآنچه درحواشی چهارمقاله نظامی عروضی (ص۱۷۸ - ۱۸۲)

دربارهٔ این شاعر نگاشته‌اند مقاله‌ای جداگانه درشرح احوال وی انشا و ادوار برون آنرا بانگلیسی ترجمه و بسال ۱۹۰۵ در مجله آسیائی درج و بسال ۱۹۰۶ نیز جداگانه چاپ شده و آقای بدیع الزمان درسخن وسخنوران ودرسال ۱۳۱۷ ش، آقای سهیلی خونساری رسالهٔ مفصلی نیزدرشرح حال این شاعر بنام«حصارنای» نوشته وبا قصائد حبسیات وی کرده‌اند، آقای رشید یاسمی درمقدمهٔ دیوان مسعود که پارسال (۱۳۱۸ش) بتصحیح ایشان چاپ وپخش گردیده ، مقدمه مفصلی در ٦٦ صفحه درشرح حال او ومعاصرین وی نگاشته .

تقی الدین کاشانی درتذکرهٔ خلاصة الاشعار (۱) شمارهٔ ابیات مسعود را دوازده هزار نوشته وهدایت گوید دیوان نزدیك به هیجده هزار بیت مسعود را بدست آورده‌ام ، نخستین نسخه این فهرست و دومین نسخهٔ فهرست مدرسه عالی سپهسالار هریك شامل پانزده هزار(۱۵۰۰۰) بیت از قصاید وترکیب بندها وقطعات و مثنوی (فقط یك مثنوی از مسعود دردست است و آن در وصف عضدالدوله شیرزاد(۲) وبیان حالات اودر ٤۰۰ بیت است) .

دیوان مسعود سعد بسال ۱۲۹٦ ق وبسال ۱۳۱۸ خورشیدی باتصحیح آقای رشید یاسمی استاد دانشگاه تهران ومقدمهٔ مفصلی درشرح حال شاعرومعاصرین وی بقلم استاد نامبرده در تهران چاپ شده واین چاپ اخیر در حدود شانزده هزار(۱٦۰۰۰) بیت است .

گذشته ازمقدمه آقای رشید و دورسالهٔ نامبردهٔ درشرح حال مسعود سعد شرح حال او درلب ج۲ ص۳۳ و ۲٤٦-۲۵۲ چا ص ۱۷۸-۲۸۲ و ۱٤۹ ما ج۱

(۱) نسخهٔ خلاصة الاشعار متعلق بدانشمند معاصر آقای صادق انصاری که ظاهراً خط خود مؤلف میباشد وبخشی ازرکن اول کتابست مراجعه شده .

(۲) این مثنوی را مرحوم تربیت در مدح سلطان مسعودبن ابراهیم و حواشی وی دانسته‌اند ودرنسخهٔ این کتابخانه هم درعنوان این مثنوی همین مطلب نگارش یافته ولی ازخود مثنوی بدست می‌آید که در مدح عضدالدوله شیرزاد (پسرمسعود)است و درآنجا شاعر پدرش مسعود راهم مدح کرده .

ص۵۱۴-۵۴۱ تذ ص ۴۷-۴۹ هم ص۸۰-۸۲ م . س خلاصة الاشعار تقی الدین کاشانی (نسخه خطی آقای انصاری) سبحة المرجان ص ۲۶-۲۸ سخ ج۱ ص ۲۱۱-۲۳۶ مثنوی و مثنوی گویان مرحوم تربیت ص ۵۳۹-۵۴۰ (در سال پنجم مجله مهر سال ۱۳۱۶) نگاشته شده‌است .

۱۰۶۶

این‌نسخه بخشی از غزلیات مشتاق میباشد و بخط شکسته نستعلیق بسیار خوب یکی از استادان خط (درقرن سیزدهم) نوشته شده ، هشت‌برگ اول‌نسخه شامل غزلیات ردیف میم‌ونون میباشد واطراف‌آنها تذهیب‌شده وبرگهای پس‌ازآن غزلیات ردیف الف تا راء دربردارد وهمهٔ ابیات نسخه درحدود یکهزار وپانصد (۱۵۰۰) بیت میباشد ، ازمیان غزلیات یك یا چند برگ افتاده (ص۶۶-۶۷) پیش از نخستین غزل هشت برگ و پس از آخرین غزل ۳۴ برگ ننوشته وجدول کشیده موجود وپس ازاین برگها تحفةالوزرا که چهل باب وهربابی شامل چهارچیزاست که حکما از کتب قدمااختیارکرده‌اند بخط شکسته بسیارخوب که شاید گفت خط درویش معروف است ، در ۶ برگ نوشته شده ودرآغاز آن سرلوحی میباشد واطراف ومیان سطرهای دو صفحهٔ نخستین آن تذهیب برگ سوی وطلا اندازی شده ودیوان بدین بیت آغاز گردیده :

من دور ازآستانت ، طلبم چه زین وآنت
ندهد کسی نشانت ، مگر ازخدات جویم

وآخرین بیت نسخه اینست :

صفای حسن بدیدن نمیشود آخر
گل بهشت بچیدن نمیشود آخر

جلدتیماج. کاغذ ترمه. قطع بغلی. شماره‌برگها ۱۰۵ صفحه‌ای ۱۳ بیت. طول ۱۴ سانتیمتر عرض ۹/۵ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۲۶۴ .

دیوان مشتاق اصفهانی

مشتاق تخلص سید علی حسینی اصفهانی متوفی بسال ۱۱۷۱ میباشد (۱)

---

(۱) ورفیق اصفهانی درتاریخ وفات وی گوید :

بهر تاریخ او نوشت رفیق   جای مشتاق درجنان‌بادا = ۱۱۷۱

دونسخه ازدیوان این شاعرکه بسال ۱۲۰۱ و ۱۲۳۵ نوشته‌شده و شامل غزلیات وترکیب‌بندها وقطعه‌هاورباعیات مشتاق‌است درکتابخانه مدرسه‌عالی‌سپهسالار وجوددارد وهریك درحدود ۳۰۰۰ و ۳۳۰۰ بیت میباشند.

شرح حال مشتاق در آر ص۴۲۵-۴۲۸ باانتخاب ۱۳۱ بیت ازاونگارش یافته ودرانجمن چهارم خن نیز معرفی و٦٦ بیت از او نقل شده در ما ج۲ ص ٤٤٣-٤٤٥ و رو ص ٦٢٨ نیز معرفی وابیاتی ازاوآورده شده است.

۱۰٦۷

این نسخه شامل منشآتی به‌نظم ونثردرتذکرهٔ چهار شاعر (عباس فروغی، ریاضی، مائل،وصاف) معاصر مشتری‌است‌که به‌هجوآنها پرداخته وهجویات شاعر و سفرنامه مکهٔ وی ومثنوی درمجادله نادرمیرزا باعموی خودحاج سیف‌الدوله برای ازدواج با دختراوو رباعیاتی ازاوست واین نسخه درحدود دوهزاربیت (۲۰۰۰) میباشد وظاهر اینست‌که در اواخر قرن سیزدهم هجری ودرزمان خودشاعرنگارش یافته وپیش ازشروع به اشعارشرح حالی ازشاعردر۱۴ صفحه نگارش یافته وآغازاشعاراین است:

خوش آنکه بخت‌کشد رخت زی خراسانم
چرا کز آمدن ملك ری پشیمانم

وبدین رباعی خاتمه یافته:

آن صدرکه پست وخالی ازادراك‌است
از گوهر زشت عابد دلاك است
یکسال دگر باین جلال ارساند
البته حساب دین و دولت پاك است

جلدتیماج. کاغذ فرنگی. قطع ربعی. شماره برگها ۱۲۴ صفحه‌ای ۱۱ بیت. طول ۱۷/۵ سانتیمتر. عرض۱۱ سانتیمتر. شماره دفتر۱۳۳۰۷ .

۱۰٦۸

این‌نسخه بخط شکسته‌نستعلیق بسال۱۲۹۹ نوشته‌شده ونویسنده متعمد بوده‌که نام خودرانبرد ودرآخر نوشته: راقمه‌فلان‌بن‌فلان. درآغازنسخه‌وآغازمثنوی‌مجادله‌نادرمیرزا، دوسرلوح مختصرمیباشد وتمام برگها جدول کشی‌شده مقدمهٔ نثری درشرح حال‌شاعر را دارد، سفرنامه مکه وهمچنین ابیاتی دیگرکه در نسخهٔ پیشین بود در این نسخه

نیست وشمارهٔ ابیات این نسخه درحدود یکهزار وچهار صد (۱۴۰۰) بیت میباشد وآغاز آن همان بیت است که درنسخه پیشین بود .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۶۲ . صفحه ۱۲ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۳/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۰۳۱ .

دیوان مشتری طوسی

مشتری تخلص محمد ابراهیم مشهدی میباشد . بنابرآنچه درگن ومقدمه دونسخهٔ این کتابخانه نگارش یافته‌پدرش شیرازی وازطرف مادربه‌چهارواسطه به‌میرزا طاهر وحید وقایع نگار شاه طهماسب صفوی میرسد .

مسلماً تاسال ۱۲۹۹ زندگانی رابدرود نگفته بوده و چنانکه در ص ۱۸۱ گذشت‌درآخر دیوان ازرقی بدین سال یادداشتی کرده‌ودر مآخذی‌که در دست دارم جزگنج شایگان (گن ص ۵۲٤ ـ ۵۲۸) یادی ازاین شاعر نشده است .

۱۰٦۹

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۲۹۵ نوشته شده‌و بنابر مندرجات قطعه‌ای ازمشتری شاعرکه بروری پیش ازبرگ نخستین نسخه میباشد، برحسب خواست امین خلوت‌که ازدرباریان آن‌عصر بوده چهارده نفرکه یك یك نام آنهارا برده دریك هفته‌این نسخه راکه شامل درحدود سیزده هزار وسیصد (۱۳۳۰۰) بیت ازقصیده وقطعه وترجیع بند وترکیب بند ورباعی است نگاشته‌اند . شرح حالی از شاعرکه ظاهراً نقل از تذکرهٔ تقی‌الدین‌کاشانی (خلاصة الاشعار) میباشد پیش ازشروع به‌نگارش دیوان نوشته شده‌ودو سرلوح درآغاز شرح حال واول دیوان میباشد و میان سطرهای دوصفحه مقدمه واول دیوان طلا اندازی شده‌و ٦۱ صفحه آن جدول‌کشی‌گردیده وبدین بیت آغاز شده :

برآمد عاج‌گون ابری زروی ساج‌گون دریا
بخار مرکز خاکی نقاب قبه خضرا

جلد مقوائی مخملی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۴۲۰ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۳۳ سانتیمتر . عرض ۲۰/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲٦۵ .

۱۰۷۰

این نسخه بخط نستعلیق یعقوب بن ابی‌الحسن بسال ۱۲٦۱ نوشته شده ، شامل

قصائد وترکیب بندها وقطعاتی میباشد ودرحدود هشت هزار وسیصد (۸۳۰۰) بیت‌میباشد وبدین بیت آغازگردیده :

ستاره سجده برد طلعت منیر تو را زبانه بوسه دهد پایه سریر ترا

بخشی ازبالای‌برگ نخستین بریده شده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شماره برگهـا ۱۸۵ . صفحه‌ای ۲۳ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۹۶۵ .

دیوان امیرمعزی

معزی تخلص ابوعبدالله محمدبن عبدالملك متخلص به برهانی نیشابوری (۱) است .

برخی از تذکره نویسان وفات او را بسال ۵۴۲ دانسته‌اند ولی برحسب تحقیق وتتبعی که اسناد محترم آقای‌اقبال آشتیانی کرده‌اند (۲) بظن‌نزدیك به‌یقین وفات وی‌میان سال ۵۱۸ ـ ۵۲۰ بوده است .

دیوان امیرمعزی راکه شامل قصائد و مقطعات و غزلیات وترجیع بند و ترکیب بندهاست صاحب هم پانزده هزار بیت نوشته ونگارنده تاکنون بزرگتر از نسخه نخستین این فهرست که در حدود سیزده هزار و سیصد (۱۳۳۰۰) بیت میباشدندیده ودراین روزها باتصحیح اقبال آشتیانی چاپ‌می‌شود .

شرح حال معزی درچا ص ۴۰ ـ ۴۳ (بنقل مؤلف ازخود شاعر) ، لب ج ۲ ص ۶۹ ـ ۸۶ ، گز ص ۸۲۵، تذ ص ۵۷ ـ ۶۰، هم ص ۶۲۲ ـ ۶۲۵ م . س . آر ص ۳۵۰ ـ ۳۵۸، ماج ۱ ص ۵۷۰ ـ ۵۹۳ وسخ ج ۱ ص ۲۳۶ ـ ۲۴۹ بـا منتخبی ازاشعار وی نگارش یافته است .

---

(۱) چنانکه ازدیوان امیر معزی استفاده میشود، اصل وی ازنیشابور بوده ازنقلی که نظامی عروضی (ص۴۲) ازوی‌کرده نیز این مطلب صریحاً استفاده میشود ولی‌برخی این شاعررا سمرقندی وگروهی ازاهالی نسا نوشته‌اند .

(۲) استاد محترم آقای قزوینی درص ۶۳۵ ج ۵ تفسیر ابوالفتوح (خاتمة الطبع) ازایشان نقل‌کرده‌اند .

۱۰۷۱

این نسخه بی‌تاریخ و بخط سیدعلی‌نامی میباشد که بسال ۱۲۰۳ انیس‌الاحباء را (که در این فهرست : ۱۳۵ - ۱۴۶ معرفی شد) نوشته است ، شاعر پشت صفحه نخستین شرحی بعنوان مقدمه و دیباجهٔ انشاء و در حاشیه برخی از صفحات اشعاری نیز بخط وی موجود است و چون وفات شاعر بسال ۱۲۴۰ بوده مسلماً این نسخه پیش از آن نگارش یافته، یادداشتی بامضاء غلامحسین میرزا پشت صفحه اول بوده آنرا محو کرده‌اند .

جلد میشن . کاغذ ترمه . قطع وزیری . شماره برگها ۲۲۰ . صفحه‌ای ۱۴ بیت. طول ۲۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۷/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۰۴ .

دیوان مکین

مکین تخلص محمدفاخر میباشد که بنابر تصریح در اوائل دیوان (۱) بسال ۱۱٤۲ متولد شده و برحسب ضبط شم (ص ٤١٦) بسال ۱۲۳۰ وفات یافته و از شعرا و عرفای قرن دوازدهم وسیزدهم هجری هندوستان بوده و از اشعار وی که در این دیوان ثبت گردیده استفاده میشود که در آغاز از اهل سنت بوده ولی پس از تحقیق و دقت بتشیع راغب و از شیعیان کامل گردیده وخود وی گوید :

آن چار که چار رکن دینند — در خدمت هر چهار رفتیم
اما چو به چارمین رسیدیم — در پیش به انکسار رفتیم
بوسیده زمین بارگاهش — بر چرخ به افتخار رفتیم

ودرقصیدهٔ دیگر که آن را «محضرالامان» نامیده(ـو این نام تاریخ انشاء قصیده نیز هست)ـ گوید :

گویمت آن خدایگان که بود — حضرت صاحب الزمان باشد
یعنی آن مهدی طریق هدا — که بحق هادی جهان باشد
خاتم اولیای ختم رسل — نائب رب مستعان باشد

(۱) درص ۳۱ نسخه این کتابخانه است :

پس از سپاس خدا و ثنای پیغمبر — شنیدنی است یکی حال بنده احقر
چو زد بمنزل چلم قدم مسافر عمر — گذر بخاطر من کرد شوق سیر وسفر
گذشته بود ز هنگام هجرت نبوی — هزار ویکصد وهشتاد بادو سال دگر

واز قصائد وغزلیات وقطعات ورباعیات وی روح عرفانی هویداست و درسبك پیرو خواجه حافظ شیرازی است .

این دیوان درحدود ششهزار ودویست (۶۲۰۰) بیت شعر دارد .

آغاز: مقدمه : بسم‌الله وبالله نحمده ونشکره شکر میگویم وبراه سخن میپویم که زبانی بسخن‌گویا وطبعی بوادی معنی پویا ...

آغاز: دیوان : تن شکسته چون از بیم یار لرزد و ریزد
شود غبار و دلم درکنار لرزد و ریزد

۱۰۷۲

این نسخه بخط نستعلیق خوب محمد حسین نام‌بی‌تاریخ نگارش یافته وبنام «دیوان ملالی» دردفاتر کتابخانه وپشت نسخه ثبت‌گردیده ودرص ۱۴۴ و ۱۴۵ و ۱۴۸ و۱۵۱ تخلص ملالی دیده میشود .

ولی باسراجعه به‌ص ۳۵۸ و۳۵۹ و۲۶۸ و۴۰۶ نسخه دیوان‌صاحب که زیرشماره ۱۰۰۸ معرفی‌گردید معلوم شدکه‌گذشته ازتمام مندرجات نسخه همین‌ابیات‌نیز بامختصر تغییری درآن‌نسخه دیوان میباشد ودرص ۷۳و۸۲ مکتوب صاحب علی‌آبادی بقائم مقام (میرزا ابوالقاسم) که درص۶۶ ـ ۶۸نسخه ۱۰۰۸ دیوان وی نوشته شده ونیز درحاشیه ص۱۰۶نسخه شرحی تاریخی راجع بیکی از صاحب‌منصبان (افسران)که درجنك روس و ایران از اسب پیاده شده‌مانده بود بخط نویسنده پیشین که ظاهراًخودمنشی آنست‌نگارش یافته و این نسخه بدین‌بیت :

کرا شاید ثنازان پس که زیبد آل یاسین‌را
جهان مجد و تمکین آسمان دانش و دین را

که نسخ دیگر دیوان صاحب (ملالی) بدان آغازگردیده ، شروع‌ومندرجات آن‌درحدود دوهزارودویست (۲۲۰۰) بیت وبنابرآن که‌درص ۳۲۷ گذشت۳هزارو یکصد(۳۱۰۰)بیت از نسخه دیگرکمتر میباشد و شامل قصائد ومقطعات و ترکیب‌بندها وغزلیات و رباعیات ویك‌مثنوی درشرح‌برخی ازحالات وگزارش زندگانی شاعر میباشد .

جلد تیماج. کاغذ فرنگی . قطع‌وزیری. شماره برگها ۸۴ . صفحه‌ای۱۵بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۶/۵ سانتیمتر. شماره‌دفتر ۱۶۵۴۹ .

دیوان ملالی = دیوان صاحب علی‌آبادی

درص ۳۲۸ فهرست حاضر علی آبادی (محمدتقی بن زکی) صاحب تخلص را معرفی کرده‌ایم، چنانکه بالای این سطرها گفته‌شد ،درچهار مورد که در آن نسخه تخلص یافت شدشاعرخودرا بنام ملالی معرفی کرده و فقط درص ۱۴۷ تخلص صاحب دیده میشود ، معاصرین‌وی ومتأخرین که تذکره و تاریخ‌نوشته‌اند ازاین شاعر و نویسندهٔ درباری که نام برده‌اند ابداً ازاین‌موضوع‌نامی نبرده‌اند که شاعردربدو امر ملالی تخلص‌داشته وپس ازآن صاحب تخلص گردیده‌است ولی نگارنده چون نمیتواند باورکرد که‌درعصرشاعر معروفی میشود دیوان اورا دزدی (هرچند زبردست هم باشد) بنام‌خود بنویسد و منتشر نماید، (در کتب تاریخ وتذکره‌ها هم‌بنام ملالی شاعری یادنشده است) تصورمیکنندکه‌این شاعر دربدو جوانی اگرگاهی درقصائد وغزلیات وغیره تخلص خودرا ذکر میکرده ملالی بوده وچون بسال ۱۲۳۴ بتهران احضارگردیده وبه‌صاحب‌دیوان ملقب شده ، صاحب‌تخلص گردیده وچندبیت نامبرده را ازهردو نسخه دراینجا می‌آوریم :

ص ۱٤٤ نه: غیر از غم جانان بوفاداری عشاق

اندر همه آفاق بچینیم کسی نیست

برشکر شیرین تو مرغان سخن گو

چندانکه درآن‌حلقه ملالی‌مگسی نیست

ص ۳۵۷ نه: غیرازغم جانان بوفاداری‌صاحب

اندر همه آفاق بجستیم کسی نیست

بر شکر شیرین تو مرغان سخن گو

چندانکه درآن حلقه مجال مگسی‌نیست

ص ۱٤۵ نه: جرم ملالی ارچه کران تا کران هنوز
امیدوار از کرم بیکران تست
ص ۳۵۹ نه: عصیان صاحب ارچه کران تا کران ونیك
امیدوار از کرم بیکران تواست
ص ۱٤۸ نه: نه ملالی این چه سخن گفتن است مجلسیان
گمان کنند که طوطی شکر همی خاید
ص ۳٦۸ نه: ز صاحب این چه سخن گفتن است مجلسیان
گمـان کنند که طوطی شکر همی خاید
ص ۱۵۱ نه: درد نبود مگر ملالی را گر همه عمر در فغان استی
ص ٤۰٦ نه: دو دنبود مگر که صاحب را در همه عمر در فغانستی

۱۰۷۳

این نسخه بخط شکسته خوب نوشته شده، وظاهراً درقرن سیزدهم نگارش یافته، شامل بخشی ازغزلیات میباشد ، برگهای آن جابجا گذارده شده واز آغاز ومیان وانجام آن برگهائی افتاده و ابیات کنونی آن پانصد ودوازده بیت وآغاز وانجام آن ، این دو بیت است:

ندانم وصل جانانش میسر میشود یا نه
همی دانم که روز وشب چو من آه و فغان دارد.
جرمی که تو دانی در این دار ملولی
فریاد رست نیست بجز ساقی کوثـر .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۳۲. صفحه‌ای ۸ بیت طول ۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۱٫۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۰٤۰ .

دیوان ملول یا ملولی

ملول وملولی هردو تخلص شاعریست که درنیمهٔ اول قرن سیزدهم هجری درشیراز زندگانی مینموده وگاهی ملول وهنگامی ملولی و دربعضی از اشعار هردو تخلص خودرا یادکرده واز آن جمله است :

تخم اغیار ملول از دو جهان پاك نماید

آسمان گر بملولی دوسه روزش بگذارد

درکتب تاریخ وتذکره که در دست نگارنده‌است نام وتخلص این شاعر یادنشده، ازمندرجات دیوان معلوم‌شد که معاصر هدایت واورا باوی معارضه بوده وشایدبهمین‌جهت‌نام‌وی‌درمجمع‌الفصحاثبت‌نکردیده، واین‌بیت‌ملولی‌براین معنی دلالت‌دارد (ص۶۵) :

هدایت در جواب توملولی شعر گفت‌آری

کجا خر مهره نزد عاقلان نرخ گهر دارد

ودراین غزلیات موجود از این‌شاعر مدائحی ازفتحعلی‌شاه‌وفرمان‌روای فارس (مسلماً مرادش حسینعلی‌میرزای فرمان‌فرما متوفی‌بسال ۱۲۵۱ میباشد) ورضاقلی میرزا نائب‌الایاله (پسر فرمان‌فرمای مذکوراست) وجوددارد.

این‌شاعر چنانکه ازاین نسخهٔ از دیوان وی برمی‌آید مردی عاشق پیشه ودلداده وشاعری‌توانابوده ودراین‌دوبیت (ص۳۶نه) خودوی‌گوید:

شاه شاهانم اگرچه بسخن پردازی

لیك درعشق‌توای شوخ‌گدایی هستم

آخرم دوست نگردید ملولی‌دلدار

عمری اندر سرکویت به عبث بنشتم

واین چند بیت رابرای‌نشان‌دادن طرزفکر وطبع وی دراینجامی‌آوریم:

همیشه نقش جمال توقوت نظراست

گمان‌نکن که‌دل‌زارم‌ازتوبیخبراست

گرچه ملولی امید زخلق جهان برید

دارد امید مهر زشاه جهان هنوز

عیدنوروز است ودارد هرکسی چیزی‌هوس

دیدن و بوسیدن رویت هوس مارا وبس

روزه‌گیرد آن نگار سیمبر — تاکند زین‌غم مرا خون‌درجگر
هرزمان گوید بنازك برگشا — روزه را یعنی بدین تنگ شکر
یادایامی که‌درکویت گذاری داشتیم
از سر زلف پریشانت قراری داشتیم
هرکه جز عشق بتانست‌ره وآئینش — میتوان گفت که‌نه‌عقل‌بودنه‌دینش

۱۰۷۴

این‌نسخه‌را بخط نستعلیق بسیار خوب محمدابراهیم منعم تخلص‌شیرازی(۱) برای تقدیم به‌امیرزاده (۲) حاکم‌فارس درهنگام ورودهٔ‌ی نوشته(مسلماً‌درنیمهٔ دوم‌قرن سیزدهم هجری) ودرآخر قصیده‌ای‌درمدح امیرنامبرده‌ازخودکاتب موجود(۳) است.درآغازدیباجه (همان دیباجه انشائی هدایت) و درآغاز دیوان دو سرلوح بسیارزیبا میباشد ، اطراف دوصفحهٔ نخستین گردیده‌ومیان سطرهای‌این دو، طلا اندازی شده وهمهٔ برگها باطلا و زنگار جدول کشی‌گردیده‌ودرکنار برخی ازبرگها ترجمهٔ لغات مشکله‌را همین نویسنده نگاشته واین‌نسخه دیوان درحدود دوهزاروپانصد (۲۵۰۰)بیت‌است.

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی. قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۱۳۵.صفحه‌ای۱۲ بیت . طول۱۷سانتیمتر. عرض ۱۱ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۵۹۸۲

---

(۱) منعم تخلص محمدابراهیم شیرازی‌است‌که ازادبابوده ونستعلیق را بی‌نهایت خوب مینوشته ، درص۱۳۰ گفتاردوم فارسنامه معرفی‌شده وچندبیت‌ازاونقل‌گردیده ونیز درص ۵۶۸ آثارعجم‌معرفی‌شده ومولف در حاشیه صفحه‌نوشته‌که‌روزی بسال۱۲۹۷ در صحن‌بی‌بی‌دختران درشیرازمیگذشتم وی‌را دیدم برسرقبری که‌آماده‌میشدنشسته ،نسبت‌بمن اظهارمهربانی فرمودو گفت: این‌قبررا برای‌خودآماده‌میکنم چراکه‌تاریخ وفات خویش را یاغفوردیده‌ام پس‌از این‌مطلب بچندروزجهان‌را وداع‌گفت. ودرمتن این‌کتاب چند بیت‌از منعم جزآنچه در فارسنامه نقل شده ،ثبت گردیده‌است .

(۲) درعنوان قصیده وخودقصیده ممدوح‌بدین نام‌معرفی شده ولی درفارسنامه‌وآثار عجم حاکمی برای‌فارس بدین‌نام نیست، ازطرز مدح وتصریح بشاهزادگی واهل‌دانش‌بودن ممدوح ظاهراست که مراد فرهاد میرزاست که بسال ۱۲۹۳ حکومت فارس داشته .

(۳) بستم‌کمر چوازپی تحریراین‌کتاب — آمد مرابگوش دل ازغیب این‌خطاب

بیت‌بالامطلع قصیده میباشد وتمام‌آن‌چهل‌ویك(۴۱) بیت‌است.

۱۰۷۵

این نسخه را بسال ۱۲۹۸ بخط شکسته نستعلیق ملاشفیعای سروستانی مشهور به صدر سروستان برای پیشکش یکی ازامراء ومصادر امرآن‌عصر که‌ازسادات وانصاری بوده (نام این‌شخص‌را محو کرده‌اند) نوشته ودرآخر دیوان‌این مطالب را نگاشته ، دیباجـه هدایت رادارد ودرحاشیه صفحات لغات مشکلهٔاشعار ترجمه‌شده وشامل قصائدومقطعات و مسمطات وغزلیات ورباعیات میباشد و درحدودسه‌هزار(۳۰۰۰)بیت‌است.

درآغاز دیوان سرلوح‌ظریفی داردومیان سطرهای دوصفحه نخستین دیـوان طلا اندازی شده وهمه‌برگهامجدول‌است .

جلدمیشن . کاغذترمه . قطع‌خشتی باریك . شمارهٔبرگها ۱۰۴ . صفحه‌ای۱۵ بیت طول۵/۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر .شمارهٔدفتر ۱۳۳۲۳.

۱۰۷۶

این‌نسخه رابخط نستعلیق خوب محمدصادق قاجاربسال ۱۳۱۵ نوشته و درآخر نسخه تذکرداده‌که‌این‌نگارش برحسب‌خواست‌حسنعلیخان ، امیرنظام‌گروسی بوده ،دارای دوسرلوح درآغاز دیباچه و در آغاز دیوان میباشد ، میان سطرهای دو صفحهٔ نخستین دیباچه ودیوان طلااندازی گردیده‌وتمام برگها باطلا ولاجورد وزنگار جدول‌کشی شده و شامل قصائد ومقطعات ومسمطات وغزلیات ورباعیات این شاعر است ودرحدود دوهزار وششصد وپنجاه (۲۶۵۰) بیت میباشد وهمان دیوان‌گردآوردهٔ هدایت بادیباچهٔ اوست.

چلد روغنی مذهب عالی دورو . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۲۶ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۲۹۸۷.

دیوان منوچهر دامغانی

منوچهری تخلص ابوالنجم احمدبن قوص بن احمد دامغانی است که از شعرای معروف قرن‌پنجم‌هجری بوده : هدایت‌وفات اورا بسال ۴۳۲ ثبت‌و بسال ۱۳۴۷ دیوانی مرتب بترتیب قوافی بامقدمه‌ای در شرح حال شاعرمنتشر نموده وبسال ۱۲۸۵ وباردگر بی‌تاریخ ودراین روزها ۱۳۵۹ با تصحیح محمد حسین نهاوندی در تهران وبسال ۱۸۸۶م‌با ترجمهٔفرانسوی ومقدمهٔ مبسوطی در پاریس چاپ‌گردیده است .

در این دیوان مرتب کردهٔ هدایت قصائدی از دیگران آورده شده‌ویکی از آنها لغزشمعی است که بدین مطلع میباشد :

چیست آنشخص‌چوزرین سروچون سیمین بدن

خویشتن سوزان وگریان وگدازان همچو من

وخود جامع در حاشیهٔ ص ۵۵٤ ج ۱ ماگوید : چنین‌ماندکه این‌قصیده‌از رافعی نیشابوریست ونیز قصیده‌ای که‌بدین‌مطلع میباشد :

ای پیکر منور محرور خوی چکان

ثعبان آتشین دم روئینه استخوان

ودروصف حمامی است که بسال ۱۷۱٦ امیر مبارزالدین ساخته باین شاعر نسبت داده شده وگویند از خواجوی کرمانی است وشاید خودهدایت‌هم درهنگام‌چاپ‌مجمع‌الفصحا متذکر این مطلب شده وفقط ابیات‌اولیه قصیده را که درآن حمام را بالغز بیان ومعرفی کرده گنجانیده وآن دوبیت اینست :

حزمت بسال (۱) هفتصدوپنج وچهاروهفت

چون مه تمام کرد بمهر خدایگان

صاحبقران مبارز دین صفدر عجم

شاه ملك نشان و امیر ملك نشان .

ونسخ چاپی وخطی دیوان دارای غلطهای بسیار است و آقای دهخدا بتصحیح آن‌پرداخته‌اند واین‌بیت که بطرزهای‌گوناگون‌درنسخ‌نوشته‌شده‌نمونه‌ای از تصحیح ایشانست:

مجره چون ضیا که اندر اوفتد زروزن و نجوم اوهبای او

(۱) در نسخ چاپ پاریس و ایران وبیشتر ازنسخ خطی دوکلمه‌اول‌بیت بدین‌شکل: «حزمت‌لیال» یالبال‌نوشته شده وبادقت‌معلوم میشودکه بسال بوده‌ونویسندگان‌چون‌بمعنی پی نبرده‌اند آنرالیال یا لبال نگاشته‌اند.

شرح حال منوچهری در لـب ج ۲ ص ۵۳ـ۵۵ ، تذ ۴۰ـ۴۲ هـم ص ۶۷۷ـ۶۸۸ م . س ، آر ص ۳۲۱ـ۳۲۲ ، مـا ج ۱ ص ۵۴۲ـ۵۷۰ ، سخ ج ۱ ص ۱۲۵ـ۱۴۵ ، مقاله آقای بهار (ملك‌الشعرا) در شمارهٔ پنجم سال‌ششم‌مجله مهرومقدمه هدایت بردیوان‌شاعر نگارش یافته است.

۱۰۷۷

این نسخه رابه‌خط نستعلیق عبدالعلی‌بن محمد صالح مراغی بسال۱۲۵۰ نوشته و شامل قصائد در توحید ونعت و مثنوی هائی در مراثی حضرت سیدالشهداء ع وغزلیات و ترکیب بند و ترجیع بندورباعیات‌میباشد وهمهٔاین نسخه‌درحدودسه‌هزاروهفتصد(۳۷۰۰) بیت است وبدین بیت آغازگردیده :

خداوندا بحق ذات پاکت باسماء وصفات بیمثالت

وبدین رباعی انجام پذیرفته است :

ایدل‌دوجهان دوحرف از املای علی‌است
انجم همه نقطه‌های انشای علی است
خورشید و قمر که مشعل روز و شب‌اند
در دست فلك نقش قـدمهـای علی است

وپس از دیوان مکتوبی عرفانی‌وادبی است‌که آغازآن اینست بسم‌الله‌خیرالاسماء، یا اخی وحبیبی ان‌کنت عبدالله فاربع همتك ووکل‌الیه امرمایهمك،تاتوانی‌همت‌خودعالی نمالان‌المرء یطیربهمته کالطیریطیر بجناحیه ،

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
زهرچه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

وظاهراً از منشآت همین شاعر میباشد وپس از این ، مطالب متفرقه‌وابیات وادعیه‌و اذکاری نگارش یافته و درص ۲۱۲ تاریخ‌یکی ازنگارش‌ها بسال۱۳۲۶ معین گردیده‌است. و در ص ۲۲۸ـ۲۳۲رساله‌ایست درحدودیکصدوپنجاه (۱۵۰) بیت بفارسی درشرح‌حالات حضرت ختمی مرتبت‌ص‌ع که مؤلف آن مسلماً امامی‌مذهب بوده وتشیع وی‌ازطرزنگارش وذکر تاریخ‌تولد ووفات موافق مشهور در نزد امامیه (۱۷ ربیع‌الاول و۲۸صفر) آشکار است ومعصومین را تاحضرت حسن عسکری علیهم‌السلام باذکر تاریخ مختصر ایشان در سیزده فصل ذکر نموده پس ازآن نویسندهٔ نسخه که‌ظاهراًمولف است خود رابدین‌گونه معرفی کرده:«کتب‌العاصی عبدالله بن مرحوم حاجی نصرالله ». و پس از این شرح مختصری درمعرفت ذات‌وصفات واصول دین نگاشته ورساله را ختم‌کرده است .

جلد تیماجی .کاغذفرنگی . . قطع بغلی . شمارهٔ برگها ۱۱۷. صفحه‌ای ۱۹بیت. طول ۱۵ سانتیمتر . عرض ۱۰سانتیمتر .شمارهٔ دفتر۱۲۹۹۴ .

دیوان مؤذن

مؤذن تخلص شیخ محمدعلی پسر مقری فرخ است ، پدرش ازخدمتگزاران آستانهٔ مقدسهٔ حضرت امام هشتم ع بود و خود درعلوم دینی شاگرد میر محمد زمان مجتهد در مشهد ودر مرحلهٔ باطن مرید درویش حاتم بود وپس از وفات وی مؤذن برمسند ارشاد نشسته ودر مسجد جامع نمازهای پنجگانه را بجماعت میگذارد تاسال ۱۰۷۷ که سال تألیف «قصص الخاقان» میباشد در جهان بوده مؤلف آن کتاب گوید از جملهٔ آثار این جناب ۱ـ شرح اسرارالصلوة شیخ‌ـ زین الدین (شهیدثانی) بفارسی است وتقریباً سه‌هزار بیت‌میشود، ۲ـ تحفهٔ عباسی (۱) که درحدود دوازده‌هزار بیت ودر تصوف موافق مذهب وطریقه‌سلسله ذهبیه میباشد ،۳ـ رساله در بیان واجبات عبادات ، و دیوان اشعار وی درحدود پنجهزاربیت میباشد واشعاوی برزبانها جاری‌وساریست.

از مندرجات دیوان وی تشیع وتصوف وی نیز آشکار و ماده تاریخ بنائی در آستان قدس بسال ۱۰۶۰ درص ۱۷۵ـ۱۷۶ نه ، موجود واین غزل را از وی دراینجامی آوریم :

ملك الملوك فقرم بشواهد معانی
بگرفته کن فکان را بقضاء یارجانی
شده‌ام به‌یار دلبر همه شوق پای تاسر
که سخن همی‌سرایم بزبان بی‌زبانی
من وآن نگاررعناکه‌گرفته‌ملك دل را
که زخودخبر ندارم‌زرموز لن ترانی
شده‌ام غریق دریا که‌نیم دمی هویدا
که‌زخودنشان نیابم زنشان بی‌نشانی

---

(۱) این کتاب بفارسی است و بسال ۱۳۴۲ در حاشیهٔ سبع‌المثانی در شیراز چاپ گردیده است.

شرح حال مؤذن فقط در تاریخ «قصص‌الخاقان»نسخهٔخطی این‌کتابخانه نگارش یافته واز آنجا استفاده شده است .

۱۰۷۸

این نسخه بخط نستعلیق خوب‌نوشته شده،ناتمام است وشایدبیش‌ازیك‌دوبرگ‌افتاده نداشته باشد ، ظاهراً دراواخر قرن سیزدهم یا اوائل چهاردهم نگارش یافته ، غزلیات و رباعیات ومخمسات وترکیب‌بندهای‌وی‌بی ترتیب ودرهم‌نگاشته شده وفارسی‌وترکی‌آنهم بایکدیگرمخلوط و این نسخه درحدودچهارهزاروهشتصد (۴۸۰۰) بیت‌میباشد ودرحدود ۱۰۰۰ بیت ازنسخه دیوان چاپی اضافه دارد وبدین‌رباعی آغازگریده :

از گردش روزگار و دور گردون
دیوان من از ردیف گردید برون
آشفته تـر از شکنج زلف لیلی
ژولیده‌تر از مقال حال مجنون

جلد تیماجی .کاغذ فرنگی زنگارنگ . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۱۶ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول سانتیمتر . عرض ۲۲ $\frac{1}{2}$ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۵۰۳۴

دیوان نباتی قراجه‌داغی

نباتی تخلص سیدابوالقاسم اشتبینی قراجه‌داغی از شعرای صوفی‌مشرب قرن سیزدهم هجری میباشد .

۱۰۷۹

این نسخه را بسال ۱۳۳۷ عبرت نائینی برای سردار معظم خراسانی نوشته، مالك نسخه بخط خود برخی از ابیات را از روی نسخه دیگر که بدست آورده تصحیح وابیاتی که در این نسخه نبوده درکنار صفحات و درآخر نسخه افزوده و شامل قصائد وترکیب بند وغزل و رباعی میباشد وهمه اینها مرتب بترتیب قوافی بحروف هجاست و درحدود یکهزاروپانصد (۱۵۰۰) بیت میباشد چندین برك ننوشته درآغاز و انجام نسخه گذارده شده و آغاز نسخه این بیت است:

ز بس که‌برطرف باغ در منثور است جهان‌چو افسر خاقان وتخت فغفوراست

مالك نسخه درحاشیه بخط خود نوشته : در نسخه دیگر مطلع ایـن قصیده این بیت است :

بیاکه جعد بنفشه چوطرهٔ حور است ز شمع‌گل همه اطراف باغ پرنوراست

جلد سقوا عطف وگوشه تیماج . کاغذ فرنگی . قطع بغلی . شماره برگها ۶۴ . صفحه‌ای ۱۳ بیت . طول ۱۴½ سانتیمتر . عرض ۱۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۴۷۹

دیوان نجیب‌الدین گلپایگانی

نجیب‌الدین گلپایگانی از شعرا و سخنوران نیمهٔ دوم قرن ششم و اول هفتم هجری بوده در این نسخه دیوان وی مدائح علویان همدان : عزالدیـن یحیی ، علاءالدوله خسروشاه ، عمادالدین مردانشاه ، مجدالدین (در را نـام مجدالدین همایون ثبت گردیده) و مدائحی از ملك اوزبـك (۶۰۷-۶۲۲) و جمال‌الدین عمر و قراخان که دو پادشاه بوده‌اند و مدائحی از صدرالدیـن (ظاهرا مراد صدرالدین خجندی است) ، ابوالقاسم و مختص‌الدین نام کـه از وزراء بوده‌اند و زین‌الدین ابوبکر و بهاءالدین و رکن‌الدین و تاج‌الدین علی درص ۸، ۱۵، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۳۲، ۳۸، ۳۹، ۶۷، ۷۴، ۷۵، ۷۸ دیوان وی موجود است

در تذکرها و تواریخ در باره وی جز اینکه در ایام سلطنت سلجوقیان (مراد سلاجقهٔ عراق است) رخت بربسته و مداح امراء قلعه و شاق بـوده ر مثنوی «بشروهند»(۱)نیز از آثار اوست ودیوان وی از دوهزار بیت متجاوزو امروزمتداول است ، چیز دیگر ننگاشته‌اند .

شرح حال این شاعر و معاصرین وی درراص ۴۵-۴۶ ، ۳۵۲ - ۳۵۵ ،

(۱) درهم یازده بیت از این مثنوی نقل‌گردیده و سه بیت‌که در مجله مهـر نقل شده در آغاز آنست و نخستین آن اینست :

بر درگه او سپهر طاقی از لشکر او قمر و شاقی

۳۸۸-۳۹٤ ، گز ص ۸۲٦ ، هم ص ۷۸۹-۷۹۰م.س، ماج۱ص٦۳٤ ، رو ص ٦۸۵ ، تل ص ٤۳ ، سخ ج ۲ص ۱۹۵-۱۹٦ و ص ۱۰٦۸ مجله مهر سال پنجم - ۱۳۱۷ش (مقاله مرحوم تربیت) نگارش یافته است .

۱۰۸۰

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، تاریخ و نام نویسنده را ندارد ، مسلماً در اواخر قرن دوازدهم هجری نگارش یافته (بربرك ۱۳٦ بسال ۱۲۲٦ یادداشتی شده) و شامل قصائد و غزلیات و مخمسات فارسی و ترکی میباشد و گذشته از مثنویهای کوچك ترکی و فارسی «دو مثنوی یکی بنام «درنجف» (برك ۸۵-۱۲۷) و دیگری بنام «تسبیح کربلا» (برك۱۲۷-۲۰۰) که معرفی از آنها زیر این سطرها خواهد شد پیوسته آنهاست و همه دیوان درحدود نه هزار و سیصد و سی (۹۳۳۰) بیت است ، برگهائی از آغاز و میان نسخه افتاده وبرخی هم جابجا صحافی شده و در حاشیه برك ۱۰۴-۱۱۰ قطعه و غزلهائی از نواب میرزا ابوالقاسم خان منیر تخلص که تاریخ نابینائی خود را در قطعه‌ای بسال ۱۱۸۹ معین نموده نگارش یافته (در تذکره‌ها نشانی از منیر نیافتم و بیت‌ماده تاریخ نامبرده اینست :

چون از پی تاریخ خود ، جستم ز پیر عقل گفت
« حیف از دو چشم نرگست» تاریخ نابینائیم

و نسخه دیوان بدین بیت آغازگردیده :

لطف خاصی نظری مرحمتی احسانی تابکی از تو ندیم تو هراسان باشد

و انجام آن دو بیت ترکی‌میباشد که در آخر ماده‌تاریخی است که برای بنائی‌ازنادرشاه ساخته است :

از دم فیض عالم لاریب ایکی مصرع یتوردی هاتف غیب
قصر مولود خانه زیبا کعبه‌وش در مقام صدق و صفا .

جلد تیماجی . کاغذ دولت آبادی وفرنگی . قطع‌وزیری. شماره برگها۲۰۸.صفحه‌ای ۱۸بیت . طول۲٦ سانتیمتر . عرض ۱٦ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۸۹۰ .

دیوان یا کلیات ندیم مشهدی

ندیم تخلص میرزا زکی مشهدی‌است که در فتنه افغان در اصفهان‌بوده ،

و در عهد شاه سلطان حسین صفوی در خدمت محمد زمان خان سپهسالار خراسان و محمد قلی وزیر اعظم دیوان اعلی بوده و بمقام منادمت نادرشاه افشار رسیده و بسال ۱۱۶۳(۱) وفات یافته است از دیوان وی که مشحون بمدائح اهل بیت علیهم‌السلام میباشد بدست میآید که پس از فتنهٔ افغان و حمله آنان به اصفهان از آن شهر فرار کرده و به نجف اشرف پناه برده و بسال ۱۱۳۷ مثنوی «درنجف» را برابر مخزن‌الاسرار در یکهزار و پانصد (۱۵۰۰) بیت در آن آستان انشا نموده و درین کتاب داستان حملهٔ افاغنه و کارهائی که در اصفهان کرده‌اند نگارش یافته وبدین بیت آغاز گردیده :

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم مطلع دیوان علی عظیم

پس از چند سال بایران برگشته ولی از برگشتن خود پشیمان شده و آرزو کرده که دوباره با اهل وعیال و اولاد بآستان مقدس مرتضوی مشرف گردد و در این باب درمثنوی «تسبیح کربلا» گوید :

در صفاهان ز غم نجاتش ده جای در ساحل فراتش ده

***

داده بودیش مدتی ز شرف در نجف جای همچو درنجف

و در قصیده‌ای که بمدح حضرت معصومهٔ مدفونه درقم علیها‌السلام خاتمه یافته گوید :

ندیم خاك در درگه برادر تست
که دورمانده از آن درزسستی اقبال
کشیده محنت بسیار از جفای فلك
علی‌الخصوص درین عرض مدت دوسه سال

---

(۱) در نسخه چاپی آر وفات این شاعر بسال ۱۱۵۲ ثبت شده و بطلان آن را مندرجات دیوان ثابت میکند ولی درنسخ خطی آر بسال ۱۱۶۳ ثبت شده‌است .

که از مجاورت آستان اجدادت
فتـاده دور بتقریب دیدن اطفـال

ز التفات عمیمت توقعی دارد
که با تمامی اولاد خویش و اهل و عیال

اعانتی بکنی و روانه‌اش سازی
بکربلا و نجف با رفاه و فارغ بال

مثنوی دیگر هم «تسبیح کربلا» نام دارد (چنانکه از خود مثنوی بـر می آید) در اصفهان پس از برگشتن از مسافرت نخستین وی آغاز گردیده واز این بیت وی که در اواخر این مثنوی قرار گرفته :

«یافتی ای ندیم باز شرف همچو «درنجف» بخاك نجف»

بدست می آید که انجام آن در استان علوی ع بوده ودر تاریخ اتمام آن در آخر مثنوی گوید :

شکر شد در مه عزای حسین نظم تسبیح کربلای حسین
شد سحر چون تمام این محضر گشت تاریخ سال «فیض سحر» ۱۱۵۸

و دراین مثنوی که درحدود چهارهزار و پانصد و هفتاد (۴۵۷۰) بیت میباشد داستان شهادت حضرت سیدالشهداء ع و علت اصلی و منشاء آن و بمناسبت بعضی از امور واقعهٔ بعد از رحلت حضرت رسالت ص ع ذکر گردیده و بدین بیت آغاز شده :

چون قلم میکشم الف از آه مددم کرد مد بسم الله

و در این مثنوی ارادت خویش را به نورالدین گیلانی که پیرمردی در حدود هفتاد سال و پیر طریقت بوده تصریح نموده و درویشی ندیم از ابیاتش آشکار است .

در این دیوان مدائحی از نادرشاه موجود و در قطعه ها و مثنویهائی که

بیشتر بترکی انشا نموده طلاکردن گنبد حضرت مولی ع‌م و برخی از تعمیرات وی ثبت گردیده و در یکی از مثنویهای شاعر که بترکی است استفاده میشود که بنابر میلی که نادرشاه درآخر عمر یافته باهمهٔ تشیعی که داشته و کمتر صفحه‌ای از صفحات این دیوان خالی از این عقیده میباشد موافق عقیده اهل سنت رفتار کرده و در آنجا حضرت علی‌بن ابی طالب‌ع‌م را یار چهارمین معرفی نموده و شاید در اثر همین پیش آمد بوده که بگفته آذر در اواخر عمر از کار کناره گرفته و ترك منادمت نموده است و این دو بیت راکه بسیارمشهور میباشد فقط آذر در آر (ص۴۳۰) درذیل شرح‌حال مختصر ندیم نقل‌نموده :

در خاك نجف ندیم آسوده بخواب
اندیشه مکن ز پرسش روز حساب
جائیکه بدل بسرکه گردد می ناب
بی شبهه گه شود مبدل بصواب

۱۰۸۱

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده نام نویسنده را که درپایان دیوان‌بوده مهر اسمی‌که نیز در آنجا زده بوده ، محوکرده‌اند، ظاهراً در قرن یازدهم نوشته شده ، مندرجات آن عبارتست از :

۱ـ قصائد و مقطعات (ص۱ـ۱۹۸) ،
۲ـ ترکیب‌بند و ترجیع‌بندها (ص۲۰۰ـ۲۹۶) ،
۳ـ غزلات (ص۲۹۶ـ۷۵۲) ،
۴ـ رباعیات(ص۷۵۲ـ۷۸۶)وهمه‌اینهادرحدودهشتهزارو پانصدبیت(۸۵۰۰)میباشدو حروف تهجی برحسب قوافی گردیده ودرآغاز هریك از سه بخش نخستین سرلوح زیبائی است ونسخه مجدول بطلا وبدین بیت آغازگردیده :

ای جلالت خلوت از اغیار تنها ساخته
حکمت تـو ازکرم دی‌کار فـردا ساخته

وپشت برگ نخستین این بیت صائب نگارش یافته :

صائب چه محالست شوی همچـو نظیری
عـرفی بنظیـری نـرسانیـده سخن را

و دو مهـر اسم بوده که محو گـردیده و بر برگهائی کـه پس‌از آخرین برگ نسخه نوشته بوده نویسنده ابیاتی از سلمان نگاشته است .
جلد نیم‌ضربی تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شماره برگها ۳۹۳ صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول ۱۸ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۴۰ .

دیوان نظیری نیشابوری

نظیری تخلص محمد حسین نیشابوریست که از شعرای قرن دهم هجری واز دوستداران اهل بیت‌عم بوده و بسال ۱۰۲۳ درگذشته‌است .
اشعار نظیری درحدود ده هـزار (۱۰۰۰۰) بیت می‌باشد وشاعـر خود بجمع آوری دیوان خویش پرداخته وغزلیات وی‌که درحدود پنجهزار(۵۰۰۰) بیت می‌شود بسال ۱۹۲۸ م درلاهور هند چاپ شده وپشت جلد آن تذکر داده شده‌که این ابیات بزبان اردو ترجمه وچاپ شده است .
آغـاز قصائـد وی همان بیتی است‌کـه نسخه این‌کتابخانه بدان آغـاز گردیده وآغاز غزلیات وی این بیت :

اذا ماشئت ان تحیی حیوة حلوة المحیی
بر سوائی بر آور سر زمستوری برون نه پا

آغاز ترکیب بندهای وی‌که درمدح ائمه اثنی عشر عم می‌باشداینست:

وقتی که شکـل دائرهٔ کن فکـان نبود
جز نقطه حقیقت حق در میان نبود .

شرح حال نظیری در هم ص ۶۳۷ ـ ۶۳۹ م . س ، خو در حرف‌نون، شم ص ۴۵۳ و رو ص ۷۰۸ ـ ۷۱۱ نگارش یافته است .

۱۰۸۲

این نسخه بخط نسخ نوشته شده ، از قرائن پیداست‌که بنظر خود شاعر رسیده و بتصحیح وافزودن ابیاتی برآن پرداخته ودرکنار صفحات کلمهٔ بلغ نوشته شده ، وپیش‌از شروع بنگارش دیوان مقدمه‌ای درشرح حال شاعـر که پیداست درحیات خـود وی انشا

شده ، بخط نویسندهٔ نسخه نگارش یافته ومندرجات دیوان عبارتست ازقصائد وغزلیات‌و چهار بنددرسرثیه ومسمطهای‌خزانیه وبهاریه درمدح حضرت مولی‌الموالی‌علی‌علیه‌السلام وچهارده معصوم عم وغیر ایشان وهفت بند (اصـولیه ، شبستانـی (کذا) شیخیه سطربیه قماریه ، خماریه وشکاریه) ویك مثنوی درآداب معاصرین وصفت وسیرت هرطایفه‌ازایشان در ده دفتر وترکیب بندهایی است ونسخه تمام نشده وبرگهایی ننوشته در آخر دارد و تمام ابیات نسخه درحدود چهارهزار ودویست (۴۲۰۰) بیت می‌باشد .

آغاز . بسملـه نقیب‌الممالـك و سالك المسالك هوالعالم‌الکامل الادیب وجـامع الفاضل ......

سپاس ما نشد شایسته‌شان تو یـاربا

سپاس خود بشان خـویشتن بـرخویشتن فرما

انجام . بالا شود از صنوبر وکاج

افشانـی اگـر بخـاك بطیـخ

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۵۴ صفحه‌ای ۱۶ بیت طول ۲۳ سانتیمتر .عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۶۲۳۸ .

دیوان نقیب

نقیب تخلص حـاج میرزا احمد بن حاجی درویش حسن شیرازی ملقب به نقیب‌الممالك بسال ۱۲۳۸ درشیراز زاده وبسال ۱۳۰۲ دراصفهان وفـات یافته است .

مثنوی وی که بنام «ده دفتر» انشا نموده نظیر مثنوی مسعود سعدوکارنامه بلخ سنائی درعیب جوئی‌از معاصرین وتشریح معائب آنهاست وفهرست ده‌دفتر اینست : ۱ ـ در آداب حکومت ، ۲ ـ در اوصاف وزرا ، ۳ ـ در اوصـاف ائمه جماعت ، ٤ ـ در اوصاف قضات ، ۵ ـ در اوصاف اهل ارشاد ، ٦ ـ در اوصاف اطبا ، ۷ ـ دراوصاف تجار ، ۸ ـ دراوصاف شحنه وکدخدا ، ۹ ـ در اوصاف ذاکرین ودفتر دهم در اوصاف تنبلان .

نسخه حـاضر بخشی از دیـوان شاعر می‌باشد و شامل همه منشات نقیب نیست ، ابیاتی که درفارسنامه از این شاعر نقل گردیده ، در صفحـات ۹ ، ۵۵ و

۵٦ نسخه دیوان این کتابخانه‌موجوداست‌ولی غزل وابیاتی‌که درآثار عجم‌ازوی آورده شده دراینجا نیست .

شرح حال این مولف در فا گ ۲ ص ۴۵ ـ ٤٦ ، آثار عجم ص ٢٦٢ - ٢٦٣ و مقدمه دیوان (نسخه این‌کتابخانه) نگارش یافته است .

۱۰۸۳

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرده ظاهرا در نیمهٔ اول قرن سیزدهم هجری نگاشته شده وشامل‌ترجیع بند وقصائد (ص۱-۷۹) وغزلیات (ص ۸۵ - ۱۵۵) بدون ترتیب می‌باشد وترجیع بند نیاز که درآغاز نسخه است بدین بیت آغاز گردیده :

شد غلام تو ماه کنعانی　　　بتو باد ای عزیز ارزانی

وترجیع آن اینست :

که جز او نیست ز آشکار ونهان　　　غیره کل من علیها فان

وغزلیات بدین بیت آغاز شده :

چه بجان نشسته محبتت ، چه بدل نشسته هوای تو
بدل وبجان قدمی بنه ، دل وجان من بفدای تو

واین نسخه دیوان درحدود دوهزار (۲۰۰۰) بیت است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی ・ قطع خشتی باریك . شماره برگها ۷۸ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ١٦٢٢٣ .

دیوان نیاز اصفهانی

نیاز تخلص سید حسین اصفهانی است‌که از سادات طباطبائی وازاحفاد میرشاه تقی جو شقانی است که وی از مشاهیر محرمان شاه سلیمان (۱۰۷۷ - ۱۱۰۵) صفوی بوده ، راوی‌گروسی‌که معاصرا وبوده دربارهٔ اوگوید «درسلك طلاب علوم در شهر اصفهان بتحصیل معارف مشغولست . خط نسخ را پاکیزه می‌نویسد ، طبع خوشی دارد» .

هدایت در ج ۲ ما ص ۴۹۹ ونائب‌الصدر در طق ج ۳ ص ١٤٤ همین معنی را با اندك تغییری درعبارت واسقاط چند بیت واثبات ابیات دیگر بدون

اشارت زمان تولد و وفات و خصوصیات دیگر شاعر نگاشته‌اند و در دیوان نیاز مدایحی از امام زمان علیه‌السلام واز فتحعلیشاه موجود ومسلم است که درنیمه نخستین قرن سیزدهم هجری زندگانی می‌کرده وجزاینکه دراینجا گفته شد از شرح حال وی خبری نیافتم .

۱۰۸۴

این نسخه راکه شامل مسمطها وترکیب‌بندها وترجیع بندها وقصائد مرتبة‌بترتیب حروف تهجی میباشد خود شاعر بسال ۱۲۷۵ نوشته وبسال ۱۲۸۰ میرزا حسن نوری در پایان دیوان یادداشت نموده‌که درحدود دوازده هزار ونهصد (۱۲۹۰۰) بیت میباشد یادداشتهائی لغوی وتاریخی و ادبی درکنار بیشتر از صفحات نسخه بخط هدایت موجود تاریخ شرحی‌که درحاشیه ص ۵۴۱ بخط هدایت نگاشته شده سال ۱۲۸۱ میباشد دوبرگ‌کاغذ ننوشته پیش‌از برگ نخستین می‌باشد برنخستین آن‌ها هدایت بسال ۱۲۷۵ نوشته‌که این دیوان از اوست وخود وی بنگارش آن پرداخته ودر ذیل آن فرزند زاده ایشان حاج مخبرالسلطنه (مهدی قلی هدایت) نوشته‌اندکه این نسخه بکتابخانه مجلس تقدیم شد ونسخه بدین بیت آغاز می‌گردد :

خرقه به‌کهسار داد ابری‌سنجا بگون
کرته بباغ و بدشت میغی مهتا بگون

وانجام نسخه این بیت است :

حق شناسی است خود پسندی نیست
منکر من ازین سخن نشنوی

جلد تیماجی کاغذ فرنگی قطع رحلی شماره برگها ۳۱۸ صفحه ای ۲۱ بیت طول ۳۵ سانتیمتر عرض ۲۱ سانتیمتر شماره دفتر ۱۲۹۶۹

دیوان‌هدایت

هدایت تخلص رضاقلی‌بن‌محمد هادی امیرالشعراءمی‌باشدکه‌بسال ۱۲۱۵ در تهران متولد شده و بسال ۱۲۸۸ در همین شهر بجهان دیگر شتافته است مندرجات این‌نسخهٔ ازدیوان هدایت قصائد و غزل است‌که‌همه در اقتفا وتقلید اساتید بزرگ شعر چون عنصری و منوچهری و سنائی و معزی و غیره میباشد وخود وی مدعی‌است‌که سی‌هزاربیت ازقصیده وغزل وغیره داردوظاهر اینست‌که بامثنویهای وی شمارهٔ ابیات اوبدین‌اندازه‌است .

شرح حال هدایت را خودوی درآخرجلد دوم مجمع الفصحا (ما)نگاشته ودرجلد٤ مرآت البلدان ص٤٦ـ٤٨ درذیل چهارده کلاته بنقل از همین کتاب و درفارسنامه ناصری (فا) گ۲ ص۱۲۵ـ۱۲۷ و درالمآثر والآثار ص۱۸۹ـ۱۹۰ ومنتظم ناصری ج۳ ص.۳۲ وطق ج۳ ص۱۳۲ نگارش یافته‌است .

۱۰۸۵

این نسخه را خودشاعرنوشته وازمندرجات ص۱۲ معلوم میشود که شروع بنگارش آن بسال ۱۲٦۸ بوده وپس‌ازسال ۱۲۸۸ تاریخی دراین نسخه نیافته‌ام ، و بخط نسخ و نستعلیق وشکسته نستعلیق‌است . پیش‌ازشروع بنگارش ابیات برای تیمن وتبرك آیاتی از قرآن‌کریم که درشأن حضرت مولی الموالی امیرالمؤمنین علی‌علیه‌السلام است وپس‌ازآن احادیث‌واخباری که نیزدرفضائل ومناقب‌آنحضرت میباشد نگاشته شده و درحاشیهٔ ص۱۴ـ ۲۸ خطبةالبیان را نوشته و مندرجات دیوان عبارتست از قصائد و مخمس‌ها و غزلیات و مقطعات و مراثی حضرت سیدالشهداء و هجویات و نیز یادداشتهای بسیاری راجع بتولـد فرزندان شاعردرص۵۸ میباشد ودرص۵۹ جواب کاغذیست مرکب از کلمات بی‌نقطه که بیکی ازدوستان خود نوشته ودرآخرنسخه ابیاتی عربی ازمرحوم شیخ‌احمد احسانی ره و دیگران نقل‌گردیده ودرص۲۹۱ خطبةالمتقین (خطبه همام) حضرت علی‌بن ابی‌طالب (ع) نگارش یافته ودرمتن حاشیه این‌نسخه اخباربسیاری در موضوعات مختلفه نگارش یافته و درمتن وحاشیه مطالب متفرقه ونسخه‌های طبی وقطعه‌ای از یغما پدراین شاعر (ص۳۰۱) نیزموجود است .

شمارهٔ ابیات ایـن نسخه از دیوان در حدود پنجهزار (۵۰۰۰) بیت میباشد وبدین بیت آغازگردیده :

زهر سرود سخن کن سخنگرا کوتاه
سخن سرای بمـدح علی ولی الله

جلد تیماجی نیم ضربی . کاغذ فرنگی قطع خشتی باریك ، شماره دفتر ۱۲۹۲۱ .

دیوان هنر

هنر تخلص میرزا اسماعیل‌پسر میرزا ابوالحسن یغما، شاعر معروف‌قرن سیزدهم هجری است درزمان پدر مقامی ارجمند یافته وارادت به جناب حاج محمدکریم خان‌کرمانی پیداکرده، ونسبت به‌پدر خود بسیار ادب مینموده ودر چند مورد ازاین دیوان ومجموعه‌که ازوی نام‌برده ازپدر بدینگونه تعبیر کرده :

«(ص ۲٤) أستادکهن خدواند سخن یغما قدس‌الله روحه‌العالی» . ودر (ص۶۰) گوید: «درروز شنبه‌شانزدهم شهر ربیع‌الثانی تقریباً‌سه ساعت ازطلوع خورشید گذشته مطابق سال‌نا مبارك فال قوی‌ئیل یکهزار ودویست وهفتاد وشش ۱۲۷۶ درقریهٔ خور بیابانك جندق، جهان مکرمت، سپهر معالی، دارای سخن، استاد کهن یغما میرزا ابوالحسن قدس سره‌العالی، دامن همت براین خاکدان فشاند رحمةالله علیه، عمر شریفش هشتاد مدفن پاکش بقعهٔ سیدداود» . ودرص ۳۰- ۳۲ قصیده‌ای درمدح پدر خویش سروده واین چند بیت آغاز آنست :

« بابم خلاصه ز من و صفوهٔ زمـان
حسان‌دهر بوالحسن آن احسن‌الحسان
یغماکه نا فریده جهانبان چنو حکیم
تا آفریده از در حکمت همی جهان
ازعقل وعشق‌صورت‌وجانش نگاشته
جان‌آفرین‌صورت‌وصورت‌نگارجان
هفتـاد قـالب از در معنی گـذاشته
در هر یك از عوالم تحقیق‌کن فکان
سری نه بر دقیقهٔ فکرش همی ستیر
رازی نه برحقیقت رایش همی نهان
ارشاد هـا نمودم فرزانه کای خلف
اندرز ها سرودم پیرانه کای جوان
عزلت‌گزین که‌عزلت‌ملکیست بیزوال
قانع‌نشین‌قناعت‌گنجی است شایگان

درکتب تذکره‌وتاریخ‌به‌شرح‌حال‌وآثار دیگرهنر دست‌نیافتم ازمندرجات نسخهٔ بالا بدست می‌آیدکه تـا سال ۱۲۸۸ زندگانی میکرده و فرزندان زیـاد

داشته وچندتن از آنها ۱۲و۱۵ ساله جهانرا بدرودگفته ودل‌هنررا آتش زده‌اند. مخصوصاً مرگ دوفرزند وی محمد دوازده ساله ومحمود ۱٦ ساله (ص ۵۸ و ۱۳۳و۱۳٤نسخه) بسیار اورامتأثرکرده وقطعه‌ای دررثاء آنان وتاریخ‌این واقعه گفته‌ودوبیت شامل‌تخلص وماده تاریخ آن اینست :

هنر ز مرشد غمدیده جست سال وفات

دریدجامه‌وازدیده راندخون‌وسرود

فسوس و آه که آرامگه لحد کردند

دونوجوان‌عزیزم‌محمد ومحمود = ۱۲۸۸

از یادداشتهایی که نوهٔ دختری هنر آقای‌حبیب یغمائی به‌نگارنده داده‌اند استفاده میشودکه هنر پس ازتحصیل مقدمات برای تحصیل علوم نقلی به نجف اشرف مشرف‌گشته‌وبه‌مقام اجتهاد نائل آمده وگذشته از شعر فارسی ، بعربی نیزاشعاری سروده وبرخی ازآنها پیش ایشان موجود است وازآثار هنرداستان عاشقانه ایست‌که ازرباعیات متوالیه ترکیب یافته ودر خانوادهٔ ایشان موجود است ودیگر ازکارهای هنر بپایان رسانیدن فرهنگی است‌که یغماتألیف نموده وتوفیق برانجام آنرا نیافته بود وهنر دیگر هنرنثر نویسی اوست‌که مقدمه دیوان یغمانمونهٔ آنست‌وبرخی ازمکاتیب ومنشآت هنررا آقای یغمائی دارند وبسیاری از آنهـا هم در دهکدهٔ خور (دهستان جندق) است در خانوادهٔ یغما و هنر موجود است .

۱۰۸٦

این‌نسخه رابسال ۱۲۹۸ محمدعلی قزوینی بخط شکسته نستعلیق‌خوب برای‌تقدیم به‌صادق خان سرهنگ (ص ۵٦) نوشته وپس ازاتمام غزلیات و مخمسات و مسمطات و رباعیات یوسف‌که ،که در حدود پانصد وچهل (۵۴۰) بیت است ، ابیاتی از دیگران و قصیده وغزلی ازحکیم شریف، شریف تخلص (۵۷-٦۵) وغزلی از محمدعلی میرزا (ص ٦۵-٦٦) وابیاتی ازنجم الدین ولادری وحکیم سنائی (ص ٦٦-٦۸) وسوز وگدازمیرزا صادق تفرشی در ۱۱۳ بیت (ص ٦۸-۷۸)که آغاز آن اینست :

آتشی میبینم ای یاران ز دور گرم میـآید به‌چشمم نخل طور

ویك مثنوی در ۲۹ بیت ازمیرزا طوفان. که آغاز آن اینست .

ای صبا ای مایهٔ آرام من   کام بخش این دل ناکام من

نگارش‌یافته است وپیش ازشروع به‌نگارش غزلیات یوسف ومکتوب عشقی‌وعرفانی‌از همین شاعر نگارش یافته که‌آغاز نخستین آنها این‌است: چندیست‌که بدام هجرنگاری شوشخو و بدیع‌الجمال گرفتارم که نه ازدیده نهانست ونه‌بردیده عیای، آتش‌عخقس بجانم افروخته و جملهٔ هستیم را سراپاسوخته الخ .

ودیوان بدین‌بیت‌آغازگردیده است :

نالهام از هجر یار ماه جبین است

بی غلط آن مه کجا بحسن چنین‌است.

جلد تیماجی. کاغذ فرنگی . قطع خشتی‌باریك ، شمارهٔ برگها ۴۱ . صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر ، عرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۶۲۲۱ .

دیوان‌یوسف گرجی

یوسف تخلص‌یوسف‌خان‌گرجی‌است که‌ازتربیت‌شدگان‌محمودمیرزاست وچنانکه ازمندرجات بیان محمودبرمیآید قصائدی‌غرا درمدح این‌شاهزاده‌دارد وابیاتی ازوی درآن‌کتاب‌گذارده شده وچنانکه از مندرجات‌ما (ج۲ص۵۸۰) معلوم میشود ، محمود میرزا درسفینةالمحمود نیز بمعرفی وی پرداخته وهدایت گوید «ملاقاتش اتفاق‌نیفتاده» بنابراین پیش‌ازسال ۱۲۸۸ وفات‌یافته ودرعنوان وی (نسخهٔ حاضر) که‌بسال ۱۲۹۷ نگارش یافته این‌جمله‌نگارش‌یافته : «من کلام خلدآشیان یوسف‌خان‌علیه‌الرحمه» .

۱۰۸۷

این‌نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته ، پیش‌از شروع به رباعیات رساله‌ای بنام «عروةالوثقی» که برگهایی ازآغازآن افتاده نگاشته شده ، پس از اتمام رباعیات ابیاتی بوزن مثنوی نیز از سحابی‌نوشته‌شده ، ومندرجات این‌نسخه ۶۲۵۰ رباعی‌میباشدوظاهراً ازخطوط قرن یازدهم هجری وهمه از سحابی‌است .

مسلماً برگ نخستین دومین برگ از «عروةالوثقی» میباشد وبرگ دوم ، پیش از آغازآن برگی که شامل بخشی ازمقدمهٔ «عروةالوثقی» بوده افتاده‌است .

جلدتیماجی ضربی . ‌کاغذ دولت آبادی ، قطع‌خشتی باریك . شماره برگها ۱۳۳ . صفحه‌ای۵۰ بیت . طول۲۳/۴ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۳۹۲۶.

رباعیات سحابی استرابادی

سحابی استرابادی ازعرفا وشعرای قرن دهم‌هجری بوده ، وبسال ۱۰۱۰ جهانرا بدرودگفته است .

عروة الوثقی مرکب ازنظم‌ونثر است و بـا مقایسهٔ ربـاعیات مندرجـهٔ دراین رساله بارباعیات سحابی‌یکی بودن‌گویندهٔ آنهاآشکار میشود . این نـامه درچهار فصل بدین تفصیل میباشد : ۱ در بی بصریست ، ۲ ـ در الهامست و آنهم دربصارت تمامست ، ۳ ـ شراب وکیفیت ظهور اوست و٤ ـ در رجعت به‌الله تبارك وتعالی .

ایـن‌نامهٔ عرفانی‌موشح بآیات کریمهٔ قرآنی میباشد وتخمیناً بیشترازششصد (۶۰۰) بیت است ومنشی آن درمقـدمه بدینگونه بمعرفی آن‌پرداخته :

«القصه‌کمند از منظر اعلای لقا انداختیم و طـالبان صادق رامستمسك ساختیم تا دست‌وثاق درآن‌زده بزایند یعنی‌ازکفرمجازی‌بایمان حقیقی‌گرایند، چون ازصفات ذات واثق نشست برصفحهٔ تسمیه «عروةالوثقی» نقش‌بست ،

این نامه‌که ربط فرع‌واصلش‌کردیم
هر چند که فصل بود وصلش‌کردیم
چون سیر سپهر معنوی بود بـرو
همچون گیتی چهار فصلش کردیم

وپس‌از اتمام رباعیات ردیف ی یك مثنوی بدین‌مطلع :

در جهانندمشت خام طمع کیدخودرانهاده نام ورع

موجود است وآقای غلامحسین محتشم دولتشاهی درص ۵۱۵ ـ ۵۱۸ سال ۱٤ مجله ارمغان زیرعنوان‌کلیات‌سحابی‌ازروی نسخه‌ایکه بسال هزارودو (۱۰۰۲) بنام کلیات سحابی نوشته شده ومتعلق به‌آقای پارسای توسرکانی بوده وشامل نامه «عروةالوثقی»ورباعیات واین مثنوی میباشد، نوشته‌اندکه این‌مثنوی‌سیصد

وچهل وسه بیت میباشد وبخشی از آنرا هم درآنجا نقل کرده‌اند .

چیزی که‌در اینجا تذکر آن بایسته است آنکه درعروة‌الوثقی ورباعیات‌و این مثنوی تخلص‌سحابی‌دیده نمیشود ولی وجود نسخه‌ای که‌درزمان‌حیات‌شاعر با انتساب بوی ، نوشته‌شده ودربرداشتن‌این‌نسخه رباعیاتی راکه‌معاصرین‌شاعر ودیگران بدو نسبت داده‌اند بهترین دلیل‌بر صحت انتساب آن به‌این‌شاعر میباشد ونگارنده تصورمیکند که سحابی‌شوشتری نام برده شده درفهرست آصفیه‌نیزهمین شاعر میباشد سحابی‌نجفی نیزهمین عارف‌است .

ودر ص۲۹۸ فهرست کتابخانه‌آصفیه دکن نسخه‌ای ازرباعیات سحابی شوشتری متوفی‌بسال ۱۰۱۰ نشان‌داده شده وچنانکه‌گفتیم بایستی‌همین‌رباعیات واز این‌سحابی استرابادی نجفی باشد .

آغازرباعیات :

المنة لله که بانعام خدا

از خلق رمیدم و شدم رام خدا

هرکس سخنی ازآن واین میگوید

من میگویم نام خدا نام خدا

شرح حال ومنتخبی از رباعیات سحابی استرابادی در هم ص ۹۳۴ – ۹۳۶ – م . س ، شم ص ۱۹۸ - ۱۹۹ ، مر ص ۸۳ - ۵و ما ج ۲ ص ۲۱ ومجله ارمغان سال ۱٤ ص ۵۱۵ – ۵۱۸ نگارش یافته ومراجعه شده .

۱۰۸۸

این‌نسخه را بخط نسخ‌ابوالحسن‌نام نوشته ، طرز خط وسرلوح حاکی است‌که در قرن نهم‌وزمان«زندگانی‌خود جامی‌نگارش یافته وبخشی ازیادداشتی که‌پشت صفحهٔ‌نخستین بوده اینست : هو .... مولانا ... فی‌الشهر ربیعا ...، ۸٦ کتبه‌العبدمحمد ... واز این باقی‌مانده هم بدست می‌آید که نسخه‌پیش‌از ۸۶۰ نوشته شده ونویسنده برسم پیشینیان صفر

شصت را نگذارده است ، عناوین باشنگرف نوشته شده وتمام برگها مجدول بطلاولاجورد میباشد ، براین برگ یادداشتهای دیگر موجود وبربرگی که پیش از این برگ میباشد یادداشتهائی وابیاتی نگارش یافته‌و برخی‌محو شده‌ودرپایان‌آخرین‌صفحه‌صورت‌شیری درحال شکارآهو ترسیم‌گریده است.

جلد میشن کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری . شماره برگها ۲۳ . صفحه‌ای ۷۰ بیت. طول ۲۳/۵ سانتیمتر. عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۲۸۰ .

۱۰۸۹

این‌نسخه بخط نستعلیق خوب‌بسال ۹۳۹ نوشته‌شده ، دو مهر اسم درپایان‌آخرین صفحه بوده محو گردیده ، درآغازکتاب سرلوحی ظریف میباشد ، همهٔ برگها متن وحاشیه است وبرگها یك درمیان اطرافشان‌بارنگهای گوناگون گل وبرگ ومرغ وحیوانات‌مختلف کشیده شده وعناوین‌مطالب‌باطلا نگارش‌یافته ونیز تمام‌برگهاباطلا وزنگاروغیره‌جدول کشی شده است .

جلد تیماجی . کاغذ متن سمرقندی حاشیه بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۹۲ . صفحه‌ای ۱۷ بیت. طول۲۶ سانتیمتر . عرض۱۶ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۸۳۲۰ .

۱۰۹۰

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۹۵۸ نوشته شده ، سرلوحی در آغاز آن میباشد ، برگ نخستین وآخرین‌وصالی گردیده ، عناوین باشنجرف ، پشت آخرین برگ ابیات ویادداشتهایی بچگانه وبرصفحهٔ ۲و۳ تملك محمدبن کاظم بروجردی است .

جلد تیماج . کاغذ سمرقندی . قطع‌ربعی . شمارهٔ برگها ۱۲۰ . صفحه‌ای۱۳ بیت. طول ۱۷/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۹۰۴۸ .

۱۰۹۱

این نسخه بخط نستعلیق مخلوط با شکسته نگارش یافته ، اگرچه در پایان نسخه (ص۱۹۱) اتمام‌کتاب تذکر داده شده ولی نسخه (۳۰۸) بیت ازآخررا ندارد .

وظاهراً نسخه‌درنیمهٔ دوم قرن سیزدهم هجری‌نوشته‌شده، مهر بادامی بدین‌سجع: «صراط علی حق نمسکه» برصفحه نخستین دیده میشود وعناوین‌مطالب باشنگرف‌است .

جلد تیماجی . کاغذفرنگی . قطع خشتی‌باریك . شماره‌برگها۹۷ صفحه‌ای ۱۴ بیت، طول۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۰۸ .

۱۰۹۲

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۹۴۲ نوشته شده ، سرلوحی زیبادر آغازدارد دیباجه نثری ونظمی را داراست ، همه صفحات مجدول وعناوین ومطالب باشنگرف ولاجورد نگارش یافته ، یادداشتی پشت صفحه نخستین بوده محوگردیده ، برك آخر وصالی شده وپشت آن یادداشتی است ۰

جلد میشن نیم ضربی ۰ کاغذسمرقندی . قطع ربعی . شماره برگها ۱۰۴ . صفحه ای ۱۵ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر ۰ عرض ۱۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۸۰

سبحة الابرار

دومین مثنوی از خمسه یا سبعهٔ جامی است

و این مثنوی که در حدود دوهزاروهفتصد (۲۷۰۰) بیت میباشد(جز ابیات مقدمه که در توحید و نعت وسبب تألیف میباشد)درچهل عقد مرتب گردیده و هر عقدی دربیان مطالب اخلاقی وعرفانی وحکایت و تمثیل است .

این کتاب بسال ۱۳۵۳ درتهران چاپ سنگی شده است .

۱۰۹۳

این نسخه بخط نسخ نوشته شده وشامل شش مثنوی از سبعه زلالی میباشد ، در پایان آخرین صفحه سنهٔ ۱۲۳۴ نوشته شده ولی طرزقلم و مرکب الحاقی بودن آنراشاهدی است صادق وطرز خط وکاغذ میرساند که در قرن ۱۱ نگارش یافته ، ومندرجات آن :

۱ــ آذر وسمندر (ص۱ــ ۷) ۲ــ شعله دیدار (ص۸ــ۲۰) ۳ـ میخانه (ص۲۲ ــ۳۷ و۳۱۹ ــ ۳۲۴) محمودو ایاز (ص۳۰۹ــ۳۸۸) ذره وخورشید (ض۳۱۶ــ۳۴۱)سلیمان نامه (۳۴۲ــ۳۸۰)

برخی ازبرگها پاره شده ووصالی گردیده ومصرعها یاجمله هایی ازآنهاازمیان رفته ودر برخی ازکتابهای شخگانه یك مصرع از برخی از ابیات اصلانوشته نشده است .

جلد تیماجی نیم ضربی . کاغذسمرقندی . قطع خشتی باریك ۰ شمارهٔ برگها ۱۹۰ . صفحه ای ۱۷ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۳۳۵۵۰

۱۰۹۴

این نسخه تنها مثنوی محمود و ایاز است و بخط نستعلیق خوب نوشته شده است برگهائی از آخر آن افتاده ، ابیاتی که در نسخهٔ دیگر از این مثنوی بدست آمده درحاشیه

برگها نگارش یافته ، وظاهراً درنیمه قرن یازدهم نوشته شده ودرحدود سه هزار و هفتصد (۳۷۰۰) بیت میباشد و آخر نسخه این بیت است :

نهاده آشیان بر شاخ ناله   کشیده جام می از داغ لاله

پشت برگ نخستین بتاریخ ۱۱۶۷ یادداشتی ازمالك آن‌روزی نسخه‌موجوداست .
جلد تیماج ، کاغذ فرنگی ۰ قطع ربعی . شماره برگها ۱۲۲ ۰ صفحه‌ای ۱۵ بیت .
طول ۱۹/۵ سانتیمتر ، عرض۵/۱۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۲۳۰

سبعهٔ سیاره = هفت گنج = سبعه‌زلالی

زلالی تخلص‌محمدحسن‌خونساری است که از دانشمندان قرن‌دهم‌هجری بوده و شاگردی حضرت میرمحمدباقر داماد را نموده و در این کتاب مکرر به‌مدح‌وی وشاه‌عباس کبیر (۹۹۶-۱۰۳۸) و میرزا حبیب‌الله‌صدرپرداخته‌است .

وفات زلالی در خو بسال ۱۰۱۶ و درتن بسال۱۰۲٤ و درشم بسال۱۰۳۱ ثبت‌گردیده . نام‌هفت‌مثنوی زلالی بترتیب اینست :

۱ـ محمود و ایاز که‌بدین‌بیت آغازگردیده :

بنام آنکه محمودش ایازاست   غمش میخانهٔ ناز ونیاز است

و خودزلالی در اواخرکتاب‌شمارهٔابیات‌آن رادراین دوبیت‌آورده :

شمار یکه تاز ایـن‌قلمرو   عددراطرح‌دادازهفت‌خسرو

بهر خسرو که‌شیرین روکش آمد
شکر راهشتصد و شصت وشش‌آمد

و در نص شمارهٔ ابیات آن دوهزاروبیست‌وچهار (۲۰۲٤) ضبط گردیده ولی نسخی از آن‌که در این‌کتابخانه موجود است یکی چهارهزاروششـصد و شصت‌وپنج (٤٦٦٥) و دیگری‌که از آخر ناقص است سه‌هزاروهفتصد (۳۷۰۰) بیت میباشد و این‌مثنوی ،نخستین کتاب سبعهٔ اوست .

۲ ـ حسن‌گلوسوز که برابر مخزن‌الاسرار نظامی ساخته شده ونسخه این‌کتابخانه آنرا ندارد و مؤلف‌هن نوشته که در کتابخانه اشیاتك سـوسیتی موجود و شانزده ورق است و درهرصفحهٔ آن چهارده بیت میباشد ، بنابر این

درحدود چهارصدوچهل (٤٤٠) بیت خواهد بود و آغاز این کتـاب را مختلف نقل کرده‌اند و مؤلف نص نوشته آغاز آن این بیت‌است :

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم اره‌کش‌تارك‌دیورجیم

۳ ـ آذروسمندر ، چنانکه‌گذشت نسخهٔ‌این کتابخانه از آغاز آن برگهائی افتاده و در نص شش‌بیت از آن نقل گردیده وازاین‌ابیات که‌نسخهٔ‌این کتابخانه شامل است نام «آذروسمندر» استفاده نمیشود ولی درنص‌ومنشآت‌طغرابدین‌نام ضبط گردیده و دومین بیت این نسخه میرساند که نام آن گل‌وبلبل باشد :

نامش گل وبلبل است جانم گلـدستهٔ خامشی دهانم

۴ـ شعله دیدار که موافق نسخه این کتابخانه دویست‌وسه (۲۰۳) بیت است ونام‌کتاب ازاین بیت وی بدست میآید :

ص۱۸ نه۱ : این‌سخن‌چون نورچشم‌خامه‌شد

«شعلهٔ دیدار» نام نامه شد .

وبدین بیت‌آغازگردیده :

نام اوتاج سرهرنامهٔ شعلهٔ دیدار هر هنگامهٔ

۵ـ میخانه که موافق نسخهٔ این کتابخانه (٣٦٨) بیت میباشد

آغاز : نام‌او باده سینه میخانه دهن هرکه هست پیمانه

٦ـ ذره وخورشید که موافق نسخه این کتابخانه (۲۵۰)بیت‌است

آغاز : سخنم کردبنامش‌جاوید ذره را جوهرتیغ خورشید

۷ـ سلیمان‌نامه این مثنوی موافق نسخهٔ این کتابخانه ۵۸۹بیت است

آغاز بنام جهانگیر دلهای‌تنگ که‌آمد سلیمانش‌یك‌مورلنگ

ولی زلالی برای آن برخلاف مثنویهای پیشین صریحاً نامی نگذارده جز اینکه درابیات زیرین «نگین‌سلیمان» دیده میشود :

ص۳٤۳ نه : بنام کریمی که ازدست پیش
«نگین سلیمان» کند نام خویش

ص۳۵۰ نه : بمن ده که کان بدخشان شوم
عقیق « نگین سلیمـان » شوم

ص۳۵۲ نه : بیاساقی آن می که بخشدتوان
«نگین‌سلیمانست» درخون روان

شرح حال‌زلالی خوانساری ومنتخبی ازابیات اودرهم ص۹۷۲ـ۷۹۳ م. س. درنص ص ۲۳۰ـ۲۳٤ مر ص ۷۷ خو درحرف زاء شم ص ۱۸۳-۱۸٤ فو ص۶۷۷ـ۶۷۸ هن ص۱٤۰ـ۱٤۳ وتن ص۱۶۹ نگارش یافته .

۱۰۹۵

این‌نسخه شامل دوکتاب میباشد ۱ـ ستهٔ داعی که مشتمل بر مثنویهای ۲ـ مشاهد (ص۲ـ۳۲)، ۲ـ گنج‌روان(ص۳۳ـ۷۰) ،۳ـ چهل‌صباح(ص۷۱ـ۱۰۸) ،۴ـ چهارچمن (ص ۱۰۹-۱۵۶) ، ۵- چشمهٔ زندگانی (ص۱۵۷ـ۱۹۴) و ۶ـ عشق‌نامه (ص۱۹۵-۲۵۱) .
۲ ـ قدسیات که یکی از دیوانهای داعی است (ص ۲۵۲ـ۳۰۹) و درآغاز هریك ازمثنویهای ششگانه ودیوان این شاعر سرلوحی زیباست که باطلا یاسفیداب نام‌آن کتاب میان‌آنها نگارش یافته ، نام نویسنده وسال‌نگارش ندارد ولی ازطرزخطورسم‌الخطوکاغذ وسرلوحها مسلم است که درثلث‌آخرقرن نهم هجری (مسلماً پس‌ازمرگ‌داعی) نگاشته‌شده وآثارتصحیح ومقابله درتمام‌نسخه‌دیده میشود . پشت صفحهٔ نخستین ترنجی است که بر دائره‌هائیکه درمیان و دوطرف آن‌رسم شده نام‌کتابهای ستهٔ داعی نگارش یافته ودراطراف ترنج دوبیت باسفیداب نوشته‌شده وبرخی ازکلمات آن زیروصالی رفته‌است .
دیباچه‌ای به‌نثر دربیست بیت‌دارد واز طرزانشاءآن پیداست که ازخود داعی‌نیست جلدتیماج. کاغذدولت‌آبادی. قطع‌ربعی. شماره‌برگها ۱۵۵ ۰ صفحه‌ای ۱۹ بیت. طول۲۰ سانتیمتر. عرض۱۳ سانتیمتر. شماره دفتر۱۶۲۴۰ ۰

سته‌ودیوان‌داعی

داعی تخلص نظام‌الدین محمودحسینی شیرازی میباشد که مشهور به «شاه داعی‌الی‌الله» است که‌درسال۸٦۷ یا۸٦۹ یا۸۷۰ درحدود ٦۰سالگی وفات‌یافت

مؤلف طق نوشته‌که بسال ۸٦۵ داعی اجازه دادکه ابیاتش راگردنمایند درحدود پنجاه هزاربیت مرتب‌گردیده وگذشته ازمثنویهای‌ششگانه (سته‌داعی) وی سه دیوان‌بنام: ۱ـ قدسیات ۲ـ واردات و ۳ـ صادرات‌دارد ومؤلفات‌داعی را فرصت‌الدوله درآثارعجم ونائب‌الصدر درطق نام برده‌اند و بجاست که‌آنها را دراینجا یاد نمائیم :

۱ـ شرح‌مثنوی‌ملای‌روم(۱) ۲ـ شرح‌گلشن‌راز(نسائم‌گلشن)(۲) ۳ـ شرح رباعیات شیخ سعدالدین حموی ٤ـ شرح دیوان‌عطار(بربعضی ازابیات اوست و بنا بر ضبط طق « درالبحر » نام دارد) ۵ـ محاضر السیر فی‌احوال خیرالبشر (بنظم ونثر) ٦ـ رسائل خیرالزاد (بعربی و فارسی) . ۷ـ قلب وروح (بعربی) . ۸ـ مرآت الوجود . ۹ـ الفوائد فی‌نقل‌العقائد . ۱۰ـ اشارةالثقال . ۱۱ـ ترجمة الاخبارالعلویه . ۱۲ـ رسالة السدد در طریقت و مشتمل بر دوازده باب است . ۱۳ـ سلوة القلوب. ۱٤ـ رساله مراشدالرموز. ۱۵ـ رساله‌کمیلیه. ۱٦ـ رسالهٔلمعه ۱۷ـ رساله ولایه. ۱۸ـ رساله تحفة المشتاق . ۱۹ـ رسالهٔ‌کشف المراتب . ۲۰ـ رساله طرازالایاله. ۲۱ـ رساله رضائیه. ۲۲ـ رساله‌بیان وعیان. ۲۳ـ رساله‌نظام وسرانجام (مشتمل برده‌جام) . ۲٤ـ رساله تحریرالوجودالمطلق. ۲۵ـ رساله فی معنی‌المحبه . ۲٦ـ رساله ثمرة الحبیب (بعربی) . ۲۷ـ رساله مرآت الوجود (فارسی). ۲۸ـ رساله چهارمطلب. ۲۹ـ رساله اسوةالکسوه . ۳۰ـ رساله معرفة

(۱) بنا براظهارحضرت‌آقای حاج ذوالریاستین شیرازی (عبدالحسین) قطب سلسلهٔ نعمت اللهی نسخه‌ای‌کهن ازاین‌کتاب تاچند سال پیش درشیراز بود وبدبختانه بهندرفت.
(۲) نسخه‌ای ازاین شرح درکتابخانه مدرسه عالی سپهسالارزیرشماره۳۲۳۵موجود ست .

النفس. ۳۱ـ رساله تلویحات الحرمیه . ۳۲ـ رساله لطائف راه روشن . ۳۳ـ کلمات باقیه. ۳٤ـ دیباجه جمال و کمال. ۳۵ـ اصطلاحات. ۳٦ـ رساله اوراد. ۳۷ـ رساله‌تاج نامه. ۳۸ـ رساله قلهاتیه. ۳۹ـ رساله‌شجریه و ٤۰ـ شرح بر بعضی از کلمات محیی‌الدین‌عربی(۱) .

شش کتاب «ستهٔ داعی» بترتیبی که درنسخهٔ این کتابخانه است و موافق ترتیب انشاء میباشد، اینست :

۱ـ مشاهد. موضوع آن‌پس از توحید و نعت حضرت پیغمبر (ص) بحث دراطراف طلب ـ تجرید ـ ذوق ـ کشف ـ معرفة وحقیقة میباشد وتمام‌این‌مثنوی (مشاهد) درحدود پانصدوهفتاد (۵۷۰) بیت میباشد .

آغاز : بلبل اگر ناله برآرد رواست
خاصه که ازطرف‌گلستان جداست.

وابیاتی چند که زیر عنوان الالحاق در آخر نسخه میباشد شامل مطالبی تاریخی است، ازاینروآنها را باتقید به‌رسم‌الخط نسخه عیناً دراینجامیاوریم :

ازپس ده سال که بود این‌کتاب	کوش زد خلق چو در خوشاب
وزپی آن هم که حوالت فتاذ	تا سه کتاب دگرم دست داذ
در همه جا چون بتخلص رسید	خامه داعی همه داعی کشید
زانکه فنا نام مرا کرده گم	گفته ز نام و لقب خود مجم
در سفر قبله نهادم چو گام	کشت فنا بر من خاکی تمام
باز بقائی زنوم در رسید	شد دگرم نام و نشانی بدید
یافتم از نام بقا باز ضو	پس لقبم داد تخلص زنو
کای ز خدا یافته نظم رزین	از پی این نظم نظامی گزین

(۱) درآثارعجم این‌کتاب بدین‌نام ثبت‌گردیده و درطق این‌کتاب نامبرده نشده ول گوید ازمؤلفات داعی‌ترجمهٔ رساله‌محی‌الدین‌است وشایدکه هردویکی‌باشد .

گر سخنت نیست نظامی مدار | دست دل از نام نظامی مدار
درسخن بنده که هست این زمان | هست هم از نام نظامی نشان
نام نظامی بتخلص مراست | خودنفس خواجه نظامی کراست
برد ز میدان سخن خواجه گو | کس نرسانید سخن را به او
نیست اگرچه چو نظامیم رخش | بار خدایا به نظامیم بخش
صورت تاریخ زمان سخن | هر که بخواهد که بداند ز من
هشتصد وسی وشش هجری شده | وین نمط خاص تمام آمده

۲- گنج روان. این مثنوی را در ده مقاله بنظم آورده و در معرفت ذات وصفات حق تعالی ومعرفت انسان واخلاق واحوال ومقامات وکمالات اوست ودر آخر تصریح شده که بسال ۸٤۱ بانجام رسیده و درحدود هشتصد بیت است.

آغاز: نخستین که آید قلم در زبان

بحمد خدا به که گردد روان

۳- چهل صباح. این مثنوی درسیروسلوك میباشد ومطالب را در ذیل چهل صباح که هریك را بنامی نامیده مندرج ساخته ودرحدود هفتصد وهفتاد (۷۷۰) بیت میباشد وبسال ۸٤۳ خاتمه یافته واین چندبیت درخاتمه کتابست :

در نظم ، نظامی ارنیم من | در خورد زمان نظامیم من
گر نظم نظامیانه خودنیست | درطرز اداء خویش بدنیست
شعریست اگرچه نیك ساذه | داذ سخن اندروست داذه
در مسئلهای صوفیانه | بس تیر رسید تا نشانه
داعی کم گو که پرتوتاوانست | از بنده خطا وسهوامکانست.

آغاز: بنیاد سخن بنام حق به | کز هر چه بهست نام حق به

٤- چهارچمن. این مثنوی را در چهارچمن مرتب نموده وبسال ۸٤۲ بپایان آمده ودرحدود نهصد وهفتاد (۹۷۰) بیت میباشد.

آغاز: میوهٔ باغ جان ما سخن است
چه سخن هرچه از خدا سخن است

انجام: نامه‌ای‌ازنظامی‌ثانی یـافته نظم پاك عرفانـی
رفته از هجرت رسول امین چل و دوبعد هشتصد زسنین

***

یا رب این نامهٔ پرآوازه چون چمن‌دار، درنظر تازه
گرچمن میکنی‌گهی ویران دار معمور این‌چمن بجهان
آنچه گفتم ز داعی مسکین باد در حضرتت قبول آمین

۵ـ چشمهٔ زندگانی این کتاب را در هفت رشحه در موضوعات زیرین بنظم آورده : ۱ـ دروحدت واجب الوجود . ۲ـ در ارتباط عالم بحق‌تعالی و اثبات وحدت او . ۳ـ در آنکه انسان خلاصهٔ عالمست . ٤ـ در روح انسان . ۵ـ درمعاش و معاد انسان. ٦ـ درحشر و بقای انسان و. ۷ـ درکمال وخلافت انسان وهریك ازرشحه‌ها بیك مثنوی آغازگردیده وپس ازآن ترکیب‌بندی واز آن پس قصیده‌ای درآن موضوع است وتمام‌آن درحدود هفتصد وپنجاه (۷۵۰) بیت میباشد وبسال ۸۵٦ بانجام رسیده .

آغاز: ستـایش را سزاواری خدایـا
که بخشیدی مرا یاری خدایا

٦ ـعشق‌نامه این مثنوی درعشق ومراتب‌آنست وبا عنوان سخن اول‌ودوم ونسخهٔاین‌کتابخانه تا یازده سخن را داراست وبدین بیت خاتمه می یابد :

این تمام آمد بگویـم دیگری
که مرا بـا تاببان باشد سری

و نگارنده را عقیده اینست که از نسخهٔ این کتابخانه برگهائی افتاده و بهمین سبب تاریخ انشاء آنهم بدست نیامد ولی از قرائن معلوم میشودکه پس‌از

سال ۸۵٦ (تاریخ انجام مثنوی پنجم) آغاز شده است این نسخه عشق نامه در حدود یکهزار و دویست (۱۲۰۰) بیت است .

آغاز : از ازل گر گوش داری تا ابد
بشنوی از هر زبان حمد احد

ب ـ قدسیات چنانچه گفته شد نام یکی از دیوانهای این شاعر واعظ عارف میباشد و این دیوان درحدود یکهزار ودویست (۱۲۰۰) بیت و مشتمل است بر غزلیات توحیدی ونعتی وعرفانی ومقطعات و رباعیات وترکیب بندهائی درمدح آل عباء و ترجیع بندی درمدح حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و دوازده امام ومناجات ها بترتیب حروف تهجی وفردیات ومنقبت حضرت احمد بن موسی الکاظم (شاه چراغ) و کسب همت از ایشان و مدائح سید احمد کبیر وشاه نعمت الله ولی

آغاز : ای مرا مونس جان بسم الله
دائمم ورد زبان بسم الله

شرح حال داعی (شاه داعی الی الله نظام الدین محمود) در فا گ ۲ ص ۱۳٦ و۱۵۹ وآثار عجم ص ٤۸۵ـ٤۸۹ و طرائق الحقائق ج ۳ ص ۲۲ـ۲۳ نگارش یافته است .

۱۰۹۷

این نسخه را بسال ۹۳۰ محمدحسن نام درشهر هراة بخط نستعلیق خوب نوشته ، ازیادداشتهائی که پشت برگ نخستین میباشد و تاریخ نگارش نزدیکترین آنها بما ، سال ۱۲۸۴ بوده معلوم میشود که هفت مثنوی جامی (هفت اورنگ) بایکدگر بوده اند ولی بدین کتابخانه فقط سه دفتر سلسلة الذهب وارد شده است .درآغاز نسخه سرلوحی زیباست وعناوین مطالب با شنگرف نگاشته شده و بر همهٔ برگها باطلا ولاجورد جدول کشی گردید است بردو برگ که پیش وپس نسخه بوده ابیاتی از ملا احمد نراقی صفائی تخلص و بابا طاهر عریان و غیر ایشان و نیز دعائی نوشته شده است .

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۸۵ . صفحه ای ۳۸ بیت . طول ۲۴ سانتیمتر. عرض ۱۷ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۷۸۲۳.

۱۰۹۸

این نسخه نیز (مسلماً درقرن دهم‌هجری) بخط نستعلیق خوب نگارش یافته، سی برگ ازآغازآن افتاده، یك‌برگ ازمیان‌آنها نگارش یافته واکنون ص۱ و۲ نسخه‌میباشد، برگ‌آخرهم‌که شامل سه بیت از دفتر سوم بوده افتاده ولی نوشته شده است . دفترهای سه‌گانه بدون فاصله نگاشته شده‌اند ونخستین بیت اصل نسخه (ص۳) اینست :

کانچه خوانند مشرکانش خدا — گرچه باشد زفرط جهل وعما

واین بیت درص ۱۶ وسطر۷ نسخهٔ۱۰۹۷ کتابخانه است .

جلد میشن نیم ضربی . کاغذ خان بالغ ، قطع خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۲۷۲ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر. عرض ۱۲/۵ سانتیمتر، شمارهٔ دفتر ۱۶۳۴۵ .

سلسلة‌الذهب

یکی از مثنویهای جامی و نخستین کتاب هفت اورنگ اوست .

سلسلة‌الذهب درحاشیهٔ نفحات‌الانس درهند چاپ شده وهر سه‌دفتر آن درحدود هفت‌هزار(۷۰۰۰)بیت‌میباشد .

آغاز دفتراول : لله‌الحمد قبل کل کلام .

بصفات‌الجلال‌والاکرام

آغاز دفتردوم : بشنو ای گوش برفسانه‌عشق

از صریر قلم ترانه عشق

آغاز دفتر سوم : حمد ایزدنه کارتست ای‌دل

هرچه کارتوبارتست‌ایدل

۱۰۹۹

این‌نسخه بسال۱۰۱۱ بخط نستعلیق بسیار خوب نوشته شده ، درپایان آخرین‌صفحه آثار محو شدن‌کلماتی آشکار ، کلمهٔ سنه ویك در مرتبه هزار آن‌نیزمحوگردیده ولی‌آثار سنه موجود وشایدکه جمله‌های محوشده ازنویسنده اصل‌نسخه نبوده است.

این نسخه ششصدو نه(۶۰۹) بیت وآغازوانجام آن‌همانست‌که‌درنسخ‌چاپی‌است .

پشت صفحه نخستین بسال ۱۱۶۹ عبدالله‌بن عبدالغفار هروی بخط نستعلیق‌خوب فردهائی نوشته ونیزبراین صفحه وبرگی که پس‌ازآخرین برگ نسخه‌میباشدابیاتی جند و وتاریخ سلطنت ووفات گروهی ازپادشاهان ازامیر تیمور تاعادلشاه پسر نادرشاه نگارش یافته است .

همهٔ برگها متن وحاشیه وحواشی زرافشان ومجدول بطلا ولاجورداست .
جلد تیماجی . کاغذسمرقندی ، قطع‌خشتی باریك. شمارهٔ برگها۲۸ . صفحه‌ای۱۲ بیت. طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۳۲۵٦ .

سیر العباد الی المعاد

یکی‌ازمنظومات حکیم‌سنائی غزنویست (به‌ص ۱۳۲ - ۱۳۳ و۱۵۹-۱٦۰ همین فهرست رجوع شود .

این منظومه درماج ۱ ص۲٦۲ - ۲۷٤ وبسال ۱۳۱٦ ش باتصحیح‌ومقدمه آقای سعید نفیسی بنام سیرالعباد الی‌المعاد چاپ شده وشمارهٔ ابیات مندرجهٔ درما هفتصد وآنکه مستقلا چاپ گردیده هفتصد وهفتادوپنج بیت‌است .

۱۱۰۰

این‌نسخه‌بخط‌نستعلیق خوب نوشته‌شده ، وازنسخ‌بسیارخوب شاهنامه‌میباشد ، نام نویسنده وسال‌نگارش راندارد ، ازطرزخط وتصاویر ، تصورمیکنم که‌درزمان‌شاه‌طهماسب صفوی (۹۳۰ - ۹۸٤) نگارش یافته‌باشد . پیش ازشروع شاهنامه ، مقدمهٔ بایسنقری که آغازآن‌اینست :

«افتتاح‌سخن آن به‌که کنداهل کمال
به‌ثنای ملك‌الملك خدای متعال (۱)

مالك الملکی‌که بتدبیر ملك‌وملکوت وترتیب عالم‌لاهوت و ناسوت» بخط نسخ خوب نگاشته شده و ظاهراً نگارش این بخش یکقرن پیشتر از کتاب بنظر می‌آید و پس از آن فهرست پادشاهان طبقات چهارگانه وفرهنگ لغات فرس شاهنامه با ترجمهٔ فارسی آنها بهمان‌خط‌میباشد ودرآغاز مقدمه‌سرلوحی کهنه موجود و درآغازکتاب نیز سرلوحی ظریف میباشد و میان‌سطرهای دوصفحهٔ‌نخستین شاهنامه طلااندازی‌شده و پشت صفحهٔ نخستین ترنجی‌ظریف میباشد وکتاب‌دارای پنجاه‌ونه صورت چینی‌بسیارظریف‌میباشد بیشتر آنها ازنصف صفحه بزرگتر وبعضی‌ازآنهاکمتر ازنصف صفحه‌است وچندتصویر از آنها ازدست‌برد حوادث مصون نمانده‌واین تصاویر دربرگهای: ۲۷،۳۱، ۳۷،٤۱، ۵۰، ٦۲ ، ۷۳ ، ۷٦ ، ۸۲،۸۵ ، ۸۹ ، ۹٤ ، ۱۰۰ ، ۱۰۹ : ۱۱۱ ، ۱۱۸ ، ۱۳۱ ، ۱٤۱،۱٤٦ ، ۱۵٤ ، ۱۷۰ ، ۲۰٤ ، ۲۱٤ ، ۲٤۱ ، ۲۵۰ ، ۲٦۹ ، ۲۷۲ ، ۲۸۵ ، ۳۰۳ ، ۳۰۷ ، ۳۱۸ ، ۳۵۲ ، ۳۵٦ ، ۳٦٤ ، ۳۷٤ ، ۳۸۳ ، ۳۹۳ ، ۳۹۷ ، ٤۱٦ ، ٤۱۸ ، ٤۳۲ ، ٤٤۸ ، ٤۵٤و٤۵٤ ب ، ٤۵۹ ، ٤٦۵ ، ٤٦۷ ، ٤۷۹ ، ٤۹۳ ، ٤۹۹ ، ۵۰۷ ، ۵۱۷ ، ۵۲٤ ، ۵٤۱ ، ۵۵۱ ، ۵۵٦ ، ۵۵۸ ، ۵۸٦ و۵۸۹ نسخه میباشند وهمهٔ برگها باطلا و زنگار جدول‌کشی شده ،

(۱)- این‌بیت مطلع دیوان‌کمال خجندی است‌درهمه نسخ‌دیوان‌او

پشت صفحه نخستین کتاب مهرعالمگیر (اورنگ‌زیب)پادشاه هند که بنا برضبط درطبقات اسلام بسال ۱۰۶۹ برتخت سلطنت نشسته ، دیده میشود ولی جزکلمهٔ عالمگیر ، عبارات آن خوانانیست .

بریکی ازبرگهای ننوشته که پیش‌ازمقدمه گذارده‌شده عزالدوله عبدالصمد میرزا بخط خود بسال ۱۳۰۹ نوشته که این کتاب‌را درهمدان خریده ودرهمانجا صحافی کرده‌اند و بخش مقدمه وصالی گردیده وبازهم نیازمند به وصالی است واین‌نسخه درحدود پنجاه‌وشش هزاربیت(۵۶۰۰۰) است .

جلدمیشن‌ضربی باقفل برنجی، کاغذخان‌بالغ . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۵۹۴ . صفحه‌ای ۵۰ بیت .طول۲۶ سانتیمتر. عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۲۳۵ .

۱۱۰۱

این‌نسخه بخط نستعلیق‌خیلی خوب‌درمتن‌وحاشیه‌نوشته‌شده ، نویسنده‌ازخود وسال نگارش نام‌برده ، ظاهرا درنیمهٔ قرن‌دهم‌هجری نوشته شده پنج سرلوح زیبادارد که هریك طرزش بادیگری مخالف‌میباشد وهمهٔ برگها باطلاجدول کشی شده‌ودارای دومقدمه‌میباشد که‌یکی‌ازآنها عین‌آنست که آقای قزوینی (محمد) دراطراف آن شرح‌مفصلی نگاشته‌اند (درج۲ بیست‌مقالهٔ ایشان منتشرگردیده)ودیگری که‌درآغازنسخه است تاریخ مختصر و پادشاهان طبقات چهارگانه : (پیشدادیان، کیانیان ، اشکانیان وساسانیان) رادرجدولهائی شامل نام‌آنان وپدران ولقب وآثارآنها و مدت‌پادشاهی وپیغمبران معاصر آنان میباشد و بدینگونه آغاز میگردد : بسمله‌الحمدلله رب‌العالمین . . . . امابعد بباید دانست که‌از روزگارآدم صفی که‌پدرنخستین آدمیان

پس‌ازفهرست پادشاهان بدینگونه آغازمیگردد :

سپاس‌مرخدایرا که خداوند دوجهانست وآفریدگارزمین وزمانست .

ودرذیل این‌مقدمه نیزهجونامه‌ای که‌فردوسی برای‌سلطان‌محمود ساخته، گذارده شده وپس‌ازاین مقدمه که‌بنابراصطلاح آقای‌قزوینی بایستی مقدمه‌اوسط‌باشد، مقدمهٔ کهنهٔ شاهنامه که‌بخش بزرگی ازآن متعلق‌بشاهنامهٔ ابومنصوری است نگارش‌یافته وآغاز آن اینست :

سبس آفرین خدایرا که‌این‌جهان‌وآن‌جهان‌آفرید .

ودرپایان این‌مقدمه فرهنگ‌لغات شاهنامه، چنانکه‌درآخر مقدمه بایسنقری‌نیزمیباشد نگارش یافته ونسخه‌درحدودپنجاه وچهارهزار(۵۴۰۰۰) بیت‌است.

جلد تیماجی مذهب ، کاغذخان‌بالغ . قطع‌وزیری‌ـ شمارهٔ برگها ۶۰۱ . صفحه‌ای ۴۵ بیت . طول۲۹ سانتیمتر ۰ عرض۱۶ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر۱۲۹۱۹ ۰

۱۱۰۲

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده، نویسنده ازخود وسال نگـارش نام نبرده ظاهرا درنیمهٔ دوم‌قرن سیزدهم هجری‌بوده ، وپیش‌ازشروع به‌نگاشتن نخستین بیت‌فردوسی این‌دو بیت‌را نوشته :

به بسم‌الله آغاز شهنامه‌را	نمایم‌که‌اوهست خلاق ما
خداوندروزی ده دستگیر	خداوند رزاق پوزش پذیر

ونسخه‌به‌این بیت:

بدآیدجهانرا ازین کارمن	چنین‌تیره‌کو کرد بازارمن

که‌جزء داستان رستم وافراسیاب‌است ودرسطر۲۲ ص۳۵ جلددوم شاهنامه چاپ امیربهادر میباشد ، بانجام‌رسیده، برخی‌ازصفحات برای‌کشیدن‌تصویرها خالی گذارده‌شده‌وحتی عناوین مطالب‌هم‌نگاشته‌نشده‌وجای‌آنهاهم‌خالی‌مانده‌واین نسخه درحدود نوزده‌هزار (۱۹۰۰۰) بیت‌است .

جلدتیماجی . کاغذترمه، قطع‌رحلی‌بزرك شماره‌برگها ۱۹۲ .صفحه‌ای ۵۸ بیت طول ۴۰ سانتیمتر . عرض۲۷ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۳۲۵۷

شاهنامه‌فردوسی

از حکیم‌ابوالقاسم فردوسی طوسی

برشاهنامه سه مقدمه نوشته شده و مفصل‌تـرین آنها بسال ۸۲۹ به‌فرمان بایسنقربن‌شاهرخ (متوفی بسال۸۳۷) میباشد و این مقدمه که شامل شرح حال مفصلی از فردوسی و هجونامه سلطان محمود میباشد ، دارای‌مطالبی‌درست و نادرست است ودر اینجاست که فردوسی از مازندران به‌بغدادرفته‌وبخلیفه‌پناه برده است ودرجای دیگر اشاره‌ای بدین موضوع نشده وچنانکه گفتیم یکی از دونسخهٔ این کتابخانه دومقدمه‌داردویکی‌از آنهافقط مقدمهٔ‌بایسنقری‌رادارددونسخهٔ سوم بی‌مقدمه است .

تاکنون دوبار ازشاهنامه انتخابی بسزا گردیده نخست درقرن پنجم شاعر معروف مسعود سعد سلمان‌بدین کارمبادرت‌نموده‌و دوم‌مقارن‌جشن‌هزارهٔ‌فردوسی آقای فروغی (محمد علی) که در آن هنگام‌رئیس‌الوزراء ایران بوده‌اند ، نیز

از این کتاب انتخابی به‌عمل آورده که‌بنام «خلاصهٔ شاهنامه» بسال ۱۳۱۲ ش چاپ گردیده است .

بنابر آن که‌نویسندهٔ‌مشهور عباس‌خلیلی (مدیرروزنامه‌اقدام) درص ۴۷۹ سال دوم مجله مهرنگاسته‌اند ، ایشان شانزده هزار بیت عربی درترجمهٔ‌شاهنامه بطریق انتخاب، انشا نموده وچاپ کرده‌اند و اخیراً تصمیم گرفته‌اند که‌شاهنامه را از آغاز بهمان وزن تقارب تاانجام بعربی ترجمه نمایند و بدین کار شروع کرده‌اند.

شرح‌حال‌فردوسی بامراجعه‌به‌لب ج ۲ ص ۳۲ـ۳۳، تذ ص ۴۹ـ۵۵، سخ ج ۱ ص ۲۹ـ۹۸ ، فردوسی نامه یا ص ۴۰۱ـ۷۰۴ سال دوم مجله مهر وکتب تاریخ وتذکره‌ها آشکار خواهدگردید.

۱۱۰۳

این نسخه بخط نستعلیق خوب بسال ۱۰۶۰ نوشته شده و دفتر اول کتاب‌میباشد، درحواشی دوبرگ آخر یکی از مالك‌های نسخه یادداشتهائی کردەوبرخی از آنها را محو کرده‌اند وبرگ نخستین وآخرین وصالی گردیده و ابیاتی ازص ۷۸ نه ، نیز محو گردیده است .

آغاز نسخه این بیت :

خـداوند بیچون خدائی‌تـر است
ز اقلیم جان پادشاهی‌تر است (۱)

و انجام آن اینست :

مکن در سخن بیش ازین اهتمام
سخن بر همین ختم کن والسلام

جلد تیماجی .کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها۶۷ .صفحه‌ای ۳۲ بیت طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۰۰۲۰ .

شاهنامه قاسمی گنابادی

قاسمی تخلص میرزا قاسم گونابادی معاصرشاه‌طهماسب صفوی(۹۳۰ـ ۹۸۴)بوده وبفرمان این‌پادشاه تاریخ زمان وفتوحات شاه اسماعیل اول (۹۰۵ـ

۹۳۰)رابنام‌شاهنامه بسال ۹٤۰ درچهار هزاربیت بنظم آورده‌وسپس‌دفتردیگری بسال ۹۵۰ مشتمل برشرح حال‌و تاریخ‌زمان شاه طهماسب درپنجهزار بیت بران افزوده‌ودفتراول آن‌بسال۱۲۸۷درهندچاپ‌شده .

چنانچه از مآخذ نگارش این شرح معلوم‌میشود قاسمی ازشاگردان‌امیر غیاث‌الدین منصور دشتکی شیرازی بوده ودر مجلس‌میرزاالغ بیگ با قوشجی (ملاعلی) مباحثه نموده است‌درهیچ‌یك از مآخذ سال وفات وی ثبت‌نگردیده .

شرح حال و نام آثار قاسمی در سا ص ۲٦-۲۸ ، هم ص ٦۵۷ - ٦۵۸ م . س ، می‌ص۱٤۱-۱۵۲ ،هن ص ۱۳٦-۱۳۸ ، تن ص ٦٦ ورو ص ۵٤٤-۵٤۵ ثبت‌گردیده است .

۱۱۰۴

این نسخه بخط نستعلیق‌خوب‌نگاشته شده ،ودرحدودسی‌وپنجهزاروپانصد(۳۵۵۰۰) بیت است ، پشت صفحهٔ نخستین (پس ازمقدمه) نوشته شده که‌خط‌میرزافتحعلی‌بیك‌میباشد، تاریخ تحریرندارد ، مسلماً درنیمهٔ اول قرن سیزدهم نگارش‌یافته ، میرزاعبدالوهاب‌نشاط پس ازحمدوثناء الهی و نعت حضرت رسول ص و مدح پادشاه عصر فتحعلیشاه سه خطبه بپارسی وعربی وترکی برآن نوشته وپس ازآن شرح‌حالی از صبا بقلم آورده است و این مقدمات رابرگ ۱-۹ در بردارد ویك سرلوح درآغازمقدمه وسرلوحی دیگر که‌هردوزیبا میباشند درآغازکتابست واطراف دوصفحهٔ نخستین‌گل وبرگ باطلاوغیره رسم‌شده وبیست وسه مجلس نقاشی ظریف روغنی که همه بعرض کتاب ولی‌طول‌آنها کمترازدرازای‌صفحات کتابست دربرگهای : ۲۷،۳۱،۳۴،٦۴،۷۲،۷۴،۷۹،۸۱،۱۰۷،۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۱۱۱، ۱۲۵،۱۴۴ ،۱۵۰،۱۵۹،۲۰۸،۲۱۳،۲۲۹،۲۳۳،۲۳۹،۳۲۷و۳۳۱ میباشدوهمهٔ برگهابا طلا ولاجورد جدول کشی‌شده وپشت صفحهٔ نخست عزالدوله‌عبدالصمدمیرزانوشته: «بسال ۱۳۲۱ درزنجان جزءکتابخانه گردید»وهموبسال ۱۳۳۵ درتهران نوشته:«امروز مشغول تماشای‌صورت‌های آن گردیدم».

جلد تیماجی . کاغذفرنگی . قطع‌رحلی بزرگ . شمارهٔ برگها۴۳۷، صفحه‌ای ۴۰ بیت . طول۳۹ سانتیمتر . عرض ۲٦سانتیمتر .شمارهٔ دفتر ۱۵۲۳۴.

شاهنشاه‌نامه صبا

صبا ملك‌الشعرای دربار فتحعلیشاه قاجاراست (ص۲٦۰- این‌فهرست) و

این کتاب‌را درسه‌سال بنظم آورده و بنا برنقل‌درخن ، صبا در این باب گوید :

بسی سال این (آن) پهلوانی سخن
که آراست فردوسی انباز من
بگفتن من از فر شه خواستم
بسالی سه آن مایه آراستم

وخود صبا در خاتمه کتاب چنین گوید :

من این داستانها بسالی سه چار
سرودم بنام جهان شهریار
بدین نامور نامه دل پسند
چو شیرازه گر گشت‌شیرازه‌بند
درآن چل هزار ازگهرهای ناب
ز تابش کواژه زن آفتاب
بنام شهنشه چو انجام یافت
شهنشاهنامه ز شه نام یافت

وبسال ۱۸٦۷ م بخشی از کتاب که در شرح جنگ فتحعلیشاه با روس میباشد (برگ ۳۹٦ که برگ بآخر مانده) پس ازحمدوثناء (درحدود۲۰٤ بیت) آغازکتاب بنام «شاهنشاه‌نامه» چاپ شده است .

آغاز شاهنشاه‌نامه این بیت است :

بنام خداوند آموزگار نگارندهٔ نامهٔ روزگار

۱۱۰۵

این‌نسخه راکه شامل شرح قصائد ومقطعات انوریست ، بخط نستعلیق خوب محمد صلاح‌بن‌حسن حسینی بسال ۱۰۲۷و۱۰۲۸ نوشته ، ابیات دیوان باشنجرف نگارش یافته برگها باطلا وزنگار جدول‌کشی‌گردیده ، در آغاز هریك از دو بخش کتاب سرلوحی زیبا

بوده ولی دست حوادث آنرا معیوب کرده چنانکه برگهائی از نسخه هم سالم نمانده و ازص ۲٦۷و۲٦۸ سطرهایی محو گردیده و برخی هم آثار آبدیدگی دارندو چندبرگ هم وصالی شده است.

پشت برگ آخر شرح قصائد وپشت برگ اول شرح مقطعات ، یادداشتهای طبیو غیره گردیده واین نسخه از شرح فقط دارای دیباجه مقطعات میباشد

آغاز:ای نام تو قالب‌عبارت‌را روح

در راه تو پای عقل ودانش مجروح

آغازشرح:باز این چه جوانیو جمال است جهان‌را

وین حال که نو گشت زمین را وزمان‌را

جمره بنابر مشهور بخاریست که در آخر زمستان از زمین برآید و در اصطلاح تازیان الخ .

جلد تیماجی .کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری . شمارهٔ‌برگها ۱٦۹ .صفحه‌ای ۱۵ سطر. طـول $24\frac{1}{3}$ سانتیمتر . عرض۱۴ سانتیمتر ، شمارهٔ دفتر۱۴۰۸۴.

۱۱۰٦

این نسخه نیز شامل دوبخش (شرح قصائد وشرح مقطعات) میباشد وبخط نستعلیق نوشته شده وبنابر تصریح درص ۲۱٦ نه، بسال ۱۲۳۰ نگارش یافته ودارای هردومقدمه میباشد ولی صفحهٔ نخستین نسخه‌که شامل شش سطر ازآغاز مقدمه قصائد بوده‌یا نگارش نیافته ویا افتاده وآغازکنونی نسخه اینست : «که بفسوس خواهش بی‌تمیز پلاس کهنه لفظ راببهای پرند معنوی بفروشند» . واین مقدمه در نسخه‌ای از مجموعات خطی این کتـابخانه موجود وآغاز آن اینست : «سپاسی‌که ازروی‌گواهی خرد بردمه جملهٔ افراد امکان لازمست آنست‌که بغریب ادراك لاف ستایش یزدان پاك نزنند».

واز آخر شرح مقطعات در حدود هفتاد وچهار بیت نگارش نیافته وبدین سطر :
برگ ننوشته ای‌که پیش ازنسخه است نیز دارای یادداشتی مختصر بخط عزالدوله عبدالصمد میرزای قاجار بسال ۱۳۳۵ میباشد .

جلد تیماج .کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۱۵۴ . صفحه ای ۱۸ سطر طول ۲۰/۵ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۸۵ .

۱۱۰۷

این نسخه‌گذشته ازشرح قصائد انوری شـامل شرح مخزن الاسرار میباشدکه در این‌فصل ازآن معرفی خواهد شدوپس ازآن رساله شکوائیه قائم‌مقام فراهانی راکه‌بعربی

است نویسنده دیگری غیر از نویسندهٔ دو نسخه پیشین نوشته و ضمیمه کرده است وتاریخ نگارش شرح قصائد انوری درآخرین صفحه (۱۴۹) بسال ۱۲۷۵ تصریح گردیده ومقدمه را هم ندارد و آغاز آن همانست که در ذیل نسخه نخستین نقل شد . چند برگ کاغذ نَنوشته در آخر این شرح وآخر نسخه و میان نسخه دوم گذارده شده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شماره برگهـای هرسه کتاب ۲۱۶ این شرح ۷۵ . صفحه‌ای ۱۷ سطر . طول ۲۱/۵ سانتیمتر . سانتیمتر . عرض ۱۶/۵ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۷۹۱۳ .

شرح دیوان انوری (فراهانی)

دیوان اوحدالدین انوری را چندتن شرح کرده‌اند، یکی از آنان میرزا ابوالحسن حسینی فراهانی است ازدانشمندان قرن یازدهم هجری که بنابر ضبط در شاهد صادق بسال ۱۰٤۰ به‌دستور امام قلیخان حاکم شیراز به‌قتل رسید .

شرح حـال این شارح درنص ۲۷٦ ـ ۲۷۷ . فاگ ۲ ص ۱۳۸ ـ ۱۳۹ و ۱٤٦ شاهد صادق نسخهٔ خطی این کتابخانه نگارش یافته است .

۱۱۱۰

این نسخه را بسال ۱۲۱۹ ملاانور در شهر کشمیر بفرموده ملامحمد فـاروق بخط نستعلیق نوشته، فهرست ابواب و غزلیـات این شرح که نورالانوار معروف به‌انورالدین سهروردی مرتب نموده ودر سیزده‌برگ نگارش یافته بخط نویسنده نامبرده پیش ازشروع به‌شرح نوشته شده ودرآغاز شرح سرلوحی بسیار زیبابطرز هندیست وهمه برگهاجدول کشی‌شده ودرحاشیه برگهای‌چندی، یادداشتهائی ازجناب قندهاری‌موجود ومیرساندکه‌در سفرحج نسخه‌راهمراه داشته ومطالعه مینموده ونام‌شهرهای مختلف‌که یادداشتها درآنجا نگاشته میشده در ذیل آنهـا موجود و تـاریخ این یادداشتها سال ۱۳۱۳ قمری هجری است .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع وزیری . شماره برگها ۳۵۲ . صفحه‌ای ۲۳ سطر. طول ۲۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۸ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۹۰٦ .

۱۱۱۱

این نسخه بسال ۱۲۴٦ بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده از خود نـام نبرده ، فهرست غزلیات مذکور درنسخه بالاکه نورالانوار معروف به‌نورالدین سهروردی‌بامقدمه مختصری نوشته، نیز دراول نسخه‌گذارده شده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شماره برگها ۲۱۸ . صفحه‌ای ۲۴ سطر. طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۲۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۲۲۴۰۳ .

شرح دیوان حافظ = بحرالفراسه

از عبیدالله خویشکی چشتی که از مقدمهٔ این کتاب استفاده میشود از اهل سنت وجماعت ومعاصر شاه‌جهان (۱۰۳۷-۱۰۶۸) پادشاه‌هندبوده واین کتاب رابنام وی موشح نموده ونیزاز اینجا استفاده میشود که تخلص وی عبیدی‌بوده‌است.

(ای عبیدی خموش شو تو از آن

به که اوقات خویش صرف کنی)

ودر این کتاب که فقط غزلیات حافظ شرح کردیده بمناسبت ، ابیاتی از سعدی ، جبلی، انوری، فردوسی، جامی ودیگران وآیات و اخبار و حکایات مندرج گردیده وی چندین شرح بردیوان حافظ دردست داشته واز آنها واز کتابهای فرهنگ وغیر آن بسیار نقل‌ها دارد .

درکتابهای‌تذکره ومآخذی‌که در دست‌نگارنده است به‌شرح حال وآثار این مؤلف دست‌نیافتم جزاینکه درنگا (ص۶۲)گوید : «عبیدی جوانی نورسیده بود چندگاه درلاهور این بیت اوشور درهر طرف انداخت وباین تقریب حکیم ابوالفتح گیلانی تعریف او را بسیار کرده بملازمت اکبر پادشاه برد و آن‌بیت اینست :

«متاع درد که پرسیدنم نمی‌ارزد کرشمه‌ای که‌بپرسیدنش‌نمی‌ارزم»

وتصور میکنم که مراد ازعبیدی مذکور مؤلف این‌شرح باشدکه درزمان محمد اکبر پادشاه هند (۹۶۳ - ۱۰۱۴) جوانی نورس بوده است. این چندسطر ازدیباجهٔ کتاب (بحرالفراسه) رادراینجا می‌آوریم :

« و اتصاف به لسان الغیب و عاری از وصمت وعیب درخور اوست . بناء علی هذا در اکثر اوقات به تدریس و تعلیم او مشغول می‌بودیم ودر تأویلات و توجیهات اکثر ابیات اوکه ظاهراً بقانون شرعی مخالفت دارند اندیشهٔ خودرا می‌گماشتم وهر توجیهی که ازنهانخانه عدم بمنصه وجود جلوه‌گری می‌نمودسامعان‌راطیرروح دراهتزاز ومخاطبان‌راازشنیدن آن‌مرغ‌همت‌در

پرواز میآمد حتی که بیش ازاین طاقت صبر وشکیبائی ندیدند ناگاه روزی جمع شده حاضر آمدند وگفتند که این معانی دقیق ومضامین حقیق که ازنتایج افکار واذهان مستنبط میگردد ازتحریر براوراق روزگار تاقیام قیامت یادگار خواهد ماند وناظران را ازمطالعه آن ابواب فیض وفتوح خواهدگشود، چون بواسطه اشتغال مطالعه علوم معقولات فرصت دست نمیداد و در حصول مسئول ایشان تأخیر وامهال میگذشت وایشان یوماًفیوماً الحاح واقتراح ازحدزیاده مینمودند چون رابطهٔ اخلاص اتم ازروابط اخروی است واز اجابت مسألت ایشان‌چاره ندیدم وازهمه اشغال برکنار وجدا مانده درتحریر «بحرالفراسة الافظ فی‌شرح دیوان حافظ» مشغول شدم تاآنکه دروقت مبارك باتمام رسید .

(ظاهراً جمله «دروقت مبارك»که بحساب ابجد ۹۷۳ میشودتاریخ انجام این شرح است) .

این شرح درحدود نوزده هزار (۱۹۰۰۰) بیت کتابت دارد .

آغاز : بسمله سپاس عظمت اساس‌واحدی رارسدکه محمود است بجلال ذات ومعبودی را سزد

۱۱۱۲

این نسخه بخط شکسته نستعلیق زیبائی درشهر همدان نگارش یافته ، نام نویسنده وسال نگــارش راکه در پایان آخرین صفحه بوده محوکرده‌اند آثار سال ۱۲۵۹ بدست می‌آید وازنام نویسنده کلمه محمدباقی مانده‌بالای صفحه نخستین نسخه بامضاءِ فؤام‌دفتر آشتیانی (حسین) که ازدر باریان اوائل قرن چهاردهم هجری بوده بسال ۱۳۱۴ قمری هجری نوشته شده :

« این کتاب بخط میرزا محمد حشمت آشتیانی است» ، ولی نگارنده راعقیده اینست که الحاقی بودن این‌نگارش رادقت زیاد درخود نوشته‌ثابت می‌نماید وبربرگی که پیش از نسخه میباشد ابیاتی بعربی درمدح اهل بیت علیهم‌السلام بخط نسخ نگاشته شده است .

جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع بغلی . شماره بــرگها ۴۵ . صفحه‌ای ۱۵ سطر . طول ۱۴ سانتیمتر . عرض ۸ سانتیمتر ، شماره دفتر ۱۴۱٦۳ .

شرح دیوان حافظ (لطیفه غیبی)

مولف این شرح بنا برتصریح درمقدمه محمدبن محمد دارابی است، از مندرجات این مولفه بدست می‌آید که از دانشمندان قرن یازدهم هجری بوده ولی به‌شرح حال وی دست نیافتم . آقای میرزا احمد تبریزی ، در مقدمه‌ایکه برچاپ اخیر این کتاب که سال گذشته (۱۳۵۹) بی‌تاریخ درشیراز انجام گرفته نگاشته‌اند : «حضرت قطب‌الدین محمد نیریزی که بسال ۱۱۷۳ در نجف‌اشرف وفات یافته‌اند در «فصل‌الخطاب» درذیل آنهائی که معاصر ایشان بوده‌اند ، نخست شاه محمد دارابی را نام برده‌اند .

مولف درخاتمه درابتدای تفأل‌هایی که خود وی بدیوان حافظ زده‌گوید درتاریخ هزار وشصت ودوم (۱۰۶۲) (۱) هجری بنده وارد احمد آبادگجرات شدم وگذشته از این ، ازهمین خاتمه استفاده میشودکه معاصر امام قلیخان حاکم شیراز بوده که بسال ۱۰۴۳ کشته شده ونیز معاصر بودن وی باشاه عباس دوم (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷) نیز از این کتاب معلوم میشود و در آخر فصل سوم نسخه چاپ اول این کتاب تاریخ تألیف صریحاً بسال ۱۰۸۷ درمدت دو هفته درشهر شیراز معین گردیده بنابراین شواهد بسیار دور می‌نماید که قطب‌الدین مذکور معاصر این مولف باشد ودور نیست که پسر این مولف چون پدرش محمد نام داشته وآنست که قطب‌الدین بزیارتش نائل گردیده است .

این کتاب بسال ۱۳۰۴ قمری وبسال ۱۳۰۴ و ۱۳۰۵ ش درمجله ارمغان (سال ۶و۷) درتهران وبسال ۱۳۵۹ درشیراز بدون تاریخ چاپ‌گردیده‌ودرپایان این چاپ رساله مختصری دربیان اصطلاحات شعر است که باین شارح نسبت داده شده وجز مقدمه است .

آغاز : بسمله فصیح‌ترین کلامی که فصحای بلاغت شعار وبلغای نصاحت دثار کتابه دیوان خود ساخته‌اند حمدوستایش است .

---

(۱) درنسخه چاپ تهران ۱۰۵۲ چاپ شده است .

۱۱۱۳

این نسخه را بخط نستعلیق بسال ۱۲۶۱ نوشته‌اند ، وقلم نگارش درآغاز ومیان وانجام فرق کرده و کلمات وحروف انداخته زیاد دارد و دیباجه را هم دارد .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع رحلی . شماره برگها ۱۲۸ . صفحه‌ای ۲۷ سطر طول ۳۴ سانتیمتر . عرض ۲۱ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۶۰۳۹ .

شرح دیوان خاقانی

این شرح از محمدبن داودبن محمدبن محمود علوی شادی‌آبادی است که نیز شرحی بر ابیات مشکلهٔ ، دیوان انوری (۱) نوشته .

نگارنده با تفحص و تجسس بسیار در کتب تاریخ و سیر کـه در دست بود برشرح حال‌و آثار این شارح (محمدبن‌داود) دست نیافت و از دو مـؤلفه وی‌که در دست دارد با جستجوی زیاد قرینه‌ای دال برزمان ومعاصرین وی‌پیدا نکردجز این‌که در آنها اشعاری از سنائی ، نظامی ، سوزنی ، عبدالواسع جبلی ، ظهیر فاریابی و سعدی شاعر آورده وهمه این نام بردگان پیش‌ازپایان قرن هفتم هجری بوده‌اند و از دانشمند یا شاعری که‌پس‌از این‌تاریخ‌باشدجز از سلمان ساوجی (۶۹۲ ـ ۷۷۹) در ذیل شرح این‌بیت‌خاقانی :

چون‌دراسد رسیدی چون سنبله سنان کش

از ضربت الف سان‌کردی چو سین‌ودالش

ازکس‌نامی‌نیافتم.وی‌فقط این‌یك‌بیت را از سلمان آورده :

سین سلمان را اگربیند بجنب کاف کم

روزگاراز کام‌یکیك برکند دندان سین

از مندرجات این‌شرح‌وشرح انوری‌بودن وی درهند بخوبی آشکاراست

۱ـ نسخه‌ای از این شرح درکتابخانه مدرسه‌عالی‌سپهسالار زیر شماره ۲۰۴ میباشد ونیز درکتابخانهٔ موزه بریتانیا نسخه‌ای ازآن موجود است .

و در بسیاری از موارد که معانی پارسی برخی از لغات ابیات را بیان مینماید لفظ هندوی آن معنی را هم متذکر شده و اصطلاحات هندیان را هم بسیار نقل کرده و داستان دیدن مهرهٔ مار را در خزانهٔ پادشاه بمناسبت میآورد و از ایـن مؤلفه شافعی بودن و اطلاعات نجومی و ادبی او پیداست ولی در مطالب تاریخی و علم انساب و جغرافیا دستی نداشته وهروقت در این موارد چیزی نوشته بخطا رفته چنانکه گوید مراد از جعفران در شعر خاقانی ، جعفـر صادق است کـه صحابی رسول صلی الله علیه علیه وسلم بود: و جعفر برمك که پادشاهی بزرگست وبغایت سحی وبکرم بود ، ونیز گوید : ری شهریست در خراسان ! و نظیر این دو نمونه در دو شرح دیوان تألیف وی مکرر دیده‌ام .

در کتابخانه مدرسهٔ عالی سپهسالار ترجمه‌ای از جر اثقال زیر شماره ۷۰۸ با نقصی در اول و میان و آخر موجود است که در بالای صفحهٔ نخستین کنونی آن نوشته شده : مترجم محمدبن داود علوی شادیابادی است .

در نسخه‌هایی که از این شرح خاقانی بدست نگارنده افتاده مؤلف در مقدمه خود را شادیابادی یا دلشادبادی معرفی نموده

در فهرست نسخ فارسی انجمن آسیائی بنگاله (ج۱ص۲۰۲) گوید که در نسخه مؤلف را شاه‌یابادی نوشته ولی مؤلف آن فهرست شارح را شادیابادی معرفی کرده است .

در ص۱۰٤ سال ۱۲ مجله ارمغان نوشته شده که شادی آباد یا شاد آباد که در شعر منسوب بقطران دیده میشود :

خدمت تو هم بشهر اندر کنم برجای غم

گرچه ایزد جان من در شادی آباد آفرید

نام یکی از محلات تبریز میباشد و نیز نام دهی درنزدیکی شهر تبریز میباشد درص ۷ تاریخ بیهقی (چاپ اول که بسال ۱۳۰۷ هـ . ق بتصحیح ادیب پیشاوری در تهران چاپ شده) است : «و چون ما بغزنین رسیدیم و نامه سرهنگ کوتوال را دادیم در وقت مثال داد تا برقلعت دهل و بوق زدند و بشارت بهر جائی رساندند فوج فوج مطربان شهر و بوقیان شادی آباد بجمله با ساز ها به خدمت آنجای آمدند» .

نگارنده تصور میکند که شادی آباد نام دههایی است درنزدیکی شهرهای بزرگ که جای گاه مطربان ومغنیان بوده و تاکنون هم این دسته در شیراز در خارج شهر در جائی که آنرا «کوشك عباسعلی» گویند مسکن دارند و از آنجا بشهر میآیند و شنیده‌ام که در شهر خراسان و در شهر تهران نیز چنین است.

ریو در فوگوید : ظاهراً شارح از اهالی شادی آباد است که معروف به مند وپایتخت مالوا است . ولی نگارنده از خود شرح و مأخذ نگارش مؤیدی بر این ادعا نیافت .

شارح در این شرح در حدود هشتصدوبیست و سه (۸۲۳) بیت از ابیات مشکلهٔ خاقانی راشرح کرده وبنابر تحقیق ریو شرح ابیات مشکلهٔ ۲٤ قصیده خاقانی میباشد و تمام این شرح درحدود هشتهزاروسیصد (۸۳۰۰) بیت میباشد .

آغاز : دیباجه : بسمله جواهر زواهر سپاس بیقیاس ثناء حضرت صمدیت جلت قدرته سزاوار است

آغازشرح :

دل من پیر تعلیم است ومن طفل زبان دانش

دم تسلیم سرعشر و سر زانو دبستانش

بدانکه دل نفس ناطقه را گویند که روح انسانی است و آن لطیفه‌ایست

این شرح گذشته از مراجعه بخود کتاب با مراجعه به فو ج ۲ص٥٦٦ و ٥٦۱ فهرست آصفیه ج۲ص۱۲٥۲ ، تاریخ بیهقی ص۷ و فهرست نسخ خطی فارسی انجمن آسیائی بنگاله ج۱ص۲۰۲ نگارش یافت .

۱۱۱۴

این شرح بسال ۱۰۲۷ بخط نستعلیق یارمحمد سرندی نوشته شده ، و ابیات دیوان باشنگرف میباشد ، نویسنده دیگری بخط نستعلیق پخته‌ای بسال ۱۰۰۴ یا ۱۰۴۰ (درنسخه چنین نوشته شده: ۱۴) مناظرالانشاء خواجه جهان را نگاشته وپیوسته به‌این نسخه نموده است .

برگ نخستین نسخه‌وصالی گردیده و در حاشیهٔ بسیاری ازبرگها تعلیقات و حاشیه‌هائی بامضاء «منه‌رحمه‌الله» که میرساند از خود شارح و مؤلف میباشد نگارش یافته وتصحیح نیز بخط همان نویسنده در برخی از برگها موجوداست وپس‌ازمناظرالانشاء مطالبی عرفانی از همین نویسنده بر دو برك نظماً ونثراً نوشته شده ونیز ابیاتی از «مجمع‌البحرین» خود نقل کرده است .

جلد میشن نیم‌ضربی . کاغذ بخارائی خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۰۱ + ۸۳ . صفحه‌ای ۱۷ و ۱۹ سطر . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳٦۸۱

شرح دیوان علی‌بن ابی‌طالب (ع)

مؤلف این‌شرح بنابرتصریح در مقدمه ، حسین بن اسماعیل حسینی است که حسینی تخلص میکند و در این شرح از کتب عرفاء چون محیی‌الدین ابن‌العربی و سهروردی ، احیاءالعلوم غزالی و اخلاق ناصری نقلها نموده و باشعار مولوی وحافظ و قاسم انوار وجامی تمثل جسته و مسلماً در اوائل قرن دهم ، زنده‌بوده وپیش‌از شروع به‌شرح دیوان بعنوان مقدمه حدیث کمیل‌را شرح کرده است و طرز این شرح دیوان اینست که یك‌یاچندبیت از دیوان را نقل و بترجمهٔ فارسی آن پرداخته پس‌ازآن‌همان معنی‌ومراد را دریك‌رباعی فارسی انشا نموده ودر ذیل آن زیرعنوان اشراق بشرح عرفانی آن‌بیت یاابیتهاپرداخته‌و دراین‌بخش‌نیز رباعیهایی گذارده وگاهی در شرح عرفانی ابیات چند اشراق دارد و در این شرح بسیاری از ابیات از خود شارح موجود است و تمام این شرح درحدود

سه‌هزاروچهارصد (۳۴۰۰) بیت میباشد و شرح منتخبی از ابیات دیوانست .

آغاز : ما من دابة الاهو آخذ بناصیتها ان ربی علی‌صراط مستقیم الحمد لله‌الذی هدانا طریق مشاهدة حقیقة کل شیی کماهو وبذلك شهدنا انه لااله الا هو، رباعیه:

پیدا و نهان و غائب و حاضر اوست
طغرای نشان مظهر و ظاهر اوست
زان چشم که درچشم تو استارنگری
بینی بیقین که اول و آخر اوست

۱۱۱۶

این نسخه را بخط نستعلیق محمد اسمعیل‌بن محمدعلی‌نائینی بسال ۱۲۸۵ بفرمان میرزا محمدحسن‌خان که ظاهراً از مستوفیان آن‌عصر بوده نگاشته ، جای اعلام و نام‌کتاب خالی‌گذارده شده‌که با جوهر نودتة شود ولی توفیق‌نیافته وبدین‌سبب ناقص مانده دیباچه کتاب کهٔ شامل حمد وثناء وبعربی میباشد چون ابیات‌قصیده بخط نسخ نگارش‌یافته‌است .
جلد تیماج . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شماره برگها ۵۶ . صفحه‌ای ۱۶ سطر . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض۱۶ سانتیمتر . شمارهٔدفتر۱۵۲۴۶ .

تحفةالشیعه ـ شرح قصیده سیدحمیری

مصطفی بن حاج محمدیزدی که بنا بر تصریح خود وی ازطلاب‌علوم‌دینیه آن‌شهر بوده، بسال ۱۲۵۵ بفرمان شاهزاده‌ای که‌درآن‌سال حکومت آن شهر را یافته‌بشرح فارسی قصیده سیداسماعیل‌بن‌محمد حمیری(۱۰۵-۱۷۹) پرداخت و این شرح پس‌از دیباجه‌در یك مقدمه ویك فصل‌و خاتمه‌ای تنظیم گردیده‌است و آنرا «تحفةالشیعه» نام‌گذارده و «کفایةالجنه» لقب داده است .اینك‌فهرست:

مقدمه در شرح حالات سید حمیری ، فصل در شرح قصیده و خاتمه در بیان اسراری چند و مناسبت دوازده امام با دوازده برج و غیر از اینهاست

آغاز : بسمله الحمدلله‌القادرالمتعال . . . یعنی بعد از حمدملك‌علام‌وپس

۱۱۱۷

این‌نسخه رابخط نستعلیق سلطان‌علی شیرازی بسال ۹۰۰ نوشته، در آغاز نسخه

سرلوحی زیباست که ظاهراً از کارهای‌هراة میباشد ونسخه هم در آنجا نوشته‌شده ، پشت برك نخستین ترنجی است که‌بروسط‌طلاپوش آن‌باسفیداب‌چنین‌نگاشته‌شده است:

شیخ شمس‌الدین محمد آفتابی کز شرف
نوربخشی همچو او در عالم معنی که دید
عندلیب طبع وقادش ز گلشن شرح داد
فی‌الحقیقه کس گلی چون‌اواز آن گلشن نچید.

برحاشیهٔ همین‌برگ جلال‌الدین‌احتشام‌الملك بسال۱۲۸۷ تملك نسخه را نوشته و بخشی ازحاشیهٔ همین برگ بریده شده وبخشی از یادداشتی که‌پشت این‌برگ بوده از میان رفته ویادداشتهائی دراینجا وپشت‌صفحه‌آخر نسخه‌موجود وابیات‌گلشن‌رازوعناوین‌مطالب با شنگرف نگاشته شده وبرگها مجدول‌بطلاست .

جلدتیماجی. کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شمارهٔبرگها ۳۹۰ . صفحه‌ای۲۱سطر. طول ۲۵/۵ سانتیمتر: عرض‌۱۷/۵ سانتیمتر. شمارهٔدفتر ۳۲۴۸۱ .

شرح گلشن راز

مفاتیح‌الاعجاز یکی ازشروح گلشن راز وتألیف شمس‌الدین شیخ محمد نوربخش لاهیجی(محمدبن یحیی‌بن‌علی متوفی بسال ۹۱۲) یکی از خلفای‌سید محمدنوربخش (۷۹۵ ـ ۸٦۹) مؤسس سلسلهٔ نوربخشیه میباشد .

این‌شرح را محمدبن محمود دهدار شیرازی متوفی بسال ۱۰۱٦ مختصر نموده و اصل شرح بسال ۱۲٦٤ در تهران و مختصر آن در هندوستان چاپ شده است .

آغاز: بسمله ای‌محمود بهرزبانی وای‌معبود بهرمکانی وای مذکور بهر

رجوع شود به‌مجا ص ۳۱٦ ـ ۳۱۹ ، طق ج ۲ ص ۱٤۳ ، رن‌ص ٤۰ ، د آ ص ۳۳۷ وفهر ج ۲ص ۵۵۸ ـ ۵٦۰

۱۱۱۸

این‌نسخه شامل‌شرح دفتردوم وسوم‌مثنوی میباشد . طرز خط وکاغذ شهادت‌میدهد که دراواسط قرن نهم نگارش یافته وخط اشخاص متعدد میباشد وشاید نگارش یافته در زمان زندگی شارح است ، از آخر آن برگهائی افتاده وانجام برگ آخر در شرح این دو

« چون دری میکوفت او ازسلوتی   عـاقبت دریـافت روزی خلوتی
جست از بیم عسس او شب بباغ   یارخود را یافت‌چون‌شمع وچراغ»

چنین‌آمده : « لاجرم عاشق‌سوخته‌جگر درآن‌نفس ازسرصدق واخلاص دعای‌عسس

میکرد وچنانك حسین‌حلاج‌جون حیات‌ابدی الخ» . بنابراین دوبرگ ازآخرآن‌افتاده‌و کلمه تمت‌سنه ۱۱۱ که‌درپایان صفحه‌آخر میباشد مسلماً الحاقی‌است .

پشت‌برگ نخستین، این‌شرح بنام«لطائف‌المعنوی فی‌شرح‌المثنوی» معرفی شده و این معرفی مسلماً غلط است .

جلدتیماجی‌کهنه کاغذ سمرقندی ، قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۲۸۵ . صفحه‌ای۲۵ سطر . طول۲۵/۵ سانتیمتر ۰ عرض ۱٦/۵ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۲۲۲۹ .

جواهر الاسرار وزواهرالانوار

ازکمال‌الدین خوارزمی (حسین‌بن‌حسن) ، از مریدان وپیروان خواجه ابوالوفای خوارزمی متوفی بسال ۸۳۵که ازاقطاب سلسلهٔ ذهبیه بوده وشارح دراین‌کتاب مکررازایشان نام‌برده مخصوصاً دراوائل ربع‌آخر شرح دفترسوم داستان وفات مراد را متذکر شده وتأثرات خود را اظهار نموده وبمناسبت چند مکتوب ازاو را مندرج نموده ونیز رباعیات واشعاری از ایشان نقل و ورساله‌ای بنام «نثرالجواهر» درمطالب ورباعیات که‌برای این‌شارح نگاشته‌اند ازآنجناب‌نام‌برده.خوارزمی منظومه‌ای‌دارد بنام«کنوزالحقائق‌فی‌رموزالدقائق» که حاجی خلیفه آن را نام این‌شرح پنداشته ، درصورتی‌که گذشته‌ازاین‌که‌در این‌شرح مکرر ابیاتی ازآنراگنجانیده درمقدمه این‌شرح تذکر بمنظوم‌بودن‌آن داده وآن کتاب مثنوی عرفانیست .

این شرح مثنوی بنابرتصریح درمقدمهٔ شرح دفتر اول «جواهرالاسرار و زواهرالانوار» نام دارد ونگارنده نسخی‌که ازآن‌دیده هیچ‌یك بیش‌از شرح سه دفترنبوده وپیش‌ازشروع‌درشرح دفتر اول مطالبی عرفانی ودرشرح مقامات گروهی ازاولیاءالله در ده مقاله نگارش یافته ودر این شرح‌گذشته از اشعار مولانا در دیوان‌شمس واشعار شعرای دیگر ، زیاد با شعار خود تمثل جسته و وازقصائد خویش‌که بسبك خاقانی ساخته وغزلیات ورباعیات ومثنویات خود بسیارآورده وبمناسبت‌مقام بآیات‌کریمه‌قرآن و احادیث واخبار نیز استشهاد نموده ودیباجه دفتر سوم‌راهم‌شرح‌کرده است .

این شرح سه دفتر که ظاهراً نخستین شرح مثنویست درحدود بیست و نه هزار (۲۹۰۰۰) بیت میباشد و تاکنون چاپ نگردیده است .

آغاز : دفتر نخستین : بسمله حمد بیحد و غایت و ثنای بی عدو نهایت حضرت

آغاز دفتر دوم : الحمدلله الذی جعل قلوب العارفین خزاین جواهر

آغاز دفتر سوم : بسمله حمدیکه چون قدرت قاهره الهی بی حدو قیاس

این شرح با مراجعهٔ به حر جزء۳ ج ۳ ص ۱٤٤ ، کظ ج ۲ ص ۵۰۸ و۳۷٦ و۳۷۷ ، رن ص ٦۸ ـ ٦۹ ومـاج ۲ ص ۵ در ذیل ابوالوفاء خوارزمی نگارش یافته است .

۱۱۱۹

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده وفقط شرح دفتر اول میباشد ، ظاهراً در اوائل قرن یازدهم نگارش یافته ، برگهائی ازمیان نسخه افتاده بجای بعضی ازآنها برگهای ننوشته گذارده شده ، ابیات مثنوی باشنگرف میباشد، برگی پیش از برگ نخستین بوده که برآن اخبار واحادیثی نگارش یافته و بر برگ اول نسخه که آشکاراست دارای یادداشتهائی بوده که یکی ازآنها رامحو کرده اند ، چسبانیده شده و بر کنار برگهای بسیاری تعلیقاتی ازشارح بامضاء منه موجود و بر برگی که پس از آخرین ورق نسخه میباشد ابیاتی بوزن مثنویست واین بخش موجود (دفتراول) درحدود هشت هزاروهشتصد (۸۸۰۰) بیت میباشد

آغاز : حمد بی غایت وثنای بی نهایت آن خدایرا که بطالبان حضرتش راهها نمود

انجام : غذای جان می شد تمامت علما آفرینها کردند واعتقادایشان یکی هزار شد .

جلد میشن ضربی طلاپوش. کاغذ بخارائی. قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۹۲. صفحه ای ۲۳ سطر . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۰۸۷ .

شرح مثنوی مولوی

از سروری مصطفی بن شعبان ازشعرای عثمانی (م ـ ۹٦۹)

در کظ ۳۷٦ ج ۲ ذیل معرفی مثنوی ازاین شرح وشارح وسال وفات وی نام برده شده ولی درجایی ندیدم که آیا برتمام دفاتر ششگانه میباشد یا فقط برهمین یك دفتر است (ورجوع شود بقاموس الاعلام ترکی ٤ : ۲۵۵۸).

(۹۳۲)

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده و پیوسته به مخزن الاسرار میباشد که بسال ۱۲۴۲ نوشته شده و معرفی آن درص ۱۹۷ گذشت و ظاهراً این نسخه نیز بخط‌نویسنده آن کتابست ، از اواخر آن یك یا دوبرك افتاده و آخرین سطرکنونی نسخه که درشرح این بیت :

کاهن و شمشیر که در سنك بود کورهٔ آهنگریم تنك بود

میباشد ، اینست : « و آهن از سنك برون آوردن استحالت دارد و اینجا مراد از آهن معانی بدیع‌است‌بطرز جدید بیشتر رعایت تناسب وکنایت واستعارات وتشبیه».

خصوصیات دیگر نسخه رادرص ۱۹۷ یادکرده‌ایم .

(۱۱۰۸)

این نسخه بخط نستعلیق بدخطی نوشته شده ، برگهائی ازمیان آن افتاده‌وبرگهای، ننوشته بجای آنها گذارده شده و از آخرهم ناتمام میباشد ولی شرح ۱۱ بیت و نیم بیش از نسخهٔ پیشین دارد وانجام نسخه اینست :

«نیم‌تنی‌تاسرزانو که هست یعنی از سبب‌زمین (زمن‌ظ) مرا تن نیمی است‌که نصف اسفل از سرزانو بر نمیخیزد وبرسرآن . (خصوصیات دیگرنسخه رادر ص ۴۸۶ یاد کرده‌ایم.)

شرح مخزن‌الاسرار

شارح در مقدمه این شرح خودرا محمدبن قوام بن رستم بن احمد بن محمود بدر خزانه بلخی معروف به کرئی معرفی کرده و گوید پیش از این بر دو قسم اسکندرنامه حواشی نوشته و برحسب خواهش دوستان برآن شده که مشکلات مخزن‌الاسرار را شرحی نگارد و بیست وچند نسخهٔ از آنرا بدست آورده و از ۳۳۱۰ بیت این کتاب ۱۳۰۹ بیت راکه مشکل ودرك معانی آنها بی شرح میسر نبود شرح وبسط داده است .

درکتب تذکره و سیرنامی از این شارح نیافتم . ریو زمان او را قرن یازدهم احتمال داده ولی نگارنده نظربه سبك انشاء و قرائن دیگر تصورمیکند که دراواخر قرن هشتم این‌شرح‌پرداخته شده‌است .

در مقدمه چند بیت از بدیع‌الحکایه مغیث‌الدین هانسوی دارد ودرهفت اقلیم در ذیل هانسی‌گوید : «در جوارحصار واقعست و در زمان سابق جائی

بنام بوده مغیث از شعرای مشهور است اگرچه احوالش بنظر نیامده امـا شعرش بسیار مطالعه افتاده‌این‌دوبیت از آنجمله است :

چاك كند گل بسی جیب ببستان حسن
چون توگل گر کشد سر بگریبان حسن
مائده لطف غیب شد چو بگیتی فراز
جای نمکدان نشست لعل تو بر خوان حسن.»

و از این تعبیر مؤلف هفت اقلیم نیز بدست می‌آید که مغیث هانسوی سالها پیش‌از تألیف آن کتاب (١٠٠٢) زندگانی میکرده است .

از شعرای پیش از این قرن چون سعدی و امیر خسروی و ظهیر فاریابی و سنائی و انوری و خاقانی ورشید و طواط و کمال اصفهانی و سوزنی و ناصرخسرو و مولانا جمال استامی و حمید قلندر و ضیاءِ نخشبی ؛ خواجکی کرئی و مولانا محمد ابوبکر نفیسی (نام این پنج نفر اخیر را در تذکره ها نیافتم)ازانیس‌العشاق‌شرف رامی(م-٧٩٥) نقل‌دارداست.

و در شرح این بیت از مخزن‌الاسرار

کیست درین دائرهٔ دیرپای کولمن‌الملك زندجزخدای

گوید :

«این دائره اشارت بر فلك است و دیرپای از سبب طول مـدت خلقت آدمی.گوید که آفرینش آسمان و زمین بر قول حکمای اصحاب زیجات و صاحب‌کفایه یك‌لك و هشتاد هزار وصد ونودوشش سال است و این در سال سنه خمس و تسعین و سبعمائه من‌الهجرة بود وبر قول حکماءِ هندسی و هشت لك و نود و دو هزار وچهارصد و پنج سال است و فلك تا قیامت خواهد بود و بدین سبب دیرپای گفت و اگر قطع نظر از اضافت لفظ دائره‌کنند معنی آن باشد که در این دائره دیر پای کیست ای خلود کراست یعنی جز خدای تعالی ملك کراست ».

از این عبارات استفاده میشود که خود وی در این تاریخ(۷۹۵)مشغول بتألیف این کتاب بوده و نظر آقای وحید دستگردی هم از اظهار نظردرآخر مخزن‌الاسرار که شرح بلخی در هشتصد تألیف شده همین تاریخ بوده و بنابر بیانی که بنگارنده نمودند دلیل دیگر ندارند از نقل عبارات بالا گذشته از استفادهٔ تاریخ تألیف و طرز انشا، در هندبودن شارح تأیید گردید .

این شرح درحدود هشتهزار (۸۰۰۰) بیت میباشد وشارح مصراع بسمله را برخلاف مشهور و همهٔ نسخه هائی که در دست ماست، دومین‌مصراع‌تصور نموده و بهمین‌طرز بشرح پرداخته وگوید :

« در افتتاح کتاب تقدیم مصراع اول را ببسمله سبب آن‌بودکه بسم‌الله جار ومجرور است ودرکلام عرب البته متعلق بفعلی باشد وآن‌فعل مذکوربوده یا مقدر باشد الخ» . و آغاز مقدمه اینست .

بسمله حمد و ستایش مر فتاحی را که فاتحهٔ کتاب او مفتاح خزائن غیب است وثنای بیقیاس هرحکیمی را الخ .

در نگارش این شرح گذشته از مطالعهٔ خود نسخه به هم ص ۲۸٦م.س، کظ ص ٤۰۸ ج۲ ، فوص۵۷۳ و فهرست نسخ فارسی انجمن آسیائی بنگال‌ص ۲۰۸ مجلد تاریخ و ادبیات مراجعه گردیده است .

۱۱۲۰

این نسخه بخط نستعلیق خوب بی‌تاریخ (ظاهراً درنیمهٔ اول قرن یازدهم) نگارش یافته ، برك نخستین گویا دارای سرلوحی بوده وآنرا برداشته‌اند و تتمهٔ برك را بر روی برگی دگر چسبانیده‌اند ، همهٔ برگها باطلا وزنگار جدول‌کشی گردیده و عناوین با شنگرف نوشته شده ، در آغاز داستان (ص ۱۹) سرلوحی زیبا دارد وکنار دو صفحه ۱۹و۲۰ باطلا گل وبرك‌هائی ترسیم شده و مقدمه‌ای راکه خودشاعر مرکب از نظم و نثر براین‌کتاب نوشته‌دار است وآغاز آن اینست :

ای بسته بدست جودتو قطب کمر — وای مکرمتت نهاده تا جش بر سر
خواهم که کند زبان عریان امین — از مرحمتت جامهٔ شکری در بر

خطیب زبان‌را برمنبر دهان‌عصای بیان بدست‌دادم وخود درپای
جلد تیماجی . کاغذ دولت‌آبادی . قطع‌وزیری . شماره برگها ۲۷۹ . صفحه‌ای
۱۵ بیت. طول ۲۲½ سانتیمتر . عرض۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۳۰

شیرین خسرو روح‌الامین

از روح‌الامین اصفهانی که درص ۲۳۵-۲۳٦ معرفی گردید . از ابیات ص٥٤٧-٥٤٨ نسخه استفاده میشودکه بسال ۱۰۱۷ (۱) نظم این داستان را از او خواستار شده‌اند و در ذیحجه سال ۱۰۱۸ بانجام رسیده‌شاعر درمقدمه‌ای که بنظم و نثر براین کتاب نگاشته آن رابه محمد قلی قطب شاه پادشاه دکن تقدیم میکند و درآغاز داستان نیز بمدح این‌پادشاه پرداخته است .

آغاز : خداوندابه‌عشقم‌راه‌بنمای   دری بررویم از تأیید بگشای

۱۱۲۱

این نسخه را بسال ۷۹۴ بخط نستعلیق عبدالحی بن محمدبن خلیل مشهوربه رضی قزوینی (ص۱۷۲ نسخه) نوشته و بنابر دویادداشتی‌که پشت صفحه نخستین و در صفحهٔ ۱۸۹ کنونی میباشد ، این‌نسخه شامل کلیات عماد فقیه بدین تفصیل بوده :

طریقت‌نامه ، ده نامه ، صحبت‌نامه ، محبت‌نامه ، صفانامه ، فائدةالاخلاص ، غزلیات ، رباعیات ، قصائد و مقطعات ، لغز و معما ، موعظه وتضمین .

ولی اکنون جز طریقت‌نامه (ص۱-۱۴۸) و رباعیات و لغز و معما (۲) و یکقطعه در موعظه (۱۵۰-۱۷۵) و همایون نامه (۱۷٦-۱۸٦) که یك مثنوی استوبه‌شاه‌شجاع تقدیم‌گردیده در این نسخه موجودنیست و ابیاتی از اول همایون نامه افتاده وبدین‌بیت شروع میگردد :

خرامان سرو بستان رسالت   که مهر از نور او دارد خجالت

و انجام این مثنوی این‌بیت است :

فلك را سیر بروفق مرادش   ملك داعی دولت چون عمادش

برپشت برك نخستین بخط نویسنده نسخه نوشته است :

---

(۱) حاشیه ص ۲۳۵ را نگاه‌کنید .

(۲) رباعیاتی‌که در این نسخه میباشد ازرباعی ششم موجود درنسخه دیوان عماد (شماره ۱۰۳۰) این کتابخانه میباشد وپیش از آن افتاده ونیز رباعی ۳۵و۸۷ آن نسخه نیز دراین نسخه نیست و یك رباعی‌که نخستین رباعی ازنه رباعی آخر نسخه میباشد در دیوان نیست ونیز ۳۵ بیت ازلغز ومعما دراین نسخه میباشدکه درنسخه نامبرده‌ازدیوان عماد وجود ندارد .

«کتاب طریقت نامه من نتائج قریحةالمولی‌الاعظم افضل‌المحققین شیخ عمادالدین فقیه طیب‌الله‌تعالی ثراه وجعل‌الجنةماواه».

در اینجا و در ص ۱۷۳ و۱۸۷و۱۸۸و ۱۸۹ بیت‌هایی‌از دیگران‌نگارش یافته ودر ص ۱۸۹ غزلی از کمال خجندی است ودرعنوان آن نگاشته شده : للشیخ مدالله ظلاله. ومطلع ومقطع غزل خجندی این است :

سوخت بدان غم چنان ، دل که نماند ازو نشان
پیش من آ ، دمی نشین ، آتش جان من نشان
بهر پری اگر کسی ، عطر برآتش افکند
سوخت کمال عود جان ، از هوس پری و شان

جلد روغنی وسط کل وبرگ واطراف مذهب . کاغذ نباتی . قطع خشتی باریک . شماره برگها ۹۵ . صفحه‌ای ۲۱ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۰۸۷۷

طریقت نامه = دیوان‌عماد

طریقت نامه که درتصوف می‌باشد بنا برتصریح ناظم آن (ص ۲۱نسخه) درچهل سالگی ودر زمان امیر مبارزالدین محمد (۷۱۸ ـ ۷۶۵) موسس آل مظفر از روی مصباح‌الهدایه (بنا برضبط درکظ ازمولفات کمال‌الدین کاشانی می‌باشد) بنظم آورده شده :

محمد خسرو غازی منصور
که باذا چشم بذاز دولتش دور
چهل سالم بفضل ایزد چنان داشت
که ازجان‌شد علاقم(کذا)هرکه‌جان‌داشت
ز بهر نظم عقدی گوهرم داد
دلی روشن ضمیری انورم داد
چودارد با سخن جان آشنائی
ز یمن بخشش لطف خدائی
همی کرد این هوس در دل گذاری
که باقی ماند از من یادگاری

که دستوری بود ارباب دین را
انیسی خاطر خلوت نشین را
بنظم آرم کتابی بی تکلف
ز مصباح الهدایه در تصوف
بباید گوهر درج سلف سفت
نه ازتلقای نفس خویشتن گفت
کنم نقل از عوارف با تعرف
گزیده سیرت اهل تصوف
در او ده باب و در هرباب ده فصل
که باشد جمله را هم فرع وهم اصل

وفهرست ابواب ده‌گانه کتاب اینست:

باب اول: درآداب خورد وخوراك و معاشرت صوفی است ، باب ۲ درمعارف ، ۳ ـ دربعضی از اصطلاحات صوفیه ، ٤ ـ درمستحسنات متصوفه . ٥ ـ دربیان علوم ، ٦ ـ دربیان اعتقادات صوفیه ازمبدء تا معاد ، ۷ ـ در بیان اخلاق ، ۸ ـ دراعمال وآداب واجبات ازصوم وصلوه وغیره ، ۹ ـ درمقامات وباب ۱۰ ـ دراحوال ودراین باب از محبت ، شوق ، غیرت ، فرقت هیبت ، قبض وبسط ، فنا وبقا ، اتصل ووصیت بحث نموده وخاتمه‌ای درنصیحت به امیر مبارزالدین دارد وکتاب به این دو بیت‌که شامل نام‌کتاب وتاریخ تألیف میباشد خاتمه یافته :

طریقت نامه چون آمد بپایان
زحق‌درخواستم تاریخی‌آسان
چو دل درشهریاراز مهر بستم
فتاد از غیب تاریخش بدستم

نگارنده تصور میکند مراد شاعر از ماده تاریخ ، کلمه « از مهـر بستم» باشدکه سال **۷۵۵** را می‌رساند و اگـر تصور کنیم کـه مراداو اینست که‌از کلمه غیب که بحساب جمل **۱۰۱۲** می‌شود مهر راکه **۲٤۵** می‌شود کم کنیم **۷٦۷**میشود بنابراین بایدگفت که آغاز نظم کتاب در زمان امیر مبارزالدین وانجام آن‌در زمان شاه شجاع بوده واین باتصریح ناظم برسرعت درانجام‌کار منافات دارد وبهرحال طریقتنامه درحدود دو هزار وهفتصد وهفتاد (۲۷۷۰) بیت است.

آغاز: بنام آنکه جان را دانش آموخت

بنـور عقل شمع دل بـرافـروخت

رباعیات ولغز ومعماهای این نسخه همانهاست که در ذیل نسخه دیوان عماد (شماره ۱۰۳) موجود است بااضافه ونقصی که در ذیل نسخه گفته شد .

۱۱۲۴

این نسخه بخط یکی‌از اساتید خط نستعلیق نوشته شده . همه برگهای آن جابجا گردیده ، برخی از ابیات آن را محو کرده‌اند ، برخی ازبرگها دارای سرسوره‌های مذهب بوده ، پاره‌ای از آن‌ها را بریده‌اند وبدین سبب ابیاتی از برگها هم بریده شده وبا وضع بسیار بدی برگها را وصالی ومتن وحاشیه کرده‌اند .

چند برگی که درآخر نسخه میباشد از اوائل کتاب وحواشی آن‌ها باطلا گل‌وبرگ کشیده شده وهمهٔ برگها جدول کشی گردیده و نسخه بدین دو بیت آغاز وختم می گردد :

قیروان راست مرغی آشفته   که نگردد بکـارد او کشته

چون‌بمالد برآن‌دوچشم افعا   گردد از صنع ایـزدی بینا

واین بخش موجود درحدود دوهزار وچهارصد (۲٤۰۰) بیت است .

جلد تیماجی . کاغذ خان بالغ . قطع وزیری . شماره برگها ۱۰۲ . صفحه ۱۲ بیت طول ۲۷ سانتیمتر . عرض ۱٦ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۹٤۳ .

عجائب‌الغرائب

از نورالدین حمزه بن‌علی ملك (۱) بیهقی مشهور به شیخ آذری از شعرای

(۱) در تذکه مولف آن نزدیکترین تذکره نویسان‌به‌زمان مولف میباشد نام آذری حمزه وپدر وی علی ملك ثبت‌گردیده تذکره نویسان متأخر هم همین دو نام را برای پدر وپسر نوشته‌اند ، جز آذر در آرکه علی ملك را عبدالملك کرده وهدایت هم در رن و ما او را پیروی نموده ودرآغاز منتخب جواهرالاسرار چاپی، مولف آن ، علی حمزه‌بن‌علی ملك بن‌حسن طوسی معرفی گردیده واین نیز درست نیست .

معروف قرن نهم هجری بوده باتفاق تذکره نویسان بسال ۸٦٦ جهانرا بدرود گفته وهشتاد ودوسال زندگانی کرده .

دولتشاه سمرقندی نام این کتاب را «عجائب الغرائب» ثبت نموده ، آذر وهدایت ونائب‌الصدر مولف طق او را پیروی کرده‌اند، مولف حبیب ـ السیر نام آنرا «عجائب‌الدنیا» دانسته وحاجی خلیفه او را تقلید نموده و مسلماً نام‌کتاب « عجائب‌الدنیا » نیست چرا که شیخ آذری اثری دیگر با این نام دارد ومکرر دراین کتاب از آن نقلهایی شده واز آنهاست :

برگ ١٦ نه : علفی هست نام او قوهاست
در کتاب عجائب‌الدنیاست .

برگ ۵۷ نه : هست اندر عجائب‌الدنیا
سخنی نقل می‌کنم اینجا .

برگ ۷۰ نه : در کتاب عجائب الدنیا
گفت درمصر هست‌نوع حصا.

دربرگ ٦٤ نسخه چنین آمده :

بعد حمد مفتح الابواب — بشنو از من مقدمات کتاب
دو کتاب و نمونه دو جهان — این غرائب‌شد آن‌عجائب دان
چون‌که‌عالم همه دو قسم آمد — این یکی گنج وآن‌طلسم آمد
قسمت اصل‌آن مغیبات‌است — وآنچه‌فرعست‌آن‌شهادات‌است
هریك ازاصل وفرع‌شد قسمی — زان سبب کردمش جدا اسمی
اسم اول « غرائب الدنیا » — اسم ثانی « عجائب الاعلا »
هر چه اندر غرائب الدنیاست — وان همه درعجائب‌الاعلاست
آن غرائب‌همه اشارات است — وان‌عجائب‌همه‌عبارات است
با تو در غیبت وحضور سخن — می‌کند لیك بی‌زبان و دهن
هرچه اندرکتاب این دنیاست — تویقین‌دان‌که‌آن‌کلام خداست

بنابراین اساس تالیف این کتاب دو کتاب «غرائب الدنیا» و «عجائب الاعلا» بوده ولی گذشته از این دو کتاب، مولف از کتب دیگر مطالبی نقل نموده و تصریح بمأخذ خود کرده واز آنها : عجائب الدنیا ، عجائب المخلوق ، ربیع الابرار زمخشری ، سراج القلوب ، تحفة الغرائب ، تحفة العشاق و جواهر البرکات می‌باشد .

آذری دراین کتاب عجائب وغرائب شهرها و چشمه‌ها و ساختمانها و حیوانات وپرندگان وغیر از اینها را نقل نموده وپس از آن بیاناتی عرفانی کرده وبرای نمونه ونشان‌دادن طرز کتاب این چند بیت را دراینجا می‌آوریم:

هست در فاریاب چشمه آب — علفی هست اندران گرداب
هر که در آب چشمه می‌خسبد — آن علف محکم اندرو چسبد
خویشتن را بزور نتواند — که از آن چشمه هیچ برهاند

***

نفس مائل بود بآب و علف — همچو حیوانست غافل اوز شرف
علف و آب و چشمها وهوا — فایض آمد نفوس حیوان را
این علف جوع کرد آب وعطش — تا از این فیض وارهی خوشخوش

باجستجوی زیاد دراین کتاب (جز در برگ ۳٦ نه) تخلص آذری را نیافتم و آن اینست :

جای رحمست ای خدای جهان — بر فروماندگان این دوران
خاصه بر آذری بیچاره — که فرو مانده است یکباره .

نسخه کهنه‌ای از این کتاب ولی بنام «عجائب الدنیا» که ظاهراً در اواخر قرن نهم نگارش یافته در کتابخانه ملی ملك در تهران موجود وبدین بیت آغاز گردیده :

ابتدا میکنم به بسم الله — کوست بر کل کائنات گواه

شرح حال آذری در تذ ص ۳۹۸ ـ ٤۱۲ ، مجالس العشاق مجلس ۷۳،

حر ج ۳ جز ص ۱۷۳ ، مجالس المـومنین ، هم ص ٦٤٨ ـ ٦٥١ م . س ، تاریخ فرشته ج ۱ ص ٦٢٧ ـ ٦٢٩ ، کظ ج ۲ ص ۱۰۷ ، آر ص ۸۸ـ ۸۹ ، رن ص ۳۹ ، ما ج ۲ ص ٦ ـ ۷ وطق ج ۳ ص ۲۵ نگارش یافته .

(۹٦۵/۴)

این نسخه بسال ۸۵۸ درحاشیه ص ۱۵۲ - ۲۳۵ دیوان حافظ کـه درص ۲۱۴ - ۲۱۵ بمعرفی آن پرداخته‌ایم ، نگارش یافته وبااینکه یك یا چند برگ از میان آن‌افتاده درحدود یکهزار (۱۰۰۰) بیت میباشد وآغاز آن این بیت است :

هرکه جان دارد و زبان دارد واجبست آنك ورد جان دارد

وانجام نسخه این بیت است :

گرچه داری چومن هزار هزار ختم گشت این سخن بدین گفتار

برخی ازابیات‌محو گردیده و خصوصیات دیگر نسخه درصفحات نامبردهٔبالا نگارش یافته‌است .

عشق‌نامه‌عراقی

ازفخرالدین ابراهیم‌بن شهریارهمدانی متخلص به‌عراقی‌است .

درهشتادو دوسالگی بسال٦٨٨ بنابرضبط بیشترتذکره‌نویسان وبسال۷۰۷ بنابرنقل امین‌احمد رازی ویابسال ۷۰۹ بنابرآنچه درتذ نگارش یافته ،جان‌را بجان‌آفرین تسلیم‌کرد

عراقی «عشق‌نامه» را درتوصیف عشق‌وعاشق ومراتب عرفان ویقین در ده‌فصل بامقدمه‌وخاتمه‌ای بوزن مثنوی‌بااشتمال‌برغزل‌هائی انشا وبه‌شمس‌الدین محمد صاحب‌دیوان اهدانموده وهدایت دررن ابیاتی ازاین کتاب‌رابعنوان‌نقل از«ده‌فصل» آورده ودرخودکتاب‌نام «عشق‌نامه» یا«ده‌فصل» برآن گذارده نشده ولی گذشته همه فصول درموضوع عشق میباشد وحتی‌آغازبنام عشق‌گردیده‌در آغازوانجام نسخهٔکهن‌سال این کتابخانه بدین نام نامیده شده‌ولی در هیچیك ازمآخذ جز رن و تذ نامی‌یااشاره‌ای بدین مؤلفه نیست ودرکظ بهیچیك ازایـن دونام ، نامبرده‌نشده‌است .

شرح حال عراقی درنس . تذ ص۲۱۵ ـ ۲۱۸ ، حر ج ۳ جز ۲ص ۳ ، ٤ هم ص ۸۲۷ ـ ۸۳۱ م.س ، آر ص ۲۷۱ ،رن ص ۱۰۵ ـ ۱۰۷ ، ماج ۱ ص

۳۳۹ ـ ۳٤۰ ، طق ج ۲ ص ۲۵۸ وتذ ص۵۳۸ نگارش‌یافته‌است .

۱۱۲۵

این نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته شده نویسنده‌ازخود وسال نگارش‌نام نبرده ، از طرز نگارش احتمال میدهم که‌خط‌خودشاعر باشد، ونگارش آن بسال ۱۰۲ که نیزسال انشاءکتاب میباشدبوده‌است ٠

پیش‌از شروع بنگارش‌کتاب مختصری ازشرح‌حال ناظم ونام‌پانزده مؤلفه‌او برده‌شده وپیداست‌که این‌بخش نیز انشاء ناظم کتابست، مقدمهٔ کتاب بنثر فصیح مؤلف ص ۳-۲۲ نسخه‌را فراگرفته‌است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی قطع خشتی‌باریك . شمارهٔ برگها ۷۷ . صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۳۲ ،

فتح وظفر

ازابونصر فتح‌الله بن محمدکاظم شیبانی‌کاشانی‌که ازدانشمندان و شعرا وعرفای‌قرن‌سیزدهم هجری‌است .

شیبانی درشصت‌وهشت سالگی بسال۱۳۰۸ درماه‌رجب درتهران‌جهان‌را بدرودگفته وفتح وظفر کتابی‌است مشتمل برقصائد وقطعاتی‌که‌شیبانی در مدح مظفرالدین‌شاه درهنگام‌ولیعهدی سروده وبرای‌معرفی خویش‌وجلب نظر این شاهزاده وولیعهد بامقدمهٔ نثری مفصل وخاتمه‌ای‌به‌نظم‌درشرح حال خویش‌بسال ۱۳۰۲ دریکجا خودشاعرگرد آورده وبدان‌دربار فرستادو آنراوسیله دادخواهی قرارداده که‌شاید بدینوسیله آنچه‌رازورمندان‌ازوی‌گرفته‌اند پس گیرد و پیش‌از برخی ازقصیده‌ها مطالبی بنثر فصیح درمعرفی ازموضوع آن‌نگاشته وبرخی از قصائد را فقط تاتخلص بمدح نقل نموده وباقی‌آنرا نیاورده‌است واین کتاب درحدود دوهزارودویست (۲۲۰۰) بیت میباشد .

آغاز مقدمه : بسمله‌علی‌عالی اعلی داناتراست وهمهٔ‌علماوخردمندان نیز دانند که نه‌ممکن‌ازواجب‌خبری دارد

آغازقصائد: ای رهانندهٔ همه از آتش و ازآبها

کشتی ماچندخواهدماند درگردابها

شرح حال شیبانی‌ونمونه‌ای ازاشعار او درما ج ۲ص ۲۲٤-۲٤۵.المآثر

والاثار ص۲۰٤ ، مقدمهٔمنتخب آثار او، مقدمه فتح‌وظفر، مقدمه‌مظهر العجائب عطار وطق ج ۳ص۱۹٦ نگارش یافته‌است.

۱۱۲٦

این نسخه‌را بخط نستعلیق خوب سرایندهٔ آن بسال ۱۲۷۷ نوشته ودرپایان صفحهٔ ۲۱ بدان تصریح نموده وپس‌از اتمام این‌داستان غزلیاتی از جامی نکاشته (ص ۲۲-۳۴) بر ورقی که پیش‌از برگ نخستین نسخه می‌باشد نویسنده‌ای گوینده‌این‌داستان راصابر بن‌وصال معرفی کرده و مسلما غلط است و بدین نام و تخلص وصال پسری ندارد .

درون جلد صفحهٔ نقاشی بسیارظریفی که‌گل‌وبلبل وپروانه‌را برآن ترسیم‌نموده‌اند چسبانیده شده ودرذیل‌آن‌نوشته : این‌مرغ‌زدست داوری پریده‌است۱۲۸۱ . وداوری‌پسر وصال‌است وبسال ۱۲۸۴ جهانرا بدرود گفته ودرآثارعجم (ص ۳۵۹) است‌که ازنقاشی نصیبی داشته . بقرینه‌ای تصورمیکنم که خودشاعرصفحهٔ نخستین‌نسخه را تجدیدنموده و سه بیت برآنچه درآغاز بوده افزوده‌است .

جلدمقوائی کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شماره برگها ۱۸ . صفحه‌ای ۱۵ بیت طول ۵/۲۰ سانتیمتر. عرض۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۹۱ .

فرهاد وشیرین‌صابر

صابر تخلص آقامهدی (محمدمهدی) شیرازی است که ازشعرای نیمه دوم قرن سیزدهم هجری بوده ومعاصروی درفاگ ۲ ص۱۳۰ وآثار عجم ص ۵٦۰ وطق ج ۳ ص۱۱۲ اورا نامبرده‌اند ودرفا غزلی‌بااین مطلع :

آنکه دل برد زمن آفت جان خواهد شد .

آفت جان من این جان جهان خواهدشد

ازاونقل گردیده ودردوکتاب دیگر فقط‌دوبیت اول این‌غزل نقل‌شده و همه گویند ، بسال هزارودویست وهشتاد واندی وفات‌یافته ودیوانی داشته‌است ولی ازاین‌مثنوی وی چیزی‌ننگاشته‌اند .

درپایان این‌مثنوی‌این‌عبارت نگارش یافته : «حرره فی‌شهرمحرم‌الحرام سنة سبعه (کذا) وسبعین وماتین‌بعد الف (کذا) راقمه قائله صابر غفرله

بنابراین جای شك نمیماند که‌این داستان ومثنوی ازصابر تخلصی‌است که درنیمهٔ دوم‌قرن سیزدهم زندگانی مینموده ودرتذکره‌ها جزآقامهدی‌یامحمد مهدی شیرازی بدین‌تخلص شاعری‌رانیافتم .

درآغاز وانجام‌این‌کتاب‌تذکرداده که‌وحشی‌این‌داستان‌را ناتمام‌گذارده وبه‌سرای دیگر شتافت ، وصال به‌اتمام آن پرداخت ، وی نیز موفـق باتمام داستان نشد ،من‌بر آن شدم که‌آنرابپایان آورم .

مادراینجاچندبیت که داستان بدان‌آغاز وانجام یافته ودراین‌معنی‌سروده شده برای نشان‌دادن نمونه‌ای اززادگان طبع این‌شاعر میاوریم :

بنام خالق پیدا و پنهان — که پیدا ونهان داند بیکسان

در گنج سخن‌را میکنم‌باز — جهان‌پرسازم‌ازدرهای‌ممتاز

حدیثی‌را که‌وحشی کرده‌عنوان — وصالش نیز ناورده به‌پایان

بتوفیق خداوند یگانه — بپایان آرم‌آن شیرین فسانه

که‌کس‌انجام آن‌نشنید ازکس — که درضمن‌سخن گفتندشان‌بس

خمش کن صابرا زین گفت پرپیچ

که دنیا نیست‌غیر از هیچ درهیچ

زبان زین گفتگو بربند یکچنـد

که‌طوطی اززبان ماند است دربند

وصال ووحشی این‌افسانه خواندند

بپایان نامده دامان فشاندند

توهم رمزی ازین افسانه‌گفتی

که اندر خواب دیدی یاشنفتی

جهان‌گوئی همه‌خواب‌وخیال‌است

خیال وخواب اگر نبود چه‌حال‌است

دلم از معنی این قال خونست

که درآخر ندانم حال چونست

بود خواب‌و خیال این‌خواری ما

پس از مردن بود بیداری ما .

۱۱۲۷

این نسخه را که شامل سه ترجمه وشرح برده است بخط نستعلیق ونسخ عبدالله برهان مؤذن بسال ۸۸۲ برای خویشتن نوشته ، عناوین مطالب وابیات قصیده باشنگرف نگاشته شده ودرحاشیهٔ ص۴۶۳ تاریخ ۸۹۲ ضبط گردیده

پشت صفحهٔ نخستین چندرباعی وپشت آخرین صفحه غزلی درهمان قرن نهم نگارش یافته ومطلع غزل اینست :

آن شب قدری که عقدزلف جانان بسته شد

هرسر مویی ازآن بررشتهٔ جان بسته شد

و در پایان آخرین صفحه جمال الدین بن قاسم طباطبا تملك خـویش را یادداشت کرده است . برگهائی ازمیان ص ۱۷-۱۸ کنونی نسخه افتاده است .

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع ربعی ۰ شمارهٔ برگها ۲۳۴ ،صفحه‌ای ۱۵ سطر. طول ۱۹ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمترشمارهٔ دفتر ۱۵۰۵۰ .

فوائد علائیه یاشرح وتخمیس قصیدهٔ برده

قصیدهٔ برده به نام «الکواکب الدریه فی مـدح خیرالبریه» از شرف الدین ابوعبدالله محمدبن سعید بوصیری الدولاصی (۶۰۸ ـ ۶۹۶) (۱) میباشد و در ص ۲۲۵-۲۲۹ ج۲ کظ در حدود شصت شرح و ترجمه وتخمیس این قصیده ، معرفی گردیده ولی از این شرح یاد نشده است.

این شرح را بنابرتصریح درمقدمه، محمدبن نصیرخبیصی مشهور به شمس امام بنام خواجه علاءالدین حسن پسر خواجه ضیاءالدین هبةالله که ازوزراء عصر وی بوده تألیف وبدین مناسبت آنرا «فوائد علائیه» نامیده است .

در مآخذی که دردست نگارنده است بنام وشرح حال مؤلف و ممدوحین وی دست نیافتم .

طرز این شرح آنست که پس از مقدمه یك یك از ابیات قصیده را ذکر نموده ، اول بترجمهٔ یك یك لغات آن پرداخته و۲ ـ بیت را نیز به فارسی ترجمه کرده ، ۳ـ حاصل معنی آنرا بیان نموده ، ٤ـ ترجمة به نظم فارسی ، ۵ـ تحلیل و ترکیب کلمات بیت باتذکر قواعد صرفی و نحوی و ٦ـ قصیده برده بعربی تخمیس کرده .

در مقدمهٔ کتاب که طرز شرح را معرفی کرده گوید : زیرهر بیت به هفت

عنوان آنرا شرح نموده‌ام وشش عنوان آن‌همین شش است که بالای این سطر نام برده‌ایم وپس از تخمیس قصیده‌گویدهفتم مجاوبه ودر این نسخهٔ ازشرح ، زبر این عنوان مطالبی یادنگردیده وچون‌مخمس تمام‌گردیده بیت بعد را ذکر کرده وبهمان نحو بیت پیش بشرح وبسط پرداخته است .

شارح در این‌کتاب ازشرح سمرقندی براین قصیده نام برده‌ونقل‌نموده‌و این شرح نیزدرکظ نام‌برده نشده‌وتمام این‌شرح «فوائدعلائیه» درحدودسه‌هزار وپانصد(۳۵۰۰) بیت است .

بجزاین شرح ، ترجمهٔ دیگری‌که درحاشیهٔ صفحات در مقابل هربیت از قصیده نگارش یافته و ترجمه سوم نیز درحاشیه در مقابل ترجمهٔ نظمی‌که‌شارح کرده دراین‌نسخهٔ‌جای سخن موجوداست و ما مطلع قصیدهٔ برده‌وسه ترجمه را بترتیب در اینجا می‌آوریم :

امن تذکر جیران بذی سلم
مزجت دمعاً جری من مقلة بدم

ای زیاد صحبت یارانت اندرذی سلم
اشك‌چشم آمیختی باخون‌روان گشته‌بهم

آیا زیاد کردن یاران ذی سلم
آمیختی تو اشك زدیده روان بدم .

ای زیاد دلبر رعنا مقیم ذی سلم
در برخود می‌نشانی آن عقیق مثل دم .

۱۱۲۸

این نسخه بخط نسخ وظاهراً بخامهٔ مؤلف آن(فیاض‌عراقی) نگارش یافته ، تاریخ نگارش درص ۱۷۹ بدین طرز : «۱۳۸» ودر ص ۷۲۴ بدینگونه : «۱۳۶» نگاشته‌شده‌و مسلماً مراد سال ۱۳۰۶ و۱۳۰۸ ه. ق میباشدکه برسم‌پیشینیان صفرمرتبهٔ عشرات آنها گذارده‌نشده ، و این نسخه درحدودهشتهزار (۸۰۰) بیت میباشد .

در میان نسخه برگهای ننوشته‌ای گذارده شده و نسخه بدین بیت آغاز گردیده است .

ای صراطالمستقیم شهرقم کازتو دورافتادگان گشتند کم.

در حاشیهٔ بیشتر برگها ترجمهٔلغات مستعملهدر اشعار وحواشی سودمندبخطنویسندهٔ متن نگارش یافته است.

جلد مقوا عطف وگوشه تیماج . کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۴۱۸ . صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر .عرض ۱۸ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۴۹۰۸.

فیض السعاده

از محمد طاهر فیاض عراقی که بنابرمندرجات این کتاب از مدح گویان میرزاعلی اصغرخان امین السلطان میباشد وچنانکه خودتصریح نموده چندی به گردش جهان اشتغال داشته وسپس درقم ساکن گردیده است .

درکتب سیر به‌نام وآثار وی‌دست نیافتم این کتاب که نام آن درآغازودر ص۱۷۹ نسخه یادشده مشتمل بردومجلد وعبارت‌است‌از مثنویاتی درموضوعات اخلاقی واندرزهاوحکایات‌ومراثی‌شهداء کربلاءو نیز چندقصیده (ص۷۱۳ـ۷۵۱) در این کتاب میباشد ویکی از ابیات شامل تخلص اینست :

کامران‌گردی‌زبخت‌خویش‌کزالطاف‌تو

بنده فیاض عراقی کامران آید همی.

۱۱۲۹

این نسخه بخط نستعلیق بسیار زیبا نگارش یافته ، برگ آخر که شامل دوازده بیت بوده برداشته شده ظاهراً ازخطوط رشیدا (عبدالرشید) نستعلیق نویس‌معروف میباشد که خواهرزادهٔ میرعماد بوده ودرکشمیر بسال۱۰۴۸ وفات یافته است.

برگ نخستین ودومین نسخه شکسته شده ونیازمند وصالی است، همهٔ برگهامتن و حاشیه‌گردیده وحواشی هریك بطرزی مخصوص‌باطلاوسفیداب نقاشی‌گل وبرگ‌وحیوانات وطیورگردیده ، یادداشتی پشت صفحهٔ نخستین‌ومهر اسمی درپایان آخرین‌صفحهٔ کنونی‌بوده محوگردیده و یادداشتی دیگر که چند کلمهٔ آن‌نیز محوشده باتاریخ ۱۳۰۴ برورقی اضافی موجود در اول نسخه‌است .

جلد ساغری مستعمل . کاغذ خان بالغ . قطع‌وزیری .شماره برگها ۱۵۹.صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول۲۵ سانتیمتر . عرض۱٦ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر۱۴۹۴۵.

قران سعدین

امیرخسرودهلوی‌خسرو(به‌ص۱٦٦ـ۱٦۷فهرست‌حاضررجوع‌شود)

قران سعدین بگفته ریو بسال ۱۲٦۹ درلکناهوروبسال ۱۲٦۱ باشرح‌مولوی

قدرت احمد دوباره چاپ گردیده و در فهرست آصفیه نسخهٔ دیگری که بسال ۱۳۳۳ چاپ شده نشان داده شده‌است و بنابرنگارش مؤلف هن (ص ۷۰-۷۴) نورالحق ابن‌شیخ عبدالحق برقران‌سعدین شرحی بنام «نورالعین» تألیف کرده و نسخه ناقصی از آن در کتابخانه دهلی موجود است .

آغاز :

حمد خداوندسرایم نخست تاشود این نامه‌زنامش درست.

۱۱۳۰

این نسخه (که شامل قصائد مصنوع است) بخط نستعلیق خیلی‌خوب نوشته‌شده، نویسنده از خودوسال نگارش نامی نبرده‌ولی ازقرائن آشکار است که در اوائل نیمهٔ دوم قرن یازدهم نگاشته شده‌است . قطعات ورباعیات وغزلی که ازقصیده بدست آمده درآخر گذارده شده است (برگ ۸۳-۱۰۴) . فقط در آغاز قصیدهٔ سلمان ساوجی وقصیدهٔ تیمورحسینی هریك سرلوحی میباشد (برگ ۱ و ۵۱ و ۸۳) وبرگ ۱ و ۹۴ و ۱۸ و ۳۴ و ۳۷ دارای سرسوره‌هاایست که برآنها نام قصیده و شاعر نگارش یافته واین عناوین بخط نویسندهٔ اصل نسخه نیست و نویسنده چنانکه تذکر داده‌شد بعضی‌را بغلط نگاشته است . برگ ۵۸ و ۵۹ جابجاگذارده شده وبنابرشماره‌ایکه بربرگها پیش‌ازین گذارده شده، میان برگ ۷۴ و ۷۵ کنونی دوبرگ بوده و اینك نیست وگذشته از این موافق همان شماره‌ها سی‌ویك (۳۱) برگ هم در آغاز نسخه‌بوده واینك نیست‌ونسخه‌هم‌باهمین نقص وارد این کتابخانه گردیده‌است. روی برگی که پیش ازنسخه ننوشته موجوداست بنام «شرح قصائد خواجه سلمان ساوجی ومولانااهلی» معرفی‌شده وچنانکه گفتیم این نویسنده نیز به‌خطارفته وشرح نیست وخود قصائد است و معمائی به‌نظم به‌خط‌همین نویسنده نیز دراینجاست .

همه برگها باطلاجدول کشی شده‌وابیات‌قطعه‌ها ورباعیات‌وغزلهای‌مستخرجه‌ازقصائد باشنگرف ورنگهای گوناگون نگارش یافته‌است.

جلد تیماجی ضربی . کاغذ بخارائی قطع‌وزیری شمارهٔ برگها ۱۰۴ .صفحه‌ای ۱۵ سطریا بیت. طول ۲۶/۵ سانتیمتر. عرض ۱۶/۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۶۸۸ .

قصائد مصنوع وبدیعیات

در این مجموعه چند قصیده مصنوع و چند بدیعیه است که بترتیب در اینجا یادمیشود :

۱- قصیدهٔ مصنوع حافظ علی‌بن‌نور که در مدح شاه اسماعیل اول صفوی است ، مقدمهٔ‌نثری وقطعه‌هائی که از توشیح وحشومضارع اولی وآخری‌وحشو مضارع مستخرجات این قصیده حاصل میگرددودرمدح این‌پادشاه‌میباشد پیش

ازقصیده گذارده‌شده (برگ ۱ـ۱۸).

۲ـ قصیدهٔ حافظ علی‌بن‌نور در صنایع بدیعیه که‌آنرا بنام «ممتازالبدایع» نامیده‌ونیز مقدمه‌ای بنثر دارد (برگ ۱۸ـ۳۱) . وی این بدیعیه را به‌نام حسین میرزاگورکان در ۱۸۰ بیت و در مدت یك سال (۹۰۸ـ۹۰۹) به‌انجام رسانیده

آغاز: بهترین صنعتی‌که موشح به‌ترصیع جواهر ابداع . . .

ای زدادت نموده جور فرار   بی‌مرادت نبوده دور به‌کار

۳ـ قطعه‌ایست مصنوع دارای مقدمهٔ نثری‌و۱۵ بیت میباشدکه ظاهراً در وصف شیخ مجدالدین نام انشا شده و نام شاعر آن در مقدمه وخود قطعه نیست وشاید که ازصاحب قصیدهٔ پیشین باشد (برگ ۳۲ـ۳۳)

آغاز: بعداز ادای ثنای واجب‌الوجود . . .

حمیده خلق ایا‌نیك سیرتی کامروز   به‌حشمت توکسی‌نیست‌درجمیع دیار

٤ـ قصیده‌مصنوع دیگریست که‌حافظ علی‌بن‌نوردرمدح سلطانحسین گورکان انشا نموده ومقدمه‌ای بنثر درآغاز آن نوشته‌ونیز قطعات‌مستخرجه ازقصیده را خود شاعرپس ازمقدمه وپیش ازقصیده گذارده است (برگ۳٤ـ۵۰) .

۵ـ قصیده مصنوعهٔ سلمان ساوجی است‌که در وصف غیاث‌الدین محمد وزیر انشانموده‌ودارای‌مقدمهٔ مختصری‌بنثر میباشد وقطعات مستخرجه از قصیده درآخر است (برگ ۵۱ـ٦۲) .

٦ـ قصیده مصنوع فصیح‌الدین رویی (درعنوان قصیده مؤلف بدین نسبت معرفی شده وظاهراً مرادفصیح‌الدین خوافی‌است)وقطعه‌های مستخرجه‌ازقصیده درآخر است (برگ٦۳ـ۷٤) .

۷ـ قصیدهٔ «بدیع‌الاسحارفی صنایع‌الاشعار» جمال‌الدین قوامی مطرزی (برگ ۷۵ـ۸۲) .

۸ـ قصیدهٔ مصنوع تیمور حسینی از شعرای‌قرن یازدمم که‌درمدح شاه‌صفی صفوی(۱۰۳۸ـ۱۰۵۲) انشانموده ومقدمه‌ای‌بنثر‌نیزبر آن‌نگاشته نویسنده‌ای به‌غلط

نام سراینده قصیده را درمیان سرلوح آملی شیرازی نوشته‌است

توضیحاتی‌درباره قصائد مصنوع وبدیعیات

سیدذوالفقارشیروانی که ازشعرای‌قرن‌ششم‌ومعاصرخاقانی‌وجمال‌الدین‌بن عبدالرزاق و کمال اسمعیل بوده قصیده‌ای مشتمل برصنایع بدیعیه و عروضیه و توشیحات ودوائر ودیگرصنایع که قطعات وابیات بسیاری از ترکیبات حروف وکلمات مصارع آن بدست می‌آید : درمدح صدرسعید الماستری انشا نموده وبنا بگفته مؤلف تذهفت خروارابریشم جایزه‌گرفته است .

نگارنده تاکنون‌کسی را مقدم براین شاعر درانشاء چنین قصیده‌ای‌نیافته وحافظ علی‌بن نوردرمقدمهٔ قصده خویش‌که بنام سلطانحسین انشا نموده‌صریحاً گفته‌که سیدذوالفقارمخترع اینگونه قصیده‌است ودرتذگوید :

«ازقصیده مصنوع سید بعضی نوشته خواهدشد تا نموداری باشد :

چمن شد ازگل‌صدبرگ تازه دلبروار

بهار یافت بهاری ز بـاد در گلزار

نهال چو قد دلبر چمان شود دررقص

لسان فاخته چون بیدلان بنالد زار

ارم ز روی تناسخ ببوستان آید

خزان خزان چو درآید بباغ بادبهار

وازهرسه بیت این قصیده بیتی اخراج میشود بدین نسق دربحورمختلفه :

گل صد برگ دلبروارچون دربوستان آید

بهاری باد در گلزار چون بیدل‌خزان آید»

پس ازسید ذوالفقار،جمال‌الدین سلمان‌بن‌محمد ساوجی(۶۹۲-۷۷۹) که شرح حال وی درص ۱۵٤-۱۵۵ نگارش یافت و چند اثر و مؤلفه اورا در این فهرست نام برده‌ایم ، بتقلید سید، قصیده‌ای که شامل صنایع بیشتری از قصیده اولی میباشد درمدح خواجه غیاث‌الدین محمد صاحب دیوان انشانموده وخود

وی در دیباجه آن چنین گوید :

«اما بعد این قصیده‌ایست مشتمل برصنایع و بدایع وبیان اصول بحور و مزاحفات ومنشعبات آن چنانکه شصت و چهاربحر وقریب صدوبیست صنعت و دوائرسته که اوزان شانزده‌گانه وتفکیك بحوراز آن معلوم گردد . درآن مندرج است. موشح بقطعهٔ چندمصنوع که بیمن‌دولت». ونخستین بیت‌قصیدهٔ سلمان :

صفات صفوت رویت بریخت آب بهار

هوای جنت کویت به بیخت مشك تتار

پس ازسلمان ساوجی حافظ علی بن‌نور عیشی تخاص که از شعرای قرن نهم ودهم‌هجری بوده وبنابگفته سام میرزا درسا اصل وی از غوریان هراتست. دوباراین قصیده را تقلید نموده بار نخستین بنا برتصریح درمقدمهٔ آن که نسخه حاضردارای آنست بفرمان سلطانحسین‌میرزا (بایقرا) انجام‌یافته ومزایای‌چندی برقصیدهٔ پیشین دارد وبنابرتصریح‌درآخرآن :

«تاریخ سال ومدت نظمش چوعقل جست

گفتم جواب او که بیك سال‌شد تمام=۹۰۸»

یکسال وقت صرف انشاء آن نموده وبسال ۹۰۸ خاتمه یافته است .

آغازمقدمه: ترصیع جواهرمحامدی که مطلع قصیدهٔ مصنوعات بدان‌زینت پذیرد حمد وسپاس متکلمی‌است

وآغازقصیده : حریم حرمت‌کوی توجنت‌ابرار

شمیم نکهت موی توراحت احرار

وپس ازاین حافظ علی‌بن نورنیزقصیده‌ای بهمین طرزباصنایعی افزون‌از قصیده پیشین خویش در مدح شاه اسمعیل صفوی انشا نموده و درمقدمهٔ نثری آن برخلاف سیرهٔ نویسندگان ازنعم ولی نعمت‌گذشته خویش سلطانحسین میرزا سپاسگزاری نموده وتاریخ انشاء‌آن ورود شاه‌اسماعیل به‌خراسان میباشد .

آغازمقدمه: نظم لالی قصائد حمد و سپاس و عقد جواهر فرائد محمدت

بیقیاس صانعی را سزد که

آغازقصیده : شراب شربت‌ذوقت شفاست ای دلدار

عذاب محنت شوقت بلاست بی‌مقدار

آخرین قصیده صنعتی که دراین نسخه میباشد . قصیده تیمور حسینی از شعرای معاصر شاه صفی (۱۰۳۸ - ۱۰۵۲) صفوی است و چنانکه در دیباجه آن تصریح نموده انشا آن در هنگام جنگ با روم و انجام آن در هنگام فتح قلعه ایروان بوده‌است ونیزخود وی درمعرفی ازاین قصیده‌گوید :

«مشتمل‌است بریکصد وشصت ودوبیت وقریب یکصدوسی بیت ازومشتق میشود . متناول براصول بحور ومنشعبات ومزاحفات از مطبوع و نامطبوع که مخصوص شعراء عرب است و دوائر سته که مخرج اوزان نوزده‌گانه است و تفکیك بحوروواوزان مختلف وتعاریف اقسام قوافی‌صحیح وسقیم وذکر صحت ایطاء جلی دربعضی‌مواد وحدود محسنات ازصنایع بدیع وبیان که‌برساله‌فارسی که اختلاف کثیره داشت ملتفت نشده بدان عمل شده و قریب چهل صنعت از صنایع بدیع با چند بحر و لقب قافیه مزید قصیده مولانا مذکور (مراد اهلی شیرازی است) وبعضی از صنایع که تکرار در آن قصیده واقع شده بود التفات ننموده متوجه صنایع غریبه شد »

آغاز : بسمله ، سیراب‌ترین شکوفهٔ گلشن سخندانی . . .

هزار گلشن رویت به دهر حسن نما

غبار بر زن کویت به مهر داده ضیا

۱۱۳۱

این‌نسخه بخط نستعلیق‌نوشته‌شده . نویسنده ازخود وسال‌نگارش نام نبرده، مسلماً پس‌ازسال ۹۳۰ که‌وفات شاه اسماعیل صفوی بوده نوشته شده وتصورمی‌کنم‌که بنظر خود اهلی رسیده وحاشیه ص ۵۹۱ وپایان‌ص ٦۲۸ بخط وی باشد و اینکه برسرلوح نخستین پس‌ازنام‌اهلی علیه‌الرحمه‌نوشته شده ممکن‌است‌که‌هنوزتذهیب وترسیم‌سرلوح نسخه‌بپایان نیامده عمرش بپایان رسیده باشد وازخود نسخه احتمال نگارش‌وتذهیب وسرلوح‌سازی‌آن درنیمهٔ‌اول‌قرن‌دهم هجری‌بخوبی استفاده‌می‌شود. پنج سرلوح زیباکه‌طرز هریك جز دیگری

میباشد درص۱و۲۵۱ و۳۱و۱۳۹ و۵۶۵موجود وبرگها باطلاولاجورد وشنگرف‌جدول کشی شده ، چندبرگ ازآغاز وانجام‌نسخه وصالی گردیده ویادداشتی که پشت‌آخرین صفحه بوده محوگردیده ، برگهایی‌از میان نسخه افتاده و مطالب مندرجه در متن و حاشیه نگارش یافته‌است .

مندرجات نسخه‌عبارتست از: ۱ - سحرحلال (ص۱ - ۲۴) ، ۲ - شمع وپروانه (ص ۲۵-۳۰) فقط بخشی ازاول وآخر این‌مثنوی موجود وبقیه افتاده است، ۳ - قصائد وترکیب بند (ص۳۱-۳۶) ، ۴ - غزلیات (۱۳۹ - ۵۰۰) ، مخمس (ص ۵۰۰ -۵۰۱)، ٦ - مقطعات‌وتواریخ (ص ۵۰۲- ۵۱۹) ، ۷ - فردها (ص ۵۱۹- ۵۲۵) ، ۸-رباعیات گنجفه (ص ۵۲۵-۵۳۷) ، ۹- رباعیات به‌نام ساقی‌نامه (ص۵۳۷-۵۵۰) ، ۱۰- رباعیات (ص۵۵۰ - ۵٦۲) برگهائی ازمیان‌این‌رباعیات نیزافتاده‌است ، ۱۱- قصیده‌مصنوع‌درمدح امیرعلیشر (ص ۵٦۵- ۵۹۴)، ۱۲-قصیدهٔ مصنوع درمدح‌سلطان یعقوب(ص۵۹۷-٦۲٦) ۱۳- قصیده‌مصنوع در مدح شاه‌اسماعیل (ص ٦۲۷ - ٦۵٦) و تمام مندرجات در حدود دوازده‌هزار (۱۲۰۰۰)بیت می‌شود ودرذیل معرفی ازاهلی خصوصیات دیگر مندرجات را ذکر خواهیم‌نمود .

جلدتیماجی. کاغذبخارائی. قطع وزیری ۰ شمارهٔ برگها ۳۲۸ ۰ صفحه‌ای(حداکثر در متن وحاشیه) ۲۵ بیت . طول ۲۵/۵ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۳۱۳ .

کلیات اهلی شیرازی

اهلی شیرازی محمدنام داشته وبسال ۹٤۲ در شیراز وفات یافته واینك مندرجات این‌نسخه ازکلیات اهلی را معرفی مینمائیم :

۱ - سحرحلال ، اهلی‌درمقابل مجمع‌البحرین وتجنیسات‌کاتبی‌این مثنوی راکه مشتمل برصنعت ذوبحرین وذوقافیتین وتجنیس میباشد در ششصدوبیست (٦۲۰) بیت‌انشا نموده ودراین مثنوی ، داستان‌معاشقهٔ شاهزاده جم‌راگنجانیده این مثنوی چاپ‌شده است .

آغاز : حمدبیحدوثنای‌نامعدود وشکرنامحدود سزاوارمالك‌معبودیست...

ای همه عالم برتو بی شکوه   رفعت خاك ازدر تو بی‌شکوه ؟

۲- شمع وپروانه این‌مثنوی را بنام سلطان یعقوب بسال ۸۹٤ در۱۰۰۱بیت نظیر خسرو شیرین نظامی ویوسف و زلیخای جامی انشا نموده ودر آخر آن چنین گفته :

چو ازتعداد بر وفق مراد است / بنام حق هزار ویك فتاد است
بتحخفیفش‌ازآن‌کردیم تعجیل / که تصدیع آوردناگه به‌تطویل
نه از پروانه مستی درج کردم / که‌سوزوزاری‌خود خرج کردم
سخن‌کز بهرتاریخش کنم کم / بود تم الکتـاب الله اعلم .

نسخهٔ این کتابخانه‌مقدمهٔنثری نداردونمیدانم‌که اصلا نداشته ویااین‌نسخه ناقص است وچنانکه‌گفتیم برگهائی ازمیان‌آن افتاده واین نسخه شامل حمد و ثنا ونعت حضرت رسول‌ص‌ع ومنقبت حضرت علی‌بن ابی‌طالب ع وسبب نظم کتاب ومدح‌سلطان یعقوب وخاتمه‌کتابست وهمهٔاینهایکصد وسی وهفت(۱۳۷) بیت میباشد ونسخهٔ‌کامل‌آن درموزهٔ بریتانیا در ضمن‌کلیات اهلی ودرکتابخانه ملی جداگانه درتهران‌موجود است .

آغاز: بنام آنکه مارا ازعنایت / دهد پروانه را شمع هدایت

انجام: نشاط افزای‌بزم‌مقبلان‌کن / قبول خاطـر روشن دلان کن

۳ ـ قصائدوترکیب‌بند . این بخش درحدود دو هزارو پانصد بیت است.

آغاز: آگهی به‌سردفترحکمت‌الله / بنی آدم آئینه قدرت‌الله

٤ ـ غزلیات مرتب بترتیب حروف هجا برحسب ردیف‌هاست ودرحدود هفتهزاروهشتصد (۷۸۰۰) بیت‌است .

آغاز: ای حیرت صفات تو بندد زبان ما
انگشت حیرتست زبـان در دهـان ما

۵ ـ مخمس فقط یك مخمس در ص ۵۰۰ ـ ۵۰۱ نسخه‌موجود است :

٦ ـ مقطعات وتاریخ‌ها درحدود سیصد (۳۰۰) بیت‌میباشد .

آغاز: ای دل زخود بمیرکه‌گردی خلاص از آنك
تـا زندهٔ مقید این دام ماندهٔ

۷ ـ فردها. این‌بخش‌درحدود یکصد (۱۰۰) بیت میباشد .

۸ ـ رباعیات‌گنجفه. درمقدمهٔنثری این‌بخش شاعر علت وسبب انشاء این

رباعیات را متذکر شده ونودوهفت (۹۷) رباعی‌است وهریك رباعی متعلق و مناسب بیك‌برگ ازگنجفه انشا شده وآغازمقدمهٔ‌آن اینست :

بسم‌الله تیمناً بذکره الاعلی ، پوشیده نماند بر ارباب صورت ومعنی که این‌بنده‌کم بضاعت‌اهلی‌الشیرازی روزی برسم خدمت درخدمت صاحبدلان‌بود یکی‌ازاجلهٔ‌آن قوم‌گنجفه درکمال تکلف‌داشت . وبدین رباعی‌آغاز میگردد :

ای‌سروسهی‌خاك‌رهت وقت‌خرام کی‌صورت‌مه بود چوحسن‌توتمام
هرکس‌که‌ترابنده‌بود پادشه است در بندگی تو پادشاهست‌غلام .

۹ ـ رباعیات (ساقی‌نامه) یکصدودو (۱۰۲) رباعیست وشاعر در مقدمهٔ نثری‌آن‌چنین‌گوید :

«این دردی‌کش‌میخانه عشقبازی اهلی الشیرازی غفرالله ذنوبه وسترالله عیوبه او را رباعی چند در مستی، محبت باصلاح جمالت رو نموده در این اوراق پریشان‌جمع کرده نامش‌ساقی‌نامه نهاد امیدکه‌بنظراهل‌دلان ملحوظ‌گردد والله خیراً حافظ» .وبدین‌رباعی‌آغازگردیده :

ساقی قدحی‌که کارسازست خدا وز رحمت‌خودبنده نوازست خدا
می‌خوربنیازونازوطاعت‌مفروش کزطاعت خلق بی نیازست خدا .

۱۰ ـ رباعیات چنانکه گفته شد برگهایی از میان‌ص ۵۵۳ ـ ۵۵٤ و ۵۵۹ ـ ۵٦۰ نسخه افتاده واینك یکصد و هفت (۱۰۷) رباعی‌است آغاز:

یارب سگ‌کوی مقبلی ساز مرا آئینه ز عشق منجلی ساز مرا
اقبال‌جهان مرا جوی نیست‌قبول مقبول محمد و علی ساز مرا .

۱۱ ـ قصیده مصنوع اول که‌در مدح امیر علیشیر نوائی است .

آغاز: حمدی از حدافزون و سپاسی‌از قیاس‌بیرون سزاوار صانع بیچون

آغازقصیده: نسیم کاکل مشکین کراست‌جون تو نگار
شمیم سنبل پرچین کراست مشك تتار

۱۲ ـ قصیدهٔ مصنوع‌دوم که‌درمدح سلطان‌یعقوب میباشد ومقدمهٔ‌نثری‌آن

دراین نسخه‌نوشته نشده وبقرینهٔ دوصفحه ننوشته‌ایکه پیش‌از قصیده‌گذارده شده مسلماً داشته وقصیده بدین‌بیت‌آغاز میگردد :

هوای‌جنت‌کویت نسیم عنبر یار فدای‌نکهت‌مویت‌شمیم مشك تتار

۱۳ ـ قصیـده‌مصنوع سوم‌که‌درمدح شاه اسماعیل صفوی است‌وشاعـر دیباجه‌ای بنثر در معرفی از قصیده و امتیازات آن واینکه یکصدوشصت بیت میباشد ونزدیك یکصدوبیست بیت از آن بیرون می‌آید وشامل قواعد شعری و عروضی ومشتمل براصول بحور ومنشعبات و مزاحفات ودوائر سته‌که اوزان نوزده‌گانه است وغیراز اینها میباشد وآغاز دیباچه وقصیدهٔ آن اینست :

حمد وسپاس بی قیاس صانعی راکه فهرست قصیده موجودات ...

هوای گلشن‌کویت نسیم باد بهار گدای‌خرمن‌مویت‌شمیم‌مشك تتار

و آخرین بیت که‌از قصیده استخراج‌نموده این‌است :

اهلی سخنش اگر تـمامست از یـمن دوازده امـامست

وبنابرتصریح خود وی این قصیده را «خردنامه» نام‌نهاده و«میزان خرد» که بحساب جمل ۹۱۲ میباشدسال انشاء را معین‌میکند .

شرح حال اهلی‌شیرازی در سا ص ۱۰۳ ـ ۱۰۴ ، هم‌ص ۱۹۰ ـ ۱۹۱ م. س ، آر ص ۲۷۸ ، آثار عجم ص ۴۷۱ ، طق ج ۳ ص ۵۶ ، شم ص ۲۴ و ترجمه تاریخ ادبیات برون ص ۱۵۵ ـ ۱۵۶ نگارش یافته ومراجعه شده‌است .

۱۱۳۲

این نسخه‌را علی‌اشرف‌بن‌علی بخط نستعلیق نوشته ودرپایان‌بیشتراز‌کتابهارقم‌نموده ودرص ۶۰۸ و۶۱۹ سال‌نگارش را ۱۲۳۵ معین‌کرده است .

مندرجات این‌نسخه‌عبارتست از :

۱ ـ فتح الابواب (ص ۳ ـ ۱۳۴) ، ۲ ـ مهـرافروز (ص ۱۳۵ ـ ۱۴۵) ، ۳ ـ کنزالدقائق (ص ۱۴۹ ـ ۱۸۸) ، ۴ ـ تنبیه‌العارفین(ص ۱۹۱ ـ ۲۵۳) ، ۵ ـ محبوب الصدیقین (ص۲۵۵ ـ ۳۶۰) ، ۶ـ مفتاح‌الفقر (ص ۳۶۱ ـ ۳۷۰) ، ۷ ـمشکوة المحبین (ص ۳۷۱ ـ ۳۷۴) ، ۸ ـ معلومات (ص ۳۷۵ ـ ۳۷۹) ، ۹ ـ مثنویات (۳۸۰ ـ ۳۹۱)، ۱۰ ـ استقامت‌نامه (ص۳۹۳ ـ ۴۱۷) ، ۱۱ ـ نورعلی‌نور (ص ۴۱۷ ـ ۴۳۹) ، ۱۲ ـ

ناظر ومنظور (۴۳۹ - ۴۴۹) ، ۱۳ - مرآت‌الافراد(۴۵۱-۵۵۰)، ۱۴ - قصائد(ص۵۵۳ ۵٦۴)، ۱۵ - ترجیعات (ص ۵٦۵ - ۵۷۳) ، ۱٦ - مستزادات (۵۷۴ - ۵۷۴) ، ۱۷، غزلیات وچند بیت‌مثنوی درنعت پیغمبر ص ع (ص۵۷۵ - ۵۷۸) ، ۱۸ غزلیات (ص ۵۷۸ ٦۰۸) ، ۱۹ - رباعیات (ص ٦۰۹ - ٦۱۷) ، ۲۰ - مفردات و چند غزل ومثنوی و رباعی (ص ٦۱۷ - ٦۱۹) ، و۲۱ - ایضاً غزلیات وچندقطعه (ص ٦۱۹ - ٦۲۷) .

پیش‌ازشروع به‌نگارش این کلیات همین‌نویسندۀ نسخه ، چند غزل ورباعی‌ازجمالی وفهرست ومندرجات این کلیات‌رانوشته‌است‌وتمام این کلیات که‌مرکب ازنظم ونثر می‌باشد درحدود سی‌وپنجهزار (۳۵۰۰۰) بیت‌است .

چندبرگ ننوشته درمیان نسخه درفاصلۀ برخی‌ازکتابها باکتاب‌بعد میباشد .

جلدتیماجی نیم‌ضربی . کاغذ فرنگی . قطع وزیری . شماره برگها ۳۱۴ . صفحه‌ای ۵۰ بیت یا ۲۵ سطر. طرل ۲۸ سانتیمتر ، عرض ۱۸/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۸۹ .

۱۱۳۴

این‌نسخه‌که بنابرتصریح درصفحۀ ۳٦٦ بسال۱۲۵۲ وبخط شکسته نستعلیق نوشته شده شامل ۱ - کشف‌الارواح (ص ۱- ۲۹۷) ودرحدو پنجهزار ویکصد (۵۱۰۰)بیت‌است نویسندۀ درپایان ص ۳۰۳ نوشته : واین‌آخر نسخۀ یوسف وزلیخا پیرجمالی است ودر ابیات آخر فتح‌الابواب هم نام (یوسف نامه) دیده می‌شود ۲ - بخشی ازآخرکتاب «فتح‌الابواب» (ص ۲۹۸ - ۳۰۳) دریك یادداشت‌پشت‌صفحۀ نخستین که نام نویسنده‌آنرا محوکرده‌اند نیزاین‌نسخه «یوسف‌نامه‌جمالی» معرفی‌گردیده است .

۳ - گلشن راز شبستری (ص ۳۰۴ - ۳٦٦) و۴ - رباعیاتی‌است که‌طرز وسبك آن میرساندکه ازجمالی‌است ولی درآنها تخلص نیست هیچیك‌را درنسخۀکلیات جمالی نیافتم مگردورباعی‌آن دربرگ نو نویس نسخه نوشته‌است (۷۵ رباعی ص ۳٦۸ - ۳۸۱) .

بربرگ ننوشته‌ای که‌درآخر نسخه می‌باشد یادداشتی‌بوده محوگردیده .

جلد تیماج : کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی‌باریك . شماره‌برگها ۱۹۱ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۳/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۱۸ .

۱۱۳۵

این‌نسخه بخط نستعلیق خوب نوشته‌شده ، تاریخ ونام نویسنده را ندارد ولی طرز خط وکاغذ حاکم است که دراواخرقرن‌نهم هجری نگارش یافته ودرپایان‌برگ ۲۷نگاشته شده : تم‌الانتخاب بعون الملك‌الوهاب الخ برگ نخستین و برگ ۲۸ نسخه نو نویس می‌باشد برگ دوم دارای سرلوح قدیمی بوده ودرآن دست برده‌اند وبرگ‌نخستین کنونی هم نظیرآن ساخته‌شده ومندرجات این‌نسخه عبارتست ازمنتخبی از «فتح‌الابواب ومنتخبی از رباعیات ویك‌قصیده وچندین غزل وهمۀ اینها درحدو ششصدوپنجاه (٦۵۰) بیت است.

برخی ازبرگها آثار آبدیدگی دارد وپاره‌ای هم وصالی‌گردیده، پشت آخرین‌برگ نسخه یادداشتی است درمعرفی ازجمالی‌ونویسنده یادداشت وپیرو سبك هلالی‌اش دانسته واین بیان درست نیست ، چراکه جمالی سالها پیش از هلالی بوده .

جلد مقوائی . کاغذ حطائی . قطع بغلی . شماره برگها ۳۷ . صفحه‌ای ۱۱ بیت .
طول ۱٦ سانتیمتر . عرض ۱۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۰۰۵

کلیات جمالی اردستانی

جمالی تخلص جمال‌الدین احمد اردستانی اصفهانی مشهور به‌پیر جمال متوفی به‌سال هشتصد و هفتاد ونه (۸۷۹) میباشد که سلسلهٔ پیرجمالیه از سلاسل صوفیه به‌او منسوب‌اند .

مؤلف طرائق کتاب‌شرح‌الواصلین، روح‌القدس، مصباح‌الارواح، احکام المحبین، نهایة المحبه، بدایة المعرفه و شرح الکنوزرا نیز از کلیات جمالی دانسته است .

جمالی نام بیشتر این مؤلفات وآثار خود را بمناسبت درکتابهای خود آورده شاید اگر تتبع کامل گردد نام آثار دیگری ازاو بدست آید ودرص ۳٦۰ تذکر داده‌که «محبوب الصدقین» بسال ۸٦٦ تألیف‌گردیده ودرص ۵۲۹ دریکی ازمباحث‌کتاب «مرآت الافراد»گوید : امروزکه‌۸٦۷ سال‌ازهجرت ازمیگذرد ودرص ۵۳۵ سال ۸٦۹ رایاد نموده میکرده ودوص ٦۱۲ یك رباعی انشا شده بسال ۸٦٤ موجود است .

اینك آغاز هریك از مندرجات کلیات جمالی (نسخهٔ این‌کتابخانه) را می‌آوریم :

فتح‌الابواب : انـا فتحنا لك فتحاً مبینا لیغفر لك‌الله مـا تقدم من ذنبك وما تأخر ...

ربنـا افتح ربنـا افتح بیننـا
بین قـوم الحق و انصر واهدنا
پرده شد دور ازرخ واز زلف وخال
پرده در شد پرده در حسن و جمال

مهرافروز : ای عزیز بدانکه نبوت و قدرت از حضرت محمد مصطفی صلی‌الله علیه وآله وسلم راضی اند .

کنزالدقائق : مشعلهٔ صبح سعادت دمید

وسوسهٔ ظلمت عادت رمید

تنبیه العارفین : الحمدلله رب‌العالمین والصلوة علی نبیه محمد و آله ای فرزند یك لحظه بنده وار بنشین وخاموش مباش .

محبوب‌الصدقین : روز از نور عشق شد خرم

ظلمت شب درید جامهٔ غم .

مفتاح‌الفقر : اعلم یا اخی ان الانبیاء والاولیاء ..... ای عزیز محمود غزنوی ازمیان .

مشکوةالمحبین : ای گزیده جهان و هر چه دروست

جـان عـالم توئی و عالم پوست

معلومات : ای رفیق ره و حریف مدام

وی طلبـکار رند درد آشـام

مثنویات: عشق تو مرا بباد بر داد

خشنودم از آن که سخت تر بـاد .

استقامت‌نامه : استقم دل که بـاز حسن حبیب

میکند عشو ها بعشق فریب

نورعلی‌نور : روی فی‌الخبر انه قال اول ماخلق‌الله العقل .... ترجمه ، اول آنچه خدای تعالی آفرید عقل بود .

ناظرومنظور: در معنی است نور .

زبان می‌گشایم بحمد کریم بحمد کریم رحیم قدیم

مرآت‌الافراد ، ای آنکه مشتاق جمـال دوستی و میخواهی که معرفت الهی فهم کنی طلب صحبت درویشان کن .

قصائد: صبح روشن گشت یـا مهتاب بر بالاستی

یـا ز نور دلبرم عالم چنین بر پاستی .

ترجیعات : خورشید بکوه دل برآمد

ساقی قدحی که دلبر آمد

مستزادات: تا مهدی فرخنده از این غار برآمد

جسمم همه جان شد

این صبح سعادت زرخ یار بر آمد

زان فتنه میان شد

غزلیات(درنعت پیغمبر ص ع)

ای منزل صدیق ویقین وی بحر کان مصطفی

ای کر تو پیدا شد وفا یا مصطفی یامجتبی

غزلیات: آتش عشقت‌بسوخت‌جملهٔ وسواسها

باز مقامی گرفت بر سر کوی بقاءِ

رباعیات: خوشدل چه نباشم که تو خوشدل خواهی

زان ناله نیارم‌که تو پس آگاهی.

گر شرح غم عشق تو من فاش کنم

در هم ریزد جهان زمه تا ماهی.

مفردات وغیره : دیدم بدیدهٔ سر، ساقی حوض کوثر

وز جام کام بخشش ، خوردم شراب دیگر.

کشف‌الارواح = یوسف‌نامه: بنامت نامه را سر برگشایی

که اندر کوی عشقت می‌سرایم.

۱۱۳٦

این نسخه بخط نستعلیق خوب نگاشته شده و بنابر تصریح در آخر آن ، نگارش کتاب‌الله کمره‌ای بسال ۹۸۲ میباشد وبدینگونه خاتمه میپذیرد : «کتب العبدالفقیرالداعی کتاب‌الله بن کیوشاه کمره‌ای‌عفی‌عنه وغفر ذنوبه وصلی‌الله‌علی محمدوآله اجمعین» .

اطراف دوصفحهٔ نخستین بابهترین طرزی تذهیب ونقاشی گردیده ومیان سطر های آن طلا اندازی شده ، برگهای ۳۳ و ۹۴ ر ۱۸۰ و ۲۲۲ و ۳۴۸ و ۳٦۱ هریك دارای سرلوحی بسیار زیباست‌که طرز آنها با یکدیگر مختلف میباشد و برگ ۳۱۰ دارای

سرسوره‌ای طلائیست، عناوین کتب ورسائل ومطالب باطلا نوشته شده وهمهٔ برگها بطلا وزنگار جدول کشی گردیده ومندرجات نسخه پس ازمقدمه بیستون عبارتست :

۱ — ٦ — دیباجه و رسائل ششگانه و این بخش ها که در نسخ دیگر چنانکه ذکر خواهدشد (ص۵۵۳) در شش بخش گذارده شده در اینجا بعنوان سیزده‌رساله معرفی گردیده (برگ ۱-۳۲) ، ۷- گلستان (۳۳-۹۴) ، ۸- بوستان (۹۴-۱۸۰)، ۹ — قصائد عربی (۱۸۰-۱۸۲) ، ۱۰- قصائد فارسی (۱۸۲ — ۲۰۷) ، ۱۱- مراثی(۲۰۷ — ۲۱۱) ، ۱۲- ملمعات (ابیاتی که بنام مثلثات درچاپ اخیر میباشد در آخر ملمعات میباشد و قصیده‌ایکه از زبان محبوب بزبان اهالی شهرهای ایران و هند و ترك میباشدنیز در اینجاست (۲۱۱ — ۲۱٦) ، ۱۳ — ترجیعات (۲۱٦ — ۲۲۲) ، ۱۴ — طیبات (در میان سرلوح این کتاب بدینگونه معرفی شده : «کتاب مبدع ازجملهٔ دیوان اول») (۲۲۲- ۳۰۹) ، ۱۵ — بدایع باعنوان : «فی‌الدیوان الرابع») (۳۱۰ — ۳۴۸)، ۱٦ — خوانیم (در میان سرلوح این نسخه نوشته شده : «دیوان‌چهارم‌مشهور بدایع (کذا)») (۳۴۸ — ۳٦۰) ، ۱۷ — غزلیات قدیم (در میان سرلوح این نسخه نوشته «فی‌دیوان الاخر (کذا) کلیات») (۳٦۰ — ۳٦٦)، ۱۸ — صاحبیه (قطعات و رباعیاتیست عنوان آن با طلا نوشته : فی‌الدیوان‌الاخر (کذا) و چهارده بیت اول خواتیم با تغییر کلمه «سپاس» به «ثنا» عیناً در این‌جا نوشته شده است) (۳٦۷ — ۳۸۰) ، ۱۹ — مثنویات (۳۸۱ — ۳۸۵) . ۲۰ — مقطعات (۳۸۵ — ۳۸۷) ، ۲۱ — رباعیات (۳۸۷ — ۳۹۴) و۲۲ — مفردات (۳۹۴ — ۳۹٦) .

جلد ساغری ضربی . کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۳۹٦ . صفحه‌ای ۲۳ بیت. طول ۲۷ سانتیمتر . عرض$\frac{1}{2}$۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۰۰۲.

۱۱۳۷

این نسخه به قلم نسخ وصال شیرازی‌است‌واو در آخرنسخه‌چنین رقم نموده : شهر ذیقعده‌الحرام ۱۲۴۵ لراقمه خروب (نگارنده غرض نویسنده را از اینگونه تعبیرندانست) درپایان بوستان (برك ۸۳) نویسنده‌صریحاً خودرا معرفی کرده‌صفحات ۱و۳۰ و۸۴ و۱٦۸ و ۲۵۲ و ۲۸۸ و ۳۰۸ و ۳٦۲ دارای سرلوح های بسیار زیبائیست که مناسب با چنین خطی میباشد و اطراف آن صفحه وصفحه‌ها برابرآنها (جزص ۸۴ و ۳۰۸و۳٦۲) نیز با بهترین طرز تذهیب و نقاشی شده و همه برگها باطلا ولاجورد جدول کشی گردیده ، قصائد عربی و عناوین مطالب با خط نسخ بشنگرف ولاجورد وطلا (جزقصائد) نوشته شده و مجموع مندرجات درحدود نوزده هزار (۱۹۰۰۰) بیت میباشد .

اینك فهرست مندرجات پس از دیباجه بیستون : ۱ — ٦ — رسائل ششگانه (برك ۱ — ۱۴) ، ۷ — گلستان (۱۵ — ۴۱) ، ۸ — بوستان (۴۲ — ۸۳) ، ۹ — طیبات (۸۴ — ۱۲۵)، ۱۰ — بدایع (۱۲٦ — ۱۴۳ بر سرلوح این کتاب اشتباهاً طیبات نوشته شد) ، ۱۱- خواتیم (۱۴۴ — ۱۵۲) ، ۱۲ — قصائد عربی (۱۵۲ — ۱۵۸) ،

۱۳ – ملمعات (۱۵۸ – ۱۶۰) ملمعاتی که بنام مثلثات در دیوان چاپی ۱۳۱۶ ش معرفی شده و بعربی و فارسی و بیت سوم ظاهراً زبان شیراز قدیم میباشد در آخر این بخش است) ، ۱۴ – قصائد فارسی (۱۶۱ – ۱۷۴) ، ۱۵ – مراثی (۱۷۴ – ۱۷۶)، ۱۶ – ترجیع بند (۱۹۶ – ۱۷۹) در آغاز این بخش قصیده‌ایکه بدین مطلع میباشد : بامدادان که تفاوت نکند لیل و نهار و قصیده‌ای بدین مطلع میباشد :

«منم کز جان غلام شاه حیدر امیرالمومنین آن شاه صفدر»

نگارش یافته) ، ۱۷ – لغز و معما ۱۷۹ – ۱۸۱) ، ۱۸ – صاحبیه (۱۸۱ – ۱۸۷) از آغاز این بخش چند بیت نگارش نیافته و جای آن گذارده شده) ، ۱۹ – مثنویات (۱۸۷ – ۱۸۸) ، ۲۰ – مقطعات (۱۸۸ – ۱۹۰) این سه بخش اخیر بدون امتیاز از یکدیگر بی‌فاصله نگارش یافته است ، ۲۱ – رباعیات (۱۹۰ – ۱۹۳) ، ۲۲ – مفردات (۱۹۳ – ۱۹۴) ۲۳ – هزلیات (۱۹۴ – ۱۹۷) و ۲۴ – مطایبات و مضحکات (۱۹۷ – ۲۰۰).

بنابر آنچه گفته شد در این نسخه «غزلیات قدیم» نیست ویادداشتی مختصر بخط مرحوم شاهزاده محمد هاشم میرزا متخلص به افسر رئیس انجمن ادب ایران پشت نسخه موجود است .

جلد روغنی گل وبرك دو روی بسیار ظریف . کاغذ ترمه . قطع وزیری . شماره برگها ۲۰۰ . صفحه‌ای ۵۴ بیت . طول ۲۴ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۲۴۹ .

۱۱۳۸

این نسخه بنابر تصریح درپایان ، بسال ۱۰۱۰ بخط نستعلیق خوب در متن و حاشیه نگارش یافته ، دو صفحهٔ نخستین نسخه با بهترین طرزی تذهیب و نقاشی گردیده وبردوترنجی که‌درمیان‌دوصفحه نخستین‌ازطلاپوشیده‌شده باسفیداب، نام کتاب و برهریك ازسعدی‌این‌دوبیت: (بچه کار آیدت‌ز گل‌طبقی‌الخ) و ازدیگری این دوبیت :

انیس کنج دانایان کتابست	نه‌بینی‌به ازین گل درگلستان
مکن جز سیر کلیات سعدی	گرت‌میل گلستانست وبستان

و اطراف این دوصفحه فهرست مندرجات در این کلیات نیز با سفیداب نگارش یافته و دوازده (۱۲) سرلوح در برگهای ۲و۳۰و۸۵ ، ۱۶۸و۱۹۳و۲۰۵و۲۸۷و۳۱۵و۳۳۵ و۳۴۱ و۳۵۵و۳۶۰ که هریك طرزش جز دیگریست موجود وهمه برگها باطلا ولاجورد و شنگرف جدول کشی‌شده‌و فواصل‌مطالب‌طلاانداز‌ی‌ونقاشی‌گردیده و:مندرجات‌آن پس‌از مقدمهٔ بیستون عبارتست :

۱ – دیباجهٔ کتاب (برگ ۴ – ۷) ، ۲ – مجالس‌پنجگانه (۷ – ۱۸) ، ۳ – سؤال وجواب صاحب دیوان و شیخ (۱۸ – ۲۰) ، ۴ – رساله‌درعشق وعقل (۲۰ – ۲۱) ، ۵ نصیحت‌الملوك (۲۱ – ۲۷) ، ۶ – رساله مشتمل برسه حکایت : ۱ – ملاقات شیخ با اباقاخان‌بن هولاکوو۲ – نصیحت کردن شیخ انکیانو حاکم‌فارس‌راو۳ – حکایت شمس‌الدین تازی‌گوی و طرح خرما بربقالان و کاغذ شیخ و اثر آن (۲۷ – ۳۰) ، ۷ – گلستان(۳۰

۸۵) ، ۸ — بوستان (۸۵ — ۱۶۸) ، ۹ — قصائد فارسی (۱۶۸ — ۱۹۳) ، ۱۰ — مراثی (۱۹۳ — ۹۷)۱۱ — ملمعات (۱۹۷ — ۲۰۲ مثلثات نیز درآخر این‌بخش‌است) ، ۱۲ — ترجیعات (۲۰۲ — ۲۰۵) ، ۱۳ — طیبات(۳۰۵ — ۲۸۷) ، ۱۴ — بدایع (۲۸۷ — ۳۱۵) ۱۵ — خواتیم (۳۱۵ — ۳۳۵) ، ۱۶ — غزلیات قدیم (۳۳۵ — ۳۴۱) ، ۱۷ — صاحبیه (۳۴۱ — ۳۵۵) ، ۱۸ — مقطعات (۳۵۵ — ۳۵۶) ، ۱۹ — رباعیات (۳۵۶ — ۳۶۰)، ۲۰ — مفردات(۳۶۰ — ۳۶۱) ، ۲۱ — هزلیات بنظم (۳۶۲ — ۳۶۸) ، ۲۲ — سطایبات در سه مجلس به‌نثر (برگ ۳۶۹ — ۳۷۴) .

برگهائی از میان‌کتاب بدایع (برگ‌۲۹۷ — ۲۹۸) وخواتیم (۳۳۰ — ۳۳۱) این نسخه افتاده و مثنویات وقصائد عربی شیخ در اینجا نیست ونسخهٔ‌کنونی با این‌نقص‌ها در حدود هیجده هزاروپانصد (۱۸۵۰۰) بیت است . پشت صفحه نخستین یادداشتی‌موجود و یکی‌را محوکرده‌اند .

جلد نیم سوخت طلا پوش . کاغذ دولت آبادی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۳۷۴ . صفحه‌ای ۲۵ بیت ، طول ۳۱ سانتیمتر ، عرض ۲۰ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۸۳۷۵ .

۱۱۳۹

این نسخه بخط نستعلیق در متن وحاشیه نگارش یافته و مورخ ۱۰۱۷ — است . برگ نخستین وچندین برك آخر نسخه نونویس است ، برگهای چندی هم وصالی گردیده برگ ۱و۶۸و۱۵۵و۱۹۳و۲۸۰و۳۲۲و۳۳۶ هریك دارای سرلوحی زیباست‌وجز سرلوح نخستین همه‌کهنه وکارهندوستان است ، مندرجات نسخه‌بترتیب‌عبارتست از:۱ — گلستان ۲ — بوستان ، ۳ — قصائد فارسی ، ۴ — ملمعات ، ۵ — ترجیعات . ۶ — طیبات ، ۷ — بدایع ، ۸ — خواتیم ، ۹ — غزلیات‌قدیم ، ۱۰ — صاحبیه (مقطعات و رباعیات) :۱۱ — مثنویات ، ۱۲ — مقطعات‌و۱۳ رباعیات .وآنچه‌موجود است درحدود(۱۶۵۰۰)بیت‌میباشد. چندبرگی‌از میان‌نسخه‌وصالی گردیده است .

جلد تیماجی .کاغذ دولت‌آبادی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ‌برگها ۳۶۱ .صفحه‌ای ۲۳ بیت . طول ۲۲ سانتیمتر . عرض ۱۲ سانتیمتر ، شماره دفتر ۲۲۳۹۶ .

۱۱۴۰

این نسخه‌را بخط شکسته‌نستعلیق‌خیلی خوب محمدیوسف‌همدانی نوشته ، نام‌آنکس که برای وی نسخه نگارش یافته و سال‌نگارش را محوکرده‌اند ، ازآثار مانده آن‌تاریخ ۱۳۲۵ بدست می‌آید ، درمتن و حاشیه‌نوشته شده‌و برگ ۱و۲۲و۶۱و۱۳۵و۱۴۱و۱۶۳ و۱۸۱و۲۷۶و۲۴۴و۲۸۸و۲۸۹و۳۱۵ دارای سرلوحهائی‌زیباست‌که هریك بطرزی‌خاص میباشد و میان سطرهای صفحهٔ سرلوح‌دار وصفحه مقابل آن طلااندازی گردیده (جز برك ۲۷۱ که فقط میان سطرهای یك‌صفحه آن طلااندازی شده وبرگ ۳۱۵ که هیچ‌طلا اندازی نشده است) وبرگ ۲۹۵ شامل سرسوره‌ای‌ظریف‌میباشدوبنا بریادداشت‌هائی که‌پشت برگ نخستین‌و بربرگی‌که پیش‌از آنست و در حواشی برخی از برگهاست بسال ۱۲۹۹ داخل کتابخانه‌عزالدوله عبدالصمد میرزاشده اوآن‌رامطالعه کرده‌وافتادگی برخی ازکلمات

وسهوالقلم‌های نویسنده را تذکر داده است. مندرجات نسخه پس‌از مقدمه بیستون بترتیب اینست:
۱ — ۶ — رسائل‌ششگانه (ص ۵۵۳ دیده شود)، ۷ — گلستان (۲۲ — ۶۱)، ۸ — بوستان (۶۱ — ۱۳۵)، ۹ — قصائد عربی (۱۳۵ — ۱۴۱)، ۱۰ — قصائدفارسی (۱۴۱ — ۱۶۳)، ۱۱ — مراثی (۱۶۳ — ۱۶۷)، ۱۲ — ملمعات (۱۶۷ — ۱۷۱)، ۱۳ — ترجیع بندها (۱۷۱ — ۱۷۵) ۱۴ — طیبات (۱۷۶ — ۲۴۴)، ۱۵ — بدایع (۲۴۴ — ۲۷۶) ۱۶ — خواتیم (۲۷۷ — ۲۸۸)، ۱۷ — غزلیات‌قدیم (۲۸۹ — ۲۹۵)، ۱۸ — صاحبیه (رباعیات ومقطعات) (۲۹۵ — ۳۰۴)، ۱۹ — مثنویات (۳۰۴ — ۳۰۸)، ۲۰ — مقطعات (۳۰۸ — ۳۱۰)، ۲۱ — مطایبات‌بنظم (۳۱۰ — ۳۱۵)، ۲۲ — هزلیات درسه‌مجلس‌به‌نثر (۳۱۵ — ۳۱۹)، ۲۳ — رباعیات (۳۱۹ — ۳۲۲) و۲۴ — مفردات (برگ ۳۲۲ — ۳۲۳)

همهٔ مندرجات نام برده درحدود شانزده هزار (۱۶۰۰۰) بیت‌است.

جلد روغنی دارای مجلس درس شیخ وطرف درون باطلا تصویر لیلی‌ومجنون کشیده شده وپشت جلد سازنده خودرا زین‌العابدین افشار وتاریخ کار را سال ۱۲۳۸ معین‌نموده و پیداست‌که‌جلد برای همین‌نسخه تهیه شده‌است. کاغذ ترمه ، قطع‌وزیری. شماره برگها ۳۲۳، صفحه‌ای ۲۵ بیت، طول ۲۵ سانتیمتر. عرض ۱۶ سانتیمتر. شماره‌دفتر ۱۵۲۳۷

۱۱۴۱

این نسخه بخط نستعلیق خوش باغلاط بسیار نگارش یافته، نویسنده ازخودوسال نوشتن نام نبرده، پیداست‌که در نیمهٔ نخستین قرن سیزدهم هجری نوشته شده، برگ نخستین نسخه افتاده وآغاز کنونی‌نسخه اینست:

«احسن‌الله عاقبته و احواله در مجمعی حاضر بوددرخدمت‌جمعی تمام‌ازمخادیم‌وائمه»

برگهای بسیاری ازنسخه نیازمندوصالی است وهریك ازصفحات ۳۸و۱۰۶و۲۰۸و۲۰۸و ۲۳۸و۲۵۰و۳۴۶و۴۰۸ دارای سرلوحی میباشد وهمهٔ برگها باطلا و لاجورد و زنگار جدول کشی شده و مندرجات نسخه پس از مقدمه بیستون که چند سطراول آن افتاده:

۱-۸- رساله‌های شش‌گانه (ص ۵۵۳ دیده شود)، ۷- گلستان، ۸- بوستان، ۹- قصائد فارسی، ۱۰- مرائی، ۱۱- ترجیعات، ۱۲- طیبات، ۱۳- بدایع، ۱۴-خواتیم ۱۵- صاحبیه (مقطعات ورباعیان)، ۱۶- مثنویات، ۱۷- مقطعات، ۱۸- مطایبات، ۱۹- هزلیات بنثر درسه مجلس، ۲۰- رباعیات و۲۱-مفردات.

بنابراین دراین‌نسخهٔ کلیات ۱- ملمعات: ۲- قصائدعربی، ۳-غزلیات‌قدیم‌نیست و باوجود این نقص درحدودنوزده‌هزار (۱۹۰۰۰) بیت است.

درپایان کلیات ابیاتی‌که‌ظاهرأنیز ازسعدی است نگارش‌یافته است.

جلد روغنی ترنجی گل‌وبوته‌داردرمیان ودرو، طرف‌درون نرگس. کاغذ فرنگی قطع رحلی. شمارهٔ برگها ۲۳۷. صفحه‌ای ۰ی‌بیت طول $\frac{1}{2}$۳۳ سانتیمتر. عرض ۲۲ سانتیمتر. شمارهٔ‌دفتر ۱۸۶۲۸.

۱۱۴۲

این‌نسخه را بخط نستعلیق خیلی‌خوب بسال ۱۲۳۷ لطف‌الله حسینی نوشته و چون بخشی‌ازباب چهارم را نگاشته کاغذی‌که برای‌نگارش‌این‌نسخه آماده کرده‌بوده‌تمام‌شده، بقیه‌کتاب را میان سطرهای نسخه از همان برگ آخر به عکس ترتیب اصلی کتاب (از پائین‌ببالا) بانجام رسانیده وچون میان سطرهای چندبرگی از اوائل‌نسخه‌مانده گلستان‌تمام شده‌مجلس دوم ازمجالس‌پنجگانه شیخ‌دنباله گلستان‌نوشته شده واین بخش‌هم‌بانجام‌نرسیده جای خالی میان سطرها بپایان آمده‌وزیر سطر نخستین نسخه آخرین‌سطر نگاشته شده‌ونام نویسنده وسال نگارش‌هم اینجاست .

عناوین مطالب باشنگرف ولاجورد نوشته‌شده وسرلوحی ظریف درآغاز کتاب‌میباشد وبرگها باطلاولاجورد جدول کشی شده است .

جلد روغنی گل‌وبوته دورو طرف داخل نرگس .کاغذ ترمه . قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۳۵ . صفحه‌ای ۲۳ سطر . طول ۲۶ سانتیمتر . عرض ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر

۱۱۴۳

این نسخه بخط نستعلیق خیلی خوب بدون ذکر تاریخ و نام نویسنده نوشته شده، نگارنده را گمان نزدیك به یقین اینست که از خطوط مرحوم میرزاعلی نقی خوش نویس شیرازی میباشد که درسالهای اوائل دهۀ پنجم ازقرن‌چهاردهم‌هجری بجهان دیگر شتافته

جلد تیماجی مذهب . کاغذ فرنگی مهره زده . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۲۴ . صفحه‌ای ۱۲ سطر . طول ۱۲ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۸۲ .

۱۱۴۴

این نسخه (گلستان) بخط نسخ برجسته وباسفیداب است‌نویسندۀ آن‌میرزاعلیخان فرقانی اصفهانی است‌که بسال ۱۳۴۶ نیز قرآنی باسفیدآب سه‌رنگ نوشته‌وزیرشماره۸ در این کتابخانه موجودو درص۵ فهرست (جلد اول‌کتب خطی) معرفی گردیده وظاهرآنگارش این نسخه پس از این تاریخ میباشد و عناوین این‌کتاب با سفید آب مخلوط با شنگرف

جلد مقوائی . کاغذفرنگی کبود رنگ .قطع‌رحلی‌بزرگ .شماره برگها۱۲۵ .صفحه‌ای ۱۴ سطر . طول $38\frac{1}{2}$ سانتیمتر. عرض ۳۰ سانتیمتر.شماره دفتر۹۶۸۸.

۱۱۴۵

این نسخه بخط نستعلیق بسیارخوب نظام‌الیتمی (کذا)الفارسی‌وبسال ۸۹۷ نگاشته شده در آغاز سرلوحی طریف دارد ، عناوین‌مطالب باطلاست ، همۀ برگها باطلا وزنگار جدول کشی شده وکناربرگها آثار آبدیدگی دارد،پشت برگ نخستین و برگ پیش از آن یادداشتهائی ازآنانکه نسخه رایکی پس ازدیگری مالك‌شده‌اند موجود وازاین یادداشتها بدست میآید که چندی در عثمانی بوده ودو برگ شامل ص ۳۱۴-۳۱۷ وصالی گردیده است .

جلد تیماجی نیم ضربی . کاغذ بخارائی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۶۹ .
صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول ۱/۲ ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱/۲ ۱۲ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۳۲۸۹ .

۱۱۳۶

این نسخه از خطوط‌میرعماد است‌میباشد، درآخر نسخه‌نویسنده‌نام خودرا رقم‌نوده‌و گوید برحسب امربندگان نواب‌امستطاب قبله‌گاهی اعتقادخان نگارش‌یافت . پشت‌صفحه نخستین وآخرین وبرورق‌ننوشتهٔ پیش‌ازآن یادداشتهایی‌ازمعتمدالدوله نشاط (عبدالوهاب) ومویدالدوله طهماسب‌میرزا بامهر اسموی، ومیرزا ابوالفضل‌بن فضل‌الله‌ساوجی ومیرزا زکی علی‌آبادی ومحمدشفیع صدراعظم مازندرانی ومهروی درتصدیق وشهادت خط نسخه ونفیس بودن‌آن نگارش‌یافته واین یادداشتهابرنفاست‌آن افزوده‌اند .

دوصفحه نخستین فقط شامل شش‌بیت‌اول کتاب‌میباشد واطراف آن‌تذهیب وسرلوح سازی ونقاشی ظریف‌می‌باشد وعنوان مطالب برسوره‌های بسیار ظریف با سفیداب نگارش یافته‌است .

جلد روغنی یك‌روگل وبوته‌دارد . کاغذمتن‌خان‌بالغ حاشیه‌بخارائی. قطع بغلـی . شماره برگها ۲۰۵ . صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۱۳/۵ سانتیمتر . عرض ۹/۵ سانتیمتر . شمارهٔ‌دفتر ۱۳۲۳۶ .

کلیات‌سعدی

به‌سال۱۳۱۶شمسی برابرسال ۱۳۵۶قمری که‌هفتصدمین‌سال‌تألیف‌گلستان بودجشن بزرگی درسرتاسر کشور شاهنشاهی برپا وعده‌ای ازدانشمندان‌بزرگ ونویسندگان وگویندگان دربارهٔ این‌شاعربزرگ جهان مقالات‌گرانبها نوشتند که‌درمجلهٔ رسمی وزارت‌معارف (تعلیم‌وتربیت = آموزش وپرورش) بجـای شمـارهٔ بهمن‌واسفند سال ۱۳۱۶ بنام «سعدی‌نامه» در دویست وهیجده (۲۱۸) صفحه باگراورهاین ازنسخ‌مهم منتشرنمودند وگذشته‌ازاین برآن شدند که دورهٔ کاملی ازکلیات‌سعدی‌را بادقت‌وتحقیق‌منتشرنمایند آقای‌فروغی(میرزامحمدعلی خان) انجام این خدمت بزرگ‌را پذیرفته وتاکنون‌گلستان وبوستان وغزلیات ورباعیات وقطعه‌هائی که‌جنبه‌مغازله وعشقی‌داشته‌بامقدمه‌ای ممتع‌منتشر فرموده و قصائد وغزلیات ورباعیات وقطعاتی که‌جنبهٔ اخلاقی وحکمی وعرفانی داشته اینك‌زیرچاپ‌دارند .

بنابر تقسیمی که آقای‌فروغی برای اشعار سعدی نموده‌اند غزلیات شیخ‌را که درپنج کتاب غزل (طیبات ،بدایع : غزلیات‌قدیم ، خواتیم‌وملمعات) وی متفرق‌بوده بترتیب‌بسیار منظم برحسب قوافی مرتب‌ساختند بدین معنی که همهٔ غزلیات ردیف الف هرپنج کتاب رابترتیب ومناسب‌یکدیگر بدون ترتیب اصلی که‌تاکنون معمول‌بوده مرتب‌نموده وتاردیف یاء‌بهمین‌نحو پیش رفته‌اند ودرمقابل هرغزلی هم اشاره به‌جای آن‌درنسخ‌پیشین کرده‌اند .

استاد محترم‌آقای عبدالعظیم‌قریب هم درمقدمهٔ گلستانی که‌منتشرنموده‌اند بحث بسیارمفصل عالمانه ومحققانه‌ای درشرح حال‌شیخ وممدوحین‌وی‌در۱۱۰ صفحه‌نگاشته‌اند وبوستان سعدی .

بامقدمه عالمانه آقای‌محیط‌طباطبائی درشرح‌حال سعدی‌وآثار اوانتشار یافت وجود این‌تحقیقات این‌نگارنده را ازخیال بحث در بارهٔ سعدی آسوده ساخت مگراینکه ازاشارت به‌چند نکته‌ناگزیراست :

نام سعدی چنانکه درنسخه‌کهن سال تاریخ گزیدهٔ‌کتابخانه مدرسهٔ عالی سپهسالار (شمارهٔ۱۶۱۳) که مسلماً درنیمه قرن هشتم وازروی‌نسخه اصل‌نوشته شده وتذکرهٔ‌شعرا یا «سفینهٔ‌اشعار» بسیار کهنه این‌کتابخانه (ص۴۰۹) که‌درص ۱۴۴ - ۱۴۷ زیر شمارهٔ ۹۰۰معرفی گردید وآن‌نیز برحسب احتمال‌قوی درنیمهٔ نخستین قرن‌هشتم نگارش یافته، مشرف بن‌مصلح میباشد ودردونسخهٔ نام برده برسم نگارش درزبان فارسی کلمه بن میان نام پدر وپسرنگارش نیافته‌ووفات وی درنسخه‌نام‌بردهٔ‌تاریخ گزیده هفدهم ذی‌حجه‌سال‌ششصد ونود(۶۹۰)باحروف «تسعین‌وستمایه»ثبت گردیده ودرنسخه‌عکسی تاریخ هفتم‌ماه نام برده‌ثبت گردیده وچون این‌نسخه خطی مسلماً تاریخ‌نگارش آن‌برتاریخ نسخه‌عکسی مقدم‌میباشد وگذشته‌ازاین‌تصحیح‌هم گردیده «هفتم» غلط‌است ونگارنده تصورمیکند که‌ضبط سال۶۹۱ برای فوت‌شیخ در اثرقرب ۱۷ ذیحجه به‌محرم‌الحرام که‌آغاز سال ۶۹۱ است‌بوده باشد وآنان که‌کلمه خاص رامادهٔ‌تاریخ وفات‌شیخ گرفته‌اند در

اثر این بوده که در اوائل سال ۶۹۱ خبر مرگ سعدی را شنیده‌اند و تصور نکرده‌اند که سیزده یا چهارده روز پیش از آغاز سال ۶۹۱ مرگ این شاعر بزرگ واقع گردیده است و نگارنده دربارهٔ تولد وی نیز معتقد است که درهنگام انشاء بوستان (۶۵۵) چنانکه خود گفته هفتاد سال داشته و مؤید آن هم گذشته از اشارات تاریخی در گلستان این بیت است:

ای بارخدای عالم آرای — بربندهٔ پیر خود ببخشای

سعدی ره کعبه‌رضا گیر — ای مرد خدا ره خداگیر

که درباب سیم درآخر حکایت منظوم میباشد بنابراین تولد وی بسال ۵۸۵ بوده است. اینك دربارهٔ آثار شیخ سعدی:

آنچه اثر ازشیخ دردست ماست وبنام «کلیات سعدی» معروف میباشد ظاهراً ازسال ۶۵۵ تا آخر عمر شیخ میباشد واثری ازپیش ازین تاریخ در آن نیست از بیانات بیستون در دیباجهٔ کنونی کلیات استفاده میشود که پیش از سال ۷۲۰ که وی تغییری در ترتیب کتب کلیات داده بود، آثار شیخ همه دریکجا گرد بود(۱) و علی بن احمد بن ابی‌بکر مشهور به‌بیستون بدوا بسال ۷۲۷ غزلیات طیبات وبدایع وخواتیم وغزلیات قدیم وملمعات را موافق ترتیب حروف تهجی آغاز مطلع های آنها مرتب نمود و منتشر کرده (۲) وپس ازهشت سال دیگر که متوجه نقص ترتیب نام برده گردیده دوباره آنهارا بترتیب قوافی و موافق حروف تهجی که

۱ـ نسخه‌ای از کلیات سعدی (ولی بدبختانه ناقص) درکتابخانه ملی ملك درتهران موجود که طرزخط و کاغذ آن حاکم است که اگر درزمان خودشیخ نوشته نشده مسلما چند سالی بیش، پس ازاو نوشته نشده وطرزتنظیم وترتیب کتب وغزلیات آن غیراز آنست که در مرتبهٔ اول ودوم «بیستون» مرتب نموده، ومثلا گلستان درآغاز کنونی نسخه میباشد ودر نیمهٔ صفحه بانجام رسیده بی فاصله نصیحت الملوك پس ازآن نوشته شده وپس ازآن دومجلس از مجالس پنجگانه شیخ وپس ازآن بوستان بنام سعدی‌نامه وپس ازآن کتابهای غزلیات است.

۲ـ نسخه ای ازاین کلیات که بدین طرزنگارش یافته آقای بدیع‌الزمان (فروزان‌فر) استاد محترم دانشکاه دارند وطرز نگارش حکم میکندکه در نیمهٔ نخستین قرن هشتم نگارش یافته است.

اکنون بر آن ترتیب میباشد مرتب نمود. وی بسال ۷۳۴ موفق بانجام آن گردیده و رسالهٔ مضحکات راکه بنثر و پیش از شروع به گلستان در آخر آثار نثری شیخ بوده بآخر کتاب برده است .

در بعضی از نسخ کلیات بخشی بنام لغز و معما موجود و نسخهٔ شماره ۱۱۳۷ این کتابخانه چنانکه گذشت شامل آنست و چاپ ۱۳۱۶ شمسی کلیات آنرا نیز شامل میباشد و مثنوی عرفانی که بنام کریما نامیده شده و درچاپی که به تصحیح شاعر مشهور شوریده (فصیح الملك) شیرازی است. وچاپ سال ۱۳۱۶ شمسی نگارش یافته نگارنده درصحت انتساب آن تردید دارد ، و بعضی از آنان که دربارهٔ شیخ و کلیات او قلم بدست گرفته اند شمارهٔ ابیات کلیات را بیست هزار نوشته اند و ما درذیل هریك از نسخ که معرفی کرده ایم شمارهٔ تقریبی آنها را یاد نموده ایم .

۱۱۴۷

این نسخه را بنا برتصریح درآخرالهی نامه (ص ۱۵۶) حسین بن محمودبن فضل الله مشهور به خاصه مرکب از نسخ وتعلیق درمتن نگاشته وسال نگارش دراین جا ۸۳۷ و درچند جای دیگر به سال ۸۴۰ ثبت گردیده ، درآغاز هر یك از شش مثنوی که ذیل این سطرها معرفی میشوند سرسوره بسیار ظریفی میباشد وباطلا نام مثنوی ها برآن ها نگارش یافته وپشت صفحه نخستین ترنج بسیار زیبائیست که برآن کاغذ چسبانده اند وهمه برگها با طلا جدول کشی شده وعناوین مطالب مثنوی نیز با طلا وشنگرف وغیره است .

نام برخی ازمولفات عطار ومندرجات دراین نسخه براین صفحه نگارش یافته پشت آخرین صفحه یادداشتی بوده که محو گردیده است. مندرجات این نسخه بترتیب عبارت است از :

۱ ـ الهی نامه ، (ص ۱ ـ ۱۵۶) که درحدود هفت هزار بیت است ، از آغاز تا سیصد ونود (۳۹۰) بیت بانسخ خطی وچاپی مطابقت ندارد میان ص ۱۳ ـ ۱۴ میباشد درصحافی جابجا گذارده شده واینك دارای صفحه شماره ۲۸۶ ـ ۲۸۷ میباشد ٠

۲ ـ مصیبت نامه ، (ص ۱۵۷ ـ ۳۳۷) درحدود هشت هزار (۸۰۰۰) بیت ۳ ـ منطق الطیر ، (ص ۳۳۹-۴۴۰) درحدودچهارهزار وپانصد (۴۵۰۰) بیت ۴ ـ اسرارنامه ، (ص ۴۴۳-۴۹۶) درحدوددوهزاروچهارصد (۲۴۰۰) بیت ۵ ـ خسرونامه یاخسرو گل (ض ۴۹۹-۶۸۵) درحدود هشتهزاروپانصد (۸۵۰۰) بیت ۶ـ مختارنامه ، (ص ۶۸۸-۷۷۸) درحدود یکهزار ودویست وپنجاه (۱۲۵۰) رباعی مقدمه نثری این بخش بخط شکسته نستعلیق وباقلم دیگر است .

جلد نیم‌ضربی ، طرف درون طلاپوش . کاغذ بخارائی ، قطع خشتی . شماره‌برگها ۳۹۰ . صفحه‌ای ۴۶ بیت. طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۷ . شماره دفتر ۱۲۸۹۴

۱۱۴۸

این نسخه را بنابرتصریح در ص ۷۹۴ و ۸۳۲ بابا سلطان‌بن‌بابارضی‌به‌سال ۱۰۹۱ بخطنسخ نوشته ومندرجات آن به‌ترتیب عبارتست از :

۱ـرموزاهل‌راز ، (ص۱ -۳۸۲) نویسنده ، این نسخه را جوهرالذات پنداشته وپیداست‌که آن را از روی نسخه‌ای درست وشامل برگهائی ازاشترنامه نوشته و جای ۵۶۴ بیت اشترنـامه در ص ۱ - ۲۶ سطر ۴ و ص ۲۴۴ سطر ۲ تا سطر ۹ است

این نسخه جز ابیات اشترنامه درحدود پنجهزارو هشتصد (۵۸۰۰) بیت و صفحه آخر آنهم فقط شامل‌پنج مصراع دوم از ابیات میباشد .

۲ـ هیلاج‌نامه ، (ص۳۸۷-۷۹۴) درحدود هفتهزار (۷۰۰۰) بیت میباشد و نویسندهٔ متعصب چهل وچهار بیت از اوائل‌کتاب را که در مدح خلفاء ثلاثه بوده ننگاشته و پس از انجام این نسخه ابیاتی فارسی و ترکی از این و آن‌افزوده

۳ـ بلبل نامه ، (ص۷۹۹-۸۳۲) این‌نسخه درحدود ششصد (۶۰۰) بیت‌میباشد.

۴ـ رموزالعاشقین ، (ص ۸۳۵-۸۴۸) یکصد و نود وپنج (۱۹۵) بیت میباشد

پایان: آتش غیرت بسوزد غیر را کعبه را همزند راهم دیررا .

جلد میشن . کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری. شمارهٔ برگها ۴۲۵ . صفحه‌ای ۱۷ بیت.طول ۲۴½ سانتیمتر. عرض ۱۴½ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۵۵۸.

۱۱۴۹

ایـن نسخه بخط نستعلیق خوب نـوشته شده ، نویسنده از خـود و سال نگارش نام‌نبرده ، درپایان آخرین صفحه عدد ۱۱۲۶ با شنگرف دیده میشود شاید تاریخ نگارش باشد (با توجه به طرز نگارش وتذهیب ، نسخه‌ای‌که زیر شماره۴۴۳ درجلد اول‌فهرست (ص۲۶۰-۲۶۱) این‌کتابخانه معرفی شده بخشی ازکلیات‌عطار و تتمهٔ این‌نسخه و بخط نویسنده آن میباشد ، درص ۱و۱۲۹ و ۲۰۵و۲۴۷ و۲۷۵ و۲۹۳ سرلوح های زیبائیست برگها مجدول بطلا و لاجورد و شنگرف و درپایان صفحه ۲۰۲ و ۲۰۳ ابیاتی از احمد جام (زنده‌پیل) و محیی‌الدین نگارش یافته و مندرجات نسخه بترتیب عبارت استاز :

۱ـ مختار نامه ، (ص۱-۱۲۷) و این نسخه درحدود دوهزار (۲۰۰۰) رباعی و دیباجه است و چهاررباعی که در آخر نسخه پیشین است در آخر این نسخه نیست و ۷۵۰ رباعی از آن بیشتر دارد .

۲ـ اشترنامه ، (ص۱۲۹-۲۰۲) درحدود سه هزارو هفتصد (۳۷۰۰) بیت است

۳ـ کنزالاسرار ، این نسخه درحدود دو هزار (۲۰۰۰) بیت ومنسوب به‌عطاراست

۴ـ کنزالحقائق ، (ص۲۴۷ـ۲۷۳) درحدود یکهزارو سیصد (۱۳۰۰) بیت‌میباشد و این کتاب نیز از عطار نیست و مولف آن زیر این سطرها معرفی خواهد شد .

۵ـ پند نامه ، (ص۲۷۵ـ۲۹۱) این نسخه درحدود هشتصد (۸۰۰) بیت میباشد و آغاز و انجام آن با نسخ چاپ اروپا و ایران مخالف وبدین بیت آغاز شده :

ابتدا کردم بنام کردگار   خالق خلق ازصغاروازکبار .

۶ ـ دیوان عطار ، (ص۲۹۳ ـ ۴۲۹) این‌نسخه شامل قصائد وغزلیات ورباعیاتی از عطار میباشد ومرتب به‌ترتیب ردیف‌ها نیست ودر حدود ششهزارو جهاصد (۶۴۰۰) بیت است ·

جلد تیماجی نیم ضربی ساخته شده‌سال ۲۲۷۷ · کاغذ بخارائی · قطع رحلی· شمارهٔ برگهـا ۲۱۵ · صفحه‌ای ۵۰ بیت . طول ۳۱ سانتیمتر · عرض ۱۹ شمـارهٔ۱۸۲۹۷ ·

۱۱۵۰

این‌نسخه بخط نستعلیق نویسندهٔ نسخهٔ پیشین ودارای دو سرلوح زیبا درص ۱ و ۲۳۳ میباشد وهمه‌برگهای‌آن باطلاجدول کشی گردیدهٔ ومندرجات‌آن‌عبارتست از :

۱ ـ جوهرالذات · (ص ۱ ـ ۲۳۰) این‌نسخه فقط بخش نخستین ازاین کتاب میباشد ودرحدود دوازده هزار وچهارصد (۱۲۴۰۰) بیت میباشد و۲ ـ لسان‌الغیب، (ص۲۳۳ـ۳۴۱) این‌نسخه درحدود پنج هزاروپانصد (۵۵۰۰) بیت است ·

جلد تیماجی · کاغذ بخارائی · قطع‌رحلی . شمارهٔ برگها ۱۷۱· صفحه‌ای ۵۰ بیت· طول ۳۳/۵ سانتیمتر · عرض۲۱ سانتیمتر · شمارهٔ دفتر ۱۸۲۹۸ ·

۱۱۵۱

این نسخه بخط شکسته‌نستعلیق‌در متن وحاشیه نوشته شده (ظاهراً در قرن‌سیزدهم) نویسنده از خود وسال نگارش نام نبرده ومندرجات‌آن عبارتست‌از :

۱ ـ مظهرالاسراروالمظهرالعجائب، (برگ ۱ ـ ۱۳۴) این‌نسخه درحدودششهزارو هشتصد (۶۸۰۰) بیت میباشد وبدین‌بیت انجام میپذیرد :

گر همی دانی معانی را بگفت   زانکه‌اوسریست‌اندر جان‌نهفت·

وسی‌سئوال وجواب پیرسالك وعطار دراین‌نسخه موجود است · ۲ـ جوهرالذات ، (برگ ۱۳۵ ـ ۱۵۱) ازآغاز این‌نسخه هفتصدوپنجاه (۷۵۰) بیت وازآخرآن درحدود پنجهزارو پانصد (۵۵۰۰) بیت افتاده وبدین دو بیت‌آغاز وختم میشود :

ترا معراج اینجا داده (کذا) دوست   که باشد مغز جانت جملگی پوست

ز ذات پاك بیچون او فنـا شد   در اینجا گه نهان عین لقا شد ·

۳ ـ از هارگلشن ، (برگ ۲۵۳ ـ ۲۸۱) این مثنوی در حدود یکهزارو چهـارصد (۱۴۰۰) بیت میباشد .

پشت صفحهٔ نخستین این‌نسخه ، از اسرارنامه ووصلت‌نامه یادگردیده ویك‌بیت هم

ازاین دوکتاب دراینجا نیست ·

جلد تیماجی نیم ضربی · کاغذ فرنگی · قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۸۲ · صفحه‌ای ۱۵ بیت طول ۲۲/۵ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۱۳۹۲ ·

۱۱۵۲

این‌نسخه ظاهراً دراواخر قرن نهم هجری نگارش یافته ، برگ‌نخستین‌آن‌نونویس میان ص ۲۳ ـ ۲۴ افتاده‌واینك درحدودچهارهزارر پانصد (۴۵۰۰) بیت میباشدوبرگهای شامل‌ص ۵۸ ـ ۷۰ جابجا صحافی‌شده ونسخه بدین دوبیت :

«پانصدوهشتادوسه بگذشته سال — هم ز تاریخ رسول ذوالجلال
گفت عطارازهمه مردان سخن — گرتومردی هم بخیرش یادکن»

انجام پذیرفته وهمهٔ برگها با جوهر قرمز وآبی جدول‌کشی‌گردیده وپشت برگ نخستین وبرگ پیش از آن ابیـاتی ترکی نگارش یافته ودر اطراف صفحهٔ‌آخرمطالب‌متفرق است

جلد تیماجی ·کاغذ سمرقندی. قطع بغلی · شمارهٔ برگها ۱۶۰ . صفحه‌۱۱ ۱۵بیت. طول ۱۶ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۲۹۹ .

۱۱۵۳

این‌نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته (ظاهراً دراوائل قرن دهم) برگ نخستین دارای سرلوحی‌کهنه وبرگهای ۱۵ و۱٦ و۷۹ و ۸۰ و۸۳ و۸۴ و۸۷ نونویس است و حاشیه بیشتربرگهای اصلی وصالی‌گردیده همهٔ‌برگها جدول‌کشی‌گردیده وعناوین باشنگرف نوشته شده ، میان دوبرگ آخر درحدود ۳۷۵ بیت افتاده‌وانجام‌آن پس‌ازدوبیت نامبرده در نسخهٔ بالا ، با تغییر هشتادوسه به هفتادوسه این‌بیت است :

جان او از نور حق آسوده باد — نام او در آسمان بستوده باد .

جلد مقوائی. کاغذ خان‌بالغ · قطع‌خشتی باریك : شمارهٔ برگها ۱۴۸ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۲۳/۵ سانتیمتر . عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۲۳۰۵۴ .

۱۱۵۴

این‌نسخه بنابرتصریح در ص ۴٦۳ بفرمان وخواست میرزا محمد یوسف بن میرزا محمدعلی بسال ۱۲۸۰ نگارش یافته وهریك از کتابهای مندرجه در این نسخه بخط یـك نویسنده میباشد ولی تاریخ‌همهٔ آنها ، سال‌نامبرده است وبخط نستعلیق وشکسته نستعلیق میباشد وکتاب نخستین بخط خود مالك نسخه محمد یوسف (یوسف‌بن محمدعلی) است و درآخرآن(ص٦۴)تصریح گردیده ومندرجات‌نسخه عبارت‌است‌از :

۱ ـ اسرارنامه ، (ص۱ ـ ٦۴) درحدود سه هزارو دویست وپنجاه (۳۲۵۰) بیت میباشد ودراین‌نسخه مدائح خلفاء ثلاثه نگارش نیافته است .

۲ ـ منطق الطیر ، (ص ٦۴ ـ ۱۵۴) در حدود چهار هزاروپانصد (۴۵۰۰) بیت میباشد وبا نسخهٔ نخستین از هر حیث جز تاریخ نگارش برابر است .

۳ ـ الهی‌نـامه،(ص ۱۵۹ ـ ۳۰۰)در حدود هفتهزار بیت (۷۰۰۰) میباشد ، ازآغاز کتاب‌تاشروع به‌مدح‌خلیفه اول‌بانسخهٔ‌پیشین برابر نیست پس‌ازآن تاآخر مطابق‌است جز این‌که ۱۵ بیت ازآن‌نسخه کم‌دارد .

۴ ـ مصیبت‌نامه ، (ص۳۰۴ ـ ۴٦۳) نیز در حدود هشتهزار (۸۰۰۰)بیت‌است‌و با نسخهٔ پیشین‌برابر است .

۵ـ سختارنامه ، (ص۴۷۰ـ۵۹۱) این نسخه شامل درحدود دوهزارر‌باعی‌است .

در ص ۵۹۲ بخط مالك نسخه و نویسندهٔ کتاب نخستین ابیاتی که نیز از یکی از مثنویهای عطار میباشد نگارش‌یافته است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی. قطع‌وزیری.شمارهٔ برگها۳۹٦.صفحه‌ای٦۰بیت .طول ۲۷ سانتیمتر .عرض ۱٦سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۸۵٦۱.

۱۱۵۵

در این نسخه هیلاج نامه درص ۱ـ۴۲۰ بخط نسخ نوشته شده و درحدودهفتهزار (۷۰۰۰)بیت میباشد و بدین بیت :

نباید گفت این‌کس گفت زنهار وگرنه ماکشیمش اندرین دار

که هفت بیت باخر نسخه چاپی مانده است ، خاتمه یافته و ظاهراً در نیمهٔ نخستین قرن سیزدهم نگاشته شده ، پس از بیت نامبرده.در ص۴۲۱ ـ ۴۲۹ دویست و نود (۲۹۰) بیت‌از مقدمات هفت وادی عطار نوشته شده و ناتمام مانده و انجام نسخه این بیت

تا بدان مه دیده خود را بنگری خویش را یابی سخنش گوهری

برگ نخستین پاره شده و نیازمند وصالی است و پشت آن ابیاتی نگاشته شده‌و بر صفحه دوم نسخه تولد فرزندی از مالك آنروزی نسخه بسال ۱۲۸۴ یادداشت گردیده

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۱۵ . صفحه‌ای ۱۷ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شمارهٔ‌دفتر ۱۳۷۱۷ .

۱۱۵٦

این نسخه را ظاهراً در قرن دهم بخط نستعلیق خوب نوشته بوده‌اند ، برگهائی از آغاز و میان و انجام آن افتاده ، برخی را نوشته و ملحق کرده‌اند ، پاره‌ای از برگها

هم جابجا صحافی گردیده و اینك درحدود پنجهزار (۵۰۰۰) بیت میباشد، بنابراین در حدود دو هزار بیت از الهی‌نامه کم دارد. همه برگها راباکمال استادی حاشیه‌ای بکاغذ کبودرنگ فرنگی الحاق شده و پشت صفحهٔ نخستین مالك پیشین نسخه آنرا بنام «دیوان عطار» معرفی کرده عنوان مقالات را از برگها محو کرده‌اند.

جلد تیماجی. کاغذ سمرقندی. قطع خشتی باریك. شمارهٔ برگها ۳۴۴. صفحه‌ای ۱۵ بیت. طول ۲۴ سانتیمتر. عرض ۱۶ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۲۲۴۰۷.

کلیات عطار نیشابوری

عارفی که بنام‌عطار یاشیخ‌عطار معروف گردیده نامش محمد و لقبش فریدالدین‌و اصلش از تون و مولدش نیشابور وپدرانش بعطاری مشغول‌ونسبش به‌سلسله انصار متصل وپدرش را ابراهیم‌نوشته‌اند. بیش ازصدسال‌دراین‌جهان زندگانی نموده و ازهفتصدکتاب بیشتر مطالعه نموده و دراثرآنها مؤلفاتی‌بنظم و نثر از خود بیادگارگذاشته و ظهور مولوی را درروم پیشگویی کرده‌و دراثر این‌که در اواخر عمربی‌پرده و بی‌پرواتشیع خودرا اظهارنموده، ازعالم‌وعامی زمان رنجها دیده و قاضی سمرقند عمرونام اورا تکفیرنموده وبنابگفته خودش در لسان‌الغیب و مظهرالعجائب او را آتش زده‌و بنابر تاریخی که درآخر مظهرالعجائب چاپی موجود است انشاء آن‌کتاب بسال ٥٨٤ آغازوبسال٥٨٥ خاتمه یافته و در این‌هنگام بیش‌ازصدسال داشته بنابراین بایستی تولد وی در حدود سال ٤٧٢باشد ولی درکتب تذکره تولد اورا بسال ٥١٣نوشته‌اند. وفات یا شهادت عطار رابسال ٦١٧و٦١٨و٦١٩و٦٢٧ و٦٣٢ نوشته‌اند و امین احمد سال٦١٩ و٦٢٧ را نقل‌نموده وگوید ١١٤سال زندگانی کرده و این‌ماده‌تاریخ راهم درذیل بیانات خویش‌آورده:

شیخ عطار آن فرید روزگار　　مرشد شاهان و شاهنشاه فقر
شد شهید راه فقر آن رهنما　　سال‌تاریخش‌ازآن‌شدراه فقر = ٥٨٦

و در تذومجا و فات شیخ عطار بسال ٥٨٩ نقل گردیده بنابراین قول و این‌که وفات وی در یکی‌ازسالهای‌نامبرده درسطوربالاوحی‌منزل‌نیست‌نگارنده

آنچه دربیت نامبرده بدان تصریح گردیده و احتمال تغییر و تصحیف در آن کمتر ازعدد راه دارد ترجیح میدهد و اینکه بعضی گفته‌اند ۱۱۴ یا ۱۹۰ کتاب تألیف نموده اغراق تصور میکند و آنهایی‌هم که گفته‌اند اشعار وی در حدود صدهزار بیت میباشد بی‌دقت گفته‌اندچرا که خود وی شمارهٔ ابیات هفده کتابش را ۲۰۲۰۶۰ بیت معین‌نموده و آنانکه گویند روح منصورحلاج درعطار حلول کرده شاید ابیات هیلاج نامه را که درذیل آن کتاب نقل میکنیم دیده باشند ومادرزیراین سطرها ابیاتی که مطالب بالا ازآنها استفاده شده دراینجا میآوریم :

ص۱۶۹مظهرالعجائب‌چاپی :

اصلم از تون است و نیشابور جای

باشدم در مشهد سلطان سرای

ص۱۹۱مظهرالعجائب :

شهر من تونست ونیشابورهم — در زمین طوس گشتم محترم

ص۱۹۱مظهرالعجائب :

اصل من از تون معمور آمده — مولدم شهر نشابور آمده

هست نام من محمد ای سعید — شد فریدالدین‌لقب ازاهل دید

ص۳۱۱مظهرالعجائب :

قرب صدسال‌است وکسری زین‌سخن

کو نشسته در میان جان من

من ز لطف او بحق بینا شدم

من ز نطق او بحق گویا شدم

چون مرا عطار خواند آنشاه جان

من شدم عطار در ملک جهان

خود پدر چون جد من عطار بود

نسبتش از فرقهٔ انصار بود

ص۳۳۸مظهر العجائب :

اندران سالی که طبعم گشت یار — بود سال پانصد و هشتادو چار
سال عمرمن ز صد بگذشته بود — جمله اعضایم بدرد آغشته بود
سال تاریخش چو کردم جستجوی — گفت جان«سر عجائب را بگوی = ۵۸۵

۵۸۵ ص۲۳٤مظهر العجائب :

ای برادر من نیم بدخواه تو — در معانی میشوم همراه تو
هرچه گفتم کن قبول از بهر حق — زانکه خواندم نزد استاد این سبق
هفتصدوده از کتب برخوانده‌ام — زان بعلم معرفت ارزنده‌ام

ص۱۲٤ مظهر العجائب :

قصد من بسیار مردم کرده‌اند — خاطر مسکین من آزرده‌اند
جور بسیار از جهان بر من رسید — جور دنیارا همی باید کشید

ص۳۰۰ مظهر العجائب

عارفی واقف زاصل هرعلوم — بعد من پیدا شود گوید بروم
گرتو مست وحدتی زوگوش کن — جام عرفان راز دستش نوش کن
او بنوشد او بپوشد از یقین — ازکف سلطان معنی شمس دین
ازهمان جامی که من نوشیده‌ام — وزهمان خرقه که من پوشیده‌ام
رهرو راه نبی اورا بدان — پس زاحمق سرمارا کن نهان

ص۳۰۳ مظهر العجائب :

من طریق جعفری دارم بیاب — خوردم از ساقی کوثر این شراب
چونکه دین من ترا معلوم شد — بغض وکین من زتو مفهوم شد
عمروقاضی چون مرا دشمن گرفت — مسخ گردید و ره گلخن گرفت

ص۲٤۷ مظهر العجائب :

از جمیع انبیای هرزمان — شد نبوت ختم براحمد بدان
بعداز آن ختم ولایت برعلیست — نور رحمت از کلام او جلی است

بعدحیدر ختم برمهدی بـود | آنکه دردین هدی هادی بود
این کتاب‌من‌چونائب آمداست | مظهرکل عجائب آمده‌است
خارجی گر منع فرماید مرا | رافضی گوید مرا او بـرملا
این‌زگفت‌شافعی شدحاصلم | حب‌رفض‌است‌وهست‌آن دردلم
رفض نبودحب اوای‌رافضی | گمره آن‌کونیست براو ملتجی
او ولی آمد بگفت کردگار | انما برخوان وبروی شك میار

درمظهرالاسرار (برگ‌٨١-نه١)گوید :

کتب بسیار دارم گربخوانی | ازو دنیا و عقبی هم بدانـی

عطار نام برخی از کتابهای خویش را دربخش دوم مظهرالعجائب (مظهرالاسرار)گذارده‌است‌وگذشته‌ازاین درجاهای‌دیگر ازاین‌کتاب‌وکتابهای دیگر خود مؤلفات خودرا متفرقاً نیز نامبردداست ومادراینجا آنچه ازکتابهای عطار را این کتابخانه‌دارد معرفی‌میکنیم :

١ـ الهی‌نامه ، گذشته ازشمارۀ٤٤٣ کتب خطی شماره‌های ١١٤٧ و ١١٥٤ و١١٥٦ دارای این مثنوی درمقاله

و بیشتر از نسخ این‌کتاب که درحدود هفتهزاربیت میباشد بدین‌بیت‌آغاز

الهی نامه راآغاز کردم | بنامت باب نامه‌بازکردم

ولی کهنه‌ترین نسخه این‌کتابخانه‌که بسال ٨٣٧ نوشته شده بدین‌بیت :

« بنـام کـردگار هفـت افـلاك

که پیدا کرد آدم از کفی خاك »

و نسخۀ آقای سلطانی‌بهبهانی‌که بسال ٨٧٣نوشته شده بدین‌بیت که‌دومین بیت نسخه چاپی است آغازگردیده :

« بنام آنکه ملکش بی زوال است

بوصفش نطق صاحب عقل لالست»

این اختلاف که در اینجا مشاهده میشود اختصاص به‌آغاز « الهی‌نامه » ندارد و از آغاز تا انجام این کتاب و دیگر کتابهای عطار بحدی اختلاف موجود است که حدی برای آن معین نتوان نمود و برخی از آنها را در ذیل خصوصیات نسخ یادکرده‌ایم.

بسال ۱۳۵۵ در تهران چاپ‌سنگی شده است.

۲ـ اشترنامه ـ شترنامه، این مثنوی عرفانی درحدود سه هزار و ششصد (۳۶۰۰) بیت.

به نوشته ریو عنوان نسخه‌ای‌که از اشترنامه درکتابخانه (موزهٔ بریتانیا) میباشد «خردنامهٔ شیخ عطار» است ونگارنده تاکنون بدین نام‌کتابی منسوب‌به عطار در آثار خودوی یا درکتب تذکره ورجال نیافته.

۳ـ اسرارنامه، نسخه‌ای‌که پیوستهٔ شمارهٔ ۱۱۴۷ میباشد درحدود دوهزار و چهارصد (۲۴۰۹) بیت ونسخهٔ دیگرکه که‌پیوستهٔ شمارهٔ ۱۱۵۴ است‌درحدود سه هزار ودویست وپنجاه (۳۲۵۰) بیت میباشد و نسخهٔ اخیر اگر چه هشتصدو پنجاه (۸۶۰) بیت از نسخهٔ‌کهن‌سال دیگر بیشتر دارد، نویسندهٔ آن دراثرتعصب مذهبی مدائح سه خلیفه نخستین را که در نسخه اول میباشد ننوشته وآغاز این کتاب تا سه‌بیت با «کنز الحقائق» که منسوب به‌عطار ولی از دیگری است در هردونسخه یکی است ونسخهٔ دوم‌نیز آخرین بیت آن‌همانست که «کنزالحقائق» بدان خاتمه یافته است .

و نسخهٔ دوم این‌کتابخانه مطالب را در سیزده‌مقاله و خاتمه‌ای‌درپندبیان نموده و این تقسیم در نسخهٔ‌کهن سال نیست واسرارنامه بسال ۱۲۹۸در تهران چاپ‌گردیده است .

۴ـ بلبل نامه، این مثنوی در حدود ششصد (۶۰۰) بیت میباشد .

آغاز نسخه چاپی (سال ۱۳۱۲ش در تهران) و نسخه‌ای که پیوستۀشمارۀ ۱۱۴۸ میباشد اینست :

بتوفیق خدای صانع پاك   که دانش می‌نهد در مرکز خاك

ولی نسخۀای از این کتاب که پیوستۀ به شمارۀ ۴۴۳ کتابخانه میباشد بدین بیت :

«قلم برگیر و راز دل عیان‌کن   سرنامه بنام غیب دان کن»

که بیت سوم نسخۀ چاپی میباشد . آغازگردیده و آن نسخه منتخبی‌ازبلبل‌نامه است نه‌تمام آن و درآخر آن‌نسخه منتخب نصائح و اندرزهائی میباشد که به پسر خودداده و درنسخۀ چاپی ونسخۀ خطی این‌کتابخانه نیست .

۵ ـ پندنامه ، این مثنوی درحدود هشتصد (۸۰۰) بیت میباشد و نسخه چاپی آن بدین‌بیت آغاز گردیده :

حمد بیحد آن‌خدای‌پاك را   آنکه ایمان داد مشتی خاك را

وپس از آن این‌بیت است :

آنکه در آدم دمیداو روح‌را   داد ازطوفان‌نجات‌اونوح‌را

ولی بیت نخستین نسخۀ خطی پیوسته شمارۀ ۱۱۴۹ این‌بیت است :

ابتدا کردم بنام کردگار   خالق خلق ازصغار و از کبار

وبیت دوم همانست‌که درنسخۀ چاپی است .

این‌کتاب نخست در نیمۀ دوم قرن نوزدهم میلادی در پـاریس و بسال ۱۲۹۰ ازروی چاپ اول در تهران ومنتخبی ازآن‌در سالنامه پارس (سال ۱۳۲۰) چاپ گردیده است .

۶ـ جواهرالذات یا جوهرالذات و جواهرنامه ، بخش اول این مثنوی درحدود دوازده هزار وچهار صد (۱۲۴۰۰) بیت و بخش دوم در حدود یـازده هزاروششصد ۱۱۶۰۰) بیت میباشد .

آغاز :

بنام آنکه نور جسم و جانست خدای آشکارا و نهانست

هر دوبخش این کتاب بسال ۱۳۵۵ بنام جلد اول و دوم جوهرالذات‌در تهران چاپ سنگی شده است .

۷ـ خسروگل ـ خسرونامه ـ گل و هرمز ، این مثنوی و نسخه‌ای که پیوسته شمارهٔ ۱۱٤۷ میباشد در حدود هشتهزاروپانصد (۸۵۰۰) بیت است و نسخه‌ایکه بسال ۱۲۹۵ درهند چاپ شده در حدود هفتهزار و هفتصد (۷۷۰۰) بیت میباشد و در خود این‌کتاب آنرا خسرونامه نامیده ولی در مظهرالعجائب (نسخهٔ خطی) درذیل هفده کتاب مؤلفهٔ خود آنرا خسرو گل نامیده و ظاهراً گل و هرمز نیز همین کتابست چراکه داستان گل وهرمز را نیز دواینجا آورده است ولی در فهرست نسخ فارسی انجمن بنگاله در ضمن کلیات و معرفی مندرجات آن خسروگل را با همین‌آغاز نقل نموده و آغازگل و هرمز را این بیت آورده است :

بنام آنك جان داد و جهان‌ساخت زمین را جفت طاق آسمان ساخت

آغاز :

بنام آنك گنج جسم و جان ساخت

طلسم گنج جان هر دو جهان ساخت

۸ـ دیوان عطار ، شامل قصائد و غزلیات و رباعیاتی از عطار میباشد و در حدود ششهزار (٦۰۰۰) بیت است ولی مندرجات آن مرتب به ترتیبی‌نیست و دیوانیکه ازعطار بسال ۱۳۱۹ش آقای سعید نفیسی تصحیح و چاپ کرده‌اند شامل همهٔ مندرجات این دیوان ولی‌مرتب بترتیب قافیه هاست .

آغاز :

سبحان قادری که صفاتش ز کبریا

بر خاك عجز می نکند عقل انبیا

۹ـ رموز اهل راز ، در هیچیك از کتب تذکره و مقدماتی که بر آثار عطار نوشته شده کتابی بدین‌نام بوی نسبت داده نشده ولی خود وی در لسان الغیب (ص۳۲۸ نه) درذیل چندکتاب مؤلفه‌ایکه از خودنام‌برده گوید :

« هر که بر خواند رموز اهل راز
او بود در صورت شرعم نماز »

و نیز در اشترنامه(ص۱۳۷ نه‌گوید :

« در رموز سر سبحانی بخوان سر این اسرار سبحانی بدان».

بنابراین مسلماً عطار کتابی بدین نام داشته ، در فهرست های داخلی و خارجی وکظ هم نسخه‌ای بدین‌نام نیافتم .

پس‌از دقت کامل ومراجعه معلوم شدکه ازآغاز این نسخه تا بیت‌چهارم ص ۲٦ :

یکزمان این پرده‌ها را برگسل این خیال چرخ صورت را بهل .

مرتباً از اشترنامه میباشد ، پس‌از آن تا بیت اول ص ۲٤٤ از کتاب اشترنامه نیست وپس‌از آن ، اشترنامه ازهمانجاکه در ص ۲٦ مانده بود :

کز تو بستاند بعالم داد خویش
خه ترازین‌خیزوبستان داد خویش.

نگاشته شده وبدین بیت :

عشق و فهم و عقل و ادراك و یقین
حزن و شوق و ذوق از او شد کفر ودین

از اشترنامه قناعت نموده ونیز بدون فاصله بیت دیگری از رموز اهل‌راز را نوشته و تا آخر پیش رفته است و در این قسمت اخیر ابیاتی از اشترنامه نیافتم و اشعار نامبردهٔ از اشترنامه در این نسخه درحدود پانصد وشصت ودو (٥٦٢) بیت است .

بنابرآنچه‌گفته شد عطار بنام «رموز اهل راز»کتابی داشته وشاید کمتر

صفحه ای در این نسخه باشد که نامی از راز و اهل راز در وی نباشد برای اینکه خوانندگان با اطمینان کامل این نسخه‌گم شدهٔ عطار را دراین کتابخانه موجود دانند چند بیت از آنرا نقل میکنم :

ص ۴۶ نه : گنج کل خاکست نزد اهل راز
مینماید خاك سر دوست باز

ص ۱۲۴ نه : سر بباز و راز را در یاب تو
گرنه‌کل‌رفته اندر خاب تو

ص ۱۳۲ نه : دست در دامان حیدر زن براز
تازحیدرگردی‌آنجاسرفراز

ص ۱۴۸ نه : بیخبر اینجا بدان این راز زود
کارخودکلی‌درآنجاساززود

ص ۱۵۲ نه : تا تراجان است‌تن‌ای مرد راز
می‌نیاری دیداین اسرارباز

ص ۱۸۸ نه : این همه پیدا نهان گردد براز
ذات‌خواهدگشت‌بیشك‌اهل‌راز

ص ۱۹۰ نه : پرده‌هاچون‌برفکندی رازگوی
رازخودباجمله‌مردان‌بازگوی

ص ۲۰۲ نه : زین بیانها واقف هر راز شو
عاقبت‌باجان‌جان دمسازشو

ص ۲۱۷ نه : درریاضت باش درکل پاك‌باز
پاکبازی‌کرده‌اندمراهل‌راز

ص ۲۹۴ نه : این‌حقیقت هم‌بجانان یافت‌باز
عاقبت منصورتاشداهل‌راز

وگذشته از ابیات بیشماریکه راز واهل راز در آنها یاد شده درص۲۹۳

و ۳۰٦ باشنگرف عنوان مطالب رموز نوشته شده واین نیز موید دیگری است .
شماره ابیات این کتاب پس‌از تفریق ٥٦۲ بیت اشترنامه درحدودپنجهزار وپانصد (٥٥۰۰) بیت میباشد وعنوان مطالب بقرینه اینکه درچندین موردتصریح شده مجالس است .

۹ ـ مختارنامه ، بنابربیان خود عطار درمقدمه‌ایکه درحدود یکصد بیت براین‌کتاب نوشته از ششهزار بیت رباعیات خود یکهزار یا بنا برنگارش در بعضی از نسخ مقدمه دوهزار آنرا بکلی معدوم و آنچه باقی مانده آنها را در پنجاه باب برحسب موضوع مطالب آنها مرتب نموده و بدین نام نامیده است ولی دو نسخه این کتابخانه شامل دو هزار (۲۰۰۰) رباعی و نسخه کهن سال شمارهٔ ۱۱٤۷ دارای یکهزار وپانصد (۱٥۰۰) بیت میباشد وآغاز وانجام نسخه دو رباعی است .

این کتاب بسال۱۳٥۳ درتهران‌چاپ‌سنگی‌شده ودرحدود ٤۰۰۰ بیت‌است

۱۰ ـ مصیبت‌نامه ـ این مثنوی درحدود هشت‌هزار (۸۰۰۰) بیت درچهل مقاله وشاعر دراینجا تخلص فرید وعطار هردو را بکار برده است این کتاب بسال ۱۳٥٤ درتهران چاپ سنگی گردیده است .

۱۱ ـ مظهرالاسرار و مظهرالعجائب ، عطار در این دو مثنوی پرده از روی‌کار خویش برداشته وباکمال صراحت تشیع خود را اظهار نموده‌وکتاب نخستین را هم بمناسبت اینکه مظهرالعجائب لقب حضرت مولی‌الموالی‌علی‌بن ابی‌طالب علیه‌السلام می‌باشد بدین نام نامیده .

برخی از آنانکه می‌خواهند مذهب تشیع را مولود صفویه بدانند و از تاریخ بیخبراند ، ونمیدانندکه‌گذشته از اینکه بلافاصله پس‌از رحلت حضرت پیغمبر ص شیعه علی ع از دیگران ممتاز گردید ، درزمان حیات حضرت رسول ص نیز عده‌ای از اصحاب بنام شیعه علی خوانده می‌شدند لذا درنسبت این‌کتاب (مظهر العجائب) به عطار نیشابوری عارف معروف تردید دارندولی

مطالعه مندرجـات کتاب ومقایسه طرز وسبك آن با دیگر آثـار مسلمه عطار ثابت می کندکه از عطار میباشد وچنانکه خود وی مکرر تصریح نموده‌چندان مقید بقواعد شعری نگردیده ودربند معنی بوده وچنانکه پیش گفتیم درآخرنسخه چاپی تألیف آن بسال ۵۸۵ تعیین گردیده واز کارهای اواخرعمرعطارمی‌باشد.

پس‌از اتمام مظهرالعجائب مثنوی دیگری انشا نموده وآنرا نیزمکرربنام مظهر نامیده واز بحر دیگری است بخشی از آن نیز پیوسته مظهرالعجائب‌چاپی منتشرگردیده ونیز نگارنده از قرائن موجودهٔ درخودکتاب، چنین احتمال میدهد که نام آن مظهرالاسرار می‌باشدودراین‌کتاب سی‌سئوال پیری را جواب گفته است وکتابی‌که بسال ۱۴۵۴ درتهران بنام «سی فصل» چاپ سنگی شده بـا مختصر اختلافی درابیات بخشی ازهمین مظهرالاسرار می‌باشد و تاآنجا که نگارنده تحقیق نموده بنام «سی‌فصل»عطارکتابی بخویشتن نسبت نداده‌وآنانکه شرح حالی از او نگاشته‌اند بچنین مولفه‌ای اشاره نکرده وبعضی ازنویسندگان نسخ هم توجه باینکه این دوکتاب دو مظهر می‌باشد نداشته وهردو را در پـی یکدیگر نوشته‌اند درصورتیکه وزن وبحر آنها هم مختلف میباشد وباید دانست که این‌کتاب دوم (مظهرالاسرار) دیباجه وحمد وثناء ونعت ندارد واز همان اول تتمه مطالب مظهرالعجائب را ذکر نموده واین چند بیت از مظهرالاسرار راکه نام‌کتاب از آنها استفاده میشود ودراینجا می‌آوریم :

برگ ۸۱ نه : بدان‌کین مظهرم جان‌کتب‌ها است

درون اسرار دین حق هویداست

برگ ۹۴ نه : هـلا ای عاشق مست سخندان

ترا باشد همه اسرار در جهان

دو عالم گر ازین اسرار گویند

نـه بر ایـن شیوه عطار گـویند

مظهرالعجائب‌درحدودچهارهزاربیت‌میباشدوبسال۱۳۲۳بامقدمه مفصلی‌بقلم

شیبانی (فتح‌الله‌خان) در شرح حال عطار در تهران چاپ سنگی شده وبسال ۱۳۵٦ دوباره در همین شهر چاپ‌سنگی گردیده و برخی از ابیات مظهرالاسرار بدون تذکر و توجه ناشرین‌به آن‌کتاب پیوسته است .

و مظهرالاسرار درحدودسه‌هزار «۳۰۰۰» بیت میباشد وپس‌از اینکه‌ابیاتی در بیان معنی نی‌ومی و برخی دیگر از اسرار انشا نموده‌داستان‌عیاران‌خراسان و بغداد را سرائیده و پس ازآن سی سؤال و جواب پیر سالك را جواب‌گفته‌و در این مظهر نام هفده مؤلفه خود را که در ص ٤١٢ آنهارا نقل کردیم ، یاد نموده است .

آغاز : گنه‌کارم ز فعل خود گنه کار
خداوندا توئی دانای اسرار (۱)

۱۲ـ منطق‌الطیر ـ این مثنوی درحدود چهارهزاروپانصد(٤٥۰۰)بیت‌است و تاکنون چندبار چاپ‌گردیده و در نسخهٔ چاپی مطالب این‌کتاب درچهل‌وپنج مقاله مرتب شده ولی درنسخه‌کهن (شمارهٔ ۱۱٤۷) این تقسیم نیست امیر علیشیر نوائی آنرا بترکی ترجمه نموده و«لسان‌الطیر»نامیده‌ونسخه‌ای ازآن‌درکتابخانه مدرسه عالی سپهسالار زیر شماره ۳٥۰ موجود است و درص۱٦۰فهرست‌کتب ترکی خدیویه‌کتابی بنام «منطق‌الاسرار» در ترجمه منطق‌الطیر بترکی (بدون‌ذکر مترجم)که بسال ۱۲۷٤ در آستانه چاپ شده موجود است . ونیز یکی از ادبا درزمان سلطان بایزیدبن محمدخان‌بن سلطان مرادخان از سلاطین آل‌عثمان ششصدوبیست‌وپنج (٦۲٥) بیت از این‌کتاب را که‌شامل‌مطالب‌توحیدی‌وعرفانی بوده انتخاب و آنرا در شانزده مقاله مرتب کرده و نسخهٔ آن که ظاهراً در همان سال انتخاب ، نوشته شده درکتابخانه مدرسه‌عالی سپهسالار زیر شمارهٔ ۷۱۹٦ موجود است .

درپایان بعضی از نسخ خطی وچاپی‌سال انشاء این‌کتاب ٥۷۰ و ٥۷۳ ـ

۱ ـ درنسخه‌ایکه‌شماره٦ ٤ ٤ کتابخانه‌شامل آنست‌مصراع‌دوم‌نخستین‌مصرع‌ومصراع‌اول دومین‌مصراع‌است .

۵۸۳ (۱) بنظم‌ثبت‌گردیده ولی برخی از نسخ آن‌را ندارد .

منطق‌الطیر بسال ۱۸۵۷ م مطابق ۱۲۷۳ هـ ، ق درپاریس و بسال ۱۳۱۹ق و بسال ۱۳۱۹ ش در تهران چاپ‌گردیده است .

۱۳ـ لسان‌الغیب ، این‌مثنوی در حدود پنجهزاروچهار بیت‌است و درص۲۴۸ نسخه ، نام‌بیست(۲۰) مؤلفه خودرا برده و آنچه‌برنقل‌پیشین افزون دارد : ۱ـلسان‌الغیب ، ۲ـ بی‌سرنامه ، ۳ـ اشترنامه ، ٤ـ جمجمه نامه ۵ ـ وصلت‌نامه و٦ـ حیدرنامه‌میباشد ومصیبت‌نامه و جوهرنامه‌راهم که‌درآنجا است در اینجا نام‌نبرده است .

۱٤ـ هفت وادی ، این مثنوی موافق نسخه کاملی‌که پیوسته شماره ٤٤۳ این‌کتابخانه میباشد ششصد ودو (٦۰۲)بیت میباشد ، موضوع‌کتاب وتقسیمات آن از نقل ابیات زیرین که پیش از شروع به وادی‌اول میباشد ،بدست‌میآید.

سالکان را هفت وادی دره است   چون گذشت این‌وادی درگه‌است
هست وادی طلب آغاز کار   وادی عشقت براهـی بس کنار
پس سوم وادیست ز آن معرفت   هست چهارم وادی استغنا صفت
هست پنجم وادی توحید پاك   پس ششم وادی حیرت صعب‌پاك
هفتمی وادی فقرست و فنـا   کی بود آنجا سخن گفتن روا

هفت‌بیت‌آغاز این‌کتاب همانست که‌مصیبت‌نامه‌چاپی بدانهاآغازگردیده وموجب‌آنرا ندانستم . انجام‌آن این دوبیت است :

چون بخاك آرم من سرگشته روی
هیچ با رویم میازار هـیچ روی
شوخی و بی شرمی مـا درگـذار
شوخـی ما پیش چشـم ما میار

۱ ـص۸۷۵ ج۲ فهرست‌ریو دیده‌شود .

در کلیات عطار نسخه کتابخانه انجمن بنگاله که بسال۱۰۰۶ نوشته‌شده‌و در نسخه شمارهٔ ۴۳۳ این کتابخانه بنام هفت وادی که درششصدودو(۶۰۲)بیت است بدو نسبت داده شده ، شش‌بیت آغاز آن از مصیبت‌نامه میباشد و پس‌از سیصدوهفت (۳۰۷) بیت که بدست نیاوردم ازکدام کتاب دیگر عطار میباشد دویست‌و هشتادونه (۲۸۹) بیت ، و در بیان هفت‌وادی ، عشق،معرفت: استغنا توحید ، حیرت وفقر . که انتخاب‌شده از یکهزاروسیصدوپنجاه‌وهشت(۱۳۵۸) بیت آخر منطق‌الطیر میباشد موجود و چون در هیچیك از کتب عطار مؤلفه‌ای بنام هفت وادی دیده نشد ، نگارنده را گمان اینست که دیگری ابیات عرفانی بعضی ازکتابهای عطار را برای خود انتخاب و در یکجا مرتب کرده و چون به‌بحث در اطراف هفت وادی خاتمه‌یافته آنانکه بدان دست‌یافته‌بنام‌هفت‌وادی نامیده‌اند و این کتاب از این‌حیث نظیرسی‌فصل است‌که در ذیل مظهرالاسرار گفتیم که‌بخشی‌از آن کتابست‌وجداگانه کتابی نیست .

۱۵ـ هیلاج‌نامه ـ این مثنوی درحدود هفتهزار(۷۰۰۰) بیت‌میباشدوچنانکه خود عطار در آن‌تصریح نموده (ص۴۰چاپی) انشاء آن پس‌از جواهرنامه‌بوده معرفی گردیده برای آنکه این شرح تاحدی جامع باشد چند کتاب دیگر از عطار راکه پیوستهٔ شمارهٔ ۴۴۳ کتابخانه میباشد و درص۲۶۰ـ۲۶۱ج۱فهرست کتب‌خطی‌این‌کتابخانه معرفی شده نام میبریم :

۱ـ وصلت نامه‌که بدین بیت آغاز شده :

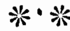
ابتدا اول بنام کردگار خالق هفت وشش وپنج‌وچهار

۲ـ بی‌سرنامه‌که آغاز آن این بیت میباشد :

من بغیر تو نبینم در جهان قادرا پروردگارا جاودان

در فهرست‌کتب فارسی انجمن بنگاله درضمن کلیات عطارنسخه‌ای از خیاط نامه معرفی‌شده وآغاز آن اینست :

بنام آنکه هستی زو نشان یافت نفوس ناطقه زونور جان یافت

چنانکه درذیل خصوصیات نسخ متذکر شدیم گذشته از آثار عطارچندین نسخه از دیگران پیوستهٔ آن‌هاهست که اینك نام آنهابترتیب یادمی‌شود:

۱ـ از هارگلشن ، این مثنوی که پیوستهٔ شمارهٔ ۱۱۵۱ میباشد شبیه‌ونظیر گلشن راز و بهمان وزن ، درجواب سئوال های چندی انشاگردیده ، منشی و ناظم آن چنانکه درپنج بیت بآخر کتاب مانده میباشد، ابراهیم نامی‌است:

«خداوندا بعز آل یاسین ببخشا جرم ابراهیم مسکین»

و ارادت به سید احمد نامی از عرفا داشته

نگارنده تصور میکند که سید احمد عارف مذکوردر ابیات ازهارگلشن همان سید احمد بخاری‌حسینی است که درص ۴۰۰ـ۴۰۴ شقائق‌النعمانیه(حاشیه ج ۱ و فیات‌الاعیان) معرفی گردیده .

مرحوم تربیت درص۳۱۸ـ۳۲۰ د آ زیر عنوان «گلشن» شیخ ابراهیم بن محمد بن حاجی ابراهیم بردعی تبریزی راکه بسال ۸۳۰ بدینجهان آمده و بسال ۹۴۰ بسرای دیگرشتافته است نامبردومی‌گویدکه در علم‌تفسیر و حدیث ماهرو در علم کلام و تصوف از اساتید زمان خود بوده وچندین‌مثنوی ازوی مانده و از آنها یکی را بنام «معنوی الخفی» (۱) نامبرده

بنابر مطالب‌مذکوربالا، تصور میکنم که از هارگلشن نیزازهمین‌ابراهیم عارف قرن دهم بوده باشد .

آغاز : بنام آنکه از انوار هستی

دو عالم را بلندی داد و پستی .

۱ـ نسخه‌ای از کتاب «معنوی‌الخفی» که در کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار زیر شمارهٔ ۱۸۷ میباشد ، بسال ۹۵۲ نوشته شده ونویسنده در آخرآن نوشته‌درزمان زندگانی‌ناظم آن نگارش یافته بنابراین یکی ازاین دوتاریخ غلط میباشد .

۲- رموزالعاشقین • در آخر نسخهٔ شمارهٔ ۱۱۴۸ مثنوی ناتمامی است که در حدود دویست (۲۰۰) بیت میباشد ، درکتب تذکره کتابی بدین نام به عطار نسبت داده نشده و گذشته از این ، از خودکتاب هم نبودن آن از عطار بخوبی آشکار است ، و این دوبیت‌که در این مثنوی است کاملا ثابت میکند که از عطارنیست چراکه وی ازخویشتن اینگونه تعبیر نخواهدنمود :

این سخن آن صاحب اسرارگفت   بین‌که قطب‌العارفین عطارگفت

آورم تسبیح این گفتار را   هست قطب‌العارفین عطار را

آغاز : نحمدلله رب العالمین   کردم آغاز رموزالعاشقین

۳- کنزالاسرار ، این مثنوی‌که پیوستهٔ شمارهٔ ۱۱۴۹ میباشد بنابر نقل آقای قزوینی در مقدمهٔ تذکرةالاولیا (ص‌یو) نسخه‌ای از آن درکتابخانه‌دیوان هند بنام «کنزالاسرار» نامیده شده و آنرا به‌عطارنسبت داده‌اند ولی‌درنسخهٔ‌این کتابخانه نامی برای آن معین نشده و نصائح و شرح اخبار و احادیث نبوی صمعم میباشد وگذشته از اینکه در آخر کتاب تاریخ اتمام در تمام‌نسخه‌ها

(رساند نفع این برخاص وعامی   که درششصد نود نه شد تمامی)

بسال ۶۹۹ تصریح‌گردیده و مسلماً نزدیك یکقرن بلکه بیش از یکقرن پس از عطار میباشد ، طرز اشعارهم خود بهترین دلیل بر نبودن آن از عطار است

وگذشته از این دیدن نظائر بسیار از اینگونه بیتها: درص ۲۴۲ نسخه :

نصیحتهای عطار زمان‌را   بگوش خود بگیرد مرد دانا

درص۲۴۴ نسخه:

کنای پیر عطار از برون‌است   که‌من‌ازهرچه‌میگویم‌فزونست

که در آنها صریحاً شاعر خود را نظیر عطار معروف دانسته است.

و گاهی‌هم‌خودرا پیر وعطار نامیده درخود کتاب موجود است و این

مثنوی درحدود دو هزار (۲۰۰۰) بیت‌میباشد واحتمال دارد که «مفتاح‌الفتوح» منسوب بعطار انشا شدهٔ بسال ٦٨٨ (بابلبل نامه و نزهه‌الاحباب بسال ۱۳۵۲ در تهران چاپ شده) از ناظم این نسخه باشد .

آغاز : سپاس و حمد بر خلاق عالم

که از خاکی پدیـد آورد آدم .

٤ـ کنزالحقائق . این مثنوی در حدود یکهـزار و سیصد (۱۳۰۰) بیت میباشد ، در آخر نسخهٔ ۱۱٤۹این کتابخانه تصریح گردیده که از عطاراست و در فهرست نسخ انجمن بنگاله نیز ذیل(کلیات عطار)نامبرده شده ولی‌مسلماً از عطار نیست و تألیف پهلوان محمود پریار خوارزمی میباشد و در کظ (ص۳۳۳ ج ۲) فقط نام کتاب و ناظم آن ثبت گردیده نگارنده پیش از این کشف بواسطه دیدن ابیات زیرین ، محمود نام‌بودن ناظم رایافته بود :

ص ۲٤۹ نه :

که در دنیا و عقبی سود بادش الهی عاقبت محمود بادش

ص ۲۵۰ نه :

مرازین کشف میزان بودمقصود که بنمایم مقام ملك محمود

ص ۲۵۲ نه :

برو جان پدر بشنو ز محمود جزاینش از حقیقت‌نیست مقصود

و از مراجعه به کظ ، هم ومجالس‌العشاق کتاب ومؤلف‌آنرا شناخت : پهلوان محمود خوارزمی از کشتی گیران معروف عصر خویش بوده و در اواخر بارقه عرفان بر وی تافته و دراثر اینکه نفس را زیر پای گذارده بگفته مؤلف مجالس‌العشاق «در زمرهٔ اولیا انخراط یافت و با رجال الغیب

انضمام پذیرفت وازآنروز اورانام‌بخش زمان محمود پریار(۱) گفتند و بعضی پوکیار (۲) گویند وبزبان آنجاپوکیارپهلوان بزرگ را گویند که‌درکار خود سرآمدباشد ودرطریق‌تصوف اشعارمرغوب ورسائل مطبوع ورباعیات خوب دارد وازآنجمله کتاب کنزالحقائق است ودرآن‌کتاب این‌حکایت مثبت‌است. درتاریخ هفتصدوبیست ودو(۷۲۲) ازعالم‌رفته وقبرش‌درخوارزم‌است .

درکنزالحقائق‌پس‌ازحمدوصلوةونعت‌خلفاءچهارگانه‌ومدح‌پادشاه‌ترك‌نژاد معاصر، ابیاتی‌درتحقیق‌معنی‌ایمان‌واسلام‌وشهادت‌وطهارت ونمازوزکوةوروزه وحج‌وجهاد ونفس‌وشیطان وعشق‌وبهشت ودوزخ وتحقیق درمعنی مهدی(ع) و صفات آنحضرت وصراطومیزان وقیامت وحشرونشر وجزای اعمال‌وکیفیت آنهادارد پس‌ازآن‌مطالب عرفانی رادرضمن حکایات درچندین مقـاله مندرج ساخته وپیش‌ازشروع در تحقیق معنی ایمان واسلام درذیل‌عنوان : سبب نظم کتاب‌بنام‌آن تصریح‌نموده‌وگوید :

چو گفتم اندرو چندین حقائق نهادم نـام او کنـزالحقائق

و آغاز این کتـاب بنابرآنچه درفهرست نسخ فارسی انجمن بنگاله‌ثبت گردیده اینست :

بنام آنکه اول کرده آخر بنام آنکه باطن کرد ظاهر

ولی نسخهٔاین‌کتابخانه‌باسه بیت ازاول اسرارنامهٔعطارشروع‌گردیده‌و اینست :

بنام‌آنکه اول‌کرده‌آخر بنام آنکه باطن کرده ظاهر

۱ـ درنسخهٔ مجالس‌العشاق م.س درآغاز معرفی ازاین عارف محمودپوریاءنگاشته شده ولی‌پیداست که‌درکلمه حك واصلاح و اضافه‌ای گردیده ودرذیل عنوان بهمین نحو (پریار) کهٔ درنسخهٔ‌مجالس‌العشاق این‌کتابخانه میباشد ثبت شده‌واین‌کلمه باباءفارسی و راء مهمله ویاء حطی والف وراء مهمله‌است .

(۲) ـ بوکیار دردو نسخهٔ این‌کتابخانه وکتابخانه م.س باباءِ ابجد وکاف عربی ویاء حطی ثبت‌گردیده ودرنسخهٔ م.س باپاء فارسی ثبت‌شده‌است .

توان اندر صفاتش ره بریدن ولی درذات او نتوان رسیدن

ونسخه نیز به‌آخرین بیت اسرارنامه خاتمه یافته وماآن بیت وبیت پیش از آنرا دراینجا می آوریم :

زهی در خوش زهی در پیش مارا
زهی آن پیش زهی خویش مارا) کذا)
سخن با دردتر زین کس ندیدست
که ازهر بیت او خونی چکیدست

گذشته از کتابهای نام برده ، تذکرة‌الاولیاء (بسال ۱۳۲۲ درلیدن چاپ شده) وشرح القلب ورسائل اخوان الصفا به‌عطار نسبت داده شده وخودوی چنانکه دیدیم دو کتاب نخستین را درشمار مؤلفات خویش نام‌برده است .

شرح حال عطار بامطالعه لب ج ۲ص ۳۳۷ ـ ۳۳۹، تذ ص۱۸۷ ۱۹۲ ، نس ، مجالس العشاق(مجلس۲۲) هم ص۶۰۴ ـ ۶۱۶ م . س ، مجا ص۲۹۶ـ۳۰۰ کظ درصفحات بسیار آن ، ریاض السیاحه ص ۱۶۴ ـ ۱۷۰ ، تل ص ۵۳۱ ـ ۵۳۲ ودیوان ومنطق الطیر ومظهرالعجائب والهی‌نامه ومصیبت‌نامه و کتابهای دیگرخود عطار نگارش یافته‌است .

۱۱۵۷

این نسخه‌بخط‌نستعلیق درمتن وحاشیه نوشته شده ، تاریخ‌نگارش درنسخه نیست، ظاهراً درزمان زندگانی خودشاعر دراواخر نیمهٔ نخستین قرن یازدهم هجری نوشته شده ومندرجات‌آن بترتیب‌عبارتست‌از:

۱ ـ دیباجهٔ کلیات (ص۱ـ۷) پس‌ازحمد و ثنافهرستی از مندرجات کلیات‌را معرفی نموده وچنانکه‌زیر این‌سطرها خواهیم‌گفت کتاب‌سوم ودهم دراین‌نسخه نیست‌ونویسندهٔ همین دیباچه که‌غیرازخود مشرقی است پس‌ازنام بردن کتاب‌های کلیات فهرستی ازقصائد مندرجهٔ دراین‌کلیات بترتیب ردیف‌ها ازالف تایاء مرتب نموده ودرپایان دیباچه گذارده وصفحهٔ‌نخستین دیباچه افتاده زسطرنخستین موجوداینست :

یاارحم‌الراحمین مقدمه ، فهرست محامد سرادقات جلال با افضال و دیباجهٔ مشارق .

۲ـ شمس‌المشرقین ، (ص۸ـ۵۱)بادیباچه نثری، ۳ شبستان‌انس ، (ص۵۲-۱۲۹)
بادیباچه نثری ، ۴- قصائد(ص۱۳۰- ۳۸۴) ، ۵ـ مراثی وترجیعات وموشحات(ص۳۸۴
۴۰٦) ، ٦ - مقطعات وتواریخ (ص٤۰٦ - ۴۲۳) ، ۷ـ غزلیات (ص ۴۲۴ -۷۰۷)
و۸ - رباعیات(ص۷۰۸- ۷۴۷).

ازآغاز وانجام ومیان ص۴۴۵ - ۴۴٦ وص۴۵۴ - ۴۵۵ افتاده‌است وبااین نقص‌ها چنانکه زیراین‌سطرها صورت جزء آنرا خواهیم‌گفت دراین‌کلیات درحدود بیست‌ودوهزار وچهارصد(۲۲۰۰۰) بیت می‌باشد .

جلد تیماجی .کاغذ فرنگی . قطع وزیری . شمارهٔبرگها ۳٦۱. صفحه‌ای ۲۷ بیت. طول ۲۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۸ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۵۵۷ .

کلیات‌مشرقی‌شیرازی

مشرقی تخلص شاعریست‌شیرازی که بنابرتصریح‌دریکی ازابیات‌غزلیات (ص٦٤٦نه) ظاهراً حسن‌نام‌داشته :

« سمع اقران سزداین در نظیم موزون
که ز قول حسن مشرقی ازبر دارم

ولی ممکن‌است که حسن‌را وصف‌قول‌دانست .

ازتاریخ برخی ازآثار اوومادهٔ تاریخهایی که ساخته وقصائدی که‌درمدح شاه‌عباس کبیروجانشین وی‌شاه‌صفی (۱۰۳۸- ۱۰۵۲)و امرا وحکام معاصر این دوپادشاه‌سروده‌معلوم‌میشود که‌ازشعرای نیمه‌دوم قرن‌دهم واول‌قرن‌یازدهم هجری‌است ، درهیچیك ازتذکره‌هانامی‌ازاین‌شاعرنیست .

نگارنده احتمال میدهد که‌تکیه موجود درتنگ‌الله‌اکبر وقبر موجود در آن که مردم‌شیرازآن را مشرقین میگویند (آثارعجم : ٤۸۱ طرائق۲: ۲۲۹) ازاین شاعرمیباشد کـه‌مسلماً شیرازی‌است‌ودرین‌شهربوده ودرمقدمه برخی‌ازکتابهای خودبدین تصریح کرده‌وابیات کلیات نیز شاهدوگواه‌برشیرازی بودن ودرشیراز ماندن اومیباشد

تذکری که‌لازم‌است داده شوداینست که‌شاعری دیگر مشرقی‌تخلص نیزدر همین‌عصر وزمان درخراسان بوده وصاحب‌دیوانست ونسخه‌ای از دیوان وی

در کتابخانهٔ موزهٔ لندن زیرشمارهٔ A,DD ۷۸۰۰ موجود ودرص۶۸۳ ج۲ فهرست آنجا (فو) معرفی گردیده ونیز درص۴۰۱ ـ ۴۰۸ می که بسال ۱۰۲۸ تألیف گردیده در بارهٔ او آمده : جوانیست صاحب فضیلت نامش ملك و تخلص مشرقی است، بمیرزا ملك مشرقی مشهور شده ... تاحال اشعار خود را بر بیاض نبرده و دیوان بسامانی ترتیب نداده و در حاشیه وفات ملك مشرقی مشهدی بسال ۱۰۵۰ نقل شده است .

بدین تخلص شاعر دیگری از قرن سیزدهم هجری بوده که نامش محمد حسین است و باسی و نه واسطه به ابوذر غفاری می رسد و بسال ۱۲۹۹ در گذشت و دریکی بخاك سپرده شده .دیوان این شاعر بسال ۱۳۱٤ درتهران چاپ سنگی شده است .

مشرقی شیرازی را درعنوان کتابهای این کلیات بدین طرز: ابوالعلا، حکیم مشرقی، جامع الکلام والقاب دیگر معرفی شده و مندرجات کلیات وی را نویسندهٔ مقدمهٔ آن که پیداست خود وی نبوده، و دیگریست چنین ثبت کرده:

۱ـ شمس المشرقین ، ۲ـ شبستان انس ، ۳ـ مثنوی متفرقه ، ٤ـ قصائد ، ۵ـ ترجیعات ، ٦ـ مقطعات ، ۷ـ هفت بندمراثی ، ۸ ـ غزلیات ، ۹ـ رباعیات ۱۰ـ ساقی نامه و دانسته شد که بخش ۳ و ۱۰ درنسخه حاضر نیست .

در کتابخانه ملی ملك نسخه‌ای از کلیات مشرقی موجود است که بسال ۱۰۳۰ نوشته شده و پیداست که مسلماً ازاین نسخه کمتر است چرا که در اینجا مدائح ـ ازشاه صفی (۱۰۳۸ ـ ۲و۱۰) میباشد که در آن نسخه نخواهد بود و نسخه دیگری هم بنام مثنویات مشرقی شیرازی در آن کتابخانه موجود است .

اینك مندرجات کلیات مشرقی (نسخه این کتابخانه) را در اینجا معرفی

۱ ـ شمس المشرقین ، این کتاب مثنوی و بتقلید تحفةالعراقین خاقانی میباشد بسال ، ۱۰۱۰ انشا شده و درمقدمهٔ آن گوید : «چنین گوید اضعف ضعفا مشرقی شیرازی ... که دراوائل شهر مبارك صیام سنه الف وعشر از هجرت نبویه بابعضی ازاقران وبرخی از اخوان الصفا در مصلی شیراز مجلس حالی

داشتم وازهرجا سخنی ازحالات ومقامات .

واین مثنوی درحدود یکهزار ودویست بیت میباشد و آغاز آن :

ای نور حدیقه جهان بین   مه را زتوزینت است و آئین

۲ـ شبستان انس ، دردیباجه نثری این کتاب آمده که «جمعی از دوستان بنا برپرسش ازاین بیمار ضعیف آمده بودند ، گروهی ازآنان گفتند که چون در اکثر بحرها ازهرگونه سخنان منظوم ساخته ای دربحر بوستان نیز رساله ای مشتمل برآداب دین وارکان اسلام منظوم نمای» .

پس ازدیباجه نثری مقدمه ای منظوم درهفت مقاله نیز برآن نگاشته ودرمقاله چهارم درسبب نظم کتاب شبستان انس چنین گوید :

درنظم اگر برفشانم به خاك   بروید زخاك سیه جان پاك

چو دستان سرائی کنم درسخن   گل ازشوق درتن دردپیرهن

مرا مشرقی نام خواندست شاه   ازآن افسرم برسر مهروماه

وفهرست ابواب وفصول کتاب را درانجام همان مقاله بدینگونه آمده :

به ده باب وده فصل این نظم را   بتوفیق یزدان نهادم بنا

نخستین بود باب توحید وعدل   سیوم درنبوت ببرهان عقل

چهارم امامت به پنجم معاد   ششم درصلوتست وخمس وجهاد

بهفتم بود صوم وهشتم زکوة   نهم حج وعاشر جهاد ونکات

به ده باب وده فصل ازاین ناظمه   بتوفیق یزدان کنم خاتمه

این مثنوی در حدود دوهزار ودویست وپنجاه (۲۲۵۰) بیت میباشد

آغاز : حمد نامحدود وثنای نامعدود سزاوار ذات مقدس معلای صانعیست

بنام خداوند ارض و سما   که باشد مراورا پرستش سزا

۳ـ قصائد ، این بخش مرتب به ترتیب ردیف ها ازالف تایاء و درحدود هفتهزار وپانصدوپنجاه (۷۵۵۰) بیت میباشد وآغاز آن اینست :

یااحد کار ساز یا صمد بی ریا   انت کثیر النعم انت عظیم العطا

۴ـ مراثی و ترجیعات و موشحات. در نسخهٔ این کتابخانه این سه بخش بایکدیگر مرتباً نوشته شده ودر آخر آن‌تصریح باتمام هرسه‌بخش شده ومراثی آن شامل هفت بند در رثاء ائمه اطهار ع میباشد وترجیعات آنهم‌در مدح شاه عباس کبیر وشاه صفی‌والله وردی‌خان حاکم شیراز (۱) و موشحات آن در مدح علی بیك وحسن بیگ وحسین بیگ وخالق وردی بیگ میباشد و همه‌این سه بخش درحدود ششصدوپنجاه (۶۵۰) بیت است

آغاز هفت‌بند:

واحسرتا که شمس وقمر در حجاب شد

ظلمت جهان‌گرفت و ممالك خراب شد

۵ـ مقطعات، این بخش نیز شامل مدائحی از شاه عباس و امـراء وی و ماده تاریخهائی برای فتح‌لار و بحرین وبندر عباس و وفات رجال و علما میباشد ودر حدود چهارصد وپنجاه (۴۵۰) بیت است.

آغاز: علای دولت و دین نقد حیدر کرار

که با بزرگی تـو همسری نمـی‌بینم

۶ـ غزلیات، این بخش مرتب بترتیب ردیف‌هاست و درحدودنه هزار و پانصد (۹۵۰۰) بیت میباشد.

آغاز: کنم سردفتر دیوان ثنای ایزد دانا

که شایسته است اورا حمد صدقنا و آمنا.

۷ـ رباعیات، این‌بخش درحدود چهارصد (۴۰۰) رباعی میباشدکه‌بدون ترتیب نوشته شده وبدین رباعی آغازمیگردد:

در بحر رباعی چو سخن ساز کنـم

روح الله را بخـویش دمساز کنـم

۱ـ پدر امام قلیخان است وبسال ۱۰۲۱ بجهان دیگر شتافته وپسر بجای‌پدرحکومت شیراز رایافت.

جبریل ببال معرفت سیر دهم
از کنگرهٔ عرش چو پرواز کنم

ابیات این کلیات گاهی بسیار عالی ودر عداد اشعار استادان بزرگ است وهنگامی مبتذل وکودکانه .

آقای ملك‌الشعرا (بهار) را پس از دیدن این دیوان و کلیات این تردید پیدا شدکه شاید اصل دیوان از آن یکی از شعرای بزرگ پیشین بوده و این مرد تخاص‌ها را برداشته و مشرقی بجای آن‌گذاشته و متوجه نشده که مشرقی جای‌گزین آن تخاص پیشین نمیشود و وزن شعر راهم خراب کرده و یکی از آنها قصیده است که این چند بیت از اوست(درص۳۸۲نسخه) :

شنوی گر سخن مشرقی	نروی از نظر مشرقی
توام‌بخت‌وسعادت گردی	گرروی‌براثرمشرقی
از گریبان تو طالع گردد	نور مهر قمر مشرقی

برای نشان دادن نمونهٔ دیگری از قصائد مشرقی این چند بیت را می آوریم (ازصفحه ۱٦٤ نسخه) :

اگر نه‌کار جهان سربسر سراب و هباست
چرا بنزد خرد کم بها و نا زیباست

بلی چگونه بهائی بود بنزد خرد
چنین قلیل متاعی که حاصل دنیاست

جهان و هرچه درو هست نزد اهل بصر
کریه و فانی و بیحاصل و قلیل بهاست

اگر تو را زمن این ماجرا عجب آمد
نظر گمار وبه‌بین تابراهل فضل چراست.

۱۱۵۸

این نسخه از آغاز تا ص ۳۵۹ بنابر تصریح درص ۴۳۸ بخط نسخ محمد علی‌بن سید عرب حسینی بسال ۱۲۳۱ نگارش یافته وچنانکه از یادداشت موجود درهمین صفحه اخیر بدست می‌آید، نسخه را برای سید محمدعلی بن محمد صادق نگاشته‌اند و رسائل مندرجه در ص ۳۵۸ ـ ۳۷۷ بخط شکسته نستعلیق است و مندرجات نسخه بترتیب عبارتست از :

۱ ـ غزلیات مرتبهٔ بحروف تهجی برحسب قوافی ورباعیات و قصائد (ص۱-۲۰۳ وص ۲۲۳ ـ ۲۲۵ و ۳۵۶ - ۳۵۸ نیز شامل قصیده است)

۲ـ ترجمهٔ خطبة البیان بنظم (ص۲۰۳ - ۲۱۲) ، ۳ـ سئوال وجوابهای‌منظوم که میانه مظفر علیشاه و نورعلیشاه رد وبدل شده(ص۲۱۳ - ۲۲۲)، ۴- جامع‌الاسرارالنوریه که نظیرگلستان سعدی ولی درمطالب عرفانی است (ص۲۳۷ـ۲۷۹)،۵ـ رساله دراصول و فروع به‌نثر فارسی (ص۲۸۰ - ۲۹۸)، ۶ـ رساله در سیر وسلوك (ص۲۹۸ - ۳۱۲) ، ۷- رساله درپند و موعظه‌که توان حدس زدکه خود نورعلیشاه آنرا «هدایت نامه»نامیده است (ص۳۱۲ - ۳۲۲)، ۸- نظم کبری (ص۳۲۹ - ۳۵۳).

پس از این مندرجات که بخط نسخ میباشد بخط شکسته نستعلیق دیگری رساله و اجازهٔ زیرین راکه بدین نسخه پیوسته شده نوشته وظاهر اینست که اینها نیز از عارف مشهور نور علیشاه است.

۹- رساله دربیان شریعت وطریقت ومعرفت وحقیقت(ص ۳۵۸ـ۳۷۰)، و۱۰ـاجازهٔ طریقتی است که بسال ۱۲۰۷ حضرت نورعلیشاه درکربلاء معلی به آقا محمد جعفر ابن حاجی صفرخان قراگزلو (مجذوب علیشاه) معروف به «کبودر آهنگی» (۱) داده است.

جلد تیماجی، کاغذ فرنگی. قطع بغلی- شمارهٔ برگها۱۸۹، صفحه‌ای ۱۶ بیت.طول ۱۵ ونیم سانتیمتر، عرض ۱۰ونیم سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۳۴۲ .

کلیات نورعلیشاه

رسائل واشعارنورعلیشاه است که درص۱۵۲ ـ ۱۵۳ درذیل کتاب «جنات الوصال » وی معرفی کرده‌ایم واما مندرجات کلیات (نسخهٔ حاضر) :

۱ـ دیوان وی . شامل غزلیات و رباعیات و قصائدـ۳۰۰۰ بیت

---

۱ ـ کبودرآهنگ یکی ازدهات همدان است.

ای نام خوشت جوهر شمشیر زبانها

پیوسته ازین سلسله زنجیر بیانها

۲ـ سؤال وجوابهای مظفر علیشاه ونور علیشاه در حدود یکصدو پنجاه (۱۵۰) بیت میباشد وبدین دوبیت آغازشده :

بلغا عنی خلیلی السلام من فؤادی فی هواها مستهام

مرحبا ای پیك با مهر ووفا کامدی از جانب دارالشفا

۳ـ ترجمه‌خطبة‌البیان(یاشرح آن) ۱۵۰ بیت

آغاز : بنام خداوند عزوجل که‌هم لایزال است وهم‌لم‌یزل

٤ـ جامع الاسرار که نظیر گلستان انشا شده درحدود هشتصد (۸۰۰) بیت

آغاز : سپاس بیقیاس و حمد بیحد مران کنز خفا را باد سرمد

۵ـ رساله در اصول وفروع‌درحدود ۳۰۰ بیت که آغاز آن این‌است :

بسمله الحمدلله رب العالمین .... اما بعد بدانکه برهر مکلفی واجب

٦ـ رساله در سیر وسلوك در حدود دویست و بیست (۲۲۰) بیت

آغاز : ای درویش‌دلریش و ای آشنای بیخویش ساعتی خواموش باش

۷ـ پند نامه که از عبارت آغاز نسخه چنین تصور میرود که هدایت نامه نام داشته باشد ومشتمل برنصایح طریقتی است و بچندین آیه کریمه از قرآن کریم مشتمل برنصیحت آغازگردیده و درحدود یکصد وپنجاه (۱۵۰) بیت

آغاز : این‌هدایت‌نامه‌ایست ازکلب‌آستان ولی‌اللهی نورعلی درویش‌نعمة اللهی، کلماتی‌است ازجهان حقیقت وپندیاتی‌است ازآسمان معرفت‌شنیدن و عمل‌کردن بآنها باعث امن و امان

۸ـ نظم‌کبری در حدود سیصدو هفتاد وپنج (۳۷۵) بیت

آغاز : حمد بیحد مرخدایی را نخست

که بنامش نامه ها گردد درست

۹ـ رساله در بیان شریعت و طریقت و معرفت و حقیقت که در حدود دویست (۲۰۰) بیت میباشد ولی عبارت و مطالب آن عادی نیست و خیلی به کتب افسانه وداستان شباهت دارد وقرینه‌ای که‌از نورعلیشاه باشد ازخودرساله بدست نیاوردم.

آغاز : سالکان طریق حقیقت را مخفی نماناد که ؛ چهار بابست اول باب

۱۰ ـ اجازه دست‌گیری و ارشاد نورعلیشاه به مجذوبعلی شاه (محمد جعفربن صفرخان قراگوزلو) که در شصت (٦۰) بیت‌میباشد وآغاز آن اینست :

بسمله الحمدلمن ارشدنا بالحمد والصلوة علی نبینا صاحب لواء الحمد والمقام المحمود والسلام علی اوصیاء خلفاءِالله الملك‌المعین وبعدچون‌موجود ذیجود وجودکامل مکمل درهر جزوی از اجزاءِ بل در هرقطری از اقطار دایرهٔ امکان مراتب تکمیل که مقصودله ایجاد عبادآنست

کلیات کامل نورعلیشاه جز مندرجات نسخهٔ این کتابخانه شامل کتب و رساله‌های دیگری است ، چون تفسیر سورهٔ بقره بنظم فارسی و روضة‌الشهدا که در احوال حضرت سیدالشهداءِ و بنظم میباشد و مشکوة النجاه وغیرها

۱۱۵۹

این‌نسخه بخط نستعلیق و ظاهراً درقرن یازدهم نوشته شده صفحات ۱و۹۹و۱۵۱ و۲۱۵ و ۳۵۳ دارای سرلوح‌های زیبائیست ، میان سطرهای این‌صفحه‌ها وصفحات‌مقابل آنها طلااندازی شده وهمه برگهای نسخه با طلا ولاجورد وغیره جدول کشی گردیده و چنین بنظر می‌آید که سرلوح ها کار هندوستان باشد و مندرجات نسخه به ترتیب عبارت‌است از:

۱ـ ناظروسنظور (ص۱ـ۹۷) درحدود یکهزاروپانصد (۱۵۰۰) بیت ، ۲ـ مثنوی در مدح غیاث‌الدین (ص۹۹ـ۱۱۴)درحدود دویست‌وچهل (۲۳۰)بیت ، ۳ـخلدبرین(ص ۱۱۵ـ۱۴۹) درحدود پانصدوسی (۵۳۰)بیت ، ۴ـ فرهادوشیرین(ص۱۵۱ـ۲۱۲)درحدود یکهزار (۱۰۰۰) بیت ۵ ـ قصائد و مقطعات و ترکیب‌بندها (ص۲۱۵ـ۳۵۲) در حدود دوهزارودویست(۲۲۰۰) بیت ، ۹ ـ غزلیات (ص۳۵۳ـ۵۰۳) درحدوددوهزارودویست

وپنجاه (۲۲۵۰) بیت ومرتب به ترتیب ردیفهاست ، ۷- رباعیات (ص۵۰۳ - ۵۱۲) در حدود یکصدوچهار (۱۰۴) بیت و۸ - ترجیع‌بند ومسمط(ص۵۱۲-۵۲۸)درحدود(۱۰۰) بیت و بنابراین ، این‌نسخه ازکلیات وحشی درحدود هشت‌هزار بیت(۸۰۰۰) میباشد .

چند برگ از آن وصالی گردیده و پشت برگ نخستین و آخرین یادداشتهایی شده است .

جلد تیماجی . کاغذ دولت‌آبادی . قطع خشتی باریك. شماره برگها۲۶۵.صفحه‌ای ۱۸ بیت . طول۲۳/۵سانتیمتر . عرض۱۲ سانتیمتر . شماره دفتر۱۳۲۹۷ .

۱۱۶۰

این نسخه بخط شکسته بسیار خوب نوشته شده ، نویسنده از خود و سال نگارش نام‌نبرده ، ظاهراً از خطوط نیمه نخستین قرن سیزدهم هجری میباشد ، یك‌سرلوح بسیار ظریف که نیزپیداست ازکارهای شیراز میباشد درصفحه نخستین موجود و اطراف آن‌صفحه وصفحه مقابل باکمال‌ظرافت بهمان طرز سرلوح نقاشی گردیده ومیان ابیات این دوصفحه طلااندازی شده است .

همه برگها باطلا وشنگرف ولاجورد جدول کشی گردیده، وعناوین و مطلب بر سر سوره‌های ظریفی که از طلا پوشیده شده‌باسفیداب نوشته شده است .

شماره ابیات این‌نسخه هفتصدوشصت‌و‌نه (۷۶۹) میباشد و بدین بیت خاتمه‌یافته :

چو بحر معنی‌آمد در تلاطم شود این‌صورت‌معنی‌دراو گم

جلد روغنی دوروگل‌وبلبل باکمال‌ظرافت . کاغذ ترمه . قطع‌بغلی . شماره‌برگها ۳۷ . صفحه‌ای ۱۱ بیت ، طول۱۳ سانتیمتر . عرض۸ سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۳۲۴۵ .

کلیات‌وحشی

وحشی تخلص شاعریست از اهالی‌کرمان در نیمهٔ دوم‌قرن دهم هجری وبسال ۹۹۱ به‌جهان دیگرشتافته و در دیوان‌وی نگارنده ماده تاریخی‌که سال ۹۹۰را میرساند وبرای‌خان‌قلی‌نامی‌میباشد دیده وآن‌این‌است :

« طلب کردم‌چو تاریخش‌فروگفت

« شهید دشنهٔ جور زمانه= ۹۹۰ »

کلیات وحشی (نسخه این‌کتابخانه) راکتب زیرین تشکیل میدهد :

۱-ناظرومنظور - دربحرخسرو شیرین نظامی در ۱۵۰۰بیت ساخته‌شده و

در آن داستان معاشقهٔ ناظر با منظور میباشد وخود شاعر ماده تاریخی برای آن ساخته که سال ۹٦٦ از آن استفاده میشود .

آغاز: زهی نام‌توسر دیوان‌هستی ترا برجمله هستی پیش‌دستی

۲ـ مثنوی ـ بی‌نام‌که در آن پرسشهای چندی نموده وپس از آن به‌وصف غیاث‌الدین میرمیران پرداخته است .

آغاز: اهل دارالعباده غیرازشاه کش خدادارد ازگزند نگاه

۳ـ خلدبرین ـ این مثنوی برابر مخزن‌الاسرار نظامی‌در ۵۳۰بیت است

آغاز: خامه‌برآورد صدای صریر بلبلی از خلدبرین زدصفیر

٤ـ فرهادوشیرین ـ این مثنوی ظاهراً آخرین اثر وحشی باشد فقط در حدود یکهزار(۱۰۰۰) بیت آنراگفته وبه‌انجام نرسیده چراغ‌عمر وحشی‌خاموش گردیده وپس‌از آن میرزا محمد شفیع معروف به میرزا کوچك شیرازی وصال تخلص به‌اتمام آن‌کمربست و درحدود یکهزاروهشتصد(۱۸۰۰) بیت‌برآن‌افزود و بسال ۱۳۰۳ در تهران درپی یکدیگر چاپ‌سنگی شده‌اند و همچنانکه در ص ۵۲۳ گفته شد شاعری‌نیز شیرازی صابرتخلص تکملهٔ وصال‌را از لحاظ داستان نیز ناقص‌دیده‌و به‌اتمام آن پرداخت ونسخهٔ آن زیر شماره ۱۱۲٦ دراین‌کتابخانه موجوداست . آغاز فرهاد وشیرین وحشی :

الهی سینه‌ای ده آتش افروز درآن‌سینه‌دلی وان‌دل همه‌سوز

۵ـ قصائد ـ و مقطعات و ترکیب‌بندها غیرمرتب به ترتیب ردیف ها

آغاز: راحت اگر بایدت خلوت عنقا طلب

عزت‌ازآنجابجوی‌حرمت‌ازآنجاطلب

٦ـ غزلیات مرتب بترتیب‌ردیفهاست .

ای سرخ گشته از تو بخون روی‌زردما

ما را زدرد کشته و غافل ز درد مـا

۷ـ رباعیات‌بدون رعایت ترتیب نگارش‌یافته .

آغاز : درنفی رخت شمع شبی راندسخن   روزش دیدم گرفته کنجی مسکن
مانندهٔ عاصئی که در روز جزا   با روی سیاه سر بر آرد زکفن .

۸ - ترجیع بند ومسمط ، آخرین بخش نسخهٔ

آغاز :

ساقی بده آن باده که اکسیر وجود است

شویندهٔ آلایش هر بود و نبود است .

بسال ۱۳۴۷ - ۱۳۴۸ کلیاتی از وحشی ، در تهران چاپ سنگی شده . گذشته از این فرهاد وشیرین وی بسال ۱۳۰۳ با فرهاد وشیرین وصال وبسال ۱۳۰۶ ش (فقط از آنوحشی) با حروف سربی نیز در تهران چاپ شده است.

شرح حال وحشی درمقدمه کلیات (دیوان) وی چاپ تهران ، هم ص ۱۳۶ - ۱۳۷ . س ، خو در حرف واو ، آر ص ۱۲۶ - ۱۳۵ ، ما ج ۲ ص ۵۱ ، تن ص۱۵۹ ، هن ص۱۰۹ - ۱۱۱ وفهر ج۲ ص۶۹۷ - ۶۹۹ آمده است .

۱۱۶۱

این نسخه بنابرتصریح درص ۱۳۳ و۱۵۶ بسال ۱۰۸۱ بخط نستعلیق نوشته شده ، نویسنده ازخود نام نبرده ولی درپایان چندین مثنوی وپس از تاریخ نگارش جملهٔ : «رب اجعلنی رضیا» نگاشته‌شده ، نگارنده تصور میکنم که این‌نسخه‌را برای خود شاعر، میرزا رضی بن شفیعای خراسانی که‌بنا برضبط معاصر وی در نص (ص ۸۰) جوان قابل‌فاضلی‌بوده وبنگارش مجلدی از دفاتر خاصه اشتغال داشته نوشته ، ومرادوی‌ازنگارش‌آن جمله اشاره بنام خویش است .

از قرائن پیداست که بسیاری ازصفحات‌آخر نسخه وابیاتی که در حاشیهٔ صفحات نوشته شده وبخط نویسنده پیشین‌نیست‌اثر دست خود وحید میباشد وحك واصلاح وتغییر ابیات ومصرعها وکلمات ، شاهد این ادعاست ودراین بخش چندین ماده تاریخ است‌که پس‌از ۱۰۸۱ انشا شده ودر ص ۲۰۶ ماده تاریخی که سال ۱۰۹۳ را میرساند موجود بنابراین مسلماً تا این سال وحید براین دیوان وکلیات می‌افزود وشاید آثار دیگرپس از تاریخ هم درآن باشدودراین نسخه درحدود چهل هزار(۴۰۰۰۰) بیت میباشدومندرجات آن بترتیب‌عبارتند از :

۱ ناز ونیاز : (ص ۲-۴۹) برگ نخستین نسخه که نونویس میباشد وآغاز مثنوی

دیگری است که دربیان آلات جنگ انشا نموده وعیناً در ص ۱۱۹ موجود است واین نسخه در حدود دوهزارو هفتصد (۲۷۰۰) بیت میباشد وبا مراجعهٔ به نسخهٔ دیگر (که باشمارهٔ ۱۱۶۱ یاد میشود) بدست آمد که ۴۳ بیت ازآغازو ۳۴۳ بیت ازانجام نسخه افتاده و بدین دو بیت آغاز وانجام مییابد :

چنان از عشق خود بنواز جانم | که سوزد مغز چون شمع استخوانم .
شهنشه ساخت جشنی چون سلیمان | بجمعیت سپه را داد فرمان .

۲ - یک مثنوی است (ص ۵۰ - ۶۱) که ازاول وآخر آن افتاده ومشتمل بر حکایاتی چند درحدود یک هزاروسیصد وهشتاد (۱۳۸۰) بیت است وبدین بیت شروع گردیده :

چهره چنان صاف که شخص خیال | دیده در آن آینه مردم جمال .

وبدین بیت بانجام میرسد :

سنگ گران درکف هر کینه‌ور | کرده به‌آن وزن متاع خطر .

۳ - خلوت راز ، (ص ۶۲ - ۶۹) ازآغاز این مثنوی برگهائی افتاده وبدین بیت که درص ۹۹ سطر ۵ نسخهٔ زیرین میباشدآغاز میشود :

هان بنا جنس خود مباش قرین | صحبت جنس خویشتن بگزین

واین بخش درحدود چهارصدوپنجاه (۴۵۰) بیت است .

۴ - عاشق ومعشوق ، (۷۸- ۱۰۱) این نسخه بدون نقص میباشدودرحدودیکهزارو سیصد (۱۳۰۰) بیت است .

۵ - فتح قندهار ، (ص ۱۰۹ - ۱۱۷) این نسخه نیزتمام ودرحدودچهارصدوشصت (۴۶۰) بیت است . ۶ - مثنوی آلات جنگ ، (ص ۱۱۹ - ۱۳۳) این نسخه نیز تمام ودر حدود هشتصد (۸۰۰) بیت است . ۷- مثنوی دروصف نرد (ص ۱۳۳ - ۱۳۴) در حدود شصت (۶۰) بیت . ۸ - مثنوی درصفت طنبور ، (ص ۱۳۹ - ۱۴۹) در شصت وهشت (۶۸) بیت . ۹ - مثنوی درصفت عمارت شاهی (ص ۱۴۰ - ۱۴۱) درحدود شصت (۶۰) بیت : ۱۰ - مثنوی در وصف همایون تپه (ص ۱۴۱ - ۱۴۲) که در شصت (۶۰) بیت . ۱۱ - گلزارعباسی ، (ص ۱۴۵ - ۱۵۶) درحدود ششصدوهشتاد (۶۸۰) بیت . ۱۲ - قصائد ، (ص ۱۶۳ - ۲۰۳) درحدود یکهزاروصد (۱۱۰۰) بیت است . ۱۳ - مقطعات ، (ص ۲۰۵ - ۲۱۹) درحدود هشتصد (۸۰۰) بیت است . ۱۴ - غزلیات ، (ص ۲۲۱ - ۶۸۱) این بخش درمتن وحاشیه نوشته شده وگذشته ازغزل هم ، اشعاری دارد وبعضی از غزلیات آنهم ناتمام میباشد وبیشتر آن بخط خود وحید است ودر حدود سی هزار (۳۰۰۰۰) بیت میباشد . ۱۵ - رباعیات ، (ص ۶۸۲ ۶۸۳) ازاول وآخر این بخش برگهائی افتاده و ابیات موجودهٔ آن درحود یکصد (۱۰۰) بیت میباشد وبدین دو رباعی آغاز وانجام یافته :

آغاز :

ندارم جان ز بهر قتل ماچندین چه میکردی
چراغی نیست چون بادصبا چندین چه میکردی

به‌خرمنهای جمع آوردهٔ مردم چه مینازی
بگرد آن چو سنگ آسیا چندین چه‌میگردی.

انجام :

سوخت دل از غم خدایا گر نجاتش میدهی
از زلال کوثر رحمت براتش میدهی
از تو دنیا در میان راه مهمانخانه‌ایست
هر که آمد از عدم آب حیاتش میدهی .

برگهای‌نسخه‌ازاول‌تاص۲۰۳با طلا ولاجورد جدول‌کشی شده وبرگهای نانوشته‌ای هم دراین بخش ، جدول‌کشیده موجود وچنانکه‌گفتیم آثار تصحیح ومقابله در بیشتر از صفحات نسخه دیده می‌شود .

جلد مقوائی عطف وگوشه تیماج . کاغذ اصفحانی . قطع رحلی بزرگ شمارهٔ‌برگها ۳۴۲ . صفحه‌ای ۵۸ بیت . طول ۳۶ سانتیمتر . عرض ۲۳ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۲۹۲ .

۱۱٦٢

این نسخه بخط نستعلیق وظاهرا در اوائل قرن دوازدهم هجری نگارش یافته و مندرجات آن‌که درحدود سیزده هزار ویکصد (۱۳۱۰۰) بیت میباشد، بترتیب:

۱ - خلوت راز ، (ص ۱ - ۱۲۴) نسخهٔ‌کاملی است ودرحدود دوهزار و دویست (۲۲۰۰) بیت است .

۲ - ناز ونیاز ، (ص ۱۲۴ - ۲۹۵) نیز نسخه‌ای‌کامل است ودرحدود سه هزار و دویست (۳۲۰۰) بیت میباشد .

۳ - ساغر سرشار ، (ص ۲۹۵) فقط هفت بیت ازاین‌کتاب مانده وباقی آن‌که‌در برگ‌های بعد بوده از میان رفته وبیت اول وآخر آن این است .

میوهٔ این نخل سر عاشقان
برگ وبرش جان ودل عارفان .
گشت در آن باغ پی عارفان
میوهٔ مقصود زسیمش عیان .

۴ - عاشق ومعشوق، (ص ۲۹٦ - ۳٦۲) ازآغاز این‌مثنوی(که۱۲۰۰بیت‌دارد) ۱۷ بیت (موافق نسخه پیش) افتاده وآغازکنونی آن اینست :

خوبان که حنا بدست دارند
چون بهله ز پنجه‌اش برآرند

۵ ـ فتح‌نامه قندهار ، (ص ۳۶۲ ـ ۳۹۰) ، درحدود چهارصد وهشتاد (۴۸۰) بیت است ۰ ٦ ـ مثنوی وصف آلات جنگ ، (ص ۳۹۰ ـ ۴۱۹) از آخر این نسخه موافق نسخهٔ شمارهٔ گذشته دویست وسی (۲۳۰) بیت افتاده واینك درحدود پانصدوچهل(۵۴۰) بیت میباشد وبیت آخرکنونی آن اینست :

چنین عقیده هستش انـدر زمان همان دسته‌اش هست روشن بیان .

۷ ـ قصائد ـ (ص ۴۲۰ ـ ۵۲٦) از آغاز ایـن بخش موافق نسخهٔ شماره پیش دویست وشصت وهفت (۲٦۷) بیت افتاده واینك در حـدود پنجهزار وپانصد (۵۵۰۰) بیت میباشد وبدین بیت آغاز گردیده است :

نیست کم وبیش را تفرقهٔ در میان
خاك چو گردد یکست‌پیکرشاه‌و گدا

۸ ـ رباعیات (ص ۵۲٦ ـ ۵۲۷) ، آخر این بخش افتاده دارد وآنچه اکنون‌دارا است هشت (۸) رباعی است واین رباعی درآخر نسخه است :

ای آنکه ز ماه حسنت افزون آید
از عهده وصف تو که بیرون آید
باشد سخنت شکسته لیك از دهنت
مغز سخن است آنچه بیرون آید

برخی از برگهای این نسخه وصالی شده وپاره‌ای از آن‌ها کثیف گردیده و چنانکه گفته شد بسیاری از آن‌ها افتاده است .

جلد تیماجی ضربی . کاغذ اصفهانی . قطع خشتی باریـك ۰ شماره برگها ۲٦۴ ۰ صفحه ۱۸ بیت ۰ طول ۲۳ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۳۴ ۰

۱۱٦۳

این نسخه که حمایلی بخط شکسته نستعلیق نگارش یافته شامل غزلیات و منتخبی از غزلیات ورباعیات وفردهای‌وحید میباشد ورویهم‌رفته درحدود سیزده هزار(۱۳۰۰۰) بیت است ! از قرائن پیداست که در زمان خود وحید نگارش یافته وشاید که این نسخه همان انتخاب کرده صائب ونویسنده آن از خویشان نزدیك وحید باشد ازبرگ ۸۲ تا ۱۱۲ برگها بجای خود نیست در ص ۲۲٦ مکتوبی بعربی منسوب به وحید میباشد در ص ۲۲۸ ـ ۲۳۴ ابیاتی از صائب و در ص ۲۳٦ ـ ۲۴۰ هشت مکتوب ازمیرزا محمد فصیح بخط پسر برادر اوکه نویسنده همه نسخه است میباشد و ظـاهرا این محمد فصیح برادر میرزا محمد طاهر وحید است .

جلد تیماج ۰ کاغذ فرنگی . قطع وزیری (بیاضی) شماره برگها ۱۲۰ صفحه‌ای ۵۲ بیت . طول ۲۵ سانتیمتر . عرض ۱۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۲۵۰ .

کلیات وحید قزوینی

وحید تخلص محمد طاهر قزوینی منشی‌ووقایع‌نگارشاه‌عباس‌ثانی‌صفوی (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷) میباشد .

ادوارد برون وفات وحید را درحدود سال ۱۱۲۰ نوشته‌ودرنص بمعرفی وی چنانکه‌شایستهٔ شاعرووزیری میباشد وپیداست‌که زنده‌بوده. پرداخته‌شده در پایان نسخه چاپی نصرآبادی بدون مقدمه وارتباط بامطالب پیشین نوشته شده درسنه ۱۱۱۲ فوت‌شد . تصورمیکنم که‌مالك‌آنروزی نسخه‌ایکه نسخه چاپی ازروی آن‌چاپ شده این‌تاریخ را ضبط کرده نه‌این‌که ازنصرآبادی باشد واین تاریخ ازآن‌که‌برون‌نقل‌کرده درست‌تر بنظرمی‌آید وآقای‌سهیلی خونساری در مقدمهٔ «ذیل عالم آرا» شرح حال‌مختصری‌ازوحید نوشته‌اند ودرآنجا وفات‌وی بسال ۱۱۱۰ ثبت گردیده وازخود دیوان بطلان قول‌تذکرهٔ خوشگورا که وحید بسال ۱۰۸۲ وفات‌یافته توان اثبات‌نمود ونیازمندبرهان دیگرنیست .

مثنویهای کامل دونسخهٔ این کتابخانه‌رادراینجا بازمعرفی‌میکنم :

۱ - خلوت راز : این‌مثنوی درحدود دو هزار و دویست (۲۲۰۰) بیت می‌باشد .

آغاز : ای‌فرازندهٔ سرای‌جهان　　به‌گل‌وخشت آشکارونهان

۲- نازونیاز ، درحدود دوهزار ودویست (۲۲۰۰) بیت‌است

آغاز : خدایاسینهٔ بی‌سوزدارم　　ولی‌همچون‌چراغ‌روزدارم

۳- عاشق ومعشوق، درحدود یکهزاروسیصد (۳۰۰۰)بیت‌است .

آغاز: ای ذات‌توترجمان اشیا　　ماهیست خموش و بحرگویا .

٤- فتح‌نامه قندهار ، درحدود چهارصد وشصت (٤٦٠) بیت میباشد .

آغاز:شهی‌راکه خواهدخداکامیاب　　نخستش‌دهد سیرچون آفتاب

۵- مثنوی آلات جنگ، درحدود هشتصد (۸۰۰) بیت است .

آغاز: بنام طراز ندهٔ مغز و پوست که خورشید یك چشمهٔ صنع اوست.

۶ـ مثنوی در تعریف نرد ، درحدود شصت (۶۰) بیت .

آغاز: بود بازی نرد باب شهان که در بزم از رزم دارد نشان

۷ـ مثنوی دروصف طنبور ، درحدود شصت وهشت (۶۸) بیت است .

آغاز: نیست سازی بخوبی طنبور هیچ سررا نبوده است این شور.

۸ـ مثنوی در تعریف عمارت شاهی ، درحدود شصت (۶۰) بیت میباشد

آغاز: زهی خانهٔ شاه عالم پناه که هستی تو بر خانه ها پادشاه .

۹ـ مثنوی درصف همایون تپه اشرف ، درحدود شصت (۶۰) بیت .

آغاز: همایون تپه جای باده نوشی است که آنجافیض گرم گل فروشی است.

۱۰ـ گلزارعباسی ، درحدود ششصد وهشتاد (۶۸۰) بیت است

آغاز: خسروی بود در دیار عراق همچو شمشیر خود بگیتی طاق.

۱۱ـ قصائد ، نسخهٔ کامل این کتابخانه که درحدود یکهزاروصد(۱۱۰۰) بیت میباشد آغازش اینست :

خداوندا دلی ده پر ز گوهرچون دل دریا

که نتواند دروافکند کشتی خواهش دنیا.

۱۲ـ مقطعات ، نسخهٔ این کتابخانه که درحدودهشتصد(۸۰۰) بیت میباشد

آغاز : ما و دل بنشسته شبها پیش هم آورده سر

تا سحر با یکدگر بودیم سرگرم عتاب

۱۳ـ غزلیات ، در حدودسی هزار بیت میباشد و آغاز آن:

کرامت کن عیاری یا رب این ناقص عیاران را

بده دستی که گیرم دامن پرهیزگاران را .

۱۴ـ رباعیات ، چون هر سه نسخه این کتابخانه رباعیات آن ناقص است شمارهٔ آنها را نمیتوان معین نمود و آغاز و انجام رباعیات دو نسخه این کتابخانه را نقل کرده‌ایم .

شرح حال وحید قزوینی در نص ص۱۷-۲۰ ، روضةالصفا ج ۸،ما ج ۲ ص۵۰، آثارالشیعه ج٤ص۱۰۰، شم ص ۵۱۳، خو در حرف‌واو ، تن‌ص۱۷۵ و فهر ج ۲ ص۶۹۹-۷۰۲ نگارش یافته ومراجعه شده است .

۱۱۶۴

این نسخه بنابر تصریح در ص ۹۸و۱۶۰ بسال ۸۲۴ بخط نستعلیق نگارش یافته و مندرجات آن بترتیب عبارتست از :

۱- سی‌نامه (ص۱-۸۰) یك یاچند برگ میان ص ۶۹ و۵ از این نسخه افتاده‌است وبا این نقص درحدود یکهزار و دویست و پنجاه (۱۲۵۰) بیت میباشد . ۲- پنج گنج (ص۸۱-۹۷) از آخر این کتاب هم یك یا دوبرگ افتاده و اینك درحدوددویست وهفتاد (۲۷۰) بیت است . ۳- نزهت‌الارواح ازاین کتاب فقط دوبیت که در انجام آن میباشد در اینجا (ص۹۸) مانده وباقی آن ازمیان رفته است . ۴- کنزالرموز (۹۹-۱۶۰) در حدود نهصد و نود (۹۹۰) بیت است . ۵- زادالمسافرین (ص۱۶۱ - ۲۲۹) در حدود یکهزاروصد (۱۱۰۰) بیت است.

درص ۱۶۱ سرلوح کوچك بسیار زیبائی است ؛ در آغاز هریك‌ازکتابهای‌سه‌گانه مربع مستطیلی است که نام آن کتاب باطلا برآن نوشته شده و همهٔ برگها جدول کشی گردیده وعناوین مطالب با طلا وشنگرف نگارش یافته است .

نسخه ازحوادث مصون نمانده وپایان‌هریك ازچهارکتاب تذهیب گردیده وابراهیم نامی‌که‌پیش‌ازاین مالك نسخه بوده پشت‌صفحهٔ نخستین ابیاتی نوشته ومهرهای‌گوناگون خودرا برآن برگ دیگرو برگها زده است .

جلد تیماجی . کاغذ بالغ ۰ قطع‌بغلی ۰ شمارهٔ‌برگها ۱۱۵ ۰ صفحه‌ای ۱۷ بیت ۰ طول ۱۵ سانتیمتر ۰ عرض ۹ سانتیمتر ۰ شمارهٔ دفتر ۱۱۳۹۳ ۰

۱۱۶۵

این نسخه‌که فقط کنزالرموزمیباشد ، بخط نستعلیق نگارش یافته وظاهراً دراوائل قرن نهم نوشته شده وبرگهائی هم ازآن افتاده است . بالای صفحه اول نسخه این بیت دیده میشود :

اینست حاجتش که زبستان اعتدال گویا شودبمدح توچون‌مرغ‌خوش‌سرا

وپشت این‌صفحه نیز ابیاتی‌است وبرآن کاغذچسبانیده شده ودر مقابل روشنائی آنها را توان‌خواند وظاهراً پیش‌از این کتاب دیگری ازامیرحسین حسینی هروی نیز بدین‌نسخه پیوسته بوده است ، درمیان‌نسخه (ص۱۴-۱۵) برگی ازکتاب دیگرکه تصویری‌ازحضرت یوسف ع وزنان مصر برآن کشیده‌شده گذارده‌اند درآخرنسخه نیز ابیاتی‌ترکی واشعاری درمدح علی‌ع بخط سرایندهٔ‌آن (درویش‌وحدتی)نگارش یافته‌است .

جلد مقوائی باروکش ترمه • کاغذ سمرقندی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۳۳. صفحه‌ای ۱۳ بیت • طول ۱۷/۵ سانتیمتر . عرض ۱۲/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۸۹۱ .

۱۱٦٦

این نسخه فقط زادالمسافرین هروی و بخط نستعلیق است ودرحدود یکهزارودویست وپنجاه (۱۲۵۰) بیت می‌باشد ، تاریخ ندارد ولی ظاهراً درآغاز قرن چهاردهم نگارش یافته، حسین موسوی اصفهانی نام، قصیدهٔ اول دیوان عاشق اصفهانی را برورقی درآخر نسخه‌و قصیده‌ای از شهاب (ظاهراً اصفهانی باشد) در اول نسخه نوشته شده وپشت برگ نخستین بسال ۱۳۲۱ یك رباعی ازقلندر شاه‌هندی نوشته‌شده است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی • قطع ربعی . شمارهٔ برگها ٦٦ . صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۱۷/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱ سانتیمتر • شمارهٔ دفتر ۱۱۲۸۱ .

کلیات هروی

امیرحسین بن عالم هروی متخلص به‌حسینی از عرفاء نامدار قرن هفتم و هشتم هجری وصاحب هفده سئوال منظوم که‌شیخ محمودشبستری گلشن‌راز را در جواب آنها انشا نموده .

حسینی در کنزالرموز پس ازمدح سهروردی وبهاءالدین زکریاء ملتانی وشیخ صدرالدین به‌مدح سیدشمس‌الدین محمدنامی مبادرت نموده و درنسخهٔ کهن سال دیگر این ابیات را زیرعنوان «فی مدح امیر کبیر» ذکرنموده :

ساقی عشقم شراب ناب داد — قطرای از بهر نا پایاب داد
چون‌زمستی یافتم ازخودخلاص — میرمجلس گشتم اندر بزم‌خاص
همت پیرم بجایی ره نمود — کان ورای درك فهم ووهم بود
آن امیر کشور کشف وعیان — دارملك عشق را صاحب قران
گلشنی از باغ صدر انبیا — سید فرزانه ختم اولیا
شمس ملت آسمان سروری — گوهر پاکش ز بحر حیدری
نکتهٔ اسرار غیبی روشنش — لالهٔ توحید رست از گلشنش
هر زمانش ملك معنی در نظر — در زمینش آسمانها بی سپر
چون سمند همتش جولان کند — هر دو عالم را بیك میدان کند

پاك بازگوی وحدت جان او — آیت صدق و یقین در شأن او
کعبهٔ تحقیق را از وی صفا — رکن اول از مقام او رضا
اندرین میدان بهچوگان کمال — گوی‌بربود از خداوند انحال
باد اندر بزم حق دور مدام — جرعه چین او حسینی والسلام

وفات امیرحسین هروی را بیشتر بسال ۷۱۸ نوشته‌اند ولی در هم بسال ۸۱۷ ومرحوم اعتصام در ج ۱ فهرست این کتابخانه وفات وی را بسال ۷۵۰ نوشته‌اند ودرجای دگر این‌تاریخ را ندیدم ودر تذ بسال ۷۱۹ ودر ما بسال۷۲۳ ثبت شده . آثارهروی که کلیات‌وی را تشکیل میدهند عبارتست‌از :

۱ـ کنزالرموز ، ۲ ـ صراط‌المستقیم ، ۳ـ نزهةالارواح ، ۴ـروح الارواح ۵ ـ سی‌نامه ، ٦ ـ طرب‌المجالس ، ۷ـ زادالمسافرین ، دیوان شعر ، ۹ ـ پنج گنج وغیرازاینها . اینك بمعرفی نسخی از کتابهای هروی که در اینجا میباشد میپردازیم :

۱ـ کنزالرموز ، این کتاب مثنوی عرفانی‌است که درآن از سیر وسلوك و اسرارعبادات وتصوف سخن‌رفته ودرحدود (۷۵۰) بیت میباشد :

آغاز : بازطبعم‌راهوائی‌دیگراست — بلبل جانرا نوائی دیگر است

۲ ـ زادالمسافرین ، این کتاب نیزمثنوی‌عرفانی است ومطالب آن‌درهشت مقاله منظم‌گردیده ونسخهٔ شمارهٔ ۱۱٦٦ که ظاهراً کامل است درحدود یکهزارو دویست وپنجاه (۱۲۵۰) بیت میباشد .

آغاز : ای‌برتراز آن‌همه که‌گفتند — و آنها که پدید یانهفتند

۳ ـ سی‌نامه ، این‌مثنوی اگرچه‌شامل سی‌نامه عاشقانه وشامل مراتب و احوال‌عاشق ومعشوق میباشد ولی‌خلاصهٔ عرفان‌وسیروسلوك ودرحدودیکهزارو دویست (۱۲۰۰) بیت است .

آغاز : سرنامه کنم نام‌خدائی — که نتوان‌گفتنش چون‌وچرائی

٤ـ پنج گنج ، پنج‌قصیده میباشد و نسخهٔ کهن‌سال شمارهٔ ١١٦٤ شامل آنست آغاز هریك از قصائد آن اینست :

آغاز گنج اول : مراازعالم‌توفیق ، مژده‌میرسداملا
برانم زورق تحقیق ، بسم‌الله مجری‌ها .

» » دوم : رفت روزنشاط وعیش‌وسرور
وقت عذر آمد ایهاالمغرور

» » سوم : طلب ای سالکان راه بقا
طرب ای ساکنان کوی بقا .

» » چهارم : چوتقدیر قسمت خدا می‌کند
مگو آن چه کرد این چرا می‌کند .

» » پنجم : ای‌ترا درروز فطرت یابنی‌آدم‌خطاب
چندباشی همچو حیوان درهوای‌خورد و خواب

٥ـ نزهةالارواح ، درنسخه شمارهٔ ١١٦٤ جز دوبیت آن نیست ودر مجموعه شمارهٔ٦٢١ این کتابخانه نسخه ای ازآن موجوداست که در جلد پیشین فهرست معرفی‌شده . (فهرست١ : ٣٨٠)

ودرپایان کتاب، سال انشاءِ آن احدی‌عشر وسبعمائه (٧١١) تصریح گردیده ومطالب کتاب دربیست وهشت فصل، که‌آخرین آنهاخاتمه‌آنست گذارده شده

شرح حال امیرحسین هروی درتذ ص ٢٢٢ـ٢٢٥ ، نس‌ص ٧١٥ ـ ٧١٦ م. س، مجالس‌العشاق مجلس ٣٢ ، هم ص ٥٢٥ ـ ٥٢٧ م. س ، ما ج ٢ ص ١٤ـ ١٨ وتل‌ص ٥٤٥ نگارش یافته‌است .

١١٦٧

این نسخه‌را اگرچه بسال ١٢٦۴ علی‌اکبر تفرشی بخط نستعلیق خوانا نوشته‌ولی ازلحاظ های زیرین دارای‌اهمیت‌زیادی میباشد: اصل‌نسخه بنابرتصریح درآخر آن برای محمد تقی‌سپهر (لسان‌الملك) مؤلف‌ناسخ‌التواریخ نوشته‌شده و جزء کتابخانه‌وی‌بوده ،در

پایان آخرین صفحه عباسقلی پسر لسان‌الملک سپهر تاریخ وفات‌پدررا در ۲۶ ربیع‌الثانی سنهٔ ۱۲۹۷ یادداشت وتذکر داده‌که این کتاب درتقسیم کتابهای پدرش‌بوی رسیده ونیز درپایین صفحهٔدوم یادداشت مفصلی بسال ۱۳۰۳ درمعرفی ازاسدی وگرشاسبنامه‌بخطخود نگاشته ومقدمه‌ای‌که پیش‌ازشروع به‌نگارش گرشاسبنامه نوشته‌شده بسیار شبیه به‌انشاء رضاقلیخان هدایت‌میباشد وعین‌این‌عبارات راباکمی نقصان واضافه درمجمع‌الفصحامی‌بینیم ودرحاشیه ومتن‌سطور بیشتر صفحات برخی ازلغات وعبارات‌مشکلهٔ گرشاسب‌نامه باجوهر قرمز تفسیرشده بامطابقهٔ به‌خطوط باامضاءِ هدایت مسلم‌است‌که‌همهٔ آنهابخط اوست ودر بسیاری‌ازصفحات حاشیه‌ها وتصحیح هائی‌است بخطدهخدا وامضاء اودرص۱۰۹ و ۵۴۰ صریحا دیده میشود ونیز نسخه دردست ملک‌الشعراء بهار بوده وکمتربرگی‌دارای حواشی وتعلیقات‌ایشان‌نیست ودر ص ۱۴۶ و۱۴۷ و۱۵۹ و۱۷۸ و۲۰۰ و۲۱۶ هم امضاکرده‌اند ودیگر ازامتیازات نسخه اینست که‌دردست دانشمندان‌دیگری هم بوده‌وآنها نیزمطالبی درحاشیه بیشتر ازصفحات آن‌نوشته‌اند ونیزباچندین نسخهٔ دیگر مقایسه شده وپس‌ازاتمام گرشاسب‌نامه درص۵۶۰ ــ ۵۷۰ قصائداسدی که‌درمناظرهٔ آسمان وزمین‌ودین مسلمانی و مجوس ونیزه وکمان وروزوشب میباشد نگارش‌یافته وآخرین قصیده بدین‌بیت:

« راد بونصر خلیل احمد کزنصرت و حمد

افسر جاه و جلالست و سر ملک و نعم

خاتمه یافته وطرزنگارش چنین می‌رساند که بازهم ابیاتی‌داشته وصفحه‌را ناتمام گذارده که‌تتمه‌آن نوشته‌شود ولی‌این‌قصیده درسانیر بهمین‌بیت خاتمه‌یافته ومؤیددیگریست که‌همین نسخه‌را هدایت‌دردست داشته‌است .

جلدتیماجی . کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی باریك . شماره برگها۲۸۶ .صفحه‌ای ۱۶ بیت . طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره‌دفتر ۱۸۴۹۰ .

گرشاسب‌نامه

از اسدی طوسی، علی‌بن احمد که کنیه وی ابونصر ومعروف‌به حکیم

نسخهٔ کامل‌گرشاسب‌نامه با تصحیح حبیب یغمائی و مقابله باچندین‌نسخه بسال ۱۳۱۷ ش در تهران با مقدمه مبسوطی چاپ‌گردیده‌و رشید یاسمی‌منتخبی از اشعارگرشاسب‌نامه را بنام«اندرزنامه اسدی» چاپ و منتشرکرده‌اندوکلمان هوار فرانسوی دوهزاروپانصدو چهل‌وسه (۲۵۴۳) بیت ازگرشاسب‌نامه‌را بنام جلد اول با ترجمهٔ فرانسوی آنها منتشر کرده است .

وفات اسدی را صاحب مجمع‌الفصحا بسال ٤٦٥ ثبت نموده و در شاهد

صادق (نسخه این کتابخانه) در ذیل وقایع سال **٤٢٣** نوشته شده و درسخ بنقل از همین کتاب بسال **٤٢٥** نیز گفته شده ولی بادانستن تاریخ انشاءِ گرشاسب‌نامه سال **٤٦٥** نزدیك بصواب است .

آغاز :

سپاس از خدا ایزد رهنمای که‌از کاف‌ونون‌کرد گیتی بپای

شرح حال اسدی در ما ج ۱ ص۱۰۷ــ۱۳۹ . تذص **۳۵-۳۹**، سخ ج **۲** ص **۷۳ــ۱۲۹** ، مجالس‌المؤمنین ص **۵۰۷ــ۵۰۸** ومقدمه گرشاسب‌نامه بقلم آقای‌حبیب یغمائی‌نگارش‌یافته ومراجعه‌گردیده است .

۱۱٦۸

این نسخه بخط شکسته نستعلیق و بخامه ناظم آن ایران‌پور ، بسال ۱۳۴۷ نوشته شده و درص۵۵۳ و آخر نسخه تصریح بدین‌معنی گردیده وپس‌از اتمام‌کتاب در سه برگ آخرنسخه سه‌قصیده از شاعر در مدح رضاشاه پهلوی است .

جلد مقوائی . کاغذ فرنگی . نطع خشتی . شماره برگها ۲۸۰ . صفحه‌ای۳۲ بیت . طول ۲۳سانتیمتر . عرض۱۸ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۲۸۵ .

گلشن آرا = انوارسهیلی‌منظوم

ازمیرزا عبدالوهاب‌ایران‌پورمدیرروزنامه‌اخترمسعودمیباشد که دراصفهان چاپ میگردید . تخلص شعری وی گلشن بوده وبیست‌ودوسال رنج برده‌تاانوار سهیلی‌را بنظم درآورد و این‌منظومه راکه درحدود هفده‌هزاروهفتصد(۱۷۷۰۰) بیت است بسال **۱۳٤۷** بپایان آورد و به‌رضاشاه پهلوی‌شاهنشاه ایران‌تقدیم‌کرد

برای نشان دادن طرز شعر و فکر شاعر این چند بیت را که مشتمل بر اطلاعاتی که از خانواده سراینده نیز می‌باشد ، از ص ۱۰نسخه‌می‌آوریم :

من که در خطه صفاهـانم زاهل یزد و ز نیك‌خواهانم

اشتری اصل ومالکی‌حسبم هست از آن‌رشته‌گوهر نسبم

بزیر (۱) خزاعیم ایدر | میرسد نیز نسبتی ز پدر
پدری زین و مادری زانم | در این بحر ولعل آن کانم
کی تهی دست من زسیم زر است | چون صدف دامنم پر گهر است
گوهرم پاك و هم گهر بارم | پاك گوهر بود خریدارم
نیز از شعر هم گهر ریزم | هم گهر ریز و هم گهر بیزم
در زکانم بروی باز بود | رشتهٔ گوهرم دراز بود
چه غم از خصم، بدزمن راند | گوهری قیمت مرا داند

آغاز: ای خداوندگار بیحدو چون | از قیاس و گمان و وهم برون

۱۱۶۹

نگارش این نسخه که بخط نستعلیق میباشد ظاهراً بسال ۹۶۰ بوده ، ابیات مثنوی با شنگرف نگارش یافته و برحسب شماره سه هزار و هفتصد و چهل و نه (۳۷۴۹) بیت میباشد .
جلد تیماجی . کاغذ کاهی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۱۲۶ . صفحه‌ای ۱۵ بیت طول ۲۱/۵ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۶۸۳۷ .

گلشن توحید

از شاعری شاهدی تخلص که درقم (ص۲۸۲۸) بنام ابراهیم دده معرفی شده از دفاتر ششگانه مثنوی مولوی هریك صد بیت انتخاب نموده وچنانکه خود وی در مقدمه گویداین منتخب را «مفردات مثنوی» نام داده

آغاز: حمد لایحصی ثنای بی‌قیاس | بی نهایت منت و بیحد قیاس

انجام: خودنوشت (و)ختم کردش آنزمان
نهصد و چل سال بود تاریخ آن

۱۱۷۰

برحسب قرائن چنین بنظر میاید که این نسخه بخط خود جامع باشد ، برگ نخستین

(۱) در نسخه چنین نگاشته شده ولی در کتب رجال کسی بدین نام ثبت نگردیده در «تنقیح المقال» (ص۱۶۶ ج۱) بریدة بن الخضیب الاسلمی الخزاعی از اصحاب حضرت رسول ص نام برده شده و گوید بسال ۶۳ وفات یافته وشاید مراد شاعر همین صحابی باشد .

کنونی از اواخر کتاب بوده و برگهائی از آخر نسخه هم از میان کتاب میباشد و از اول کتاب در حدود نصف‌آن افتاده وابیات کنونی‌نسخه در حدود(۱۴۰۰۰) بیت است جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع رحلی . شمارهٔ برگها ۲۴۲ . صفحه‌ای (مختلف) سطر. طول ۳۵/۵ سانتیمتر . عرض ۲۲/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۴۹۱.

لطائف الخیال

ازامیرمحمد صالح رضوی‌ملقب به صدرالممالك پسرمیرزا محسن‌نواب میباشد و این امیر همانست که بسال ۱۰۸٦ مدرسهٔ صالحیه راکه اینك مشهور به مدرسهٔ نواب است‌بساخت‌و نیز مصلای شهر مشهد ازآثاراوست و املاك و کتب بسیاری بر آن مدرسه وقف نموده است .

گذشته از اینکه اشعاری لطیف از این امیر بیادگار مانده دوکتاب هم بدو نسبت داده‌شد یکی«دقائق‌الخیال» که عبارتست از رباعیاتی‌از شعرابترتیب حروف تهجی برحسب قوافی با تذکر بنام گوینده آنهاودیگری«لطائف‌الخیال» که عبارتست از ابیات منتخبه‌ای از شعرای قدیم و متأخرکه نیز برحسب‌ردیف ها مرتب بترتیب‌بحروف تهجی است‌ونام‌گوینده هر بیت‌در مقابل‌آن‌یادداشت گردیده و از آثاریکه بر نسخه این کتابخانه میباشد بدست میآید که در حدود بیست و شش هزار (۲٦۰۰۰) بیت از شعراء متقدم و معاصر در این کتاب گرد آورد« و نوشته شده و از مقدمه‌ای که نسخه‌خلاصه لطائف الخیال موجود درکتاب خانه ملی ملك دارد ، بدست میآید که محمد نصیر متخلص به نصرت که از شعرای معاصر امیر بوده و ابیاتی از وی نیز درلطائف الخیال مندرج است بامر امیر نامبرده ، مقدمه‌ای که بطریق (براعت استهلال)مشتمل بر نام شعرائی است‌که از آنها در این کتاب شعر نقل گردیده ، بر لطائف الخیال نوشته و همان مقدمه در جلو خلاصهٔ وی گذارده شده و ظاهر این‌است که آن انتخاب و خلاصه از همین نصرت باشد . نسخه‌ای از همین خلاصه زیر شماره ۲۷۳۰ درکتابخانه مدرسه سپهسالار موجود و خصوصیات هردو نسخه خلاصه

را در ص ٤٧٩-٤٨٢ ج ٢ فهر نگاشته‌ام و از مقدمه منظوم نسخه کتابخانه ملی ملك معلوم میشود که بسال ١١٠٤ خلاصه لطائف‌الخیال مرتب شده و «گل انتخاب» ماده تاریخ آن گردیده و تا این‌سال‌امیر محمد صالح زنده‌بوده .

در نگارش این شرح گذشته از مراجعه به نسخه این کتاب خانه ومقدمه خلاصه لطائف‌الخیال نسخه کتابخانه ملی ملك و کتابخانه مدرسه سپهسالار به نسخهٔ خطی «شجرهٔطیبه» که در معرفی از افراد برجسته‌ای از سادات رضوی و تألیف مرحوم آقا محمد باقر مدرس رضوی پدر دانشمند محترم معاصر آقای محمد تقی مدرس رضوی میباشد و نسخه آن اینك بدست ایشان میباشد مراجعه شده است .

١١٧١

این نسخه بخط نستعلیق بسال ٩٠٤ و ظاهراً بخامه مولف آن مثالی کاشانی نگارش یافته ، و بدین عبارت انجام یافته :«سوده‌العبد مثالی‌الکاشانی فی منتصف شهر رمضان المبارك سنةاربع و تسعمأیه هجریه .» عناوین بشنجرف نوشته شده ، دارای یك سرلوح میباشد و همهٔ برگها مجدول بطلاست .

چلد تیماجی ، کاغذ بخارائی ، قطع خشتی ، شمارهٔ برگها ١١٠ ، صفحه‌ای ١٥ سطر ، طول ٢٣ سانتیمتر ، عرض ١٣ سانتیمتر ، شماره دفتر ١٣٣٣٣ .

لیلی و مجنون مثالی

مثالی تخلص شاعری است از کاشان که به‌نظم این لیلی و مجنون پرداخته و میخواسته برابر خمسه نظامی چهار دفتر دیگر بسراید ولی بگفته سام میرزا بدین‌کار موفق نگشت. تاریخ پایان این دفترچنین ذکر شده :

چون گشت تمام شد ز یزدان   تاریخ «ضیای دیده‌جان» -٨٩٧.

و در آغاز پادشاه عصر خودرامی‌ستاید وخودرا ثناگو و ملازم‌دربارش میشمرد لیکن تصریح بنام آن خسرو ننموده و هم نظامی و امیر خسرو را نیك می‌ستاید در تذکره‌ها شرح حال از او دیده نشد جز در تحفه سامی که بدین جمله بسنده نموده :

«مثالی کاشانی درشعر طبعش بلند بود چنانچه میخواست که جواب خمسه نظامی گوید اما به‌اتمام آن توفیق نیافت این مطلع ازاوست :

مده ای خضر فریبم بحیات جاودانی

من و خاك آستانش تو و آب زندگانی»

اما از اشعار این مثنوی استفاده میشود که شاعر دچار آزار زبانی هم عصران خود بوده واز ساز وبرك چندان نیز بهره‌ای نداشته و در فشار و رنج میزیسته است لیلی و مجنون مثالی سه‌هزاردویست و بیست (۲۲۲۰) بیت میباشد

ای نام تو هر صحیفه را سر　　　بی نام تو کل امرابتر

۱۱۷۲

این نسخه‌را بسال ۱۲۲۱ نجفقلی‌ایروانی بخط نستعلیق‌خوب نوشته ، سرلوحی‌زیبا درآغازکتاب دارد ، میان بیتهای دوصفحهٔ نخستین طلااندازی شده ، درفاصله‌مطالب سر سوره‌های ظریفی میباشد وهمه‌برگها باطلا جدول کشی گردیده‌پشت‌برگ نخستین وبربرگی که پیش‌ازآن است وپشت‌آخرین برگ یادداشتها وابیاتی است که برخی‌ازآنها محو شده جلدتیماج . کاغذ فرنگی.قطع‌ربعی . شمارهٔ برگها۸۰ . صفحه‌ای ۱۴ بیت . طول ۱۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۲۴۷۷ .

لیلی ومجنون مکتبی

ازمکتبی شیرازی . اوازشعرائیست که لیلی‌ومجنون را بسیارخوب‌ساخته واز تاریخ این کتاب بدست می‌آیدکه دراواخر قرن‌نهم هجری‌میزیسته‌وشاعری توانا بوده وبیت شامل تاریخ‌آن، این‌است :

چون مکتبی این کتاب بگشود　　　تاریخ«کتاب‌مکتبی»بود = ۸۹۵ .

ودرآخرکتاب پس از بیت‌بالا شمارهٔ ابیات این کتاب‌چنین معین‌آمده:

ابیات‌که در حساب‌پیوست　　　آمد دوهزارویکصدوشصت

واز مندرجات این‌کتاب‌بدست میآید که میخواسته همهٔ‌کتاب‌های خمسه

را جواب گوید ولی نمیدانم بدین توفیق یافته یا مانند بسیاری از آرزوها خاك گردیده است کتاب دیگری از مکتبی بنام « کلمات علیه غرا » . در شرح و ترجمه ۶۰ کلمه از کلمات قصار حضرت مولی علی (ع) (در ۱۵۰۰ بیت) در دست است که از روی نسخه مورخ ۱۰۳۶ متعلق به کتابخانه شخص ملك الشعراء بهار و بسال ۱۲۱۳ ش بهمت کوهی کرمانی در تهران چاپ شده است .

مکتبی گذشته از این دومثنوی غزلیات هم داشته و برخی از ابیات آنها در آثار نقل گردیده و از تذکره هائی که در دست میباشد بیش از این در شرح حال مکتبی استفاده نگردیده ولی از تحقیقات آقای ملك الشعرا (بهار) در مقدمه کلمات علیه غرا استفاده میشود که مکتبی تا سال ۹۴۱ که ۴۶ سال پس از نظم لیلی و مجنون میباشد زندگی مینموده است. لیلی و مجنون مکتبی چندین بار چاپ گردیده است .

آغاز : ای بر احدیتت ز آغاز خلق ازل و ابد هم آواز.

۱۱۷۳

مثنوی مجذوب بخط نستعلیق بسال ۱۲۳۶ نگارش یافته ونویسنده میان ابیات را فاصله منظم نگذارده وآنهارا مانند نثر نوشته ودرپایان نسخه هفت‌بند ملاحسن کاشی و اشعاری از ملاقاسم آملی نوشته است .

جلدتیماجی ، کاغذفرنگی ، قطع خشتی ، شمارهٔ برگها ۱۹۷ ، صفحه‌ای ۱۴ سطر . طول ۲۰ سانتیمتر ، عرض ۱۵ سانتیمتر ، شمارهٔ دفتر ۱۴۳۳۶

مثنوی مجذوب

مجذوب تخلص شرف الدین ، میرزا محمدبن محمدرضا تبریزی میباشد که از علما وشعراء قرن یازدهم ودارای وسعت مشرب وذوق تصوف بوده ، دیوان اشعارش راکه بیش از ده‌هزار شعر است خود وی بسال ۱۶۰۳ گردآورده ورساله‌ای هم بعنوان تأییدات که سیصدوچهارده بنداست نظماً در سال ۱۰۸۸ تألیف نموده وسه‌مثنوی دربحر رمل خفیف متقارب سروده . مثنوی حاضر شامل توحیدواحادیث امامت ومدح ائمه اثنی عشرعلیهم السلام میباشد واین مثنوی جز

«شاه راه‌نجات» (۱) اوست زیرا اشعاری‌راکه از آن کتاب نقل نموده‌اند دراین مثنوی‌نیست وشمارهٔ اشعاراین‌مثنوی درحدود هشت‌هزار بیت است‌ومثنوی‌شاه شاه‌راه نجات سه‌هزار (۳۰۰۰) بیت میباشد .

این شرح ازمندرجات د آ (ص۳۲٦) تلخیص ونیز در نگارش آن‌بتذکره نصرآبادی ص ۱۹۲ ، قصص‌الخاقان ص ٦۸۷ نسخه خطی‌این کتابخانه مراجعه شده است .

آغاز : ای‌براحدیت‌توبرحق   کونین دو عادل مـوثق .

۱۱۷۴

این‌نسخه بخط شکسته نستعلیق‌نگارش یافته واز نگارش یافته‌های در قرن سیزدهم هجری میباشد ، برگ آخر نسخه که‌شامل نه (۹) بیت بوده ودوبرگ پیش‌از برگ آخر کنونی‌که مشتمل برپنجاه‌وپنج (۵۵) بیت بوده ، افتاده ، عدل‌الملك بسال ۱۳۳۱ شرح حال‌مختصری ازمیرزا جعفر صافی تخلص اصفهانی پشت برگ نخستین نوشته ونیز شرح حال شیخ نجم‌الدین کبری بنقل از حبیب‌السیر بر برگی که پیش از برگ نخستین‌می‌باشد نگارش‌یافته ، مندرجات این نسخه درحدود چهارهزار (۴۰۰۰)بیت می‌باشد وآخرین‌بیت آن اینست :

عاشق ما او و هم جانان ما   اهل بیت ماست این‌سلمان ما .

جلد میشن نیم‌ضربی ٠ کاغذ فرنگی. قطع‌ربعی . شمارهٔ برگها ۱۴۵ ٠ صفحه‌ای ۱۰ بیت . طول ۳۱ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۷۸۴۳ .

مثنوی مظفرعلیشاه = بحرالاسرار

مظفرعلیشاه لقب طریقتی میرزا محمدتقی‌بن محمدکاظم‌کرمانی است.

وی تربیت از مشاقعلی شاه‌کرمانی‌یافت ودیوانی‌شامل غزلیات وقصائد وقطعات ورباعیات ، بنام وتخلص مشتاق‌دارد ودیگر از آثار او تفسیر سورهٔ حمد به‌نثر است‌بنام «مجمع‌البحار» ورساله‌ای بنام «کبریت» در اورادواذکـار

---

(۱) درتذکره نصرآبادی ماده تاریخ شاه راه‌نجات را چنین‌نوشته :

بهر تاریخش آنکه درها سفت   شاه راه نجـات دلهـا گفت

بنابراین‌تاریخ تألیف‌آن‌مثنوی‌سال ۱۰۰٦ خواهد دبوولی در تذکرهٔ نصرآبادی‌زیر کلمه‌شاه راه نجات‌دلهااین‌شماره(۱۰٦۸)گذارده شده ودر د آ تاریخ تألیف رابسال۱۰٦٦ نوشته‌وهیچکدام باماده تاریخ نام‌برده سازش ندارد

موقت وغیرموقت واسرار آنها بطریقی که در طریقت نعمت‌الله مأثور میباشد بطریق رمز واشاره و «خلاصة العلوم» ورساله‌ای بنام «افیونیه» بطریق مزاح و تفریح بعربی که فقراتی از آن در طق نقل گردیده . این مثنوی مظفرعلیشاه بنابر تصریح خود وی ، بحرالاسرار نام دارد و تفسیر نظمی سورهٔ مبارکهٔ حمد است که آنرا سبع المثانی نیز گویند ولی پس از اتمام شرح این سوره ناظم بشرح سورهٔ ناس (قل اعوذ برب الناس) پرداخته و در آغاز شرح این سوره مناسبت آنرا با سوره حمد ذکر نموده و پس از شرح و تفسیر این سورهٔ ، بتفسیر و شرح حدیث کمیل (حدیث حقیقة) پرداخته و بحرالاسرار را بدین شرح خاتمه داده تمام این کتاب درحدود (۵۰۰۰) بیت میباشد وبسال ۱۳۲۹ در کرمان چاپ گردیده است .

نسخه دیگری از این مثنوی پیوسته دیوان اوست بشمارهٔ ۳۸۵ در این کتابخانه (فهرست ۱ : ۲۲۶)

آغاز:

باء بسم‌الله رحمن رحیم هست مفتاح در گنج حکیم

شرح حال او در ما ج ۳ ص ۴۴۷ وطق ج۳ ص ۹۳ - ۹۴ نگارش یافته

۱۱۷۵

این نسخه بخط نستعلیق بسال ۸۸۷ نوشته شده ، اطراف دوصفحهٔ نخستین مجلد اول تذهیب ونقاشی بسیار ظریفی گردیده و در آغاز دیباچه آن وهریك ازمجلدات پنجگانه دیگر سرلوحهائی ظریف میباشد وعناوین مطالب وحکایات باطلا نگاشته شده و برگها جدول کشی گردیده ، در متن وحاشیه نگارش یافته ودر حدود بیست‌وهفت‌هزاروپانصد (۲۷۵۰۰) بیت میباشد وپشت صفحهٔ نخستین یادداشتی بوده محو گردیده است .

جلد میشن . کاغذ بخارائی . قطع وزیری . شماره برگها ۳۹۵ . صفحه‌ای ۳۷ بیت طول ۲۶/۵ سانتیمتر . عرض ۱۷ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۸۳۲۹ .

۱۱۷۶

این نسخه (ازمثنوی معنوی) بخط نستعلیق یکی از استادان خط است که نام اورا از آخر نسخه محو کرده‌اند تاریخ نگارش درپایان مجلد اول ، اواخر ذیحجه سال ۸۹۲ و درپایان نسخه اوائل ربیع الثانی سال ۸۹۴ ضبط گردیده .

در آغاز هریك از مجلدات ۲و۳و۴ و۵و۶ سرلوحهای بسیار زیبائیست و هریك بطرزی خاص و سرلوح آغاز کتاب از همه ظریف‌تر است و موافق رسم‌وعادت کارهای‌این عصرو مکتب هرات میان این سرلوح بخط‌کوفی نوشته شده: الله ولاسواه. و اطراف دو صفحهٔ نخستین دفتر اول پس‌از دیباجه نیز بابهترین طرزی نقاشی گردیده‌است ۰ازقرائن پیداست که آتش به‌ین نسخه رسیده و بخشی از بیست‌ویك (۲۱) برگ نخستین نسخه را سوزانیده و بدست صحاف توانائی این‌نقص کتاب باطرز بسیار نیکوئی رفع‌شده ودو برك شامل دوصفحه نخستین مجلد اول که دارای تذهیب ونقاشی بوده اصلاح گردیده وباخطی مناسب با خط نسخه ، برگهای وصالی شده نگارش یافته است

عناوین مطالب باطلا ولاجورد نگارش یافته و همه برگها نیز با این دو ، جدول کشی شده و مندرجات در این نسخه در حدود بیست و شش هزار و پانصد بیت است .

جلد روغنی با گل‌و بلبل و مذهب . کاغذبخارائی . قطع رحلی . شماره برگها ۳۹۴ . صفحه‌ای ۳۸ بیت·طول ۳۰/۵ سانتیمتر .عرض ۱۹/۵ شمارهٔ دفتر ۱۳۵۲

۱۱۷۷

این‌نسخه شامل شش‌دفتر و بخط نستعلیق بی‌تاریخ‌نگارش یافته ، ظاهراً از خطوط قرن دهم هجری میباشد و درحدود سی‌و یکهزار (۳۱۰۰۰) بیت است . فهرست مطالب مندرجه در مثنوی در سیزده برك اول نسخه بقلم دیگرنوشته شده است ، پشت‌صفحه‌ای که پیش از برك نخستین مثنوی است ابیاتی‌که در وصف این کتاب ، عبدالرحمن جامی‌پشت نسخه مثنوی متعلق به عبدالحکیم نام بسال ۸۷۰ درشهربغداد نوشته و درپایان آن‌مالك نسخه وخویشتن وسال‌نگارش‌وجای‌آن‌رامعین‌کرده‌بوده، نویسنده‌ای غلط‌نویس از آن‌نسخه نقل‌نموده ۰ آثار تصحیح و مقابله وحواشی سودمند درحاشیهٔ برگهای‌نسخه‌نگارش یافته‌و برگهای ۱۵۱و۹۴و۱۵۱و۲۰۰و۲۵۵ دارای سرلوحه‌های زیبائی میباشند وهمه برگهاباطلا جدول‌کشی گردیده و برك‌نخستین دارای سرسوره‌کوچکی است وعناوین مطالب‌باشنگرف نگاشته‌شده است ۰

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۳۱۶.صفحه‌ای ۵۲بیت . طول ۲۳سانتیمتر . عرض ۱۳/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۲۲۳۵۱ .

۱۱۷۸

این‌نسخه را محمدولی بخارائی دربلخ ازسال ۱۰۴۷ تا۱۰۵۰ بخط نستعلیق نوشته در حاشیه بسیاری از برگها ، همین نویسنده مطالبی از «لطائف‌المعنوی» در شرح ابیات نگاشته و مندرجات‌کنونی این نسخه ، مجلد اول ۵ دوم وچهارم وششی مثنوی میباشد و درحدود نوزده‌هزار (۱۹۰۰۰)بیت است .

چهار سرلوح‌که بسبك بخارائی است در آغازمجلدات نام‌برده میباشد و برگها با لاجورد و اکلیل جدول‌کشی‌شده وعناوین مطالب باشنگرف نگارش یافته درصحافی‌بسیاری از مطالب‌که در حاشیهٔ صفحات بوده از میان رفته وآنچه‌باقی است ناقص مانده‌وبرگهایی هم از نسخـه وصالی گردیده و محمـد اسماعیل علیابادی تعلیقـاتی دارد.

جلد روغنی گل و برگ یك روی بخارائی . کاغذ سمرقندی • قطع وزیری . شمارهٔ برگها ۲۵۹ . صفحه‌ای ۳۸ بیت . طول ۲۶/۵ سانتیمتر . عرض ۱۶/۵ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱۸۲۹۶ .

۱۱۷۹

این‌نسخه بخط نستعلیق بسال ۱۰۸۵ نوشته شده ، ظاهراً نویسنده هندی است و ابداً نامی‌ازخود نبرده ، فهرست مطالب هریك ازدفترهای‌ششگانه نیزبخط نویسندهٔنسخه پیش ازآنها گذارده شده ، برتمام برگها مطالبی‌از «لطائف المعنوی» نگارش یافته‌یکی از مالکان پیشین نسخه، سال‌نگارش را که بدین‌صورت بوده : ۱۸۵ بدینصورت : ۸۵۱ درآورده وبخوبی‌آثار محووالحاق آشکاراست و درص ۱۷۳ که پایان فهرست دفتر دوم میباشد تاریخ بحالت اصلی موجود وبرسم پیشینیان صفر مرتبهٔ مآت گذارده نشده و سال نگارش بدین‌صورت: ۱۸۵ موجود است • یازده برگ اول‌نسخه نونویس وچند برگ پس ازآن وصالی‌گردیده وابیات درمتن و حاشیه نگاشته شده و این نسخه درحدود سی هزار (۳۰۰۰۰) بیت‌است ودرآغازنسخه سرلوحی میباشد .

جلد میشن . کاغذبخارائی • قطع‌وزیری . شمارهٔبرگها ۵۴۰ صفحه‌ای ۳۰ بیت • طول۲۷ سانتیمتر. عرض ۱۵/۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر۱۲۹۶۷ .

۱۱۸۰

این‌نسخه را بخط نسخ محمد اسماعیل پسر وصال شاعر مشهور شیرازی ـ بنا بر تصریح خود وی درپایان‌آخرین صفحه ـ درمدت سه‌سال‌که ۱۲۶۷ سال آخر آن بوده نگاشته و شش‌سال تمام‌آنرا چون‌جان دربرداشته و ازخود جدا نمینموده ونسخه راباخود به‌تهران‌آورده ،چون رضاقلی‌خان (۱) بداشتن‌آن‌راغب گردیده بسال ۱۲۷۴ شرحی در پایان دوصفحهٔ‌آخرین نوشته ومطالب نامبرده رامتذکر گردیده نسخه رابدونیاز کرده‌است. گذشته ازظرافت‌خط ، این‌نسخه ازلحاظ تذهیب وسرلوح که ظاهراًکارخودنویسنده‌میباشد نیزاهمیتی بسزادارد ، اطراف دیباجه جلداول که دردوصفحه نوشته‌شده واطراف دوصفحهٔ نخستین وآخرین این‌مجلد ودوصفحهٔ نخستین مجلد دوم ودیباجه‌آن، تذهیب ونقاشیهای بسیارلطیف‌گردیده ومیان سطرهای این صفحات وصفحات اول ودوم مجلد ۳و۴و۵و۶ که فقط دارای سرلوحی زیبا میباشد ، طلااندازی شده واطراف دوصفحهٔ آخرتذهیب گردیده ومیان سطرهای‌آن نیزطلااندازی شده وهمه برگها با طلا ولاجورد وشنگرف جدول‌کشی

(۱) نویسندهٔ این‌نسخه‌همان اسماعیل پسرکوچك وصال متخلص به توحید میباشد که بسال ۱۲۸۶ بجهان دیگرشتافته ومعاصر وی هدایت درما (ج۲ ص۸۴-۸۷) بمعرفی وی پرداخته ومهارت اورا درنگارش خطوط نسخ ونستعلیق وشکسته واستقامت‌سلیقه‌اش را درنظم شهادت داده‌است ودرص ۳۶۰- ۳۶۱ آثارعجم نیزمعرفی وتاریخ وفات وی معین‌گردیده است واحتمال داردکه این رضاقلی‌خان که نسخه بوی نیازگردیده همین رضا قلی‌خان هدایت باشد .

گردیده وعناوین مطالب باطلا وشنگرف ولاجورد نگارش یافته وشش سرلوح وی هریك ازدیگری بهتروزیباترمیباشد ومندرجات این نسخه در حدود بیست ونه هزار (۲۹۰۰۰) بیت وبرخی ازحواشی نسخه بخط نستعلیق خیلی‌خوب نگارش یافته است .

جلد ساغری مذهب . کاغذ ترمه . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۳۰۰ . صفحه‌ای ۵۰ بیت . طول ۲۲/۵ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۲۲۰۲۳ .

۱۱۸۱

این‌نسخه را بخط نسخ خوب محمد باقربن محمد هاشم خوانساری بسال ۱۲۶۷ نوشته ، درحاشیهٔ بیشترازبرگها توضیحاتی از «لطائف‌المعنوی» بخط همین‌نویسنده‌نگارش یافته دوسرلوح درآغازنسخه (۱ـ درآغازمقدمه ۲ـ درآغازجلد اول) وچهار سرلوح در آغازجلد ۳و۴و۵و۶ میباشد وهمهٔ برگها مجدول بطلاولاجورد وشنگرف میباشدوعناوین مطالب نیز باشنگرف است و پشت صفحهٔ نخستین یادداشتی بخط و مهرعلی منشی (امین الملك) بسال ۱۲۹۰ موجوداست واین‌نسخه درحدودبیست ونه هزاروپانصد (۲۹۵۰۰) بیت است .

جلدروغنی‌گل وبوته بخارائی . کاغذ فرنگی . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۳۳۲ . صفحه‌ای ۴۶ بیت . طول ۲۹ سانتیمتر . عرض ۱۹ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۲۵۰ .

مثنوی مولوی

ازمولوی رومی ، (جلال‌الدین محمدبلخی‌است) (به‌ص ۲۱۶ این‌فهرست رجوع شود) نگارنده را گمان نزدیك بیقین اینست که مولوی خود این کتاب راکه باصطلاح در اثر علم بالغلبه مثنوی گویند . «حسامی نامه» نام نهاده و گذشته ازاین‌که افتتاح دفاتر به‌نام حسام‌الدین شده درآغاز دفتر ششم‌گوید :

ای حیات دل حسام الدین بسی
میـل میجوشد بقسم سادسی
گشت از جذب چو تو علامهٔ
در جهان گردان «حسامی نامه»

هرچندکه درهمین کتاب مکرراز آن باعنوان‌مثنوی نام‌برده‌است‌ونگارنده را پس ازمطالعه آثارشیخ بزرگوارعطارنیشابوری ودیدن مثنوی مولوی چنانکه پیش نیزگفته‌شد عقیده‌آنست که بیشترازمطالب وحقائق وافکارکه در شش دفتر مثنوی دیده میشود از کتب عطارگرفته‌شده وخلاصه‌ای‌ازکتابهای عطار است .

برخی دفتر هفتمی نسبت به مولوی داده‌اند ولی دیدن اشعار وافکار مندرجه در آن بخش ثابت میکند که جز به وزن مثنوی بودن هیچ مناسبتی میان این دو بخش نیست (رجوع شود به رساله شرح حال مولوی ازفروزانفر : ۱۷۰ ـ ۱۷۳)

نجیب‌الدین رضا (ازمشاهیر سلسلهٔ ذهبیه) بسال ۱۰۹٤ درچهل روز کتابی بنام «سبع المثانی» درتکمیل مطالب نیم تمام جلدششم مثنوی انشاء وآنرا مجلد هفتم مثنوی معرفی نموده وبسال ۱۳٤۲ در شیراز بهمت آقامیرزا احمدتبریزی و بخط خود ایشان چاپ گردیده است .

ابیات مثنوی مولوی همچون دیگر مثنویها ودیوانها دستخوش تصرف نویسندگان وخوانندگان گردیده نسخه‌ای از مثنوی راکه نیکلسون «رینود ألین» بسال ۱۹۲۵ تا ۱۹۳۳ درلیدن ازاوقاف گیپ چاپ کرده، شامل بیست و پنج هزار وششصد وسی ودو (۲۵٦۳۲) بیت میباشد ودر کظ شمارهٔ ابیات آن بیست وشش هزار وششصدوشصت (۲٦٦٦۰) ضبط گردیده ودرتذ (ص۱۹۲ـ۲۰۱) در ذیل مولوی رومی گوید: شمارهٔ ابیات مثنوی را چهل وهشت هزار (٤۸۰۰۰) بیت گفته‌اند و بعضی زیاده وبعضی کم گفته‌اند .

نسخه بسیار نفیسی که بسال ۸۰۹ نوشته‌شده وچندین مثنوی ازعطار درحاشیه آن نگارش یافته در کتابخانهٔ ملی ملك در تهران دیده‌ام واین نسخه درحدود سی و دوهزار (۳۲۰۰۰) بیت میباشد و نسخهٔ شمارهٔ ۱۱۷۷ این کتابخانه که ظاهراً درقرن دهٔ.م هجری نوشته چنانکه گفتیم درحدود سی و یك هزار (۳۱۰۰۰) بیت میباشد ودیگر نسخ این کتابخانه بدین اندازه نیستند .

بعضی چنین یافته‌اند که انشاء مثنوی بسال ٦۵۹ آغاز گردیده و بسال ٦٦٦ خاتمه یافته ودرحدودشش سال مولوی پس از انجام مثنوی زنده بوده ولی درخود مثنوی تاریخی جزسال ٦٦۲ که تاریخ انشاءِ دفتردوم میباشد ، نگارنده نیافت.

هریك ازدفاتر ششگانه مثنوی دارای دیباجه‌ایست وچنانکه درص ۱٤۲ گفته شد حسینی شیرازی برآنها شرحی نگاشته که درشیراز چاپ گردیده‌است.

برمثنوی شروح متعدد بفارسی وعربی وترکی نوشته‌شده درکظ (ج ۲

ص۳۷٦ ـ ۳۷۷) برخی از آنها معرفی گردیده ودرص ۵۰۰ ـ ۵۰٤ این مجلد بمعرفی دوشرح آن مفصلا پرداخته‌ایم وبعضی از شروح عربی وترکی آن چاپ‌شده‌است .

مثنوی مکررچاپ گردیده وازچاپهای‌ممتاز آن یکی‌خط وقاربن وصال شیرازی ودیگری چاپ‌علاءالدوله وچاپ نیکلسن میباشد وازاین کتاب برحسب مذاقها انتخاباتی‌شده‌وازآنهایکی لب‌لباب کاشفی‌است که‌گذشته‌ازحسن‌انتخاب شرح‌وبیان ابیات‌نیز پرداخته‌شده‌است واینك‌آقای بدیع‌الزمان بفرمان وزارت فرهنگ‌مشغول انتخابی‌مناسب افکار دانشجویای باشرح وبسطی‌که درخورشأن مثنوی ومؤلف آنست، میباشند .

۱۱۸۲

این‌نسخه شامل دیوان سه‌شاعر می‌باشد که یك‌بیك آنان‌رامعرفی خواهیم کرد ، بقرینهٔ طرز خط وتذهیب واین سه‌بیت‌موجود درآخردیوان جلال عضد(درص۱۵۸ـ):

«دیوان جلال شد مکمل بردولت پادشاه اعدل
درساعت‌سعدوروز فیروز پنجشنبه‌ای‌از جمادالاول
درهشتصدوپنج بودوپنجاه شداین‌به‌سعادتش‌مسجل»

نگارش این‌نسخه‌بسال ۸۵۵ انجام‌یافته‌ومندرجات‌آن بترتیب‌عبارتست‌از:

۱ـ دیوان‌جلال عضد(ص ۱ـ۱۵۷) شامل قصائد وغزلیات ومقطعات و رباعیات ونیزفردهائی درمعما:ولغز درحدود دوهزارونهصد (۲۹۰۰) بیت .

۲ـ دیوان‌روح‌عطار (ص۱ـ٦۵) ، شامل دیباجه‌ای‌بوزن‌مثنوی (درمناجات)قصائد وغزلیات ومقطعات ورباعیات (درحدود ۱۲۰۰(بیت) .

۳ـ غزلیات (دیوان بدایع‌الجمال) خواجو (ص۱ـ۹۴) برگهای‌میان‌ص ۳ـ۴ نسخه افتاده (ابیات‌موجود آن درحدود۱٦۵۰)

۴و۵ـقصائدوترکیب بندهاومخمس‌هاومقطعات‌وهجویات (ص ۱ ـ۱۴۸) وغزلیات مرتبهٔ بحروف‌تهجی(ص۱۴۹ـ۲۸۸) که‌درنسخه‌کهن سال‌متعلق‌به کتابخانه‌ملی‌ملك که‌بسال(۷۵۰) نوشته‌شده‌بنام«کتاب الحضریات‌فی‌الغزلیات‌من‌دیوان‌صنایع‌الکمال » معرفی گردیده وازپایان این کتاب برگهائی که‌شامل مخمسی‌بوده افتاده وبدین‌دوبیت نسخه‌خاتمه یافته :

بی‌نوائیم و ازنوا فارغ دردمندیم و ازدوا فارغ
تابکی خسته‌ازشفافارغ درجهان شاهدی‌ومافارغ.

واین دوبخش درحدود پنجهزار (۵۰۰۰) بیت میباشد و پیش ازشروع به‌قصائد، دیباجهٔ نثری که بقلم یکی‌ازدانشمندان معاصرخواجواست موجودو دراین‌دیباجه درحدود یکصدوبیست(۱۲۰) بیت‌است.

درآغاز دیوان‌جلال‌عضدودیوان روح عطارهریك‌سرلوحی‌زیباست وبرخی‌ازبرگهای نسخه باطلا جدول‌کشی‌شده وپشت صفحه نخستین تذهیب گردیده ودراینجا آن‌یادداشت شده« متعلق به‌کتابخانه اینجانب وزیردربار اعلیحضرت پهلوی تیمورتاش‌خراسانی(سردار معظم) میباشد» درحاشیهٔ‌برخی ازصفحات هم مطالبی ادبی بخط نویسنده یادداشت

جلدمیشن ۰کاغذ بخارائی ۰قطع وزیری .شماره برگها ۲۷۲ . صفحه‌ای۱۸یا ۱۹ بیت. طول۲٦ سانتیمتر . عرض۱۶/۵ سانتیمتر . شمارهٔدفتر ۱۳۲۶۱ .

مجموعهٔدیوانها شامل :

۱ـ دیوان جلال عضد میباشد که ازشعرای نیمه‌اول‌قرن هشتم هجری و مداح شیخ‌ابواسحق وآل‌مظفر بوده‌ودرص ۱۵۰ این‌نسخه قصیده‌ای درمدح‌طغا تیمورخان (۷۳۷ ـ ۷۵۳) نیز دارد و ازاین‌قطعه که‌درص۱۴۷ نسخه‌میباشدبدست میآید به‌عماد نامی ارادت داشته وشایدکه‌عماد فقیه باشد، و باا‌وبه‌سفر حجاز رفته وبه‌شرف‌زیارت‌مکه معظمه‌نائل آمده :

تشنه گشتم براه کعبه شبی	قحط‌بود آب‌ومن بترسیدم
رهبری‌راکه بود نام عماد	کزهمه رهبرانش بگزیدم
پیش افکندم ومن ازپس او	راست مانند باد پوئیدم
شب تاریك راهبر گم شد	من به‌تنها بسی بگردیدم
ناگهان برکنارهٔ دره	چشمهٔ آب وراه بردیدم .

درتذ (ص۲۹۴ ـ ۲۹۶) وهـم (ص۱۳۰ ، م. س) وآر (ص ۲۷۴ـ ۲۷۵) وقم (ص ۱۸۲۷ ج ۳) وتاریخ یزد آیتی (ص ۲۸۱ ـ ۲۸۲) این شاعر معرفـی گردیده ولی‌جزمعاصر بودن وی باآل‌مظفر وصاحب‌دیوان شعربودن وملاقات امیرمبارزالدین اورادرکتب وقطعه‌ایکه‌بالبداهه انشا نموده ازاوچیزی‌ننوشته‌اند فقط آذرگویدیدیوانش‌چهارهزاربیت است وپدرش سیدعضدالدین وزیر امیـر مبارزالدین‌محمدمظفربوده که‌چندی شحنگی‌فارس‌راداشته وسال ۷۱۷ آنرا رها کرده ، وآذرجلال‌عضدراهم‌وزیر آل‌مظفر معرفی‌نموده‌واین درجای‌دیگرنیست

وظاهر اینست که غفلت نموده و وزارت پدر را به پسر نسبت داده است و بنا برآنچه‌نقل شد نسخه این کتابخانه شامل همه دیوان جلال نیست .

آغاز : بصحن گلشن گیتی ز اعتدال بهار

صبا بساط ز مرد فکند دیگر بار .

انجام : بس فرق بود میان شعر من و تو

تو مدح کسان گوئی ومن حمدیکی

۲ - دیوان روح عطار ، درکتب تذکره با جستجوی زیاد شاعری که تخلص روح یا روح عطار داشته باشد نیافتم ، نگارنده احتمال میدهد که نام این شاعر روح‌الله و کارش عطاری بوده وبهمین مناسبت درمقاطع غزلها گاهی هم به روح تنها قناعت نموده واین‌چند بیت که درص ۲۱ و۲۲و۲۷و۳۹ و ۵۶نسخه‌میباشد این احتمال را تایید می‌کند :

یکدم نشکیبد ز رخت روح دلفکار

زانروی‌که بلبل ز گلستان نگریزد .

روح‌عطارازغم‌اوقالبی‌بیجان‌شدست

دوستان بهر خدا جانش‌بتن بازآورید

صبوری‌ازتوکجاکارروح‌عطاراست

که‌هرکه دل بتو پرداخت صبرنتواند

چون‌جان‌دهدازهجرتوبرجای‌شهادت

نام‌توکند ورد زبان روح دل افکار

روزی بکشد زارم و دانم که نیاید

دل سوختهٔ غمزده چون روح دلفکار

ای‌راحت‌جان‌من ازروح‌چوبردی‌دل

میکن‌گذری بروی زنهار بهر چندی

ودر ص۳۲ نسخه بجای روح عطار ، روحی عطار گفته :

وقتی که قدم رنجه کنی بر سر عشاق
زنهار مکن روحی عطار فراموش

واین بیت نیز موید خوبی است که ظاهراً نام شاعر روح‌الله بوده نه اینکه شاعر خود را روح عطار پنداشته چنانکه شاعری خود را روح مولوی معرفی وبهمین نام تخلص داشته است.

اینك آنچه از این دیوان راجع به صاحب آن استفاده شده مینگاریم :

روح عطار شاعریست شیرازی واین ابیات گواه است :

ص ۳۰ نه : اگر نه چشم عنایت کنی برویم باز
بسان دجله شود ز آب چشم من شیراز

ص ۳۰ نه : روح عطار گر ازدیده چنین ریزد سیل
بعد ازین دجله بغداد رود در شیراز

ص ٦۲ نه : شیراز رها کرد نگار بد مهر
بازرگان شد ز غایت جور سپهر

در بند کناره بود از من گفتم
مهرت بکجا همی کشد گفت کمهر

ص ١٤٦ نه : شیراز از تعدی قاضی خراب شد
این مور بین که ملك سلیمان خراب کرد

وی قصیده‌ای در مدح افراسیاب از اتابکان لر بزرگ دارد که مسلماً افراسیاب دوم پسر نصرةالدین احمد (٦٩٥ - ۷۳۰) میباشد که از سال ۷٤۰ بمقام اتابکی برقرار گردیده ودرست معلوم نیست که چندسال سلطنت کرده فقط میدانیم که پس از وی نورالورد بن سلیمان شاه بن اتابك احمد که بشاه شیخ ابواسحق انجو کمك کرده بود ، بسلطنت رسیده وبسال ۷۵۷ امیر مبارزالدین او را میل

کشیده وسلطنت واتابکی لرستان ، به اتابك پشنگ‌بن سلغر (۷۵۷-۷۹۲) رسیده است واین چند بیت ازآن قصیده است (ص٤ نسخه) :

شاه جهان اتابك اعظم که عدل او
بنهاد رسم آنك نیارد خمار می
افراسیاب خسرو جمشید مرتبت
آنك آورد بمجلس او افتخار می
ای خسروی که پیش لب باده‌نوش تو
ساغر برو درآمد و شد شرمسار می

و در ص ۵۸ - ۵۹ نه این چند بیت زیرین درسئوال از اینکه شعرحافظ بهتر است یـا از آن سلمـان وجواب صاحب ایـن دیوان :

ملوك مملکت نظم و ناقدان سخن
که‌بادخاطرشان ایمن‌ازحدوث‌زمان
ز اهل طبع گروهی مخالفت دارند
پی تراجح اشعار حافظ و سلمان
گروهی از فضلا متفق که این بهتر
جماعتی دگر انکار میکنند که آن
بنوك خامه گوهر نثار سحر نما
بیان کنید کزین دوکه را بود رجحان

روح عطار قطعه زیرین را درجواب آنها انشا نموده :

نموده‌اند چنین مالکان ملك سخن
که‌کرده‌اند مسخر جهان به تیغ بیان
به‌این کمینه که ازپیر فکرخویش بپرس
که نطق حافظ به یا فصاحت سلمان

چو کردم این سخن از پیر عقل استفسار
که ای خلاصه ادوار و زبدهٔ ارکان
بگو که شعر کدامین ازین دو نیکوتر
که برده‌اند کنون گوی شهرت از میدان
جواب داد که سلمان بدهر ممتاز است
بلفظ دلکش ومعنی بکر و شعر روان
دگر طراوت الفاظ جزل حافظ بین
که شد بلاغت او رشگ چشمه حیوان
یکی بگاه بیان طوطیست شکر بار
یکی بنظم روان (بگاه بیان ـ خ د) بلبلیست خوش الحان
ز برج خاطر این ماه نظم رخشنده
ز درج فکرت آن لولوسخن ریزان
در این مجالس اخلاق چون عنب بربار
در آن فنون فضائل چودانه دررمان
یکی بگلشن نظمست سوسن آزاد
یکی بباغ لطائف چو لاله نعمان
یکی موافق طبع لطیف همچون عقل
یکی مناسب چشم شریف همچون جان
هزار روح فدای دم چو عیسی این
هزار جان گرامی نثار گفتهٔ آن .

واین محاکمه برهانی قاطع است که مراد از افراسیاب درقصیدهٔ گذشته افراسیاب اول که از سال ٦٨٨ ـ ٦٩٥ سلطنت نموده نخواهد بود و چنانکه گفتیم مراد اتابك افراسیاب دوم است ودر ص ٤٤٦ ـ ٤٤٨ تـل بمعرفی ایـن اتابکان پرداخته شده است .

درص۵ ـ ٦ دیوان این شاعر مدیحه‌ای از قوام‌الدین (محمدبن‌علی) (۱) که از وزراء فارس بوده موجود واین چند بیت از آن قصیده است :

مگر که ابر بیاموخت گوهر افشانی
ز دست زبدهٔ آفاق وسرور عالم
قوام دین محمد ، محمدبن علی
خلاصهٔ دو جهان فخر گوهر آدم
پناه ملك (۲) مدار اهل زمان
سپهر مجد ومعالی محیط عدل وکرم
خدایگان وزیران وزیر شاه نشان
معین دین عرب حامی بلاد عجم .

از مندرجات دیوان روح عطار تشیع وی آشکار واین قطعه راکه دراین باب میباشد میآورم :

ض ۵۷ نه :

تو آن‌شهی که‌فریدون‌بصد هزارشکوه
ز جان غلام غلام ترا غلام بود
در مدینه علمی و در مدینه علم
بفضل و زهد وکرم‌سکه‌ات بنام بود
بصحبت از نظر اولیا درود رسد
بشام ات از نظر انبیا سلام بود
خدای از آن اسدالله نام کرد ترا
که شیر چرخ بر صولت تو رام بود

(۱) ـ ممدوح قوام‌الدین محمد معروف بـه صاحب عیار می‌باشد کـه بسال ۷٦۴ بفرمان شاه شجاع کشته شده وهرپاره بدن اورا بولایتی فرستاده‌اند (۲۴٦دستورالوزراء).
۲ ـ گذشته از اینکه می‌دانیم شعرا ، شیراز را ملك سلیمان گفته‌اند خود این‌شاعر هم درجای دیگر (ص ٦۵۴ دیده شود) تصریح بدین معنی ومطلب کرده است .

به نیم روز کفت دخل نیمروز دهد
بگاه شام عطایت خراج شام بود
سخن بمدح تو آراستن نه حد منست
چو چند جای ثنای تو در کلام بود
چو وصف گویمت ای‌شاه کشور معنی
خطاب لحمك لحمی ترا تمام بود
ودیوان روح عطار ازین دوبیت آغاز وانجام پذیرفته :

آغاز: الهی پرتوی از نور اسرار
تجلی کن بجان روح عطار

انجام :

هر که همچون روح عطار اوفتد درقید عشق
دل دهد از دست اگر خود رستم دستان بود.

۳ - دیوان خواجو ، (ص ۱ - ۹۴) که بااین‌بیت :
«تبت یا ذا الجلال و الا کرام
من جمیع الذنوب و الاثام»

آغازگردیده و عنوان آن در نسخه‌ای از کلیات خواجو که بسال ۷۵۰ در زمان حیوة خواجو نگارش یافته واینك درکتابخانه ملك (درتهران) موجود می‌باشد چنین‌است : کتاب السوقیات‌من بدیع الجمال» وظاهراً الشوقیات است نه«سوقیات»وبرحسب دقت وشمارهٔ نگارنده ، شامل ۳۹۷غزل ویك‌مسمطودر حدود سه‌هزار (۳۰۰۰)بیت‌است .

بنابراین و آنچه زیر خصوصیات نسخه گفته شد از میان نسخهٔ این کتابخانه در حدود یکهزار و سیصد و پنجاه (۱۳۵۰) بیت افتاده است.

٤و٥ ـ صنایع الکمال ، (ص۱ـ۲۸۸)، این بخش شامل قصائد و مقطعات و مخمسات و ترکیب بند و غزلیات خواجو میباشد و از آخر آن برگهائی افتاده و در پایان آخرین برگ که آخرین غزل نگارش یافته، دو رباعی میباشد که یکی را نقل کردیم و چنانکه از مقدمهٔ نثری این بخش معلوم میشود تاج الدین احمد بن محمد ـ علی عراقی که از وزراء دانش‌پژوه بوده گروهی را موظف کرده که اشعار خواجو را در زمان حیات خود شاعر گرد آورند و آنها بدین کار مبادرت نموده و بیست و پنجهزار بیت را که شامل اقسام شعر بوده بنام «صنایع الکمال» یکجا جمع کرده و تذکر داده‌اند که آنچه پس از این طبع روان شاعر انشا نماید در دیوانی که بنام «بدایع الجمال» خوانده میشود، گذارده خواهد شد.

بنابراین و اینکه گفتیم این نسخه شامل پنجهزار (۵۰۰۰) بیت میباشد. معلوم میشود که این بخش از نسخهٔ این کتابخانه ، بخشی از «صنایع الکمال» است نه تمام آن و شاید توان گفت که مثنویاتی از خمسه خواجو نیز جزء این کتاب «صنایع ـ الکمال» بوده است .

۱۱۸۳

این مجموعه که شامل چهار دیوان است بخط نستعلیق زیبائی نوشته شده و نویسندهٔ آن بنابر تصریح در ص ۸۲ غلامحسین جولاق بسال ۱۰۰۳ میباشد و چهار سرلوح بسیار زیبا در صفحات ۱ و ۸۵ و ۱۵۹ و ۲۳۱ میباشد و ابیات دیوانها درمتن و حاشیه نگارش یافته و همهٔ برگها باطلا و لاجورد جدول کشی گردیده و میان سطرهای دوصفحهٔ نخستین تذهیب و نقاشی شده مندرجات آن بترتیب عبارتند از :

۱ـ دیوان اثیرالدین اخسیکتی (ص۱ـ۸۲) قصائد و قطعات درحدود دوهزار و ششصد .

آغاز: جهانرا هم جهان‌دانیست بیدا بین و پنهان‌دان

که زیر گنبد نیلی بدیدآورد چار ارکان .

۲ـ دیوان ازرقی هروی (ص۸۵ـ۱۵۷) قصائدوغزلیات ورباعیات درحدودد وهزار وسیصدبیت.درص ۱۰۸ـ۱۱۰ قصیده‌ای از شاعری‌ضیا تخلص درمدح سلطان‌حسین بایقر که بسال۸۹۲ سروده شده نگارش یافته و این‌قصیده‌شصت‌ویك‌بیت‌است .

آغاز : زنـور قبهٔ زرین دائـره تمثال
زمین‌تفته فروپوشد آتشین پروبال.

۳ـ دیوان امامی هروی (ص۱۵۹.۲۲۸) درحدوددوهزارودویست‌وپنجاه‌بیت قصیده وغزل و ترکیب بند .

آغاز :
سحرگه درجهان جان‌به‌عون مبدع اشیا
مسافت‌قطع میکردم ز لا تاحضرت‌الا.

۴ـدیوان اثیرالدین‌اومانی(ص۲۳۱ـ۱۸۱) ، درحدود یکهزاروششصد وپنجاه بیت قصیده‌وقطعه غزل ورباعی :

آغاز :
دلا زبند غم و محنت جهان برخیز
زبند هرچه ترا نیست ناتوان برخیز.

برخی ازبرگهای این‌مجموعه وصالی‌ویادداشتهایی ازپشت‌نسخه محوگردیده‌است . جلدمیشن . کاغذکشمیری . قطع خشتی باریك . شمارهٔبرگها۱۴۱ . صفحه‌ای ۳۲ بیت طول ۲۳$\frac{1}{2}$ سانتیمتر، عرض ۱۴ سانتیمتر .شمارهٔدفتر۱۳۹۲۸.

مجموعه دیوانهاشامل:

۱ـ دیوان اثیرالدین اخسیکتی از شعرای قرن ششم (مـ۷۵۰ یا ۵۷۷) . وی در سخ (ج ۱ ص ۱۸۷ـ۱۹۸) معرفی شده وازدیوان وی انتخابی گردیده و درص ۳ نه مـوجود است .

۲ـ دیوان ازرقی هروی (به‌ص ۱۸۲فهرست‌حاضررجوع‌شود) .

۳ـ دیوان امامی هروی (ص ۱۹۲ـ۱۹۳ فهرست حاضردیده‌شود).

٤ـ دیوان اثیرالدین اومانی که در تاریخ گزیده (ص ۸۱٤ عکسی) و هم (ص ۸٤۵ـ۸٤۷ م.س) معرفی شده و ازمندرجات این‌دوکتاب ومراجعه به خود

دیوان بدست آمدکه ازشعرای‌قرن هفتم هجری‌ومصاحب‌سلیمان‌شاه‌که ازطرف مستعصم حکومت کردستان را داشته بوده است و کمال‌الدین اسماعیل‌اصفهانی وی را بدینگونه می‌ستاید :

اثیر دین را رسمی است برزبان قلم
پیام روح قدس دمبدم ادا کردن
بنوك کلك ، گهررا جگر همی سفتن
بکام صیت مجازات با صبا کردن
چه توهمی، زنی‌خشك طوطی‌انگیزی
عجب نباشد از چوب اژدهاکردن
انامل توچه گردد سوار ذروهٔ کلك
ز طاعتش نتواند خرد ابا کردن
چه نکتهای تو ازپرده روی بنماید
ستاره را نبود روی جز قفاکردن

۱۱۸۴

این‌نسخه بخط نستعلیق نویسندگان چندی‌نگارش یافته ، فقط یکی ازآنها خود را قطب‌الدین تونی وسال‌نگارش را۱۰۰۸ معین‌نموده(ص۱۷۳) ودیگرنسخ تاریخ نداردولی مسلماً پس از تاریخ نام‌برده بوده است.

بقرینه‌اینکه پشت صفحهٔ نخستین ، صفحهٔ آخرکتاب منظومی میباشد و برآن کاغذ چسبانیده شده ، معلوم‌میشود که پیش ازورود به این کتابخانه‌بخشی‌ازآنچه پیوستهٔ نسخه بوده برداشته شده است:مندرجات کنونی نسخه بترتیب‌عبارتست‌از :

۱ـ دیوان امیدی (ص۱ـ۲۰)قصائدامیدی‌درحدودششصدبیت‌وفقط ۱۳ قصیده‌میباشد وآغازش اینست :

ای سوادت بر رخ ایـام خـال عنبرین
غیرت فردوسی و رشك نگارستان چین

۲ـ حرزالنجاة فی‌نظم‌الواجبات(ص۲۱ـ۳۳) درحدود دویست بیت میباشد .

۳ـ رساله دربیان شریعت وطریقت و حقیقت ومعرفت (ص۳۴ـ۳۷) به‌نثرفارسی که

ظاهراً انشاء آن قبل ازعصرصفوی است واین‌رساله جزآنست که پیوسته کلیات‌نورعلیشاه بود ودرص ۴۳۴ معرفی گردیده.

۴ـمظهرالعجائب‌عطار(ص۳۹ـ۱۷۳)که‌درص۴۱۷ـ۴۱۸معرفی گردیده.ص۴۸ـ۴۹ برگ ننوشته بجای آن گذارده‌اند (و موافق نسخهٔ چاپی ص۵۵ ـ ۶۲) نود ونه (۹۹) بیت‌از اینجا افتاده وبااین‌نقص درحدود چهارهزار(۴۰۰۰) بیت میباشد .

۵ـ مظهرالاسرارعطار (ص۱۷۴ـ۲۳۴) که نیز درص۴۱۷ـ۴۱۸ معرفی گردیدودر حدوددوهزار وهشتصد(۲۸۰۰) بیت میباشد وبدین بیت :

آنکه برمنبر سخن گوگشته است　　راه اسرار معانی بسته است

خاتمه یافته (این بیت درص۲۹۷ مظهرالعجائب چاپ تهران بسال ۱۳۲۳ است)

برگ اول وآخر نسخه نیازمند وصالی میباشد وچند برگ آنهم وصالی شده‌است.

جلد تیماج . کاغذ سمرقندی . قطع‌وزیری . شمارهٔ برگها ۱۱۸ . صفحات (مختلف السطر) . طول ۲۵ سانتیمتر. عرض ۱۶/۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۹۴۷ .

مجموعهٔ دیوانها شامل :

۱ـ قصائد امیدی . امیدی (۱) تخلص ارجاسب طهرانی است که بسال ۹۲۵ درتهران کشته شده ویکی ازشاگردان وی که نامی تخلص بوده این‌مصراع را از زبان امیدی برای ماده تاریخ وی ضمن قطعه‌ای آورده: «آه از خون ناحق من آه» = ۹۲۵

وی فقط۱۷ قصیده و۳غزل وچند قطعه و۱۱ رباعی وساقی‌نامه (۲)میباشد و این بیت که در مدح حضرت علی بن ابی طالب ع و بسیار مشهور میباشد (ص۱۶ نسخه) از اوست :

کتاب فضل تورا آب بحر کافی نیست

که ترکنی سرانگشت وصفحه بشماری

(۱) در ساص ۱۰۱ـ۱۰۲ و هم ص ۷۹۸ـ۸۹۸م• س ، می ص ۱۲۶ـ۱۳۱ و تن ۱۵۴ـ۱۵۵ شرح‌حال امیدی نگارش یافته است .

۲ـ این ساقی‌نامهٔ در ص ۱۲۸ـ۱۳۱ می چاپ‌گردیده و۶۰ بیت است .

۲ـ حرزالنجاة قطعاتی است بفارسی دراصول وفروع دین موافق‌عقیدهٔ وناظم آن چنانکه درمقدمه بدان تصریح گردیده: حسن‌بن سلیمان تونی‌متخلص به سلیمی میباشد و نام وی را فقط در ص ۳۰۲ رو یافتم ولقب وی در اینجا تاج‌الدین ضبط شده واین منظومه چنانکه گفته شد ، در حدود دویست (۲۰۰) بیت میباشد وآغاز آن اینست :

بسمله الحمدلله رب العالمین و العاقبة للمتقین . . . جمعی از دوستان ...

تبارك خالق بیچون تعالی ربنـا الاعلی

حکیم‌وعالم وعادل قدیم وفرد وبی‌همتا

۳ـ رساله دربیان شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت در چهارباب و نثر میباشد وآغاز آن اینست :

بسمله روایت‌کرده ازحضرت امیرالمؤمنین اسدالله الغالب و مطلوب کل طالب علی بن ابی طالب علیه‌الصلوة والسلام و از حضرت امـام جعفر صادق علیه‌السلام که فرموده‌اند شریعت و طریقت وحقیقت و معرفت چه چیز است ، می‌باید دانست وآن‌کسانی‌که مؤمن‌اند باین عمل الخ .

و این رساله درحدود یکصد (۱۰۰) بیت است .

۴و۵ ـ مظهرالاسرار ومظهرالعجائب (فهرست حاضر: ۴۱۷ـ۴۱۸)

۱۱۸۵

این نسخه بخط نستعلیق نوشته شده وهمهٔ مندرجات آن بخط یکنفر میباشد و این نویسنده درآخر دیوان تجلی خود را « درویش مولانا محبت » معرفی نموده و مسلماً نگارش نسخه در اواخر قرن یازدهم یا اوائل‌قرن دوازدهم هجری بوده وهریك ازدیوانها صفحه شمار جداگانه دارد و مندرجات آن بترتیب‌عبارتست از :

۱ـ دیوان مجذوب تبریزی (ص ۱ـ۱۹۳) شامل غزلیات ورباعیات ومقطعات و ترجیع بند وساقی‌نامه (حدود سه‌هزار وپانصد بیت) ازآغازآن یك یا چند برگ افتاده و ص ۷ـ۸ نو نویس است و بدین بیت‌آغاز میگردد :

گهی باچشم پرخون بحر کردم بر مجنون را

گهی چون شمع‌دل در وادی ایمن شدم رسوا

۲- دیوان صفی (ص۱-۱۰۶) ، غزلیات از الف تا یاء و رباعیات(۱۷۰۰ بیت)
۳- دیوان قصاب کاشانی (ص۱-۴۷) ، ازاین دیوان غزلیات ردیف الف تا بخشی از دال (درحدود هشتصد بیت) دراین نسخه موجود وبدین بیت خاتمه مییابد :

جان سپاری گر هوس داری (ز) قصاب ای‌نگار
امر کن تا (آنچه) فرمان تو باشد آن‌کند

۴- دیوان تجلی (ص۱-۳۰) ، غزلیات ورباعیات و در حدود پانصدبیت .
۵- دیوان تنها (ص۱-۸۱) ، شامل غزلیات ورباعیات وفردهائی است (درحدود ۱۲۰۰ بیت)

پایان : ای تغافل پیشه بردل خوش ستمها میکنی
شیشه را گویا تصور سنگ خارا میکنی

جلد تیماجی نیم ضربی. کاغذ کشمیری . قطع وزیری. شمارهٔ برگها ۲۳۰. صفحه‌ای ۱۷ و ۱۸ بیت . طول ۲۷ سانتیمتر. عرض ۱۴/۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۳۷۷۶ .

مجموعهٔ دیوانها :

۱- دیوان مجذوب تبریزی است که در ص **۴۵۳-۴۵۴** معرفی گردید و بنابر تصریح معاصر وی در قصص الخاقان دیـوانش ده هزار بیت میباشد ، بنابراین نسخه این کتابخانه منتخبی ازآنست وغزلیات‌مجذوب همه در استقبال خواجه حافظ است وازاین رباعی که نیز درآخر این نسخه از دیوان مجذوب میباشد ، بدست میآید که بسال **۱۰۶۳** مجذوب به‌جمع و ترتیب دیوان‌خویش موفق گردیده :

« پی تاریخ این دیوان محشر — که خوانی باشد ازلعل‌وگهرپر
سروش عالم غیبی بـگوشم — ندا در دادگفتا: خوان پردر»

۲- دیوان صفی . درقرن یازدهم چندین شاعر بدین تخلص داریم‌که در نص و خود ودیگر تذکره‌ها بمعرفی شده‌اند و مسلماً صاحب این دیوان صفی قلی‌بیك صفی تخلص پسر قراخان میباشد که از اعاظم وبزرگان چرکس بوده و در زمان شاه‌عباس ماضی بیگلربیگی‌شیروان را داشته وپس‌از معزولی ازاین مقام استرآباد را باوعنایت نموده وبنابر تصریح در نص که مؤلف آن معاصر

این‌شاعربوده ، صفی‌قلی‌بیك درفن سپاهیگری و بیشتراز کمالات از اقران پیش بوده و طبعش کمال لطف را داشته ولی در دماغ او خبطی پیدا شد و لباس درویشی دربر کرده و کم‌حرف وخاموش شده

دیوان صفی را مؤلف (خود)در دست داشته‌است وبعضی از ابیات انتخابی‌اودر ص ۱، ۹۸ نسخهٔ این‌کتابخانه میباشد .

آغاز : الهی‌غنچهٔ ذکر خفی گردان دهانم را

مکن‌گویابجز حرف ثنای خودزبانم‌را

۳ـ دیوان‌قصاب ، درص ۲۸۲ـ۲۸۳ چندین شاعرقصاب تخلص‌رامعرفی کرده‌ایم و صاحب این دیوان ظاهراً کاشانی‌بوده چراکه در مقطع‌غزلی گوید :

قصاب آمده است ز کاشان بزبر خاك

سنگی‌که نرخ گوهر آمل شکسته است

و پیداست که چندی در هندوستان بوده و از دست خوبرویان آنجا شکایت‌کرده (ص۲۵نه) :

نیست‌اصلا رحم‌در دل گلرخان هند را

بی‌سبب‌قصاب‌خودرا در عذاب انداخته

و درص۲۹نه. کوید:

عاقبت قصاب ظلم‌خصم و جور روزگار

از وطن برکند بنیادت ببین احوال چیست

درکتب تذکره که در دست نگارنده است‌بشرح‌حال وحتی‌نامی از این شاعر دست‌نیافتم ، از این‌بیت که درص ۳۶نسخه میباشد :

« قصاب قول صائب‌دانا که‌گفته است

اینجا مقام دم زدن جبرئیل نیست »

استفاده میشود که معاصر صائب تبریزی شاعر مشهور قرن یازدهم درمتوفی بسال ۱۰۸۱ بوده ، و بیت ص ۳۷ ظاهراً اشاره بطالب آملی متوفی ۱۰۳۶

آغاز: الهی بهر حمدت قوتی بخشا زبانم را
زآب این گهر لبریز کن درج دهانم را

۴ـ دیوان تجلی، علی رضای تجلی تخلص که از علماء نیمه دوم قرن ۱۱ هـ . اصل وی از اردکان شیراز و خود شاگرد آقاحسین خوانساری بوده .

مؤلف قصص الخاقان درخاتمهٔ آن کتاب اورا از علما و شعرای معاصر خویش شمرده (تألیف قصص الخاقان بسال ۱۰۷۳ ـ ۱۰۷۷ بوده) واز مندرجات دیوان وی بدست می آید که بهندرفته و باستقبال عرفی وصائب شعر ساخته است

تجلی گذشته از دیوان شعر ، منظومه ای بنام «معراج الخیال» دارد که نسخ آن بسیار است و بنا برضبط در ، قم (ص ۱۶۲۸ ج ۳) پس از برگشتن از هند بسال ۱۰۸۸ وفات یافته است .

آغاز: زهی از شوق رویت گشته گلزار جنان پیدا
چو بو در غنچه تنها ز شوقت گشته جان پیدا

۵ـ دیوان تنها ـ میرزا عبداللطیف تنها چنانکه درص ۹۸ شم ذکر گردیدهٔ خواهرزادهٔ میرزا جلال اسیر میباشد و دیوانی صوبهٔ پنجاب را دارابوده و در اواخر قرن یازدهم بجهان دیگر شتافته وپنج مطلع از او در این کتاب نیز نقل گردیده ، بیت ۲و۴و۵ آن را درص ۲۷ و۵۶ و۶۹ نسخهٔ این دیوان یافتم و از آن دوی دیگر اثری نبود بنابر این بایستی این نسخه منتخبی از دیوان تنها باشد .

آغاز: خداوندا رسائی تا بلب ده نالهٔ ما را
مکن بیگانه تیر آه ما تبخالهٔ ما را

١١٨٦

این مجموعه بخط نستعلیق بسال ۱۱۳۴و۱۱۳۵ (ص۱۷۴و۳۹۲ و۸۱۷) نگارش یافته ، برخی از برگهای آن‌افتاده وپاره‌ای وصالی گردیده وبرگهای‌آن‌جدول‌کشی‌شده و مندرجات آن بترتیب عبارتند از:

۱ـدیوان‌اثر (ص۱ـ۱۷۴) ، ازآغاز این دیوان و میان ص ۱٦ و ۱۷ و ص ۷۲ و ۷۳وص۱۲۲ـ۱۲۳ برگهائی افتاده وبعضی‌هم‌جابجا صحافی شده وشماره مندرجات کنونی آن در حدود سه هزار و دویست بیت از مثنوی و قصیده و قطعه و غزل و رباعی و فرد است .

آغاز: به‌دوستان‌برسان تحفهای تجربه را
که‌ثبت سینهٔخود کرده‌ای‌زسیربلاد

۲ـدیوان کلیم(ص۱۷٦ـ۳۹۲) ، شامل غزلیات وقصائد و مقطعات ورباعیات‌کلیم درحدود چهارهزار بیت) .

آغاز: بدل کردم بمستی عاقبت زهد ریائی را
رسانیدم بآب از یمن می بنیاد تقوی را

۳ـدیوان مخلص (ص۳۹۴ـ ٤۹٦)، شامل غزلیات مرتب بترتیب قوافی‌ازالف تا یاء(دوهزاربیت).و درآخر نسخه‌که ناتمام مانده ابیات متفرقه‌ایکه نیزظاهراًازمخلص

آغاز : الهی پرتواز نوریقین ده شمع جانم را
بشنوی ازحرف باطل یك‌قلم لوح بیانم‌را

٤ ـ دیوان‌سلیم (ص ٤۹۸ ـ ۸۵۲) ، این دیوان در سه‌بخش جدا : قصائد (ص ص٤۹۸ـ۵٦۷) ، غزلیات (ص۵٦۸-۸۱۷) ومثنویات (ص۸۱۸ـ۵۸۲) . نگارش‌یافته و رویهم رفته درحدود هفتهزاروپانصد بیت است از میان غزلبات ابیات ردیف‌صاد تامیم افتاده ونیز از آخر نسخه ، برگهائی افتاده .

آغازنسخه : رفته در تاب وبکف بگرفته تیغ همچوآب
بهر قتلم میرسد آن شوخ باآن آب‌وتاب

جلد تیماجی . کاغذ سمرقندی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها٤۲٦.صفحه‌ای ۱۹و۳۸ بیت . طول ۲۳ سانتیمتر . عرض۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۵۰۳۵ .

مجموعه دیوانها شامل :

۱ـ دیوان اثر که از اشعار او پیداست شیرازی و معاصر با شاه سلطان حسین صفوی بوده ، جلوس این پادشاه را « کمر بست و افسربتارك نهاد =

۱۱۰۵» یافته و ادوارد برون به نقل از تذکره حزین از شفیعای اثر تخلص نام برده که مسلماً مراد همین شاعر و صاحب دیوانست و در فا (گ ۲ ص ۱٤۲) زیر عنوان «اثر مشهور به شفیعای اعمی شیرازی» اورا معرفی کند و گوید از قریه پراشکفت از کوه مرهٔ شیراز است و معاصر شاه سلطان حسین صفوی بوده و در دیوان وی ماده تاریخ هائی تا سال ۱۱۱۱ یافت میشود .

وی تاریخ وفات مرحوم مجلسی (محمدباقربن محمدتقی) را «قدوهٔ اهل یقین رفت از میان ۱۱۱۰» گفته است و اثری از اثر پس از سال ۱۱۱۱ در دیوان وی نیافته‌ام .

۲ـ دیوان کلیم کاشانی (به‌ص ۳۸٦ـ۳۸۷ این فهرست رجوع شود).

۳ـ دیوان مخلص ، چنانکه از مندرجات شم (ص٤۳۸ـ٤۳۹) معلوم میشود مخلص تخلص میرزا محمد کاشانی است که از معاصرین حزین بوده (نیمه اول قرن دوازدهم) و ازوی نقل نموده که دربارهٔ او گفته : «اشعارخوب دارد و سلیقه‌اش در شعر قصوری ندارد» . وچند بیت از ابیاتی‌که ازاین‌شاعر مخلص تخلص نقل نموده درص ۳۹۹و٤۰۲ و ٤۰۳ موجود است .

٤ـ دیوان سلیم تهرانی رجوع‌شود به‌ص۲٤۲ فهرست حاضر)

۱۱۸۷

این نسخه را چنانکه درپایان بخش اول (لب لباب ص ۲۰۹) تصریح گردیده ، بسال ۱۲۱۸ محمد بن فاضل سبزواری نگاشته و بخط نسخ و مندرجات آن‌بترتیب

۱ـ لب‌لباب معنوی (ص۱ـ۲۰۹) ،

۲ـ دیوان اسیری (ص ۲۰۹ـ۳۱۵) ،

۳ـ رسالهٔ اسیری درشرح این بیت :

زدریای شهادت چون نهنگ لا برآرد هو

تیمم فرض گردد نوح را در وقت طوفانش.

۴ـ (ص۳۱۷ـ۳۱۹) ، رساله درشرح این دو بیت مثنوی :

چونکه بی‌رنگی اسیر رنگ شد موسی با موسی در جنگ شد
چون به بیرنگی رسی کان‌داشتی موسی و فرعون دارند آشتی
(ص۳۱۷-۳۱۹) ،
۵- (ص۳۱۹) رساله در شرح این بیت :
عاشقان هر دمی دو عید کنند عنکبوتان مگس قدید کنند

۶- (ص۳۱۹-۳۲۰) رساله درشرح این‌دوبیت:
دی بر سر گور زله غارت‌کردم مرپاکانرا جنب زیارت کردم
کفارهٔ آنکه روزه خوردم‌رمضان درعید نماز بی طهارت کردم
۷- مثنوی اسیری = اسرارالشهود (ص۳۲۰-۳۶۹) .
۸- جنات الوصال (ص۳۳۷-۵۰۲) و این نسخه از جنات‌الوصال تاآنجاست که نورعلیشاه موفق بانجام آن گردیده .
۹- ترجیع بند هاتف (ص۵۰۲-۵۰۴) است .
مندرجات این نسخه در متن و حاشیه نوشته شده وعناوین باجوهر قرمز است .
جلد تیماجی . کاغذ ترمه . قطع خشتی باریك . شماره برگها ۲۵۳ . صفحه‌ای ۴۱ بیت‌طول ۱۸/۵ سانتیمتر . عرض ۱۱/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۳۳۱۷ .

مجموعه دیوانها شامل :

۱- لب لباب معنوی ، ملاحسین کاشفی (ص۲۱-۲۲ فهرست حاضر) از مثنوی ملای روم انتخابی نموده و آنرا «لباب معنوی» نام گذارده و پس از انتشار آن کتاب به خواهش دوستان از آن نیز انتخابی کرده (از قرائن پیداست که با شرح بوده وشاید آنان که‌شرحی بر مثنوی بکاشفی نسبت داده‌اند مرادشان همین «لباب معنوی» باشد) و خود در مقدمه تصریح‌نموده که آن برا «لب‌لباب معنوی» نام‌گذارده است :

«نام اولب لباب معنوی انتخاب انتخاب مثنوی»

کاشفی ابیاتی از دفاتر ششگانه مثنوی را در زیر عنوان سه‌عین بدین گونه عین اول جامع اطوار شریعت : عین دوم مخزن اسرار طریقت ، عین سوم مطلع انوار حقیقت نقل وبشرح و بیان آنها پرداخته و هر یك از این سه عین را به چندین نهر وهر نهری را به چندین رشحه تقسیم نموده و

هریك از رشحات را با مقدمه‌ای بنثر آغاز میکند و بنابر تصریح در آخر کتاب بسال ۸۷۵ این انتخاب و شرح بانجام رسیده و نثراً و نظماً در حدود هشت هزار و پانصد (۸۵۰۰) بیت میباشد و بسال ۱۳۱۹ش در تهران بامقدمه و تصحیح آقای سعیدنفیسی چاپ گردیده است.

۲ـ دیوان اسیری ، اسیری تخلص‌شیخ محمدنوربخش لاهیجی(ص۳۹۹ـ۴۰۰ فهرست حاضر) است که بعضی اورا «شیخزاده لاهیجی» خوانده‌اند و دیوان وی شامل غزلیات و رباعیات عرفانی مرتب به ترتیب قوافی است و نسخه این کتابخانه در حدود چهارهزار ودویست (۴۲۰۰) بیت‌میباشد.

آغاز: ای عشق تو آتش زده در خرمن جانها
در سوز غمت سوخته دلها و درونها .

۳ـ رساله در شرح این بیت : ز دریای شهادت چون نهنگ لابر آرد که درحدود (۱۰۰) بیت میباشد وآغاز آن اینست :
بسمله رب‌یسر ولاتعسر ، حمد و سپاس بیحد بر حضرت احمد صمد...

۴ـ رساله در شرح دو بیت مثنوی : چونکه بی رنگی اسیر رنگ‌شد ... درحدود شصت وپنج (٦۵) بیت میباشد وآغاز آن اینست :
بسمله‌الحمدلله الذی کانت احدیته‌الذاتیه ... امـا بعد یکی از بـرادران

۵ـ رساله در شرح این بیت : عاشقان هر دمی دوعید کنند الـخ : در شانزده (١٦) بیت میباشد وبهمان بیت آغازگردیده .

٦ـ رساله درشرح این بیت : دی برسرکور زله غارت کردم الخ ؛ در سی (۳۰) بیت میباشد و آغاز آن همین بیت‌نام‌برده است .

۷ـ مثنوی اسیری ، این مثنوی را هدایت در رن «اسرارالشهود» نامیده ولی در خود آن تصریحی بدین نام نیافتم و موافق نسخه کتابخانه م.س در حدود سه هزار و دویست (۳۲۰۰) میباشد و نسخه این کتابخانـه بیش از دو

هزار (۲۰۰۰) بیت نیست و مشتمل بر مطالب عرفانی و سیر و سلوك واخلاق درضمن حکایات و داستانهای شیرین ولطیف بطرزی خوش ودلکش‌میباشد .

هست بسم‌الله‌الرحمن الرحیم مصحف آیات اسرار قدیم

۸ـ جنات‌الوصال ، در ص ۱۷۱ـ۱۷۲ بمعرفی این کتاب پرداخته‌ایم و این نسخه فقط شامل ابیاتی است که نور علیشاه موفق به انشاء آن گردیده (جنت ۱و۲و۴۳۰ بیت از جنت سوم) .

۹ـ ترجیع‌بندهاتف ، سید احمداصفهانی متخلص به‌هاتف (درصفحه۷۰۳ ج ۲ فهر دیوان وی معرفی شده و نیز بمعرفی وی پرداخته‌ام)

۱۱۸۸

این‌مجموعه مشتمل بردو کتاب‌میباشد: ۱ـ دیوان دولت (محمدعلی‌میرزای‌دولتشاه) که ظاهراً نسخه را برای یکی ازبزرگان یا خود وی درنیمهٔ نخستین قرن سیزدهی بخط نستعلیق خوب نگاشته بوده‌اند وشامل مقدمه‌ای نیز درتعریف وتمجید ازدولتشاه و کتاب وی بقلم میرزا صادق ناطق تخلص میباشد وپس ازآن قصائد ودرپی‌آن مقدمهٔ‌نظمی‌مثنوی «گلچهرواورنگ» (ص۷۹ نه دیده شود) دولتشاه میباشد واین مقدمه بمدح پادشاه‌خاتمه یافته ونویسنده داخل اصل مثنوی نشده ودرص ۸۳ نه ، که آخرین صفحهٔ نوشته شده این دیوان میباشد بخشی از ترجیع‌بند دولت درمرثیه حضرت سید الشهداء نگارش یافته وچهاربرگ نونوشته پس‌ازآنست برگهای‌شامل صفحات۱۶ـ۳۱ تازه وبرحاشیه‌ص۱۶ـ۱۸ آنها بخشی ازقصائد دولت بخط دیگری نوشته شده وباقی‌آنها ننوشته‌است ومسلماً‌برگ نخستین دارای سرلوح بوده وآنرا بریده‌اند ، حاشیه ۸ برگ نخستین را هم بریده‌اند و وصالی‌گردیده ومیان سطرهای صفحات‌آنها طلااندازی‌شده وازآغازمقدمهٔ‌مثنوی دولت‌هم ابیاتی افتاده وبدین بیت‌شروع میشود :

به‌حیران ماندن‌گم‌کرده راهان به‌حسرتهای پرحسرت نگاهان

وابیات‌این‌نسخهٔ دیوان‌درحدود نهصد(۹۰۰)بیت میباشد وظاهراًنسخه‌کامل‌بوده‌وبرگهای بسیاری از آن‌افتاده .

۲ـ رند وزاهد ۰ این‌نسخه درص ۹۳ـ۱۵۱ نه بخط شکسته نستعلیق بسال ۱۲۳۹ نگارش یافته ، پشت صفحه نخستین یادداشتی است مورخ ۱۲۷۷ .

صفحات بخش نخستین این مجموعه باطلا وازآن بخش دوم باشنگرف جدول‌کشی

گردیده وپشت صفحه اول بسال ۱۲۸۹ یادداشتی گردیده مبنی براینکه نویسندهٔ این یادداشت ، این دونسخه راکه جدا بوده‌اند بایکدیگر دریک‌مجلد گذارده‌است .

جلدتیماجی · کاغذ ترمه · قطع وزیری · شمارهٔ برگها ۷۶ · صفحه‌ای ۱۵ بیت. طول۲۷ سانتیمتر. عرض۵/۱۶ سانتیمتر· شماره دفتر۱۳۹۴۲ ·

مجموعه شعر:

۱ـ دیوان دولتشاه قاجار (محمد علی میرزا) پسر بزرگ فتحعلیشاه که بسال ۱۲۰۳ بدین جهان پای‌گذارد وبسال ۱۲۳۷ بجهان دیگررخت بربست .

از مندرجات ص ۷۸ـ۷۹ بر می‌آیدکه پدرش بیاد او و شعرش افتاده و دولت ازاین موهبت شادکام شده ودراین باب‌گوید :

ز هر کار جهان پیچ در پیچ
رضای شاه میجویم دگر هیچ
همیشه شادم از الطاف خسرو
خصوص‌اکنون که کرده شفقتی‌نو
شده بحرمحیط ازقطره‌پرسان
به‌فکر مور افتاده سلیمان
ز شعر من بپرسیده خبر باز
وزان‌پرسش‌مراکرده سرافراز
ازآن دم‌کاین بشارت راشنیدم
نمی‌دانم‌که ازشادی چه دیدم.

این دیوان دیباجه‌ای بسیار فصیح بـه نثر روان دارد و در پایـان آن قصیده‌ایست در مدح و ثنای مؤلف و مؤلفه از شاعری که خود را صادق ، ناطق تخلص معرفی کرده و تاریخ این نظم و ترتیب را بسال ۱۲۲۸ معین نموده و نـویسندهٔ نسخه را نصیر الخطاطین شناسانـده و میرسانـد کـه

ازنسخه کنونی بخشهای بسیاری افتاده است وچند بیت آخر قصیده که شامل تاریخ ونام شاعرمیباشد اینست :

لغزها جملگی شیرین ، سخنها جملگی دلکش
غزلها جملگی رنگین ، قصائد جملگی غرا
شد استکتاب از خط نصیر خیل خطاطان
که‌رسم‌الخط زخطش میکند منشی چرخ انشا
غرض این طرفه دیوان مزین چون مدون شد
دو مصرع صادق ناطق پی تاریخ کردانها
چودرج‌لؤلؤاعلی‌بود، دیوان دولتشاه = ۱۲۲۸
بود هرمصرع‌ازدیوان‌دولت لؤلؤزیبا = ۱۲۲۸

آغازمقدمه: بسمله مطلع ومقطع هرسخن‌نام‌نامی‌ناظمی را درخور است

آغاز دیوان :

چو ریزی از لب لعل شکرفشان گوهر
عجب که آب نگردد ببحر و کان گوهر.

۲ ـ رندوزاهد ، این داستان منظوم در بیان‌گفتگوهای رند وزاهد از فضولی بغدادیست (محمدبن سلیمان متوفی بسال ۹۷۱) حدود ۸۵۰ بیت

آغاز : بسمله ، ای‌برتوسجودزاهدان‌وقت نماز
وی رغبت رندان به‌توهنگام نیاز
گر اهل حقیقت‌است ور اهل مـجاز
هر کس به زبانی به‌تو میگوید راز

۱۱۸۹

این‌مجموعه‌که بخط شکسته نستعلیق بسیارخوب نوشته‌شده ، تاریخ ونام نویسنده‌را ندارد ، مسلماً درنیمهٔ نخستین قرن سیزدهم هجری نگارش یافته‌وظاهر اینست‌که نویسندهٔ

آن‌میرزا عبدالوهاب اصفهانیست ازمشاهیر شعرا ونثرنویسان و مندرجات این مجموعه:
۱ ـ غزلیات سعدی(ص ۱ـ ۲۸) درحدود پانصد بیت ، ۲ ـ غزلیاتی از حافظ (۳۴ ـ ۵۵) درحدود چهارصدوپنجاه بیت، ۳ ـ غزلیاتی‌از عاشق اصفهانی (ص ۵۸ـ۶۶) یکصدوپنجاه وسه بیت ، ۴ ـ غزلیاتی ازمجمر اصفهانی (ص ۶۸ ـ ۷۹) دویست‌وده بیت و۵ ـ دیوان نشاط (ص ۸۵ ـ ۲۴۲) مشتمل‌برقصائد وغزلیات وترکیب بند ورباعیات‌و مثنوی (حدود دوهزاروششصدوپنجاه) بدین‌بیت‌آغازگردیده :

هوا باد وهوس باران ، طمع خاك وخطر خضرا
درین گلشن زهی نادان . که بندد دل گشاید پا

پایان : آن دگر هیزم که خشك ودلکش است
چون بر آتش می نهی خود آتش است

وهمهٔ برگها باطلاوشنگرف ولاجوردجدول کشی‌شده‌است‌وامضاءیك‌یادداشت‌وتمام‌یادداشت دیگری که‌پشت صفحه‌اول‌بوده محوگردیده است ،

جلدساغری ضربی‌ظریف. کاغذترمه . قطع‌خشتی‌باریك . شمارهٔبرگها ۱۳۲ . صفحات مختلف‌السطور . طول ۲۳/۵ سانتیمتر . عرض ۱۵/۵ سانتیمتر شماره دفتر ۱۳۹۲۹ .

مجموعه شعر :

دربارهٔ غزلیات سعدی وحافظ وعاشق ومجمررک به‌ص ۴۰۰ ـ ۴۰۳ و۲۱۴ ـ ۲۱۶ و۲۶۷ و۳۹۸ فهرست حاضر واما دیوان نشاط (عبدالوهاب) به ج ۲ ما ص ۵۱۰ ـ ۵۱۴ . نشاط در سال ۱۲۴۴ بجهان دیگر شتافته است .

۱۱۹۰

این‌مجموعه نسخه را بنابرتصریح درص ۱۷۵ و۳۵۲ بسال ۱۳۰۳ و۱۳۰۲ مهدی علی‌آبادی بخط شکسته‌خوب نوشته (درنسخه چنین : ۱۳۳ و۱۳۲ نوشته‌شده) ومندرجات آن بترتیب عبارتست‌از :

۱ ـ مخمسات‌ومسمطات میرزاحسن‌علی‌آبادی(ص۱ـ۱۷۵) درحدودیکهزاروهفتصد بیت . ۲ ـ رباعیات خواجه‌حافظ شیرازی (ص۱۷۷ ـ ۱۹۶) ، هفتادوشش رباعی ، ۳ ـ رباعیات شیخ سعدی (ص ۱۹۶ ـ ۲۳۶) یکصدوشصت‌وسه ۴ ـ رباعیات خیام (ص۲۳۶ـ ۲۵۴) هفتاددو رباعی به‌ردیف الف وباء وتاء ، ۵ ـ ترجیع‌بند وقصائدقانع گلپایگانی(ص ۲۵۷ ـ ۲۸۶) ، دویست و نودویك بیت ، ۶ ـ ترجیع بند هاتف (ص ۲۸۵ ـ۲۹۲) ، ۷ـ مخمس‌ها ومسمطهای‌وفائی شوشتری(که‌ظاهرآهمان‌میرزاعبدالرسول‌مداح‌شوشتری‌است (ص ۲۹۳ـ ۳۵۲) ودرحدود ششصد بیت .

جلد مقوائی‌عطف وگوشه تیماج . کاغذ فرنگی . قطع‌خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۱۷۷ . صفحه‌ای ۱۲ بیت . طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۳ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۴۰۷۷

مجموعهٔ شعر شامل :

۱ ـ مخمسات ومسمط‌های میرزا حسن‌علی آبادی که بنابر تصریح نویسنده درآخر این بخش‌برادر نصیرالملك بوده . درکتب تذکره بنام این‌شاعر دست نیافتم به‌قرینه این که در بخش القاب المآثر والاثار ، نام نصیرالملك نیست وبقرائن دیگر بایستی این دوبرادرپیش‌از سلطنت ناصرالدین شاه (۱۲٦٤) در قرن سیزدهم زندگانی میکرده باشند واین‌مخمس‌ها ومسمط‌ها عموماً در مدح ائمه اطهار علیهم‌السلام میباشد واز مطالعهٔ آنها معلوم شدکه شاعر بهمان نام خویش (حسن) تخلص‌میکرده وتصریح نموده که از پنجاه وپنج سالگی شروع به‌گفتن‌شعر نموده ومخمس‌های وی بدین‌بندآغاز میگردد :

ای‌دل محزون‌مباش‌در غم‌وغوغا آمه ز کوثر بگیرو خامه ز طوبی
کن رقم شوق بر صحائف اشیا اول دفتر بنام ایزد دانــا
صانع و پروردگار وحی وتوانا

۲ و۳ و٤ رباعیات خواجه حافظ وشیخ سعدی وخیام است ، ۵ ـ ترجیع بند وقصائد قانع گلپایگانی‌است که‌ازشعرای قرن‌سیزدهم هجری‌ومعاصر هدایت بوده ودر ما (ج۲ ص۴۲۵) اورا بنام محمدوتخلص قانع معرفی نموده وابیات مندرجهٔ دراین مجموعه ازاین‌شاعر همه در مدح وثناء ائمه اطهار علیهم‌السلام میباشد وقصیدهٔ بهاریه‌ایکه در آخر این بخش میباشد بمدح حضرت میرزای شیرازی ، (میرزا محمدحسن اعلی‌الله مقامه متوفی بسال ۱۳۱۲)خاتمه یافته و اشعار قانع بدین‌چندبیت‌آغاز گردیده :

ای آنکه بر هیا کل توئی چه جان
توئی بکل خلق تو امروز حکمران
هر ممکنی که پای وجودش‌بود میان

باشد وجود او به بقای تو در جهان

پس از زبان حال بود عرض بندگان

تو آگهی چه ظلم شود روز و شب عیان

یا صاحب ولایت یا صاحب الزمان

ای دادرس بخاق جهان داد از این زمان.

۶ ـ ترجیع بند هاتف که ترجیع آن معروف میباشد و معرفی مختصر از آن شاعر در ص ۴۸۰ گذشت ، ۷ ـ مخمس و مسمط ها و قصائدی از شاعری وفائی تخلص میباشد که از مندرجات در این بخش بدست آمد که نامش میرزا عبدالرسول وشوشتری است و گاهی هم مداح شوشتری و مداح مطلق تخلص دارد و مندرجات این بخش نیز همه در مدح و ثناء و مراثی ائمه اطهار (ع) میباشد

آغاز: بریز ساقیا مرا مدام می بساغرا

چه می که برزند بجان هزار شعله آذرا

(۹۹۲/۱)

این نسخه بسال ۱۰۸۳ بخط نستعلیق نوشته شده ودرجلو دیوان سالك (ص۱-۱۵۰) که در ص ۲۳۸ معرفی گردید، گذارده شده وخصوصیات دیگر نسخه را درآنجا یاد کرده‌ایم .

محیط کونین

این کتاب مثنوی وبه تقلید تحفة العراقین خاقانی ساخته شده و ناظم آن سالك قزوینی است. (رك: ص ۲۴۸ ـ ۲۳۹ فهرست حاضر) دراین مثنوی چون تحفة العراقین افتتاح بمدح آفتاب گردیده وشرح مسافرت شاعر از راه تبریز به بغداد وعتبات عالیات و مراجعت از راه همدان به قزوین ودوباره حرکت از آنجا به هندوستان از راه اصفهان وشیراز وشرح مشاهدات دربین راه وعتبات وهندوستان ومردمان دانشمندی که دراین مسافرت ، شاعر بملاقات آنها نائل گردیده، آمده وخود سالك این مثنوی را محیط کونین نامیده است (درص ۱۵ نسخه):

این رشحه که هست رشك بحرین

نامش کردم « محیط کونین » .

ودرمیان این این مثنوی گاهی غزلیاتی هم جا داده ومسلماً درهنگام توقف درهند آنرا ساخته ودرص ۱۴۹ بدان تصریح کرده وگوید :

این نسخه که شد تمام درهند شد پردهٔ صد مقام درهند

خواهم به دیار خود فرستم گلدسته به یار خود فرستم

ونیز درهمین صفحه تصریح نموده که بسال ۱۰۶۱ انجام پذیرفته ودرحدود سه هزار ودویست (۳۲۰۰) بیت است .

آغاز : مائیم ستم کشان محزون زین مشت غبار وطاس پر خون .

۱۱۹۱

این نسخه ازدیوان سپهر بنام «محمودالقصائد» نامیده شده واز قرائن پیداست که در همان سال منظم ومرتب کردن آن (۱۲۴۱) نگارش یافته وازمحو واثباتهای زیاددر برخی از برگها بدست می آید که بخط خود شاعر است ومندرجات آن پس ازدیباچه ایکه درشرح حال خود شاعر وشاهزاده محمود میرزا میباشد، قصائدوترکیب بندها (ص ۱۲-۳۱۳) ومقطعات وتاریخ ها (ص ۳۱۴- ۳۳۰) وغزلیات (ص ۳۳۰-۳۳۵) ویك مثنوی درمدح وستایش محمود میرزا و درمسائل شك وسهودرنماز(ص ۳۳۵-۳۵۰) ویك مثنوی به بحرمخزن الاسرار(ص ۳۵۰-۳۷۱) ورباعیات (ص ۳۷۱ - ۳۷۲) میباشد ودرپایان نسخه، لغات عربی وفارسی مشکل راکه در این دیوان استعمال شده باترجمهٔ آنهابفارسی کنونی مرتب بترتیب حروف تهجی ،خودشاعر گذارده (ص ۳۷۴ - ۴۴۷) ودیباچه ای نیز بر آن نوشته است.

برگ نخستین نسخه افتاده وبدین جمله ها که ازمقدمهٔ دیوان میباشد، آغاز میگردد : «مخاطب خطاب لولاك ماعرفناك گوید که بودش باعث نمود موجوداست و نمودش آینهٔ»

مندرجات منظوم این نسخهٔ دیوان درحدود پنجهزار وپانصد(۵۵۰۰) بیت ولغات آن درحدود یکهزاروششصد(۱۶۰۰) بیت میباشد ودو برگ اول نسخه وصالی گردیده است.

جلد تیماجی ، کاغذفرنگی ، قطع رحلی. شمارهٔ برگها ۲۲۴ . صفحه ای ۱۵ بیت. طول ۲۹/۵ سانتیمتر. عرض ۱۶/۵ سانتیمتر .شمارهٔدفتر ۱۵۰۰۳ .

محمودالقصائد

دیوان محمدتقی سپهر تخلص و لسان الملک لقب (دیوان سپهر در ص ۲۹۹ فهرست حاضر دیده شود). سپهر در مقدمه‌ای که بر این کتاب نوشته شرح حال مختصری از خود نگاشته و در اینجاست که بسال ۱۲۱٦ در کاشان بدین جهان آمده و دیوانی شامل ششهزار بیت قصیده داشته، از وی دزدیده‌اند و پیش از این سه دفتر مثنوی بطرز مثنوی مولوی انشا نموده و تاریخی به بحر تقارب از اول خلقت تا حضرت صاحب الزمان ع ساخته و تا این سال (۱۲٤۱) بانجام نرسیده بود و در هزار روز که درخدمت شاهزاده محمودمیرزا بوده (درص ۱۳۸ـ ۱۳۹ بمعرفی این شاهزاده پرداخته شده) قصائد واشعار دیگری که انشا نموده آنها را دریکجا گرد آورده و به فرمان آن شاهزاده «محمودالقصائد» نامیده و چند قصیده‌ای که پیش از رسیدن بدرگاه این شاهزاده سروده ویك مثنوی که ببحر مخزن الاسرار نیز پیش از این انشا نموده و بدین بیت آغاز گردیده بر آن افزوده :

بسم الله الرحمن الرحیم فاتحهٔ فتح طلسم قدیم

بنابر تصریح درمقدمه ، بسال ۱۲٤۱ تألیف و تنظیم این دیوان خاتمه یافته ودرپایان مقدمه آن اظهار نموده که تاکنون بیست و سه یابیست و چهار هزار بیت انشا کرده . ونسخه دیوان سپهر که شایسته است آنرا دومین دیوان سپهر خواند ودر ص ۲٤۰ معرفی گردید غیر از محمودالقصائد میباشد وچون میدانیم که پیش از سال ۱۲٦۲ آن نسخه نیز نگارش یافته و تا سال ۱۲۹۷ شاعر زندگانی مینموده مسلماً دیوان سومی هم داشته است. محمودالقصائد بدین بیت آغاز میگردد :

زهی معلم اسما خهی مصور اشیا

هم از جهان همه پنهان هم از جهان همه پیدا

۱۱۹۲

این نسخه بخط نستعلیق زیبایی نگارش یافته نویسنده از خود و سال نگارش نام نبرده

وظاهر اینست که‌نگارش وتذهیب آن کارمولف است ودرهمان سال تألیف (۱۲۵۹) برای بزرگی‌نوشته‌شده . پیش‌ازشروع بنگارش‌مقدمه ،نام شعرائی که‌اثری ازآنان دراین‌کتاب میباشد برمربع‌هائی که ازاکلیل‌وغیره پوشیده‌شده‌نگارش‌یافته‌وسرلوحی زیبادرآغاز مقدمه دارد. نام‌فتحعلیشاه‌ومحمدشاه ومنوچهرخان درهرجای‌نسخه که‌برده‌شده باطلانگارش یافته، میان‌سطرهای دوصفحهٔ نخستین‌طلااندازی‌شده‌وهمهٔ برگها نیزباطلاجدول کشی گردیده‌است .

جلدتیماجی . کاغذفرنگی. قطع‌رحلی . شمارهٔ‌برگها ۳۵۴. صفحه‌ای ۲۳ سطر. طول ۳۰ سانتیمتر . عرض ۱۹ سانتیمتر. شمارهٔ‌دفتر ۱۱۳۴۸ .

مدائح معتمدیه

تذکره‌ایست از شعرائی که معتمدالدوله ، منوچهرخان‌رادرایام‌حکومت اصفهان‌وی مدح گفته‌اند بامدیحه‌های‌آنان بامقدمه‌مفصل تاریخی (ص۱-۷٦). گردآورندهٔ آن‌محمدعلی‌بن‌ابی‌طالب‌اصفهانی مذهب وبهارتخلص میباشد واز آثار نظمی وشرح حال‌وی بقلم‌خودش درآخر این‌کتاب (ص٦۸۹- ۷۰۷ نه) میباشد (دراین‌فصل معرفی‌میشود) وازاین‌مؤلفه بدست‌می‌آید که‌مردی دانشمند بوده‌وپدرش‌درتذهیب‌دستی‌قوی‌داشته وپسر، اورا برتر ازبهزادنقاش‌میخواند :

«درفن تذهیب هلال‌را ازقوت‌قلم انگشت نما ، وبهزادرا ازحسرت‌رقم بهزار دردمبتلا میساخت».

اینك فهرست اسامی شاعران که‌ترجمه واشعار آنان‌در این‌کتاب آمده :

۱ـ آقاعلی‌رشتی(ص۷۲) ، ۲ـ ادیب ، محمدعلی تهرانی (ص ۷٤) ، ۳ـادب ، محمدتقی کرمانشاهی(ص۸۳)، ٤ـ امید، عباس مازندرانی کرمانشاهی (ص ۸٦) ، ۵ـ اخگر، عبدالرشید بن‌شرربن آذربیگدلی (ص۹۱) ، ٦ـ انجمن اسحاق‌شیرازی (ص۹٤) ، ۷ـ افشان ، عبدالله اصفهانی (ص۹۸) ، ۸ـ اعمی (ص۱۰۲) : ۹ـ بیدل ، محمدمازندرانی کرمانشاهی (ص۱۰۳) ، ۱۰ ـبصیر، محمدابراهیم‌اصفهانی(ص۱۰۵) ، ۱۱ـ بسمل ، علی‌اکبرنواب‌شیرازی (ص۱۱۰) ۱۲ـ بهجت ، محمد باقراصفهانی (ص۱۱۱) ، ۱۳ـ پرتو ، علی‌رضای لنجانی

اصفهانی (ص ۱۱۳) ، ۱۴ـ پروانه ، محمد صادق تفرشی (ص۱۱۷) ، ۱۵ ـ پروانه، محمدحسین‌لنجانی اصفهانی (ص۱۱۸)، ۱۶ـ تشنه ، محمدتقی‌خواهر زادهٔ مهدی‌بیك شقاقی (ص۱۲۰) ، ۱۷ـ تاراج، محمدحسین اصفهانی (۱۳۳) ۱۸ـ تاراج شیرازی ، (ص۱۳۵)، ۱۹ـ ثاقب، محمدحسین مؤلف تاریخ‌جهان آرا (ص۱۳۶) ، ۲۰ـ چاکر، محمدهادی کاشانی (ص۱۴۰) ، ۲۱ ـ چاکر ، محمدقاسم مازندرانی (ص۱۴۲) ، ۲۲ـ چاکر ، نصرالله‌بروجردی (ص۱۴۴)، ۲۳ـ حکیم ، محمدیوسف نوری (ص۱۵۰) ۲۴ ـ خرم مازندرانی (۱۵۲) ، ۲۵ خاور ، محمودبن‌شاهبازخان دنبلی تبریزی (ص۱۵۵) ، ۲۶ـ خاوری ، محمد باقر هراتی (ص۱۶۰)،۲۷ ـ خاوری ، فضل‌الله‌شیرازی (۱۶۹) ، ۲۸ـ خادم، سیداسماعیل قمی (ص۱۷۰)، ۲۹ ـ دریا : لطف‌الله‌بن قطره (ص۱۷۱) ، ۳۰ ـ ذوقی ، فتح‌الله‌خراسانی (ص۱۷۳)، ۳۱ ذبیحی : اسماعیل میرزا ازنواده‌های نادرشاه (ص ۱۹۲) ، ۳۲ـ رفعت ، فتح‌الله‌میرزابن دولتشاه (ص۱۹۸)، ۳۳ـ رضائی ، محمدرضابن‌محمد رضای مازندرانی (ص۲۰۶) ، ۳۴ ـ روشن ، محمدصادق (ص۲۱۶) ، ۳۵ـ رونق، محمدهاشم‌اصفهانی (۲۱۷) ،۳۶ـ زرگر، محمدحسن (۲۱۹)، ۳۷ ـ سیما، عبدالکریم سمیرمی (۲۲۱) ، ۳۸ـ ساغر ، محمدابراهیم سه‌دهی اصفهانی(۲۳۴) ، ۳۹ـشهاب نصرالله‌لرستانی (۲۳۶) ۴۰ـ شاهین‌کاشانی (۲۹۲) ۴۱ـ شهاب ، محمدطاهر اصفهانی ، (۲۲۹) ،۴۲ـ شورش ، (ص۳۱۲) ، ۴۳ـ صبا : فتحعلیخان‌ملك‌الشعرا (۳۱۳) : ۴۴ـصاحب دیوان ، صاحب علی آبادی (۳۱۵) ، ۴۵ ـ صفائی ، ملامحمد اصفهانی (۳۱۸) ، ۴۶ ـ صفا، عبدالواسع طباطبائی زواری (۳۲۰) ، ۴۷ ـ ضیا، محمدحسین اصفهانی (۳۲۳) ، ۴۸ ـ طاهر ، محمد طاهر همدانی (۳۳۰) ، ۴۹ـ عندلیب ، محمد حسین بن صبا (۳۳۲) : ۵۰ ـ عنقا ، محمد رحیم خراسانی (۳۳۸) ، ۵۱ ـ عالی ، عبدالغفور اصفهانی (۳۴۱)۵۲ـ غزال ، محمد محسن کرمانی (۳۴۳) ، ۵۳ ـ غزالی ، (۳۵۲) ،

۵۴ـ غائب، عباس بروجردی (۳۵۵)، ۵۵ـ غوغا، عبدالله مازندرانی (۳۵۶)، ۵۶ـ فدا، محمد سعید اردستانی (۳۶۲)، ۵۷ـ فروغ . میرزا محمد اصفهانی (۳۷۵)، ۵۸ـ فدا، محمد حسین اصفهانی (۴۰۰)، ۵۹ـ فنا، ملاعلی لنجانی (۴۰۳)، ۶۰ـ فیض، میرزا احمد لرستانی (۴۵۰)، ۶۱ـ فیلی (۴۵۱)، ۶۲ـ قاآنی حبیب‌الله شیرازی (۴۵۲)، ۶۳ـ قطره، میرزا عبدالوهاب چهارمحالی اصفهانی (۴۶۱)، ۶۲ـ کوکب، محمد باقر خراسانی (۴۸۴)، ۶۵ـ مسکین، میرزامحمد علی اصفهانی، ۶۶ـ منظر، علی اصغر (۵۲۶)، ۶۷ ـ محمد قاسم خان، ظاهراً رشتی است (۵۳۸)، ۶۸ـ میرزا محمد خان بن ملك‌الشعرا (۵۶۴)، ۶۹ـ منشی، محمد حسن (۵۶۶)، ۷۰ـ مجنون طهرانی (۵۷۲)، ۷۱ـ محجوب ، حیدر علی شیرازی (۵۷۸)، ۷۲ـ سیدمحمد لنجانی اصفهانی (۶۰۸)، ۷۳ـ مطیع، مطیع مازندرانی (۶۱۶)، ۷۴ـ مهجور ، حسینقلی خان کلهر (۶۳۱) ، ۷۵ـ مشرب ، محمد علی نائینی(۶۳۹)، ۷۶ـ مظلوم، محمد هاشم‌خان اصفهانی (۶۴۱) ، ۷۷ـ محرم، محمدعلی شیرازی (۶۴۳)، ۸۷ـ میرزا رضا قلی‌همدانی (۶۴۴) ، ۷۹ـ نغمه، میرزا رضا قلی مازندرانی (۶۴۶) ، ۸۰ـ ندیم، میرزا علی‌اکبر شیرازی برادر قاآنی (۶۵۵) ، ۸۱ ـ ناطق، محمد حسن کاشانی (۶۶۱) ، ۸۲ـ نشاطی خان (۶۶۷)، ۸۳ـ وصال، میرزا محمد شفیع شیرازی (۶۶۸)، ۸۴ـ وفا، میرزا محمد علی اصفهانی (۶۷۰)، ۸۵ـ هلال، سید ابوطالب کاشانی (۶۷۲): ۸۶ـ هما شیرازی (۶۷۵) و ۸۷ـ بهار، محمد علی‌بن‌ابی‌طالب مذهب اصفهانی مؤلف کتاب (ص ۶۸۹ـ۷۰۸).

در فهرستی که مردمان نام‌بردهٔ بالادر آن‌نگارش یافته‌اندو پیش‌ازشروع به مقدمه‌گذارده شده نام شاعری فیلی تخلص که درص ۴۵۱ـ۴۵۲ نسخه شرح‌حال و ابیاتی ازوی مندرج گردیده، از قلم افتاده وتمام این‌تذکره در حدود هیجده هزار (۱۸۰۰۰) بیت است.

آغاز: بسمله‌تذکرۀستایش بی‌منتهی وتأدیۀ نیایش لاتحصی حضرت‌واجب الوجودی را سزاست

۱۱۹۳

این نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته و بنابر تصریح در آغاز کتاب (ص ۹۵) ، نویسندۀ آن محمدحسین بمرودی وبسال ۱۳۰۹ می‌باشد، پس از آخرین برگ نسخه‌که بدین بیت‌که در آغاز جنك وبمیدان رفتن‌حضرت سیدالشهداء (ع) می‌باشد:

«زتب لرزه ثقل آن ریوسار   زمین همچو سیماب شدبرقرار»

نویسنده از نگارش بقیه مطالب بازمانده و برگهای‌ننوشته‌ایکه بیش از نصف‌نوشته شده است درآخر نسخه می‌باشد.

جلد تیماجی. کاغذ سمرقندی. قطع وزیری۰ شماره برگهای نوشته شده ۱۰۰ صفحه ای ۲۲ بیت۰ طول ۲۵ سانتیمتر. عرض ۱۴ ونیم سانتیمتر. شماره دفتر ۱۳۳۴۴.

مقامات حسینی

محمد اکبر منشی‌که از معاصرین احمد شاه درانی (۱۱۶۰ - ۱۱۸۷) پادشاه افغانستان بوده، پس از فتح خراسان وملاطفت ومهربانی باشاهرخ بن رضاقلی بن نادرشاه افشار (۱۱۶۱ ـ ۱۲۱۰) ، وی بانشاء این‌کتاب در مرثیه حضرت سیدالشهداء ، حسین بن علی علیه‌السلام پرداخته و در آغاز آن پادشاه نام برده را مدح وثناگفته و در ذیل آن (ص۸ نه) معامله اورا باشاهرخ‌متذکر گردیده و از مختصری‌که در آغاز کتاب نگارش یافته بدست میاید که محمد اکبر ، توفیق براتمام‌کتاب را نیافته ومذنب بمرودی؟ تتمه‌داستان راانشانموده ولی بدبختانه نسخه این‌کتابخانه پس از شروع بداستان میدان رفتن حضرت سیدالشهداء ع ناتمام مانده و بخش نخستین به‌داستان شهادت مسلم بن‌عوسجه خاتمه یافته (ص ۱ - ۹۵ نه) و در حدود دوهزار (۲۰۰۰) بیت است .

آغاز: اگر بسمله تاج عنوان نبود
مطالب نگاریدن آسان نبود .

انجام: بگفت این و آهنك پرواز کرد
بهشت برین را سر افراز کرد.

و تتمه این کتاب در حدود دوهزار وپانصد بیت (۲۵۰۰) بیت میباشد.

آغاز: ز مسلم یکی پاك گوهر پسر
علم در شجاعت بسان پدر .

(۱۰۱۰/۲)

این نسخه پیوسته «دیوان صالح تبریزی» است که در ص ۲۵۸ - ۲۵۹ معرفی گردید و بنا تصریح در آخر آن بسال ۱۱۴۴ نگارش یافته و در حدود هفتصد و پنجاه (۷۵۰) بیت می‌باشد. خصوصیات دیگر نسخه را درص ۲۵۸ یادکرده‌ایم.

منتخب رمزالریاحین

رمزی تخلص شاعریست کاشانی که معاصر مؤلف قصص الخاقان (تألیف بسال ۱۰۷۳ - ۱۰۷۷) و نصر آبادی بوده و این هردومورخ درکتاب‌خویش بمعرفی‌وی‌پرداخته و از اشعار او ابیاتی انتخاب و اورا نیز ستوده‌اند ، صاحب قصص نام اورا هادی (نصرآبادی : محمد هادی) وپدرش را میرزا حبیب ونسبت اورا منتهی به ابن‌بابویه قمی میداند وگوید اینك‌ابیات مدون اوکه سن شریفش ازسی‌متجاوزاست ازدوازده هزاربیت بیشتر میباشد و دومثنوی ازوی بیادگارماند ، یکی بنام «رمزالحقائق» وديگرى «رمزالرياحين» نزدیك به‌چهارهزاربیت ونیزگویدآن دورا دیده‌است .

بنا برآنچه از «قصص الخاقان» استفاده شده تولد رمزی در حدود سال ۱۰۴۰ بوده و از بیانات نصرآبادی معلوم شد که در هنگام تألیف تذکرهٔ وی (۱۰۸۱-۱۰۹۲) دراصفهان زندگانی مینموده .

درسفینه خوشگو وآتشکدهٔ آذرنیزمختصری دربارهٔ رمزی در ذیل شعرای کاشان (ص۲۴۸) آورده شده است

رمزالریاحین چنانکه ازاین منتخب آن بدست می آید در زمان شاه عباس ثانی انشا وبدین پادشاه تقدیم گردیده وگذشته ازمثنوی شامل غزلیات وقطعه هائی نیزمیباشد مشاعره دراین مثنوی وصف ومناظره‌ای اززبان گلها ترتیب داده که ازنرگس شروع شده وبگل سرخ خاتمه یافته است .

رمزالریاحین (ازعبارات قصص الخاقان بدست میآمد) چهار هزار بیت میباشد واین منتخب درحدود هفتصد و پنجاه (۷۵۰) بیت میباشد

آغاز: بشهد شکر و شکر خداوند

زبان چون مغز بادامست در قند .

انجام : نهال عیش وعمرش بادخرم

نباشد بی می و معشوق یکدم .

برای نشان دادن طرزفکروقریحه شاعر ، نمونه‌ای از ابیات را در اینجا می آوریم :

گفتگوی زنبق سفید درمذمت گل یاس :

هنوز از یاس با گلها سخن بود

سخن در پردهٔ راز کهن بود

که زنبق را دماغ آشفته دیدم

ازو این تازه دعوی می‌شنیدم

که ای کجرو بگو این لاف تاکی

چنین خودبین و ناانصاف تاکی

تو در گلزار از بس ناتوانی

همیشه بار دوش دیگرانی

کسی کان بار دوش دیگر است

همیشه خار در چشم جهانست

عبث خود را کشی زین کو ببالا
کنی خود را بچشم جمله رسوا
بدوش نو نهالان زان برائی
که برگلها نمائی خود نمائی
نباشد خود نمائی از تو زیبا
که کردی از حقارت گاه پیدا .

گفتگوی زنبق سفید درتعریف خویش :

مرا زیبنده باشد خود نمائی
که دارد رنگ وبوی من رسائی
به گلزاری که حسنم رو نماید
بهار از هر طرف شیدا برآید
ز بویم نوبهـار آشفته باشد
ز دلها گرد کلفت رفته باشد
بحمدالله که دائم رو سفیدم
در این گلزار با بخت سفیدم
چه من نازك تنی روشن سرشتی
نباشد در کنار تازه کشتی
منم با دیدهٔ بیدار خفته
دماغ از بوی یار خود شکفته
گریبان چاکیم از بهر آنست
که در پیراهنم شوری نهانست
ز رعنائی چو نخل قامت تست
صفا رخسارم ازآب گهر شست

مرا خندیدن شیرین از آنست
که دایم زعفرانم در دهانست
ز صهبای لطافت تر دماغم
پر است از بادهٔ معنی ایاغم
کدامین گل شود با من برابر
که دارم بوی خوش چون‌عنبرتر.

۱۱۹۴

این نسخه بخط نسخ سلمان‌بن محسن حسینی ملقب به‌کاظم بی‌تاریخ نگارش‌یافته، ظاهراً ازروی نسخهٔ اصل ودرهمان‌سال تألیف وانشا (۱۲۵۵) نوشته شده ، وهدایت‌خود درآن نظرکرده وگاهی نسخه بدلی برای برخی ازکلمات روی‌آنها گذارده است .

جلدتیماجی. کاغذ فرنگی مهرزده . قطع‌خشتی باریك ، شمارهٔ برگها۱۶۴ صفحه‌ای ۱۶ بیت. طول ۲۲ سانتیمتر. عرض ۱۵ سانتیمتر. شمارهٔ دفتر ۱۲۹۷۰ .

منهج الهدایه

این‌کتاب یکی از آثار نظمی مرحوم هدایت میباشد (به ص۳۲۹ ـ ۳۳۰ رجوع‌شود)، پس ازحمد وثنا ونعمت حضرت مصطفی (ص) وسبب نظم‌کتاب واشارهٔ مختصری به تاریخ‌حضرت رسول (ص) وحوادث پس‌ازشهادت‌حضرت علی‌بن ابیطالب(ع) ، وقایع‌شهادت حضرت سیدالشهداءِ حسین‌بن‌علی‌علیه‌السلام واصحاب‌کرام را ازروزحرکت‌ازمدینهٔ‌منورتاکشته‌شدن مختاربن ابوعبیده‌ثقفی را درپنجهزار(۵۰۰۰۰) بیت انشا نموده وسه بیت‌آخر کتاب را که نام‌کتاب و

ره هدایتم از این سخن عنایت شد
از آن بنام همی «منهج الهدایة» شد
دویست‌بود فزون ازهزارو‌پنجه وپنج
که‌گشت‌خاطرویران‌گذرگه این‌گنج

آغاز : بنام آنکه بنامش شفای هردردیست
بیاد آنکه بیادش نجات هرمردیست.

۱۱۹۵

این نسخه بخط نستعلیق به‌سبك‌هندی بسال ۱۱۹۷ نگاشته شده ، در پایان نسخه نگارش یافته : «بانسخهٔ اصل مقابله شده» وزیر آن مهر ، یادداشتی بوده محو گردیده ، کرم‌های کتاب ، برگها را سوراخ کرده ولی ابیات آن کمتر زیان دیده ، بسال ۱۳۴۵ در اصفهان خریده شده ومالك آن روزی نسخه ، بربرگیکه پیش از برگ نخستین میباشد یادداشت نموده ونام وی‌را پاك‌کرده‌اند .

جلدمیشن . کاغذ دولت‌آبادی . قطع خشتی بزریك . شمارهٔ برگها ۱۲۶ .صفحه‌ای ۱۵ بیت . طول $\frac{1}{2}$۲۰ سانتیمتر . عرض$\frac{1}{2}$۱۲ سانتیمترشمارهٔ دفتر ۱۳۰۱۲.

مودت‌نامه ابجدی

ابجدی تخلص شاعریست‌هندی‌ودرتذکره‌ها وفهرست‌های ایرانی‌وفرنگی بنام وشرح حال وی دست‌نیافتم ، در این نسخه (ص۳۰) آمده :

«پدر از دهر چون رنجور آمد
بگر ناتك ز بیجا پور آمد
بچنگل پت گزیده جای آرام
بر آورده چو عنقا در جهان نام
پس از چندی‌شد آن دامان‌گلشن
ز تقدیر الهی مولد من»

ودرص۳۱ نسخه‌تصریح نموده که درهفتادوشش‌سالگی‌ارادت به‌علی‌اکبر نامی ازمشایخ ورزیده ودر این‌باب‌گفته :

«چو دیدم پایه من سخت شدپست
به‌دامان علی اکبر زدم دست

ز فیض بزم آن رأس المشایخ
بگردون سرزم چون کوه شامخ».

و مسلماً متاخر از جامی (متوفی ۸۹۸) بوده. درص ۲۴۸ گوید:

گرفتم گر تو شعر نغز گوئی　　بزرگی ازسراشعارجوئی
نیرزد قدر تو مثل نظامی　　نه بالاتر تواندشد زجامی
بحکمت گرتوباشی جلوه گستر　　نگردی پورسینا رابرابر».

وشاید گفت که در قرن دوازدهم هجری زندگانی میکرده و از مندرجات ص ۲۶ نسخه بدست می آیدکه خمسهٔ نظامی را جواب گفته . اینك ابیاتی راکه شامل نام کتابهای خمسه ابجدی است در اینجا می‌آوریم :

«نخستین زبدةالافکار(۱) گفتم　　جواب مخزن الاسرار گفتم
وزان پس رخت بستم بردگرراه　　کشیدم سوی انورنامه بنگاه
وزآنجاباز چون گل برشکفتم　　بسوی راغب ومرغوب رفتم
چوبرگشتم ازآن سعدین اکبر　　بیك رشته کشیدم هفت جوهر
برانگیزم کنون فالی دگرگون　　زنم قرعه برآن نام همایون
گلستان میکنم اوراق دفتر　　زگلهای جمال لعل پرور» .

این کتاب را بنابر تصریح در خاتمه (ص ۲۵۰ نه) مودت نامه نام‌نهاده:

«مودت بود چون عنوان نامه　　مودت را رقم کردم ز خامه
مودت بر سر هنگامه آمد　　ازآن نامش مودت نامه آمد»

وچنانکه در ابیات بالا بدان اشاره گردید این کتاب که«مودت نامه»نامیده شده پنجمین مثنوی ابجدی ودر معاشقه همایون پادشاه خوزستان بالعل پرور دختر پادشاه بدخشان میباشد ودر جواب خسروشیرین نظامی انشا شده ودر حدود سه هزاروپانصد(۳۵۰۰) بیت است.

۱ــ درص ۱۱۴-۱۱۵ هن کتابی نیز بنام«زبدةالافکار» به شاعری اصفهانی نیکی تخلص متوفی بسال ۱۰۰۰ نسبت داده شده است.

آغاز: خداوندا منور کـن ضمیرم
بخندان چون چمن خاك ضمیرم.

۱۱۹۶

این نسخه بخط نسخ ، ظاهراً در آغاز قرن نهم نگارش یافته ، عناوین بشنجرف نوشته شده ، چند برگ آن مجدول بلاموجورداست، از آغاز وانجام ناقص وازمیان کتاب نیز برگهائی افتاده دارد و درحدودچهارهزار ویکصدوهفتاد (۴۱۷۰) بیت است (دراصل ۵۱۲۱ بیت) ونسه بدین‌شعر آغاز میشود .

«چو ناگه مشتری را زین خبر شد
چه‌گویم کز فلك سرگشته تر شد»

وچند مصراع از آخرین‌صفحه‌محو گردیده است .

جلد تیماجی . کاغذحنائی . نطع‌ربعی . شمارهٔبرگها ۲۳۹صفحه‌ای۱۵بیت . طول ۱۸ سانتیمتر ، عرض۱۳سانتیمتر .شمارهٔدفتر ۱۲۲۲۲.

مهر ومشتری عصار

عصار تخلص شمس‌الدین حاج‌محمدبن‌احمد تبریزی‌است که‌ازدانشمندان وسخنوران عهد سلطان اویس ایلکانی ومداح اوست . وی چندین کتاب در عروض وقافیه وبدیع پرداخته ورساله‌ای هم بنام «الوافی‌فی‌تعداد القوافی» (۱) نوشته‌که در قافیه اشعار بکارآید مجموعه دیوانش شامل قصاید ، غزلیات ، مقطعات و رباعیات است ، شاعر پس از آنکه چندی در دربار سلطان احمد جلایر گذرانید ، درپایان‌زندگانی عزلت گزید و بسال ۲۹۸۲(۲) در گذشت

مثنوی حاضر راکه در دربحرخسروشیرین‌نظامی میباشد ، بسال۷۷۸ در آن هنگام‌که عزلت‌گردیده بوده‌سروده وشمارهٔ اشعارش را۵۱۲۱ نوشته‌اندولی این نسخه بعلت افتادگی برگهایی از آن فقط درحدود ۴۱۷۰ شعر در بردارد و

---

۱ . نسخه‌ای از این‌کتاب در کتابخانه شخصی‌آقای محیط طباطبائی موجود است.
۲ـ تل فوت اورا بسال ۷۸۴ نوشته واین تاریخ در دآ بنقل از«سلسلةالاولیا»سید محمدنوربخش میباشد .

وتذکره‌نویسان به‌ارزش ادبی‌ونکات دقیق‌این‌مثنوی پی‌برده‌اند . ازمولاناجامی نقل شده‌که درباره‌اش چنین گفته است : «این مرد ، روی مردم تبریز را سفید کرده‌ومحال است که دراین بحر کسی مثنوی بدین خوبی تواند گفت» . واین مثنوی بنا بگفته حاج خلیفه سه‌بار بترکی ترجمه‌شده است(۱) .

آغاز :

بنام پـادشاه عـالم عشق
که‌نامش‌هست نقش‌خاتم عشق

این شرح از مندرجات دآ ص ۲۷۵-۲۷۶ تخلیص و نیز در نگارش آن به هفت اقلیم ، تذکرهٔ خوشگو و آتشکده آذر ص ۳۵مراجعه شده است.

۱۱۹۷

این نسخه را بخط نسخ خوب مؤلف آن عبرت‌نائینی نوشته، اگرچه تاریخ نگارش را درآخرنسخه ننگاشته ولی پیداست که درسالهای نزدیك بتألیف (۱۳۴۷) نگاشته شده وگذشته ازاینکه بخط نویسنده آشنایی‌داریم ،پشت‌صفحه‌نخستین‌تصریح گردیده که‌نویسندهٔ آن خود مؤلف است . عکس ۲۲ نفر از آنان‌که‌در این نسخه معرفی شده در آغاز شرح حال آنها موجود و از آن دیگران را ندارد .

مؤلف پس از نگارش در آن نظرکرده و مطالبی را محـو و کرده ویاافزوده

جلد میشن ، کاغذ فرنگی، قطع خشتی ، شماره برگها۴۴۸ ، صفحه‌ای۲۴ بیت . طول ۲۲/۵ سانتیمتر ، عرض ۱٦ سانتیمتر ، شماره دفتر ۱۱۳۳۵ .

نامه فرهنگیان

از عبرت (محمدعلی‌بن میرزا عبدالخالق) نائینی است .

عبرت در سرگذشت‌خود درحرف (ع)این‌کتاب (ص٦۵۸) گوید: بسال ۱۲۸۵ بدین‌جهان آمده ، غزل را بینهایت خوب میسراید قصائدخوب و اقسام دیگر شعرهم دارد ، خط نسخ را خوب مینگارد و زندگـانیش از راه کتابت

۱ـ کشف‌الظنون جلددوم ص ۵۷٦ .

میگذرد ، نسخ بسیار بخطوی در این کتابخانه میباشد وبااین که اینك هفتادو پنج سال از عمر وی گذشته روح جوانی و نشاط کامل دارد .

گذشته از این تذکره که خود آن‌را «نامهٔ فرهنگیان» نام نهاده بنگارش تذکره‌ای مفصل مشغول است که گذشته از شرح حال وعکس شعرا و منتخبی از اشعار آنان ، نمونه‌ای از خط آنان را نیز شامل میباشد و تاکنون به‌آخر نرسیده امید است که موفق‌به انجام آن گردد .

نامهٔ فرهنگیان تذکره‌ایست از ۳۵تن (باخود مؤلف) از شعرای مشهور قرن‌چهاردهم هجری که در تهران ونادراً در چند شهر بزرگ ایران زندگانی میکرده و میکنند و درحدود بیست‌هزار (۲۰۰۰۰) بیت‌نظم‌ونثرعربی و فارسی میباشد و آنانکه در این کتاب نام‌برده شده‌اند بترتیب‌عبارتند از :

۱ـ امیری فراهانی(ص۱ـ۶۰) ، ۲ـ ادیب نیشابوری (۶۱ـ۱۰٤) ، ۳ - حاج میرزا ابوالفضل تهرانی (۱۰۵ـ۱۳۳) ، ٤ـ ادیب کرمانی ،غلامحسین‌خان افضل‌الملك (۱۳۵ـ۱۷٦) ، ۵ - اختر طوسی (۱۷۷ـ۱۸٤) ٦ـ ادیب نیشابوری (۱۸۵ـ۱۹٦) ۷ـ ایرج میرزا (۱۹۷ـ۲۱٦) ۸ـ اخضر(شرح حال وعکس این‌شاعر را ندارد) (۲۱۷ - ۲۲۲) ۹ـ بقای اصفهانی (۲۲۵ـ۲۷۰) ۱۰ - بهار خراسانی ملك‌الشعرا(ص۲۷۱ـ۳۰۳) ، میان این شاعر و شاعر نامبرده بعد چهار برگ ننوشته گذارده بامیداینکه‌اگر کسی رابتخلص‌حرف‌تاء بیابدنام اورا درآن‌جا دهد ۱۱ـ ثریا محمدحسین هروی (۳۱۱ـ۳۳۰) پس‌ازاین‌شاعرهم هشت‌صفحه ننوشته میباشد ، ۱۲ـ جلوه ، میرزا ابوالحسن اصفهانی (۳۳۹ـ۳٦۷) سه‌صفحه ننوشته پس‌از این شاعر میباشد ، ۱۳ ـ حیرت قاجار ، شیخ‌الرئیس ابوالحسن میرزا (۳۷۱ـ۳۹۱) ، ١٤ـ حضوری ، میرزا حسینخان سلماسی پیشخدمت ناصرالدین شاه (۳۹۱ـ٤۲۱) ، ۱۵ - حاجب شیرازی ، حیدرعلی(٤۲۳ـ٤۵۰) ،هشت‌صفحه ننوشته پس‌از این‌شاعر میباشد ، ۱٦ـ خسروی . شرح حال این شاعررانوشته و فقط منتخبی از اشعار اورا نگاشته است (٤۵۹ ـ ٤۵۷) ، ۱۷ـ دانش‌تبریزی

(۶۰۴-۴۷۷) ، ۱۸ - دانای حائری (۶۰۵ - ۶۰۶) فقط بشرح حال وی پرداخته و دوصفحه ونیم برای منتخب اشعار اوسفید گذارده ، ۱۹- سرخوش تفرشی (۶۰۹ ۶۲۰) ، ۲۰. صبوری ملك الشعرای خراسان بدر آقای بهار (۹۲۳ - ۶۲۶) ، پس از شرح حال صبوری و چند بیت که از وی نقل نموده هشت صفحهٔ نوشته است ۲۱ - حاجی میرزا علی اکبر قائم مقامی نوه پسری میرزا ابو القاسم قائم مقام (۶۳۵ ۶۳۴) ، هفت صفحهٔ ننوشته نیز اینجاست ، ۲۲ - سیدعبدالرحیم اصفهانی (۶۵۱ ۶۵۷) ، ۲۳ - عبرت نائینی مؤلف کتاب (۶۵۸-۶۶۶) ، ۲۴-عنقای طالقانی ، ابو الفضل بن علی (۶۶۷-۶۹۲) ، ۲۵- حاج میرزا سیدعلی اخوی (ص۶۹۳) پنج صفحه ننوشته پس از شرح حال این شاعر میباشد ، ۲۶ - فرصت شیرازی محمد نصیر حسینی (۶۹۹ - ۷۰۷) ته صفحه ننوشته پس از اینست ، ۲۷- کمالی اصفهانی حیدرعلی (۷۱۷ - ۷۴۶) ، دوصفحه ننوشته اینجاست ، ۲۸- مایل توسرکانی ، یدالله بن ابی القاسم (۷۴۹-۷۵۴) ، ۲۹- مایل تهرانی ، حبیب الله (۷۵۵- ۷۶۰) و چهار صفحه ننوشته مانده ، ۳۰-محمودخان کاشانی ، عندلیب تخلص (۷۶۵-۸۲۲) ۳۱- ناظم ، علی بن علی اکبر ایروانی (۸۲۲-ی۸۲) ، ۳۲- نعمت میرزا محمود خان شیرازی فسوی (۷۲۷) پنج صفحه ننوشته ۳۳- نثار شیرازی ، میرزا محمد پسر آخوند ملاعلی بابای شیرازی (۸۲۳-۸۵۲) ، ۳۴ -حاج سیدنصرالله تقوی اخوی (۸۵۳-۸۷۵) نه صفحه ننوشته و ۳۵-وحدت کرمانشاهانی ، طهماسب قلی بن رستمخان کلهر (ص۸۸۵-۹۰۲)

چنانکه گفته شد این تذکره بنام امیری فراهانی قائم مقامی آغاز گردیده ولی مؤلف شرح حالی از وی نیاورده وفقط در حاشیه صفحه نخستین عکسی چاپی از او چسبانیده وزیر آن نوشته است : «ولادتش شب پنجشنبه پانزدهم محرم الحرام سنهٔ ۱۲۷۷ وفاتش سنهٔ ۱۳۳۶) .

آغاز: امیری فراهانی قائم مقامی در افتتاح مجلس شورای ملی و مدح مظفر الدین شاه و مشیر الدوله گوید :

شاد باش ای مجلس ملی که بینم عنقریب
از توآید درد ملت را در این‌دوران طبیب

درپایان نسخه ، اشاره‌ای بانجام‌رسیدن واتمام‌کتاب‌نیست وصفحه آخر بدین‌بیت‌ختم شده است :

وحدت آسا بروقناعت کن تا نگردی‌ز دوست شرمنده

۱۱۹۸

این‌نسخه را سرایندهٔ آن غلامحسین قاجار بسال ۱۲۹۱ بخط نستعلیق‌خوب‌نوشته وبه‌صاحب دیوان (۱) تقدیم داشته و درآخر نسخه (ص۸۲-۸۶) مدیحه‌ای‌بوزن مثنوی بدین‌مطلع :

« الا ای وزیر ستوده سیر خداوندگار سخا و هنر »

در مدح صاحب دیوان و شرح حال و استدعاء خویش در سی‌وشش (۳۶) بیت نگاشته و در آخر تصریح نموده که این نسخه دومین‌نسخه‌ایست‌که ازاین کتاب نگاشته و دیگر نخواهدنوشت وبرگهای آن باطلا وجوهرقرمز جدول کشی گردیده وعناوین‌مطالب باجوهر

جلدتیماجی . کاغذ فرنگی. قطع خشتی باریك . شماره‌برگها۴۴ . صفحه‌ای ۹ بیت طول ۲۰ سانتیمتر ، عرض ۱۴/۵ سانتیمتر . شماره‌دفتر۱۵۰۳۹

نسب‌نامه کردمازندری

غلامحسین قاجارکه از ملازمین مظفرالدین‌شاه قاجار بوده ، در هنگام ولیعهدی وی به امر و فرمان او این مثنوی راکه در بیان شکار پلنگ کردن ولیعهد میباشد ، درهجو چندنفر از ملازمین وی‌که یکی از آن‌ها به‌صدر و از دیگری به‌کرد مازندری تعبیر میکند . در دویست‌بیت انشاء نموده وآن‌را بنابر تصریح درص۷۲ نسخه:

(۱) این صاحب دیوان ، میرزا فتحعلیخان پسر حاج میرزا علی اکبر قوام‌الملك شیرازی است‌که بسال ۱۲۳۶ متولد شده و به‌سال ۱۳۱۴ بجهان دیگررفته وگذشته از مقامات دولتی دوبار وزارت وپیشکاری آذربایجان را یافته و درص ۵۰ گ ۲ فارسنامه ناصری آغاز مرتبه دوم پیشکاری وی بسال ۱۲۹۲ ثبت شده و این مولفه میرساند که بسال ۱۲۹۰ بوده است .

(شداین‌نامه رانام‌از داوری نسب‌نامه کرد مازندری)

«نسبنامهٔ کردمازندری» نامیده وپس از حمد وثناء الهی و نعت حضرت رسالت‌پناهی (ص) و منقبت حضرت مولی‌الموالی علی‌بن ابیطالب ع به مدح ناصرالدین شاه وپس از آن‌به‌مدح مظفرالدین میرزای ولیعهد و تعریف سخن و مذمت از سلطان محمودغزنوی در بی‌انصافی که نسبت بفردوسی کرده‌شروع بداستان نموده و بااینکه‌هجو است شیرین است .

بنابرتصریح در آخر ، این مثنوی بسال ۲۲۹۰ انجام یافته و شاعرخود را شاگرد میرزا سنگلاخ خراسانی معرفی نمود . و تصور میکرده که در خط نستعلیق نظیر استادان بزرگ چون میرعماد ، سلطان‌علی ، رشیدا و غیره میباشد اگرچه خیلی خوب مینوشته ولی در این تصور راه‌غلط‌پیموده است .

از مندرجات ص۱۹۷نامهٔفرهنگیان درشرح حال ایرج میرزا بدست‌آمد که غلامحسین میرزا پسر ملك ایرج میرزای انصاف تخلص پسر فتحعلیشاه میباشدکه در تبریز اقامت داشته و مردی‌سلیم‌النفس وکریم‌الطبع‌بوده وبا دودهٔ اهل فقربستگی داشته وهیچگاه سرای‌وی از دراویش تهی نبوده .

ومظفرالدین شاه او را «صدرالشعرا» (۱)لقب داد وایام عمر را درتبریز به‌پایان برده است .

آغاز : نخست آفرین برخداوند پباك

که افراشت گردون‌وبگذاشت‌خان

۱۱۹۹

این نسخه را بسال ۱۳۳۷ عبرت مصاحبی نائینی بامر سردار معظم خراسانی بخط نسخ نوشته ، ابیاتی از ابتداءِ نسخه افتاده بود ، نویسنده دو صفحه را برای آن‌ها سفید

---

۱ ـ درص ۱۳ نسخهٔ «نسب‌نامه‌کرد مازندری» این بیت‌که ملقب بودن اوبدین لقب را می‌رساند درقطعه‌ای موجود است :

از آن صدرگشتم ابر شاعران که مداح شاه ولایت منم.

گذارده پس‌از آن نخستین بیت موجود درآن نسخه را (که از آن رونویس می‌کرده) نگاشته وآن این است :

زان فروزان‌کرده رخسار ایاز　　داده برروی ایاز از آن طراز

چندین برك کاغذ ننوشته درآغاز وانجام نسخه گذارده شده ودرحدود دوهزاروسیصد (۲۳۰۰) بیت است وبدین بیت انجام پذیرفته :

حق ز هر آفت نماید ایمنش　　رفته باد ازخاروخس پیراهنش

جلد مقوا عطف وگوشه تیماج . کاغذ فرنگی . قطع بغلی . شمارهٔ برگها ۹۴ . صفحه‌ای ۱۳ بیت . طول ۱۴ سانتیمتر . عرض ۱۰ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۳۳۲۱ .

۱۲۰۰

این نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته (از خطوط اوائل قرن سیزدهم است) ، ظاهراً یك برك از آغاز آن افتاده ، وازقرائن پیداست که نسخهٔ پیشین از روی این‌نسخه نگاشته شده ، پائین صفحات ازمیان رفته بود ووصالی گردیده وابیات ومصرع‌های ازمیان رفته دوباره نوشته شده ، ظاهرا از میان ص ۸۴ – ۸۵ و ۱۵۴ – ۱۵۵ برگهائی افتاده چراکه پاصفحه آن‌ها باآغاز سرصفحهٔ بعد مطابق نیست ولی دو بیت انجام وآغاز در هر دو نسخه همانست که درنسخهٔ بالاست ونیز درحدود دوهزاروسیصد (۲۳۰۰) بیت‌میباشد

برگها جدول‌کشی و برخی از ابیات محو گردیده وعناوین با جوهرقرمز است .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع ربعی . شمارهٔ برگها ۸۰ صفحه ای ۱۵ بیت . طول ۱۵ سانتیمتر . عرض ۹ سانتیمتر شمارهٔ دفتر ۱۳۳۲۲ .

وامق وعذرای نامی

درص ۱٦۱ ـ ۱٦۲ فهرست حاضر خسروشیرین‌نامی را معرفی کرده‌ایم و این مثنوی چهارمین داستان عشقی است که این شاعر انشاء نموده ، پس‌ازحمد و مناجات ونعت درسبب تألیف کتاب گوید :

چون بتأیید خدای کار ساز

بود طبعم نامه نامی طراز

موج میزد هرزمان دریای من

برکران‌می‌ریخت گوهرهای‌من

باز بود ازشوق دل روز و شبم

در سرود نامه نامی لبم

از مددکاری طبع سحر سنج
چونکه پرشدازدروگوهرسه گنج
بهر چارم گنج بزمی ساختم
خانه از نا محرمان پرداختم
قصه شیرین و خسرو شد کهن
بازگو از وامق و عذرا سخن
تاکنون ایندداستان را کس نگفت(۱)
مثقب خامه دری زایشان نسفت

آغاز: ای ز نامت نامه نامی بنام
وی بنامت افتتاح هرکلام .

۱۲۰۱

این نسخه بخط نستعلیق ظاهرا درقرن نهم نگارش یافته ، عناوین نثری را بشنگرف نوشته‌اند ، برگها نیز بشنگرف جدول کشی گردیده وبسیار نفیس وشامل هرسه دفتر ولدنامه (مثنوی ولدی) میباشد درهشت برك سفیدی که درآغاز وانجام کتاب بوده رباعیات مولانا بترتیب حروف نوشته شده ودراین نسخه یادداشهایی است ازمالکان کتاب

جلد تیماجی .کاغذ فرنگی . قطع خشتی . شمارهٔ برگها ۳۹۸ : صفحه‌ای ۲۵ بیت طول ۲۰ سانتیمتر . عرض ۱۴ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۲۲۸۶ .

ولدنامه

ولد تخلص واز القاب بهاءالدین محمد فرزند جلال‌الدین محمد رومی

---

۱ ـ نامی دراین بیت خود را نخستین ناظم داستان وامق وعذرا دانسته در صورتیکه از زمان عنصری شعرا بنظم این داستان پرداخته‌اند وآقای سعید نفیسی درص (ذ) مقدمهٔ تاریخ گیتی گشا ومرحوم تربیت درمقالهٔ «مثنوی ومثنوی گویای» که درشماره های سال پنجم وششم مجله مهرچاپ گردیده خصوصا در ص ۳۱۷-۳۲۰ سال پنجم آنهائیکه بنظم وامق وعذرا پرداخته‌اند. معرفی وتحقیقی هم دراصل ومبدء این داستان کرده است .

بلخی عارف بزرگ نامی است : (م ـ ٦٢٣ ـ ٧١٢) نخستین دفتر این مثنوی راکه ببحر خفیف است بسال ٦٩٠ سروده پس‌از آن برحسب خواهش دوستان دفتر دوم را ببحر مثنوی والدش (رمل) پرداخته سپس دفتر سوم راگرد آورده شمارهٔ اشعار دفتر یکم را ده‌هزار بیت تخمین نموده‌اند ، دودفتر دیگر

دفتر نخستین بتنهائی بسال ۱۳۱۵ درتهران بچاپ رسیده بامقدمه وتعلیق آقای جلال همائی .

۱۲۰۳

این نسخه بخط شکسته نستعلیق بسال ۱۲۸۴ نوشته شده وپس‌از اتمام تذکرهٔ و ملحقات این تاریخ را تصریح نموده ولی پشت برك نخستین یادداشتی‌که ظاهرا خط نویسنده نسخه می‌باشد ومهر محمد ابراهیم زیر آنست مشعر است که بسال ۱۲۸۵ این کتاب را برای فرار از افسردگی نگاشته وظاهر این است‌که دراینجا تاریخ رااشتباه کرده اگر چه می‌شود گفت‌که درآن دوجا اشتباه نموده و این یادداشت برای اصلاح آنست .

در آغاز نسخه سرلوحی موجود است واز حوادث برکنار نبوده وهمه برگها باطلا ولاجورد جدول‌کشی گردیده است. ملحقات این کتاب حکایاتی است خنده‌آور و تغزلاتی که درنسخهٔ چاپی یخچالیه میباشد در اینجا نیست .

جلد تیماجی . کاغذ فرنگی . قطع خشتی ۰ شماره برگها ۸۰ . صفحه‌ای ۱۲ سطر ۰ طول ۲۲ سانتیمتر ۰ عرض ۱۵/۵ سانتیمتر . شماره دفتر ۱۷٦٦۹.

یخچالیه

مؤلف این کتاب محمد علی‌بن ابی‌طالب بهار تخلص میباشد که در ص ٤٨٨ معرفی گردید ، و این کتاب که خود آنرا «یخچالیه» نام نهاده نظیر تذکره‌شعر است ولی به‌هجو وبطریق مسخره انشا شده ؛ اگرچه مؤلف‌دردیباچه اظهار نموده که این نامهائی که در اینجا می‌بینید خیالی‌است و وجودخارجی ندارند و من این کتاب را نظیر مقامات انشاکرده‌ام ولی پس از مراجعه‌معلوم شدکه بی‌غرض هم نبوده و مقصودش هجو شعرای معاصرین بوده

یخچالیه بسال ۱۲۹۰ باتصحیح ومقدمه‌ای درشرح حال مؤلف بقلم نستعلیق خوب محمد حسین فروغی ، ادیب تخلص در تهران چاپ گردیده است .

آغاز : برطرف جهان شوخی میگفت بدین منوال

دل گرم مکن دروی کاین (جزسرد) یخچال (۱)

آغازنسخه: فرح افزا ستایشی که تذکره‌اش بذله‌سرایان انجمن قدس را لب بشکر

۱۲۰۴

این نسخه بخط نستعلیق نگارش یافته (ظاهراً در اوائل قرن سیزدهم) ، برگهای آن از اول تا باخر جابجا شده وپس از دقت زیاد جای هریك را پیدا کرده و یادداشتی در آنجا گذارده‌ام ، چندین برك هم مسلماً از اوائل و میان و انجام نسخه افتاده و با این نقص اینك درحدود چهار هزارو پانصد (۴۵۰۰) بیت میباشد ، ابیات صفحهٔ ۲۰۷ محو گردیده و دوصفحهٔ میان ۱۸۲-۱۸۳ صفحه شمار نخورده و پشت برگ نخستین نوشته شده: «ناظم گلپایگانی است». در اثر ایل یادداشت تصور شده که ناظم وصفی ناظم‌علمی است و بدین سبب در دفاتر و برخود نسخه بنام «یوسف وزلیخای ناظم» ثبت گردیده است و بیت آخر کنونی نسخه اینست :

کمربندیش میراث از پدر بود　　　که پیشش به زیکدریا گهربود

برك نخستین نسخه وصالی گردیده و سرلوح مانندی دارد و برگها باجوهر قرمز جدول کشی شده است .

جلد تیماج . کاغذ فرنگی . قطع خشتی باریك . شمارهٔ برگها ۲۱۰ . صفحه‌ای ۱۱ بیت. طول ۲۱ سانتیمتر . عرض ۱۳٫۵ سانتیمتر . شمارهٔ دفتر ۱۵۰۴۵ .

یوسف وزلیخا شعلهٔ گلپایگانی

شعله تخلص شاعری است که‌بنابر تصریح مکرر خود در این‌کتاب ازشعرای‌شیعی مذهب و از اهالی گلپایگان بوده (ص۲۸ نه) :

«بگلزار محبت نغمه خانم　　　خوش‌الحان بلبل گلپایگانم»

وی پس‌از اینکه‌چندی لب ازگفتار بسته بوده برحسب امر و اشارهٔ یاران دوباره طبع و قریحه را بکار انداخته و داستان یوسف و زلیخارا بنظم آورده

و تصریح نموده که در پنجاه ویك سالگی شاعر درچهل روز نظم آن بآخر رسیده وجمله «ختم فتنه» را تاریخ انجام آن دانسته بنابر این بسال ۱۱۷۵ انجام یافته ولی یازدهمین بیت پس از این تاریخ سال ۱۱۸۰ را برای انشاء کتاب معین نموده و میاسب چنین می بینم که چندبیت در اینموضوع را که از خاتمه کتابست ولی اکنون درص ۲۸۹-۲۹۱ نه، میباشد در اینجا بیاورم :

در ایامی که از طبع گهر بار نمودم ظاهر این درهای شهوار
زمانه پر ز آشوب جهان بود بفتنه چون خم زلف بتان بود
قلم درراه فکرت پیچ وخم زد خم فتنه بتاریخمش رقم زد
بپایان بردن منزل در این راه رهی طی گشته بود از عشر بنجاه
بنظم آوردمش باطبع فیروز ز اول تا بآخر در چهل روز
بس است شعله تا کی هرزه سوزی بجان گفتگو آتش فروزی
نمودی آخرالامر از دلیری بشمشیر زبان اقلیم گیری
ترا چون ملك معنی شد مسلم مگو دیگر سخن والله اعلم
ز تاریخ او گر بپرسند سخن ؟ هزارو صد و هشت ده باسمن

بنابر آنچه نقل شد در سال انشاء این کتاب تردیدی است میان سال ۱۱۷۵ و ۱۱۸۰ وچون میدانیم که انشاء یوسف وزلیخای آذر بیکدلی بنابر تصریح خود وی (۱) بسال ۱۱۷۶ بوده و شعله اورا مقدم برخویش چون جامی وناظم هروی (ص ۳۴ و ۳۵ نه) دانسته ، ناچار تاریخ دوم (۱۱۸۰) را باید توجیح داد و ازاین تاریخ و دوشعر آذر در تاریخ انشاء یوسف وزلیخای خویش معلوم میشود که

۱ـ درنسخه چاپی آتشکده آذر که بخشی ازیوسف وزلیخای مولف موجوداست ابیات شامل تاریخ آن نگارش نیافتهٔ ولی درنسخه خطی ایه کتابخانه که زیرشماره ۸۷۶ میباشد این دوبیت است :

پی تاریخ کلکم شدشکر خا ز صبر یوسف و میل زلیخا
زهجرت خانه امد کشموش بود هزاروسیصدو هفتادوشش بود

شاعر در اداخر قرن دوازدهم زندگانی میکرده و تذکرهٔ آتشکده ، درذیل معاصرین شاعری محمدنام و شعله تخلص از اهالی اصفهان نام برده شده وهمین شاعر را هدایت در ما (ج۲ص۲۶۱) بنقل ار آن کتاب معرفی کرده ووفات وی درنسخهٔ چاپی آر بسال ۱۲۲۵ و درنسخه خطی شماره۸۸۶(ص۸۳۰) و درما بسال ۱۱۶۰ ضبط گردیده و ىين اختلاف مؤید است که ثبت تاریخ وفات از آن مؤلف(آذر) نیست و از دیگران است وبطلان قول دوم را سال انشای این کتاب (یوسف و زلیخای شعله) ثابت میکند وظاهر اینست که شعله نامبرده در آر جزصاحب این کتاب نباشد و از ابیات همین کتاب بدست می‌آید که در غربت روزگار را میگذرانیده و شاید بهمین‌مناسبت اقامت درغیر وطن آذر اورا اصفهانی معرفی کرده وگوید از سادات رفیع‌الدرجات اصفهانست و درمراتب حکمت طبعی والا داشت وصحبتش اگر اوقات اتفاق افتاده و از فیوضات اومستفیض‌ودرفن شاعری بنظم‌قصیده مائل وبزعم فقیر از متأخرین کسی از سیدمشارالیه بطریقه اعاظم فصحای متقدمین آشناتر نبود جندی‌بطبابت مشغول‌میبود.

شاعر (شعله) پس از بیان تلاقی یوسف‌وزلیخا و دیدن‌پیراهن یوسف (ع) بعنوان تمثیل داستان اجتماع‌لیلی‌ومجنون را درچاه‌که منظومه‌ایست بنام (چاه وصال» پیداست که از خود این شاعر میباشد و موافق نسخه دیگری که پیوسته یکی از مجموعات این کتابخانه میباشد دویست‌وچهل‌وچهار(۲۴۴) بیت‌است ، در این کتاب(ص۲۷۸-۲۸۱و۳۶۸-۳۷۳و۲۹۱) آورده وتمام‌یوسف‌وزلیخای‌شعله

آغاز: الهی فیض الهامی عطا کن دلم را نکته سنج مدعا کن

۱۲۰۵

این‌نسخه را بخط نستعلیق دودنگ نصراله‌نام ، درسنندج نوشته مالك‌پیشین‌نسخه تاریخ تولدفرزندان خویشرا پشت‌صفحه نخستین نگاشتهٔ وهمه‌برگهـ باا کلیل‌وجوهرقرمز جدول‌کشی گردیده ومندرجات آن درحدود یکهزاروصد(۱۱۰۰) بیت‌است .

بالای صفحهٔ نخستین فویسنده‌ای این کتاب را ازجامی دانسته و

مسلماً جنانکه خواهیم گفت اشتباه کرده است.

جلد میشن. کاغذ فرنگی، قطع رحلی بزرگ. شماره برگها ۶۰ صفحه‌ای ۱۰ بیت طول ۴۱ونیم سانتیمتر. عرض ۲۹ سانتیمتر. شماره دفتر ۱۷۸۲۴.

یوسف وزلیخای شهاب‌ترشیزی

شهاب ترشیزی، در ص ۲۹۲ ـ ۲۹۳ معرفی گردیده وگفته شد که در مقدمه دیوان خویش مؤلفاتی از خود نام برده و از آنها یوسف و زلیخا

نسخه بالا اگرچه نویسنده‌ای بالای صفحه نخستین آنرا به جامی نسبت داده ولی مسلماً از او نیست ودرص ۱۳ سطر ۳ این‌بیت را سراینده این‌داستان در برتری خویش ازجامی‌سروده:

«نه زین فکرم غرض تقلید جامی است
و گر آن رتبه جویم عین خامی است»

فقط درص ۹ و۴۲ تخلص شهاب را یافته‌ام و آن اینست:

«شهاب آهسته‌ران‌دست قلم را
مفرسا اندرین وادی قلم را».

«شهاب‌این قصه را بر جای بگذار
حدیث یوسف و یعقوب بردار».

شهاب در این داستان پس از حمدوثناء الهی ونعت حضرت‌رسول ص‌م‌ع و معراج آنحضرت به منقبت‌حضرت امیرالمومنین علی‌ابن ابی‌طالب‌ع‌پرداخته و پس از آن خسروخان نامی راکه حاکم مقتدر ویا شاهزاده وشاهی بوده ، مدح‌کرده وکتاب را بدو تقدیم داشته و این چند بیت را از مقدمه کتاب که در مدح اوست برای نشان دادن طرز فکر و قریحه شهاب در اینجامی‌آوریم:

چو این گوهر ز بحر جان برآمد
ز غواصان دهر افغان بر آمد

گهر سنجان دراو حیران بماندند
ز جان و دل بر او احسنت خواندند
نظر کردم بهتر پست و بلندی
ندیدم از بزرگان ارجمندی
که داند قدر این تابنده گوهر
شناسد گل ز خار و آهن از زر
مگر دارای دوران خان اعظم
که هست از وصف جاهش خامه ابکم
درخشان مهر اوج شهریاری
فروزان شمع بزم کامگاری
جهان عدل خسرو خان که افلاك
به پیش همتش پستند چون خاك
بزرگی کماسان با اخترانش
شمارد خویش را از چاکرانش
زحل با آن همه قدر و بلندی
کند در مجمر بزمش سپندی
ز برق تیغ او اضداد مقهور
ز رای روشنش آفاق پرنور».

این شاعر پس از اینکه زلیخارا بمصر آورد، داستان اوراهمانجاگذارد و داستان یوسف و یعقوب عم را برداشت و کار را بآخر رسانیده باین معنی که یوسف وزلیخا را بجایگاه ابدی آنها برده وداستان را تمام کرده است

تکمیل

باتخلص شهاب جزترشیزی سه نفررا می شناسیم شهاب اصفهانی، محمد

طاهر نام و نیز شهاب اصفهانی نصرالله نام و شهاب لرستانی که نیز نصرالله نام داشته وهرسه در قرن سیزدهم هجری زندگانی میکرده‌اند ولی هیچ‌قرینه‌ای نیافتم که این کتاب از یکی از این سه شاعر باشد و در شرح حال آنها نسبت چنین کتابی به آنها داده نشده بنابراین و اینکه بنابر تصریح در مقدمه دیوان شهاب ترشیزی، وی یوسف و زلیخائی داشته این مؤلفه را به‌او نسبت‌دادم.

آغاز: بنام آنکه این دیوان دلکش

شد از پرکار تقدیرش منقش .

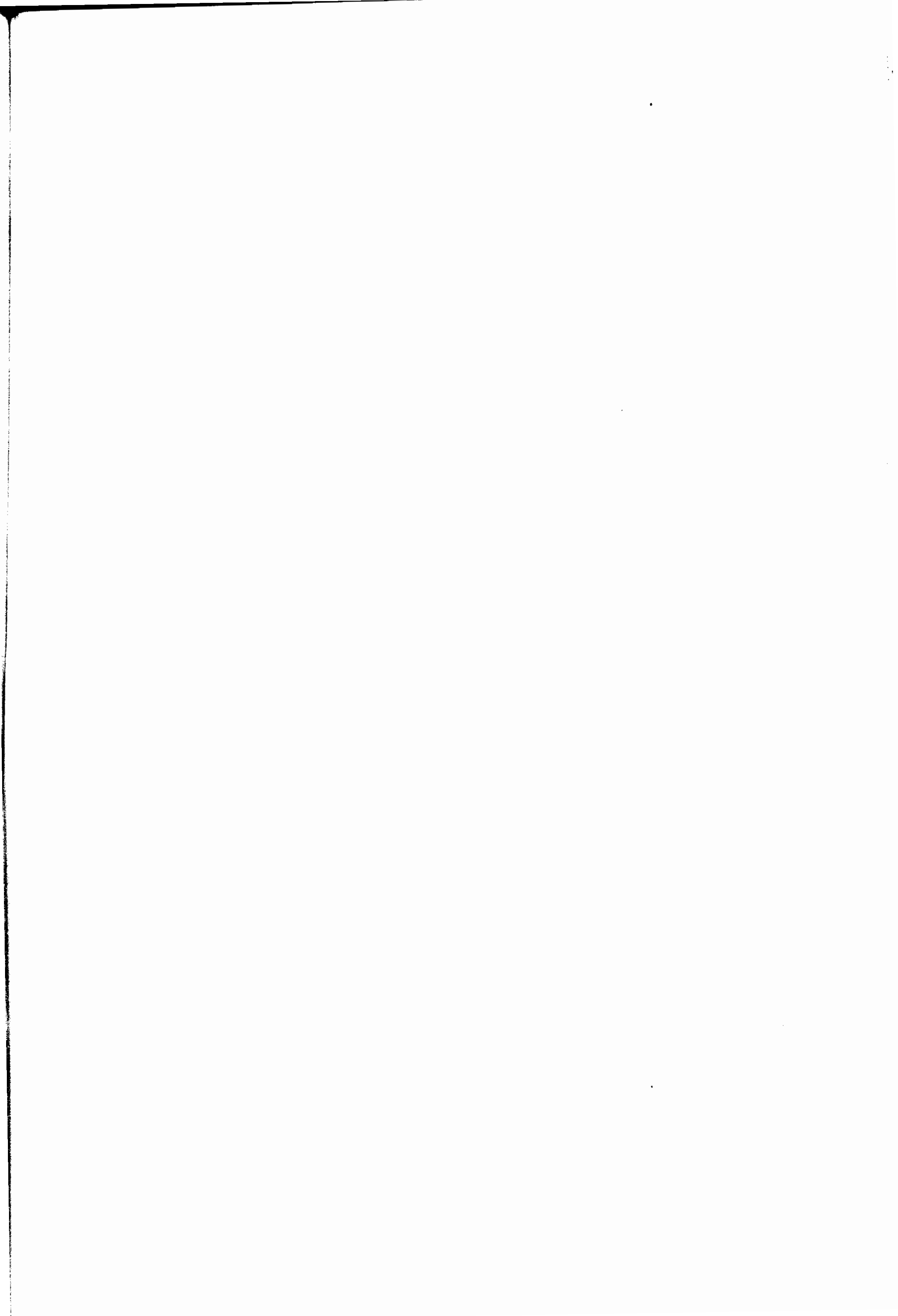
انجام: خروش‌وناله ازایام‌برخاست

فغان ازجان خاص وعام‌برخاست.

بخش دوم

استدراك شماره‌هایی است که دراین فهرست (درچاپ نخست) به‌جای شماره فرعی به اجزاء مجموعه‌ها داده‌شده‌بودودراین چاپ حذف گردید. در این استدراك تناسب در موضوع نیزرعایت میشود .

دراین بخش ۳۸ کتاب (نسخه) معرفی میشود ، هریك با شماره‌ای که درچاپ اول (دربخش ویژه‌موضوع این کتاب) از آن رساله‌ای از یك مجموعه بود .

۸۱۶

نسخه‌ایست به‌قلم نسخ قرن ۱۳ (بدون تاریخ) و ناقص دارای حاشیه‌ای است بقلم نستعلیق در تجوید ووقوف. این نسخه حاشیه‌هایی دارد منقول از : « تجوید المفید » ، «تیسیر من قواعدالقرآن» «معالم التنزیل» «نسخه تجوید پسرمحمد نورالدین پسر شمس الدین» و« رساله‌ای که مؤلف واسم آن معلوم نبود». درپشت نخستین برك یادداشتی است ازپسر میرزا محمدحسین رئیس الکتاب باسهری ازعبدالوهاب. درکناربرك ۱۶ منظومه‌ایست کوتاه (بیت) دراقسام وقوف وعلائم آنها از حافظ (ظاهراطاهرعرب)

آغازمنظومه: حافظا این نظم را بشنو کنون

تا تـرا در وقف باشد رهنمون

نشانها و عنوانها شنگرف

قطع خشتی ۲۱/۵ × ۱۴/۵ ج سقوا چیتی عطف وگوشه میشن قرمز روشن برك ۸ سطر ۱۶ کاغذ فرنگی سفید شماره ثبت ۸۷۶۵۱

قواعدالقرآن

یار محمدبن خدای‌داد سمرقندی

رجوع شود به تذکرهٔ مذکرالاحباب نثاری چاپ حیدرآباد ص ۲۸ وا. ستوری ۱: ۸۰۲ وفهرست نسخه‌های خطی سه کتابخانه مشهد(مدرسه نواب) : ٤٤٦

۸۱۹

نسخه‌ایست بقلم نستعلیق قرن ۱۲ (یااواخر ۱۱) اول نسخه ساقطاست (دنباله فصل ۳ مقدمه وقسمتی ازشرح بیت اول قصیده) وازآخرآن نیزبرگهایی افتاده وبجای آنها برگی سفید الصاق گردیده . درپایان نسخه بر یك برگ (ازبرگهای اصلی نسخه) حدیث وصیت امیر المؤمنین علی علیه‌السلام به امام حسین بن‌علی(ع) با قلمی نزدیك به قلم نسخه نقل شده ودرپایان حدیث (درذیل صفحه) نوشته «تمت الاحادیث الکامله». آغازوصیت چنین است : روی عن حسین بن علی علیه السلام قال اوصانی ابی علی(ع) قبل سوته بثلاثین خصلة قال یا بنی ان انت عملت بها سلمك الله من شرالدنیا والاخره

بر پشت نخستین برگ نسخه یادداشتی است نجوسی که سیاه شده و بدرستی خوانده نمیشود ونیز تملکی که نام نویسندهٔ آنرا سیاه کرده وکنارآن ناسی دیگر نوشته‌اند . دو برگ اول وآخر وصالی دارد وآخرین کلمات ازنخستین سطور برگ دوم بر اثـر وصالی خوانده نمیشود درکنار تمام اوراق نسخه آثار پارگی ونیز لکه‌های زرد دیده میشود ودر

برگ دوم لکه‌ها بیشتروچرکین‌تراست عناوین ونشانهاشنگرف. بریك برگ اضافی‌یادداشتی است ازآقا سید محمد جزایری ـ مالك پیشین نسخه ـ درباره مولف‌وکتاب دیکر او کنز اللطائف‌که نسخه‌ای ازآن را در نجف دیده‌است .

قطع خشتی ۲۰/۵ × ۱۵ ج مقوا باروکش گالینگورقرمزوعطف‌وگوشه‌میشن‌مشکی برگ: ۱۳۷ سطور: ۱۷ کاغذ ضخیم شکری‌آهارمهره ثبت ۸۵۸۴۱

عقدالفوائد فی شرح عقیلة اتراب القصائد

شرح ازحسین‌بن عثمان برقصیدهٔ رائیهٔ شاطبی به نام عقیله اتراب‌القصائد که به‌گفته این شارح نظم‌کتاب «المقنع» ابوعمردانی‌است‌دررسم‌الخط قرآن.

حسین‌بن عثمان شاگرد شمس‌الدین‌محمدبن محمدبن‌محمد جزری(مؤلف النشرفی‌القراآت‌العشر)است(درتألیف دیگرش به‌نام‌منهاج‌النشربه‌این‌نکته تصریح دارد) ودراین‌کتاب ازدیگرشروح‌قصیده رائیه‌شاطبی‌که پیش‌ازاوتألیف‌شده(۱) وهمه‌به عربی است (شرح سخاوی وموصلی وابن جباره وجعفری وکرمانی و ابن‌الفقیه) یاد میکند . پیش ازآغازشرح قصیده ، مقدمه ایست دارای سه‌فصل ۱ـ دربیان تحریض برکتابت وفوائدآن۲ـ دربیان‌آنکه واضع‌کتابت‌وعربیت‌که بوده ودرلطیفه‌ای چند دیگر ۳ ـ دربیان اصطلاحی چندکه ناظم دراین قصیده نهاده وامام جعبری به امتحان واستقرار ازنظم استنباط‌کرده

درشرح هربیت‌نخست‌سخن‌ابوعمردانی رادرمقنع کاملانقل ونیزازبرخی‌از مؤلفان‌وکتابهائی که‌درمقنع آمده‌ویانیامده وبرخی‌ازشارحان‌عقیله یادمیکندازآن جمله: هجاءالمصاحف‌محمدبن عیسی، ابن‌الانباری، ابوجعفرخزاز، هجاءالسنة

۱ـ ازشروحی‌که تالیف آنها متقدم برزمان شارح است و در دیباجهٔ این شرح از آن یاد نشده : شرح احمدبن محمدکازرونی (تالیف در۷۹۸) و ابن‌القاصح وعلی‌بن‌عثمان (م ـ ۸۰۱) وشرح محمدبن‌قفال‌شاطبی (شاگردسخاوی) است.(کشف‌الظنون). ازشرح‌ابن القاصح نسخه‌ای دردارالکتب قاهره سوجود است ونیز نسخه‌ای ازشرح نورالدین علی‌بن سلطان‌محمدروسی (م ـ ۱۰۱۴) به‌نام‌الهبات‌السنیةالعلیه (فهرست‌دارالکتب ۱ :۲۳و۳۰) شرح موصلی وکرمانی‌وابن‌الفقیه ـ‌که در دیباجهٔ شرح حاضر ازآنها یـادشده ـ درکشف الظنون یاد نشده‌است .

غازی بن قیس اندلسی، خلف بن ابراهیم، کتاب علم اللطائف فی هجاء المصاحف (لطائف الهجاء) ابن المقسم نحوی، کتاب التنزیل شیخ ابوداود (شاگرد ابوعمرو دانی)، کتاب الرسم ابن مهران، شیخ ابوالفضل اصفهانی، یحیی ذماری، ابن الانباری نحوی، اللطائف فی رسم المصاحف ابوالعلاء همدانی، اهوازی، کتاب فی الفوائد تالیف ابوعبید، یحیی بن آدم (راوی از ابوبکر عیاشی)، ابوالبرهشم، نصیر، ابونهیك، ابوالسماك، ابن ذراء، کتاب سعیدی، منظومهٔ ابن عمران، قصیده مصباح از آن احمدبن دلة الواسطی و منظومهٔ روضة الطرائف فی رسم المصاحف از آن شیخ جعبری (۱) ابوجعفر نخاس (۲) نشر القرائات جزری (استاد او که از شیوهٔ عبارات پیداست در زمان تألیف این شرح زنده بوده است).

مؤلف این شرح شیوهٔ خویش را در تألیف آن را چنین بیان میدارد:

«مصلحت چنان دانست که از اول قصیده تا باب الاثبات والحذف... هر بیت را مینویسد و معترض بیان لغات و اعراب و دقائق عربیه هریکی جداگانه نشود. که هرکس عربیت دارد خود احتیاج ندارد... لیکن... بیت اول قصیده را ... شمه‌ای ... از لغات و اعراب و غیره بیان خواهد کرد... و التزام نمود که از باب الاثبات والحذف تا آخر ابواب قصیده، در شرح هر بیتی اولا سخن امام

۱ــ منظومه‌های اخیر وبرخی ازکتابهارا در شرح آخرین بیت قبل از« باب الحذف و الاثبات» یکجا یادمیکند ومیگویدناظم از این مأخذ نیزدرنظم این قصیده بهره‌برده وبرمطالب مقنع افزوده است.

۲ــ از ابوجعفر نقل میکند که به‌پیروی ازمالك معتقد بوده: قرآنی که درکنارعثمان به‌هنگام کشته‌شدن ــ قرارداشت ناپدید گردیده. ودرمتن وشرح دربارهٔ این مطلب سخن به‌تفصیل آمده و از ابوعبید قاسم بن سلام آمده که درکتاب خود در قرائت حکایت کند که آن قرآن را درکتابخانه‌ای دیدم که هنوز اثر خون برآن بود. مؤلف این شرح (حسین بن عثمان) خود میگوید بعضی از مشایخ شام مرا گفتند که آن مصحف درانطرطوس است رجوع شود به‌نسخه حاضر ص ۳۵)

ائمه ابوعمر دانی از کتاب مقنع روایت کند... و روایتی که در مقنع باشد و در نظم نباشد یا در کتابی دیگر دیده میگوید»

از مؤلف این شرح چند کتاب دیگر میشناسیم همه به فارسی ودربارهٔ قرآن:
یکی منهاج النشر که در باب نخستین آن، سندخویش را از طریق استادخود ابن الجزری به قراء عشره به تفصیل آورده است. (نسخه شماره ۱/۲۳۰ خویی وشماره ۸۲۲ در این کتابخانه) و دیگر کتابی در تجوید (نسخه شمارهٔ ۷/۵۹ کتابخانه لغت نامه دهخدا) و دیگر کتاب کنز اللطائف فیما یحتاج الیه فی تصحیح المصاحف (نسخه مورخ ۸٤٤ در نجف بوده و آقاسیدمحمدجزائری ـ مالك پیشین نسخه حاضر ـ در یادداشت خویش بر یك برگ اضافی در اول نسخه از آن یاد کرده اند. و نیز نسخه هایی در دار الکتب قاهره و عارف حکمت مدینه و خوانساری نجف وجود دارد) و دیگر کتاب ایضاح المعانی فی شرح حرز الامانی که در فصل سوم آن از نام خود و استادش ابن الجرزی را یادمیکند. (نسخه دانشگاه شمارهٔ ۴۸۷۲/۰ و دو نسخه دیگر در آنجا وایجاز المعانی (استوری ۱ : ۳۹)

یکی دیگر از تألیفات او شرح کتاب الوقف سجاوندی است (که در فهرست رامپور) ج ۱ چاپ ۱۹۶۰) از آن یاد شده است

آغاز: ـ هر شکر شکر که قنادیان در قنادخانه دهان سجاده نشینان وصوامع افلاك و سکان خطه خاك میریزند و هرلباس سپاس که تاجران بوادی فطرت از شهرستان عدم به دار الحریر ادا میرسانند تسلیم خازنان بارگاه کبریا... و هر جواهر درود نثار صدف آن در یتیم و آن دری برج و انك لعلی خلق عظیم... و از روح پرفتوح آن مفتاح ابواب سعادت ... به ارواح و اشباح اهل بیت بزرگوار و یاران نامدارش ... چنین گوید تراب اقدام کلاب سگك خویدمی خدام اهل قرآن حسین بن عثمان

۸۲۱

نسخه‌ایست نستعلیق‌تحریری مورخ ۱۲۵۹. برپشت‌برگ‌نخست وقفنامه‌این نسخه مورخ ۱۳۱۵ ثبت‌شده وحاکی‌از این‌است که واقف نسخه علویه سیده‌بیگم‌خانم (همسر آقا علی‌مدرس‌زنوزی)این‌نسخه راوقف‌عام وتولیت‌آن‌را به‌فرزندش آقاحسن‌محول‌ساخت(۱) مهر آقاحسن بانقش«حسن‌بن‌علی‌حکیم» درنسخه موجوداست عناوین شنگرف است .

قطع‌خشتی ۱۵ × ۲۱ ج‌تیماج سبزبدون‌مقوا برك ۵۱ سطر ۱۵ کاغذ فرنگی‌سفیدشماره بیست‌دوم ۲۸۰۵۵ جدید ۱۰۶۶۳ .

مختارالقراء . (تجوید)

ازمختار اعمی‌اصفهانی(زنده‌در ۹۴۹) رجوع‌شود به‌ذریعه ۲۰: ۱۶۹-۱۷۰ فهرست نسخه‌های فارسی ۱: ۹۸

۸۲۲

نسخه‌ایست به‌قلم نسخ‌بهاءالدین عثمان‌بن‌عوض‌بن‌محمدقاری‌مشهوربه‌شیرازی‌مورخ پنجشنبه ۸صفر۸۵۳ بیشتربرگها خاصه‌برگهای اول وآخرنسخه دارای‌شکستگی وپارگی‌و وصالی‌است، پس‌ازبرك۲ افتادگی دارد(یك‌یادوبرك)· صفحات دارای جدول بایك‌قلم‌آبی کم‌رنك ونامرتب وبرگ‌اول‌دارای‌کتیبه‌ای‌ساده‌است که‌درزمینه‌لاجوردی‌آن نام‌کتاب باآب طلانوشته شده. پشت‌برك اول گویاصفحه‌ایست ازکتابی وبرپشت آخرین‌برگ‌علائم‌وقوف سجاوندی درجداول باقلم دیگرثبت شده پس‌ازآخرین برگ‌کتاب یك برك دیگربه نسخه الحاق‌والصاق شده‌که روی‌آن آخرین صفحه‌کتابی‌است‌کهن،وبه‌فارسی وباخط تعلیق ورقم کاتب درذیل آن چنین است:

«فرغ‌من‌تحریرهذه‌النسخه‌العبدالفقیر ... محمدبن‌ابی‌بکربن‌عبدالله‌بن‌عمربن‌احمد الغزنوین‌المصلوی تدارکه··· برحمته‌ضحوة‌یوم‌الخمیس‌لعشرخلون من شهر ربیع الاخرسنه خمس‌وستین‌وخمسمایه»· برروی‌دیگر این برك یادداشتی است که بیشترآن دراثرسیاه‌شدن ووصالی ناشیانه ناخواناست وکلماتی که‌جسته‌گریخته‌خوانده‌میشود قسمتی‌ازتاریخ‌است‌که به‌نظرمیرسد«سنة‌ثمانین‌وثمانمانه»باشدونیزنام‌امین‌الکیرانی‌واحمدشاه‌است. درحواشی‌نسخه بدلهاوجبران‌سقطات‌به‌چشم‌میخورد.عناوین‌آیات‌واعلام‌شنگرف،

قطع‌رقعی ۱۸/۵ × ۱۳/۵ ج‌تیماج‌حرمشکی برك۱۴۲ سطر: ۱۹ کاغذ کاهی‌چندرنك شماره‌ثبت ۸۱۶۶۸

۱ـ نظیراین‌وقفنامه‌در، برخی‌دیگرازنسخه‌های‌خطی‌وتعدادی‌ازکتابهای‌چاپی‌موجود دراین‌کتابخانه دیده میشود·

منهاج النشر فی العشر

از حسین بن عثمان مؤلف شرح عقیلهٔ شاطبی (شمارهٔ ۸۱۹ همین فهرست ص ۵۱۶-۵۱۸)

این کتاب به‌تصریح مؤلف براساس کتاب النشر استادش شمس الدین ابن الجزری تألیف شده ومقابله آن با تقریب‌جزری نشان میدهد ترجمه آن کتاب است بـا اضافات وبسطی . نسخهٔ حاضر دارای ۲۵ باب است (۱) (فهرست

---

۱ ــ نسخه دیگر این‌کتابخانه (۲۸۸ خویی) ۳۰ باب‌است ونسخه فاصله (نواب) ۲۸ باب میان دونسخه این‌کتابخانه اختلافات دیگر نیز (ازنظر ترتیب و کیفیت مطالب) وجود دارد .

در نسخه مجموعهٔ خویی درقسم ۴ باب ۴ (تجوید) این ابیـات‌که گویا از مؤلف است دیده میشود :

الا ای دلبر خوبـان مراد من مراد تست
الا ای مهر مهرویـان مراد من مراد تست
گرم بـر تخت بقشـانی دهی آیین سلطـانی
ببخشی علـم نعمـاقی مراد من مراد تست
گرم بردار آویزی ـ وگر بر آتشم سوزی
وگر در آبـم آمیزی مراد من مراد تست
خجل زانم که تو شاهی برم آیی سحر گاهی
مرا نه دست و دستگاهی مراد من مراد تست
وزیرا این جنین هستم که از هست تو بد هستم
ز هست و نیست وارستم مراد من مراد تست
حقیقت روز وشب پویان طریق وصل تو جویان
همیشه این سخن گویـان مراد من مراد تست

ضمیمهٔ نسخه یاد شده رساله‌ای دیگر است‌که درفهرست مجموعه امام جمعه خویی (مجلد ۷ فهرست این‌کتابخانه) شناسانده نشد ودراین فرصت به معرفی آن می‌پردازم :

مسرة الحفاظ (ص ۱۸۰ ــ ۲۱۳ دفتر شمارهٔ ۲۲۸ خویی) .

این رساله تألیف ابوسعید بن‌ابی یزید ابیوردی «درتبیین وتشریح راویین امام‌عاصم بروجهی‌که در ضمن قصیده اندماج یافته یعنی به روایت حفص ابوبکر ، به طریق عبید بن‌الصباح ویحیی‌بن‌آدم القرشی وذکروقف ووصل‌کلم مختلف فیه‌ومتفق علیه غیرمشهور» ودر (۸۹۰) ازتألیف آن فراغت یافته است .

آغاز : الحمدلله الذی جبلنی علی فطرة الاسلام وجعلنی من جملة حملة‌کلامه ... وبعد عرض می‌کند فقیر کم بضاعت شیخ ابوسعید الابیوردی

ابواب دردیباجهٔ مبسوط مؤلف پس ازذکر رموز و نشانهای ۳۲ تن ازقراء ، یادشده) اما درنسخه حاضر پس ازباب ۱۴ یك باب افزوده شد (دربیان ادغام صغیر-گ ۶۱ راست) که درفهرست ابواب نیامده .

اینك فهرست ابواب چنان که دردیباجهٔ نسخهٔ حاضر آمده :

باب اول دربیان نزول قرآن (تاریخچهٔ جمع قرآن) . دوم - تجوید دارای چهار قسم . سوم - استعاذه . چهارم - بسمله . پنجم - میم جمع . ششم - ادغام کبیر - هفتم - هاءِ کنایت . هشتم - المدو القصر نهم- بیان الهمزتین فی کلمه . دهم الهمزتین فی کلمتین. یازدهم. الهمزالمفرد . دوازدهم - بیان نقل حرکة الهمزه . سیزدهم- السکت علی الساکن. چهاردهم - وقف حمزه وهشام - پانزدهم نون ساکن والتنوین. شانزدهم - فتح و امالت . هفت دهم- هاءِ تانیث . هشتدهم- الترقیق فی الراآت. نوزدهم - تغلیظ اللامات بیستم - وقف اواخر الکلم . بیست ویکم - الوقف علی المرسوم . بیست‌ودوم- یاآت الاضافه. بیست‌وسوم - یاآت الزوائد. بیست‌وچهارم -افرادالقراآت.(۱) بیست وپنجم التکبیر . (دراین باب چهار فصل است: (سبب ورود تکبیر ۲-بیان محل اداء تکبیر و دلیل آن ۳- صنعت تکبیر ۳- چیزی چند که تعلق به ختم قرآن دارد= آداب ختم قرآن). درپایان این باب ، بخش اصول به پایان میرسد و جداول (فرش) آغاز میگردد (برگ ۱۰۱ راست تاآخر). درآغاز فرش (در خارج از جداول) چنین نوشته : «وحال آن که دراوایل اصول معلوم شد که «ف» رمزحمزه است و«ی» رمز کسانی و«ش» رمزخلف است، درفرش طریق رمزمبدل میشود یعنی هرکجا حمزه وکسانی موافقند رمز « ش » و از آن خلف «قل» و اگر مخالف باشند آن هردو بردو اصل خود باشند»

۱- دراین باب بسطی دارد ومشتمل براشارات تاریخی مهم است ومؤلف خود آن را مهمترین ابواب میشمارد .

درباب اول پس از ذکرتاریخچهٔ احمالی جمع قرآن، اسناد خویش را به قراآت عشر و به وسیله استادش ابن الجزری ـ هم چنان‌که درالنشر آمده‌ـ یادمیکند «وچون این‌کتاب را به طریق نشرنوشته ، این فقیرحقیر تاب‌الله‌علیه، اسناد قرائت نیز هم‌ازآن طریق‌می‌آورد ومیگوید‌که روایت میکنم‌قراآت عشر را از علیان حضرت شریعت مآب ... امام ائمه نحاریر المحققین ... الشیخ شمس الدین... ابی‌الحسن محمدبن‌محمدبن محمدبن‌الجزری الشافعی ...بعضی به اجازه وبعضی بـه سماع از لسان مبارك جناب او و بعضی بـه قرائت غیر برحضرتش »

مؤلف‌علاوه‌بر اساتید و اسانیدقرائت‌وتألیفات‌آنان . ازعده دیگر نیزیادمیکند از آن جمله‌از: شمس‌الدین‌محمد سمرقندی، شیخ‌تقی‌الدین ابن‌الصائغ و حسن‌بن غلبون‌وپدر اوابوالطیب وصاحب عنوان‌وصاحب کافی وصاحب هدایه وصاحب هادی و ابن بلیمه صاحب تلخیص ومحمد مکی صاحب تبصیر وابومعشر صاحب تلخیص وهذلی و شنوذی وبزی وسوسی و فضائل القران‌شیخ ابومنصورارجانی (درخاتمه) ، ابوالحسن حصری، ابوبکرقصری (استادحصری)، امین الدین‌بن سلار (استادجزری) ، ابوالعز قلانسی صاحب ارشاد، ابوالقاسم هذلی مؤلف کتاب الکامل ، شیخ شهاب الدین احمدبن الطحان ، شیخ ابوالقاسم ابن‌نحله وشیخ مکین الدین اسمر (مؤلف میگوید او تمام قرآن را باهفت قرائت دریك شب برابواسحاق‌اشبیلی عرض‌کرده است) وتاج‌الدین محمد بخاری (انتخاب کنندهٔ وقوف سجاوندی) ، محب الدین جعفر موصلی‌مؤلف مفردات، کتاب التجوید فی‌التجویدتألیف ابوعمر والدانی ،شیخ ابوالحسن سجاوندی (شاگرد شاطبی وشارح شاطبیه) ابوالفتح فارس‌بن احمد و تسهیل هشام

از کتاب منهاج النشر ، جز این دونسخهٔ‌موجود دراین‌کتابخانه‌نسخه‌ای دیگر می‌شناسیم درمدرسه نواب مشهد‌که مورخ ۸۳۸ وبه خط بهلول بن احمد

سردانی است و به نوشتهٔ فهرست آنجا (فهرست نسخه‌های دو کتابخانه مشهد ص ٤٤٨) دارای ۲۸ باب است

آغاز : بسمله الحمدلله الکریم، انزل القرآن العظیم... پس محرر این حروف ومقرر این کلمات تراب اقدام خویدمی خدام اهل القرآن حسین بن عثمان : کثرت وقاحت را سرمایهٔ خود انگاشت و با وجود قلت بضاعتی که در این صناعت داشت عقدعروس کتابی فارسی به‌طریق نشر در قراآت عشر نصب العین خود ساخت... اگرچه جمال القراء فی‌زمانه وشیخ الاقراء فی اوانه شمس الملة والدین محمدالسمرقندی علیه‌الرحمه اساس این قواعد را در سبعه نهاده

۸۲٦

دفتریست بخط نسخ ممتاز. میرزا احمد نیریزی خوشنویس معروف که در ۱۱۰۳ در اصفهان نوشته . عناوین بهمان‌خط اصل بشنگرف وطلا نوشته‌شده ـ صفحهٔ اول وص۴ سرلوح‌زیبائی ازطلا وسرنج ولاجورد وشنگرف وزنگار دارد ودرترنج وسط‌آن نام دعا را نوشته‌اند ـ همهٔ صفحات بجز دو صفحهٔ آخر تذهیب بین‌السطرین وتمام‌برگها جدول‌یازده سطری از طلاو مرکب سیاه ولاجورد و شنگرف دارد و پس از هرآیه یا جملهٔ ادعیه در صفحات ۱ـ ۴۰ دایره‌ای از طلا ساخته‌اند ـ کاغذ متن وحاشیه کرده متن کاغذخان بالغ شکری‌آهار مهره‌دار وحاشیه کاغذ ترمهٔ سفیدآهار مهره‌دار. شمارهٔ۲ اصفهانی‌آهارمهره‌دار سرخ بشمارهٔ دوم ترجمه بین‌السطری بخط نستعلیق‌دارد .

قطع رقعی ۱۲ × ۱۹/۵ روغنی با نقاشی ممتاز با زمینه زمرد اندرون زمینه سرخ سطورشمارهٔاول۹وشمارهٔ دوم ۱۲سطر (٦ سطرمتن و٦سطر ترجمه) صفحات: ۵۸ شماره دفتر ۱۵۹۸۷.این مجموعه شامل :

۱ـ کتاب دعا (ص ۱ ـ ٤۲ دفتر)

این نسخه‌شامل هشت دعای‌ماثور و آیات قرآن ، ـ شرح آیات ودعاها بفارسی . درآغازبعضی ازین‌ادعیه‌مواردخواندن وخصایص‌ادعیه بفارسی‌وانشائی که سبك آن‌قرن دوازدهم را میرساند نوشته‌شده . کاتب درپایان‌نسخه رقم کرده

است : «کتبه‌العبدالاقل الداعی‌لابودالدولة القاهرة الباهرة تراب اقدام‌المؤمنین احمدالنیریزی عفی‌عنه فی‌سنة۱۱۰۳ (درنسخه: ۱۱۳)

۲ـ کتاب دعا (ص ٤۵ ـ ـ ۵۸ دفتر)

شامل چند دعای ماثور ومناجات وتعقیبات. مواردقرائت درصدرهردعا بفارسی و ترجمهٔ فارسی آن بین‌السطرین نوشته شده . کاتب درپایان نسخه رقم نکرده ولی ازرسم‌الخط وکاغذ و تذهیب آن کاملا پیداست که این نسخه‌بخط میرزا احمد نیریزی (کاتب شمارهٔ نخستین) است.

آغاز : «اللهم‌انی‌اعوذ بك من‌سلمات نوازل‌البلاءِ ......»
«خداوندا بدرستی که من‌پناه‌می‌برم بتوازسختیها وبلاهاومصیبت‌ها..»

۸۴۰

نسخه‌ایست به‌قلم نسخ وتعلیق علی‌بن‌شیخ‌السعید الشهیدمحمدبن‌شیخ... حسین‌بن عیسی الباکائی مورخ ۸۲۴ (برك اول تازه است)کنار برگهای اول وآخروصالی‌وبعضی از نوشته‌های‌درحواشی از بین رفته وبرگها همه دارای لکه‌های زرد ویا سیاه وچرکین است ، بعضی ازصفحات باقلم دیگر (گویا ازهمان‌کاتب) نوشته شده در پاره‌ای‌ازصفحات قسمتی از نسخه درحاشیه نوشته ، حاشیه‌هایی نیزبه‌قلم تازه تردید میشود عناوین‌شنگرف
قطع وزیری۱۴ × ۲۲ ج تیماجی مشکی پاره ووصالی شده برك : . سطر .. کاغذ سمرقندی شکری چرکین شماره ثبت قدیم۷۸۷۸۳ جدید ۱۱۴۲۲

منقی **(فقه‌شافعی)**

ازمحمدبن‌یوسف‌بن‌محمدبن‌الحسین‌بن‌المبارك‌مهجردی (ظاهراً منسوب به مه‌کرد (به‌فتح‌میم و ضم‌کاف) دیهی نزدیك به ایج فارس‌است) .

مؤلف دردیباچه آورده‌است: «درفقه... کتابها بی‌حدوعد ساخته‌اند از مطولات وموجزات واکثرآن به‌زبان عرب‌ودانستن زبان‌عرب موقوف برتعلم لغت وتصریف ونحواست وهمه طلبهٔ علم‌به‌آن مشغول‌شدن و حاصل‌کردن آن

متعذر است علی‌الخصوص در تاریخ سنه‌سبع‌وسبعمایه.. خاصه در زمین شبانکاره که بی‌رونقی هرچه‌تمام‌تر طالب علمان را وارباب عمائم را روی نموده و هرجا صاحب هنری هست مسلوك و مفلوك مانده هیچ مربی نیست که تربیت اهل فضل کند وبعضی از کتب فقه که به‌زبان فرس ساخته‌اند مثل ترجمه‌و کفایه از مصنفات ... ابومسعود الفراءالبغوی... پسندیده‌و نیکواست اماهمه‌مسائل را فتوی نکرده‌است و آنجاکه فتوی کرده است بعضی از آن نه‌موافق فتوی اهل عراق است زیرا اواکثر فتوی برای مراوزه نوشته‌و نیز اقوال مختلف مذکور است آنجاوهمت طلبه‌قاصر... و نیز به‌زبانی جزل‌وفصیح انشاء فرموده‌است و اهل این قطر بر بعضی از آن الفاظ وقوف نمی‌یابند. بنابرین مقدمات ضعیف‌ترین خلق خدای محمدبن یوسف... میگوید که‌به واسطهٔ شغلی گذری برقربات و نواحی شبانکاره افتاده اصحاب تمیز وطلاب عزیز را دیدم که وقوفی تمام بر کلام عرب نداشتند داعیه‌پیداشد مرا که کتابی در فقه شافعی سازم به‌زبان فرس... برترتیب محرر فقه و اقوال ضعیفه نیاوردم... و کتاب فتاوی این زمان محرر وشرح وجیز وحاوی ولباب است. هرجا که فتاوی هرچهار کتب به‌هم راست بود فتوی صرف آوردم وهرجا مختلف بود ذکر کردم که فتوی کدام کتاب چیست... وجمله‌مسائل محرر فقه بامزیدی چند از حاوی‌و شرح وجیز دراین کتاب مذکوراست... ونام این کتاب منقی نهادم از برای آنك اقوال ضعیف را از آن دور کردم باشد که این کتاب دستوری باشد اهل تمیز را».

پس از دیباچه، نزدیك به‌صفحه اصول عقاند است وسپس کتاب طهارت آغاز میگردد . نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آستان قدس است مورخ ۸۹۶ و با شماره ۴۳۰ فقه (ج ۲: ۱۳۲)

۸۵۸

دفتریست بخط‌نسخ معرف مورخ۹۴۳
دراول‌وآخرنسخه یادداشتها پراکنده‌است، عناوین شنگرف
قطع‌رقعی۵/۱۲ × ۵/۱۸ ج‌کاغذ ابری کبود وقهوه‌ای فرسوده عطف پارچه نخی
سبزتیره صفحات ۸۱ سطور۱۷ — ۱۸ کاغذسمرقندی‌شکری آهار مهره‌دار شمارهٔ ثبت‌قدیم
۲۴۰۸۸ مجموعه‌ایست شامل:

ریاض الفتیان (ص۱-۳۱) **فارسی**

تألیف نظام‌بن‌کمال‌بن‌جمال‌بن‌حسام‌بن‌حسام هروی (نظام‌الدین بن‌کمال الدین‌بن حسام‌الدین).

نویسندهٔ این‌شرح (ابن‌حسام‌هروی) این‌شرح را در۷۸۵ یا ۷۹۰ نوشته (فرهنگنامه‌ها ازمنزوی۱۵۶ـ۱۶۰، فهرست‌این‌کتابخانه ۲ : ۳۵۳، فهرست ادبیات۳۰۲، ذریعه ۱۱ : ۳۳۲فهرست نسخه‌های فارسی۳ : ۱۹۸۶).

آغاز: سپاس‌بی‌قیاس قادری راکه‌اساس ...

پایان پرکردن ومعنی‌ملان پرکننده باشد .

۲) غنیة الشبان وقضیةالفتیان (ص۳۲ـ۴۱ دفتر)

فرهنگی‌است منظوم نظیر نصاب الصبیان‌شامل قطعه‌هایی باوزنهاوقوافی مختلف‌که برخلاف نصاب الصبیان مؤلف بیشتر مرکبات وافعال وصیغ زبان تازی‌را با ترجمهٔ آن‌ها نظم‌کرده (اغلب ابیات ازنسخه‌افتاده است) . نخست مقدمه‌ای درچند سطربه‌نثرنوشته‌وسپس ۲۶قطعه سروده‌که شامل۱۷۱ بیت‌است و درماه ذیحجهٔ ۸۱۰ بپایان رسانده‌چنانکه دربارهٔ‌آن‌گوید:

ختمه ماه ذوالحجه ض ی (۱)
سال اوهشتصد و ده ای برنا

(۱) دراصل : ختمه فهراوالحجةی‌ص

من وعی هر که او گرفتش یاد   فیبارك خجسته اش بادا

این بیت نمونه‌ای دیگر از ابیات وسبك آن کتابست:

ترحم ببخشا علی البال بردل   واخرج برون کن من الطین از گل

آغاز: «الحمدلله الذی فضل لسان العرب علی کل لسان...»

۳) نصاب المستطاب (ص ۴۱ ـ ۵۴)

منظومهٔ دیگریست نظیر نصاب الصبیان که مؤلف در آغاز آن نام خود را نجیب ادیب آورده وناچار نجیب الدین لقب داشته است وخود گوید که شامل دویست بیت است. این نسخه شامل ۲۱ قطعه بااوزان وقوافی مختلف و۲۰۴ بیت دارد ودو بیت دیگر آنرا هم درموقع صحافی بریده وازمیان برده اندواثر آن دربالای صفحات ۵۲ و۵۳ باقیست. این منظومه نیز مانند منظومه پیشین تنها شامل مفردات نیست وگاهی مرکبات زبان تازی راهم دارد واین بیت نمونه‌ای از ابیات آنست:

عهد پیمان ضیف مهمان وامان   ایمنی دع مان ولاتترك ممان

آغاز: همی گوید نجیب ادیب قربت حبیبه

پایان: اسب سید باد بر سید سلام

۴ـ صرف (کتاب در..) (ص ۵۶ ـ ۸۱ دفتر) **(عربی)**

اوراق پراکنده ایست از کتابی درصرف. اول وآخر ندارد وبه قلم کاتب دیگر اوراق دفتر است.

۸۷۹

نسخه‌ایست به‌قلم نستعلیق محمود بن محمد بن محمود بن حاجی حمادی مورخ ۸۹۲ پشت برگ اول شمسه‌ای است مذهب دارای نقاشی باقلمهای لاجورد وشنگرف وسفیدآب وآب طلا باشیوهٔ کهن (تیموری) وروی این برگ (صفحه اول نسخه) کتیبه‌ای است با همان شیوه

وتمام برگهادارای جداول آب طلائی ولاجورداست. برگ اول وآخرمندرس است ووصالی دارد وبرخی از کلمات سه سطر اول (زیر کتیبه) خوانده نمیشود. دربین برگ ۱-۲ وقبل از برگ آخر یك برك زرورق سفیدگذارده شده در تمام برگهای نسخه آثار رطوبت و دربرخی از برگها نیز لکه‌های چرکین دیده میشود .عناوین آب طلائی .

قطع رقعی ۱۷×۱۱/۵ ج تیماج قهوه‌ای سوخته باترنج ونیم ترنج ولچکی حواشی مذهب اندرون ساغری مشکی باتذهیب و سوخت . برك ۲۴۳ سطر ۱۵ کاغذ سمرقندی شکری رنگ آهارشده شماره ثبت قدیم ۷۸۸۳۶ جدید ۱۱۴۷۵ .

حلل مطرز (معماولغز)

از شرف الدین علی یزدی :

فهرست نسخه‌های فارسی ۳: ۲۱۸۱ - ۲۱۸۲ وفهرست این کتابخانه : ۲ : ۴۸۸ و۶: ۱۶۹ ، ۱۷۰ : ۳۰۸ (حلیة الحلل) ذریعه ۷: ۷۷

۸۸۸

نسخه‌ایست به خط نستعلیق (شیوهٔ هندی) برگها همه خاصه برگهای نخستین دچار آفت کرم خوردگی است و بسیاری از نوشته‌ها آسیب‌دیده . بریك برگ اضافی اول و آخر و برپشت نخستین وآخرین برگ نسخه‌نامها ووفیاتی دیده میشود. تاریخهای موجود دربالای صفحات به شنگرف، بربرگ آخر دومهر مربع و بزرگ است که بریکی نام (محمد یوسف علی خان بهادر» و بردیگری «داراب جنك» نقش شده .

قطع رحلی ۱۷ × ۲۷/۵ ج مقوای ضخیم باروکش گالینگورسرمه‌ای وعطف تیماجی قرمز مندرس. برك (با برگهای الحاقی اول و آخر) : ۲۱۱ سطور مختلف کاغذ هندی شکری مندرس شماره ثبت ۸۵۷۲۹

مخزن الاعراس

= تذکرة الاعراس (اعراس نامه) از محمدنجیب ناگوری قادری اجمیری مرید شیخ نظام الدین چشتی اورنگابادی (م-۱۱۶۲) که در ۱۱۵۵-۱۱۵۷ به تألیف آن پرداخته است .

وی این کتاب را درتکمیل تألیف شیخ مشرف الدین بن قاضی محمدنهروانی بپرداخت و وفیات جمعی ازبزرگان راکه از آن کتاب فوت شده بود و یا به‌پس

اززمان تألیف آن تعلق داشت بر آن افزوده در پایان دیباجه ازدیگران میخواهد که در آینده به تکمیل این کتاب ادامه دهند و هرچه ازتواریخ وفیات میدانند درجای خویش ازاین کتاب ثبت کنند (و درچندجای نسخه حاضر الحاقاتی دیده میشود که متعلق به‌زمانهای بعدازناگواری است)

مؤلف مآخذ خویش را غالباً در ذیل هریك از تـواریخ و فیات ذکر و پاره‌ای از آنها را نیز در اول و آخر دیباجهٔ کتاب یاد میکند . (۱)

۱ـ از جمله مآخذ اوست :

آداب‌الطالبین ، سیرالاولیاء ، طبقات شاهجهانی تصنیف محمد صادق دهلـوی ، عقدالجواهر والدرر تألیف سیدمحمدشبلی با علوی، تاریخ حبیبی

اخبارالاصفیاء، مناقب‌الاولیاء، ثواقب‌المناقب، سیرالاولیاء تألیف سیدمحمدبن‌سید مبارك کرمانی، سیرالعارفین ، نورالسافر ، تذکرةالحفاظ، الصراطالسوی ، رساله در بیان فقهائی که در کتاب‌الانوار مذکوراند ، رسالةالوصال تصنیف یکی از مریدان شیخ قاسم نوری‌پیشاوری، سیرمحمدی‌تألیف‌محمدعلی‌سامانی، ریاض‌المستطابه، اسماءالرجال‌مشکوة، طبقات‌شعرانی، کرامةالاولیاء، غایةالمقصد والمرادفی‌مناقب‌سیدناعبدالله‌الحداد، سرآةالاسرار، روضةالریاحین تصنیف‌الامام عبدالله‌الیافعی، تحفةالقادریه ، بهجةالاسرار، خوارقات ، شرح بخاری عینی، عقدالنبی، کتاب مشرع سیدمحمد شبلی با علوی ، شعب‌الاولیاء ، لطائف اشرفی، خزانةالجلالی باباسیاح بیابانی، کتاب‌الامم تصنیف شیخ ابراهیم‌الکردی‌المدنی ، گلزار ابرارمولاناعمربن مولانا احمد پاکهوت ، وصل‌الرمزاللطیف ، انس‌السالکین، مجمع الاولیاء ، رساله در بیان اعراس (وفیات) تألیف یکی از مریدان سیدمحمد گیسودراز ، مخبرالواصلین، بهجةالاسرار خواجه ابـومحمدچشتی، الفصول‌المهمه ، حسن‌المحـاضره ، کتاب‌الرحمه فی‌القیام بوظائف‌العبودیه، جذب‌القلوب‌الی‌دیار المحبوب عبدالحق دهلوی، فضائل الاولیـاء ، رسالـةالـوصال تألیف یکی ازقادریه ، تاریخ‌گجراتی، سکینةالاولیاء ، ملفوظات عبدالقادر ناگوری، نسخه سیدحسن، حاشیه رشحات، جواهرالاسرار شیخ‌آذری، رساله احباب تصنیف نورالدین جعفر ختلانی مرید سیدعلی‌همدانی، ملفوظات سیدمن‌الله ، رساله احوال ائمه اثناعشر خلاصه اولاد سیدالبشر تألیف عبدالحق دهلوی، شیرازنامه ، ملفوظات شیخ‌سعد خیرآبادی (= تحفةالسعداء) ، حل‌الرمزاللطیف، بهجةالمحافل ، ذیل کتاب‌الامم ، شرح صراطالمستقیم فیروزآبادی ، تاریخ چشتی ، اعراس‌نامه سیدحسن (از اولاد سیدمحمد مدرس بیجاپوری) ، میزان سهررودی ، مناقب‌العارفین ، تـاریخ شافعی ملفوظات سیدحبیب‌الله بیجاپوری وسکینةالاولیاء

این کتاب براساس ترتیب روزهای ماههای قمری سال است (از غرهٔ ربیع الاول تا بیست ونهم صفر) روزهای ماه به ترتیب در صدر صفحات یاد شده ودرذیل آن که یك یاچند صفحه‌میشود اسامی علما وبزرگان وعرفا ومشایخ غالباً باذکر سال وفات یادشده ودربیشترموارد ذکرتاریخ‌ولادت، برخی‌ازتصانیف، سلسله تصوف، اساتید وبرخی دیگر ازخصوصیات ودرپایان مأخذ مؤلف نیزافزوده میگردد. مؤلف‌درمقدمه به‌ذکرپاره‌ای ازآداب وخواص‌زیارت قبوروخیرات‌و مبرات برای‌گذشتگان پرداخته ومیگوید «قطب الاولیاء شیخ محمد چشتی در تصانیف خود آورده‌که ای طالب حق ... بایدتراکه رعایت اعراس اولیاءالله کنی‌که از ایشان امداد شود» ودرپایان مقدمه (پیش از شروع‌در ذکر وفیات) فقراتی از مکتوب « حضرت مخدوم حاجی سیاح سعد الدین سرور کفارکش جهت استفاده به قلم میآورد» .

آغاز: بسمله الحمدلله رب العالمین ... اما بعد این رساله مختص است درتذکرهٔ‌اعراس‌انبیا وصحبه وائمه هدی‌وسایرمشائخ کرام ... که‌شیخ‌شرف‌الدین ابن قاضی شیخ محمد نهروانی در زمان ماضی جمع کرده بودند چون از اسم اکابران که بعد از جمع رساله مذکور به رحمت حق پیوسته وبعضی اسماء متقدمین نیز خالی بودند، بنابرآن بندهٔ درویشان محمد نجیب قادری ناگوری اجمیری‌که از ... مریدان جناب ... بندگی شیخ نظام‌الدین چشتی اورنگابادی خلیفهٔ قدوة الاولیاء شیخ‌کلیم‌الله چشتی شاهجهان‌آبادی خلیفهٔ قطب الواصلین شیخ محمد الچشتی حسینی الگجراتی درسال یك هزارو یك صدو پنجاه و پنج هجری ازکتب سیرمثل نفحات الانس، مرأة الجنان وتاریخ یافعی ورشحات وآداب الطالبین وسیرالاولیاء ... وغیرها نسخه‌های معتبر برآورده وبعضی را سال وتاریخ ومرقد و سلسله در کتب یافته و تاریخ بعضی ... که درکتب به‌نظر

نیامد از صاحب سجاده یا از خادمان معتبر آنجا (مقابر) که مردم معتبر وثقه بودند به تحقیق رسانیده ثبت نمود و تاریخ که در اعراس نامهٔ مذکور مندرج بود به‌حال، داشت وهیچ تغییر وتبدیل نساخت اگرچه درکتب سیر به خلاف آن به نظر آمد» . دراواخر دیباجه میگوید :

«مقصود از وضع وبناء این کتاب که مشتمل است در هرتاریخ از تواریخ شهور تمام‌سال ... باید اگرکسی برتاریخ وصال وعرس ولیی از اولیاء الله که به زمان سابق باشد یا حال ویاآینده واقف شود خواه ازکتاب ، خواه اززبان ثقه‌دراین‌اعراس‌نامه‌که مسمی به‌مخزن الاعراس‌است برمحل‌آن‌ثبت‌مینمایند... این نسخه ... به استنباط چند نسخه معتبره چنانچه اعراس نامه شیخ‌شرف‌الدین مذکورکه‌ازکتابخانهٔ حضرت شیخ نظام الدین اولیاء (است) درسال یکهزار و یکصد و بیست و هشت هجری حسب‌الارشاد حضرت شیخ.. به ترقیم‌رسیده بود وبعد دو نسخه دیگر از بندرمبارك سورت ویك نسخه دیگر از اورنگ‌آباد به‌هم رسیده بود ... پنجم شهرشوال یك هزار و یکصد وپنجاه وشش هجری جمع شده و به اتمام رسید

پایان: شیخ عبدالله نیازی صاحب مرآة الصفا درسال یك هزار. شیخ اسماعیل بن شیخ محمد غوث گوالیاری

۹۰۸

نسخه‌ایست به‌قلم نستعلیق‌کاتبی (شایدمحمدهاشم‌نام(۱)) و مولف (اخترگرجی) بربرخی ازسطورآن خط‌کشیده ودرمتن وحاشیه اصلاحاتی واضافاتی نموده . برگ ۱-۳ وصالی وچند برگ‌آخر لکه‌های زرد رنگ دارد اما نوشته‌هاآسیب ندیده . درحاشیه ص دوم نوشته‌هاایست‌که قسمتهایی ازآن دراثروصالی خوانده نمیشود وشاید الحاقی است از

۱- درذیل‌آخرین صفحه نام «آقا محمدهاشم» دیده‌میشودکه بامرکب سیاه (نه‌قرمز چون دیگرعناوین‌نسخه) نوشته واین خود ـ علاوه‌براین‌که‌خط‌نویسندهٔ اصلاحات‌باقلم‌نسخه تفاوت‌کلی دارد ـ قرینه‌ای دیگر است برمدعی .

مولف بردیباجه درحاشیه ص۷ (مقدمه) حاشیه‌ایست‌گویابه قلم‌مؤلف‌به نقل‌از کتاب‌عیون الاخبار صدوق .

قطع خشتی ۱۵/۵ × ۲۱ ج تیماج مندرس‌مشکی‌برگ ۱۵۹ سطور۱۱ کاغذفرنگی سفیدآهار زده شمارهٔثبت ۶۸۷۷۰

انجمن آرا(تذکره شعرا)

تذکره اختر ازاحمد بیگ‌گرجی متخلص به اختر فرزند فرامرز بیگ گرجی.ترجمه ونمونهٔاشعاراین‌شاعران‌درانجمن‌آرای‌اختریادشده‌است :

آذر بیگدلی، اسیری (حسین خان ازاصفهان) الفت (محمدقلی افشار) انیس (محمد صادق از اصفهان) انور(ابراهیم فرزندکوچك‌کریمخان زند) میرزا ابوالقاسم انجوی شیرازی، اکبر (میرزا علی اکبرحسینی اصفهانی) بهار (محمدعلی‌پسرملا اسحاق داراب‌جرد) بیدل (محمد امین خان‌نیشابوری) بسمل (علی اکبر) پیمانه (آقا حسین شیرازی) باقی (عبدالباقی اصفهانی) بیخود (میرزا زین‌العابدین ازاصفهان) میرزا جواد (چارمحال اصفهان) جلالی(علی رضا یزدی) تسلی(رجبعلی شیرازی) حسینی (محمد حسین یزدی) حاجت (آقا یادگار ازشیراز) حریف (سید میرزاابوالحسن جندقی) حیران (محمدعلی‌یزدی خرد (علی‌مردان نوری) خاوری (آقامعصوم‌کوزه‌کنانی)کاشانی، خرم (میرزا محمدهاشم اصفهانی) خاوری (فضل‌الله‌شیرازی) دانش(محمدعلی‌آقا بزرگ اصفهانی) درویش (ملا درویش علی ازقاینات)رفیق(ملاحسین اصفهانی) میرزا محمدرضا طبیب اصفهانی، سحاب (سیدمحمد پسرهاتف)سروش(محمد باقر) ساغر(شیخ‌محمد شیرازی) سالك (محمدجعفرشیرازی ریاضی دان) شیدا (میرزا ابوالحسن یزدی) شعله (سیدمحمد اصفهانی) میرشمس‌الدین شیدا (محمد علی اصفهانی) شایق (هادی‌بیك شیرازی ازلرستان) شهاب (عبدالله ترشیزی) شحنه (محمدمهدی خان خراسانی) صهبا (محمدتقی قمی) صبا (آقا فتحعلی) صبور

(میرزا احمد) صباحی(حاجی سلیمان بیدگلی) صافی (سیدمحمدجعفر)صفایی (محمدعلی یزدی)طبیب (سیدعبدالباقی‌طبیب نادر) طلعت (آقا محمداصفهانی) طرب (میرزا یوسف) طائر (حسنعلی‌خان شیرازی) طبیب (سید زین‌العابدین اصفهانی) عاشق آقا (منصورسمنانی) عالی (محمد حسین ازفارس) عارض(آقا بابا از اصفهان)عابد(اصفهانی)(محمدباقر) عاشق(آقا محمد اصفهانی)عذری (علی) غیرت (محمد جعفر اصفهانی) فدا (محمدسعید) (محمد حسن‌ازخـوی) فردی (صفرعلی بیك زند) فردوسی (ابوالحسن ازشیراز) فروغی (میرزا محمد اصفهانی) قضایی (عبدالرحیم یزدی) گلشن(محمدعلی زنگنه) کوکب(آقامحمد صادق) منتخب (میرزا حسینعلی‌خراسانی ترشیزی)محمدنصیر ، منعم ، مهدی‌بیك (ازطایفه شقاقی آذربایجانی)مخلص (محمدنبی میرزابابا) مشتاق(میرزاسیدعلی اصفهانی) درویش مجید (طالقانی) مشرب (میـرزا اشـرف از سمنان) مهجور (اصفهانی) مایل(شیخ رحیم اصفهانی) مفتون (دنبلی) مجمر(سید حسین) نشاط نورعلی‌شاه، نظیر (امان‌الله‌بیکازنگنه) نادم (ملانورمحمد) وصال ،وفا (محمد حسین فراهانی) وامق (محمد صالح اصفهانی) هما (محمد صادق)هاتف

درمقدمه پس‌ازدفاع ازمقام شاعران گوید :

« دراین وقت که سنه ۱۲۲۲هجریست فقیرصداقت سیر احمد متخلص به اختر مترصد این معنی گردید که مجملی از مجاری احوال ومختصری ازمنتخب اقوال شعرای معاصرین ... رقم‌زده خامه ... نماید واین رساله رابه‌انجمن آرا موسوم واسامی شعرارا به طریق حروف تهجی مرقوم که حرف اول تخلص را معتبر گرفته وبه دوفصل مقرر داشتم :

فصل اول درتذکار اشعار اطوار شعرای معاصرین

فصل دوم درذکر شمه‌ای ازاحوال وقدری از افکار بندهٔ مؤلف (درنسخه حاضر تنها فصل اول است)

۹۰۹

این نسخه به‌قلم نستعلیق مهدی فراهانی و (مانند نسخه زیر) مورخ ۱۲۳۶ ونیز ازجهت تعدادسرلوح و کیفیت تذهیبات وفهارس‌اعلام مانند نسخه‌پایین‌است. کاتب درپایان رقم کرده: «کتبه کاتب الحضرةالسلطانی مهدی الفراهانی» کناربرك ۱/۲ وبرك‌آخرنسخه وصالی شده ولی به‌نوشته‌ها آسیبی نرسیده. درپشت‌آخرین برك‌چند تاریخ تولدـتاریخهای ۱۲۸۶ ، ۱۲۸۲ و ۱۳۵۳ دیده میشود

قطع رحلی کوچك ۱۹/۵ × ۲۹ ج تیماجی‌قرمزبرك۳۳۵ سطورهرصفحه ۱۵ کاغذ فرنگی‌آهاره‌مهره ضخیم شکری شماره ثبت ۸۶۷۸۹

۹۱۰

نسخه‌ایست‌به‌قلم نستعلیق مورخ۱۲۳۶ دارای پنج سرلوح‌مذهب (درگ و۴، ۲۶، ۳۹ ، ۲۱۹) حاشیه ص او۲ و۶۵ نقاشی‌گل وبوته و تذهیب دارد . وهمه صفحات‌دارای جداول با چندقلم آب طلائی وآبی وقرمز است در بیشتر برگها لکه‌های چرکینی دیـده می‌شود . برپشت نخستین برك ویك برك اضافی آخر نسخه نوشته‌هایـی پراکنده است . عناوین شنگرف نخستین برك هر بخش فهرست اسامی شعراء شنگرف نوشته شده قطع‌رحلی کوچك ۵ × ۱۸ × ۲۷/۵ کاغذفرنگی آهارمهره ج تیماجی ، باترنج ونیم‌ترنج ولچکی سوخته اندرون‌آسترچرمی قرمز برك ۳۲۹ سطور هرصفحه ۱۴ شمارهٔ ثبت قدیم ۵۰۹۳۰ جدید ۹۲۸۹

انجمن‌خاقان : (تذکرهٔ‌شاعران)

از راوی‌گروسی فاضل‌خان دارای چهار انجمن

۱ـ اشعار صاحب قران(فتح‌علی‌شاه) ۲ـ اشعار شاهزادگان ۳ـ ملتزمین رکاب ٤ ـ شعراء بلاد. خاتمه سرگذشت واشعار مؤلف

۹۱۱

نسخه‌ایست به‌قلم شکسته نستعلیق تحریری مؤلف (عباسقلی سپهر) مورخ۱۳۰۱.
این نسخه با نسخهٔ‌چاپی تفاوتهای بسیاردارد ونزدیك به‌نیمی از آن‌کمتر دارد ودرعوض در پایان این نسخه چهارصفحه مطلب‌است‌که درچاپی‌نیست .

پایان نسخه : واین خانه‌زاد صدساله ... به‌نگارش حالات مکارم آیات ووقایع‌دولت جاوید مدتش .. به‌آن سبك که به‌خاطر سپرده‌ام موفق و مفتخربداری تا پاره‌ای ازنعمتهای

صدساله‌اش را به‌شکر وسپاس وخدمتگزاری ادا کرده باشم فی ۱۵ شهر ربیع‌الثانی ۱۳۰۱
پشت برگ اول فهرست اوصاف خاصه شاه به‌اختصار بخط مؤلف نوشته‌شده
قطع رقعی ۱۲ × ۲۰ ج تیماجی سبز صفحات ۱۴۶ سطور ۱۱ کاغذ فرنگی شکری رنگ
ضخیم شماره ثبت ۷۴۷۰۳

اوصاف ناصری

= تذکرهٔ ناصری از عباسقلی سپهر کاشانی. عباسقلی سپهر دست در کار تألیف کتابی بزرگ به نام تذکرهٔ ناصری بوده‌است شامل سرگذشت و معرفی همه طبقات رجال عصر خود او که ظاهراً به پایان نرسانیده امـا قسمتهایی از یادداشتهای این کتاب (به‌قلم سپهر یا به قلم صاحبان ترجمه که سپهر از آنان میخواست تا ترجمه خویش را بنویسند) در این کتابخانه موجود است. سپهر در دیباجه و خاتمهٔ پاره‌ای از مؤلفات خویش، از تذکره ناصری یاد میکند ویادر معرفی خویش در دیباجه‌ها خود را مؤلف تذکره بزرك ناصری میخواند. در پایان مشکوة الادب ناصری که مؤلفات خویش را تا به‌سال ۱۳۱٤ برمیشمرد از مجلد نخستین تذکرهٔ ناصری که خاص ناصرالدین شاه پرداخته و آن رااوصاف ناصری نام‌داده وبه‌تازگی ازچاپ بیرون آمده یادمیکندومیگوید «تاکنون نزدیك به چهل هزار از احوال واشعار معاصرین ضبط افتاده». (مشکوة الادب ـ ج ۱: ۱۰۸۸)

اوصاف ناصری در ۱۳۰۱ به‌قلم نستعلیق خوب حاج میرزا محمدرضای صفا پسر حاج میرزا حبیب خاقانی شیرازی بافهرست مفصل مطالب و بامقدمه صنیع الدوله چاپ شده درچندجای این نسخه چاپی و (در مقدمه صنیع الدوله ودر صدر فهرست) عنوان آن چنین است «جزء اول از تذکرهٔ مبارك ناصری» ودر پایان مقدمه صنیع الدوله آمده:

«این مبارك کتاب راکه عجالة عنوانـی میمون از کتاب مبسوط تذکـرهٔ مبارکه‌ایست که‌شامل احوال معاریف واجله واعیان وشعرای عصراست که .. مشارالیه اشتغال به‌جمع وتألیف آن‌دارد».

سپهر درنسخهٔچاپی اوصاف ناصری صفحاتی‌را به‌اشعار ناصرالدین‌شاه اختصاص‌داده ونیز اضافاتی دیگردارد که‌درنسخه خطی نیست از آن جمله در خاتمه‌چاپ، قصیده‌بزرگی‌رابنام‌مشرقیه که‌خوددرمدح‌شاه‌وبه‌مناسبت‌سفراو به‌زیارت مشهدرضوی (ع) سروده آورده است (۱).

آغاز: بسم‌الله‌الذی‌خلق آدم علی‌صورته وشرفه‌بنبوته‌وبعد کمتربنده‌درگاه یزدانی .. عباسقلی مؤلف کتاب مشکوة‌الادب وتذکرهٔ مبارکه ناصری عرضه میدارد

۹۱۲

نسخه‌ایست به‌قلم نستعلیق (عبارات عربی نسخ‌است) مولف‌دربرخی از صفحات بریك‌یاچند سطرخط‌کشیده ویاسیاه ویامحوکرده وهم‌چنین برخی ازحواشی‌را. این نسخه ناقص است (مطلب درصفحه آخر ناتمام‌مانده). ودرپشت آخرین برك یادداشتی جالب‌از مرحوم‌بهار (مالك پیشین نسخه) باعنوان «من‌العجائب والغرائب» دیده میشود. برپشت نخستین برك نسخه‌نیزاین‌یادداشت نوشته‌است :

«کتاب حدائق‌الجنان از تألیفات عبدالرزاق دنبلی ۱۱۷۶ درشرح احوال مولف ومسافرت وی به‌شیراز وشرح حالی ازفضلاء شیرازکه‌بااو معاصر بوده‌اند وبنذی‌ازحالات کریم‌خان واحفاد اوتاظهور دولت آقامحمدخان قاجار، که‌به‌خط مولف‌کتابت‌شده وناتمام مانده» . دربرخی ازصفحات حاشیه‌هایی‌است‌ازبهارباقلم‌جوهرآبی درتوضیح پاره‌ای ازنکات مبهم یا جبران افتادگیها. بیشتر عنوانها دراین نسخه‌نوشته‌نیست‌وجای‌آنها سفیداست و مرحوم بهار غالبا این عنوانها را نیزدرحاشیه استدراك کرده‌است(ظاهراً از روی نسخه تجربةالاحرارمتعلق به‌کتابخانه مجلس) .

قطع خشتی ۱۵ × ۲۱ ج تیماج‌مشکی بدون مقوا باآستری ازکاغذمصور. صفحه: ۱۳۰ سطور ۲۶ کاغذفرنگی سفیدشماره ثبت ۷۶۴۲۵ .

۱ـ سپهردرآخراین‌نسخه (ص۲۰۴ چاپی)میگوید: «پنجاه‌سال‌قبل‌ازاین‌ازجمله‌شهرهای بدآب وهوای این مملکت شهرطهران بود تابه‌آن درجه که اگـرمیخواستند دیوارگری یاکارگری ازدیگرشهرهابه‌مزدوری دراین‌شهر حاضرکنند به‌هیچ تطمیع تمکین نمیکردو چون مجبور میگشت مانند آنان‌که به‌سفر آخرت رهسپر شوند بااهل‌وعیال‌خویش وصیت می‌نهادوراه‌برمیگرفت ومجرب بود که اگرسی‌تن به‌اینجا میامدند سه تن‌خبر بازنمی‌بردند وپیش‌ازآن که ...»

حدائق الجنان

ازعبدالرزاق دنبلی مفتون مؤلف تجربة الاحرار (ش۵۳۵) وحدائق الادباء (ش۹۱۵)

این کتاب که نام آن در دیباجهٔ مفصلش تصریح شده ، همان گونه که مرحوم ملك الشعراء بهار درسبك شناسی نوشته اند مختصر کتاب تجربة الاحرار است و بعبارت دیگر همان مطالب است به اختصار اما نکته ای که مرحوم بهار به آن اشارت نکرد این است که هرچند حدائق ازتجربة الاحرار مختصرتراست وغالب مطالب آن کتاب در اینجا به اختصار آمده یاحذف شده ، مطالب ووقایعی نیزدراین مختصر هست که در آن مفصل نیست خاصه این که درآخر کتاب ازآنجاکه در تجربة الاحرار به پایان میرسد درحدائق الجنان تا ۲۱ صفحه دیگر ادامه یافته است: دنبلی درپایان تجربة الاحرار پس ازشرح واقعه شکست و درگذشت امام قلی خان پیش گویی هایی از آقاحسین منجم (که ابوریحان ثانیش میخواند) درباره مرگ امامقلی خان وزلزله تبریز ، اشعاری درناپایداری جهان میآوردوبپایان میرساند ودرحدائق پس ازواقعه امامقلی خان (که باهمان عبارات است) آن ابیات آمده وپس از آن (درزیر عنوان : بعدازقضیه مذکور) بهشرح تاریخچهٔ درگذشت پدر خویش وسپس به نقل وقایع دیگری پردازد (ص ۱۱۰- ۱۳٤ نسخه حاضر) مطالبی که دراین ۲۱ صفحه ثبت است به تفاریق درحدائق الادبا (که چند مجلداز آن به قلم مؤلف درضمن مجموعه نفیس خطی آقای سلطان القرائی به این کتابخانه انتقال یافته است) دیده میشود

دنبلی خود دروصف نسخهٔ حدائق الجنان چنین آورد: (ص۷۸ نسخهٔ حاضر):
براذکیا پوشیده نماند که مطلب ازتسوید اوراق ، تحریر صوادر احوال مؤلف تلخ مذاق است وتقریر ایام وصال وفراق وقرب وبعد مؤلف به واسطه حجاب نقاب حوادث دوران... ودرطی اظهار این مدعاتسطیر احوال گذشتگان ناچاروالامؤلف را دراین رقیمه نگارش تاریخ ، مدعای اصلی نیست)

ورجوع شود به سبك شناسی بهار ج ۳ :..

آغاز: بسمله. ای رونق افزای نورسیدگان انجمن حدائق وای عقده گشای مشکلات اسرار حقائق

پایان موجود: چون دارای جهان‌دار محمدشاه قاجار گرفتاران عراق را رخصت معاودت به اوطان داد، دونفر بی‌مغز سبکسر ازاولاد شهبازخان دنبلی که احمد خان را برادرزاده بودند ـ مهدی و رضاقلی نام ـ چون درخوی به خالوزادگان ناپاك بی‌باك پیوستند ـ نقش افنای عم‌نامور ـ درصفحه ضمیر بستند ـ احمدخان را باکلب‌علی‌بیك پسرش ـ وسلمان خان برادر ـ برخاك هلاك انداختند ـ جعفرقلی‌خان باسایر برادران ازورطه هلاك بیرون جست ... درارومیه به‌محمدقلی‌خان افشار پیوست . لشکری از وی گرفته به‌ظاهر خوی آمد قلعه‌قبل .

۹۲۲

نسخه‌به‌قلم شکسته نستعلیق‌مولف (هلاکومیرزا قاجار) صفحات چلیپاست‌ویکنواخت نیست درآغازفهرست اسامی ویادداشتی درمعرفی کتاب ومولف بخط آقای همایون‌فرخ (به نقل ازآقای‌گلچین معانی) نوشته‌است . درآخرین برك سه‌قطعه (رباعی) با خط دیگر اضافه شده

قطع رحلی کوچك ۰/۱۹×۲۸ ج تیماجی قهوه‌ای برگ ۲۶۹ سطور مختلف کاغذ فرنگی شماره‌ثبت: ۸۶۷۸۱

خرابات

ازهلاکومیرزا پسر شجاع‌السلطنه‌حسنعلی‌میرزا (فرزندفتحعلی شاه‌قاجار) متخلص به‌خراب (اوبه‌امرمرشدخویش حاج‌سید کاظم‌رشتی تخلص خوددرا ازعشق به‌خراب تبدیل کرده‌است) .

این کتاب مطابق‌یادداشت موجود دراول‌نسخه شامل‌شرح‌حال وبرگزیدهٔ اشعار ۳۴۰ تن‌ازمعاصران و۱۷۵تن ازگذشتگان‌است وفهرست اسامی آنان نیز

به‌خط مشار الیه در آغاز نسخه الحاق شده است. مؤلف خود در دیباجه میگوید «دویست وسیصدو بیت ازخویش رادرخاتمه آورده‌است) .

آغاز: بسمله اللهم صل علی محمد خاتم النبیین ...

این نسخه کز آراستگی چون چمن است
چون صحن چمن پر از گل و یاسمن است.
تشبیه توان کرد به صحن چمنش
لیکن چو نظر کنی در اینجا سخن است

درحالتی که چون تیر خورده پلنگ ازکوه گریخته درهامون بی پایان عربستان باستارهٔ خوددرجنگ... به‌جهت‌مشغولی خاطر به مطالعه بعضی‌ازدفاتر اقدام‌میرفت برخی‌از کلام‌شیرین متقدمین‌را که دراوراق و کتب متداوله کمترك ضبط‌بود... برسبیل یادداشت براین اوراق مینگاشت

۹۲۳

نسخه‌ایست به‌قلم نستعلیق ملاابوالقاسم بن‌مولامهرعلی حافظ‌آستانه امامزاده‌ساکن عباس آباد گنجه مورخ ۱۰۸۷ دارای یك سرلوح بزرك (دربرك نخست) و جداول مذهب‌در همه‌صفحات. چندبرك‌اول وآخروصالی‌دارد ونیمی‌از سطوربرك‌اول دراثروصالی آسیب‌دیده وهمچنین قسمتی از۶ سطر نخستین ص۳۶۹-۳۷۰. عناوین با آب‌طلا.

درچند جای‌نسخه مهر کتابخانه آقای‌فخرالدین‌نصیری (مالك‌قبلی نسخه) دیده‌میشود بردوبرك اضافی اول‌نسخه فهرست پاره‌ای ازمطالب واشعار و نکته‌های تاریخی مهم و یا جالب کتاب‌است بخط آقای‌نصیری وازآن‌جمله‌این‌یکی «ص۲۷۲ در۱۰۱۶، این‌نسخه پایان یافته‌سپس در۱۰۱۹ ملحقاتی به‌آن‌اضافه نموده ودرسال ۱۰۳۵ به واسطه رمدی‌خانه‌نشین گردید وچون‌فرصت داشته این‌نسخه‌را میخوانده واصلاح میکرده وتراجم‌واشعاری برآن افزود» . این‌نسخه‌ضمیمه‌ای‌داردجداگانه به‌صورت دفتری‌خشتی ۲۰ × ۳۰ که شامل‌فهرست الفبایی‌اسامی‌شعراء است‌به‌کوشش‌آقای‌نصیری. درحواشی برخی‌از صفحات نسخه‌اصلاحاتی است ظاهرابه خط‌مولف. پشت‌نخستین‌برگ یادداشتهای پراکنده دیده‌میشود .

قطع رحلی ۲۴ × ۳۶ ج‌گالینکور سرمه‌ای عطف‌وگوشه میشن‌مشکی‌صفحات ۳۷۵ سطورهرصفحه ۳۱ کاغذسمرقندی شکری شماره‌ثبت ۸۶۵۴۴

خیر البیان

ازحسین بن غیاث الدین محمدسیستانی مؤلف احیاء الملوك

درباره مؤلف رجوع شود به مقدمه دکتر ستوده برنسخهٔ چاپی احیاءِالملوك که بامقدمه و تصحیح وحواشی ایشان انجام یافته است .

تذکره خیر البیان دارای یك مقدمه ، دوفصل و خاتمه و ختم الخاتمه و وفصل دوم خود دارای چهار اصل است. درختم خاتمه جمعی ازدانشمندان راکه شعرنیز می‌سروده‌اند یادمیکندودرپایان، رساله ظفرنامه بزرگمهر را به فارسی آورده است .

نسخه‌ای دیگر ازاین کتاب درموزه لندن موجوداست که وصف آن درذیل ریو(ص۷۵) آمده (۱) .

آغاز: بسمله شکر توفیق شکر گزاری حمدیکتائی است که تشنگان بادیه اعتقادرا سیرخسمه آب حیات معرفت رسانیده... (پس ازچندصفحه دیباچه) وبعد این تذکره مشتمل است برمقدمه وهردوفصل وخاتمه .

پایان: وبه‌تاریخ سلخ رمضان المبارك سیدالف وتسعه عشر دردارالسلطنه هراة..ه درصفحه‌ختم روی‌نهاد بحمدالله که بر معانی که بزم قدس راهست ارمغانی ...

به‌جز نیکی چونام کس نبردم	از آن خیرالبیانش نام کردم
به‌تاریخی که اتمامش دل آسود	که‌از هجرت هزاروشانزده‌بود
بحمدالله که این کلك سبك‌سیر	رقم پرداز شد برتم بالخیر

۱ـ درآغاز دفترماشینی ضمیمه، آقای فخرالدین نصیری فهرست مندرجات نسخه لندن را (به‌نقل ازنسخه‌عکسی احیاءالملوك موجود درکتابخانه ملی‌تهران) باقلم‌خودنوشته‌اند امابافهرستی که‌ریو (ذیل:۷۵) آورده به کلی متفاوت‌است وبااین نسخه‌نیزمطابقت‌ندارد .

۹۳۲

نسخه‌ایست به‌قلم‌شکسته نستعلیق با جداول به‌قلم اکلیل و شنکرف. فهرست اسامی فرزندان فتحعلی‌شاه وفرزندان ذکور هریك ازپسران اوجداگانه باشنکرف ثبت‌شده وعناوین بااکلیل است. درانجام نسخه‌پس از پایان اشعار مولف چندسطر است که ناتمام مانده.

پایان نسخه: چون احفاد حضرت شهریاری واولادان صاحبان عظام که جمیعا درین سفیه‌ثبت گردیده است‌متفرق بودند خواستم که مجتمعا درصفحه‌ای مرقوم گردند به این طریق که اولادشاهزادهٔ‌مهین بحسب سن مقدم باشد بر اولادشاهزاده‌ای که تالی او است... وسبب کلی که‌محرك این‌فقیر شد دراین باب این بود که پیوسته‌وسیله‌جو بودم که‌اسامی‌خجسته ایشان رابزبان‌خامه جاری.

قطع رحلی کوچك ۱۹ × ۲۸ ح‌تیماجی قرمزمندرس برك ۶۰ سطور ۱۵ کاغذ فرنگی شماره‌ثبت قدیم ۷۸۷۴۱ جدید ۱۱۳۸۰.

تذکرهٔ گلشن محمود

ازمحمود میرزا قاجار (رك : بیان محمود ازهمین مؤلف شماره ۸۹۵) گلشن محمود شامل ترجمه و اشعار فتحعلی شاه و تراجم‌پسران فتحعلی شاه و پسران هریك از پسران اوودرپایان ترجمه حال مؤلف و فهرست اسامی پسران ودختران او ودر آخر اشعار اوست .

آغاز : صفای گلشن چنان سپاس بی قیاس محمودی است جل جلاله ... اما بعد این نیازمند درگاه حضرت و دود محمود عبودیت آمود راکه خاری از گلستان سلطنت علیه

۹۴۱

نسخه‌ایست به‌خط نستعلیق قرن ۱۲ (نسخه‌ناقص‌بدون ورقم وتاریخ‌است وتاقسمتی از شرح حال بدیع الزمان پسر مؤلف از صف پنجم‌کتاب‌را دارد و بقیه افتاده‌است) از آغاز نیز اندکی افتاده دارد (از اوایل دیباجه) . صفحات مجدول . فهرستی از اضافات مؤلف به خط خود درحواشی وبریك‌برگ‌الحاقی اول نسخه‌وفهرست مطالب‌واسامی‌شعرا بردوازده برگ مجدول آغاز نسخه نگاشته شده (فهرست مطالب و اسامی به قلم کاتب است) کناربرگهای نخست وچند برگ از آخر وصالی دارد ودربرگهای نیمه اول‌لکه‌های چرکین بسیار است . عناوین شنگرف

قطع وزیری ۱۵ × ۲۴/۵ ج تیماجی قهوه‌ای صفحات ۴۰۰ سطر ۱۹ کاغذ اصفهانی شکری شماره ثبت ۸۷۵۴۷

تذکره شعرا

از میرزا محمدطاهر نصرآبادی. این نسخه دارای اضافات و تفاوتهایی در تراجم است وحاشیه‌هایی نیز به‌قلم مؤلف دارد. (نسخه شماره ۳۰۱٦ مورخ ۱۰۸٦ نیربه نظر مؤلف رسیده ورقم اورا در ذیل دارد)

رجوع شودبه ص ٤٦۳-٤٦٤ فهرست ۱۰

٩٦٦

این نسخه به قلم نستعلیق خوب‌قرن ۱۳ است واوراقی ازنیمه‌آخرآن‌افتاده‌وبا قلم تازه‌تر تکمیل شده وشرح حال و اشعاری از حسینعلی خان سلطانی‌کلهر با همین قلم تازه در ص ۸۰ - ۸۲ (بجای دنباله اشعار ازرقی و اوائل ترجمه واشعارکمال اسماعیل که از نسخه افتاده) افزوده شده . از آخر اشعار نجیب و اول ترجمه واشعار خاقانی ونیز ازآخر اشعار اخسیتکی و اول ترجمه واشعار مجیر افتاده واشعار مجیر نیزناتمام‌مانده . کاتب جای عناوین را سفید گذاشته . پشت نخستین وآخرین برگ نیز یادداشتهایی‌به نظم و نثراست . فهرست اسامی شعرا که بریشت برگ اول یادشـده با ترتیب موجود در نسخه مطابقت ندارد اسامی شعرا در بالای صفحات تکرار شده

قطع رحلی ۲۲ × ۳۵ ج تیماج قرمز یك لا برگ : ۱۸ سطور ۵۹ کاغذ فرنگی شکری آهار دار شماره ثبت قدیم ۷۸۵۸۹ ۱۱۲۲۸

تذکره خلاصة الاشعار (مختصر...)

ازمیرزا علی‌نقی کمره‌ای .

دراین‌مختصرسرگذشتهابسیارکوتاه ومنتخبات‌اشعارنیزتلخیص‌شده‌است.

درنسخه جای سخن مختصر تراجم واشعار این شاعران است :

ابوالفرج رونی، سنائی، مسعودسعدسلمان، امیرمعزی، عبدالواسع، ادیب صابر ، ازرقی، کمال‌اسماعیل، عطار ، نجیب الدین ، خاقانی، ظهیر الدین فاریابی، اثیرالدین اخسیکتی ومجیر بیلقانی.

۹٦٧

این نسخه که در زندگی مؤلف مرتب ومجلد شده و دارای فهرست اسامی شاعران متن واعلام کسان وجایها ومطالب متفرقهٔ حاشیه‌است (ص‌الف ـ کو) عناوین‌شنگرف.

پایان: بحمدالله و حسن توفیقه جلداول مدینةالادب بخط گردآورندهٔ آن بپایان رسید درروز چهارشنبه ۲۷ ذی‌القعده ـ ۱۳٦۰ مطابق ۳٦آذر ۱۳۲۰ و بیاری خدا در روز دوشنبه اول دی‌ماه همین‌سال ج دوم شروع خواهد شد .

حاشیه‌هایی از محمود فرخ برکنار ص ۴۹۷ و بربرگی جداکه بین ص ۴۹٦-۴۹۷ الصاق شده درنسخه موجود است (۱) .

قطع‌رحلی‌۱۹/۵ ×۳۳×۸ ج تیماجی قهوه‌ای دارای لچکی‌وترنج‌ونیم‌ترنج بانقاشی برجسته‌گل وبلبل گ صفحات :کو + ۱۰۷۰ سطور (درصفحات اصلی‌وکامل) : ۳۱ کاغذ فرنگی نخودی رنگ شمارهٔ ثبت ۲٦۴۴۹ .

۹٦۸

این نسخه (مجلد دوم مدینة الادب) نیز دارای خصوصیات نسخه مجلد اول است بااین تفاوت‌که اوراق آن(که‌پس ازدرگذشت مؤلف صحافی‌شده) درچند جانامرتب است وپاورقی وفهرست اسامی شعرا ندارد . ودراول وآخر و وسط نسخه اوراق سفید (شماره گذاری شده) بسیار است .

قطع رحلی ۲۱×۳۵×۹ ج تیماجی قهوه‌ای صفحات شماره‌گذاری شده (با۱٦ برگ صفحه‌سفیداول‌و۱۷ صفحه‌سفیدآخروبرگهای‌سفید وسط وبه‌استثناء اوراق‌کوچك‌الحاقی در میان نسخه) ٦۳۳ شماره سطور (در صفحات اصلی خط مؤلف وبدون پاورقی) ۴۰ کاغذ فرنگی سفید شماره ثبت ۲٦۴۵۰ .

---

(۱) درذیل اشعار بهار شیروانی‌نوشته‌ای‌نیز ازمهدی‌قلی‌خان‌هدایت است که‌گواهی میکند اشعار بهار شیروانی راعبرت از جنگی‌که نزد ایشان بوده ، رونویس‌کرده است . این‌گواهی متعلق به‌آخرین قسمت اشعار بهار شیروانی است زیرا پیش ازاین قسمت‌آخر، قصیدهٔ بزرگی‌است‌که مسلماً از بهار ملك الشعراء است ومرحوم عبرت‌آن‌را به شیروانی نسبت داده (یادداشت فرخ‌نیزدراین‌باره‌است) .

مدينة الادب (تذكرة ...)

از محمدعلی عبرت مصاحبی نایینی (مؤلف نامهٔ فرهنگیان که باشماره ۱۱۹۷ در فهرست حاضر شناختیم)

عبرت درمجلد اول درمتن ۷٤ شاعر ودرحاشیه ۱۳۳ دانشمند و٤۹۸ شاعر ودرمجلد دوم در متن ۳۳شاعر و در حاشیه ٥۲۹ دانشمند و شاعر یاد میکند .

اوراق مجلد دوم که در هنگام انتقال به این کتابخانه از هم جدا و مرتب ناشده بوده و افتادگی‌های بسیار داشت در اینجا صحافی شد ودر اثر کم‌دقتی درصحافی ترتیب صحیح وکامل‌نیافت واکنون‌تقدم وتأخرهای نابجا در آن دیده میشودونیزتصرفاتی‌نابخشودنی ازدیگران .

تصاویر الصاق شده در مجلد اول ٥٥ قطعه است بدین شرح:

ادیب نیشابوری ص ۲ و ۳ (با ایرج و دانش) ادیب پیشاوری ص ۳٦ ادیب‌کرمانی (غلامحسین‌خان افضل‌الملك) ص ٦۲ حاج‌میرزا ابوالفضل‌نوری (معروف به‌کلانتر) ص۸۰ امیری فراهانی (امیرالممالك ص ۹۸ و ۹۹ (سه‌قطعه) الفت سپاهانی‌ص۱٤۸ (دوقطعه) اورنگ (ص ۱٦۸) احمد همدانی ـ ص۱۷۸) افسر قاجار (ص ۱۸٤) آشوب (علی‌خان) ص ۱۹۲ . اسماعیل‌خان آجودان (۲۱۲) ایزدی‌شیرازی ص ۲۲٤ (دسته‌جمعی) امیرسپاهانی (میرسیدعبدالله‌خان) ص ۲٦۰ آتش اصفاهانی (میرزا حسن) ص ۲۷۲، آزاد همدانی ص ۲۷٦، آیتی یزدی(۲۹٦)الهی‌قمشه‌ای ص ۳۲۲. امیرفیروزکوهی ص ۳٤۰، آقاخان‌کرمانی ۳٥٦(سه‌قطعه) ، ایرج میرزا ص ٤۰۰ بقای سپاهانی ٤۱۸ پژمان بختیاری ص ٤۷٥ بیضائی کاشانی٤۸٤ بیدای همدانی٥۱۸ بهایی‌گلپایگانی (میرزامحمد)٥۲٤ بهار خراسانی ٥۳۲ پروین اعتصامی ٥٤۰ پروانه (سلطان محمود) (دوقطعه) ٥٦۸ ثاقب (ثریا محمدالادباحیدرعلی) ٦۲٤ (دوقطعه) ثابتی (مؤید) ٦۳۲ ثریا (محمدحسین پسر محمدتقی هروی) ٦۳۸ جلوه اصفهانی ٦٤۸ جلی (ابوتراب)

اراکی ص ٦٧٢ حکمت (علی‌نقی مشیرالکتاب) ٦٩٨ حیرت تهرانی ص ٧١٤ حیرت شیخ‌الرئیس قاجار ٧٥٢ و ٧٥٣ میرزا حبیب اصفهـانی ٧٩٤ حضوری سلماسی (میرزا حسین‌خان) ٨١٤ حاجب شیرازی (میرزا حیدرعلی) ٨٣٢ خلیل ساوجی (میرزا ابراهیم نایب‌الصدر) ص ٨٥٢ خسروی کرمانشاهی (محمدباقر مؤلف‌تذکرهٔ اقبالنامه) ٨٦٦ خلوتی (محمدابراهیم مؤلف‌کتاب آداب ناصری) ٩٠٢ دهقان سامانی (نقاشی صورت) ص ٩١٢ دانش شیرازی (میرزا لطفعلی) ٩٥٠ (دوقطعه) دانش تهرانی ١٠٢٦

و در مجلددوم ٢٨ قطعه است‌به‌این قرار:

ربانی گرگانی (ص ١٧) سالك (تصویـر جمعی با عطا) ص ٢٣ سینا سپاهانی(مصطفی‌قلی) شمس‌الادباءِ اول(تصویرعده‌ای) (ص١٠١)ثانی٢(١١٧) شوریده شیرازی ص ١٢٩ میرزا رضای کرمانی ص ١٣٨ (از اوبه مناسبت در ضمن شرح‌حال شوریده شیرازی یاد میکند) شیدای شیرازی ص ١٦١،صبوری سپاهانی ص ١٨٥، صبوری گیلانی ص ٢٠٥ صبوری خراسانی ص ٢١١ صفی علیشاه ٢٧١ ضیایی شیرازی ص ٢٨٣ عبرت نائینی ص ٢٨٧ عنقا (ابوالفضل) ص ٣١٣ عنقا (محمد) ص ٣٥٧ و ٣٥٨ فرات یزدی (ص ٤٣٣) فقیراصطهباناتی ٤٥١ لاهوتی ص ٤٥٩ مجدالـدین ساوجی ص ٤٦٧ مجرم مـراغه‌ای ص ٤٨٧ محمودخان ملك‌الشعراءِ کاشانی ص ٥١٥ و ٥١٦ منزوی (علی‌تهرانی) ص٥٤٩ ناصح ٥٥١ ناظم(علی‌خان) ٥٥٩ نعمت‌فسائی ٥٦٣ و ٥٦٤ وفا ٥٧٦ (دوقطعه) میرزایحیی‌سپاهانی ص ٥٧٩حاج‌سیدنصرالله تقوی (ص٥٨٣) ویك قطعه عکس درص ٦١٥

و این شاعران درمتن مجلد اول یاد شده‌اند بدون تصویر :

اخضر، اشراق ، امیراصلان دنبلـی ، آسودهٔ شیرازی ، احمد شیرازی

(حشمت)، ادیب کرمانی (۱) (احمد سراینده سالارنامه در ۱۳۱۵)، صدرالشعراء بهجت (غلامحسین‌میرزا) بهار شیروانی (میرزانصرالله که مرحوم عبرت اشعاری از ملک‌الشعراء بهار را به او نسبت داده) بیضای جونقانی ، پروین همدانی تجلی (میرزاجواد)، جدائی قمی (سیدمحمد)، جاوید تفرشی، حکیم غلام‌علی شیرازی، حیرت کردستانی، حبیب خراسانی، حشمت شیرازی، حکیم‌ساوجی (میرزا علی‌رضا)، خازن ، خرد کرمانی (محمدعلی‌خان) ، دیوانه قمشه‌ای دفتری بروجنی (محمدامین)، دانش قهفرخی وداوری مازندرانی (۲)

۱ـ در مدینةالادب شرح‌حال و نام او نیامده و بدون مقدمه پاورقی شروع شده از مقدمه سالارنامه (که در چند صفحه نقل‌شده) نام او به‌دست میآید . عبرت ، افضل‌الملک المعی را نیز (دراین‌کتاب ودرنامهٔ فرهنگیان) باعنوان ادیب‌کرمانی‌آورده .

۲ ـ فرزند عبرت (حسن‌حیرت) درکنارنسخه مجموعه دیوان (شمارهٔ ۸۵۵۷ این کتابخانه) یادداشت مفصلی از پدرش دربارهٔ این کتاب و اندیشهٔ تألیف آن نقل میکند . فهرست اسامی و عکسها و مطالب متن و حواشی جلد اول را نیزاو در حاشیه‌آن نسخه آورده است. ناگفته نماندکه :

از جمله فوائد که عبرت درحواشی کتاب مدینة الاردب آورده متن کامل چند رساله نادرالوجوداست وازآن جمله رسالهٔ الارشاد درشرح حال صاحب بن عباد تألیف احمدبن محمد حسینی‌کوپائی اصفهانی است‌که در ۱۲۵۹ تألیف شده و دارای ۱۴ باب است (ج۲ : ۳۶۰ ـ ۳۷۰) دیگررساله‌تحقیق درماهیت عشق تألیف‌حاج میرزاابوالفضل کلانتر (که ترجمه‌اش درصفحهٔ ۸۰ ج اول مدینة الادب آمده) این رساله فلسفی بسیار ممتع ودقیق ونادرالوجود را عبرت درپایان مجلد دوم (حاشیه ص ۵۹۸ ـ ۶۱۲) درذیل شعاری‌آورده‌که گویندهٔ‌آن یادنشده ودرآخرین‌ابیات‌آن سخن ازعشق رفته‌است .

ازجمله‌آن ابیات است :

از سرای عاریت دور است امن و عافیت
رخت باید برد بیرون زین سرای عاریت

درديار بی‌خودی بایست رفت و ملك فقر
گر دیار امن میخواهی و ملك عاقبت

بقیه پاورقی درصفحه بعد

برای یادداشتهای دیگر درباره‌ٔ مدینه‌الادب رجوع شود به فهرست حاضر: بخش ۳

آغاز: (مجلد اول): منت خدای را عزوجل که نوع بشر را از جنس حیوان به‌نطق و بیان برتری داده... اما بعد چنین گوید گردآورنده این اوراق محمدعلی مصاحبی نایینی متخلص به‌عبرت وملقب به‌عارف‌علی که‌مدت‌زمانی میرفت که اندیشه‌ام در خاطر بود که شعرای معاصر را ترجمه حال وآثار در دفتری گردآوردم.

۹۹۲

نسخه‌ایست به‌قلم‌نستعلیق تحریری. بربرخی‌ازابیات‌خط‌کشیده وبیت دیگرنوشته‌اند گویا این اصلاحات از مؤلف است. برپشت نخستین برگ دوبیت اول از دومین غزل کتاب با جوهر آبی نوشته‌اند و برپشت آخرین برگ تملك ملا محمد صدیق پسرحاج ملا یوسف دیده میشود.

قطع وزیری ۱۴/۵ × ۲۲ ج تیماجی قهوه‌ای با ترنج ونیم ترنج‌سوخته‌که نقاشی برجسته گل وبوته‌دارد صفحات۵۲۰ سطور ۱۳ کاغذ فرنگی شماره ثبت قدیم۷۷۹۸۰ جدید ۶۴۵۱

دیوان دلجو

از این شاعرتنها تخلص اورا می‌شناسیم. ونیزاز قصیده‌ای‌که به‌مناسبت

بقیه پاورقی ازصفحه قبل:

... ملك دل راتمشیت دادن نباشد کارعقل
عشق باید تا دهد این مملکت را تمشیت
گفت رندی یار زیبا رواگر شد بی پدر
تهنیت گویند او را عاشقان یا تعزیت

عبرت‌درذیل این اشعاررسالهٔ کلانتررا(درماهیت عشق) آورد ودرصدرنسخه نویسد: «دراین موضوع مرحوم حاج میرزاابوالفضل تهرانی ومرحوم سلطانی وغفران مآب‌حاج میرسیدعلی هریك رساله‌ای نوشته ودرآن تحقیقات‌کرده‌اند. اتم واکمل، رساله مرحوم حاج میرزا ابوالفضل‌است ... به نقل‌آن مبادرت رفت»

آغازرساله: الحمدلله غایة‌آمال‌العارفین... اما بعد فان من‌البین‌الذی‌لایکادخفائه ان‌العشق قوام‌الوجود ولولاه لانحل نظام‌العالم

ساختن ضریح برای مرقد امام علی‌الرضا (ع) به وسیله حاج قوام (که ظاهراً متولی بوده) درمدح وماده تاریخ سروده ودراواخردیوان موجوداست می‌دانیم که درعصر ناصرالدین شاه بوده (ماده تاریخ یاد شده در این قصیده ضریح مبارك = ۱۲۰۰ = است)

این دیوان به ترتیب شامل این اقسام است : غزلیات (از حرف الف تا یاء) - ترجیع بند باتکرار این بیت :

که سراسر جهان و مافیها هست عکسی ز روی دلبر ما

- قطعات و دوبیتی وساقی نامه (باسه مطلع) وقصائد و مستزاد ومثنوی غزلیات او تقلیدی روشن از سعدی وحافظ و مولوی (دیوان شمس)است ودرترجیع بندتتبع ترجیع‌بندمعروف‌هاتف میکند. مضامین‌اشعار بیشترمدح‌پیامبرو وائمه (ع) است و اشارات عرفان وسلوك . دوبیتی‌ها به‌چند وزن مختلف‌است

آغاز : ای وصف جمال تو سرمایهٔ دستانها

او صاف تو میخوانند طفلان به دبستانها

گردم به هوای تو روز و شب و سال و مه

نخجیـر صفت جانا در کـوه و بیابانها

از سیل سرشك من عالم همه دریا شد

در آب دو چشم من برپاشده طوفانها

آغاز ترجیع بند :

هستم از جان‌ودل غلام‌حسین زنده‌ام روز وشب زنام‌حسین

و مطلع بند دوم :

یار افکنده پرده از رخسار چشم کوچشم یا او لوالابصار

نور او کرده عالمی روشن که نه‌جز اوست مطلع الانوار

ومقطع این بند :

پنبهٔ غفلتت ز گوش بکش — که‌به‌گوشت درآیداین اسرار
بشنوی از جماد تا به نبات — وز بروبحرودشت وشهرودیار
کـه سراسر جهـان و مـافیها — هست عکسی ز روی دلبر ما

واز جمله دوبیتی‌ها (پنجمین‌دوبیتی) :

ای‌تو چون‌ذات‌خویشتن نایاب — محو ذات‌توانـد اولو الالباب
بر رخ من‌دری زلطف‌گشای — کز توگردد همیشه فتح الباب

آغازساقی نامه :

بیا ساقی‌ای طره‌ات‌چون‌کمند — سر سروران در کمند تو بند
بده جامی از بادهٔ لعـل فام — که‌مستی‌دهد چون‌فروشدبه‌کام
به من ده که‌مستور ومستم‌کند — دوپیمانـه آتـش پـرستم‌کند

آغاز قصائد (ظاهرادنباله قصیده‌ایست) :

در ز من دولت شهنشه ایران وارث تخت قباد و تاج سیامك

خسرو کشورستان مظفر منصور

آن‌که بودتخت و تاج از اومتبرك

پادشه جم نژاد ناصر دین آنك

فخر کند دهر ازآن وجود مبارك

... مهتر حاجی قوام آن‌که‌نزادی

مادرگیتی چه او به‌دانش و مدرك

فخر امم کهف حاج سروراعظم

آن‌که‌مصون‌ذات‌پاکش‌آمده‌ازاك

تولیت شاه دین رضا را قابل

منبع ظلم و فساد از آن متدکدك

ساخت‌ضریحی برای مرقدآن‌شاه

کامده در شانش هل اتی و تبارك

... قبله هفتم امام ثانی و ضامن

شادخراسان کزاوست‌نظم‌جهان‌رك

... سال بنایش زپیرعقل‌چو جستم

گفت برون آید از ضریح مبارك

آغاز مستزاد :

رفتی و دل از غم توخون است

رخساره ز اشك لاله گون است

دانی حالم ز هجر چون است

کارم ز جداییت جنون است

چشمی و هزار قطره خون است

آغاز مثنوی :

دارم اندر بر دلی لبریز خون

نیست در وی صبروآرام وسکون

روز وشب ازآن بود سیماب وار

یکدم اندر بر نمی‌گیرد قرار

پایان: همچودلجوروزوشب‌مستانه‌باش

با همه دیوانگی فرزانه باش

۱۰۱۱

این نسخه به قلم مؤلف (محمد تقی سپهر) است شکسته نستعلیق تحریری با اصلاحات و تغییرات بسیار بر پشت آخرین برگ چند یادداشت تاریخی به قلم صاحب دیوان است و از آن جمله تاریخ تولد فرزندش رضا قلی سپهر در ۱۲۶۲ و هدایت‌الله سپهردر۱۲۵۶ . برهمین برگ نوشته‌ایست‌مورخ۱۳۰۴ ازعباسقلی‌سپهر که‌گواهی میدهد این دیوان وخطوط پشت آن ازمحمدتقی سپهر است و دیوان نخستین او است و

این که اشعاردر حواشی نسخه به خط عباسقلی است منقول از دیوان دوم محمد تقی سپهراست.
در بیشتر برگها لکه‌های زرد دیدهٔ میشود . عناوین شنگرف
قطع رحلی ۲۰/۵ × ۲۹ ج تیماجی قرمز با ترنج و نیم ترنج سوخته برگ ۲۱۳
سطر ۱۶ کاغذ فرنگی سفید شماره ثبت قدیم ۷۴۶۰۹ جدید ۵۸۹۲

دیوان سپهر

محمودالقصائد (دیوان نخست) محمد تقی لسان‌الملك سپهر کاشی با منقولاتی ازدیوان دوم‌درحواشی به خط‌عباسقلی سپهر. مؤلف درمقدمه ازمحمود میرزا قاجار و زندگی و آثار او یاد میکند و سرگذشتی کوتاه‌تر از خویش میآورد و به‌مفقودشدن۶هزار بیت ازقصایدخودبه‌دست یکی‌ازدشمنان‌اشارت‌دارد (دیگربخشهای این دیوان‌درص ۲۴۰ فهرست حاضروصف شده)

آغاز دیباجه : سبحان‌الله خالق بیچون بودن ـ باهرکم و افزون‌کم و افزون بودن لمعات سیمای وحدتش ساحت افروزطورکثرت است

۱۰۱۴

این نسخه نسخ وتعلیق بی‌تاریخ و رقم کاتب وگویا از قرن ازقرن دهم است دارای یك سرلوح (به‌شیوهٔ عصرصفوی) جداول باچند قلم‌آب‌طلا وشنگرف زنگاردرتمام صفحات . عناوین نیز باآب طلا برگ ۱ـ۲ مندرس ونخستین وآخرین برگ وصالی دارد اما به سطورآسیبی نرسیده جزاین که در نخستین صفحه عنوان « نزاری علیه‌الرحمه »که با آب طلاست آسیب دیده ۰ درهمه برگها علائم رطوبت‌آن دیده میشود .
قطع‌رحلی‌کوچك ۱۷ × ۲۹ ج تیماجی مشکی یك لاعطف وگوشه وآستری‌تیماج قرمز برگ ۱۸۹ سطور۱۸ کاغذ سمرقندی‌شکری‌شماره ثبت ۷۸۸۸۸

دیوان نزاری

غزلیات نزاری قهستانی بترتیب قوافی از الف تا یاء (خصوصیات‌قوافی درعناوین یاد شده)

آغاز : در خرابات گدایان ز سر ناز میا
نشنیدی و ندیدی برو و باز میا

پایان: نزاریا بطلب‌نقدهردوکون‌ازخویش
به‌هرزه در طلب ازشش جهت چه می‌پویی

۱۰۳۳

این نسخه با دوقلم‌نسخ ونستعلیق و ازقرن ۱۲ به‌نظر میرسد (تاریخ ورقم‌کاتب ندارد) . دربیشتر اوراق نیمه اول ، متن وحواشی نوشته شده . از اول افتادگی دارد . کناریك برگ وصالی شده و درپاره‌ای از صفحات بلوغ ومقابله دارد . درتمام برگهاآثار رطوبت دیده میشود.عناوین‌شنگرف برپشت‌برگ اول‌نوشته «پنج‌هزارویکصدوپنجاه رباعی

قطع نیم‌خشتی ۱۳ر۵ر۲۰ ج مقوای سفید با عطف پارچه (تنظیف) سفید برگ ۳۴۸ سطور ۱۵ کاغذ اصفهانی شماره ثبت قدیم ۷۸۱۱۰ جدید ۰۶۶۴۰

دیوان وحید

میرزا طاهروحید وقایع نگارومنشی. این دیوان‌شامل‌یك اثربه نثرآمیخته به نظم ، منشآت (ص۱ـ۳۲) و رباعیات (ص ۳۳ تابرگ ۳۳۷ پ) و مثنویات است وبه‌گواهی یادداشت موجود بریك برگ اضافی‌اول نسخه ، شامل**۵۱۵۰** رباعی است .

بخش اول (که‌گویا به منزلت دیباجهٔرباعیات است) چند « فقره » است وپس‌ازدو یا سه سطر نثر یك فردیارباعی (بیشترازخود وگاه ازدیگران) میآورد ودرآن از حکایات ، ونیز از آیات قرآن‌آورده است ازجمله أین‌منشآت :

« معراج نه همچون دود بالا دویدن‌است بلکه معراج‌به‌حقیقت خودرسیدن

نه ازآن معراج دردی تا سماءِ بل از آو معراج طفلی تا نهی .
آن عالم را که اصل احوال‌آید ایـن عالم تحت و فوق تمثال‌آمد
یعنی گرره بـه معنی خود یـابی معـراج‌نبیت‌صـورت حـال‌آمـد

سخن‌آنست‌که [ره] بجایی دارد نه همین خوف رجائی دارد .

آغازموجود: اسباب وآلات ومظاهر اویند اوهادومضل‌است‌کماقال‌الله یهدی به من یشاءِ ویضل من یشاء

ازهرحالی که مردرا پیداگشت واگشت اگر بماهه زیباگشت
هرگه که زماچون‌وچراثبت‌افتاد زدديو فراموشی ازآن واگشت

پایان بخش اول: فقره . سخن‌نردبان منظور نظراست ومنظور نظرمسند آن شاه دادگسترست ای‌که انسان ومظهراینی به خود بازگرد تابینی .

آن شاه ازل که هست بر صرح سخن
انداخته از کون و مکان طرح سخن
بگذار کتب یعنی این نامه بخوان
زیرا سخن است جمله و ین شرح سخن

درهم چندازمخزن قرآن شمردیم وبه خازن ان علینـا بیانه سپردیم .

۱۰۵۴

این نسخه بقلم نستعلیق قرن ۱۱ (بدون رقم وتاریخ) ونا تمام است دارای دو سرلوح (باشیوه‌عصرصفوی) نیمی‌ازسرلوح نخستین را (درص‌اول) بریده و وصالی‌کرده‌اند حاشیه دوبرگ اول‌وچند برگ‌آخر وصالی داردنوشته‌هاآسیب‌ندیده . تمام‌صفحات‌جداول آب طلایی دارد . درصدر نخستین صفحه این یادداشت ازبنان‌السلطنه دیده میشود « در نامه خسروان ملحوظ افتادکه میرزا طاهروحید از دستوران شاه سلطان حسین‌صفوی‌بوده است» دربیشتر برگها لکه‌های چرکینی دیده میشود. دربرخی ازصفحات حاشیه هایی‌بوده که سیاه کرده‌اند

قطع نیم خشتی ۱۳٫۵ × ۲۳ ج تیماجی قهوه‌ای سیر با ترنج و نیم ترنج سوخته صفحات۴۰۹ سطور۱۷ کاغذ چینی شکری شماره ثبت ۸۶۷۹۵

دیوان وحید

این دیوان شامل قصائد، قطعات، غزلیات ورباعیات (آمیخته) به‌ترتیب حروف الفبائی و مثنویات (در چند وزن) . قصائد بیشتر در مدح شـاه عباس دوم است . **آغاز :**

خداوندا دلی ده پرز گوهر چون‌دل‌دریا
که نتواند درو افکند کشتی خواهش دنیا

آغاز غزلیات :

کرامت کن عیاری یارب این ناقص عیاران را
بـده دستی کـه گیرم دامن پـرهیز کاران را

۱۰۵۹

این نسخه به‌قلم نستعلیق قرن ۱۳ (یااواخر ۱۲) است ازاول وآخر وسط (بین‌قافیه الف تاقسمتی ازتاء افتادگی‌دارد ونسخه تا قافیه میم‌است). دراول نسخه یك‌برگ الحاقی است وبرآن غزلی ازهاتف وچند یادداشت پراکنده است . کنار چند برگ‌اول وبرگ‌آخر وچند برگ از وسط وصالی شده ونیمی از چهار سطر آخر برگ آخر خوانده نمیشود . درپاره‌ای ازبرگها لکه‌های چرکین دیده میشود .

قطع وزیری بزرگ ۱٦×۲٦ ج تیماجی قرمز یك‌لا صفحات ۴۰۸ سطور ۲۱ کاغذ فرنگی شکری شماره ثبت ۸۵۷۵۱ .

دیوان وحید

دراین دیوان نیز غزلیات بارباعیات آمیخته وبه‌ترتیب الفبایی درآمده‌اما تعداد رباعیات اندك است .

۱۰۹٦

این نسخه به‌قلم نستعلیق بدون تاریخ ورقم‌کاتب وظاهراًازقرن۹ (یااواخر۸)است بامقدمه ابومنصوری . دارای چهارسرلوح دوبزرگ (درص ۱-۲)که درزمینهٔسفید هریك اندکی ازمقدمه گنجانیده‌شده نیمه‌پایین‌کتیبه نخستین دراثروصالی ازبین رفته. ویك‌سرلوح کوچکتر وکهن‌تردراول‌اشعارویکی دربرگ ۲۷۲ . پشت برگ اول‌تمام نقاشی گل وبوته باآب طلا وشنگرف ودروسط آن‌شمسه ایست مذهب با نظیر نقاشی تمام صفحه وباحاشیه لاجوردی. تمام صفحات متن وحاشیه ودارای‌چهارستون وجداول ومنطقه مذهب. عناوین باآب طلاست درحاشیهٔ برخی‌ازصفحات نوشته‌های تازه دیده میشود.
دارای۱٦ مجلس‌نقاشی باتصویرهای بالباس مغولی که پاره‌ای‌از آنهاتصرف وتعمیر شده. کنارچند برك‌اول وچند برك‌وسط‌نسخه‌وصالی‌شده‌وپاره‌ای‌ازنوشته‌هاآسیب‌دیده. دربسیاری ازبرگهالکه‌های چرکینی دیده‌میشود.

قطع‌رحلی ۲۲ × ۳۳ ج تیماجی قرمز با ترنج ونیم ترنج و کنارهای تذهیب شده. کاغذ متن سمرقندی شکری و حاشیه مختلف سطور ۲۵ (صفحات چهـار ستونی) شماره ثبت۶۱۸٦۲.

شاهنامه

از فردوسی. نسخه کامل بامقدمه‌ابو منصوری. برای اطلاع برنسخ شاهنامه فردوسی رجوع شود به‌فهرست‌نسخه‌های فارسی از احمدمنزوی ۴ : ۲۹۳۵-و کتاب شناسی شاهنامه ازایرج افشار . ونیزرجوع شودبه مقدمه‌آقای مجتبی مینوی بررستم وسهراب چاپ‌بنیاد شاهنامه به‌کوشش‌وتصحیح خودایشان .

۱۱۰۸

این نسخه به‌قلم‌نستعلیق مورخ ۹۳۱ (بدون رقم کاتب) است. دارای‌یک‌سرلوح‌وسر سوره‌های زرین وصفحات مجدول باچهارستون‌به‌قلم‌زر. عناوین‌باآب‌طلا .

قطع‌خشتی ۵/۱۴ × ۵/۲۱ ج‌تیماجی‌زردبرگ ۳۷ سطورهرصفحه ۲۳ کاغذسمرقندی شکری‌شماره ثبت‌قدیم ۷۸۴۲۴ جدید ۶۹۵۹ .

لیلی و مجنون

از نظامی گنجوی

فهرست نسخه‌های فارسی ۴ : ۳۱۰۸ ـ ۳۱۱۴ ذریعه ۹ : ۱۲۰۷ و ۱۸ : ۳۷۹

۱۱۰۹

دفتریست به‌قلم‌نستعلیق قرن ۱۳ (بدون‌تاریخ ورقم کاتب) که دربرخی از صفحات کلماتی یاسطری سیاه‌شده. عنوانهاشنگرف .

قطع‌رقعی ۱۱ × ۱۶ ج گالینگورمشکی عطف‌تیماج‌قهوه‌ای برگ: ۱۲۹ سطر ۱۳ کاغذ فرنگی سفید شماره‌ثبت قدیم ۵۰۷۱۱ جدید ۹۱۲۰ مجموعه‌ایست شامل:

۱ـ **نان‌وحلوا** (ص ۱ـ۲۶ دفتر)

ازشیخ بهاءالدین محمدعاملی . این‌نسخه ناقص‌است .

۲ـ **هادی‌المضلین** (ص ۲۷ـ۳۸ دفترمتن وحواشی) از یحیی متخلص به (کافر) . مثنوی است عرفانی دربحر متقارب که تعداد ابیات‌آن درنسخه حاضر (که‌ازاول‌وآخرافتاده دارد) ۱۷۰ ودرنسخه‌دیگر (شماره ۸۵۵۶) که درهمین کتابخانه می‌شناسیم ۱۲۰ بیت‌است .

اشعار کافر از لحاظ فنی و سلاست یك دست نیست. از ابیات آغاز نسخه:

ای خدا کن نصیبم ناز یار — زانکه هر کس را به او باشد گذار
از بهشت و از قصور و حور و عین — گشتمی بیزار از راه یقین

پایان موجود: (در حاشیه ص ۳۲) :

گر خدا خواهی برو ازخود بمیر — گر فراغت را بروعزلت بگیر
وصل میخواهی بشو ازخود جدا — زنده کن خودرا به هستی خدا

۳- کنز الحقائق (ص ۳۹ ـ ٦۸ دفتر)

ازمحمود خوارزمی معروف به پوربا (پوریا)ی ولی(۱). این نسخه که در آغاز افتاده دارد از نسخه دیگر این کتابخانه که در مجموعه مثنویات عطار شماره ۱۰۵۹ و بنام عطار است و نیز از نسخه چاپی که از روی دو نسخه باانتساب به محمود شبستری (به ضمیمه گلشن راز او) در ۱۳۵۵ به چاپ رسیده صحیح تر و اساساً بسیار کم غلط است. تصحیفات و تحریفات فراوان و فاحش آن دو را ندارد تعداد ابیات این نسخه بسیار کمتر از آن دو نسخه است و بسیاری از اشعار در آن دو نسخه است که بنظر میرسد برای مثنوی الحاق کرده اند در این نسخه وجود ندارد .

آغاز نسخهٔ حاضر: مناظرهٔ شیطان با موسی .

چو موسی بازمی گردید از طور
در آن وادی سیاهی دید ازدور
چو نزدیکش رسید آن بود شیطان
که مینالید از دوری عصیان

۱- دربارهٔ این عارف شاعر فتوت پیشه، علاوه برمآخذ یادشده درص ۴۲۴-۴۲٦ فهرست حاضر رجوع شود به فتوت نامه سلطانی: نفحات الانس: ۵۰۳ روضات الجنان کربلایی ج ۱: ۷۱ :۵۹۲ و تعلیقات آقای سلطان القرائی ج ۲: ٦۳۴ یادداشتهای قزوینی ۴: پوریا

پایان: بدین معنی سخن‌را ختم کردم
که ختم‌است این‌سخن برمن که‌مردم
از آن مردم که با حق مرد باشد
که از دنیا و عقبی مرد باشد
... اگر جز حق مرادت‌ترك کردی
بجز مردت نگویم زآنکه مردی
به‌مردی بار پـای از پای بردار
چو مردان بال و پر بگشای این‌بار
ارادت بعد ازاین رو سوی حق کن
مرادی گـر نداری این نسق کن
چو میخواهی بری‌در معرفت گوی
خدا بین شو خدا دان شوخدا جوی

تم‌الرساله کنزالحقائق»

درحواشی مثنوی کنزالحقائق نوشته‌هایی است فلسفی و عرفانی‌شعرونثر باقلم نستعلیق‌خوب‌تر به‌نقل‌ازشیخ‌ابوحفص‌نیشابوری شیخ‌ابوسعید، عین‌القضات، شیخ‌حسین هدهد، ابوحمزه ، میرسلیمان مقری وشیخ ابراهیم‌بقائی‌وبابا (کـه به‌نوشته صاحب یادداشت ازکبارمشایخ هندبوده‌ومریدان اوچون یکی‌ازایشان می‌مرد؛ نمیگفتند مرده‌است میگفتند مانده‌شده نشست (۱) .

۱ــ نویسنده این‌نوشته‌ها دردنبال نقل سخنان پیروان بابای هندی‌گوید :در ایـن معنی گفته‌ام :

بیرون ودرون کوزه می‌بود هوا   پیچید درون کوزه آواز صدا
کوزه بشکست‌و گشت آواز ادا   بشکست حباب‌و گشت‌عین‌دریا

۴ـ مثنوی اسرار دل (ص۶۸ـ۷۳ دفتر)

از مثنویات جامی وخواجو وعطار نیست

آغاز: چیست بگو جوهر دل جان من کوشده منزلگه جانان من

۵ـ مثنوی درفکر وذکر (ص۷۳ـ۷۸ دفتر)

ازامری (گویا ابوالقاسم شیرازی کشته شده در۹۹۹ به‌تهمت نقطوی بودن)

مشتمل برتحقیق درذکر کلمهٔ توحید.

آغاز:

فکر درذات ایزد متعال هست محض گناه وعین ضلال

نزدآن کس که نکته‌دان باشد فکر صدق وصواب آن باشد

که کند در حقیقت اشیا تا بداند به‌وجه حق همه را

..پس نمایدبه‌وجه‌حق‌این فکر کزچه رو لااله آمد ذکر

لاست‌دراول ای‌عزیز نکـو چه الهست آن که‌نافی ازاو

نفی موجود آن توجه بود هست‌اله‌اربه‌ذات‌خودموجود

ورنه موجودبلکه‌معدوم‌است نفی اونزدعقل معلوم است

پایان:

مهر حیدرکه اصل ایمان‌است دردل من‌به‌جان جان آن‌است

شکرلله که امری ازدل وجان ازعلی تازه کرده‌است ایمان

مهر او مهر کرد چون دهنم ختم شد تا به‌منقبت سخنم

۶ـ قصیده‌درسلوك (ص۷۸ـ۹۱ دفتر).

قصیده‌ایست با یك قافیه ودارای ۱۷٤ بیت درعرفان و سلوك با عنوان:

«قصیدهٔ عطار»

آغاز: چشم بگشاکه جلوهٔ دلدار درتجلی است ازدر و دیوار

۷ـ مثنوی درفقروصدق (۹۱ـ ۹۵ دفتر) .

ازباباقاسم (خادم)

آغاز: شنیدم ز درویش آزاده‌ای به‌فقر و فنا دل زکف داده‌ای

۸ـ مثنوی‌معراج‌نامه(۹۵ ـ ۱۰۳ دفتر)

ازمسافر :

۹ـ اشعار ازجامی (ص۱۰۳ـ۱۰۵ دفتر)

چند غزل وترکیب‌بنداست.

۱۰ـ رباعیات(ص۱۰۶ـ ۱۲٦ دفتر) .

از مولانا جلال‌الدین وخیام. نام خیام درآغاز هریك ازرباعیات‌منسوب به‌او به‌شنگرف دیده میشود امارباعیات مولانا عنوان‌ندارد .

۱۱ـ صحت و مرض(ص۱۲٦ ـ ۱٤۸ دفتر).

ازفضولی بغدادی .

۱۲ـغزلیات(ص۱٤۸ـ ۱۷۰ دفتر) .

مغربی (محمدبن‌شیرین) .

۱۳ـ لوایح (ص۱۷۰ ـ ۲۰۷دفتر)

ازعبدالرحمان جامی

۱۴ـ شرح‌بیتی‌ازدهلوی (ص ۲۰۷ـ ۲۱۲ دفتر) .

ازمولی عبدالرحمان‌جامی براین‌بیت‌دهلوی:
زدریای شهادت‌چون نهنگ‌لابرآرد سر

رجوع شود به فهرست ۹ : ۴۳۱ و فهرست نسخه‌های فارسی ۲ : ۱۲۱۹

نسخه‌حاضر دوبیت ازجامی‌درآخرداردکه‌درنسخه شماره ... نیست‌وآن‌دوبیت این‌است :

جامی غم دوست‌را به‌عالم ندهی
باهرکه نه‌اوست شرح‌این غم‌ندهی
مرغ غم او به‌حیله شد بامـا رام
زنهار که‌مرغ رام‌را رم ندهی

۱۵- نائیه = نی‌نامه (ص۲۱۲ - ۲۲۵دفتر)

شرح نخستین ابیات مثنوی‌معنوی‌مولوی‌است‌ازجامی.

۱٦ - حسن ودل (ص ۲۲۵ - ۲۵۰ دفتر)

همان حسن ودل فتاحی نیشابوری است بـا تفاوتهایی در عبارات ودر آغاز. نسخه‌ای دیگر نظیرنسخه حاضر وبا همین سرآغـاز در فهرست تاشکند (شماره : ۳٦۹٦) یاد شده با نام « قصهٔ جنگ حسن وعشق» (تاشکندج۵: ۱۷٤)

آغاز: بسمله‌الحمدلله رب‌العالمین... امابعد راویان اخبار وناقلان آثار چنین روایت کرده‌اند که در چهار عنصراقلیم حیات شهنشاهی بود روح نام‌در آنجا متمکن و در امور خود نشسته در مقام پادشاهی مشغول

۱۷ - آغازوانجام (ص ۲۵۰ - ۲۸٦ دفتر)

قصهٔ آغاز و انجام است به روش قصه حسن و دل از فیـاض که برای فرزندش نورالله ساخته . و در عنوان نسخه با شنگرف نوشته است : « خلاصه قصه آغاز و انجام که به‌جهة فرزندی نورالله تألیف شد»

آغاز: بر ضمیر منیر بـرادران مخفی نماند کـه مراتب آغاز و انجام رامرشدان کبار و دبیران عالی‌مقدارکتابها بیان فرموده‌اند وحقیر رایارای‌آن نبوده ونیست که توانم به‌آن زبان بیان نمایم‌لهذاد وکلمه به‌طریق قصه مذکور

میشود و این قصه آغاز و انجام نام نهادم . ملتمس از برادران ویاران آن‌که درصدد نکته‌گیری برنیامده در اصلاح آن کوشند . اما راوی اخبار وناقل آثار یعنی فیاض خاکسار به‌عرض میرساند که عرصه‌ای بود در عدم و آن رانام‌بود مشهور به‌قدم وپادشاهی بود که درآن شهر صاحب‌کرم باهزار غلام‌که متصف به‌صفاتند در خلوت خانه‌کنت‌کنزاً قرار وآرام داشت روزی خواهش نمودکه عظمت وبزرگی خودرابه‌ظهور آوردیکی از غلامان راکه بدیع نام بودمنصب وصاحب جاهی عقل‌کل، مفوض داشت وعقول را درتحت وی مقرر داشت و دیگری که باعث نام بود حکومت نفس‌کل به‌وی

پایان: به‌خلوت‌خانه وحدت نشست ودرکثرت برروی خود بست نه‌کسی را با او نازی، و نه اورا به‌کسی نیازی وبه‌زبان حال میفرمود:

ای آن که طلبکار خدایی به خود آی
از خود بطلب کز توجدا نیست خدای

این‌دو کلمه به‌جهت فرزندی‌نورالله سلمه‌الله مرقوم رقم حقیرفیاض‌گردید استدعا آنکه به‌شکسته بستهٔ این فقیرنظر نموده از راه ذره پـروری به فاتحه ای یادآوری فرمائید زیرا که فرموده‌اند: بدی را درعوض بدی سنگساری نیکی‌را درعوض نیکی خیرخواری ، بدی را در عوض نیـکی کار عبـدالله انصاری. خلاصه آن‌که :

حامی‌معاد ومبداء ما وحدت‌است وبس. مادرمیان‌کثرت‌موهوم‌والسلام.

۱۸ ـشرح لغات‌مشکل حافظ (ص ۲۸۶ ـ ۲۹۳ دفتر)

این رساله‌شباهتهایی دارد بارساله مشواق فیض‌کاشانی وبارسالهٔ رشف الالحاظ فی‌شرح‌الالفاظ. ونسخهٔ‌شمارهٔ ۱/۴۵۴۴و۲/۱۶۸۵دانشگاه گویاهمین رساله‌است بدون دیپاجهٔ موجود درنسخهٔ حاضر. درپایان نسخهٔ شمارهٔ۲/۴۵۴۴ دانشگاه آمده «تمت دیباجته فی‌زمان سلطان حسین‌بهادر خلدالله ملکه»

(فهرست دانشگاه ۱۳ : ۳۴۸۸ و۸: ۲٤٤ نسخه‌های فارسی۲ : ۱۰۳٤ و ۱۰٤۰)

نسخه حاضر شامل یك مقدمه است دراسامی : (عشق وعاشق و معشوق دوستی محض راگویند) وخاتمه دراحوال : (عاشق ومعشوق مقام وصال‌وقدرت را گویند ...)

آغاز: بسمله‌الحمدلله اولاوآخرا... اما بعد بدانکه‌اهل تحقیق الفاظ خط وخال در سلك نظم کشیده‌اند وهریك مظهر معنی عظیم‌گردانیده وحقایق ودقائق را در این خط نموده‌اند علی‌الخصوص اشاراتی و نکاتی که حضرت خواجه شمس‌الدین محمد در دیوان‌شریف‌الفاظ غریبه بسیار آورده درسلك بیان‌کشیده از عوام که‌معتقد اشعارلطیف ایشانندپی به‌معانی‌آن نبرده‌اند واسرارلسان‌الغیب ندانسته‌اند پس واجب بود آن الفاظ ولغات مشکله را دررشته شرح کشیدن تا بدانند که چرافرموده‌اند بدین اسماء اشارات چه‌معنی حقایق خواسته‌اندخواص را از این تکرار وعوام را از این اظهارنفع کلی‌رسد.

پایان: وجود صفای عاشق و معشوق را گویند و آفتاب فنای مطلق را ـ گویند. ماه تابان تجلی جمال‌مهر ومحبت‌راگویند.

۱۹ ـ منتخب‌قصائد (ص ۲۹٤ ـ ۳۱۷ دفتر)

منتخباتی است ازحافظ با عنوان «من‌مقالاته» که با شنگرف‌نوشته‌شده .

۲۰ ـ منتخب غزلیات و رباعیات (ص ۳۱۷ ـ ۳۵۰ دفتر)

برگزیده‌هایی است ازغزلیات و رباعیات فیض‌کاشانی (غزلیات‌تاصفحه ۲٤۲) ناتمام

۱۱۱۵

دفتریست‌که نیمی از آن باقلم شکسته نستعلیق استادانه و بقیه باچند قلم مختلف

است‌ازحدودقرن۱۱ • درص۱۱۱دفتریادداشتی است به‌خط زین‌العابدین‌حسینی‌استرآبادی مورخ ۱۰۷۶ودرآن آمده : «برسم بندگی‌عالی حضرت مقرب‌الخاقان ... بوداق‌السلطان جوله‌سلطان تفنگ‌چی آقاسی مدظله‌العالی مسود این‌اوراق‌شد » برگها همه‌متن وحاشیه و دارای جداول باقلم لاجوردی وآب طلائی . برگهای بسیار درآخر دفتراست‌که‌جدول بندی و تزیین گردیده اما نانوشته مانده • عناوین شنگرف .

قطع رحلی ۱۹×۲۹/۵ ج تیماجی مشکی برگها (بابرگهای نانوشته) ۱۰۹ سطور چلیپا کاغذمتن سمرقندی شکری و حاشیه فرنگی شماره ثبت

مجموعه شامل :

۱ ـ تذکرۀ ناظم (ص ۳ ـ ۱۰۴ دفتر) .

ازمحمد صادق تبریزی شامل دوباب (غزلیات ۲ ـ رباعیات) .

ناظم تبریزی‌این تذکره رابه‌امرشاه عباس نوشته وبه‌سال ۱۰۳۶ (مطابق : نظم‌گزیده) درمکه تألیف آن را آغازکرد خود در دیباجه‌گوید (ص ٤ نسخه حاضر) :

«طبع همایون شاه دین پناه‌را میلی به‌استماع اشعار به‌هم‌رسید . صاحب فطرنانی که درسریر اعلی حاضربودند مأمور به‌انتخاب اشعارگرانمایۀ استادان بلند پایه نمودند ازآن جمله این قلیل البضاعه ... محمد صادق الشهیر بناظم‌ـ التبریزی ... همت برین‌گماشت که دواوین متقدمین ومتأخرین راورق به‌ورق و بیت به‌بیت‌گردید ومنتخبی ازآن جمله‌که لایق ... بود فراهم آورد ... چون‌بعد ازمدت بسیار ومشقت بی‌شمار شاهد مقصود به‌کنار درآمد درعتبه خیر البلاد مکۀ معظمه ... برین نهج اقدام نمودکه مجموع آن را به‌دو باب وهربابی را به‌دوفصل مبوب ومفصل‌گردانید واسامی شعرارانیز به‌ترتیب‌حروف تهجی‌مرتب داشت باب اول در ترقیم غزلیات بـاب دوم در ترقیم رباعیات ... وفصل اول هرباب مرقومست‌ازمنتخبات اشعار ... قدماومتوسطین وبرخی ازاحوال‌خجسته مآل ایشان‌وفصل دوم‌هرباب خلاصه مضامین متأخرین» .

این ترتیب که مؤلف از آن یاد میکند در نسخه حاضر به چشم نمیخورد و به کلی مشوش ونامنظم است وظاهراً درصحافی اوراق جابه‌جا ونادرست قرار داده شده است . دراین نسخه پس ازدیباجه (که خود پیرو پیش‌است) بلافاصله شرح حال قطران تبریزی ومنتخب غزلیـات اوو آخرین صفحه شرح حـال و غزلیـات برگزیدهٔ سیدمعین اشرف سمرقندی است (ونیمی ازاین برگ دراثر وصالی ازبین رفته است) .

۲ ـ جنگ (ص ۱۰۵ ـ ۱۷۵ دفتر) .

دراین بخش ازدفتر مطالب مختلف به‌شعرونثر عربی‌وفارسی وباقلمهای مختلف است وبرگها همه درصحافی نابجا وپس وپیش گذارده شده اشعار از سعدی، شهاب الدین عمر سهروردی (عربی)، محمد دهدار معجز (باعنوان : لراقمه ولمصنفه) داعی انجدانی ، مغربی صوفی، ولی‌دشت بیاضی، ابوالحسن میرزا شیخ‌الرئیس، فروغی بسطامی، نظامی (یوسف وزلیخا ناتمام ص ١٤٨ ـ ١٦٠ درمتن وحاشیه) مثنوی‌مولوی)برگ از نسخه‌ای کهنه است که دراین‌جنگ الصاق)،شده الفتی (چند قصیده درمدح‌سلطان محمداعظم شاه ص ١٦٣ ـ ٧٠) ابن‌سینا (فارسی باقافیه قاف) وخواجه نصیر طوسی .علاوه براشعار،منقولاتی از اربعین بهائی ،کافی، فصول المهمه،وصایای افلاطون (فارسی) و نقلی از شیخ بهائی به‌خط زین‌العابدین حسینی استرآبادی بایادداشت ازاو :

۱۱۲۲

دفتریست به‌قلم شکسته نستعلیق قرن١١ (بدون رقم کاتب وتاریخ کتابت) کناربیشتر برگها ونیمی ازبعضی‌پاره ووصالی شده . دربیشتر برگها لکه‌های چرکین نیز دیده‌میشود غالب نوشته‌ها به‌صورت چلیپا وعناوین شنگرف است .

قطع رقعی باریک۹×۱۹ج‌تیماجی قهوه‌ای باترنج ونیم‌ترنج حاشیه وعطف وصالی‌شده برگ ١۴۴ کاغذ شکری نازك آسار مهره شده شماره ثبت قدیم : ٦١٩۴٩ جدید : ٨٣١٠

مجموعه شامل :

۱ ـ حکایت (ص ۱ - ۳ دفتر) .
داستانهایی است(گویااز کتابی‌درحکایات) درآخردفترحاضر حکایاتی‌نیز ازاین‌قبیل(باعنوان: آورده‌اندیاحکایت) هست که‌درصحافی جداافتاده است) .

۲ ـ مثنوی قضا وقدر (ص ٤ ـ ۹ دفتر) .

مثنوی ازنادر (نادرا) ازآغاز افتاده دارد و در بالای نخستین صفحه موجودعنوان«تتمه» دیده میشود .

زفیض صحبتش عالم جوان شد	زگفتارش دلم لبریز جان شد
بدو گفتم ز روی مهربانی	که ای سرو گلستان جوانی
عجب دارم ز حسن جان فزایت	که شداین وادی واین‌خیل جایت

پایان :

چونا درپشت پازن بردوعالم	که نبود حاصل‌گیتی بجز غم
به خود تابنگری افسوس افسوس	شوی از حاصل کونین مأیوس

۳ ـ مثنوی مظهر الآثار (ص ۱۰ ـ ۱۵ دفتر) .

= مظهرالاسرارازسید محمد هاشم‌هاشمی کرمانی (م ـ ۹٤٦) .
این‌نسخهٔ‌حاضر بخشی است از « باب‌فی‌العشق» ودرآن داستان عشق پاك حبیب عجمی به‌مغبچه واسلام آن محبوب‌از برکت این عشق را بانظمی دلکش بیان داشته است .

این داستان‌دربرخی ازجنگها جداگانه مندرج است وازآن‌جمله درجنگ شمارهٔ٢٦٦٦ . پاره‌ای ازابیات آخر داستان درنسخه حاضر الحاقی است و پاره‌ای ازآنها باتحریف از دیگربخشهای مظهرالاآثار نقل شده (شاید به‌دلیل

شباهت وزن ومضمون). در این کتابخانه دو نسخه از مثنوی مظهرالآثار هاشمی موجود است .

آغاز: شیخ حبیب عجمی شمع دین — چشم و چراغ همه اهل دین
پیش خرام صف مردان عشق — بدرقه راه نوردان عشق

پایان:
هر که بود مرد ره عشق باك — عاشق‌ترسا بچه گرشدچه باك

۴ ـ مثنوی (ص ۱۵ـ ۲۰ دفتر) .

آغاز :
ازمدحی شولستانی .
شبی در گوشهٔ خلوت نشستم — در عشرت به‌روی‌خویش بستم
درآمد از درم ناگه جوانی — پری‌رخ‌صورتی‌مهوش‌شبانی
به روی خویش افکنده نقابی — توگفتی ماه بوده درحجابی

پایان: چنان‌چشم‌ازجهان‌بربست‌گویی — که هر گز از جهان نشنیده بویی
تومدحی عزلتی‌بگزین‌چو آن مرد — که‌باشی‌روزمحشرچون الف‌فرد

۵ ـ مثنوی (ص ۲۱ ـ ۲۳ دفتر) .
گویا ازمدحی شولستانی. داستانی است در شرح‌حقیقت عدل ظلم‌نما.

آغاز: گفت روزی‌به مناجات کلیم — کای جهان دار خداوند حکیم
بردلم روزن حکمت بگشای — عدل در صورت ظلمم بنمای
گفت تانو یقینت نبود — طاقت دیدن اینت نبود

٦ ـ مثنوی عرفانی (ص ۲۳ ـ ٢٤ دفتر) .
داستان‌کوری‌باچراغ وسبوی پرآب‌ازعبدی گونا بادی .

آغاز :
دیده‌وری‌ازصف ارباب هوش — پیش لبش خضر ومسیحا خموش
تیره شبی اختر سیار شد — شمع رخش دیدهٔ بیدار شد

دید که کوری به‌هزار اضطراب — می برد از حوض سبویی پر آب
داشت در آن راه ز راه فراغ — آب به دستی و به دستی چراغ

پایان: آن کـه چو عبدی خردش رهبرست
در نظرش زان همه کس بهتر است

۷ ـ قصیدهٔ بهاریه (ص ۲٤ ـ ۳۷ دفتر) .

ازشیخ سعدی باقافیه راء .

۸ ـ ترجیع بند (ص ۲۸ ـ ۳٤ دفتر)

قسمتی از برگ اول ترجیع بند وصالی شده و عنوان آن ازبین رفته است بیت ترجیع این است :

مـا خشك لبـان تشنهٔ دیدار شرابیم
چون کاسهٔ ما گشت تهی خانه خرابیم

نخستین بندی که آغاز آن دیده میشود (وگویا بند سوم است) چنین شروع میشود :

ساقی بده آن باده که خون دل کان است
آن‌می که چوجان دربدن شیشه‌روان‌است
آن شعله که در دیده گم گشته راهش
چون آتش طور ازشجر تاك‌عیان است

۹ ـ مثنوی دروصف ایاز (ص ۳٤ ـ ۳٦ دفتر) .

ازولی (ظاهراً دشت بیاضی) بخشی است‌ازمثنوی بزرگ او در عشق و دربحر شیرین وخسرو نظامی است . (۱)

---

۱ ـ ازجمله ابیات موجود دراین نسخه :

ایـاز آمـد رخی چـون موج لالـه — بـه دستی شیـشه و دستی پـیـالـه
درین خلوت نهـد گـر صبحدم گـام — بگـویـیـم آه را کین را در آشـام
سحرگر شویـد ازشب رخت‌خود را — در آن پـوشم لبـاس بخت خـود را
مرا امشب که ازبخت‌تو رنگ است — زدوران آنچه میخواهم درنگ است
صـفیری گـر بـر آرد مـرغ شبگیر — کنـم از دانـهٔ اشکـش گـلو گـیر

۱۰ ـ مثنوی منبع الانهار (ص ۳٦ - ۵۱ دفتر) .

ازعزلتی یزدی. دراین دفتر چند بخش از آن مثنوی است باعنوان : «مقاله درصفت بهارمن منبع الانهار عزلتی یزدی» و «حکایت دوراه نوردکه به‌یمن‌توکل ازدریاگذشتند» و «مناجات». تخلص عزلتی به‌تکرار دراین ابیات‌دیده میشود.

آغاز: باز محل شد که نسیم بهـار / در چمن آید پی رنگ‌و رنگار
باغ پر از سنبل و ریحان کند / راغ پر از لعل بدخشـان کند
فیض دم عیسی اگر نیستش / این همه‌جان بخشی ازچیستش

پایان: عزلتی این‌خانه چوداری مقام / سازبه خود لذت وراحت حرام
هست جهان کلبهٔ اندوه و غم / روزی‌کسی نیست ازاو جزالم

۱۱ـ سبحةالابرار (ص۵۲ـ۷۱ دفتر) .

بخشهایی است از مثنوی‌سبحةالابرار جامی .

۱۲ـ دوغزل (ص ۷۲ دفتر) .

دوغزل از سعدی .

۱۳ ـ غزل‌فکاهی ـ (ص۷۳ دفتر).

غزلی است فکاهی در نه‌بیت بااین مطلع :

محبوبه‌ای مرا به صفاهان دچار شد
گشته نهان به چادر زراق پـر بها

۱۴ـ منتخبات اشعار (ص ۷۳ـ۱۷۹ دفتر) .

قطعات و رباعیات و برگزیده‌هایی از غزلیات و مثنویات است از این گویندگان : قدسی ، شریف ، محمدقلی سلیم ، میر ابوالحسن ، قاضی نور ، عرفی ، طالب ، ضمیری، رشکی همدانی ، ابـوتراب بیگ ، محمود بیك ، همایون ، حیدر کلوج (قصیده‌ای‌داردرپاسخ قصیدهٔ(بهاریه سعدی‌باهمان‌قافیه) یعقوب ، مؤمن‌میرزا ، امیرخسرو ، هلالی ،عبدالصمد ، ملانویدی ،سایری،

حیدر ، بیقیدی ، بنائی ، میرزا رمزی ، نوری ، بدخشی ، آتشی ، جامی ، کمال، سلطان حسین میرزا ، همایون ، انوری، حافظ ، اهلی ، یاری کاتب ، عزتی ، ملك ، خواجه ، عماد ، یارکی، آصفی ، همام ، کاتبی ، طلوعی ، شوریده ، یمینی ، وصفی، حسام ، کهر ،ساغری ، جلالی ، امینی ،شهیدی، هجری ، نزاری ، هجری ، کریمی ، طوسی ،خالی ،عبدی، خسرو ،ضیائی، کامی ، جلال ، نالی ، خلقی ، بدیعی ، حسن ، حیرتی ، نثاری ، صابری ، شاهی ، بیانی ، طوطی ، دهکی ، طالب ، سابری، طاهری ، قابلی،راهی، آگهی ، غزالی ، نویدی ، نهالی ، پاکی ، فخری ، کمال‌خجند ، طایری، عصمت ، بصیری ، حامی ، فریدون ، ریاضی ، بیکسی ، سیفی ، محنتی ، قانعی، سید، آذری ؛ دیوانه ، هلاکی، آهی،اسیری، غیاث ، سلیمی،لطفی، عزلتی ، پیامی، فیضی ، میرصبری، امینا ، انیسی‌شاملو (محمودوایاز) نوعی؛ محمدقلی‌سلیم (مثنوی‌وصف لاهیجان‌وقضا و قدر) ، لـوائی (مثنوی، داستان عرب‌بدوی) ،زلالی(مثنوی)وحشی (بخشی ازمثنوی خلدبرین) .

۱۵- مثنوی قضا و قدر (ص۱۷۹-۱۸۳ ـ دفتر) .

از حکیم رکنای کاشفی کرمانی .

آغاز : شنیدم روزی از پاکیزه رایی
سرای عاریت را کدخدایی . . .

حکایت کرد آن پیر خرد کیش
که در کرمان بسالی چند از این‌پیش

پایان. من آن مور ضعیف دردمندم
که در طاس فلك گردن ببندم

ز سینـه سوز پنهانم نمانـد
چو فانوس از بدن جانم نماند

که‌چون‌سوداخرتر‌ازمن‌کرم‌وسرد‌ست
که چون سایه قضا دنبال مرد است

۱۶- مثنوی قضا و قدر (ص ۱۸٤-۱۹۱ دفتر) .

از مولاناقدسی کرمانی درپاسخ مثنوی‌حکیم رکنای کاشفی (بالا).

آغاز : (پس از عنوان)

شنیدم روزی ازحرف، آشنایی به شهرستان معنی رهنمایی
زبانش صیقل آیینهٔ راز به گلزار معانی نغمه پرداز

پایان: چوقدسی‌به‌به‌کوی‌نیستی‌گام اگر میخواهی از عمر ابد نام

۱۷ - منتخبات اشعار (ص۱۹۳-۲۱۵دفتر) .

از وحشی ونظمی وفارغ (مثنوی فارغ نامه‌یا ولایت‌نامه) شامل داستان پادشاه چین و اسلام جمعی مردم چین وکرامتی از امیرالمؤمنین علی (ع) (ص ۲۰٦-۲۱۵) .

آغاز : بساط‌آرای‌ایوان‌حکایت نشاط افزای بستان روایت
خروس نطق رازینت‌گری کرد زهی زینت‌که سحر سامری کرد
... که‌عادل‌پادشاهی بوددرچین بفرمانش سراسر چین و ما چین

پایان: بزرگ‌وخردومردوزن‌به‌صدجان همه گشتند پیش شه مسلمان
به دولت سر فراز آمد شه چین به سوی مکه بـاز آمد شه چین
خوشافارغ‌که‌ازمولی نظریافت دلش از سر مهر او خبر یافت

۱۸- حسن و دل (ص ۲۲۲-۲٤۱ دفتر) .

از سلمان تربتی . براساس حسن ودل فتاحی نیشابوری است وبه‌مناسب ابیاتی درآن افزوده است .

نسخه‌ای از این‌رساله درسپهسالار (تهران) موجود است (۳۱۸٤).

آغاز : بسمله.ای حسن‌بتان ماه سیما از تو ـ وی‌غمزهٔ مهوشان‌زیبا ازتو

... سبحان صانعی که قامت سروقدان را در جلوه گاه‌ناز برافروخته ...بعدهذا درایامی که جوانی وسلسلهٔ آمال‌وامانی‌دل‌فقیربی‌سامان سلمان‌تربتی رابمطالعه رسائل‌مایل‌گردانید..رساله‌حسن‌ودل سلطان الافاضل... مولانا فتاح‌نیشابوری منظورشد... بخاطر فاترچنان‌رسیدکه ... اگر ازنظم ناظمان... بیتی چندرآن درج‌شود هرآینه‌قدروی درنظر اهل دل چون صفریکی‌ده شود

۱۹ـ نامه‌ها و منشآت (ص۲۴۱ـ۲۵۵دفتر) .

نامه نصیرای‌همدانی به‌میرسد شریف ، انشائی از حسین کاشفی ، نامه نصیرا به‌امیرمعین‌وزیر اصفهان‌درطلب آب ، نامه‌پسرعبدالله‌خان‌اوزبك‌به‌شاه‌عباس (عباس‌میرزا) ، جواب‌نامه عبدالمؤمن خان از شاه صفوی، ورقعهٔ شاه ابومحمد محتسب .

۲۰ـ حکایات و روایات (ص ۲۵۵ ـ ۲۸۸دفتر) .

داستانها وروایتهایی‌باعنوان«آورده‌اندیا روایت کرده‌اند .»پاره‌ای‌ازاین داستانهادر وسط نامه‌ها وچندبرگ‌نیزدراول‌دفتراست که‌ظاهرآدرصحافی‌به‌این پراکندگی دچارگردیده .

۱۱۲۳

دفتریست به قلم نستعلیق و شکسته نستعلیق قرن ۱۳ (اوائل قرن ۱۴) رساله شماره یکم (تجرید) به‌قلم نستعلیق محمدجعفر حسینی‌موسوی متخلص به‌صفی استمورخ ۱۲۹۲ . بین شماره ۱ـ۲ بریك‌صفحه نوشته‌هاایست پراکنده به‌قلم کاتب تجرید. عناوین شنگرف. درکنار این بیت «ای‌بخت‌بدای مصاحب‌جانم» (که مطلع قصیدهٔ معروفی است: با قلم‌دیگرنوشته:«ای‌فرزند دلبند گویا ملهم‌شده بودی که‌بخت‌بدمصاحب جانت گشته... که به‌همین شعر ختم‌کردی وگذاشتی وگذشتی افسوس».در زیر، این یادداشت نوشته: «فوت مرتضی سه‌شنبه ۲۱ جمادی الاولی»

قطع خشتی ۲۱×۱۳ ج تیماجی قرمز برك : ۵۵ سطر۱۱ و۱۴ کاغذ فرنگی الوان (بیشترزردرنك) آهارداده‌شده شماره‌ثبت۷۶۴۲۷

این مجموعه شامل :

۱ـ تجرید الاعتقاد (ص۲ـ۵۸دفتر)

از خواجه‌نصیر طوسی:

۲ـ دیوان اشعار (ص ۵۹ـ۱۱۰ دفتر)

قصائدقائم‌مقام فراهانی .درنسخه عنوان کتاب‌ونام‌گویندهٔ اشعاریادنشده

۱۱۳۴

دفتریست که بیشتر آن با قلم شکسته نستعلیق خوب میرزا اسماعیل فرزند میرزا معصوم‌تفرشی‌و مورخ ۱۲۸۶ و نزدیك به نیم‌آن به‌قلم محمدحسن‌میرزا پسرشاهزاده ملك آراست‌که‌به‌امرخالوی‌خود میرزا اسماعیل در ۱۲۷۹ نوشته وچند برك آن به‌قلم دیگری است‌مورخ ۱۳۰۲ بدون نام‌کاتب

قطع۵/۱۷ در ۵/۱۰ سانتی متر-۵۰۳صفحه ازصفحهٔ ۱۸۱ ببعد را اشتباهاً ۲۸۱ ببعد شماره گذاشته‌اند) کاغذ فرنگی سفید آهار مهره‌دار-جلد میشن قهوه‌ای داغ کرده- شمارهٔ دفتر ۱۲۹۴۹

مجموعه شامل :

۱ـ رسالهٔ نوروحدت (ص۱ـ۱۱دفتر)

تألیف خواجه‌عبدالله معروف به‌خواجه‌حورا متخلص به‌مغربی (چنین‌است درنسخه)باعنوانهای «ای سید» .

مؤلف از مشایخ سلسلهٔ نقشبندی ماوراءالنهر(گویا)درنیمهٔ قرن دهم‌بوده است. در مقدمهٔ رساله آمده کـه درشب جمعهٔ سوم شهر ربیع‌الاول **۱۰۵۳** در مجلس ولیمه‌ای‌که برسر خاك بهاءالدین نقشبند برپا بوده است و نقشبندیه آنرا عرس‌می‌گویند تألیف این‌رارساله‌آغازکرده .کاتب در صدر رساله‌نوشته‌است:

«ایـن رسالهٔ نور وحدت من‌تصنیفات حضـرت قدوةالمحققین و برهان المدققین عارف‌بالله خواجه‌عبدالله‌المعروف بخواجه‌حورا والمتخلص بمغـربی قدس‌الله‌سره و افاض علی‌الطالبین‌فتوحه»

۲ـ قصیده از خاقانی(ص ۱۲ـ۱۳)

قصیده‌ای شامل ۲۶ بیت که بیت اول آن اینست:

در ساحت زمانه‌زراحت نشان مخواه   ترکیب، عافیت زمزاج امان مخواه

پایان: خاقـانیا زمـانه زمام امـل گرفت   گرخودعنان‌عمر بگیر دزمان‌مخواه

این نسخه به‌خط شکسته نستعلیق مورخ ۱۳۰۲ـ است

۳ـ جاودان‌نامه (ص ۱۶ـ۷۱)

تألیف افضل‌الدین کاشانی (مجموعه مصنفات ۱: ۲۵۷ـ۳۲۶)

کاتب در پایان نسخه نام کتاب را «جاویدنامه» نوشته و در‌این‌نسخه خاتمه‌ای هست که در نسخهٔ چاپی نیست بدین‌قرار: «تمام شد رسالهٔ‌جاویدنامه برپیروزی و فرخی سپاس نگارندهٔ تن و دارندهٔ جان را بحکمت بلند و قدرت بیچون و چند و درودبرپیغمبر ما فرستاده به‌راستی وانـگیخته به‌درستی محمد مصطفی صلی‌الله‌علیه وسلم و بریاران و پـیروان وی حسبناالله و نعم‌المعین و الحمدلله رب‌العالمین».

این نسخه که‌سطرهای۵ صفحه آن موازی و بقیه چلیپا نوشته شده بخط همان کاتب شمارهٔ ۱ و۳ (میرزا اسماعیل تفرشی) است

۴ـ مثنوی خواجو (ص ۷۱)

۱۸ بیت است از روضة‌الانـوار خواجو کـه بخط کاتب شمارهٔ ۲ نوشته شده و بیت اول آن اینست:

سید این طـایفه یعنی جنیـد   آنکه شدی طایر توحید صید

پایان: موج که ازبحرنفس برگشود   هیچ توان گفت کـه دریا نبود

۵ـ وصیت به‌حکما (ص ۷۲ـ۷۴)

نام‌این‌گفتاردرپاره‌ای‌ازنسخه‌ها (مانند شمارهٔ ۶۲۳ این‌کتابخانه) «رسالهٔ

بیست و هشت کلمه فی‌نصیحة‌الاخوان» نوشته شده و در صدر این نسخه کاتب نوشته است: «وصیت‌نامه از کلمات باباافضل‌شی رحمة‌الله‌علیه».

(مجموعه مصنفات ۲: ٦٥٦ فهرست ۲: ۳۸۳ و ۱۰: ۱۳۹۰)

این نسخه بخط همان‌کاتب شمارهٔ ۱ـ است

٦ـ گفتاردرسیروسلوك (ص۷٤-۷٦)

ازحاج‌محمدجعفربن حاج‌صفرخان‌بن‌عبدالله بیك‌قراگوزلوکبوترآهنگی مجذوبعلی‌شاه متوفی در ۱۳۳۸. مختصری است ظاهراً ازیکی ازمؤلفات وی وکاتب که همان‌کاتب اشعارخاقانی وخواجواست‌در صدر وذیل‌نسخه تعلیقاتی برسخنان کبوتر آهنگی‌داردو ازپاره‌ای ازعقایدعرفا دفاع‌میکند.

آغاز: ای رادمردراه وسالك طریق‌الله بـر توباد بـه ملازمت تقـوی ... زینهار... به‌ظاهر عبارت این رسالـه واکثر مسائل متصوفه فـریفتـه و معتقد نشوی.

۷ـ زبدة‌الحقایق (ص۸۰ـ۱۳۰)

تألیف عزیزالدین‌بن محمدنسفی معروف‌بعزیز نسفی. وی رساله‌ای درمبدأ ومعادنوشت وبعدخود خلاصه‌ای‌ازآن ترتیب داده بنام زبدة‌الحقایق وآن‌همین کتابست.

۸ـ مثنویات (ص۱۳٤-٤۹۳دفتر)

انتخاباتی‌است‌ازچند مثنوی‌منسوب به عطار: (حواهرالذات، لسان‌الغیب وبی‌سرنامه) بدون‌تصریح به‌دوعنوان اخیردرنسخه.

غالب صفحات آخراین‌بخش به‌خط محمدحسن میرزاپسر شاهزاده ملك آراست‌و اودر ذیل‌منتخبات‌لسان‌الغیب چنین رقم‌داده: «بـرحسب خـواهش سرورمکرم میرزادائی آقامیرزا اسماعیل نوشته‌شدکتاب جوهرذات شیخ عطار

علیه‌الرحمة در آخر ماه‌شعبان‌المعظم فی‌سنه ۱۲۷۹ راقم‌الحروف محمدحسن بن شاهزاده ملك آراحاجی کیومرث میرزا ابوالملـوك‌بن فتحعلی‌شاه مرحوم».

۹ـ قصیده درمدح مولی(ع) (ص۴۹۳ـ۵۰۳دفتر)

قصیده‌ای باقافیهٔ (الف)ازنظیری (در۷۳۴)دارای ۱۴۳بیت‌وشرح‌صورت گفت‌وگوئی است‌بین رسول‌الله(ص)باامیرالمؤمنین علی(ع)پس‌ازمعراج.شاعر درپایان‌حکایت گوید:

نبی‌را رفتن وباز آمدن دریك زمانی شد
که‌خاتم‌رابگرداند کسی‌در‌دست‌خودعمدا

دودنیا ازچهل‌دنیابیان‌کردم دراین دفتر
که‌امرشاه‌این‌باشد که‌تاگرددروان اصفی

بودموقوف‌تامهدی(ع)چوخورشیدجهان‌آید
بـه عالم او کند روشن رموز علم‌الاسماء

آغاز: بنام‌آن‌خداوندی که‌هست‌اوواحدویکتا
حکیم و حاکم وعادل علیم و عالم واعلا

پایان: الهی غایبان‌وحـاضران‌مجلس‌مـارا
بیـامـرزی زبهر آبـروی سـاقی فـردا

این‌قصیده‌رانظیری شاعردرسال ۷۳۴ نظم‌کرده‌چنانکه‌خوددرپـایان‌گوید:

هرآنکس چون‌نظیری شد محب‌آل پیغمبر
کجا در دیده می‌آرد سر یرملکت دارا

بسال‌هفتصد(!)وسی‌وچهاراین‌نظم‌راکردم
که‌گردد تا به‌عالم یادگار این نکتهٔ غرا

۱۲۰۲

دفتریست به‌قلم نستعلیق محمدزمان بن میر سیدعلی بن میر کل... کلانی مورخ ۱۰۴۸ (رقم کاتب درذیل شماره‌یکم دیده‌میشود. عناوین به‌سرخی وعبارت‌عربی‌نسخ است.

قطع‌رقعی ۵/۱۱×۲۰ ج کاغذی سبز راه‌راه‌و گل‌دار، عطف‌پارچه‌ای مندرس. صفحه ۲۸۴ سطور ۱۶۰ کاغذ اصفهانی شکری‌آهارمهره‌دار شماره‌ثبت قدیم۲۳۱۲۴ .

مجموعهٔ شامل:

۱) ـ شرح گلشن راز (ص۱ـ۲۳۱ دفتر)

از احمدبن موسی (در ۸۴۴)

از آغاز نسخه چند ورق افتاده شارح در پایان کتاب پس از آخرین بیت شبستری وزیر عنوان « قول‌الشارح» گوید :

بزرگی اهل دین و اهل دنیا اشارت کرد به صورت‌هم‌به‌معنا

کتاب گلشنی را شرح باید به تحقیق دگررا طرح باید

نوشتم شرح گلشن درحضورش که‌بودم‌ازحضورش‌غرق‌نورش

رسید ازحضرت عزت سلامی که از تحقیق‌بگدازی کلامی(!)

نمی‌داند کسی سایل کدامست که‌اوراندرین‌عالم چه‌نامست

نمی‌گویم لقب مخفی گذارم ولی تاریخ و اسم خود بیارم

زهجرت بود این هشتصدوچار چهل سالش دگرباوی بهم یار

بگفتم شرح وتاریخش‌بیك‌یار که قسم احمد موسی بگفتار

بختم انبیا و ختم قرآن که ختم کار ما با خیر گردان

(ورجوع شود به‌فهرست نسخه‌های فارسی ۲ : ۱۲۴۸)

آغاز: قوله درآدم شد پدید این عقل وتمیز ... یعنی عقل‌عبارت ازآنست که علم آدم الاسماء و اصل همه چیز آنست کاتب در پایان نسخه رقم کرده :

« تمت الکتاب بعون الملك الوهاب فی‌آخر جمادی الثانیه یوم الاربعاء سنه ثمان اربعین (!) و الف ـ هجریه در خطهٔ دامغان حفت بالامان اتمام

یافت در نه روز. کتبه العبدالاقل محمد زمان بن میرسید علی‌بن میرکل تیمجاع کله‌نی غفرالله (کذافی النسخه) ».

۲ـحق‌الیقین (ص ۲۳۲ـ ۲۷۵ دفتر)

منسوب به‌محمود شبستری (سرایندۀ مثنوی گلشن راز)

۳ـ خواص اسماء (ص ۲۷۷ـ۲۸٤ دفتر)

بخش آخر رساله‌ایست در خواص اعداد اسماء حسنی که نخستین اوراق آن از دفتر ساقط شده است .

عناوین موجود (به شنگرف): عدد اعظم، عدد اکبر، عدد اعلاودر آخر عدد اسم کافی . در حاشیه نخستین صفحه موجود فقره‌ای از شرح رکن الدین شیرازی‌بر فصوص نقل شده

آغاز موجود: (عدد) اعظم جهت مهمات عظیمه و امور خطیر وچون عدد این اسم به اتمام رسد وبه شرائط دعوت عمل شود اعوان این اسم مطیع ومنقاد صاحب دعوت گردند وعدد ایشان تصرفات کلی در هر چه خواهد تواند کرد ... وآن عدد در این اسم شش‌هزار وهزارو نهصدو سی ویك هزارو صدو پنجاه وشش باشد

بخش سوم

تعلیقات و استدراکات بخش یکم

دراین بخش پاره‌ای اصلاحات در مورد نسخه‌هاویا کتابهای معرفی شده دربخش‌یکم انجام یافته ونیزمعرفی رساله‌ها که‌ضمیمه‌آن‌نسخه‌هاست ودربخش اول ـ به‌دلیل خروج موضوعی ویاعدم‌توجه مؤلف‌ـشناسانده نشده است .

در خاتمه‌این تعلیقات یادداشتهائی است درتکمیل‌بخش دوم .

شماره۸۱۷ـ (مجموعه رسائل در تجوید)

دربارهٔ این مجموعه‌و مؤلف آن محمدبن‌محمودشریف سمرقندی رجـوع شود به ج ۱۷ فهرست(روح المزید) وغایةالنهایه‌جزری۲ : ۲۶۰ وزرکلی۷: ۳۰۹

شمارهٔ۸۱٦ مجموعه

نخستین رساله‌این مجموعه: (قواعدالقرآن تألیف‌محمدبن خدای‌دادسمرقندی) دربخش‌اول به‌درستی معرفی گردیده واینك شناسائی بقیه رساله‌های‌ـ مجموعه:

۲ـ فی ذکر عددآی‌القرآن واختلاف اهل الامصارفیه (یك‌صفحه متـن وحواشی) .

۳ـ وقوف‌سجاوندی (ص۴۲ـ۱۳٦ دفتر)

استخراج وتلخیص تاج‌الدین محمدزندوی بخاری (نسخه حاضر مقدمه فارسی‌بخاری‌را که دربیشتر نسخ هست ندارد)

اصل‌کتاب وقوف القرآن تألیف امـام محمد بن طیفور سجاونـدی (م‍ـ۵٦۰)است. سجاوندی‌درقرآن‌پنج‌نوع‌وقف‌وهفت‌علامت‌ابداع‌نموده‌واین‌تقسیم ابداعی‌سجاوندی‌مورداعتراض‌عده‌ای (ازقبیل ابن‌الجزری(۱)مؤلف‌النشر) قرار گرفت وجمعی دیگر از قراء ومقریان‌از اوپیروی کردندو وقوف سجاوندی را درتألیفات خود شرح دادند و پاره‌ای از پیروان سجاوندی علامات وقف را (نه‌انواع آن‌را)به‌۱۲ رسانیدند.

۱ـ مؤلف‌النشر ودیگر مخالفان‌تقسیم سجاوندی ،وقوف قرآن‌را چنین‌تقسیم‌میکنند تام، کافی حسن‌وقبح. و ازمتأخران،عمادقاری در تحفه‌شاهی‌نیز همین تقسیم راپذیرفته . ابن‌الجزری‌در (درالنشر) اعتراضات بسیاربرسجاوندی‌دارد ۰

وچندتن نیز کتاب سجاوندی را تلخیص کرده‌اند ویاباکم و افزون کـردن مطالب ، تحریری دیگر از آن فراهم آورده‌اند وبیشتر نسخه های موجـود در کتابخانه ها که درفهارس باعنوان «کتاب وقوف القرآن تألیف سجاوندی» شناسانده شده یکی ازچند تلخیص و تحریر است نه اصل تألیف سجاوندی و از آن جمله است نسخه شماره ۲۶۹د انشگاه و شماره ۲۵۸۰ سپهسالار : وشماره ۲٤۹۶د الهیات

دراین کتابخانه چند نسخه ازاصل کتاب الوقوف موجوداست: یك ـ نسخه کهن قرن ٦ـ۷ و ناتمام (شماره : ۲۷۲٦ فهرست ۹ : ۵۵). دو ـ نسخه کامل واز حدود قرن ۱۰ .(شماره ۸۹۷ طباطبائی) .سوم ـ نسخه دیگر (شماره ۵۹۵۸)

اینك برای روشن شدن مطلب وامتیاز اصل وقوف ازتحریرهای دیگر ، به‌وصف کتاب (ازروی نسخه کامل آن) می‌پردازیم :

سجاوندی در مقدمه مبسوط کتاب به بیان پنج قسم (مرتبهٔ) وقف درقرآن واستدلال وتوضیح درباره هریك پرداخته ودراوایل مقدمه ازکتاب المقاطع والمبادی وکتاب المرشد یاد میکند و مؤلفان آنهارا (بدون تصریح به‌نام آنان) می‌ستاید ودرآغاز هرسوره تنها نام‌سوره‌را یادمیکند . (بدون ذکر عدد آیات ، حروف ، کلمات رکوعات ، اعشار ، اخماس ، مدنیات و مکیات ودیگرخصوصیات که کمابیش در تمام تلخیصات و تحریرات سجاوندی در آغاز سور دیده میشود).

سجاوندی کتاب خویش را در سورهٔ اخلاص پایان‌میدهدو میگوید : در معوذتین (فلق‌وناس) هیچ‌وقفی نیست .

آغاز کتاب‌وقوف: بسمله الحمدلله المفتتح کلامه بحمده‌مجری الالسنه به‌رحمة من عنده المستنطق مقاول الفکر علی حوامل نکره... وحراس مصاحف التنزیل علی مراتب الترتل علی مراتب الترتیل عن التصحیف وسواس مدارج الوقوف ومخارج الحروف عن التحریف بالتعلیم والتصنیف فممن اشتهرمنهم بالبراعة فی الصناعة

صاحب المقاطع والمبادی والامام المقدم علی اقرانه السابق العنان النحریر . . .
وصاحب المرشد وقد سعیا فی الکتابین سعی مجد مجید ورعیا ما بغیا رعی مبدیء
ومعید غیران الاول منهما کان مولعا بالاطناب طلب التبصیر والثانی کان مبدعا
فی کل واد بالذهاب حذر التقصیر فتجاوز ابطول الامکان حدر غبة اهل الزمان
فدعانی صدق همة من هو واحدی فی الثقه وصایدی . . . متعنی الله الی املاء
هذا الکتاب علی قلة الرغائب وکثرة المصائب من تتابع الحساد وعود سوق الفضل
الی الکساد فعملت اذ شرعت فیه عمل من طب لمن حب ... مقصورة علی خمس
مراتب ... مبرهنا کلا منها بما یعرب عن استیفاء لفظها معناها

پایان: ولا وقف فی المعوذتین الی آخرها لصحة العطف واتساق الکلمات
بعضها علی بعض فی مقول واحد .

نسخه وقوف القرآن که در فهرست اوقاف بغداد (اسعد طلس : ۷۹) شناسانده
وصدر آن نقل شده بدون تردید همین کتاب تألیف محمد بن طیفور سجاوندی است .

کتاب وقوف سجاوندی را چندتن از مقرئان (پس از سجاوندی) تلخیص
کرده ویا با کم وافزون کردن آن (با حفظ اساس پنج مرتبه وقف) نسخه‌ای دیگر
از آن فراهم آوردند واین نگارنده تا این زمان این چند نوع انتخاب وتلخیص
را که در زیر یاد میشود می‌شناسد :

الف ـ نسخه وقوف سجاوندی از ابو المکارم محمد بن محمد زندوی بخاری
که مقدمه‌ای به پارسی دارد و نام خود را در مقدمه همچنانکه یادشد آورده ونیز در
مقدمه مراتب وعلامات سجاوندی و علامات افزودهٔ خویش را با اختصار یاد
کرده است . در این نسخه ، استدلالات وتعلیلات سجاوندی حذف و برخی نکات
تجوید و قرائت افزوده شده است.

مؤلف این کتاب ظاهراً تاج الدین ابو المکام (یا ابو المحامد) محمد بن محمد بن
محمد زندنی بخاری است منسوب به زندنه (قریه‌ای در بخارا) که در قرن هفتم

میزیسته و به احتمال ابن الجزری قبل از ۷۰۰ در گذشته است.

درنسخه‌هایی که از این کتاب دیده‌ام نسبت مؤلف « زندوی » است و این شاید از آنست که (به‌قول زبیدی) آن قریه را زنده نیز میخوانند (که در این صورت نسبت به آن زندوی میشود).

زبیدی در تاج العروس در ذیل کلمه زندنه (که صاحب قاموس گوید قریه‌ایست در بخارا) گوید: «اهمله الجماعه وقال السمعانی وهی ببخارا. الیها تنسب الثیاب الزنبیجیه ویقال فیها زنده بحذف النون الاخیره» و در ذیل نام محمدبن محمد زندنی مقری ماوراءالنهر گوید «کهل اخذ عنه ابو العلاء الفرضی وعظمه». (۱) بنابرین زندنی در سن به کهولت رسیده و استاد فرضی بوده.

شمس الدین ابو الخیر محمدبن محمدبن محمد الجزری در غایة النهایه میگوید: «تاج الدین ابو المحامد محمدبن محمدبن محمدبن محمد زندنی بخاری، مقری شرق و محدث شاگرد محمدبن محمد گنبدی و حافظ الدین بخاری و خود استاد ابو العلاء فرضی و ابوحنیفه انزاری (۲) است و جمعی بسیار، قرائت از او فرا گرفته‌اند. تاریخ در گذشت او ضبط نشده و گمان دارم که تا نزدیك به ۷۰۰ در حیات بوده‌است».

نسخ وقوف زندوی بسیار است اما مقدمه فارسی در برخی از نسخه‌های آن نیست (وشاید نسخه شماره ۶۹۵ دانشگاه نیز از همین نوع نسخ است) در فهرست اونس (موزه لندن ج ٤) نسخه‌ای مورخ ۹۳۰ معرفی شده. در فهرست کتب خطی الهیات (تهران) نسخه‌ای از وقوف زندوی، دارای مقدمه فارسی بانام الارشاد تألیف محمدبن طیفور سجاوندی (و در شمار کتب عربی) معرفی شده است.

---

۱ ـ عین عبارت ذهبی است در مشتبه (ص ۳۰۷)

۲ ـ فرضی ابو العلاء محمدبن ابی بکر کلابادی متوفی در ۷۰۰ و گنبدی محمدبن محمدبن عمر شهابی سمرقندی. به گفته ذهبی او در ۶۰۷ در گذشته و در غایة النهایه (۲: ۲۴۲) گوید باید او تا پس از ۶۲۰ زنده باشد تا محمدبن محمد زندنی بتواند شاگردی او کند.

درباره تاج‌الدین محمدزندوی (یازندنی) بخاری رجوع شود به‌المشتبه: ۳۰۶و غایةالنهایة جزری ۲: ۲۴۲ و۲۵٤وتاج‌العروس باب‌النون ماده (زنن) و درباره‌نسخ‌وقوف یامقدمه‌زندوی،رجوع‌شودبه: فهرست اونس: ۳الهیات۱: ٤٤۹ فهرست مخطوطات فارسی در قاهره (طرازی). در منهاج النشر حسین‌بن عثمان (شاگرد ابن‌الجزری صاحب‌النشر) از «تاج‌الملةوالدین مصدربخاری که انتخاب سجاوندی نمودوعلل‌را حذف کرد» یادشده. وهمین نام‌درکتاب وقوف قرآن فارسی (شماره ۹۱۰/۲ گوهرشاد مشهد) آمده (فهرست آنجا: ۱۹۷)دور نیست مقصود همین‌تاج‌الدین‌محمدزندوی(زندنی) باشد.

ب- انتخاب دیگریست‌ازوقوف‌سجاوندی که‌درذکرعلامات‌وقوف‌همانند نسخه‌زندوی است بااین‌تفاوت که‌این‌مؤلف گاه‌استدلال‌میکند وبه‌پاره‌ای ازدیگر مسائل‌قرائت (بجزوقوف) اشارت‌داردو نیزدرچندجا بر سجاوندی خرده میگیرد واز آن جمله دراول‌سوره بقره‌میگوید:

«قال‌السجاوندی لایجوزالوقف علی‌تتقون‌لان‌قوله‌الذی صفةالرب وقال‌استادالبشر قوام‌الملةوالدین عبدالله‌بن الفقیه نجم‌الملة والدین محمود لایجب ان‌یکون‌الذی صفةالرب او مفعول تتقون حتی لایجوزعلی تتقون‌والافتتاح بالذی جعل‌لکم بل‌یجوزان یکون‌خبره فلاتجعلوالله اوخبر مبتداء محذوف ای هوالذی جعل اومفعول فعل مضمر فعلی هذه‌الاوجه الثلاثه الافتتاح بالذی جعل لکم جائز»

دراول‌سورۀشعراءنیزگوید«والعجب‌من‌الشیخ‌السجاوندی اذجعل«مابینهما» فی هذه السورة مطلقا وفی‌الدخان لازما»

ازصاحب این‌وقوف چیزی‌نمیدانیم جزاینکه پس‌از قوام‌الدین‌عبدالله (۱)

۱- قوام‌الدین عبدالله بن نجم‌الدین محمود فقیه استاد قرائت خواجه‌حافظ شیرازی وشاه شجاع وشمس‌الدین محمدبن محمود سمرقندی (شاگرد جزری صاحب غایةالنهایه) است.رجوع شود به‌شدالازار۸۴ و ۹۰ تذکرۀ نثاری ذیل عبیدخان اوزبك وغایةالنهایه

میزیسته وتدوین این کتاب سالها پس‌ازتدوین وقوف زندوی (زندنی) است .

ازاین کتاب تااین زمان سه‌نسخه می‌شناسم : نسخه‌شماره۲۵۸ سپهسالار (درج ۱ : ۵۰) ونسخه شماره ۲۰۰٦ این کتابخانه (که مقدمه زندوی راکسی با قلم دیگر برپشت برگ آخر آن افزوده‌است بدون‌ذکرنام‌زندوی) .

سدیگر-نسخه در مجموعه‌ای در تجوید و قرائت‌در این کتابخانه است بااین‌تفاوت که‌برپشت نخستین برگ آن‌چنین‌نوشته است« کتاب‌خلاصة‌الوقوف تألیف‌الامام...ابوبکراحمدبن حسین بن مهران الاصفهانی النیشابوری ...» (۱)

ج ـ نسخه‌شماره ٧٧٤٤ـم رامپورکه‌درفهرست آن کتابخانه چنین معرفی شده «شرح حسین‌بن عثمان برتلخیص و تحریر دیگری از وقوف سجاوندی از قوام الدین عبدالله بن‌محمودا صفهانی(گویا این همان قوام‌الدین عبدالله شیرازی استادحافظ است‌که ازاویادکردیم .اوراشیرازی اصفهانی‌نیزنوشته‌اند) رجوع شود به‌فهرست رامپور (چاپ ۱۹٦۳!) ج ۱ : ۱۳٤-۱۳۵

٤-کنزاللطائف فی‌مایحتاج الیه‌تصحیح المصاحف (ص۱۳۷-۱٤٦دفتر) (۲)

ازحسین‌بن‌محمد (درنسخه‌ما) وازحسین‌بن عثمان (درنسخه خوانساری که صاحب ذریعه دیده‌اند) . کتاب کنزاللطائف در ذریعه چنین توصیف شده «وقوف سجاوندی است وعدد آیات وتجوید دراواخر آن آمده : «چنین‌گوید این فقیر حیران

بنابرنوشته‌صاحب‌ذریعه (که نسخه‌رادیده‌اندونشانی‌هایی‌از آن‌یادکرده‌اند) نسخه حاضراواخر کتاب کنزاللطائف است .

واین بامضمون سخن مؤلف درآغاز نسخه حاضر مطابقت ندارد ودرهر

۱ـ ابن‌مهران درقرن۳-۴هجری‌میزیسته ودر۳۸۱ در گذشته‌است

۲ـ این کتاب درچاپ نخستین این‌فهرست‌بانام‌حدسی«وقوف وفوائد» ، یاد شده‌است رجوع شود به‌فهرست حاضر:۴۰

حال قسمت اصلی مندرجات در نسخه حاضر. شناختن فواصل آیات است با مقدمه‌ای از مؤلف در بیان پاره‌ای از نکات و اصطلاحات مانند تعریف آیه و اسامی علماء قرائه و تقسیم آیات به مکی و مدنی (شناختن فواصل آیات به این صورت یکی از شعب علم قرائت قرآن است و با آشنا شدن با این رشته میتوان دریافت که در هر سوره مقاطع آیات آن چه حروف است و تعداد آن چیست و اختلاف در کجاست. حروف مقاطع را فواصل گویند). اینك برای نمونه سطوری از کتاب نقل میشود: «سورهٔ آل عمران دویست آیت است مگر در نزد شامی که او صد و نود و نه آیه میگیرد و اختلاف در هفت آیه است ... و فواصل این سوره بر نه حرفند هر همزه و باءِ موحده و بر دال و راءِ و ط از مهملات و ق و لاوم ون اما همزه «فی الارض ولا فی السماء...»

و همچنین پس از نام هر یك از سوره‌ها (به ترتیب) نخست تعداد آیات و موارد اختلاف و سپس «فواصل» باشیوه‌ای خاص بیان میشود

در ریاض العلماء (و به نقل از او در اعیان الشیعه) از حسین بن محمد مقری مؤلف کتاب نزهة الاشراف بفارسی در آداب و سنن و اخبار، یاد شده و نیز آمده که «مولی محمدحسین اردبیلی در مؤلفات خویش از او یادمیکند و گویا از علماء عهد صفویه است» (اعیان الشیعه ۲۷: ۲٤۵۷ و ریاض العلماءِ نسخه‌خطی)

در ذریعه کتاب: فواصل الایات مع ذکر الخلافات فی تعیین الایات و عددها سورة الی آخر القرآن تألیف حسین بن محمد و نیز از نسخه آن که مورخ ۱۰٦۱ و متعلق به کتابخانه حاج علی محمد نجف آبادی است یادشده: نسخه‌ای از کتاب کنز اللطائف در فهرست خدیویه معرفی شده

رجوع شود به ذریعه ۱٦: ۳٦۵ و ۱۸: ۱٦۳ و فهرست حاضر: ۵۱۸

آغاز نسخه حاضر: بسمله این فقیر حیران حسین بن محمد وقاه الله کید الشیطان میگوید که چون خواستم که این فوائد را ختم کرده شروع در بیان

وقوف وذکر آیات نماید چه مقصود خودآنهااند مردی که در طریق محبت فرد ودرطبق اخلاص هم‌چون ورد در دامنم آویخت که چون بعضی را ازفوائدکه‌نه ازمقاصدکتاب‌است نوشتی وظیفه آن که ازبهر خاطر من اختلاف اهل عدد که خود تعلق بمقاصد دارد بیان کنی ... پس ... واجب دید التماس او را مبذول داشتن پس گفتمش که ای حبیب لبیب ترا دانستن چند مقدمه ضرورت است ... بدان که اسم آیه راکه برچندحرف ازحروف قرآنی اطلاق میکنند ...
(وپس از مقدمه) اکنون وقت آنست که‌دربیان ملتمست شروع نمایم...وبگویم که سورهٔ فاتحه‌الکتاب هفت آیه است باتفاق اهل‌عدد

پایان: فصل بدان که شیخ علم‌الدین‌سخاوی (۱) در کتاب جمال القراء وکمال‌الاقراء صورت عبارتی دارد که اشارت بدین معنی میکنند... وهمچنین شیخ مذکور... گفته که حروف قرآن را شمردیم ومجموع آنها سیصد وبیست یك‌هزار حرف است وتعداد کلماتش هفتادهزار کلمه است . تمت هذه‌الوقوف والقواعد ... علی یدالحقیر المحتاج منوچهر الفارسی ..فی تاریخ... سنة اربع و تسعین بعدالف .

پیش‌ازآغاز این رساله فقراتی به‌خط همین کاتب از کنزاللطائف نقل‌شده که‌درمقدمه‌همین‌رساله‌دیده‌میشودونیزبخشهایی ازشرح شاطبیه‌حافظ طاهر اصفهانی

منظومه‌درتجوید(وپیوستهٔ‌شمارهٔ۸۱۹)

نظم‌اللئالی شیخ ابوالقاسم‌قاری است‌و دریك بیت (که‌درفهرست‌نیزنقل کرده) به‌این نام اشارت‌دارد. سراینده این منظومه را در برخی از کتابها سید ابوالقاسم‌خوانده‌اند اماسیدمحمودذفولی درقواعدالتجوید اورا شیخ‌ابوالقاسم میخواندو میگوید(برك ۴۹چپ نسخه شمارهٔ ۸۱۴/۱) : « مرحوم شیخ ابوالقاسم

---

۱ - در برخی از نسخ ودر جاهای دیگر از این نسخه و همین موضع از نسخه‌ای که صاحب ذریعه دیده‌اند، سخاوی‌سجاوندی شده ودرچاپ‌ذریعه‌نیزاین‌غلط راه یافته‌است.

قـاری که او را سید نوشته‌اند درکتابی که به‌نظم آورده ... چنین گفته»
دزفولی در دنبال این سخن ودر دیگر جاهای کتاب خود از ابیات این منظومه «لؤلؤیه» بسیار میآورد.

شماره ۸۲۷ جمال الصالحین

درذیـل معرفی کتاب جمـال‌الصالحین (ص ۴۸) از مصابیح الهدی تألیف حسن‌بن عبدالرزاق گیلانی‌ونسخه آن درمجموعه تنکابنی‌یاد شد .
اضافه میشود که ایـن نسخه اکنون در این کتابخانه بـا شمارهٔ ۳۸۱۷ محفوظ است رجوع شود به‌فهرست ۱۰: ۱۸۳۵ : (مصابیح‌الهدی‌ومفاتیح‌المنی)

شمارهٔ ۸۲۸ – (خزائن الجواهرسلطانی)

ضمیمهٔ‌خزائن‌الجواهر تألیف حسن‌بن عبدالرزاق دورساله کوچك است که‌اینك معرفی میشود :
۲ ـ صلوات دوازده امام (ص ۴۴۴ ـ ۴۴۷ دفتر) از خواجـه نصیر طوسی . رجوع شود به آثار و احوال‌خواجه از مدرس رضوی
۳ ـ آیات منتخبه (ص ۴۴۸ ـ ۴۵۵ دفتر) انتخابی است از آیات سور قرآن (از سورهٔ‌فاتحه تا ناس) منسوب به امیرالمومنین علی (ع). در حاشیه صفحه اول این منتخبات در یادداشتی که با خط دیگر نوشته آمده‌که این‌آیات شامل اسم اعظم‌الهی‌است و حضرت مولی (ع) دروقت نوشتن قرآن آنها را استخراج کرده وبه‌نظرحضرت رسول (ص) رسانیده‌اند.
این یادداشت به‌خط احسن‌بن احمد و تاریخ آن رمضان ۱۳۱۸است
آغاز: ـ من سورة‌الفاتحه . بسم‌الله‌الرحمان‌الرحیم یا مالك یوم‌الدین من سورة‌البقره بسمله ، یامن‌جعل‌لکم‌الارض فراشاو السماء بناء
مؤلف‌محترم‌فهرست درحاشیه‌ص ۵۱ (چاپ‌حاضر) تألیفات سیدمحمدحسین

خواتون آبادی مؤلف خزائن الجواهر رایاد کرده و کتاب وقایع الستین رااز تألیفات اودانسته و گفته‌اند «نسخه ای از آن را که بخط مولف است این روزها دیده‌ام وشاید جزء کتب این کتابخانه گردد». یادآور میگردد که کتاب وقایع السنین تألیف سیدعبدالحسین بن سیداسماعیل خاتون آبادی است نه سیدمحمد حسین بن محمدصالح. ونسخه اصل آن اینك در این کتابخانه باشمارهٔ ۸۷۰۰ موجوداست.

در بارهٔ مولف وقایع السنین رجوع شود به یادداشت مؤلف مستدرك الوسائل دراول نسخه اصلی وفهرست این کتابخانه ج ۱۰: ۱۳۲۵

شمارهٔ ۷۳۰ ـ شرح صحیفه

در فهرست آمده (ص۵۳ چاپ حاضر)«احتمال قوی داردکه ازمجلسی اول باشد».یادآوری این نکته‌لازم است که مجلسی اول (محمدتقی) تنها خطبه ومقدمه صحیفه را به‌فارسی شرح کرده است رجوع کنید به ذریعه ۱۳ :

شمارهٔ ۸۳۴ ـ لوامع صاحب قرانی .

کاتب نسخه بهاءالدین محمد فرزند مولی صالح ساروی‌دامادمجلسی است که خودکتاب انوارالبلاغه را تألیف کرده است

شمارهٔ ۸۳۵ ـ رسالهٔجهادیه

میرزا عیسی فراهانی دراین‌کتاب عده‌ای ازفقها، زمان خویش رانام می‌برد وهریك رابالقبی خاص . ازجمله‌فقهاءکه یادمیکندملاعلی‌اکبراصفهانی، صاحب مرشد الانام حاج شیخ هاشم، حاج میرزا محمدحسین اصفهانی، شیخ محمدحسن، سیدعلی طباطبائی صاحب‌ریاض وسیدمحمد (مجاهد).

متن فتوی‌برای‌جهاد (در برابرروسیه‌تزاری) راکه‌شیخ‌جعفرکاشف الغطاء خطاب‌به‌مردم‌صادرکرد نقل وبه‌پارسی ترجمه‌کرده و همچنین فتاوی ونامه های

پاره‌ای دیگر ازعلماء عراق وایران رادر باب جهاد.دراواخر کتاب آمده :

«این بی‌بضاعتان کتاب آداب‌الحرب راکه درزمان اتلمش‌خان به‌فارسی نوشته شده ملاحظه واستنباط کردیم که نظام جنگ، همین است که‌حال بین‌سپاه کفر متعارف است». (ص ۴۰۸ نسخه)

مجموعه شمارهٔ ۷۴۳

این مجموعه شامل دورساله‌است وتنها رساله فارسی‌آن درفهرست بگونه‌ای ناتمام شناسانده شده اینك‌معرفی‌رساله‌ها:

۱ـرساله‌لمعه‌درنکاح‌دائم‌ومتعه (ص۱ ـ ۲۵)

صاحب ذریعه (۱۸ : ۳۵۳ ـ ۳۵۴) از چند نسخه ازاین رساله یاد میکند وازآن جمله نسخه مشهد که‌مورخ ۹۲۳(۱) وبه‌خط مظفربن‌حیدربن حاج حسین طبسی است .

فهرست مندرجات رساله‌که درذریعه‌به‌نقل‌ازنسخه‌کامل آمده‌چنین‌است :

باب اول عقد دائم (سه‌فصل) .

باب دوم نکاح منقطع (دوفصل) .

باب سوم احکام نکاح (سه فصل) .

باب چهارم (دوفصل).

به‌نوشته ذریعه میرقاری‌گیلانی رساله رابه عربی ترجمه وآنرا درکتاب زبدةالحقائق (تألیف شده در۱۰۵۰) وارد ساخته است .

در فهرست مشهد (ج۲فقه) آمده‌که این رساله رامؤلف آن‌برای حسن وزیر مازندران نوشته‌است.

---

۱ ـ باتوجه به‌این تاریخ‌کتابت‌که ثابت میکند رساله پیش‌از ۹۲۳ تألیف شده، انتساب آن به‌عزالدین آملی اشکالی ندارد و مقصود مؤلف ازحاشیه قواعد باید حاشیه شهیداول باشد نه‌حاشیه شهید ثانی تالازم آید التزام به‌حیات آملی تاپس‌از ۹۶۶(فهرست حاضر ص ۸۷متن وحاشیه دیده‌شود) .

۲ـمسارالشیعه(ص ۲٦ ـ ۵۷ دفتر)

ازشیخ محمدبن محمدبن‌نعمان‌مفید بغدادی .

این نسخه به‌قلم شکسته نستعلیق خوب نظام‌الدین ومورخ ۱۰۷۱ ـ است و درحیدر آباد نوشته شده . عناوین به‌قلم قرمز درمتن وحواشی .

شمارهٔ۸۴۹ـ تاج المصادر

این نسخه به قلم محمدبن محمد صوفی است (نه محمد بن صیرفی) و حاشیه هایی دقیق وبدون نشان درتوضیح وشرح برخی از لغات وگاه تاییداتی به‌نقل ازالمصادر زوزنی دارد .

فهرست مؤنثات سماعی‌که در پایان نسخه و باقلم دیگر است به‌ترتیب حروف الفباء دارد وچنین آغاز میشود :

فصل فی حصر الاسماء المونثة السماعیه علی ترتیب الحروف المعجم ـ الاضحی ـ الافعی .

شمارهٔ۸٦۳ـلطائف‌اللغات

چندرساله دیگر در این مجموعه ضمیمه لطائف اللغات بوده‌است : یکی رساله‌ای‌در بداتألیف‌مولی غلامرضاکاشانی ودیگری‌مقالهٔسوم مفتاح الحساب کاشانی بود و فهرست آنرا درشت برگ اول دوبارنوشته‌اند .

خط ومهر عبدالحی بن عبدالرزاق رضوی‌که این نسخه برای اوکتابت شده ونیز مهرکوچك عبدالعزیز رضوی‌برهمین برگ دیده میشود . (ازعبدالحی رضوی‌کتابی به‌نام حدیقه الشیعه دردست است . (فهرست ۱۰:۱۷۵۲)

شمارهٔ۸۷۵ـ حدائق الحدائق

تألیف دیگری ازشرف رامی به‌نام انیس‌العشاق با نسخه حدایق است که درفهرست‌معرفی‌نشده‌است. نسخه‌ای‌ازانیس‌العشاق‌در۱۷ : ۳۵۳ معرفی‌شده‌است.

شمارهٔ ۸۱۱ـ شرح معمیات نیشابوری از نونداکی

نسخه‌ای کهن از این شرح درفهرست خدیویه قاهره معرفی شده (فهرست کتب فارسی خدیویه: معما)

شمارهٔ ۸۸۵ـ حلل مطرز

برپشت برگ اول ابیاتی از مثنوی مولوی باخط کهن نقل شده. در صفحه آخر، کنار رقم کاتب چند یادداشت کهن دیده میشود دریکی از این یاد داشتها آمده:
«مولودنامه بی بی کلان درچهاردهم شعبان ۹۳۵ خمس وعشرین وتسعمایه»
و نوشته دیگر چنین است:
«آن که افسرنهد ازغایت تعظیم و جلال

برسر مهر مبادش خلل از عین خیال

کمترین فقراء علی الیزدی. نقل ازمن خط المصنف فی التاریخ المذکور.»

شمارهٔ ۹۰۰ـ تذکرهٔ شعرا (سفینه شعر)

درباب این سفینهٔ کهن این نکته‌هانیز ملاحظه میشود:

الف ـ از فردوسی ۵٤ بیت گزیده آورده که بیشتر پندآموز، چندبیت تغزل و پنج بیت حماسی درباب رستم و اشکبوس کـه بسیار استوار ومشهود است و بالای این پنج بیت نوشته: «هموگوید در وقتی که درخدمت سلطان محمود رسید و این چندبیت انشاء کرد»

ب ـ از ناصرخسرو درشمار قطعات پراکنده. (ص۴۹۹ـ۵۰۰) دوقطعه آمده هردوطنزآلود و قطعه‌دوم در باره زندگی پس ازمرگ (حشر) است:

مردکی را به دشت گرگ بخورد

ز اوبخوردنـد کرکس و زاغـان

این یکی خورد و بردرختی ریست

وان دگـر ریست در بـن غــاران

این چنین کس بـه حشر زنده شود

گـوز بـر ریش مـردك نـادان

ودر حاشیهٔ آن شعری است درپاسخ‌دوقطعه‌بالا با قلم‌کهن (نزدیك به خط متن)ازرضی‌الدین زکریاقاضی. و سراینده شعر نیزاو است وبالای‌آن‌نوشته: «للمحرر رضی‌الدین زکریاالقاضی عفی‌عنه‌فی‌الجواب» و اینك قطعه شعر از رضی‌الدین درپاسخ قطعه ناصرخسرو :

حشر اجساد را مشو منکر	بـه خدا و رسول او بگرو
مرده‌ایراکه گرگ‌وکرکس وزاغ	خورده بـاشد جواب آن بشنو
اختراع از اعـاده صعب‌ترست	گر شوی هردو را مخالف شو
ور نه چون قادرست بـر هردو	تیز در ریش نـاصر خسرو

در این‌دفترعلاوه‌بر چهار شمسه مذهب‌بزرگ، ۱۷ سرلوح (مربع‌مستطیل) است با زمینه طلایی که در آنها نام شاعر یا نام خدابا سفیدآب ثبت‌است.

در چند جای دفتر نوشته‌هایی است با قلم خوب شکسته نستعلیق که کهنه نیست‌وازجمله در ذیل اشعار جمال‌الدین عبدالرزاق(ص ۱۴۲-۱۴۳) دوقصیده دیگر به‌این‌قلم‌افزوده شده و نیز در پایان اشعار ظهیر(ص۲۰۲-۲۰۳.) . در ذیل اشعار منوچهری (ص ۲۶۵) قصیده‌ای بزرگ ازسلمان‌ساوجی و در حواشی قصیده‌ای از ناصر خسرو (ص ۲۷۵) تتمه‌آن‌قصیده و در پایان این بخش (ص ۲۸۸)چندبیت از اشعار منسوب به ناصرخسرو : (بارخدایا اگرزروی خدایی) درکنار ص ۴۹۷ دوبیت از شاه شجاع .

شمارهٔ ۹۰۴ تذکرهٔ ممیز

در این‌جافهرست اسامی کسانی که اثری ازآنان درتذکرهٔ‌ممیز آورده‌شده استدراکاً یاد میگردد:

خاقان فتحعلی‌شاه‌قـاجار، دولت‌ـ محمدعلی‌میرزا ، خسروی محمدعلی

میرزا(۱) شوکت- محمدتقی‌میرزا، عادل-ظل‌السلطان، ساغر- علی‌نقی‌میرزا، شاپور- شیخ‌علی‌میرزا، دارا- عبدالله‌میرزا، امام‌وردی‌میرزا، محمود، همایون همایون‌میرزا (مدتی تخلص حشمت داشت)، خاور- حیدرقلی میرزا، بیضا- الله‌وردی میرزا، جهان، احمد، حشمت- محمد حسین‌میرزا، سرور- طهماسب میرزا، امام‌قلی‌میرزا، ضیا-نظرعلی‌میرزا، طغرل- ابراهیم‌خان، عزت-سلیمان‌خان قاجار، مریخ، حاجب‌الله یارخان، صبا، ابراهیم مستوفی تبریزی (بی‌تخلص) اشرف (آقاعلی‌اشرف ازطروج آذربایجان)، اشراق - محمدبروجردی امید ابوالحسن‌خان نهاوندی کتابدار محمودمیرزا، بینوامیرزادوادمشهدی، باقی- سیدعبدالباقی اصفهانی، بنده محمدرضی‌تبریزی، بیدل-محمدرحیم‌طبیب، بسمل، چاکر-حسین‌قلی‌خان‌ازخمسه. همایی‌فتح‌علی‌بیك، حسرت- محمدتقی‌ازمراغه، ملاحسن معلم‌ازنهاوند، میرزاحسین پسرمیرزاکاظم‌مستوفی، ملاحسین ازساری، میرزاحسین ازکوزه‌کنان، خاور- محمودخان دنبلی‌خاوری میرزا فضل‌الله، راوی‌گروسی، سرشار، نجف‌قلی‌خان ازاولاصفویه، سپهرمیرزاتقی ازکاشان، سحاب، سخا-محمدزمان‌خان پسر محمدحسین‌صدراصفهانی، شحنه‌محمدمهدی خان، شفا، ملارضا تبریزی، صاحب‌علی آبادی، صبور، میرزا احمد، صفائی ملااحمدنراقی، صدرا، پسرشفا، طوطی، ابوالفتح‌خان، طایر-محمد حسن‌شیرازی، طرب-میرزایوسف، عشرت‌فراهانی(سیدمهدی‌ملك‌الکتاب)، میرزاعیسی‌قائم‌مقام، عزیز- یوسف‌بیك‌لاهیجانی، فرخ- محمدحسن‌خان پسر علی‌مرادزند، فکرت- سیدنعمة‌الله معلم‌ظل‌السلطان، قابل‌حسین‌علی‌ایروانی؛ کوثرهمدانی، کوکب‌میرزا عبدالعلی، مایل‌محمدعلی‌شیرازی آشتیانی‌الاصل(۲)، مجمر اززواره، منصور- محمدرضا طبیب‌ازاصفهان، محروم- حسین‌علی‌افشار، مونس- میرزا محمدرضا

۱- مؤلف تذکره دروصف اوگوید: ارشد اولادخاقان‌که صاحب تذکره است.

۲-سمیزازاونثرهای‌شیوا وزیبا واندکی شعرآورده ودربارهٔاوبه تفصیل گراییده‌است.

از بارفروش، نشاط، فرخ، مازندرانی معلم‌اللّه‌وردی میرزا ، عشاق- میرزا سید محمدبروجردی لنگ، ملا آذر کامی یهودی بروجردی؛ میرزا احمدمجتهدتبریزی پسرمیرزا الطف‌علی، مستوفی، خاور-محمدتقی میرزا از اولاد شاهرخ افشار، اشعر میرزا عبدالوهاب از اصفهان (۱) ، نسیم -- ملاحسن ملاباشی میرزا محمد منشی خلخالی ، عندلیب میرزا محمد حسین پسر سیدعلی شیرازی آقا سیدعلی طهرانی شب‌آهنگ ، مدهوش - حاج محمدصادق گلپایگانی(۲) شیخ علی‌نقی کمره‌ای (۳) ، ادیب‌محمد جعفر از فارس ، حاجب - محمد جواد شیرازی بزرگ شده در هندپسرحاج‌عبدالرزاق ، سرهنگ ، موسی‌خان، قدسی شاگرد مدهوش ، حیران ، میرزا ابوالقاسم خمینی شاگردمدهوش، عباس‌قلی آقا (مؤلف می‌گوید بزبان روسی آشنایی داشته وبعضی از تألیفاتش به‌آن‌زبان است‌وازجمله تالیفات اوست: تاریخ گلستان ارم‌ومی‌گویددر۱۳٤۵درگرجستان قرآنی به دست‌آوردکه۲۹جزء آن به‌خط امیرالمؤمنی‌علی (ع) ویك‌جزء‌به‌خط حضرت‌رضا است) ، مریض - میرزامحرم‌قره‌باغی ، نظام یزدی، نوای، ملاعلی لایق - ملاحسین شوشتری واخگر - پسر آذر بیگدلی .

اینك فهرست مختصر بقیه مندرجات‌مجموعه ممیز :

۱- ترجمهٔ رساله طیر ابن‌سینا (ص۱۲۸-۱۳۷دفتر) .

آغاز: بسمله شیخ ابوعلی ...میفرماید یاراز برای آن بایدکه باراز دل یار خود بردارد ودوست ازبهر آن باشد تارنج ازدوست خود برگیرد امادراین روزگار چنان دوست‌ویار کجابدست‌آیدکه یاری‌هابازی شده است‌ودوستی‌ها جمله مجازی گشته .

۱- میگویددر ۱۲۵۸ در تبریز باالو ملاقات‌شد ۳۵سال از عمرش گذشته

۲- گوید صاحب‌دیوانی است درپنج‌دفتر: تنبیه ، سرالعزیز، سرمشق‌جنون،دیوان غزل وفلك‌النجات .

۳- گوید : صاحب تذکره ازعرفاعمرش ۴۸ مرقدش درکمره ۱۸۰ سال دوفارس و خراسان سیاحت‌کرد .

۲ـ انشاء بی‌نقطه ازشیخ محمدساوه‌ای (ص۱۳۷ـ۱۳۸).

٤ـ متفرقات به نظم ونثر (۱۳۸ـ۱٦٤) زیر عنوان « مراسله‌جات و اشعار متفرقه» بترتیب‌چنین آمده :

ـسواد مراسله میرزا رضای‌منشی .

ـ اشعار در مرثیه کربلا به‌مناسبت ایام‌عاشورا (اشعارسینه‌زنی) .

ـ نامه که به‌حاجی محمدکاظم تاجر اصفهانی‌نوشته‌شده.

ـ مکتوب‌جواب سلطان‌حسین‌میرزای‌شیرازی است که خواهش کرده بود حاجی‌مراسله‌ای‌به‌ملاباشی کرمانشاه بنویسد. آغازنامه(بدون مقدمه) : نور چشما نوشته‌ای از شما ومراسله‌ای ازجناب محذوف الالف ومقطوع‌الباء‌که‌درجوف بود زیارت شد .این‌نامه با اشعاری بپایان میرسد .

ـ نامه کرمـانشاهـان (قسمت بیشتر ایـن نامه قصیده ایست ۲۳ بیتی با این‌مطلع :

اجل چو در رسد از امر داور سبحان

صلای مرگ دهد از پی‌کهان و مهان

ـ مراسله به‌یکی ازبزرگ‌زادگان‌عراق(مشتمل‌برقصیده‌ده‌ای‌بیتی درهمان وزن وقافیه قصیدهٔ بالا) .

ـ مراسله به ملامحمدعلی واعظ اصفهانی.در این نیز اشعار بسیاراست‌در چندوزن‌وبامضامین شکایت‌آمیز و نقدآلود.

در جایی از نامه آمده : هرگاه از حالات جویا باشید.

منت خدای را که صحیح است حالا

آسوده است گوشم از این قیل و قالها

پرسش اگر ز حال کلم خوارگان کنی

زردك کنند روز و شب اندر جوالها

هرچند قرعه میکشم از بهر سیم و زر
جز قـرض حرف نقد نیاید بـه فالها
سگها گـرسنه از امـوال خواجگان
سیراب از انـار فقیران شغالـها
یك پـول کس بـه سید و ملا نمیدهد
صرف می و لواطه بـود ایـن ریالها

ـقصیده‌ای ازریاض(درنسخه: ریاضی): دارای۵۳بیت. آغاز قصیده:
دلا تا کی به چاه ظلمت تن مانده زندانی
عزیز مصر جانان شو برا زین چاه ظلمانی
ندریده استتاگرگ‌اجل‌پیراهن جانت
چویوسف ابن یامینی بجوزاخوان‌کنعانی
زلیخای هوس بگرفته دامان‌حواست‌را
تو از هر درگریزی چاك دامن پاك دامانی

و بیت تخلص (شعر پنجم ازآخر):
خداوندا ریاض از نورعرفان تو میخواهد
صفائی در ثناگویی صفائی در سخن رانی

پایان: مپرس‌احوال‌دلهاراازاین‌آشفته‌گیسوها
که هر جمعیتی را عاقبت آید پریشانی

ـ قصیده ایست ناتمام درمدح‌ناصرالدین‌شاه‌بااین‌مطلع:
برگرد روی یارمن خطی‌است ازمشك‌ختن
گویا ز مصحف آیتی دارد برای خون من

ـقصیده‌ای دیگر ازریاض(خ‌ـریاضی)در همان مضامین ودارای ۵۶ بیت (تخلص‌شاعردربیت ۴۹ آمده). **آغاز:**

جهان وادی محنت‌خیز و تن زندان محنت زا

دلا بگذر از این منزل مکن مسکن در این ماوا

به زانوی تجرد نه ز خود کامی سر حیرت

مجرد شو به کام خویشتن تنها شو از تنها

ـ در ص ۱۶۵ تا آخر شرح حال و آثار این عده یادشده:

نامی ـ قمی، مظهر ـ عباسقلی‌خان از تبریز، محمودمیرزا، محمد طاهر میرزا پسر حشمت‌الدوله میرزا ـ موسی پسر محمد باقر خان بیگلربیکی تهران (بی تخلص)، شهره ـ علی‌رضا میرزا (۱) صفا ـ میرزا علی محمد خان پسر امین الدوله، محمدکاظم میرزا نواده فرمان فرما، اکتای قاآن پسرشجاع السلطنه بی‌تخلص، شکسته ـ شجاع السلطنه، خاور محمدتقی‌میرزا، شیخ یوسف واعظ، والی ـ نجف‌قلی‌میرزا مؤلف کتاب رموز السیاحه (۲) (مؤلف، اشعار او را ازشیخ صفی‌الدین میرزا روایت میکند)، قدسی میرزا اسدالله گلپایگانی، فانی ـ آقاجواد پسر ملا نجف علی ازباد کوبه، میرزا رضاقلی ازاهل نوروز دوه و اشعار آثار مؤلف

شماره ۹۵۰ (دیوان انوری).

بر پشت آخرین برگ این نسخه دو قطعهٔ دو بیتی (در دوزان) به‌قلم شکسته نستعلیق

۱ـ دربارهٔ او گوید: بطنا شهره تخلص کردی. این قصیده‌ها حسب الحکم دراین مجموعه ثبت شده

۲ـ رموز السیاحه یادداشتهای وقایع بعد از فتحعلی‌شاه و سفر رضاقلی‌میرزا و همراهان او ست به‌لندن و بازگشت به‌تهران، به‌خامه نجف‌قلی میرزا (به‌امر برادرش رضاقلی میرزا) (نسخهٔ شمارهٔ ۹۶ کتابخانه ملی). خلاصه‌ای نیز دارد که با نام سفرنامه رضاقلی میرزا در ۱۳۴۶ به‌چاپ رسید (فهرست ۲: ۴۹۳ و ۲۱۹ ش ۳۰۱ فیروز).

خوب در ماده تاریخ مسافرت سیدمهدی (ازعلماء وعرفا)

قطعهٔ نخست :

میر سیدمهدی آن فاضل که از لطف خدا
در میان اهل عرفان رتبهٔ او عالی است
رفت چون از این ولایت از پی تاریخ آن
فی‌البدیهه عقل گفتا جای سیدخالی‌است

قطعه دوم

خورشید سپهر دانش و فضل و کمال
سید مهـدی ولی حی متعال
زین شهر چو رفت از پی تاریخش
گفتیم که رفت رونق از مسجد حال

(۱) چنان که ملاحظه‌میگرددماده تاریخ درهردو قطعهٔ بالا : «جای سیدخالی است» و «رفت رونق از مسجدحال» مطابق ۱۱۹۰ است .

شماره ۹۵۸ (دیوان تارك)

برخی از مندرجات نسخهٔ دیوان تارك برای شناسائی بیشتر او :

غزل (تمام غزلها پنج بیتی است و ده مصراع هر غزل بصورت ده خط موازی دریك صفحه ـ هر صفحه خاص یك غزل) .

ترجیع بندموجود در نسخه ٤ بند است وازبند اول آن نیزپنج مصراع‌مانند ومعلوم‌نیست ازپایان غزلها وآغاز بندها چند اندازه افتاده است . بیت‌ترجیع بندها این است .

۱ـ در ذیل معرفی این دیوان ، درباره این ماده تاریخ توضیحی داده شده که با مطلبی که این‌نگارنده دید ودراینجا نوشت‌مطابقت ندارد و ظاهراً در اثرچند خطاءمطبعی به‌این صورت درآمده است .

(رك ش ۹۵۰ فهرست حاضر)

برخیزم وز ره طلب جان ایثار کنم ز بهر جانان

قطعات وقصائد . درقطعات این اسامی (برای‌مدیح‌وهجاء و یاماده‌تاریخ) یادشده : میرقاسم (گویالاری) دربارهٔ اوگوید :

میر قاسم که‌گرگ لار بود روبهان را نداند از شیران

تارك‌آورد مدح‌میرش پیش زبری‌چشم داشت از زیران

قصیده‌ای ۲۲ بیتی در عتاب وشکایت او زاهل زمان زیر عنوان «در بیان مصیبت‌ابل زمان» بااین‌مطلع :

فغان که اهل زمان ره سوی یقین نبرند

یقین‌کجا زگمان‌هم ببین که بی خبرند

ز حرص و کین و حسد باخدا نپردازند

چو بت پرست پرستندگان سیم و زرند

واز جمله ابیات این قصیده است :

جهان وهرچه در اوهست هیچ‌درهیچ است

به هیچ بهرچه در هیچ ، زاروخون‌جگرند

پایان : نوشته‌اند بد و نیك بر سر هرکس

چه بد چه نیك عمل دار کاتب قدرند .

الیاس بیك. دربارهٔاوقطعه تغزل طنزآمیزی‌داردکه‌بیت آخرچنین است :

به‌دوران ملوك شیك وشل نبود خضرفارس

چنین‌نظمی‌که من‌در دور الیاس‌کچل بستم

سلمان بیك. قطعه‌ای‌درمدح‌اودارد واز بیت‌دوم آن‌استفاده‌میشودکه‌سلمان بیك پس از الیاس‌بیك در فارس تصدی مقامی دیوانی‌داشته وشاعر از آمدن این ورفتن آن خوش حال است :

در اهل یافت آفت خلق انهزام یافت

وزنسل‌سام(۱) زحمت وسواس درگذشت

روشن شود زپر تو سلمان بلاد فارس

آید خضر چو ظلمت الیاس در گذشت

قطب‌الدین یونس. که درابرقوزندانی‌شده بود:

در ابرقوه قطب دین یونس گشت محبوس لشکرشاهی

حاج حسین چندبیت در ستایش ودوبیت درتاریخ در گذشت‌او سروده:

صاحب خلق حسن ابر کرم حاجی حسین

در محرم کشته گشت‌و کردزیرش‌دست‌موت

منتظم از خیر بود و خیراز او با انتظام

از میان‌نظم وخیر آید برون‌تاریخ‌فوت(۲)

امیرسلطان‌بایزید کردوامیرسلطان‌محمود کرد. میرسیدشریف‌وشاه‌اسماعیل قطعه‌ای‌دارد نیز باعنوان «درشراب دادن شاه اسماعیل سیدشریف‌را»

من خلف زاجداد پردل ترندیدم وین‌عجب

آنچه جدت کرد پنهان آشکارا کرده‌ای

خسرو عصرارترا از شاعر خود باده داد

نیم خورد شیررا ازجام خدا را خورده‌ای

پس از آن بیتی است گویا ازقصیده‌یاقطعه‌ای باعنوان «درتنزل‌حال‌شیراز» ودنباله آن‌قطعه‌یاقصیده (وشاید قسمت‌بیشتری ازنسخه) ازاینجا (ص۴۲) افتاده وبجای بقیه ابیات تأسف برشیراز قصیده بهاریه‌ای بزرگ که اول آن افتاده و

۱ـ شاید اشاره به‌یهودی بودن او یا جماعت است .

۲ـ منظور حرف میان‌نظم(= ظ)ومیان‌کلمه خیر (= ی)که‌موافق (۹۱۰) است .

تعداد ابیات موجود پنجاه‌ودو بیت ویك مصراع است ومطابق تصریح شاعر باید ۵۵بیت باشد . تارك این قصیده را درتاریخ(حظ = ۹۰۸) سروده ودرآن سلطان یعقوب آق‌قوینلو (درنسخه آی‌قویلو)وپسر او ابوالفتح‌رامدح گفته است .

اینك ابیاتی از آن قصیده که‌نکات‌تاریخی یادشده‌از آنها بدست میآید نقل میگردد :

خوش تر از بحرهابحر رمل بر اتفاق
می‌سزد گر اتفاق افتد بمدح شهریار

دردرج معدلت‌اعظم‌ابوالفتح آن‌که بست
برطریق داخل‌این ادوار خارج رامدار

..سوی‌ملك‌فارس‌بخرامیددرفصل‌حریف
عالم آرایی که‌گویی درخزان‌آمد بهار

...سوی گاه‌ازدودمای آن‌قویلوخسروی
هم‌چو تو ننشست جز یعقوب‌شاه نامدار

...خواستم گفتن‌خزانیات‌ودادن‌طول آن
لیکن‌این‌معنی‌خوداصلح‌بودکردم‌اقتصار

دربهاران‌رنگ وبویی‌باشد امادرخزان
بوستان‌پرنعمت‌است ازمیوه‌های‌خوشگوار

نامه‌ام‌کز بهر حظ هوشمندان نام یافت
سال تاریخش‌زحظ‌آر برون‌هرهوشیار

ازصدف‌یك‌یك‌درخشان گشت وبرپنجاه‌وپنج
عقداین‌ابیات‌هم‌چون‌دردرآمد درشمار

از شیخ محمد نوربخش در دوقطعه‌نام می‌برد دریکی از اواستمداد همت میکند و دیگری برای‌تاریخ وفات اوست. اما بیش از بیت اول قطعه در نسخه نیست.. در اینجا (ص۵۳)نیزقسمتی از نسخه افتاده است .

شماره ۹۷۰ (دیوان حافظ)

ضمیمه‌دیوان‌حافظ دراین شماره نسخه‌ای از (تحقیق‌الفاظ دیوان حافظ) است که نام مؤلف ندارد. این نسخه مشابه نسخه شماره ۴۱۸۵/۵ و ۴۵۴۴/۱ دانشگاه‌است‌باتفاوتهایی .

شماره ۱۰۱۴ دیوان صبا

نسخه شکارستان صبا متعلق به کتابخانه مرحوم بهار(که مؤلف‌فهرست‌از آن‌یاد کرده‌اند).اینك در این کتابخانه‌باشماره۲۴۶۰نگهداری‌میشود .

شمارهٔ ۱۰۱۲ مشرق الانوار

(ضمیمه دیوان صبا)تألیف شیخ حسین زاهدی ابدال (مؤلف بیان‌الاسرار شمارهٔ۱/۳۰۴۳سلسلة الصفویه‌چاپ برلین)درشرح پاره‌ای‌چنداز بیانات‌صفی‌الدین اردبیلی‌درشرح‌مشکلات‌آیات‌وروایات ویاسخنان‌مشایخ‌واشعارشعرا ودرانجام شرح دوازده غزل از عبدالله مغربی. این‌کتاب دارای ۶باب ویك‌خاتمه است و فهرست مندرجات‌همان‌گونه‌که درمقدمهٔ مؤلف آمده است با اختصار :

باب اول تحقیقی که درآیات‌فرموده دوفصل (۱ ـ آنچه درمعرفی سؤال وجواب است .

۲ ـ آنچه مطلقاً درآیات‌فوائد فرموده .

باب دوم درتحقیق برچند حدیث نبوی (دوقسم) .

باب سوم در تحقیق در کلمات مشایخ .

باب چهارم تحقیقی که در ابیات فرموده .

باب پنجم کلمات مطلقه و نصایح وزواجر .

باب ششم بعضی از کلمات منثوره .

خاتمه شرح اشعار عبدالله‌مغربی (ودرپایان خاتمه سخنی درعشق)

نسخه‌ای دیگر از این رساله درمجموعه طباطبائی در این کتابخانه است.

مؤلف پاره‌ای ازمطالب شیخ صفی الدین را اززبان شیخ صدرالدین نقل و این گ، نه از او یاد میکند «به روایت شیخ صدرالدین ادام الله برکته». از اینان نیز نام می آرد: پیرعلی طالب بدیع الزمان چغانوی قاضی جمال الدین اردبیلی عطاءالله اردبیلی

آغاز : الحمدلله الذی جعل الحمدمفتاحا لذکره ... امابعد باعث بر تحقیق این مقال وتبیین این احوال آنکه حضرت سلطان العارفین ... شیخ صفی الملةو الدین ... (که) حضرت مولوی معنوی ... در رساله خویش آورده که من زبان سر آن ولی محبوبم که بعد ازمن در عـالم ظهور علم برکشد و جهان رابه نور ارشاد منور گرداند ویکان یکان صفات حضرت شیخ بیان نموده و همچنین سایر مشایخ مثل باباحسن بنیسی واخی فرج زنجانی و ملا حسن کاشی در تعریف او فصلی مشبع وقصائد غرا ساخته‌اند . (۱)

پایان: چنانکه شیخ عطارمیفرماید :

کفر کافر را ودین دیندار را و ره عشق، شیخ عطار را

شمارهٔ ۱۰۶۷ دیوان‌مشتری

دفتریست از میرزا مشتری بانام : سفینةالافکار و مدینةالابکار . پس از

۱ ـ چنانکه ملاحظه می‌شود شیخ حسین زاهدی مدعی است مولوی و دیگران درباره شیخ صفی سخن گفته‌اند ۰ ازجمله‌اشعاری که از مولانا نقل کرده :

روز وشب هم دم خداست صفی محرم راز کبریاست صفی

سرگذشت میرزامشتری وممدوح اومحسن میرزامیرآخور، شامل ترجمه کوتاه و ونمونه‌هایی از آثار این شاعران است: فریب اصفهانی طبیب، امامقلی زندمتخلص به‌غارت، صاحب مثنوی محك العاشقین، حجازیه وعراقیه ورساله درصفات حسن و ظهورعشق) وسپس ترجمه هزل آلود و هجاء عباس فروغی، سرورخوانساری (میرزاحسین)، عن‌غوزی (حسن پسرحاج علی احمد کوراصفهانی)، (۱) ریاضی یزدی(باقر)، مایل(میرزاحسن افشار) و صاف کاشانی بیدکلی، مهوش ورونق میرزاتقی پسر میرزاحسین بلور، غوغای کرمانشاهی ونیز شامل نامه‌منظوم حج (منظومه‌ای دارای ۴۱۸ بیت‌در چندبند) وپس از آن یك مثنوی دارای ۵۹۳ بیت بااین عنوان: «داستان‌مجادله نادر میرزاباحاجی عمودرباب صبیهٔ شهزاده واموالی که‌حاجی عمو داده»

سفرنامه مکه نیزخالی ازاشارات طنزآلود وهزل نیست ونام شهرهاوقریه‌های میان راه رفت وبرگشت سفرحج رادرعناوین بندهایاد میکند.

ازجمله عناوین بندهای سفرنامه:

دیدن حاکم بوشهر-نکوهش حاج باباصاحب. جدال حاجیان با کاپیتان جهاز، رسیدن نواب والاحسام السلطنه به‌جده- دستورالعمل حاج درراه کعبه- نهی کردن حاج ازراه‌دریا. طاعون درنجف- نکوهش قرنطینه- نکوهش بغداد. صفت یعقوبیه -منزل شهروان- منزل قزل رباط (تادرورود به‌طهران)

درآخرین بند دربارهٔ طهران وتغییراتی که درطول سفراودرآن راه جسته‌با زبانی تأسف بار ونقدآمیزسخن میگوید، آغازسفرنامه:

نیمه شعبان‌مه ازتوفیق بی‌پایان رب

سوی مکه باربستم بی‌غم‌ورنج و تعب

۱- درهجوهریك ازاین سه‌تن‌ترجیع بنددراز باچندین بندسروده است.

آمدم ازری به‌قم وزقم به‌شهر اصفهـان
ز اصفهان تافارس جفت شادی و عیش و طرب
چون بدیدم شهرشیراز و هـوای دلکشش
همچو جان شدجسم من ز آن آب و خاك بو العجب
کرد بخششها به‌من فرمان روای مملکـت
عـم شـاهنشـاه عالم خسروخسرونسب
آفتاب معدلت فرهاد شه کزدانش است
هم خداونـدکمـال وهـم خـداونـد ادب

پایان: این نه‌طهران و نه آن‌شهر که دیدم پیرار
چـون زبهر سفر مـکـه فـرو بستـم بـار
رفتم و سیرجهان کردم و بـرگـردیـدم
بینم اکنون که به‌این خلق دگرگون شده کار
پسران جمله بزك کرده‌به مـانند عـروس
کـه ز آرایش مشاطه‌شود طـرفـه‌نگـار
...خوبرویان فرنگی همه‌باهمسر خـویش
دست‌بردست بهر برزن و کوی و بازار
...قهوه‌خانه بسی ازهر طرفی ساخته‌اند
نه‌یکی نه‌ده و نه صدکه فزون‌تر ز هـزار
...باید از بهـر چنیـن کار روم‌گیـرم زر
از ملك زاده نیك اختر پـاکیزه شعـار

۱۰۳۰ دیوان عماد فقیه

از مثنوی مونس‌الابرار (= صفانامه) عماد چند نسخه درآکادمی علوم شوروی و درایران وپاکستان موجود است.

رجوع شود به فهرست نسخه‌های فارسی از احمد منزوی ٤ : ۲۹۹۰ و ۳۲٤۹ لنین گراد ۱ : ۳٦۷

شمارهٔ ۱۰۵۷ دیوان کمال‌الدین اصفهانی

نسخه‌ای از رساله قوسیه کمال‌الدین اصفهانی در کتابخانه شخصی آقای محیط طباطبائی و نسخهٔ دیگر در کتابخانه ملی تهران است . رك ذریعه ۱۷ : ۲۰۷ و کشف الظنون : ۸۸٤

شمارهٔ ۱۱۵۸ مجموعه

در ایـن مجموعه (ص ۳۵۸ ـ ۳۷۰) رساله‌ایست که در فهرست با نام رساله در شریعت و طریقت وحقیقت از آن یاد شده .

این رساله داستانی است ازاسرار طلب وسلوك ، تجلی وسریان حقیقت و ولایت ورازپیری ومریدی وپاره‌ای از آداب تصوف عامی وشاید برای خواندن در نقالی‌های و سخنوری‌هـای صوفیانه است . و نشانـی‌های دقیقی از منابع و مکتبهای مختلف در آن بچشم میخورد (مثلا در سخن در بارهٔ آفرینش آدم و سرشت او از گل و ازازیل = شیطان) . ونیز نشانی‌ها و اصطلاحات علی اللهی

از جمله نامهایی که در این داستان یاد شده :

هفت شاهزاده : (سلطان بابوس (ظناووس) ، سیدمحمد کوره‌سوار ، سیدبوالوفاء سید حبیب شاه ، سیدشهاب الدین ، سید مصطفی ومیر) ، استاد محمددمشقی ، رزبانو خاتـون ، سلطان صحاك ، پیـر علی ، بـن بامین ، ایوت باغبان ، شیخ عیسی و خانه او درپردیور و شاه‌بابـا خوشین ، (در بـارهٔ اوگوید : با چند هزار عسکر وارد همدان گردید ودرعسکر او دوازده‌هزار سازنده و کمانچه زن بود باباطاهر به‌حضور رفته عرض کرد دین وایمانم خدمتی دارم میخواهم که‌پادشاه عالم درکلبه محقرمن حاضر گردد. نهایت کلبهٔ این بنده وسعت آن راندارد که

مجموع این عسکر در آن گنجد پادشاه عالم (که در بابا خوشین ظهور کرده بود) فرمود که آیا از قدرت خداوندی بعید است... باباطاهر برگشته متوجه خدمت گردید. پادشاه عالم وارد خانه باباطاهر گردید فرموده هر کسی داخل شود ... یاران همگی بدین‌قرار نشستند جای‌هفت‌نفر خالی ماند) داستان هفت شاهزاده که هریك اقلیمی را در تصرف داشتند از اینجا آغاز میشود : «بعد از آن‌خدمت صرف شده دعای اورا داده جمع را مهر کرده برخاستند... فرمود که مرا بعد از این درپردیور در خانه شیخ عیسی ... در وقت شکوفه توت در باغی... درصورت بازی ظهورخواهم کرد... یاران ...به‌پردیوردرآمده‌درخانه شیخ عیسی خدمت میکردند وچشم‌انتظار به‌ظهورپادشاه عالم داشتند خدمت را به‌جایی رسانیدند که مردم خیال کردند که یاران با خاتون وامیرك علاقه به‌هم رسانیده‌اند یاران را گرفته ریش و سبیلشان را تراشیده از ده بیرون کردند. یاران‌دربیرون‌ده‌مکانی‌ساخته... وچشم‌خودرا به‌طرف‌خانه شیخ‌عیسی‌دوختندتااین که‌موسم‌شکوفه‌توت‌رسید. ایوت‌باغبان...دیدشاهبازی‌دربالای‌درخت‌توت نشسته. خاتون را مطلع گردانید. خاتون داخل در باغ شد باز از روی درخت پرواز کرد سایهٔ او برسرخاتون افتاد بی‌هوش گردید. چون به‌هوش آمد طفلی درپیش خود دید یاران افتان وخیزان وخاك بوسان داخل‌باغ‌گردیده... ونام او را صحاك نهادند» پس از دو صفحه چنین آمده : «یاران از حرم بیرون آمده متردد گردیدند که کسی که صاحب زن و فرزند باشد خدایی را نشاید ... نزد خاتون آمده ماجرا را ازخاتون تحقیق نمودند خاتون گفت که من از سلطان چیزی ندیده‌ام مگر اینکه دراین هفت روز ، روزی یکدفعه می‌دیدم سایه‌ای‌برسرمن می‌افتاد وآستین پوستین برکمر من‌می‌خوردومن‌بی‌هوش‌میشدم و چون‌به‌هوش میآمدم یکی ازاین شاهزادگان راپیش‌خودمی‌دیدم..یاران‌به‌خدمت پادشاه آماده امان‌کشیدند ... وعرض کردند دین وایمانم اسم این شاهزادگان چه باشد» .

در اوائل داستان، از قوشچی اوغلی یاد و چند بیت‌ترکی از «دفتر» او نقل شده است وموضوع ابیات ترکی درباره خلقت آدم‌ازخاك وسجده نکردن (ازازیل) دربرابزاوست.

آغاز داستان پس ازچند سطرنخست، چنین است :

«بدان‌که مؤسس اساس راه حقیقت روزی اشاره نمود که نه زمین و نه آسمان بود. پادشاه عالم گوهری بود درمیان غلاف.خواست تا ایجادعالم کند نظری برگوهر انداخت گوهر آب شد ودودی ازآن برخاست... آسمانها را از آن دودآفرید چندین‌هزار سال برین بگذشت از غلاف خود، بن‌یامین‌راخلق کرد فرمود ای بن‌یامین عرض‌کرد دین و ایمانم فرمود که میخواهم بنای پیرو طالبی بگذارم عرض‌کرد دین وایمانم توپیری و من طالب. پادشاه عالم فرمود هرگاه من پیرباشم‌وتوطالب، آن‌قدرت درتو نیست‌که فرمودهٔ مرا به‌عمل‌آوری. توپیرشو ومن‌طالب... پادشاه عالم از آستین خود داود را آفرید فرمودهاداود عرض‌کرد: دین وایمانم. فرمود تو شاهد من‌باش که‌من بن‌یامین را(پیرپادشاه) گردانیدم داودعرض‌کرد منصب من‌چه باشد... فرمودکه تورا امیر ومشکل‌گشا کردم هرکس در ورطه‌ای درماند ومرا طلب (کند) توبرس و تورا هم طلب کند تو برس به‌شرط آن که‌شش دینارتورا سیرنماید... ازموی سرخودپیرموسی راآفرید» .

بیش از آغاز داستان در ص ۲۵۶ ـ ۳۵۸ دفتر، قصیده ایست عرفانی دارای ۲۹ بیت که در فهرست یاد نشده وگویانام سرایندهٔ آن عبدالسلام است آغازقصیده.

الا ای طالب وحدت‌که میلافی که جویایم

کلام از من‌شنو زیـرا کلام الله گویـایم

شمارهٔ ۱۱۷۰ لطائف الخیال .

نواب صدر الممالك بانی مدرسه وکتابخانه صالحیه (نواب) میرزا ابوصالح نام داشته واوکه در ۱۰۹۸ درگذشته مؤلف کتابهای دقائق ولطائف مرتب شده در ۱۱۰۴ نیست . آقای مدرس رضوی درتعلیقات برص ۲۳۴ کتاب شجره طیبه درانتساب سلسلهٔ سادات رضویه (که به تازگی باکوشش و تصحیح وترتیب ومقدمه وتعلیقات ایشان به‌چاپ رسیده) نوشته‌اند :

دقایق الخیال وهم‌چنین لطائف تألیف‌میرزا صالح‌است نه‌میرزا ابوصالح وبه امر میرزا صالح رضوی ، محمد نصیربن‌محمد جعفری بصری متخلص به نصرت، اشعار جمع‌شده (به وسیله میرزا صالح) رابه ترتیب حروف اواخر منظم نموده رباعیات رادر جزوی‌گردکرد ونامش رادقایق الخیال نهاد وبقیه‌را دردفتر دیگر بنام لطائف الخیال . واین نظم وترتیب در ۱۱۰۴ ه انجام یافت. وخالصاء استرابادی این‌قطعه رادرتاریخ‌تنظیم وترتیب آن سرود :

خالص این تحفه تمام عیار

هست مجموعهٔ بهشت و بهار

خواهی ار زین کتاب تاریخش

شد گل انتخاب تاریخش

.. ظاهر است‌که درتاریخ منظم ومرتب‌کردن دقایق الخیال جامع اشعار درقید حیات بوده ومیرزا ابوصالح (چنان‌که ازوقایع السنین خاتون آبادی‌نقل شد) در تاریخ ۱۰۹۸ درگذشته است . . . این میرزا صالح‌رضوی فرزند میرزا محمد باقر متولی وبرادر شاه تقی‌الدین محمد متولی است . . .»

(رجوع شود به‌کتاب شجره طیبه‌تألیف میرزا محمد باقر رضوی مدرس اول آستان قدس رضوی باکوشش‌وتکمله وتصحیح وتهیهٔ مشجرات‌ازسیدمحمد تقی مدرس رضوی چاپ ۱۳۵۲ : ۲۳۴ واز ۴۶ تا۴۶۳) .

شمارهٔ ۱۱۸۴ (مجموعه)

دراین رساله ایست که بانام «رساله که دربیان شریعت وطریقت وحقیقت ومعرفت» دراین فهرست معرفی شده این رساله دراسرار طلب وسلوك و پیری وطالبی به‌زبان تصوف عامی وظاهراً از رسائل فتوت است و مشتمل است بر اصطلاحات بسیار ازاین سلسله و اشاراتی به‌اسرار آنان واز این جهت درخور اهمیت است .

درآن چنین آمده : «اگر پرسندکه مفردان کیانند بگو که آن کسانندکه به‌دریاء طریقت فرورفته باشند وشراب معنی خورده باشند وآنهاکمر بسته شده باشند» دراواخر رساله‌آمده: «واما می‌باید دانست که‌طریق‌وترجمان ازکه‌مانده و یقین می‌باید دانست که ترجمان رابه‌حضرت رسالت که کشید وسبب چه‌بود... حضرت‌اخی‌جبرئیل به‌درگاه‌حق‌تعالی‌بازگشت‌وحاجت طلبیدوحق‌تعالی‌امرکرد که‌بروازجنت‌حلوای خفیه‌بردارد و ترجمان‌ببرجبرئیل رفت ازجنت حلوای‌خفیه آورد وبه‌ترجمان نزدآن حضرت نهاد و ازگناه آزادشد واهل طریق وترجمان ازآنجا مانده است واهل ارشاد راوطالبان رامیراث‌ازآنجارسید» .

این‌رساله از اصطلاحات‌متداول اهل حق نیز خالی‌نیست

تذییل
و تکمیل بر تعلیقات

این یادداشتها در تکمیل بخش ۲ـ۳ فهرست حاضر افزوده میشود :

الف ـ در تذکرهٔ خیر البیان (شماره ش: ۹۲۳ از این کسان یادشده(۱) است:
القاص میرزا ، اثیر اومانی ، ابوالنجم بهرامی ، حکیم ابوجوهری ، اسود، (شاعر عرب) ابوحنیفه اسکافی، اوحدی مراغی ، کمال الدین محمد بخاری ، ابوالفتح جریری (بغدادی) ابوالفتح (ذواللسانین) ابوالمعالی رازی ، نورالدین آذری، اعجازی مازندرانی ، ابوالعلاء ، ابن بدر جاجرمی سیداشرف سمرقندی ، ادیب نطنزی ، اسدی، احمد بدیهی ، ابن سینا ، ادیب طبری امیرمعزی ، ابوالمعالی ، ابن یمین ، ابوعبدالله خجندی، ابوالعلاء گنجه‌ای ، امیری سمرقندی ، ابوالفضل مروزی طالقانی ، ازرقی، ابوسلیك گرگانی ، اشرف گلستان، ابوالمفاخر رازی ، ابوزرعه گرگانی، ابونصر بن اسحاق، انوری ، اثیرالدین ابهری ، ابوالمؤید بلخی ، اسماعیل غزنوی، ادیب صابر، ابوالمؤید بخاری ، ابوعلی مروزی ، اثیر اخسیکتی، ابوسراقه ، ابوالمظفر ابراهیم حسینی ، سیف اسفرنگ، ابوجعفر اسکافی، ابوالمظفر طبری، بهاءالدین مؤیدبغدادی ، السحری، امیر فلك‌الدین ابراهیم، اقطع الدین بیلقانی، اصم کاتب (حسین بن علی) افتخار الحسن حسینی، ابوبکر بن علی خسروی سرخسی، احمدسیف نیشابوری، اثیرالدین شرف الحکماء، عماره اربعی، اوحدالدین درکانی، ابوالفتح محمدمنصور، امین الدین دادانه تبریزی، افضل الدین کرمانی، ابوالمعالی نحاسی، ابوسعیدابوالخیر ، احمدجامی ، ابوالحسن خرقانی ، احمدغزالی، اوحدالدین کرمانی ، آذری، امیرشاهی ـ آصفی ـ امیرعلی شیر ـ اهلی شیرازی ـ امیدی طهرانی . اهلی خراسانی- قاضی احمدلاغرسیستانی ـ احمدافکاری-خواجه افضل

---

۱ ـ این صورت اسامی از فهرست ماشین شده که آقای فخرالدین نصیری باترتیب الفبایی فراهم ساخته و بانسخهٔ خیر البیان به کتابخانه فروخته‌اند، استخراج وپس از اصلاح و تطبیق و تصحیح پاره‌ای ازآنها در اینجا آورده شد.

(عهدصفوی)حاجی اسماعیل، انیسی شاملو -طالب آملی- میرزا فصیح انصاری -
ابوتراب بیك، میرالهی همدانی- احسنی-امتی-اوجی نطنزی- اسکندر بیك منشی -
اختری یزدی-ابوتراب(رضوی مشهدی)اختری گنابادی-میررضی الدین آرتیمانی-
امینانجفی، اسیری رازی-اصح کرمانی(کتابدار ساکن قم و مؤلف تاریخ)، ابراهیم ادهم
بیك ترکمان-اسماعیل بیك انسی عبدالله خان اوزبك-خان احمد گیلانی-افضل خان-
خواجه افضل-خواجه افضل ترشیزی- میرابوالمفاخر- میرابوالقاسم استرآبادی-
بدیع الزمان میرزا-بندار رازی-مجیر بیلقانی-بهاءالدین سمرقندی-میرزمان الفارسی
بدیع الدین-بهاءالدین میرعنایتی-بالیث گرگانی-برهانی-بهاءالدین بغدادی-بهاءالدین
ریحانی، بدرجاجرمی-بشارمرغزی-قزداری-بدیع الدین آلدین-بهاءالدین یزدی -
بدیع الدین سیف نیشابوری- بدیع ترك- بهاءالدین عاملی- بهاءالدین زنجانی -بایزید
بسطامی - بابافغانی - بنائی - بیخودی - بکتاش بیك ترکمان ، باقرخورده
کاشی - بدیع الزمان میرزا - بزمی کشمیری -بی‌دل کاشی-بسمل - عبدالله بهشتی-
میرزا برهان - تکش خان - بیك خان اوزبك - بابرپادشاه - میرزاباقرحکیم پرتوی
پوربهاء - بیرام خان - تاج الدین اسماعیل باخرزی - تیمورمنشی فراهی - حسین
ثنایی-آقاتقی اصفهانی - عبدالغنی تفرشی - ابوالفتح جوهری - جمال الدین
عبدالرزاق - جمال الشهری - جامی-جمال الدین مروزی - جمال الدین محمد -
جمال الدین قبطی - جوهری زرگر - جمال الدین منشی - دهقان علی شطرنجی -
جلال طبیب شیرازی - جلال الدین شاه طواف - جلال سیستانی - جذبی ملك
محمودی - جسمی همدانی- درویش جاوید- میرجعفر مشهدی- جعفر ساوجی
جلال الدین اکبرشاه- جمشیدخان-میرزاجعفر آصف خان- سلیمان جابری-محمد
حسین چلبی -حسن غزنوی-حافظ-حسن دهلوی- حسن کاشی آملی- حسام الدین
کرسوی - سیدحسن اشرفی - حنونه احمدالبدر غزنوی - حسام الدین نصفی
-حمیدات جوهری-حمیدالدین دهستانی-حسن متکلم-حسامی-حیدر کلوج-دوست محمد

حالی- میرحضوری قمی- حیرتی تونی خواجه حبیب اله(١). میرزا حسابی-قاسم بیك حالتی-حزنی اصفهان، میرحیدر حجابی- محمدقاسم اسیری حیران، حزین تونی، محمداصغر حسرتی-محب علی حافظ-مولا حاجی-حسن بیك-شاه حسین بهاری-سلطان حسین میرزا -حاتم بیك - شیخ حسین عاملی (برادرزاده شیخ بهائی)-قاضی میرحسین-حسین علی یزدی، خاقانی-خسرو دهلوی - خواجوی کرمانی - نصیرالدین طوسی-عمرخیام، خالدبن ربیع - خبازی نیشابوری - جلال الدین خاری - میرزا خودی شولستانی- عبداله انصاری-قاسم خوافی - میرخسرو درخجی- خضری قزوینی - خادم هروی - عبدالرحیم خان خانان - حسین خلخالی - ملك سعید خلخالی - دعبل خزاعی دقیقی - طوسی -داعی همدانی-درجی شارستانی- داعی اصفهانی- درویش دهکی، درکی قمی - داعی همدانی (پدرضمیری)، دست غیب نظام الملك داوری کاشی - دیوانه مشهدی - میررضی دانش - محمد باقر داماد - ذوالفقار شیروانی -ذوقی اردستانی-زال بیك- رومی (سلطان الشعراء) -رودکی-روحانی سمرقندی -رفیع اصفهانی -جلال الدین رومی-رکن صائن-رضی الدین باباقزوینی رضی الدین خوشاب - روحی - روحانی - رکن الدین دعوی‌دار - اصیل الدین روحانی- عبدالرحمان رومی- رومی خالق رازی -ابوالمعالی رازی - رضی الدین علی لالا، ریاضی، رضا کاشی، رشکی همدانی-رحیم کاشانی- محسن رازی- رضا قزوینی- رفیع مشهدی- روشنی همدانی (دامادعبدی)-رضیا-رونقی-روح شاه - رستم میرزا صفوی -زینتی علوی-زین الدین سنجری - سام میرزا - شمسا زرین قلم زکی همدانی - زکی همدانی -سعیدهروی- شرف شفروه - سعدی -سراج قمری سلمان ساوجی- سعدالدین اسعدسمرقندی - سعدالدین اسعدشهاب - سعدالدین مختارالشعراء، سلطان محمد - نصرت الدین، سعیدالدین کافی، سعید طائی سوزنی، اوحدالدین سرکانی، نصیرالدین سنجری، قصاب یزدی، سیف باخرزی،

---

١ - مؤلف یك رباعی ازاو آورده که جای آن درنسخه حاضر سفیداست

سعدالدین حموئی ـ شهاب سهروردی ـ امیر شیخم سهیلی ـ سحابی نجفی ـ احمد بیك سخی ـ محمد صالح سالکی ـ سگ لوند (ترك قزوینی) ـ اسیری گلپایگانی ـ بابا سمعی ـ محمد قلی سلیم ـ سیده بنت ناصر ـ سهیلی سمنانی ـ سیف الدین دیبه ـ سنجر بن ملکشاه ـ شاه سلیم ـ سعد شالی کوب ـ شمس خراسانی ـ شهاب الدین بغدادی ـ شاه نور شیرازی ـ شرف الدین منصور ـ شمس الدین محمد ـ شهاب الدین محمد رشید ـ شرف الدین محمد فراهی ـ شهاب الدین غزنوی ـ شمس الدقائق مروزی ـ روزبهان ـ شمس داعی دری الیسعی ـ شمس دهستانی ـ شمس الدین محمد ـ شهاب خجندی ـ شهاب الدین سمرقندی ـ شمس الدین کاشانی ـ شرف جهان ـ شمس الدین حدادی ـ شمس خالد ـ شمس الدین طاهر نجاشی ـ شمس الدین شرف ـ شرف الدین مقبل ـ شهید بلخی ـ شهاب الدین دهستانی ـ عبدالله مراورید ـ شهیدی ـ شریف تبریزی، شکیبی ـ شکیبی شوشتری(۱) شکیبی اصفهانی ـ (دوبار) شیخ شجاع کاشی، شهاب الدین ـ شبیهی کاشی ـ شهاب سلطانی ـ شریف کاشی ـ شهاب بلیانی ـ شکوهی همدانی ـ شهاب الدین محمره ای ـ شیرازی همدانی ـ شرف الدین ساری شفائی اصفهانی ـ شرف الدین شراری ـ شانی تکلو ـ شعیب ـ شکیبی ـ شرمی ـ محیی شاملو ـ نورالله شوشتری ـ شوقی ساوجی ـ محمد شریف شیونی ـ شوکتی ـ صدرالدین همدانی ـ قاضی صیرفی ـ صفی عالی ـ صدرالدین علی ـ صیدی ـ صفی الدین بستی ـ روزبهان صبری ـ شاه صفی نوربخش ـ محمد میرك صالحی ـ احمد میرك صوفی ـ ابوالقاسم صافی ـ صیقلی یزدگردی ـ عبدالمؤمن صلحی ـ صیرفی سرایانی ـ محمد صوفی ـ صادقی بیك افشار ـ صائب تبریزی ـ میرزا صالح ـ محمد علی صوفی ـ صافی شیرازی (پدر غیاثا) میرزا خان صفوی ـ جلال الدین حسن صلاحی ـ ضیاء الدین فارسی ـ محمود کابلی، ضیاء الدین شیرازی ـ ضیاء الدین هروی ـ ضمیری همدانی ـ ضمیری اصفهانی

۱ ـ در نسخه بدل حاشیه : بی کسی (ص ۲۱۹)

ضیاء قزوینی - شاه طهماسب - طمغاج‌خان حسنی - طاطری - طغان شاه - ملك طیفور - میرطبعی نیستانی - بابا طالب اصفهانی - طبعی قزوینی - طفیلی لاهیجی - طغرل‌سلجوقی - طغان‌شاه (مؤید الدین) - میرزا طالب خان (اعتماد الدوله) - ظهیرالدین شفروه - ظهیرالدین‌اصفهانی -نورالدین‌ظهوری، عنصری - عمعق - عصمتی گرگانی - عبدالواسع جبلی - عطار - عبید زاکانی - عماد شهریاری - عزالدین شیروانی - عضدالدین یزدی - عیسی‌بن عمرالغزنوی - عجبی سمرقندی - عوفی (عونی)- عزالدین شیروانی - عبدالمجید عبهری - عماد مروزی - عمیدالدین - عبدالرافع هروی - عیسی شوشتری - عمادالدین اخسیکتی - عصمت بخاری، عسجدی - عتیقی-عماد زوزنی- عثمان‌مختاری - عماد فقیه، عماد غزنوی، عضدالدین صراف شیرازی، علی‌شاه‌بن‌ایل‌ارسلان، عبدالرشید، ابومنصور، عسجدی، عثمان‌مروی، شمس‌الدین‌عجبی، سیدعزالدین، قاضی عثمان قزوینی، عروش الدین، عمیدی (مداح آلب‌ارسلان) محمدعصار، قاضی عبدالله، عجزی تبریزی؛ عبدی، عاشقی سیستانی، عرفی، عبدالباقی همدانی، عزتی (میرزا جانی) حکیم عارف، عرشی یزدی، میرعقیل بزمی، میرزا عبدالله اصفهانی؛ عتابی رهی؛ میرزا عرب‌مقلد مشهدی، عبدی‌ابرقوهی، میرعطائی، عیشی اردبیلی، عبدالصمد عاملی، قاضی عبدالفتاح، شاه‌عبدالعلی، غضائری رازی، عزالدین(۱)محمودکاشی، غزالی شهیدی، غازی تبریزی، غیرتی، غباری، غضنفرکاشی، اسماعیل غفلت - غیاثا- غیاثا شیرازی - میرزا غازی - فرزدق - فردوسی - فرخی سیستانی - فلکی‌شیروانی، فریدکاتب - فاریابی- فخرالدین عراقی - فتوحی، فریدگرگانی- فخرالدین منوچهر - همایون فرزدق - فخرالدین - فخرالدین اسعد گرگانی - فریدالدین - فخری اصفهانی - فخری متاخر -فیروز مرلی- فخرالدین مبارکشاه‌غوری -علی فتحی -فرخار فرخاری-

۱ - درنسخه حاضر به‌غلط : غزال‌الدین

فضل بن عباس ـ فرید احول ـ فخرالدین سری ـ فخرالدین فضولی ـ فضلی بمی ـ ابوالفیض فیضی ـ میرزا شاپور فریبی ، فراری گیلانی ـ ابوالحسن فراهانی ـ میرفزونی ، دوست‌محمد فتوحی ـ فایضی بغدادی ـ چلبی بیك فارغ ـ قطران ـ قوامی خوافی ـ قوامی رازی ـ قلج ارسلان (عثمان ابراهیم) قادری ، قوشجی (ابن خطیب) قطب‌الدین جامی ، قاسم گنابادی ، قاسم‌انوار ، قاسم کابلی ـ قاسم بیك کرمانی ـ قیاس شیرازی ـ قدسی مشهدی ـ قوسی ـ قدسی (محمدجان) ـ قوام‌الدین ـ قلیچ‌خان بیك ـ قیصر ـ قلیچ‌محمدخان ـ کمال‌الدین اصفهانی ـ کسائی ـ کمال خجندی ـ کسبی اوبهی ـ کافی‌ظفر همدانی ـ کاتبی ـ علی‌نقی کمره‌ای ـ کامی سبزواری ـ جمال‌الدین کازرونی ـ کسری کاشی ـ کرامی شاملو ـ کبود جامه ـ کوکلتاش (میرقل) ، کمال کاشی ـ کسبی ایلاقی ـ کمال‌الدین صیاد اصفهانی ـ باباکمال خیبری ـ کلیم ـ ملك محمد کیانی (جد مولف‌خیرالبیان) ـ ابوالقاسم کازرونی ـ میرحسین کفری ـ کمال سبزواری ـ کرمی کاشی ـ کمال حافظ ـ عزیزخان کوکه ، لامعی گرگانی ـ لؤلؤی ـ لعینی ـ یحیی لاهیجی ـ لطفا اردبیلی ـ لسانی ـ شیخ‌زاده لاهیجی ـ سلطان‌محمد ـ منوچهری ـ منجیك ، مروزی ـ مغنی گنجوی ـ مظفر ـ مجدالدین ابوالبرکات ، محمد باهری ـ موید ، محمد بدیع نسوی ـ محمدبن‌عثمان ـ طغان شاه ، مجدالدین غزنی ـ مصطفی میرزا ـ مستبشر ـ مجدهمگر ، مجدفهمی‌بخاری ـ منصور منطقی ـ مسعودرازی ـ مبارك‌شاه‌هروی ـ قاضی مطهر ـ مبارزالسنجری محمدالکاتب ـ مسعودسعد ـ ملك‌تاج‌الدین‌دپرۀ‌دهلوی ـ منتخب‌بدیع خوافی ـ محمدبن علی سراجی ـ احمد مسعود ـ معروف ـ مهذب الدین ـ محمد محمود ـ محمد غزالی ـ محمد مغربی ـ مکتبی ـ سید محمد جامه باف ـ محمود بیك ـ محتشم مشفقی کاری ـ مظفرسیستانی ـ ملهمی ـ محمد نصیر ـ ملك‌قمی ـ میرحیدرمعمائی ـ محمد زمان سیستانی ـ آقا ملك معرف اصفهانی ـ ملهمی تبریزی ـ محمودبن

علی عمادی مروزی ـ عمارةبن محمدمروزی ـ مسعودی ـ مهستی ـ مجدالدین بغدادی ـ مطربی ـ میرحسینی سادات ـ محمدبن‌حسام ـ قاضی‌محمد ـ محمدحسین میلی مشهدی ـ مجتبی‌سیستانی ـ میرمغیث محوی ـ مردمی‌مشهدی ـ موسی رضای نقاش همدانی ـ میرزا ملک‌مشرقی ـ محمدمومن بیك ترکمان ـ میرسنجرمعمائی (پسرامیرحیدر) ـ الوخان مجرم ـ میرسید شریف نهی ـ مظفر گنـا بادی ـ مرشد خان یزد گردی ـ مومن سیستانـی ـ محمد معصوم، محسن شیرازی، محمد زمان، مغفور لاهیجی، میرمحسن سیستانی، مظهری، سلطان مرادبن رستم‌صفوی، میرمعصوم‌خان، خواجه محمدرضا، مصطفی‌بیك، مومن‌حسین، میرك معظم، مولوی سیستانی، میرمحتشم درخجی، عبدالعلی محوی، میرمحمد محسن‌مشهدی، محمدمقیم، منوهرراجپوت، مسیب‌خان، عبدالوهاب‌معموری، میرمحمد امین، محمد مومن استرآبادی، نظامی عروضی سمرقندی، نظامی‌ـ گنجوی، نجیب‌الدین گلپایگانی، ناصر کاشانی، نجیب‌الدین‌ترمدی، ناصرخسرو، نزاری قهستانی، نجم‌الدین‌حسن نورالدین‌بسطامی، ناصرجعفری، ناصربخاری، نصرةالدین، نجم‌الدین رازی دایه، بابا نصیبی، قاضی‌نور اصفهانی، نظیری نیشابوری، نوعی، نظیرمشهدی، میرمحمدنجفی، نزاری، نادم‌لاهیجی، نسیم‌ـ شاملو، میرزانظام‌الملك وطواط، وحشی یزدی، میروالی‌قمی، هوشنگ‌خطیب، امیرهمایون، هلالی، نصیر ادیب، نجم‌الدین‌کبری، شاه نعمةالله، نیکی، نادری مشهدی ـ نقیبا اوحدی ـ نصیرا همدانی ـ میرنکاحی ـ ناظم ـ میرنجدی ـ ولی‌دشت بیاضی ـ حاج محمد ولایتی ـ همام تبریزی ـ عبدالله هاتفی، همایون پادشاه، همی .

ب ـ دربارهٔ‌تذکرهٔ‌مدینةالادب(ص۵۶۰این‌فهرست) یادآوری‌میشود:

مرحوم عبرت‌نائینی متن‌کامل چند رساله و خلاصه و انتخاب چند رساله دیگر را عیناً با خط‌نسخ زیبای‌خوش درحواشی (پاورقی) هردومجلداین‌تذکره

نسخه کرده و پاره‌ای از این آثار از نوادر است وعلاوه بر اینها عبرت خود در ذیل تاریخچه برخی از شهرستانها ، تذکره‌هایی برای معرفی دانشمندان و عرفا و هنرمندان آن دیار فراهم آورده وغالباً ترتیب الفبائی نیز به آنها داده ودر بعضی از موارد، اسامی دانشمندان ، شعرا و خطاطان یك شهر یا یـك ولایت را با ترتیب الفبایی جداگانه یادمیکند و این آثارعبرت که بدون تشریفات در حاشیه مدینةالادب گنجانیده شده هریك میتواند کتاب ویا رساله‌ای مستقل بشمار آید. و هم‌چنین برای برخی از نامداران دانش و عرفان ترجمه‌ای جامع‌الاطراف فراهم آورده که خود همین ترجمه را رساله‌ای می توان شمرد مانند شرح حال شاه نعمةالله وآقا محمدعلی کرمانشاهی. اینك اسامی آثار ورسائل مندرج(۱) درحواشی مدینةالادب (ازعبرت یا ازدیگری):

۱ ـ ترجمه کهن اشارات نمط ۹ ـ ۱۰ (ازروی نسخه مرحوم تقوی)

۲ ـ معراج‌نامه ابن‌سینا . ۳ـ رساله سلسلةموجودات از لطف علی دانش (ج۱: ۱۰۰۱ـ۱۰۰۳)

۴ ـ رساله درشرح حال صاحب بن عباد (= الارشاد)

۵ ـ رساله فلسفی در ماهیت عشق تـألیف حاج میرزا ابوالفضل نـوری (ترجمه کلانتر دراوائل مجلد نخست مدینةالادب آمده ومتن این رسالهـ بمناسبتی ـ درپایان مجلد۲)

۶ ـ کلمات قصاربابا طاهر ۷ ـ اصطلاحات صوفیه (۱ :۵۱۳ـ۵۱۵)

۸ ـ رساله رستم‌داری (مولی محمدمشکك) درپاسخ نامه علماءِ اوزبك و نیزنامه اوزبك به علماءِ مشهد ۹ـ مناظرهٔ ادبی امیر فیروزکوهی باحسن شباهنگ وابوالحسن فروغی.

۱۰ ـ سالارنامه (منظومه حماسی) ۱۱ـ قهوه‌خانه سورت (۲: ۳۵۹)

۱۲ ـ ایرنامه حاج میرزا حبیب خراسانی.

۱ـ این فهرست شاید کامل نباشد زیرا هنگام چاپ این تعلیقات به نسخه دسترسی نداشتم وفرصت مراجعه دقیق‌تردست نداد .

۱۳- عینیۀ از احمدغزالی ۱۴- شرح لغات چکامه دانش (۱ : ۹۱۰۵-۹۹۵)

۱۵ - تذکره ها از عبرت :

تذکره علما وشعراوخطاطان خراسان - فقهاومتکلمان وشاعران نیشابور، تهران، همدان، یزد، کرمان، شیراز، خوزستان، تفرش، چارمحال ، نائین ، تبریز ونیز ترجمه آقامحمدعلی کرمانشاهی ترجمه شاه نعمة الله . وتحقیق درباب مشایخ اویسی.

ج - فهرست اسامی شعرا وعلما وعرفا وهنرمندان یادشده درحواشی مدینةالادب که ازبخش دوم فوت شد دراینجا استدراك میگردد .

اینك فهرست اسامی پاورقی مجلداول:

(ص ۲۰ - ۳۲: تذکرۀ مشاهیر فقهها ومتکلمین ومحدثین وشعراء نیشابور) :

ابوسهل صعلوکی (محمدبن سلیمان) . ابن المنذر (محمدبن ابـراهیم) . ابن الورقاءاودفی (محمدبن عبدالله). ابن شاهویه فارسی (محمدبن احمد) . ابونصر ارغیانی (محمدبن عبدالله). ابن فورك اصفهانی (محمدبن حسن). ابوعوانه (یعقوب بن اسحاق) . اسحاق بن اسماعیل . ابراهیم بن عبده . ابوجعفر علی بن جعفربن قدامه ابواسحاق اسفراینی. ابوبکر بیهقی (احمدبن حسین) خسروجردی . ابن راهویـه المروزی (اسحاق بن حسن). ابوالفتح ارغیانی (سهل بن احمد). ابوالطیب صعلوکی (سهل بن محمد) ابومحمد جوینی (عبدالله بن یوسف) . امام الحرمین ابوالمعالی (عبدالملك). ابومنصور ثعالبی. ابوالقاسم قشیری. ابوالحسن گرگانی (علی بن عبدالعزیز) ابوحفص (عمربن مسلم). ابوصالح (حمدون بن احمد). ابوحمزۀ خراسانی. ابوسعید خرگوشی. ابومحمدمرتعش (عبدالله بن محمد). ابومحمد (عبدالرحمان احمدبن شیخ ابی الفتوح رازی). ابوعثمان (سعیدبن اسماعیل حیری). ابوعلی (حسن بن مظفر) ابومحمد (عبدالله بن مبارك). ابوعمر (محمدبن ابراهیم زجاجی) . ابوعلی دقاق .

ابو اسحاق ثعلبی جوهری . حافظ ابو الحسن بن اسماعیل (صاحب سیاق) حاکم نیشابوری. ابو علی صالح. حسین بن علی (استاد حاکم) حفده نیشابوری، ابو منصور محمد بن اسعد (عمدة الدین)، علی بن احمد بن محمد بن الغزال. فاطمه نیشابوری، قطب الدین مسعود بن محمد . کمال الدین فراوی (محمد بن فضل) . مؤید طوسی (محمد بن علی). محیی الدین محمد بن یحیی. محمد بن یحیی الذهلی. مسلم بن الحجاج. معین الدین جاجرمی (محمد بن ابراهیم). میدانی. میر مختوم. میرزا محمد اخباری. نظام اعرج، واحدی (ابو الحسن علی). یحیی بن معاذ رازی ساکن نیشابور. ابو القاسم صیرفی و ابو سهل قصاب. ابو القاسم زین بن تاج. علی بن حسن بن ابراهیم. ابو هاشم محمد بن عبدالله کابلی . مظفر بن محسن . احمد بن علی (از اولاد اسماعیل جالب الحجاره). عباس جعفر (از اولاد ابو المثلث حراق بن علی). جعفر بن حسن عریضی

(تذکرهٔ شعرای نیشابور):

احمد نیشابوری (درعهد اسماعیل صفوی) . ادهم . استغنائی (ابو المظفر نصر بن محمد در عصر سامانیان) . امین (محمد امین بهادر خان) . بسمل (میرزا محمد شفیع) . بیرنگ (میرزا محمد امین). بیگانه میرزا ابو الحسن . تقی (از خویشان ملا نظیری). جلال. جلال الدین حسین . حبی . خبازی (عصر سامانی) خیام. دیوانه. رافعی (عهد سلطان محمود) . رضی الدین (مداح ارسلان طغرل) . رفعت. رکنی معمائی سیفی (شاگرد فرید کاتب). سیمی. شاهدی. شعوری. شهباز قلندر . صادق سید جعفر علی خان . صدر الدین (معاصر خوارزمشاه) . صنعی مشهدی. ضعیفی. ضیاء (میر نظام الدین کمان گر). عبدی. عطار. عظیما (پسر قیدی). فروغی جامه باف. فنایی محمد یحیی. فوجی. مقیما (معاصر نصر آبادی). قنبری (درعصر بابر). کاتبی محمد بن عبدالله. کریما (پسر قیدی) لطیفا (عصر تیموری). لطفی (داماد قیدی) . محشری. مختوم . مذاقی نظام . مستوفی . میرحسین. ندائی (عصر شاه عباس ثانی) . ندائی . لطفی (داماد دیگر قیدی) . نظیری .

نگاهی. نوری. نویدی. واثق. واثقی . وقوعی (محمدشریف‌اسحاق آبادی)
محیی‌الدین یحیی‌بن محمدبن یحیی ص ۶۲ افضل‌الملك ندیم‌باشی (در ص ۶۳)
بدایع نگار ـ میرزا فضل‌الله (ص۸۸ ـ ۸۹) ـ ذیل ترجمه حاج میرزا ابوالفضل
کلانتر) : ترجمه سیدحیدرحلی ادیب‌وشاعربزرك‌عراق. (ص۲۶۲۱۸ ـ تذکره علما
وشعراء سبزوار) :

محقق سبزواری ـ محمد باقر بن محمد. ابوسعید حسن شیعی، ملا حسین
کاشفی . حاج ملا هادی . میرزا ابراهیم شریعتمدار. حاج میرزا حسین . ملا
اسماعیل واعظ (ص۲۶۲ـ ۲۶۹)نشاط اصفهانی. (ص۲۷۷ ـ ۲۹۰تذکرهٔ مشاهیر
همدان) : ابن فقیه (قرن ۳) باباطاهر (۱) . بدیع‌الزمان، شیخ ابوسعید دغدوك‌یا
دخدوك (معاصرابن‌سینا)حاج محمد جعفرکبودرآهنگی (دربارهٔاونیز به‌تفصیل
رفته واجازه ارشاد نورعلی شاه‌رابه او نقل میکند) .عین‌القضاه(رساله‌عینیهٔ
غزالی راآورده). مولانا عبدالصمد همدانی .میرسید علی‌بن‌شهاب (سیاه‌پوش).
(ص۲۹۰ ـ ۲۹۴ :شعراء همدان) :

امیربیگ، انوار(ق۱۰) بدیهی. جنونی. حمیدا. حاتم‌بیك‌پسراحمدبیك. رونقی(معاصر
کلیم). رسوایی(برادرانوار). رمزی. زایر پسرحاج‌امید .سامعابیرام‌بیك پسرباقر
بیك‌صوفی. ضمیری‌پسرملاحیرانی. عشقی. فقیری. کلیم. محزونی. محضری(مشهور
به‌ملادروازه) ملاحیرانی. ملازکی. ملاشکوهی. غیرت. مفرد .آشوب(قرن ۱۱) .
میرتائب. میرشاه، میرایمان. میرمحمد مهدی . میرمغیث . میرزا ابراهیم. میرزا
نورا. نصیرا . (همان‌محمدپسرملاشکوهی). همدمی. هلاکی.

(ص۳۰۰ جغرافیاوتاریخ‌مساجدومدارس‌وابنیه‌یزداست‌وازص۳۰۳تذکره
شعراء یزد ومضافات) : آزاد‌ـمحمدصدیق. اجری میرمحمدحسین حسینی .اختر
(شاعرومنجم) .ادایی‌ـمحمد مؤمن بفرویی .افصح ـ سیدابراهیم.اقبال ـ محمد

۱ ـ عبرت در ترجمه باباطاهر ـ بر خلاف شیوهٔ خویش دراین کتاب ـ به تفصیل
و تحقیق گراییده و کلمات قصاراوراتمام‌آورده(ص ۲۷۷ ـ ۲۸۴)

کازرونی. آگهی. آگهی ـ ابوالحسن . الفتی (ریاضی‌دان و شاعر) . ام‌هانی (دخترحاج عبدالرحیم‌خان بیگلربیگی) . امینا ـ محمد دقاق متصدی. ایزدی. باقری ـ باقر. بنا ـ حسین . پریشان ـ شیخ‌محمد محقق . پژوهی ـ ملاغلامرضا طبیب. تابعی (معاصر وحشی). تأثیر ـ میرزا محمدحسن . جعفری ـ جلال‌الدین. جعفر . جلال‌الدین‌عضد. جیحون ـ محمد. حجاب میرزاعلی‌نقی. حسین(برادر حسن واهب) . حسین میبدی . حیران ـ غلامرضا. حسین‌علی (جندی مصاحب محمد صوفی) میرزا سلطان‌حیدر . ملاحیدرقلی بیك . درویش حیدر. خالص ـ سید مرتضی . خالص ـ حاج محمد رضا میبدی . خاموش ـ میرزا ابراهیم ـ ذبیحی ـ اسماعیل ـ ذهنی . راغب ـ محمدسعید . رامی ـ قلی‌سلمانی . رونق احمدعلی . رونقی ـ محمد زمان بافقی. زبانی . زرکش ـ محمد باقر . زکیا زمانی. زیور ـ محمدتقی . سالك ـ محمدجعفر (ریاضی‌دان و نقاش درعهد صفوی) . سراج . سیحون . شارق ـ غلام‌حسین . شرف‌الدین علی یزدی . شرف‌الدین علی‌بافقی . شرقی ـ آقامحمد. شعری ـ میرزا محمدعلی. شوخی . شوکت ـ حسین. شهلا ـ میرزا محمدعلی. شیدا ـ آقامحمد . شیخی. صفی‌الدین (معاصرطغانشاه‌بن‌مؤید). صفی‌قلی- فرزند محمدعلی بیك. صفی- میرزامحمد. صوتی- میرسیدعلی. صوفی. ضیائی. طاهری- عبدالغفور (۱). طراز- عبدالوهاب عبدی . عبدالعلی . میرعبدالله پسر میراجری . عبدالله فرزند عرشی . عجزی (قاضی). عرفان ـ ملامطیع . عزلتی ـ زین‌العابدین (خوشنویس و استادنستعلیق وشاعر)عزمی. عشرتی. علی‌ـحسنعلی. میرعیسی. غالب. غضنفر کلجاری. غنی‌میرزا محمدعریضی. غواصی‌ـشاه‌عزالدین. خواجه‌غیاث نقش‌بندی(نقش برجامه‌حریرمیزد) غیاثی (عبدالعلی مرید شمس‌الدین‌شاه‌ولی). فایز- شاه‌محمد. فلاحی‌ازکرمان.

---

۱ ـ گویدصاحب تألیفاتی استوازآن جمله:شرح‌حال سالك اشتر. سفرنامه ولؤلؤ منثور در حکمت ومصابیح‌الانوار در تفسیرمیشمارد

فدائی- محمداردکانی. فرساد. حاج شیخ محمود. فلکی. محمدرضاخان. فسونی. فغفور. فوقی. فهمی. بدرالدین قبیصی (درویش قبیصی). قبولی. قسمی. قاسم بیك. قصاب. قضائی-عبدالرحیم. کاسب. کامی (شاه‌حسین). کسوتی. لقا. مجدهمگر. مجنون- سعیدا. محمدباقر. مخدومه. مدامی. شیخ نورالدین (از احفاداحمدقطب). مضطر. محمد. معزالدین. محمدمعین الدین. (صاحب تاریخ معینی). منطقی (قاضی میرحسین) مؤمن حسین یزدی. مهجور- شیخ محمد. ناخدا -احمد. ناصر. ناظم. نجدی- عبدالوهاب. ندائی. نطقی-ازبافق. نوایی. نواب رضوی - میرزا محمد صادق. نواب- میرزاعبدالعلی. نوربخش- سیدمحمد. واهب- میرزاحسن. وامق. میرمحمدعلی مدرس. وامق- میرزاحسین. وامق- میرزا ابراهیم. وفا- محمد. وقاری- محمدامین. وحشی. هاشمی- جهانگیر. هجری - خواجه‌محمدشریف. هجری. همام (میرهمام از سادات).

(ص ۳۴۵-ذیل امیرفیروزکوهی از این امیران یاد شده): امیر قوام‌الدین مسعود امیرافراسیاب چلاوی. سیدقوام‌الدین (امیرطبرستان). امیرولی پسر شیخ علی هندو. امیرتیمور. امیرزاده‌رستم و امیرسلیمان شاه. میرزاتقی (وزیرطبرستان).

(ص ۳۷۳- ذیل آقاخان کرمانی، تذکره احوال فضلا و عرفا و شعرای کرمان): سیدابوالقاسم سیرجانی. اوحدی. خواجو. رونق. رفیع‌الدین. شمس‌الدین. صادقی. میرزاصادق. عباسعلی سیرجانی. عمادفقیه. ظفر- میرزامحمد کاظم (پسرمیرزامحمدتقی مظفرعلی). غیری. قاسم (از احفادعلی رضا بردسیری) مظفر. (مظفرعلی میرزامحمدتقی بن میرزا محمد کاظم). معطر. آقامحمدمهدی. میرعلی. سیدمحمدعلی قادری سیرجانی. سیدمحمد صالح (برادر میرعلی). محیی‌الدین (معاصر مؤلف بستان السیاحه). نظام. احمدبن حاج عبدالواحد. نعمت- حاج میرزا ابوالحسن. وصفی-میرعبدالله مشکین قلم (خوش نویس نسخ). هاشمی -میرمحمد هاشم مشهور به‌جهانشاه. هدایت-محمد. هدایت-علی کوبنانی.

(ص۴۸۶-۴۸۷) : ابن مقفع .

(ص۵۷۱-۵۰۷۵) تاریخچه نسب قاجار و تاریخچه پسران فتحعلی شاه و دختران او .

(۶۰۳-۶۲۲ تذکره شعراء شیراز) که فهرست اسامی آنان باختصار آورده میشود)(۱) :

آگه. آقاعلی اشرف. ابوالحسن (ابن میرمحمدقاسم). ابوعبدالله . احدی. اسیری (پسر صحیفی). امری باقر پسر آقاشکرالله کحال. باقر-ملامحمدباقر مذهب. بسحاق. بسمل. بهجت. میرزاعبدالحمید. تسلی- میرزاابوالحسن. تسلی- ابراهیم. تسلیم-محمدطاهر. تقی-میرزامحمدتقی تقی ملامحمدتقی. جعفری-ملامقیم. خاکی- میرزاامین . داعی- سیدنظام الدین محمود(۲) . راد - میرزا ابوالقاسم . رسواملا احمد. رضی سیدمرتضی شریفی. روزبهان ابومحمد. زکی شیخ عبدالله. حاج زمان کفش دوز. ساغر- حاج شیخ محمد. میرشریف . شکیب محمدعلی . شمس الدین عبدالله. شمس (موسیقی دان و خوش آواز و شاعر). شوقی . شهی . صادق دست غیب. صحیفی. صمد. صوفی. صوفی (پدرش از کرمان بود). طبیب- آقاعبدالله. ملاحاجی عرب. عزت. عزتی- میرزاجانی. عشقی- علی. شیخ زین الدین علی کلاه. عیسی مسیح . غروری. غیاثا . فتح الله . فروتن. فروغی. فریدون. فغانی. قانع - شیخ محمدبن علی بحرانی. قطب سیدمحمد. قیدی. کاشف- شریفا. کافری- محمود. کمالا. کوهی . کحلی . گلشنی (خوش نویس) لطفی. مانی. مانی- شیخ ابوحیان. متین - آقاسعید . مجنون - میرعبدالوهاب انجوی . محیی . مشرب .

۱- عبرت درآغاز این پاورقی نوشته: بعضی از شعراء شیراز راکه پیش ازدوران ما بوده اندشایسته است درپاورقی بنویسم نقل از ریاض العارفین. و تحفهٔ سامی و تذکره نصرآبادی

۲-مرحوم عبرت اسامی مولفات و بخشهایی ازچندمثنوی اورا یادکرده است .

شاه معصوم.مکتبی.مقیما.منصف (پسر شمسا و برادر مقیما). منظور- آقامحمد ابراهیم.نادرا.ناطق (پسر نویدی)ناظم. نظاما. نجیبا. نسیمی. نصیر-ملاابراهیم نطقی. نعیما. نکهتی.نویدی.نیاز آقامحمدرضا.واله(جمالا برادرشمسا وشاکرد میرعماد).هاشم . هاشم. (آقامحمدهاشم) همدم .

(درص ۶۷۳-۶۷۶: جغرافی خوزستان وترجمه چندتن از دانشمندان آن سامان) :

سهل بن عبدالله شوشتری . قاضی نورالله. شهاب الدین عبدالله بن مولی محمود شهیر به شهیدثالث. عبدالله بن حسین شوشتری.سیدنعمة الله.حاج سیدعلی شوشتری.

(در ص ۶۸۴- تاریخچه تفرش و تذکرهٔ چندتن از علما و شعرای آن جا یاد شده و این است اسامی آنان) :

امیرفیض الله تفرشی. میرمصطفی (۱) . تائب (فخرا) . ثابت (فخرالدین) ظهیرا (پسرمولا مراد). غنی (میرعبدالغنی) هاشمی و هجری .

(درذیل حیرت تهرانی تاریخچهٔ ری ومساکن ومساجدومدارس وامامزادگان وسپس تراجم جمعی ازعلماوپس از آن تراجم شعراء ری(تهران)رادر-ص۷۲۸-۷۵۰ آورده واینك فهرست اسامی آنان) :

احمدبن فارس رازی لغوی . ابن مسکویه . سید ابوالقاسم امام جمعه . سید اسماعیل بهبهانی . شیخ جعفر نوری . میرزاحسن آشتیانی حسین بن علی خزاعی = ابوالفتوح رازی . شیخ رضا(پسرملامحمدکرمانی).سیدمحمدرضا. سیدرضی لاریجانی. میرزامحمدرضا قمشه‌ای. سیدریحان الله کشفی. سیدصادق طباطبائی.میرزا طاهر تنکابنی. میرزاعبدالرحیم نهاوندی. سیدعبدالکریم مدرس نوری . مولی علی کنی . شیخ علی استرآبادی (صاحب جامع ناصری) میرزا

۱- نسخه اصل نقدالرجال تألیف میرمصطفی در مجموعه نجم الدوله دراین کتابخانه نگهداری میشود .

سیدعلی اکبر تفرشی. آقاعلی زنوزی . علی بن محمد خزاز رازی . منتجب الدین. علی بن حمزه اسدی. شیخ فضل الله نوری . قطب الدین رازی . میرزا طاهر تنکابنی . سید کاظم عصار. شیخ محمدبن شیخ جعفر- شیخ رضائی. شیخ محمد حسن، محمدبن علی (ابن بابویه). محمدبن یعقوب کلینی رازی. محمدبن زکریا طبیب. محمدبن عمر فخرالدین رازی. ملامیرزامحمد اندرمانی تهرانی. میرزا محمدباقر صدرالعلماء. شیخ محمدمهدی عبدالرب آبادی . آقا محمود بهبهانی (پسر آقا محمد علی) . امیدی (از جاسب) . خواجه ابوالقاسم . ادهم . بندار (کمال الدین) . حسن بیك. مولاناحسین (خوش‌نویس و شاعر). حفظی. حقی . حلمی (افضل سارانی) حمامی. حلقی (میرمحمدیوسف) خموشی. دهقانی. رحیمی. (منجم و شاعر). روحی (برادرنیستی). سائل. سائلی (زین الدین). سحری، سلیما. شاه‌رضا. شاه‌صفی نوربخشی. صابر. صبری. صحرایی. صیدی. ضیائی. طاهری. طرزی. عطاءالله. عرفان . عبدی . عزالدین . عشقی . علاءالدوله اندرمانی . عنایت . عمادی . غالب . فریبی (شاپور). فکری دماوندی . قاسم . قربی دماوندی . قانعی (میرزا احمد تهرانی) . قنبر . لطفی . مجدالدین دایه قاضی محمد . مسیب . مسعود . منور (میرزا اللهوردی) . منهی (میرعطا) . نصیبی . نظام . نعمت . نویدی . نیستی . وصلی سارانی(۱). وفائی نور بخشی . هجری (محمد شریف) . هدایةالله . همدمی . میر عبدالصمد . امیر عین القضاة (برادر قاضی مسعود) . میر محمد عوامل . امیرعنایةالله . امیرجعفر صادق . سیدعلی شاه . امیرشاهمیر. امیرعجیبی. امیر قاسم (برادر میر شاهمیر) . یارعلی تهرانی (معاصرسام میرزا) .

(درص ۸۳۲-۸۳۴- ذیل حاجب شیرازی-) از سلسلهٔ ذهبیه و تاریخچه و واسناد شعب و مشایخ آن سلسله خاصه نجم الدین سخن رفته و سپس عبرت

۱- ازساران- محله‌ای درتهران -بوده است.

مشایخی راکه به خدمت نجم‌الدین کبری رسیده‌اند با ترجمه‌ای کوتاه یادمیکند. اینك اسامی آنان به اختصار) : مجدالدین بغدادی. بهاءالدین ولد. باباکمال جندی. رضی‌الدین‌لالا. سعدالدین حمویه. نجم‌الدین رازی دایه. سیف‌الدین باخرزی.عین‌الزمان گیلی. (درص۸۶۷ـ۸۷۰) : ترجمه آقامحمدعلی کرمانشاهی. (و در ص ۸۷) : معصوم‌علی شاه.

(درص۹۱۷ـ ۹۳۹ ـ ذیل ترجمه عمان سامانی ترجمه عده‌ای از شعراء و ادباء چهارمحال اصفهان راآورده(۲)واینك فهرست‌اسامی آنان:

آصف قهفرخی. برجیس ـابوطالب از قهفرخ.دبیر اجلال (ابراهیم چالشتری). ملا زلف علی (ازکرون چهارمحال). سالك قهفرخی. سرحدی قهفرخی (حیدرعلی مشهور به‌آقابابا).فرخی بروجنی معظم‌الملك.

(درص۹۵۳ـجغرافی وتاریخچه ومساجدومدارس و مزارات‌و بقاع‌تبریز وسپس تذکرهٔ‌عده‌ای ازشعراء آن دیار آمده .اینك اسامی آنان به اختصار) :

آگهی. ابراهیم (خوش نویس وموسیقی دان وشاعر) احمد بیك (برادر مجذوب). اسدالله (تبریزی ساکن اصفهان) حاج اسماعیل خان. افلاکی. ایبك (میرزاباقر) ایمان (ملامؤمن) باقی(عبدالباقی) (استاد خط ثلث و شاعر) بیانی (بهرام بیك خوش نویس وشاعر). تأثیر (میرزامحسن). جلالی. جواهر رقمی(میرسیدعلی). چلبی (محمد حسین).جانبی.حاصلی. حافظ(خوشنویس و موسیقی‌دان‌وشاعر) حافظ(محمدحسین)حالی، حشری. حقیری. حیدری. خازن (میرزا شریف تبریزی ساکن عباس‌آباد اصفهان) خاتمی. خالصی. خیری. خرامی. ذهنی. راضی. رشیدا (تبریزی ساکن عباس آباد اصفهان) رضا (محمدرضا پاشا). روحی (حکیم‌ابوطالب‌طبیب وشاعر). زاهد(میرزاقاسم).

۲ـ عبرت‌ازتذکره‌شعراء چهارمحال‌به‌نام‌مخزن‌الدررتألیف عمان‌سامانی‌یادکندو گوید نسخه آن را در اختیار ندارم.

زرکوب (نجم‌الدین) زلالی (تبریزی معاصر سام میرزا). ساکت (میرزا امین) سالم (شاکردمحمد قلی‌بیگ تبریزی ساکن عباس آباد اصفهان) میرزا عفیفی. شکیب. صائب. صالح (محمدصالح بیك). صالح (میرزا صالح). صبوری (محمد حسین نقاش وشاعر).

فهرست اسامی پاورقی مجلد دوم مدینة‌الادب. (درص ۱۳۱-۱۳۲):

ابوالنسائب اسحاق‌شامی-ابوالعباس احمدبن یحیی (استادابوعبدالله‌خفیف) احمدبن عمران بن‌سریج-شیخ ابومزاحم-شیخ ابومحرز-عبدالرحیم استخری-جمال الدین ابراهیم بن علی بن یوسف فیروز آبادی شیخ مؤمل جصاص هبة‌الله‌بن‌عبد-الوارث-شیخ ابوالوقت احمدبن‌علی شیرازی-شیخ ابوالحسن کردویه-شیخ روزبهان کبیر کازرونی الاصل-اهلی- لسانی- پرتوی-شمس‌الدین محمدخفری- حاج‌میرزا ابوالقاسم سکوت-محمدابراهیم شیرازی منعم-آقامحمدمهدی صابر (مریدسکوت) میرزاابوالقاسم شریفی (ازاولادمیر سیدشریف) میرزامحمدحسین شریفی ومیرزا عبدالنبی شریفی پسران میرزاابوالقاسم - میرزافضل‌الله‌خاوری پسر میرزاعبدالنبی - میرزا ابوالحسن دست‌غیبی فردوس تخلص - میرزا ابوالحسن دست‌غیبی تمنا تخلص- میرزاابوالحسن دست‌غیبی دست‌غیب تخلص- میرزاعنایة‌الله اعتمادالتولیه. (ص۱۳۲) محمدعلی گلشن پدرقاآنی- میرزامحب‌علی پسر گلشن-میرزامحمدتقی شیرازی پسر میرزامحب‌علی- محمدعلی شیرازی (برادرقاآنی) حبیب قاآنی-حسن سامانی-شیخ محمدقانع پسرشیخ علی بحرینی شیرازی- میرزامحمدامین‌خاکی شاه (مریدمحب‌علی شاه‌چشتی) آقا عبدالله طبیب پسر حاج علی اصغر-حاج زین العابدین رحمت‌علی‌شاه- آقاخلیل مدرس- آقاخلیل معروف به آقابزرك. آقا علی (مرید عبدالحسین کازرونی ناظر وپدربسمل-). علی اکبرنواب (بسمل) (۱) حاج میرزا

(۱) ازمولفات بسمل: تفسیرفارسی، نورالهدایه‌دراثبات‌نبوت‌خاصه، شرح‌سی‌فصل، اندرزنامه وسفینة‌النجاه و جزاینهارا یاد میکند.

عبدالرحیم‌عشرت ـ آقاعلی‌اشرف آگه آقالطفعلی فکار (پسر آقاعلی‌مدرس) محمدشفیع وصال.وقار . محمد شفیع عشرت. علاءالدین حسین‌همت . ناصری میرزاقاسم- میرزاطاهر نیری‌شیرازی. ناصرالدین احمدناصری. میرامحمودحکیم عبدالله‌رحمت. مصطفی‌بهجت. محمدداوری‌ابوالقاسم‌فرهنك‌میرزامحمدآهنگ میرزامحموداورنك. میرزااسماعیل توحید.میرزاعبدالوهاب‌یزدانی- علی روحانی حاج‌محمدتقی(برادررحمت علی) ملاآقابزرك ـ بابارجب کفاش شیرازی-حاج آقامحمدمنورعلی‌شاه. حاج‌علی‌آقا، آقاعبدالعلی-سیدجعفر کشفی‌اصطهباناتی ـ آقاریحان‌الله‌کشفی- آقاسیدمصطفی کشفی و آقاسیدیحیی کشفی (پسرسیدجعفر) میرزاابوالقاسم‌حسینی‌شریفی- میرزابابارازـ مجدالاشراف. میرزاهاشم ادیب ـ حاج‌علی اصغرشمشیرگر- حاج‌درویش حسن‌نقیب‌الممالك. میرزا احمدنقیب ـ میرزامهدی ناظم- میرزاعلی مجدالحکماء. حاج‌میرزامحمودشیخ‌المحققین(فرزند درویش‌حسن) میرزامحمد نقیب‌الاشراف- ملااحمدپسر ملاکرم‌ارسنجانی-حاج مولا محمد شفیع ارسنجانی (خطاط) میرزانصرالله خان دبیرالملك (ص۱۳۵): حاج‌محمد مهدی حجاب تخلص ، آقامحمدتقی‌سحاب(پسرحجاب) حاج میرزامحمدحسن‌بن‌محمود حسینی (میرزای‌شیرازی) آقاسید میرزاشیرازی طبیب

(ص ۱۳۷ ـ ۱۴۲): میرزارضاکرمانی وصورت‌محاکمه او

(درص۲۱۲ درذیل‌صبوری‌خراسانی‌تراجم‌علما وشعراومشایخ‌مشهدبترتیب الفبایادشده‌وتاص۲۵۲رافراگرفته وشعرای‌مشهدجداگانه‌الفبائی‌شده. این‌بخش خوددرساله‌ایست مستقل درتذکره علماو شعرا مشهد واینك فهرست‌اسامی :

آقابزرگ ـ آقاابراهیم (صاحب وسیلةالرضوان) آقاحسین ـ ابوالصلت هروی(عبدالسلام‌بن‌صالح)ابومحمد (حاج‌شیخ).ابوصالح (پسرفخرالنساء بیگم بنت شاه‌عباس‌اول) ، ابوطالب اصفهانی پسر میرزاعلی رضا ، ابراهیم بن

فخرالدین العاملی الباذوری- احمدبن محمد تونی بشرویه‌ای (معاصرشیخ حر) اسحاق‌تربتی (نیای اوحاج خداداد ازعلماء اوائل‌صفویه) اسماعیل سبزواری (حاج‌میرزا...) بهاءالدین عاملی-بدرالدین‌بن میرزاابراهم نیشابوری - سیدجعفر سبزواری - حسن‌بن میرمحمدزمان رضوی - حسین‌بن محمدبن حسین (پسر صاحب مدارك) شیخ حسین‌مشهدی (استاد میرزامهدی‌شهید) میرزا ذبیح‌الله پسر میرزا هدایةالله- ربیع‌بن‌خثیم.مولی‌رفیعا گیلانی- سلطان محمودبن‌غلامعلی‌طبسی (معاصرفتحعلیشاه) شاه‌قاسم .شاه‌قاسم سبزواری- شمس‌الدین‌محمد-شمس‌الدین ابن‌جمال‌الدین بهبهانی (شاکردوحیدبهبهانی) - سید صادق نجفی - عبدالصمد بن‌شیخ‌حسین عاملی (برادربهائی) عبدالله تستری - عبدالخالق یزدی (شاکرد شیخ‌احسائی ومؤلف‌مصائب‌الائمه‌ومعین‌الطالبین‌دراصول‌فقه)، میرزاعبدالرحمان مدرس‌پسر میرزانصرالله فارسی- حاج عبدالجواد پسر میرزامهدی شهید - عبداللهبن‌شاه‌منصور - عبداللهبن‌محمد (ازبشرویه) عبدالرزاق - عبدالرحمان - حاج میرزا عبدالله - عبدالعلی‌بن میرزا محمد تقی (تالیفات در نجوم دارد). عبدالوهاب (ریاضی‌دان ومنجم) میرزاعباس طبیب‌سمنانی . علی‌اکبر.سیدعلی خان‌کابلی - علی‌نقی اردبیلی - غلامحسین‌منجم‌باشی - سیدغیاث‌الدین افضل‌بن حسن - فاضل بسطامی (نوروزعلی) - فاضل قندهاری (۱) (مولی عبداله‌بن نجم‌الدین) فضل‌بن‌حسن طبرسی-فضل‌الله(۲)مشهدی (مریدحاج‌محمدخبوشانی) امیرفیض‌الله تفرشی - قاضی‌زاده - میرزا داود (رك به : پاورقی جلد اول ذیل ادیب‌کرمانی) سیدمحمد القصیر درفتنۀخان‌خیوه‌فتوی جهادداد) شیخ محمد.

۱- مولفات اورا یادکرده‌وازآن جمله‌است : حل‌العقال فی‌خلق‌الاعمال . مصارع الملحدین فی‌ردالمتصوفین‌والمتفلسفین،تذکرةالعلما، خوان‌الوان(= کشکول)و کشف‌الغطا دربدا .

۲- صاحب‌شرح برلوایح‌جامی .

حاج محمد (شاگرد شریف العلماء و کاشف الفطاء) ـ محمدبن حسن شروانی ـ محمدبن میرشاه قاسم ـ محمد الحر العاملی ـ شیخ محمد رستمداری (نامهٔ او به از بلك نقل شده) شیخ الطایفه محمدبن حسن الطوسی ـ محمدبن محمدبن حسن طوسی محمد و احمد غزالی (۱) محمدموسوی پسر امیرتاج الدین ـ محمداسماعیل (منجم و هیوی) محمداسماعیل ازغدی (مریدملامحراب وحسین علی شاه) محمد باقربن محمدمؤمن سبزواری. محمدباقربن معزالدین حسینی. محمدتقی بجنوردی حاج محمدتقی رضوی میرخدایی (معاصر شاه سلطان حسین) محمدتقی رضوی میرشاهی (۲) محمدتقی بن عبدالوهاب ـ محمدتقی از بلوك چولائی خانه ـ محمدتقی بن میرزا عبداله مدرس. محمد حسن هروی ـ حاج محمدحسن بیات نیشابوری ـ حاج محمدحسن بیات ـ محمدحسین نمودوانمودمحمد حسین بن مولاعلی اصغر صفی آبادی (شاگرد میرزا مهدی) محمد رحیم بروجردی. محمدرضا بن عبدالحسین نصیری طوسی ـ محمدرضا الحر پسر حر عاملی ـ محمدزمان بن محمد جعفر رضوی. محمدصالح تربتی. محمدعلی فدیشی محمدفاضل بن محمدمهدی ـ محمدمعصوم یزدی ـ محمد مومن بن شاه قاسم سبزواری ـ محمدمهدی شهید ـ محمدمهدی بن محمدباقر حسینی ـ محمدمهدی بن حاج غلامحسین (عالم نجوم و ریاضیات) حاج محمدنجف کرمانی. محمودبن غلامعلی (سلطان محمود) طبسی ـ محمودبن میرعلی میمندی میرزا حسن (برادر کهتر سیدمحمد قصیر) ـ میرزاداود معین الدین اشرف . (پسرمیرزا مهدی شهید)، میرزاعسکری (پسر میرزا هدایةالله) میرزا معصوم رضوی . میرزا مهدی بن میرزا محمد. میرزانصراله الفارسی سنابادی (ادیب و ریاضی دان) میرزا نصراله. میرزا هاشم (پسر ارشد میرزا هدایةالله) میرزا هدایةالله بن میرزامحمد مهدی شهید . میرزا هدایةالله اورسیجی بسطامی مؤلف شرح معالم و شرایع .

۱ـ ترجمه خواجه وشیخ الطایفه وغزالی را باتفصیلی بیشتر آورده است. و هم چنین درترجمه خواجه نصیرشروح تجرید واشعارخواجه راآورده.

۲ـ دراینجا ازاسیر فتاح مراغی ومثنوی ریاض الفتوح اویادمیکند .

(و اینك اسامی شاعران خراسان) : آذری طوسی (نورالدین حمزه). اثری. اثیری. احسان (میرزامقیم). ارسلان (قاسم). اصلی (محمدعلی) (خطاط و شاعر). افصح (محمدعلی بن شاه میرزا رضوی). الفت (میرعبدالله). امتی. اوحدی (عمادالدین). ایمان (محمدهادی). باذل (رفیع). باقر. باقر بن خلیل کاشانی. برهان (برهان الدین عطاءالله). تقیا. ثنائی (خواجه حسین). جعفر. جعفری. حاصل (شاه باقر). حاضری (ابوالمکارم عاشق محمد). حجت (مهدی). حرفی. حسرت (سیدمحمد). حسن. حسن (نواده شیخ حسین داود). حسین. حسینی. حسینی. (سیدفتحعلی خان). حیرت شاه. حاتمی. خاکی (لطف علی). خالص. خواجه علی. خرم (عبدالحمید). خرم. خضر. داغی (محمدرضا). دانش (میرزا رضی) . دعائی . راقم (سعیدبن محمد)ـ عبرت چند صفحه را به نقل اشعار او اختصاص داده است). رحمی (حاج محمد ابراهیم) . زینتی (پسر درویش روغن گر). سایر. سایرا. سرخوش. سید (میرسیدعلی خطاط و شاعر). سیری. سیری (که به شوخی او را اشتری نیز میگفته اند). سیما. شاه باقر. شجاعی. شرر (میرزاعسکری پسر میرزا هدایت الله). شریف (میرزامحمد). شریفی. شعوری. شفیعا (خطاط شکسته نویس وشاعر) . شفیعی. شمس الدین آفرین. صابر (محمد علی). صالح (محمد میرك) . صالحا . میرزا صدرالدین بن علی اکبر . صنعتی . صیاد. طاهر. عطار. طغرا. عبدالعلی. عرب. سیدعزی. علا. غزالی (معاصر شاه تهماسب). فضل الله (عمادالدین). فدائی (میرزاعلی). فطرت. فکری (سیدمحمد). فنائی (ملاعلی اصغر). فنائی. قادر (وزیرخان) . قاسم . قاسم دیوانه . قانعی. قدسی. قرائی. قریش. قسمت (محمدقاسم طلاکوب). قنبری. قیاس (صباغ) . لطفی. مانی. مایل. مجلد (جلدساز). مجنون (خطاط چپ نویس) مردمی (محمد هاشم) . مشرقی (میرزاملك). مصور (حاج علیقلی نقاش وشاعر) . معین. ملا محمدتقی. (شاگرد فندرسکی) ملك. منت (میرقمرالدین). موسوی. مومن. مهری میرزا رضی. میرزا مقیما. میرزا هدایت. میرمحسن رضوی (معاصر اکبرشاه).

میرظلی (آوازخوان و شاعر). میرمحمد زمان. میرممتاز. ناظر . نجاتی (ملا عبدالعلی). نسبتی. نشأة(میرزا زین‌العابدین) نظام. نظیر. نعیمی (شاه‌فضل).نغمه (عبدالوهاب).واصف.واثقی. واقفی(خواجه‌علی).هجری(برادرمشرقی).همدمی

(و اینك اسامی خطاطان) : حافظ کمال‌الدین حسین . حسن علی . (شاگرد میرسیداحمد). رستم‌علی (خواهرزاده بهزاد) سلطان ابراهیم میرزانوۀ شاه اسماعیل). سلطان‌علی. سلیم‌کاتب . شاه محمد . شمس بایسنقری . شیخ کمال. سبزواری. عبدالحی. علی‌رضاعیشی.محب علی‌ابراهیمی(پسر رستم‌علی). محمد امین.محمدرضاچرخ تاب. محمدقاسم.محمود نیشابوری. میرزابایسنقر. میرسیداحمد. میرعلی‌جامی. میرزاکافی. نعمة‌الله

(ص ۲۸۷-۳۹۰ جغرافیا و مزارات و مساجد وباغهای‌نائین واصفهان وارباب فضل وکمال آن‌دیار. و اینك فهرست مختصر اسامی) : حاج عبدالوهاب نوربخشی‌نایینی‌که شجرۀارادت او را به این ترتیب‌آورده است :

سیدقاسم فیض بخشی - حاج‌حسین ابرقوهی -کمال الدین جوینی - حاج محمد سوداخری سبزواری . ملك علی جوینی . درویش علی جوینی. درویش حسن. درویش محمد رضا . درویش کمال الدین و درویش محمد مشهدی . شیخ مؤمن سدیری ، میرمحمد تقی شاهی ، حاج عبدالوهاب نایینی) محمد حسن تبریزی و حاج سیدمحمد تقی‌کاشانی پشت مشهدی وحاج‌میرزاابوالقاسم سکوت) (۱) شمس‌الدین محمدبن عبدالله لحسوی‌نوربخشی - .حاج محمد حسن کوزه کنانی(خلیفه‌حاج‌عبدالوهاب نایینی) حاج‌علی‌اصغربی‌دندان . آقامحمد اسماعیل سارو تقی-ابومسعوددرازی، بابانوش، میرزا ابراهیم جوهری -میرسید حسن مدرس - ملاحسین تفلیسی (میگوید آخوندگزی اشتباها او را معاصر آقا محمد بیدآبادی - م- ۱۱۹۷ - نوشته) . حکمة الله خزاعی . سلطان‌بخت‌آقا .

۱-مرحوم‌عبرت‌دراینجادرباره‌سلسله‌اویسی‌وشاه‌نعمةاللهی‌نورعلی‌شاهی‌توضیحی‌دارد.

صاحب بن عباد . میرعماد. کمال الدین عبدالرزاق . علی بن سهل . محمدابراهیم کلباسی . عمو عبدالله . آخوند گزی . میر فندرسکی . اسماعیل خواجویی . میرزا ابوالمعالی بابابیات . بابارکن الدین . ملامحمد صادق اردستانی (باباپلوی) آقاجمال خوانساری . ملاحسین علی تویسرکانی . رضی الدین محمد شیرازی. میرزا زین العابدین خوانساری ... میرزا عبدالغفار تویسرکانی . درویش عبدالمجید طالقانی . ملا علی اکبر اجه‌ای . فاضل سراب (محمد ابن عبدالفتاح تنکابنی) . فیض علی‌شاه میرزا عبدالحسین بن ملا محمد طبسی . میرمحمد اسماعیل خاتون آبادی . آقا محمد بیدآبادی . میرزا محمد باقر چهارسوقی . ملامحمد باقر فشارکی . میرسید محمد شهشهانی . میر سیدمحمد ترك . حاج محمد جعفر آباده‌ای . ملا محمدکاشانی . ملامحمد کاظم واله . آقامحمدهاشم (خطاط)ملامحراب گیلانی. شیخ مرتضی ریزی . ناصرعلی‌شاه- میرزا محمداصفهانی. گل کار (مریدنورعلی‌شاه) .

(ص۳۱۴) : آقاعلی زنوری مدرس و پدرش عبدالله‌خان . حاج سید قریش قزوینی (ازمشایخ‌صوفیه). آقاعبدالقادر بن حاج‌عبدالغفار (ص ۳۱۵)(۱) حاج شیخ‌محمدجاسبی آقامحمدبیدآبادی(دراینجاباتفصیل بیشتراز او یادمیکند)

اوحدالدین مراغه‌ای (ص۴۹۲) اوحدی کرمانی (ص۴۹۴)

(شاه نعمةالله-ص ۴۹۶-۵۰۷) . پس‌ازنقل گزیده‌هایی ازچندین‌رساله‌او(۲) «معارف‌مشرفین خدمت وخلفاء ومعاصران» را یادمیکند . اینك فهرست اسامی آنان به اختصار) :

شیخ ابو اسحاق شیرازی . سید معین الدین علی قاسم الانوار.سید

۱- درذیل این‌صفحه‌ترجمه نمطتاسع وعاشر اشارات را (به‌نقل از ترجمهٔ کهن آن کتاب) میآورد (ص ۳۱۵-۳۱۷)

(۲) رساله اصطلاحات ، مکاشفات ، خلوت ، مراتب وچند رساله‌دیگر.

نظـام الدیـن محمود واعظ شیرازی الداعی الی‌الله. ابوالـوفای شیرازی‌حاج نظام‌الدین‌احمدوبرادراوعمادالدین‌علی. سید عزالدین اسحاق‌وپسرش وجیه‌الدین اسماعیل. سیدشمس الدین ابراهیم بمی ، سید طاهربن محمد. ضیاءالدین علی قاضی کرمان، تاج‌الدین شریعتمدار کرمانی. همام‌الدین‌حسین. رکن‌الدین‌عبدالله کرمانی‌بابانعمان‌الدین گیجی‌مکرانی-بسحاق‌شیرازی-نورالدین‌حمزه‌بن‌علی آذری- شیخ نعمان محمودآبادی - عبدالحمیداصفهانی - فخرالدین‌احمد (سید خرمی) ناصرالدین بمی - سید حسین کوثری - نظام‌الدین احمد ترمذی - نظام الدین معروف به شیخ خوجن - سیدعلی سبزواری - سیدنورالدین ایجی - سید مجنون رومی - محمود مورچه‌گیر (مدرس هرات) داود مشهدی - سیدمحمد بدخشانی سیدمحمد شیرازی (حلوائی) سیدعزالدین- سیدمجیب شیروانی - محمدشیروانی شیخ قاسم شیروانی - درویش حسن گیلانی - سید محمد ترمذی کابلی - سید تاج‌الدین سیستانی - شیخ‌محمد طبسی - سیدقنبرتونی - ملاشادی کوه صافی - مولانا حاجی‌بن مولانا عبدالله سندی - سیدحبیب‌الله پابرهنه - سیدشمس‌الدین هروی - شیخ کمال‌الدین شیرازی - سیدجلال هریونی - مولانا شیخ اردبیلی - حاج‌اختیارتفتی‌یزدی ، شمس‌الدین خاکی کرمانی - علاءِ الدین محمد قاضی کازرونی- سیدباباقلندر - سیدمنهاج پیرخیرالدین گیلانی - برهان‌الدین‌خلیل‌الله طاوسی (پدر سدیدالدین نصرالله) - بابا حاج محمد صامت - شیخ علی بابا (وامامعاصران شاه) :

خواجه محمد پارسا (ازاصحاب- بهاءالدین‌نقشبند) خواجه ابونصرپارسا (پسرخواجه محمد) - امیر غیاث الدین محمد بادغیسی - یعقوب چرخی - نظام الدین خاموش (ازاصحاب علاء الدین عطار نقشبندی) خواجه حسن پسر علاءِ الدین چرخی - خواجه نظام خاموش (مرید نظام‌الدین خاموش) - محیی‌الدین

محمد غزالی طوسی ـ جلال‌الدین یوسف اوبهی (شاگرد تفتازانی) ـ خواجه علاء الدین علی‌چشتی (بجزعلاءِ الدین بن بدرالدین چشتی نبیره گنج‌شکر است) خواجه معزالدین خلیل‌الله جامی پسر جلال‌الدین محمود بلند ـ بابا سودائی ـ حافظ ابرو ـ رکن‌الدین محمد خوافی ـ صدرالدین رواس ـ زین‌الدین ابوبکر خوافی (مرید نورالدین مصری) شیخ بهاءِ الدین عمر (خواهرزاده شیخ محمدشاه و مرادسعدالدین کاشغری)ـ نورالدین محمدبن بهاءِالدین عمرـ درویش احمدسمرقندی قوام‌الدین سنجانی خوافی. شمس‌الدین محمداسد، خواجه ابوالوفا، خوارزمی. کمال الدین حسین بن حسن کاشی مریدابوالوفاخوارزمی (مؤلف شرح مثنوی والمقصدالاقصی ترجمه المستقصی و کشته شده در استیلاءِ اوزبك در ۸۳۹) خواجه صائن‌الدین علی ترکه سید برهان‌الدین بن سید محمد (مرادسلطان احمد گجرات) شیخ احمد کهنوی گنج بخش (مرید بابا اسحاق کهنوی) شرف‌الدین علی یزدی ، خواجه شهاب‌الدین ابوالمکارم ، مولانامحمد شیرین مغربی. سید محمد نوربخش(۱) ، خواجه شمس الدین محمدکوسوی. برهان‌الدین ابواسحاق ابراهیم بن شیخ نجم الدین احمدبن غانم، شیخ شرف‌الدین غانم (برادر برهان‌الدین) ، شیخ شهاب‌الدین احمدبن غانم، شیخ نجم‌الدین محمدبن برهان‌الدین، شیخ شمس‌الدین ابوالبرکات محمد بن شیخ نجم‌الدین، تاج العارفین ابوالوفا، سیدمحمدبن سیدعلی (الکبیرت الاحمر) شیخ شمس‌الدین محمدبن احمدبن عثمان ترکستانی قرمی، زین‌الدین عبدالقادر (پسرشمس‌الدین قرمی)، شیخ ابوبکربن علی شیبانی موصلی دمشقی، شیخ محمدبن ابی خود، شیخ صامت هدود. شیخ دادا پدر ادهمی، شیخ محمد اکال‌الحیات ، شیخ علی بن صدرالدین بن‌الشیخ صفی‌الدین ، شمس‌الدین محمدبن احمد (ابن الصائغ صوفی)، تقی‌الدین ابی‌بکر ، شیخ‌محمد فولاد ، شهاب الدین احمدبن الفقیه‌حسین رملی ، شیخ عبدالملك بن ابی بکر موصلی شیبانی، شیخ علاءِ الدین

۱ ـ تألیف کتابی، بنام‌شجره در ذکر مشایخ به اونسبت کرده است.

علی بن تاج الدین ابو الوفای بدری، شیخ عمر بن حاتم عجلونی، شیخ عبدالله زرعی، شمس الدین محمد بن محمد قادری، تقی الدین ابوبکر بن تاج الدین ابو الوفاء شیخ زین الدین عبدالقادر بن محمد بن حسن نواوی، شیخ احمد جعاره، برهان الدین ابراهیم بن علی بن ابی الوفاء بدری، شمس الدین محمد بن عیسی البسطامی (اخی زرع)، شهاب الدین احمد بن محمد بسطامی شیخ عثمان خطاب: شمس الدین محمد بن علی مقدسی، جمال الدین عبدالله بن صامت قادری، شرف الدین موسی، شمس الدین محمد بن موسی بن عمران الغزی، عمر بن عبدالنبی مغربی. ابو حفص عمر بن نجم الدین یعقوب بغدادی، زین الدین عبدالرحمان مکودیسی، موسی مغربی.

(در ص ٥١٨-٥٢٨): ناصر الدین شاه. عبرت شرح حال را به تفصیل باز گفته

فهرستها :

فهرست

کتابها و رساله‌های معرفی شده در بخش اول

فهرست اعلام

اسامی مؤلفان و کاتبان و شاعران که از آنان در بخش
اول این فهرست اثری یـاد شده

این فهرست ازفهرست اعلام چاپ نخست استخراج
واصلاح وتطبیق شده است

الف

ح-خ

ط-ظ

ع-غ

ق

فهرست ویژه نسخه‌های معرفی‌شده
در بخش ۲ باترتیب شماره

۸۱۶ ـ قواعد القرآن یارمحمد (ص ۵۱۵) .

۸۱۹ ـ عقد الفوائد فی‌شرح‌عقیلة اتراب القصائد (= شرح قصیدهٔ رائیهٔ شاطبی) ازحسین بن عثمان (ص ۵۱۶) .

۸۲۱ ـ مختار القراء اعمی اصفهانی (۵۱۹) .

۸۲۲ ـ منهاج النشر حسین‌بن عثمان (۵۲۰) .

۸۲۶/۱ ـ کتاب دعا نوشته احمد نیریزی (ص ۵۲۳) .

۸۲۶/۲ ـ کتاب دعا نوشته نیریزی (ص ۵۲٤) .

۸٤۰ ـ منقی (فقه شافعی) از محمدبن یوسف بن محمد مهجردی (= مه کردی) (ص ۵۲٤) .

۸۵۸/۱ ـ ریاض الفتیان (شرح‌نصاب) تألیف نظام بن‌کمال (ص ۵۲٦).

۸۵۸/۲ ـ غنیة الشبان و قضیة الفتیان (= فرهنگ منظوم عربی به‌فارسی) (ص۵۲٦) .

۸۵۸/۳ ـ نصاب المستطاب (فرهنگ منظوم دیگر) از نجیب ادیب (ص ۵۲۷) .

۸۷۹ ـ حلل مطرز ازشرف الدین علی یزدی (ص ۵۲۸) .

۸۸۸ ـ مخزن الاعراس محمد نجیب ناگوری قادری (ص ۵۲۸) .

۹۰۸ ـ تذکرهٔ انجمن آرا تألیف اخترگرجی (ص ۵۳۲) .

۹۰۹ ـ تذکرهٔ انجمن خاقان ازراوی گروسی (ص ۵۳۴) .

۹۱۰ ـ انجمن خاقان (همان کتاب نسخه‌ای دیگر) .

۹۱۱ ـ اوصـاف نـاصری (ج اول تذکرهٔ ناصری) از عباسقلی سپهر (ص ۵۳۶) .

۹۱۲ ـ حدائق الجنان ـ ازعبد الرزاق دنبلی مفتون (ص ۵۳۷) .

۹۲۲ ـ تذکرهٔ خرابات به‌هلاکو میرزا (ص۵۳۸) .

۹۲۳ ـ تذکرهٔ خیرالبیان ازحسین‌بن‌غیاث الدین محمد سیستانی (ص ۵۴۰)

۹۳۲ ـ تذکره گلشن محمود از محمود میرزا قاجار (ص ۵۴۱)

۹۴۱ ـ تذکره‌شعرا ازنصرآبادی‌نسخه‌متفاوت‌بادیگرنسخ‌ودارای اضافات (ص ۵۴۲) .

۹۶۶ ـ مختصر تذکره خلاصه الاشعار کاشی ازنقی‌کمره‌ای (ص۵۴۲) .

۹۶۷ ـ ۶۶۸ ـ ۹۰۸ ـ مدینه الادب عبرت نایینی (ج ۱ ـ ۲ ص۵۴۳ ـ ۵۴۷ ونیز ص ۶۲۱ ـ ۶۴۱) .

۹۹۲ ـ دیوان دلجو (ص۵۴۷ .)

۱۰۱۱ ـ دیوان محمدتقی سپهر = محمود القصائد (ص ۵۵۱) .

۱۰۱۴ ـ دیوان نزاری قهستانی = غزلیات (ص ۵۵۱) .

۱۰۳۳ ـ ۱۰۵۴ ـ ۱۰۵۹ ـ دیوان وحید (ص ۵۵۲ ـ ۵۵۴) .

۱۰۹۶ ـ شاهنامه فردوسی (ص ۵۵۵) .

۱۱۰۸ لیلی ومجنون نظامی گنجوی (ص ۵۵۵) .

۱۱۰۹/۱ نان وحلوای شیخ بهائی (۵۵۵) .

۱۱۰۹/۲ ـ های المضلین (مثنوی) ازیحیی کافر (۵۵۵) .

۱۱۰۹/۳ ـ کنزالحقائق(مثنوی) ازپوریاولی (نسخه‌ای‌صحیح‌ترو متفاوت بادیگر نسخه‌ها) (ص ۵۵۶) .

۱۱۰۹/۴ مثنوی اسرار دل (ص ۵۵۸) .

۱۱۰۹/۵ ـ مثنوی فکر وذکر ازامری (ص ۵۵۸) .

۱۱۰۹/۶ قصیده درسلوك (ص ۵۵۸) .

۱۱۰۹/۷ ـ مثنوی درفقر وصدق ازبابا قاسم خادم (ص ۵۵۹) .

۱۱۰۹/۸ ـ مثنوی معراج نامه ازمسافر (۵۵۹) .

۱۱۰۹/۹ ـ اشعار ازجامی (غزلیات وترکیب بند) (۵۵۹) .

۱۱۰۹/۱۰ ـ رباعیات مولانا وخیام (ص ۵۵۹) .

۱۱۰۹/۱۱ ـ رساله صحت ومرض ازفضولی (ص ۵۵۹) .

۱۱۰۹/۱۲ ـ غزلیات مغربی (ص ۵۵۹) .

۱۱۰۸/۱۳ ـ لوایح‌جامی (ص۵۵۹)

۱۱۰۹/۱۴ شرح‌بیتی ازدهلوی ارحامی (ص۵۵۹)

۱۱۰۹/۱۵ نائیه = نی‌نامه ازجامی (ص۵۶۰)

۱۱۰۹/۱۶ حسن ودل ـ همان حسن ودل فتاحی نیشابوری است با تفاوتهایی .(ص۵۶۰)

۱۱۰۹/۱۷ ـ آغاز و انجام ـ قصهٔ آغاز وانجام به‌روش حسن ودل از فیاض(ص۵۶۰)

۱۱۰۹/۱۸ شرح لغات مشکل دیوان‌حافظ (ص۵۶۱)

۱۱۰۹/۱۹ـ منتخب‌قصائد حافظ(۵۶۲)

۱۱۰۹/۲۰ـ منتخب غزلیات ورباعیات فیض (ص۵۶۲)

۱۱۱۵/۱ تذکره ناظم‌ازمحمد صادق تبریزی(۵۶۳)

۱۱۱۵/۲ جنگ نظم ونثر (ص۵۶۴)

۱۱۲۲/۱ حکایات (ص۵۶۵)

۱۱۲۲/۲ـ مثنوی قضاء وقدر ازنادر . (۵۶۵)

۱۱۲۲/۳ـ مثنوی مظهرالآثارسیدمحمدهاشم هاشمی کرمانی(۵۶۵)

۱۱۲۲/۴ـ مثنوی ازمدحی‌شولستانی (ص۵۶۶)

۱۱۲۲/۵ ـ مثنوی(داستانی درشرح حقیقت عدل‌ظلم‌نما) گویاازمدحی شولستانی (ص ۵۶۶)

۱۱۲۲/۶ـ مثنوی‌عرفانی- داستان‌کوری باچراغ وسبوی پرآب‌ازعبدی گنابادی (۵۶۶)

۱۱۲۲/۷ـ قصیده بهاریه ازسعدی (۵۶۷)

۸/ ۱۱۲۲ ترجیع بند (ناقص) (۵۶۷)

۱۱۲۲/۹ـ مثنوی دروصف ایازازولی دشت‌بیاضی (۵۶۷)

۱۱۲۲/۱۰ـ مثنوی منبع‌الانهار ازعزلتی یزدی(۵۶۸)

۱۱۲۲/۱۱ ـ سبحة‌الابرار جامی (۵۶۸)

۱۱۲۲/۱۲ـ دوغزل ازسعدی (۵۶۸)

۱۱۲۲/۱۳ـ غزل‌فکاهی درنه‌بیت (ص۵۶۸)

۱۱۲۲/۱۴ منتخبات‌اشعار (ص۵۶۸)

۱۱۲۲/۱۵ مثنوی قضاء وقدرازحکیم‌رکنا کاشفی (۵۶۹)

۱۱۲۲/۱۶ـ مثنوی قضاءِ قدرازقدسی کرمانی‌درپاسخ مثنوی حکیم رکنا (ص ۵۷۰)

۱۷ـ ۱۱۲۲ منتخبات‌اشعاروحشی‌ونظمی‌وفارغ‌ودیگران(ص۵۷۰)

۱۱۲۲/۱۸ حسن‌ودل‌ازسلمان تربتی (ص۵۷۰)

۱۱۲۲/۱۹ نامه‌هاومنشآت ازنصیرا ودیگران (۵۷۱)

۱۱۲۲/۲۰ حکایات وروایات (ص۵۷۱)

۱۱۲۳/۱ تجریدالاعتقاد (ص۵۷۲)

۱۱۲۳/۲ دیوان قائم‌مقام (۵۷۲)

۱۱۳۴/۱ـ رساله نوروحدت خواجه‌عبدالله مغربی(۵۷۲)

۱۱۳۴/۲ـ قصیده‌ای ازخاقانی (ص۵۷۳)

فهرست عمومی بخش دوم و سوم

١ ـ یکی ازهفت شاهزادهات در رساله‌ای از اهل حق. شاید ناووس است یا بابانوش